

Služba državne sigurnosti komunističke Hrvatske i nadzor stranaca 1980.-1990.

Stručić, Damir

Doctoral thesis / Disertacija

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Catholic University of Croatia / Hrvatsko katoličko sveučilište**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:224:689842>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-13**

HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
ZAGREB
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
ZAGABIA

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository of the Catholic University of Croatia](#)

HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
ZAGREB
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
ZAGABIA

DOKTORSKI STUDIJ POVIJEST

Damir Stručić

SLUŽBA DRŽAVNE SIGURNOSTI KOMUNISTIČKE HRVATSKE I NADZOR STRANACA 1980.-1990.

Doktorski rad

Zagreb, siječanj 2024.

HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
Z A G R E B
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
Z A G R A B I A

DOKTORSKI STUDIJ POVIJEST

Damir Stručić

**SLUŽBA DRŽAVNE SIGURNOSTI KOMUNISTIČKE
HRVATSKE I NADZOR STRANACA 1980.-1990.**

Doktorski rad

Mentor: prof. dr. sc. Ivica Miškulin

Zagreb, siječanj 2024.

Doktorski studij *Povijest*

Damir Stručić

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom izjavljujem i vlastoručnim potpisom potvrđujem da je moj doktorski rad:

Služba državne sigurnosti komunističke Hrvatske i nadzor stranaca 1980.-1990. /eng. *State Security Service in Communist Croatia and Surveillance of Foreigners from 1980 to 1990*

izrađen pod mentorstvom:

prof. dr. sc. Ivice Miškulina

i obranjen:

22. siječnja 2024. na Hrvatskom katoličkom sveučilištu u Zagrebu, Ilica 242,

s početkom u 11 sati

isključivo rezultat mog vlastitog i samostalnog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i objavljenoj literaturi, a dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te navedeni u popisu literature.

Izjavljujem da niti jedan dio doktorskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranog rada te niti jedan dio doktorskog rada ne narušava ičija autorska prava.

Izjavljujem da niti jedan dio doktorskog rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad u drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi u Republici Hrvatskoj i inozemstvu.

U Zagrebu, 22. siječnja 2024.

(vlastoručni potpis)

Doktorski studij *Povijest*

Damir Stručić

HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
Z A G R E B
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
Z A G R A B I A

IZJAVA O ISTOVJETNOSTI SADRŽAJA DOKTORSKOG RADA

kojom izjavljujem i vlastoručnim potpisom potvrđujem da je sadržaj mojeg doktorskog rada:

Služba državne sigurnosti komunističke Hrvatske i nadzor stranaca 1980.-1990./eng. *State Security Service in Communist Croatia and Surveillance of Foreigners from 1980 to 1990*

izrađen pod mentorstvom:

prof. dr. sc. Ivice Miškulina

i obranjen:

22. siječnja 2024., Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb, Ilica 242 u 11 sati

koji dostavljam u elektroničkoj verziji u PDF inačici na CD-u/DVD-u, istovjetan tiskanoj verziji mog doktorskog rada (koji dostavljam u dva (2) tiskana primjerka, tvrdi uvez).

U Zagrebu, 22. siječnja 2024.

(vlastoručni potpis)

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

Naslov doktorskog rada	Služba državne sigurnosti komunističke Hrvatske i nadzor stranaca 1980.-1990.
Autor	Damir Stručić
Mentor Komentor	prof. dr. sc. Ivica Miškulin
Ključne riječi	SDS Centar Split, operativan rad, SDS, stranci, strane obavještajne službe
Povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada	1. izv. prof. dr. sc. Mario Kevo, predsjednik 2. prof. dr. sc. Zdravko Matić, član 3. doc. dr. sc. Josip Mihaljević, član
Povjerenstvo za obranu doktorskog rada	1. izv. prof. dr. sc. Mario Kevo, predsjednik 2. prof. dr. sc. Zdravko Matić, član 3. doc. dr. sc. Josip Mihaljević, član
Ustanova koja je dodijelila akademski stupanj doktora znanosti	Hrvatsko katoličko sveučilište
Doktorski studij	Povijest
Mjesto	Zagreb
Država obrane	Republika Hrvatska
Znanstveno područje	Humanističke znanosti
Znanstveno polje	Povijest
Znanstvena grana (<i>ako ima</i>)	
Vrsta studija	Sveučilišni
Razina studija	Poslijediplomska
Akademski stupanj	Doktor znanosti
Kratica akademskog stupnja	dr. sc.
Vrsta rada	Doktorski rad
Jezik pisanja doktorskog rada	Hrvatski
Jezik na kojem je doktorski rad obranjen	Hrvatski
Datum obrane doktorskog rada	22. siječnja 2024.

BASIC DOCUMENTATION CARD

Thesis Title	State Security Service in Communist Croatia and Surveillance of Foreigners from 1980 to 1990
Author	Damir Stručić, PhD
Mentor Co-mentor/Co-mentor 2	Prof. Ivica Miškulin, PhD
Key words	<i>SDS Center Split, operational work, SDB, SDS, foreigners, foreign intelligence service</i>
Thesis Evaluation Committee	1. Assoc. Prof. Mario Kevo, PhD, president 2. Prof. Zdravko Matić, PhD, member 3. Assist. Prof. Josip Mihaljević, PhD, member
Thesis Defense Committee	1. Assoc. Prof. Mario Kevo, PhD, president 2. Prof. Zdravko Matić, PhD, member 3. Asst. Prof. Josip Mihaljević, PhD, member
The Institution Awarding the Academic Degree	CATHOLIC UNIVERSITY OF CROATIA
Doctoral Study	Department of History Doctoral University Course
Location	Zagreb
Country of Defense	Republic of Croatia
Scientific Area	Humanities
Scientific Field	History
Scientific Branch (<i>if any</i>)	
Type of Study	University
Level of Study	Postgraduate
Academic Degree	PhD Degree
Abbreviated Academic Degree Title	PhD
Type of Thesis	Postgraduate Thesis
Language of Thesis (written)	Croatian
Language of Thesis (defenced)	Croatian
Date of Thesis Defense	22 January 2024

Služba državne sigurnosti komunističke Hrvatske i nadzor stranaca 1980.-1990.

Sažetak

U radu autor na temelju neobjavljene arhivske dokumentacije i recentne znanstvene literature analizira nadzor stranih državljana koji je provodila Služba državne sigurnosti Centar Split u razdoblju od 1980., odnosno nakon smrti Josipa Broza Tita, do 1990. i početka raspada komunističke Jugoslavije. Decentralizacijom Službe državne bezbednosti nakon Brijunskog plenuma stvorene su republičke i pokrajinske službe. Na teritoriju komunističke Hrvatske za poslove zaštite postojećeg političkog poretka bila je zadužena Služba državne sigurnosti koja se dijelila na sjedište/centralu te centre i njihove ispostave. Djelovanje službe prikazat će se na primjeru Centra Službe državne sigurnosti Split. Za teritorij Dalmacije bio je nadležan Centar Split sa ispostavama u Zadru, Šibeniku i Dubrovniku. Glavne zadaće splitskog centra bile su primjena propisane metodologije rada službe prema uspostavljenim linijama rada: unutarnji neprijatelj, jugoslavenska emigracija i strane obavještajne službe. Sukladno tome, Centar Split nadzirao je strane državljane i prema njima primjenjivao metode operativnog rada te operativno-tehnička sredstva s ciljem detektiranja mogućeg obavještajnog djelovanja stranih službi usmjerenog protiv Jugoslavije. Naglasak rada stavljen je na strane države koje su prepoznate kao nositelji obavještajnih aktivnosti, na ulogu i zadaće Centra Split unutar jugoslavenskog obavještajno-sigurnosnog sustava, kategorije nadziranih stranaca i na operativan rad splitskog centra. U konačnici, iznijet će se ocjena rada Centra Split usmjerenog prema stranim državljanima, a u odnosu na oblike operativnog rada te korištena operativno-tehničkih sredstva.

Ključne riječi: SDS Centar Split, operativan rad, SDB, SDS, SDS Centar Split, stranci, strane obavještajne službe

State Security Service in communist Croatia and surveillance of foreigners from 1980 to 1990

Summary

The security and intelligence system of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRJ) was one of the main tools for the sustainability of the communist regime during the Cold War era. After the end of World War II, the Yugoslav intelligence services had the primary task dealing with political dissidents and opponents of the Communist Party of Yugoslavia (KPJ) in order to ensure political monopoly and absolute dominance in all institutions of state power. During this period the Yugoslav intelligence services were strictly centralized and fully subordinated to the political goals of the KPJ, headed by Josip Broz Tito. After the formation of the Yugoslav security and intelligence system in peacetime conditions, the Administration for State Security (Uprava za državnu bezbednost - UDBA) had the dominant role in maintaining the established regime. After its reorganization after the Brijuni plenum, it was re-named into Service for State Security (Služba državne bezbednosti - SDB), while its decentralization resulted in the formation of services in the federal republics and autonomous provinces.

On the territory of the Socialist Republic of Croatia (SRH), the Service for State Security (Služba državne sigurnosti - SDS), which was organizationally divided into a headquarter and territorial units - centers and branch offices, was tasked with the protection of the regime. In accordance with this structure, on the territory of northern and central Dalmatia, the SDS Center Split was active, which was tasked to conduct the activities of the Service, including its repressive and punitive function, in line with the established so called *lines of work*: internal enemy, Yugoslav emigration and foreign intelligence services. In contemporary social interest and historiographic research on the subject of the SDS's activities in communist Croatia, less attention is dedicated to the fact that the surveillance, use of operational-technical methods and conduct of various intelligence and counterintelligence activities towards foreign nationals on the territory of SRH and SFRJ were also among the tasks of the Service. The SDS monitored individuals or groups from foreign states whom the communist regime categorized as potential threats or were suspected to work for a foreign intelligence service and conduct intelligence activities that could pose a threat to the ruling regime.

It is a common viewpoint that the activities of the SDS were primarily focused on the detection of internal enemies and the suppression of activities of the Yugoslav emigration, as

the most significant threats to the communist regime. Due to this, the topic of foreign nationals and foreign intelligence services has not received significant scientific research attention, thus the main goal of the thesis is to research, describe, analyze and evaluate the activities of the SDS in communist Croatia towards foreign nationals in the period from 1980 to 1990 on the territory of its regional Center Split and its branch offices in Zadar, Šibenik and Dubrovnik. The thesis examines two dominant hypotheses: the claim that the activities of the SDS were almost entirely directed towards *internal enemies* and the Yugoslav emigration as well as the assertion that the operative work of the SDS was highly successful, i.e., that the Service was able to entirely control and prevent any actual or potential threat to the established regime. In order to test these hypotheses, the thesis emphasizes the ideological and political foundation of the SDS regarding foreigners, the analysis of methods of surveillance and operational work the SDS conducted towards foreign nationals and, finally, the evaluation of the effectiveness of the SDS.

The timeframe for the thesis encompasses the last decade of the existence of the SFRJ, i.e., the thesis researches the activities of the SDS Center Split from 1980 to 1990. In other words, the thesis focuses on the period after the milestone event of the death of Josip Broz Tito, which led to increased interest of foreign intelligence services for Yugoslavia due to possible changes in internal and foreign politics. The demise of Tito as the main cohesive element in the one-party system provoked the interest of foreign intelligence services since it was assessed that Yugoslavia would not be able to maintain its politics of non-alignment, but would be forced to align with the eastern or western block in the Cold War order. Due to such possible changes in the foreign policy position of the SFRJ, foreign intelligence services directed increased attention to events within Yugoslavia. The last decade of the existence of communist Yugoslavia was also marked by an economic and subsequent political crisis, which reflected on the activities of foreign intelligence services, who focused their interest on daily political events with a special emphasis on the role of the Yugoslav People's Army (JNA). During the researched timeframe, there were no major changes in the organization and activities or legal framework of the SDS. Nevertheless, the activities of the Service during "the decade of Croatian silence" were characterized by the adaptation of the security and intelligence system to the new circumstances after the death of the central figure of the communist regime. Due to the intensified activities of foreign intelligence services towards Yugoslavia after 1980, the SDS had to increase its focus on this line of work in order to fulfill its role as guardian of the state order, which was threatened by instability in the internal and foreign policy domains.

In this context of events, the activities of the SDS regional center in Split are researched. The research primarily encompasses the territory of northern, central and southern Dalmatia, according to the organizational division of the Center Split into branch offices in Zadar, Šibenik and Dubrovnik. Besides this, the research also covers the SDS's activities on the territory of foreign countries (Italy, Czechoslovakia, Albania etc.) and the territory of other Yugoslav republics and autonomous provinces (Socialist Republic of Montenegro, Autonomous Province of Kosovo etc.).

The area of operations of the Split Center is distinctive due to the existence of Adriatic Sea ports that were used by foreign military vessels, which demanded intensified operational activities towards foreign nationals. During such ship visits, Dalmatia was frequented by foreign diplomatic and consular representatives and military attachés accredited in Yugoslavia, whose activities and potential intelligence work the SDS Split Center aimed to monitor. Besides this, the area of Dalmatia was of interest to foreign nationals because of various companies, which were also monitored by the SDS Center Split due to possible foreign intelligence interest in economic data and information. The work of the Center Split was also influenced by the orientation of Dalmatia towards tourism, which caused a significant number of foreign nationals to stay in the Center's area of responsibility, especially during the summer months. This favored possible failures in counterintelligence activities, due to lacking resources needed to effectively monitor a significant number of foreign nationals.

The most common reason for the Service to monitor and conduct surveillance of foreign nationals was the simple fact that they were holders of foreign citizenship, which was grounds enough to classify their activities as hostile intelligence work towards Yugoslavia, without any real factual basis for such an assessment. In many of the researched cases, there weren't any counterintelligence indicators that would point towards the intelligence activities of these individuals for any foreign service. The broad application of covert surveillance and operational-technical means, such as phone wiretaps, covert searches of facilities and covert control of postal items – all of which were made possible by ordinances and other documents regulating the work of the service – was the defining feature of the work of the SDS in the researched period. Such conduct unmistakably defines the character and nature of the service itself, which had all the features of a totalitarian service with broad, almost unlimited legal authority in controlling the civilian population in order to protect the communist regime.

During the research timeframe, the federal SDB assessed that Yugoslavia, due to its ideological orientation, foreign policy direction in the Non-Aligned Movement and geostrategic position, was constantly targeted by attacks from foreign intelligence services. According to the bipolar division of the world during the Cold War, the activities of foreign intelligence services were categorized into activities by eastern (from countries of the Warsaw Pact Organization and Albania) and western (NATO member states and neutral Austria) services. Besides depicting the affiliation to a specific military and political block, such a division was also adopted by the SDB due to the differences in the methodology of work between the eastern and western services.

Both eastern and western services increased their activities towards Yugoslavia during the illness of Tito, focusing on collecting data on the economic and political situation, the status of interethnic relations, and the status of the defense and foreign policy system. After Tito's death, eastern and western intelligence services directed their activities towards monitoring and assessing the political and security situation and the foreign policy activities of Yugoslavia.

The intelligence service of the USSR had unambiguously the leading role in the intelligence activities of eastern services, while activities by the services of Hungary, Bulgaria, Czechoslovakia and Poland towards Yugoslavia were also noted. The activities of all these services were streamlined with the strategic interests of the USSR in the Balkan area, which formulated their intelligence priorities, such as the economic situation in Yugoslavia and the measures aimed at stabilizing the impaired economic system as well as the role of the Communist Party in maintaining the existing system. Significant attention was also contributed to information on the JNA and the Territorial Defense, which were collected through observations and reconnaissance of border areas, significant traffic routes, areas and military objects, as well as during dockings of foreign military ships at the Adriatic coast. During the 1980s a significant increase was noted in the presence of foreign journalists, publicists and representatives of research institutes, all of whom had contact with foreign intelligence agents, Yugoslav emigration or persons from the category of *internal enemies* of the SFRJ, with the aim of collecting information and making estimates on the political and economic situation in Yugoslavia. During the same period, there was also an increase in the number of citizens who moved to foreign countries for educational purposes, consequently leading to an increased interest of Yugoslav citizens moving to eastern countries for the purpose of cooperating on scientific and research projects.

The activities of eastern intelligence services during the researched period are characterized by the broad usage of legal intelligence collection, primarily through diplomatic and consular missions, the presence of a significant number of its citizens staying in SFRJ for official or private purposes and the possibilities presented by the developed economic, scientific, research, cultural and educational cooperation. Besides these legal methods, eastern services also utilized classic intelligence methods, primarily through their bases in neighboring countries, such as Austria.

Soviet intelligence services displayed the most intensive intelligence activity towards Yugoslavia, which received special attention by the SDS Center Split. The operational activities of the Split Center in countering possible Soviet intelligence activities were based on monitoring, surveillance and the usage of operational-technical means against various activities of citizens of the USSR in Dalmatia.

Representatives from Soviet missions observed military facilities, collected confidential scientific, technical and technological documents, and observed foreign military ships during their visits to ports on the Adriatic Sea. The Embassy in Belgrade coordinated all intelligence activities from intelligence centers in Yugoslavia, as well as those by Soviet correspondents and journalists, Russian language instructors, economic experts and so forth. Soviet experts received education on how to behave in Yugoslavia, how to establish contact, and how to form relationships among Yugoslav citizens.

Besides the aforementioned, the SDS paid special attention to Soviet citizens from mixed marriages, to visits by Soviet military and tourist ships to Adriatic ports and attempted to establish a connection between these categories of persons with potential intelligence work for the Soviet service. Therefore, the SDS centers were tasked with monitoring and continuously surveying indicative activities by various categories of Soviet citizens in order to enable the SDS to effectively counter the activities of Soviet services.

The Split Center conducted similar activities toward other eastern European intelligence services. In countering their activities, the SDS Center Split also used all available resources - ranging from operational-technical means to human sources - to collect information on the activities of the services of Hungary, Bulgaria, Poland and Czechoslovakia. In countering those adversary services, SDS put the emphasis of its operational work on the monitoring and surveillance of persons with foreign citizenship who stayed in the area of responsibility of the Center Split.

The main feature of the work of the Split Center in the researched period was the leading of investigations towards citizens from the aforementioned countries for multiple

years. Every foreign national was of interest to the SDS and considered a potential threat to the existing regime. Therefore, preliminary investigations against such persons were instigated under the suspicion of working for the intelligence services of the country of origin. The investigations lasted for many years without conforming to or rebutting the initial indicators, i.e., without any real result. Such conduct unmistakably shows that the SDS was primarily a service for the protection of the totalitarian regime, which applied its means and measures towards civilians, in this case foreign citizens, without any serious circumstantial evidence or reasonable doubt, intruding into their private space and impeding their individual rights. The dispersion of operatives who worked these investigations and the utilization of all available resources affected the SDS's deficient quality in this line of work. In the end, no significant results were achieved, the intelligence activity of the monitored foreigners was not confirmed, and all that remained were the initial indicators, which usually did not surpass the fact that somebody was a foreign citizen.

After Tito's death, countries of the western bloc also expressed increased intensity in monitoring the internal political situation in Yugoslavia. Primarily, the countries in question were NATO member states under US leadership and neutral Austria, whose territory was used as a staging base for intelligence activities towards the SFRJ. The countries of the western block were aware of the complicated political situation in Yugoslavia and it was their assessment that the liberalization of Yugoslav society and economy is necessary for the survival of the multiethnic state. In other words, the western block tried to preserve the position of Yugoslavia, so it would not fall under Soviet influence, since it was in the political and geostrategic interest of the West to uphold the independence of Yugoslavia and its territorial integrity in the Cold War, bipolar division of Europe. These postulates formed the basis for the intelligence activities of western services, which intensified their activities aimed at monitoring and assessing the political and security situation and foreign policy activities of Yugoslavia during the research period.

The enhanced interest and intensified intelligence activities toward Yugoslavia were also influenced by the deteriorating international situation at the time. Therefore, a number of foreign citizens, and specialists for Yugoslavia (western journalists, publicists, professors, scientists and former diplomats) were constantly present on the territory of Yugoslavia in order to establish contacts and survey the situation. Besides the mentioned categories, there was also an enhanced presence and numerous visits by members of the police and armed forces, who researched the defense system and activities of the JNA. Contacts between foreign nationals from western countries and individuals classified by the SDS as "internal

enemies" were also registered, but without being recognized as classic recruitment attempts of Yugoslav citizens, but rather the collection of information through a free exchange of opinions. With increased attention, western services investigated difficulties in the economic development of Yugoslavia and potential differences in the viewpoints of the republics and provinces in the negotiation process regarding the solution of the economic crisis. Western services tried to maintain the independence and integrity of Yugoslavia and, at the same time, initiate changes in the ideological-political and economic system. Likewise, through its intelligence activities, the West aimed to suppress Soviet ambitions towards the territory of Yugoslavia, in line with its military and geostrategic interests. The West deemed it necessary to preserve the SFRJ as a buffer-zone between the eastern and western block, while not allowing dominant influence of the USSR towards the SFRJ and Soviet access to warm seas, i.e., the Adriatic coast.

The lead country in the activities of western intelligence services was the United States, with the principal goal, in order to further its strategic interests, to strengthen opposition towards the USSR and countries of the Warsaw Pact. In their intelligence activities from 1980 to 1990, US services used the territorial proximity of Yugoslavia to NATO or neutral countries. From their territory, they conducted their activities through intelligence institutions, various representations and missions and international institutions. The intelligence activities were significantly influenced by the liberalization of the Yugoslav visa regime and visa waivers for almost all countries in which US intelligence activities were registered. Likewise, the rich bilateral relations between the SFRJ and USA instigated a lot of travel in both directions and shorter or longer stays of US citizens in Yugoslavia or vice versa, on various grounds such as specializations, cultural and scientific cooperation, trade relations and tourism. The presence of a large number of Yugoslav citizens on temporary employment in countries with strong US intelligence activities, such as Western Germany or Austria, was an alleviating circumstance for the recruitment of certain individuals for intelligence work towards Yugoslavia as well. The collection of military intelligence on the JNA was facilitated by a number of intelligence officers assigned to NATO headquarters in neighboring countries. The main feature of US intelligence interests towards Yugoslavia was its comprehensiveness, i.e., US intelligence interests covered the entire territory of Yugoslavia and all spheres of life. In addition to the geostrategic importance of the region, US foreign policy interest and intelligence engagement were additionally intensified due to the role of SFRJ in the Unaligned Movement. Besides the standard US intelligence interest in matters of defense, foreign and domestic politics and the Yugoslav economy, US intelligence

services were predominantly oriented towards monitoring any kind of Soviet presence in Yugoslavia, such as the procurement of Soviet armament, ship overhauls in Adriatic ports, economic cooperation, loans and cooperation between political parties in the context of the Cold War division.

Activities of US intelligence services in the area of responsibility of the Split Center were detected towards persons originating from Yugoslavia, mostly scientists, who were able to collect intelligence through scientific cooperation or personal contacts with Yugoslav citizens. A similar methodology was used in cultural cooperation as well. Through such cooperation and by emphasizing American popular culture and the way of life and forming relations with cultural professionals, informal conversations could be utilized to collect intelligence. Such activities were directed from the General Consulate of the US in Zagreb and affiliated institutions. Therefore, US diplomatic and consular staff was a subject of counterintelligence activities on all levels. The researched documents show that the Split Center used all measures and means at their disposal, as well as operational-technical measures, in order to monitor and survey all official and private contacts of US diplomatic and consular representatives during their stays in Dalmatia. At the same time, operatives of the SDS Split Center attempted to simultaneously monitor all contacts of persons indicated for hostile US intelligence activities, diplomats and other US and Yugoslav citizens alike, which led to a strong dispersion of counterintelligence activities by the SDS. Those categories of persons were subjected to all available measures of covert data collection, which demanded a significant engagement of human and technical resources. Due to this the counterintelligence work of the SDS Split Center towards US intelligence services did not produce any tangible, serious or relevant results.

As was stated regarding counterintelligence towards eastern services, the cause for such results could be the unselective opening of investigations, based on entirely insufficient indicators of foreign citizenship or personal contacts, whose nature had not been established. This fact was evident to the SDS itself, which is evident from the tasks and conclusions included in the *programmatic orientation* for the second half of the 1980ies, in which it was summarized that countering US intelligence activities had not achieved satisfactory results for a longer period of time, due to the large number of measures undertaken without generating significant information, which is attributed to a lack of good human sources toward foreign intelligence services.

The situation at the SDS Split Center was similar regarding its activities towards British, West German, Austrian and French intelligence services. Its activities towards these

services show a predominant focus of the SDS Split Center on counterintelligence, while examples of intelligence activities of the SDS are almost entirely nonexistent in the researched documentation. Activities of the operatives of the Split Center towards these intelligence services were limited to the surveillance of their diplomatic and consular representatives during their stays in Dalmatia, and the monitoring of military ship visits. In these activities, all available human and technical resources were utilized, but without tangible results, and the SDS was unable to confirm its initial suspicion of intelligence activities by foreign diplomats. The SDS was capable to confirm and document intelligence activity by western defense attachés on the tactical level only in the case of their observations of activities in Dalmatian ports during visits or overhauls of Soviet ships and their travels from the area of Dubrovnik with the target to observe military facilities in Boka Kotorska.

An example of offensive intelligence activities by the SDS Split Center can be found only in connection with their work towards the Italian intelligence service. Towards this service, the Split Center conducted offensive activities through the *operational combination* "Bitva" and the double agent "Elza". By conducting these operational activities towards Italy, the SDS gathered timely information on the political situation in Italy as well as military-intelligence information on NATO bases on Italian territory. Through "Bitva", the Split Center gathered simultaneously information on the functioning of intelligence centers and bases of the Italian intelligence service, which were active towards Yugoslavia. Through the double agent "Elza", the SDS Split Center collected solid intelligence on the functioning of the SISMI intelligence center in Udine and the main interests of the Italian intelligence service for the territory of the SFRJ. Operational activities of the Split Center in running this double agent can be assessed as successful since the SDS collected timely and high-quality intelligence and counterintelligence data, which could subsequently be utilized in their intelligence activities towards the Italian service.

To conclude, it is obvious that the operational activities of the SDS Split Center in countering eastern and western intelligence services were not satisfactory. First and foremost, in the researched period, the SDS was predominantly oriented towards its counterintelligence and repressive function, with the main task of protecting the communist regime. Domestic adversaries of the regime, which the SDS investigated within the *internal enemy* line of work, and the Yugoslav emigration, mostly Croatian emigrants, were considered the main internal and external threats with potential for the destabilization of the communist regime. This assessment directed the activities of all levels of Yugoslavia's security services, from the federal level to the level of the republics and their subordinate

centers and branch offices. Precisely this can be recognized as the most significant fault in the work of the SDS: attributing more attention to one line of work versus another led to a starting advantage for foreign intelligence services, since there was a lack of appropriate exchange of information within the SDS and with other Yugoslav security services, i.e., there was no coordination and synergy among the different lines of work. Consequently, the subject of foreign intelligence services was handled superficially, due to the dominant orientation of the SDS toward regime adversaries within the country and abroad. This is without doubt one of the reasons for the insufficient results of the work toward foreign services in the last decade of Yugoslavia.

Another reason for such unsatisfactory results regarding the issue of foreign services can be found in the very nature of the SDS, which had all the features of a totalitarian regime service. The aim to control “everybody and everything” inevitably leads to a dispersion of resources, which is evident by the large number of longtime investigations, without confirmed suspicions and without solid results. Such a level of control would require a proportionate number of operatives to monitor and lead all investigations, which in reality was not possible.

The operational work of the SDS Split Center in this line of work consisted in the end merely in the initiation of investigations of foreign citizens – in most cases they became subjects of investigations exclusively due to their foreign citizenship – which lasted for many years without confirming or discarding suspicions of intelligence activities. Even from the SDS’s yearly reports, which summarized individual and collective results of its work, the conclusion arises that all levels of the SDS aimed to uphold the existing status and justify the continuation of numerous long-term investigations with additional information of questionable quality.

An analysis of summaries and bulletin reports of the service’s activities leads to the conclusion that the SDS nevertheless partially correctly detected and recognized the methodology of foreign services, distinguishing the activities of western and eastern intelligence services and detecting their intelligence centers, bases and routes of conduct towards Yugoslavia. However, due to its orientation towards the *internal enemy* and emigration, the issue of countering foreign services always remained of secondary interest for the SDS.

Despite the fact that even within the SDS/SDB there was an understanding of the deficient quality and results regarding foreign intelligence services, progress was not achieved. During the research for this thesis, significant efforts for organizational, personnel

or other reforms couldn't be perceived. Repression of actual or imaginary internal and external enemies of the communist regime was the priority and obviously the decisive and sole measure of the service's success at the level of the political system. As long as the SDS faithfully fulfilled its role as guardian of the communist regime, the devastating results of countering the activities of foreign intelligence services couldn't falter the regime's confidence in the service or its position of absolute power within that system.

Keywords: SDS Center Split, operational work, SDB, SDS, foreigners, foreign intelligence service

SADRŽAJ

1.	UVOD.....	1
1.1.	Tema, cilj i struktura istraživanja	1
1.2.	Terminologija i konvencije.....	6
1.3.	Literatura i izvori	7
2.	OBAVJEŠTAJNA SLUŽBA - DEFINICIJA, ORGANIZACIJA I NAČIN RADA	15
2.1.	Općenita organizacija obavještajnih službi.....	19
2.2.	SDS i strane obavještajne službe.....	20
3.	POVIJEST JUGOSLAVENSKIH TAJNIH SLUŽBI OD 1941. DO 1990.	26
3.1.	Stvaranje jugoslavenskih tajnih službi u vrijeme Drugog svjetskog rata.....	26
3.2.	Organizacijska struktura i zadaće OZNE nakon osnutka.....	29
3.3.	Reorganizacija OZNE i promjena naziva u Upravu državne bezbednosti (UDB)	33
3.4.	„Brijunski plenum“ kao prekretnica u sustavu nacionalne sigurnosti komunističke Jugoslavije	34
3.5.	Reorganizacija UDBE nakon Brijunskog plenuma.....	37
3.6.	Stvaranje normativnih akata Službe državne bezbednosti u postplenumskom razdoblju	45
3.7.	Organizacija rada SDB-a do kraja raspada SFRJ	51
4.	CENTAR SLUŽBE DRŽAVNE SIGURNOSTI SPLIT 1980. - 1990.	54
4.1.	Službe državne sigurnosti na republičkoj razini	54
4.2.	Ustroj Centra Službe državne sigurnosti Split 1980. - 1990.	56
5.	PROBLEMATIKA STRANIH DRŽAVLJANA 1980.-1990.	61
5.1.	SDS i vanjska ugroza Jugoslavije.....	61
5.2.	Metode i tehnike protuobavještajnog rada SDS-a	70
6.	STRANE OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE IZ ISTOČNE EUROPE	75
6.1.	Služba državne sigurnosti - Centar Split - naspram djelovanja SSSR-a	77
6.1.1.	Djelovanje sovjetske obavještajne službe prema komunističkoj Jugoslaviji ..	77
6.1.2.	Djelovanje Sovjetske obavještajne službe prema komunističkoj Hrvatskoj ...	83
6.1.3.	Operativni rad SDS-a Centar Split na suprotstavljanju Sovjetskoj obavještajnoj službi.....	87
6.1.3.1.	Problematika sovjetskih brodova u dalmatinskim brodogradilištima	87

6.1.3.2.	SDS Centar Split i nadzor posjeta sovjetskih ratnih brodova	90
6.1.3.3.	SDS Centar Split i nadzor posjeta sovjetskih turističkih brodova	100
6.1.3.4.	Nadzor sovjetskih državljana iz kategorije mješovitih brakova.....	102
6.1.3.5.	Ocjena rada SDS Centra Split na suprotstavljanju Sovjetskoj obavještajnoj službi	115
6.2.	Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja Mađarske....	117
6.2.1.	Obavještajno-sigurnosni sustav NR Mađarske	117
6.2.2.	Djelovanje SDS-a Centar Split prema Mađarskoj obavještajnoj službi.....	121
6.3.	Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja Bugarske.....	128
6.3.1.	Bugarski obavještajno-sigurnosni sustav u vrijeme komunizma	128
6.3.2.	Operativan rad SDS-a Centar Split prema Bugarskoj obavještajnoj službi ...	133
6.4.	Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja Čehoslovačke	138
6.4.1.	Čehoslovačka i njezin obavještajno -sigurnosni sustav	138
6.4.2.	Djelovanje SDS-a Centar Split prema Čehoslovačkoj obavještajnoj službi...	140
6.5.	Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja Poljske	147
6.5.1.	Poljski obavještajno-sigurnosni sustav	147
6.5.2.	Operativan rad SDS-a Centar Split prema Poljskoj obavještajnoj službi.....	148
6.6.	Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja Albanije.....	150
6.6.1.	Albanski obavještajno-sigurnosni sustav	150
6.6.2.	Operativan rad SDS-a Centar Split prema Albanskoj obavještajnoj službi ...	154
7.	ZAPADNE OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE.....	161
7.1.	Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja Sjedinjenih Američkih Država	164
7.1.1.	Obavještajno-sigurnosni sustav Sjedinjenih Američkih Država.....	164
7.1.2.	Aktivnosti SDS-a usmjerene prema Američkoj obavještajnoj službi.....	169
7.1.3.	Operativan rad SDS Centra Split na suprotstavljanju Američkoj obavještajnoj službi	174
7.1.3.1.	SDS Centar Split i američki diplomatsko-konzularni predstavnici.....	174
7.1.3.2.	Centar SDS-a Split i posjete američkih ratnih brodova	181
7.1.3.3.	SDS Centar Split i američki novinari	186
7.1.3.4.	SDS Centar Split i praćenje znanstveno-tehničke suradnje sa SAD-om.....	189
7.1.3.5.	SDS Centar Split i praćenje jugoslavenske privredno-poslovne suradnje sa SAD-om.....	193
7.1.3.6.	SDS Centar Split i praćenje aktivnosti američkih državljana	198

7.1.3.7.	Suradnja SDS Centra Split s Organima bezbednosti JNA prema američkoj obavještajnoj službi.....	202
7.1.4.	Učinkovitost poduzimanja mjera tajnog prikupljanja podataka	203
7.1.5.	Ocjena rada SDS Centra Split na suprotstavljanju Američkoj obavještajnoj službi	204
7.2.	Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja Velike Britanije	207
7.2.1.	Operativni rad SDS Centar Split prema Britanskoj obavještajnoj službi.....	215
7.3.	Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja Savezne Republike Njemačke	223
7.3.1.	Operativni rad SDS Centar Split prema Njemačkoj obavještajnoj službi.....	228
7.4.	Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja Austrije.....	236
7.4.1.	Operativni rad SDS Centar Split prema Austrijskoj obavještajnoj službi	240
7.5.	Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja Italije	242
7.5.1.	Operativni rad SDS Centar Split prema Talijanskoj obavještajnoj službi	247
7.5.2.	Dvojna kombinacija „Elza“ – suradnik dvojnik „Etores“	253
7.6.	Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja Francuske ...	267
7.6.1.	Operativni rad SDS Centar Split prema Francuskoj obavještajnoj službi.....	271
8.	ZAKLJUČAK	278
9.	PRILOZI.....	290
10.	POJMOVNIK.....	334
11.	POPIS KRATICA	348
12.	IZVORI I LITERATURA	354

1. UVOD

1.1. Tema, cilj i struktura istraživanja

Disertacija ima za cilj povijesnom metodom analizirati i rasvijetliti ulogu i značaj Službe državne sigurnosti (SDS) komunističke Hrvatske do 1990. i njezine aktivnosti u nadzoru stranaca, a koji je do tada bio zavijen velom tajni. Razdoblje od 1980. do 1990. je od posebne važnosti napose nakon 1980. i smrti Josipa Broza Tita, komunističkog diktatora, utemeljitelja i doživotnog predsjednika Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Stoga godine 1980. i 1990. predstavljaju „godine prijelomnice“ u promatranom razdoblju. Godina 1980. označava kraj jedne epohe vladanja komunističkog diktatora, a 1990. dolazi do sloma real socijalističkog sustava Jugoslavije. Zato je važno to razdoblje povijesnom metodom rasvijetliti sa znanstvenog aspekta te proučiti kako je tajna jugoslavenska služba djelovala i koju metodologiju je primijenjivala u ostvarivanju svojih ciljeva, napose prema strancima, u svrhu očuvanja ustavnog poretka.

Obavještajno-sigurnosni sustav SFRJ bio je jedan od glavnih mehanizama za uspostavu i održavanje komunističkog režima u hladnoratovskom razdoblju. Nakon završetka Drugog svjetskog rata jugoslavenske tajne službe prvenstveno su imale zadaću obračunavanja s političkim neistomišljenicima i protivnicima Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) kako bi osigurale politički monopol i potpunu dominaciju nad institucijama državne vlasti. Jedno od glavnih obilježja jugoslavenskih službi u tom razdoblju bila je stroga centralizacija službi koje su bile podređene političkim ciljevima vladajuće KPJ na čelu s Josipom Brozom Titom. Formiranjem jugoslavenskog obavještajno-sigurnosnog sustava u mirnodopskim uvjetima, dominantno mjesto u očuvanju uspostavljenog državnog režima imala je Uprava za državnu bezbednost (UDB, kolokvijalno UDBA) koja je od reorganizacije nakon Brijunskog plenuma nosila naziv Služba državne bezbednosti (SDB)¹, a njezinom decentralizacijom nastale su republičke i pokrajinske službe.

U aktualnim društvenim interesima za problematiku djelovanja SDS-a u komunističkoj Hrvatskoj zanemaruje se činjenica kako je jedna od zadaća službe bila i nadzor, primjena operativno-tehničkih metoda te poduzimanje raznih akcija obavještajnog i protuobavještajnog karaktera prema stranim državljanima koji su posjećivali ili boravili na teritoriju Socijalističke Republike Hrvatske (SRH) i SFRJ. Kategorija stranaca koje je nadzirao

¹ U hrvatskoj inačici upotrebljavao se naziv Služba državne sigurnosti (SDS), ali zbog jasnijeg razgraničenja između savezne i republičke razine SDS-a za saveznu razinu u ovom tekstu upotrijebit će se kratica SDB, a za republičku i niže razine kratica SDS. Vidi: Mihaljević 2021, 701.; Detaljnije o upotrijebljenim kriticama u potpoglavlju „Terminologija i konvencije“.

SDS odnosila se na osobe ili skupine iz stranih država čije je djelovanje komunistički režim ocjenjivao potencijalnom prijetnjom ili za koje je postojala sumnja kako rade za stranu obavještajnu službu ili se bave obavještajnim djelatnostima koje su mogle ugroziti vladajući režimski sustav.

Uvriježeni je stav kako je djelatnost SDS-a bila težišno usmjerena na otkrivanje unutarnjeg neprijatelja i suzbijanje djelovanja jugoslavenske emigracije, kao najznačajnijih ugroza za komunistički režim. Slijedom toga, problematici stranaca i stranih obavještajnih službi nije posvećena značajnija znanstveno-istraživačka pozornost u aktualnim historiografskim istraživanjima. Osnovni cilj predmetne disertacije je historiografski istražiti, prikazati, analizirati i ocijeniti djelovanje SDS-a komunističke Hrvatske prema strancima u razdoblju od 1980. do 1990. Na teritoriju SRH za poslove zaštite uspostavljenog režima bila je zadužena Služba državne sigurnosti koja je bila organizacijski podijeljena na sjedište i teritorijalne jedinice – centre i ispostave. Kao ilustracija djelovanja SDS-a prema strancima uzet je rad i djelovanje Centra SDS Split te njegovih ispostava u Zadru, Šibeniku i Dubrovniku. Razlog odabira splitskog centra je u tome što su u ovom regionalnom središtu SDS-a postojale mornaričke baze u Splitu, Šibeniku i Pločama gdje su uplovljavali strani ratni brodovi i turističke luke čije je dolaske nadzirao SDS, a također je na ovom prostoru boravio velik broj stranih državljana zbog turističke orijentacije Dalmacije. U konačnici, jedan od razloga odabira splitskog centra za prikaz rada SDS-a prema strancima je i u dostupnosti izvora i informacija Centra SDS Split koji u kontinuitetu u promatranom razdoblju prikazuju metodologiju rada i rezultate protuobavještajnog te obavještajnog djelovanja ove službe prema strancima na području Dalmacije.²

U radu se problematiziraju dva dominirajuća diskursa prisutna u kolektivnoj svijesti većine hrvatskih građana i javnom medijskom prostoru: diskurs kako je djelovanje SDS-a bilo gotovo u cijelosti usmjereno prema unutarnjem neprijatelju i jugoslavenskoj emigraciji te diskurs kako je operativan rad SDS-a bio iznimno uspješan, odnosno kako je služba u potpunosti uspijevala nadzirati i spriječiti svaku stvarnu ili potencijalnu sigurnosnu prijetnju uspostavljenom režimu.³ U cilju testiranja ovih stavova u radu je stavljen naglasak na ideološko-politička polazišta SDS-a u odnosu na strance u SRH, raščlambu oblika nadzora i operativnog rada koje je SDS primjenjivao prema stranim državljanima te u konačnici ocjenu učinkovitosti SDS-a.

² Barić 2020, 151.

³ Obućina 2011.; Peticija 2014.; Pavičić 2022.; Rašović, 2021.; Tajni izvještaji 2016.; Posljednji intervju 2023.; Đikić 2022.; Mlinarić 2020.

Većina je istraživača svoju pozornost posvećivala djelovanju SDS-a prema kritičarima komunističkog režima unutar države i hrvatskoj emigraciji te je bio zanemaren znanstveni pristup problematici nadzora stranaca i mogućem obavještajnom djelovanju protivničkih službi prema SFRJ, što je, prema programskoj orijentaciji službe, također bio predmet interesa protuobavještajnog i obavještajnog rada SDS-a. Na temelju navedenog nameću se glavna istraživačka pitanja: prema kojim parametrima je SDS percipirao vanjsku ugrozu za postojeći režim?; koje strane države su prepoznate kao glavni nositelji obavještajne aktivnosti prema SFRJ?; mjesto, uloga i zadaća SDS-a Centar Split u hijerarhiji sigurnosnog sustava SFRJ i SRH?; prema kojim je normativnim aktima SDS Centar Split djelovao prema strancima?; koje kategorije stranaca su bile predmet interesa SDS-a i zašto?; koje operativne metode i sredstva te oblike operativnog rada je primjenjivao SDS Centar Split te koji su bili rezultati njihovog obavještajnog/protuobavještajnog djelovanja?

Vremenski okvir disertacije obuhvaća posljednje desetljeće postojanja SFRJ, odnosno u radu se promatra djelovanje SDS-a Centar Split od 1980. do 1990. Drugim riječima, kao relevantna točka u vremenu uzima se razdoblje nakon smrti Josipa Broza Tita, kada dolazi do pojačanog interesa stranih obavještajnih službi za Jugoslaviju, zbog mogućih promjena u unutarnjoj i vanjskoj politici. Smrt Tita kao glavnog kohezivnog elementa u jednopartijskom sustavu izazvao je pozornost stranih službi zbog procjena kako Jugoslavija neće moći održati svoju politiku nesvrstavanja, nego će se nužno morati prikloniti istočnom ili zapadnom bloku unutar hladnoratovskog poretka. Drugim riječima, zbog mogućih promjena na vanjskopolitičkom planu SFRJ, strane službe su usmjerile pojačanu pozornost na događanja na jugoslavenskom teritoriju. Posljednje desetljeće postojanja komunističke Jugoslavije bilo je obilježeno ekonomskom i zatim političkom krizom što se očitovalo i na djelovanje stranih obavještajnih službi koje su težište rada stavile na praćenje dnevno-političkih događanja s posebnim naglaskom na ulogu Jugoslavenske narodne armije (JNA). Iako u promatranom razdoblju nije bilo ključnih promjena u ustroju i radu te normativnim aktima SDS-a, djelovanje službe u desetljeću „hrvatske šutnje“ bilo je obilježeno prilagođavanjem obavještajno-sigurnosnog sustava novonastalim okolnostima nakon smrti središnje ličnosti komunističkog režima. Zbog intenziviranja djelovanja stranih obavještajnih službi prema Jugoslaviji nakon 1980., SDS se morao više posvetiti i toj liniji rada kako bi ispunio svoju središnju zadaću zaštite državnog poretka kojem je prijetila nestabilnost na unutarnjem i vanjskopolitičkom planu.

U takvom kontekstu događanja promatra se djelovanje SDS-a na području njezinog regionalnog središta Split koji je imao zadaću primjene propisane metodologije rada službe s

njezinom represivnom funkcijom prema uspostavljenoj linijskoj problematici: unutarnji neprijatelj, jugoslavenska emigracija i strane obavještajne službe. Prostorni kontekst istraživanja prvenstveno obuhvaća teritorij sjeverne, srednje i južne Dalmacije sukladno podjeli Centra Split na ispostave u Zadru, Šibeniku i Dubrovniku. Osim toga, istraživanjem su zahvaćena i područja stranih država te teritoriji drugih jugoslavenskih republika i autonomnih pokrajina (Socijalistička Republika Crna Gora, Autonomna pokrajina (AP) Kosovo itd.) kako bi se u potpunosti sagledale aktivnosti djelatnika SDS Centra Split i primjene operativnih sredstava. Posebnost područja na kojem je djelovao splitski centar očituje se u postojanju jadranskih luka u koje su uplovljavali ratni brodovi stranih država, što je zahtijevalo pojačan operativan rad prema stranim državljanima. Prilikom tih posjeta stranih brodova, u Dalmaciju su dolazili strani diplomatsko-konzularni predstavnici i vojni izaslanici akreditirani u SFRJ koje je SDS Centar Split nastojao operativno pokrivati i nadzirati njihovo potencijalno obavještajno djelovanje. Osim navedenog, područje Dalmacije bilo je interesantno strancima i zbog radnih organizacija, odnosno poduzeća, koje je SDS Centar Split nadzirao zbog mogućeg prikupljanja podataka ekonomske prirode koji su se mogli iskorištavati u obavještajnom radu stranih službi. Na rad Centra Split svakako je utjecala i orijentacije Dalmacije prema turizmu, zbog čega je, posebice u ljetnim mjesecima, dolazio velik broj stranih državljana, a što je otvaralo mogućnosti za propuste u protuobavještajnom djelovanju iz jednostavnog razloga što služba nije mogla operativno nadzirati sve strance zbog njihove brojnosti.

Disertacija se sastoji od ukupno osam poglavlja, uključujući uvod i zaključna razmatranja. Nakon uvoda, slijedi poglavlje *Obavještajna služba-definicija, organizacija i način rada* u kojem se daje teorijski okvir pojma obavještajne službe, obilježja rada te općenita organizacija ustroja službi kako bi se definirali i razjasnili pojmovi koji su ključni za razumijevanje ove problematike u disertaciji. U ovom poglavlju daje se i pogled SDB-a na interese stranih obavještajnih službi prema komunističkoj Jugoslaviji s obzirom na njezino ideološko opredjeljenje, vanjskopolitičku orijentaciju SFRJ kao nesvrstane zemlje te geostrateški položaj. S obzirom na neistraženost ove teme, ovo poglavlje je nužno kako bi se prikazala percepcija SDB-a glede izloženosti vanjskim napadima stranih obavještajnih službi što je usmjeravalo programsku orijentaciju SDB-a prema toj liniji rada. Nakon teorijskog dijela, slijedi poglavlje *Povijest jugoslavenskih tajnih službi od 1941. do 1990.* u kojem se daje povijesni prikaz nastanka i razvojnih procesa u obavještajno-sigurnosnom sustavu komunističke Jugoslavije. Budući da je djelovanje SDS-a prema suzbijanju djelatnosti stranih obavještajnih službi u potpunosti novitet u znanstvenom istraživanju, u disertaciji je bilo

nužno dati povijesni pregled formiranja cjelokupnog obavještajno-sigurnosnog sustava komunističke Jugoslavije od Drugog svjetskog rata do raspada države. Na ovaj način se stječe uvid u položaj, mjesto i ulogu koju je imala savezna SDB, republički SDS, a samim time i Centar Split kao njezina sastavnica. Osim navedenog, kroz kronološki pregled razvoja sigurnosnog aparata vidljive su organizacijske promjene unutar službe u skladu s izmjenama normativnih akata koje su propisivale ulogu, zadaću i metode prema kojima je služba djelovala.

Zatim slijedi poglavlje *Centar Službe državne sigurnosti Split 1980.-1990.* u kojem se prvotno daje prikaz republičkog ustroja SDS-a u Hrvatskoj u promatranom razdoblju, utemeljen na Ustavu SRH te zakonskim i podzakonskim aktima kroz koje su vidljive zadaće službe te organizacijska podjela SDS-a u SRH. Nakon dijela o republičkom SDS-u daje se prikaz i ustroj SDS Centra Split kao važne organizacijske jedinice unutar sigurnosnog sustava SRH. U ovom dijelu vidljiv je ustroj Centra Split na linijskom principu rada unutar kojeg se nalazi i odsjek za djelovanje prema stranim obavještajnim službama i nadzoru stranaca s naglaskom na protuobavještajni rad.

Slijedeće poglavlje nužno za razumijevanje teme nadzora stranaca i djelovanja stranih obavještajnih službi na teritoriju SRH je *Djelovanje Odjela prema inozemnim tajnim službama u SR Hrvatskoj 1980.-1990.* u kojem se problematizira SDS-ov pojam „vanjske ugroze“ u promatranom razdoblju. Ovdje se razmatraju osnovni ciljevi, oblici i metode obavještajnog rada stranih predstavnika na jugoslavenskom teritoriju. Također, donosi se podjela na kategorije stranaca kojima je služba posvećivala pozornost kao i metode te tehnike koje je SDS koristio u svom operativnom radu prema toj liniji rada.

Šesto poglavlje nosi naziv *Strane obavještajne službe iz istočne Europe* u kojem se prvotno daje pregled istočnoeuropskih država čije su službe djelovale prema SFRJ te koji su bili njihovi obavještajni interesi. Zatim je ovo poglavlje podijeljeno na operativan rad SDS-a Centar Split naspram potencijalnog obavještajnog djelovanja službi iz Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR), Mađarske, Bugarske, Čehoslovačke, Poljske i Albanije. Prije samog prikaza protuobavještajnog rada Centra Split, za svaku državu dan je prikaz njezinog vlastitog obavještajno-sigurnosnog sustava kao i obavještajnih interesa prema jugoslavenskom teritoriju. Na isti način koncipirano je i sedmo poglavlje *Zapadne obavještajne službe* u kojem su prikazani obavještajni interesi Sjedinjenih Američkih Država (SAD), Velike Britanije, Savezne Republike (SR) Njemačke, Austrije, Italije i Francuske prema SFRJ te operativan rad SDS Centra Split na suprotstavljanju obavještajnom djelovanju navedenih zemalja. Šesto i sedmo poglavlje obuhvaćaju najveći dio disertacije, jer se u njima

problematizira nadzor stranaca i daje se pregled te u konačnici i ocjena operativnog rada SDS Centra Split prema ovoj liniji rada u promatranom razdoblju. Nakon zaključka, disertaciji su dodani raznovrsni prilozi, pojmovnik korištene obavještajne terminologije te popis kratica za lakše praćenje teksta. Na samom kraju rada, nalazi se popis korištenih neobjavljenih i objavljenih izvora te literature.

1.2. Terminologija i konvencije

Korišteni pojmovi i termini u disertaciji predstavljali su svojevrsan istraživački izazov. Ovakvu temu nemoguće je kvalitetno obraditi bez dobrog poznavanja obavještajne terminologije, a posebno je izazovno bilo pronaći jedinstveno tumačenje pojedinih pojmova koje je SDS upotrebljavao u svom operativnom radu, što se pokazalo ključnim u analizi neobjavljenih arhivskih izvora službe. Većina obavještajne terminologije koja je pronađena u dostupnoj dokumentaciji SDS-a u disertaciji se koristi u njezinom izvornom obliku, izuzev primjerice termina kontraobavještajan rad/služba koji je preveden na hrvatski oblik protuobavještajan rad/služba. Razumijevanje cjelokupnog teksta olakšava pojmovnik termina korištenih u obavještajnom poslu koji se nalazi u prilogima, u kojemu je opisano značenje korištenih pojmova u radu. S obzirom na promatrano razdoblje, u kojem je bilo proklamirano korištenje hrvatsko-srpskog ili srpsko-hrvatskog jezika, u arhivskoj građi SDB-a/SDS-a uočljivo je miješanje termina na hrvatskom i srpskom jeziku, ovisno o nacionalnosti osobe koja je pisala određeni dokument unutar službe, što je također stvorilo izazov u ujednačavanju pojmova i postizanju pojmovne dosljednosti cjelokupnog teksta.

Nazivlje državnih institucija koje se spominju na srpskom jeziku poput *Sekretarijata za inostrane poslove* ili *Odelenje za zaštitu naroda* su u disertaciji ostavljene u svom izvornom obliku bez prevođenja na hrvatski jezik. Što se tiče sintagme *državna bezbednost/sigurnost* niti sama služba nije bila dosljedna u korištenju ovih termina u svojoj dokumentaciji, tako da se, u cilju ujednačavanja teksta, u disertaciji koristi hrvatska inačica – državna sigurnost. Kod naziva korištenja naziva službe, za jednostavnije praćenje teksta, kratica SDB koristi se kada se isključivo misli na saveznu službu, a kratica SDS podrazumijeva republičku službu koja je djelovala na teritoriju Hrvatske.

Problem terminologije vidljiv je već u samom naslovu disertacije gdje je korištena sintagma *komunistička Hrvatska*. Iako je službeni naziv federalne jedinice bio Socijalistička Republika Hrvatska te je ona u svom zadnjem ustavu iz 1974. definirana kao socijalistička država, za potrebe disertacije uzet je pridjev komunistička. Termin komunistička preciznije opisuje samu narav tadašnje države, a to je jednostranačka država u kojoj vlast ima

Komunistička partija Jugoslavije/Hrvatske koja je promjenom naziva do raspada federacije postojala kao Savez komunista Jugoslavije/Hrvatske. Na ovaj način već u samom naslovu disertacije vidljivo je i glavno obilježje jugoslavenskog obavještajno-sigurnosnog sustava koji je isključivo služio za održanje jednostranačkog sustava na vlasti, odnosno glavna zadaća je bila očuvanje postojećeg komunističkog režima na vlasti i služenje partijskim interesima.

Svojevrsan problem predstavljale su i kratice koje je SDS koristio u svojoj dokumentaciji, a koje nisu standardizirane. Primjerice, za američku obavještajnu službu korištena je kratica AOS, za francusku FOS, za sovjetsku SOS, za bugarsku BOS itd. S obzirom kako su ove kratice objedinjavale obavještajno-sigurnosne službe strane države koje su djelovale prema SFRJ, u disertaciji je iz stilskih razloga te zbog lakšeg praćenja teksta preuzet ovaj oblik kratica koje je koristila i savezna/republička služba državne sigurnosti u svojoj popratnoj dokumentaciji.

1.3. Literatura i izvori

U hrvatskoj historiografiji nemamo niti jedno sustavno djelo koje se bavi temom „Služba državne sigurnosti komunističke Hrvatske i nadzor stranaca 1980.-1990.“ Ono je bez sumnje potrebno, najprije zbog boljeg razumijevanja djelovanja Služba državne sigurnosti komunističke Hrvatske, ali i zbog potrebe da se znanstveno vrednuje i to razdoblje hrvatske povijesti.

Zbog boljeg i cjelovitog razumijevanja djelovanja jugoslavenske tajne službe koja je kroz povijest mijenjala ime: OZN-a/UDB-a/SDS-a na prostoru komunističke Hrvatske bilo je potrebno znanstveno rasvijetliti djelovanje, metodologiju službe te SDS-ovu percepciju stranaca kao potencijalne ugroze za režim, primarno - na temelju neobjavljene arhivske građe koja se čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu i Arhivu Republike Slovenije.

U istraživanju ove teme korištena je i dijelom objavljena arhivska građa, Službeni list FNRJ/SFRJ, ali i recentna literatura, kako bi se analitički supstancijalno istražila organizacija, ustroj i djelovanje jugoslavenskih tajnih službi do 1990. godine koja je *de iure* kontinuirano djelovala pod različitim imenima, ali sa zajedničkim nazivnikom: očuvanja ustavnog poretka Jugoslavije.

Djelovanje SDS-a zauzimalo je važnu kariku u funkcioniranju obavještajno-sigurnosnog sustava komunističke Hrvatske na način da je služba svoju svrhu ispunjavala u obliku političke policije koja je služila isključivo interesima Saveza komunista Hrvatske (SKH) i na temelju hijerarhijskog načela saveznom SDB-u i Savezu komunista Jugoslavije (SKJ) koji su bili glavni donositelji svih odluka prema kojima je služba djelovala. Zbog načela tajnosti u

radu i represivnih metoda, pitanje djelovanja SDS-a u Hrvatskoj i danas izaziva prvenstveno dnevno-političke prijepore zbog nedovoljne istraženosti ove teme u suvremenoj hrvatskoj historiografiji. Jedan od glavnih problema s kojima se suočavala samostalna Republika Hrvatska u razdoblju demokratske tranzicije, svakako je i tematika funkcioniranja te načini djelovanja i metodologija obavještajno-sigurnosnog aparata u bivšoj SFRJ. Nedostupnost arhivskog gradiva kao i velika količina uništene dokumentacije SDS-a o čemu postoje dokumentirana svjedočanstva⁴ te nedostatak odlučne političke volje za suočavanje s teretom komunističke prošlosti zasigurno je utjecao na malen broj sustavnih historiografskih istraživanja o djelovanju SDS-a prema strancima u Hrvatskoj. O djelovanju jugoslavenske tajne službe nakon Drugog svjetskog rata, nalazimo mahom novinske članke, popularnu te znanstveno-popularnu literaturu različitih autora s različitim temama, izvorima i godinama nastanka djela. Na žalost nedostatak takvih djela je što podaci nisu provjerljivi.

Međutim, unazad nekoliko godina događaju se pomaci u historiografskom istraživanju ove tematike. Pa tako treba izdvojiti mlađu generaciju hrvatskih povjesničara: Nikicu Barića, Wolfyja Krašića, Ivicu Miškulina i Josipa Mihaljevića koji u svojim radovima analiziraju rad i metodologiju SDS-a o čemu će riječ biti kasnije u ovom potpoglavlju. Upravo velik opseg arhivske građe i njezina odnedavna dostupnost te malen broj radova o djelovanju SDS-a prema strancima bili su poticaj za provedbu ovog istraživanja.

Većina dokumenata izvorno je u SDS-u bila označena različitim stupnjevima tajnosti te je u rujnu 2015. cjelokupna dokumentacija deklasificirana.⁵ Arhivska građa SDS-a u Hrvatskom državnom arhivu (HDA) nalazi se pod oznakom HR-HDA-1561 SDS Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove SRH, a dokumentira metode rada jugoslavenskih tajnih službi, njihove obavještajne i protuobavještajne djelatnosti te državnu represiju prema pojedincima u zemlji i inozemstvu u razdoblju od 1946. do 1990. Ogromna količina neobjavljenih arhivskih izvora veličine 47 dužnih metara kao i njezina nedostupnost do prije nekoliko godina, otvara značajan prostor za sustavna historiografska istraživanja djelovanja

⁴ Prema izjavama svjedoka potpuno uništavanje kompromitirajuće dokumentacije SDS-a odvijala se neposredno prije prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj. Dokumentacija se uništavala u krugu RSUP SRH, Centra SDS Zagreb, u spalionici Sabora SRH, u pećima tvornice ferolegura u Dugom Ratu itd. Vidi više u: Vukušić 2001, 201-202.

⁵ Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu iz svibnja 2017. dokumenti su postali dostupni javnosti, u pravilu bez posebnih ograničenja. Na temelju navedenog, u Hrvatskom državnom arhivu postala je dostupna arhivska dokumentacija SDS-a koja je pristigla na osnovu službenih preuzimanja od javnih tijela u više navrata tijekom razdoblja od 1991. do 2015. Pristigla dokumentacija preuzeta je najvećim dijelom iz Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske, manjim dijelom od Protuobavještajne agencije i Sigurnosno-obavještajne agencije te dosjea Hebrang iz Ureda predsjednika Republike Hrvatske. Vidi: „68.000 dosjea Službe državne sigurnosti za Hrvatsku“.; Mihaljević, 2022. 7-9.;

obavještajno-sigurnosnog sustava za vrijeme komunističkog režima na teritoriju Hrvatske.⁶ Stoga se ova disertacija u svojem najvećem dijelu temelji na deskriptivno-komparativnoj analizi dokumenata SDS-a koji su sadržajno vezani uz tematiku nadzora stranaca, odnosno protuobavještajnu i obavještajnu djelatnost Centra SDS-a Split. Važni za rekonstrukciju ustroja i djelovanja Službe napose za razdoblje nakon 1966.g osim Službenog lista koji je važan za iščitavanje brojnih, uredbi, odluka i zakona koji definiraju djelokrug i aktivnosti SDS-a, te samoj aktivnosti Službe državne sigurnosti nalazimo samo u neobjavljenoj arhivskoj građi, kroz brojna Pravila, Uredbe, Naputke i drugu esencijalnu arhivsku građu.

Vrlo vrijedni dokumenti iz arhiva koji se odnose na definiranje djelokrug rada SDS-a su Pravila Službe državne bezbednosti iz 1967.g., (HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/28, primerak 45, 1967.), i Uputstvo o načinu izveštavanja u Službi državne bezbednosti, iz 1969.g. (HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/30,) kao i Uputstvo o suradnji i međusobnim obvezama službe državne sigurnosti i organa sigurnosti JNA, iz 1967.g. (HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/262).

U istom fondu se čuvaju i drugi vrijedni dokumenti koji su nužni da se rekonstruira rad SDS-a. Tako pronalazimo Obavezna instrukcija o međusobnoj saradnji službi javne i državne bezbednosti, 1967., 2-4., (HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/4), te Pravila o radu Službe državne bezbednosti iz 1975., (SI-AS-RSNZ SRS, 1931, f. 2226.).

Unutar navedenog obilnog arhivskog gradiva za potrebe disertacije, odnosno za rekonstrukciju i realizaciju normativnih akata SDS-a u postplenumskom razdoblju najvažnija je arhivska građa iz HDA, Fond 1561 - Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalistička Republika Hrvatska, šifra 2. - Strane obavještajne službe. Fond obiluje brojnim dokumentima koji se odnose na rad SDS-a naspram stranaca i to ciljano prema donesenim ranije odlukama SSUP-a. U navedenoj cjelini nalaze se kratki prikazi obavještajno-sigurnosnih sustava promatranih zapadnih i istočnoeuropskih zemalja, razne informacije o aktivnostima diplomatsko-konzularnih predstavnika u Jugoslaviji, analitički prikazi međunarodne suradnje, zabilješke sa sastanaka o protuobavještajnoj problematici te dosjei operativnih akcija. Također, analizirane su cjeline Obavještajne službe SSSR-a, Obavještajna služba istočnoeuropskih zemalja, Obavještajna služba Albanije, Obavještajna služba Bugarske, Obavještajna služba Čehoslovačke Socijalističke Republike (ČSSR), Obavještajna služba Mađarske, Zajednica obavještajnih službi SAD-a, Engleska obavještajna

⁶ O arhivskoj građi SDS-a vidi više u: Mihaljević i Shek Brnardić, 2020; Miškulin, 2018; Miškulin, 2021; Kudra Beroš, 2018.

služba, Obavještajna služba Italije, Obavještajne službe Savezne Republike Njemačke i Francuska obavještajna služba.

Značajan dio svoga rada SDS-a je usmjerila prema stranim obavještajnim službama s naglaskom na protuobavještajni rad, a manjim dijelom je bila usmjerena i na obavještajno djelovanje. U svrhu navedenog, unutar Centra Split djelovao je Odsjek za obradu obavještajnih aktivnosti striktno prema klasifikaciji radnih mjesta. Stoga je cjelina Centri SDS-a – strane obavještajne službe i obavještajni rad, u kojoj se nalaze specijalne informacije Centra Split, bila temelj za najveći dio disertacije koji progovara o operativnom radu splitskog centra u promatranom razdoblju. Osim arhivske građe SDS-a koja je pohranjena u HDA, zbog nedostatka pojedinih dokumenata kojim je reguliran rad republičkih službi pa tako i SDS-a u Hrvatskoj, u disertaciji su korišteni neobjavljeni arhivski izvori koji se čuvaju u fondu Arhiva Republike Slovenije⁷ u Ljubljani, a koji su bili relevantni za promatranu temu.

U istom fondu HDA nalazimo Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti, iz 1985.g. i dokument pod nazivom Jedinствена programska orijentacija Službe državne bezbednosti za period od 1986. do 1990. godine, koji je propisao da je glavna zadaća odsjeka obavljanje najsloženijih poslova i akcija te objedinjavanje cjelokupnih saznanja o operativnim aktivnostima vezanima za rad stranih službi.

SDS Centar Split je u promatranom razdoblju bitno pojačao svoje aktivnosti usmjerene prema radu stranih službi zbog sve složenijeg unutarnjeg političkog i ekonomskog stanja nastalog nakon smrti Tita te složenijih odnosa u međunarodnom okruženju uzrokovanih raznim kriznim situacijama. Kao glavna žarišta obavještajnog djelovanja stranaca prepoznata su strana diplomatska i konzularna predstavništva u SFRJ, a u Hrvatskoj je posebna pozornost usmjerena na generalne konzulate i konzulate na hrvatskom teritoriju koji su prepoznati kao nositelji obavještajnih aktivnosti.

Iz arhiva je razvidno kako je SDS, također, s jednakom pozornošću nadzirao boravak stranih diplomatskih predstavnika i vojnih atašea koji su posjećivali Hrvatsku, a dužnost su obavljali u Beogradu ili u nekoj od jugoslavenskih republika. Najintenzivniju aktivnost prema Jugoslaviji imale su obavještajne službe istočnog i zapadnog bloka te susjedne zemlje koje su imale teritorijalne pretenzije prema jugoslavenskom teritoriju.

Upravo brojni arhivski dokumenti te obilje izvješća Centra SDS-a Split koja su redovito slana u Zagreb i Beograd omogućuje cjelovit uvid u rad SDS-a i rekonstrukciju rada Centra

⁷ U disertaciji je korišten fond 1931 pod nazivom „Republički Sekretariat za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije“.

SDS-a Split te bez uvida u izvornu arhivsku građu ne bi bilo moguće napisati cjelovitu studiju o djelovanju Služe državne sigurnosti i rekonstruirati tako važno razdoblje hrvatske povijesti.

S obzirom na to kako se određeni dio historiografskih radova bavio obavještajno-sigurnosnim sustavom u komunističkoj Hrvatskoj od 1980. do 1990., na početku istraživanja bilo je potrebno konzultirati dosadašnju relevantnu literaturu. Kako bi se uopće mogao dati povijesni kontekst djelovanja SDS-a u promatranom razdoblju, za početak sam smatrao nužnim objasniti temeljne pojmove: obavještajna djelatnost i obavještajno-sigurnosna služba. Navedeno je objedinjeno u drugom poglavlju ove disertacije koje se bavi definicijom i obilježjima obavještajnog djelovanja i obavještajnih službi u kojem je prvenstveno korištena raznovrsna strana i domaća literatura iz područja sigurnosnih studija i historiografije. Od stranih autora koji se bavi teorijom obavještajne djelatnosti ističe se američki politolog i stručnjak za sigurnost Abram N. Shulsky sa svojim djelom *Silent Warfare: Understanding the World of Intelligence* napisan u obliku priručnika za studente, a u kojem je naglasak na razumijevanju osnovnih obilježja obavještajnog djelovanja te korelacije između obavještajnih službi i političke vlasti te naroda kojem takve službe služe.

Jedno od ključnih djela za razumijevanje teorije obavještajne djelatnosti je suvremena opsežna studija *Oxford Handbook of National Security* u kojoj više od 50 autora, iz područja sigurnosnih studija, obavještajne zajednice, pravne znanosti i vladinih institucija iz SAD-a, Kanade, Australije, Velike Britanije, Njemačke, Izraela, Škotske i Walesa, iznosi međunarodne perspektive o teoriji i metodama obavještajnog rada, djelovanju obavještajne zajednice i nacionalnoj sigurnosti. Osim za teoriju obavještajnog djelovanja, ovo djelo korišteno je pri pisanju povijesnog razvoja njemačkog i ruskog obavještajno-sigurnosnog sustava.

Kvalitetan odgovor na pitanje što je to obavještajno-sigurnosni sustav daje studija crnogorskog politologa Ivana Mašulovića *Komparativni sistemi bezbjednosti i nacionalna bezbjednost Crne Gore* u kojoj autor definira navedeni pojam te komparativnom metodom iznosi pregled takvih sustava u različitim državama. Za objašnjavanje pojma obavještajne službe korišteno je djelo bosanskohercegovačkog politologa Bakira Alispahića *Osnovi metodike rada obavještajno-sigurnosnih službi*. U ovom djelu autor iznosi principe organizacije obavještajno-sigurnosnih službi, metode rada te pitanja razvoja i perspektive takvih službi u suvremenom kontekstu.

Kako je disertacija bila zamišljena na način da se na početku rada iznese povijesni prikaz i kontekst uspostave jugoslavenskih tajnih službi od uspostave komunističkog režima

do raspada SFRJ, bilo je nužno konzultirati radove novije hrvatske historiografije te međunarodnu literaturu. Za povijesni kontekst postojanja komunističke Hrvatske unutar SFRJ zasigurno najznačajnije historiografsko djelo je znanstvena monografija hrvatskog povjesničara Zdenka Radelića *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza*, a za pregled uspostave obavještajno-sigurnosnog sustava na hrvatskom teritoriju opširna monografija istog autora *Obavještajni centri, OZNA i UDBA u Hrvatskoj (1942.-1954.)*. Od stranih autora koji se bavi tematikom jugoslavenskih tajnih službi svakako je potrebno istaknuti danskog sveučilišnog profesora povijesti Christiana Axboea Nielsena koji je napisao monografiju *Yugoslavia and Political Assassinations* u kojoj u prvom dijelu iznosi pregled uspostave i organizacije jugoslavenskih službi s posebnim naglaskom na njihovu metodologiju te definiciju kategorija „neprijatelja“ komunističkog poretka.

Hrvatski povjesničar Wollfy Krašić u svom radu *Služba državne sigurnosti Socijalističke Republike Hrvatske potkraj 1970-ih i početkom 1980-ih*, objavljenog 2018., problematizira neke aspekte rada SDS-a u 1979. i 1980., odnosno, autor iznosi koje su to kategorije osoba i organizacije smatrane neprijateljskim prema viđenju SDS-a te na koji način je služba djelovala u suprotstavljanju takvim grupacijama. S obzirom kako je jedan dio posvećen stranim obavještajnim službama, ovaj rad je korišten kako bi se iznijela percepcija SDS-a o stranim službama kao vanjskim protivnicima komunističkog režima. Također, Krašić u ovom radu iznosi okolnosti u kojima se Jugoslavija našla nakon Titove smrti, a koje su bile okidač za pojačanu pozornost stranih obavještajnih službi prema SFRJ.

Od ostalih studija hrvatskih povjesničara, potrebno je istaknuti rad Nikice Barića *Posjeti stranih ratnih brodova Splitu tijekom 1970-ih i 1980-ih godina* koji je direktno vezan uz temu disertacije. Navedeni rad izdan je 2020., a u njemu Barić na temelju informacija Centra SDS Split u promatranom razdoblju prikazuje kronologiju dolazaka stranih ratnih brodova Splitu i način na koji je SDS nadzirao ove posjete. Jednako tako, za potrebe disertacije bilo je važno konzultirati radove hrvatskog povjesničara Josipa Mihaljevića⁸ u dijelu koji se odnose na problematiku rada i metodologiju SDS-a te osvrst na arhivsku građu SDS-a. Potrebno je spomenuti i knjigu istog autora *Kako je operirala UDBA? Operacija „Paromlin“ i sudbina Vinka Markovića*, Zagreb, 2022. u izdanju Hrvatskog instituta za povijest i Ogranka Matice hrvatske u Vinkovcima u kojoj se u prvom dijelu iznosi organizacija i metodologija SDS-a. O osobitostima arhivske građe SDS-a, kao i o metodama rada ove službe progovara i povjesničar Ivica Miškulin.⁹ Iako se u Miškulinovom radu o suradnici „Ivanka“ prvenstveno

⁸ Mihaljević, 2021; Mihaljević i Shek Brnardić, 2020.; Mihaljević, 2022.

⁹ Vidi: Miškulin, 2018.; Miškulin, 2021.

progovara o problematici djelovanja SDS-a prema hrvatskoj emigraciji, za disertaciju je važan osvrt na građu službe te metodologiju koju je služba koristila u suprotstavljanju prema neprijateljima režima.

Osim relevantnih historiografskih radova, u disertaciji je korištena i jugoslavenska vojna literatura poput monografija *Vojna bezbednost: razvoj oružanih snaga SFRJ 1945-1985* i *Vojnoobaveštajna služba: razvoj oružanih snaga SFRJ 1945-1985* koje su bile ograničene samo za internu uporabu označena stupnjem tajnosti – vojna tajna, a u kojoj se mogu pronaći podaci o nastanku, organiziranju i razvoju obavještajno-sigurnosnog sustava za vrijeme Drugog svjetskog rata. Jednako tako, za potrebe objašnjavanja pojedinih onodobnih termina korištene su *Vojna enciklopedija* i *Vojni leksikon*. Međutim, konzultiranje ovakve vrste literature zahtijeva dodatnu opreznost kod istraživača zbog prisutne političko-ideološke obojenosti pojedinih događaja. S obzirom na tematiku disertacije u pogledu obavještajne terminologije koju je koristio SDS, korišten je *Leksikon bezbednosti* Obrena Đorđevića koji obuhvaća brojne kategorije i pojmove koji govore o metodama, mjerama i radnjama koje su koristile jugoslavenske službe. U potpoglavlju koji se bavi problematikom Brijunskog plenuma korištena je monografija Svetka Kovača, Bojana Dimitrijevića i Irene Popović *Slučaj Ranković: iz arhiva KOS-a* u kojoj se detaljno opisuju događanja koji su prethodili Brijunskom plenumu te njegovim posljedicama za sigurnosne službe u Jugoslaviji. Dodatnom osnaživanju teme pridonijelo je i autobiografsko djelo *General iz Premanture* visokopozicioniranog jugoslavenskog generala Ivana Miškovića koji je zajedno s povjesničarom Andrejem Baderom objavio svoja sjećanja na ključne događaje za vrijeme Jugoslavije od 1920. do 1967. kojih je bio sudionik. Posebnost navedenog djela je, osim memoara generala koji je između ostalih obnašao i dužnost Titovog specijalnog savjetnika za sigurnost, je u objavljivanju dokumenata u izvornom obliku koje je Mišković sačuvao u svojoj privatnoj arhivi, a koji podupiru njegova iznesena sjećanja. Vrlo znakovita je i knjiga autora Ozrena Žuneca i Darka Domišljanovića pod naslovom „Obavještajno-sigurnosne službe Republike Hrvatske“, Zagreb, 2000. u izdanju Naklada Jesenski i Turk.

U poglavljima koji se odnose na obavještajno-sigurnosne sustave zemalja Zapadnog i Istočnog bloka, osim arhivske građe SDS-a, korištena je i strana te domaća literatura, u najvećoj mjeri radi se o politološkim studijama. U tom kontekstu svakako se ističe literatura američke i britanske provenijencije. Prvenstveno radi se o opsežnom djelu različitih autora *Intelligence and the National Security Strategist* u kojem se mogu pronaći obilježja obavještajno-sigurnosnog sustava SAD-a. Osim navedenog, opsežna enciklopedija pod nazivom *Encyclopedia of Espionage, Intelligence* abecedno donosi velik broj pojmova koji se odnose na

obavještajno djelovanje, a u ovom iscrpnom djelu objašnjen je povijesni razvoj stranih službi gotovo svih svjetskih zemalja. Od domaće literature, u ovom kontekstu korištena je knjiga domaće politološke struke Antona Grizolda, Siniše Tatalovića i Vlatka Cvrtila *Suvremeni sistemi nacionalne sigurnosti* u kojoj autori analiziraju obilježja nacionalnih sustava sigurnosti u pojedinim državama.

Prije prelaska na usko područje istraživanja o radu splitskog centra SDS-a nužno je radi boljeg razumijevanja definirati pojam obavještajne službe, njezine organizacije i zadaća te iznijeti precepciju SDS-a prema stranim obavještajnim službama

2. OBAVJEŠTAJNA SLUŽBA - DEFINICIJA, ORGANIZACIJA I NAČIN RADA

Obavještajna djelatnost nije suvremeni izum. Njezina se povijest može pratiti jako daleko u prošlost, gotovo do početka prvih organizacija ljudskih bića, organizacija koje su imale sličnosti s onime što se može nazvati državama. Danas je značaj dobrih obavještajnih službi za sigurnost države opće prepoznat.¹⁰ Unatoč tome, u pogledu definiranja pojma obavještajne službe u međunarodnoj literaturi opće su prisutne pojmovne, odnosno jezične poteškoće zbog višeznačnosti korištenog engleskog termina *Intelligence*, kojim se označava i obavještajna djelatnost, rezultat te djelatnosti ili obavještajni *proizvod* te organizacije koje se bave takvom djelatnošću. Korišteni pojam u sebi objedinjuje prikupljanje različitih vrsta podataka, poduzimanje aktivnosti i postojanje organizacija.¹¹ Međutim, upravo raščlamba rasprava o ovoj pojmovnoj višeznačnosti omogućuje poznavanje prirode podataka koje obavještajne službe prikupljaju, načina na koje ih prikupljaju i organizacijskih oblika u okviru kojih se te aktivnosti provode. U odnosu na podatke koji se prikupljaju, u obavještajnoj djelatnosti prikupljaju se podaci koji se odnose na informacije relevantne za vladu određene države kako bi ona provodila politiku unaprjeđenja svoje nacionalne sigurnosti i rješavanja prijetnji vlastitim interesima od stvarnih ili potencijalnih protivnika. U pogledu aktivnosti, obavještajna djelatnost se očituje u prikupljanju i analizi relevantnih podataka važnih za nacionalnu sigurnost pomoću raznih metoda kao što su špijunaža, fotodokumentiranje, presretanje komunikacija te korištenje javno dostupnih izvora poput novina, radija i televizije. Obavještajna djelatnost također se odnosi na organizacije, koje su nositelj prethodno navedenih aktivnosti, a čija je glavna karakteristika tajnost u djelovanju.¹² Stoga su moderne države institucionalizirale takve organizacije u obliku obavještajno-sigurnosnog sustava koji sukladno svojoj funkciji, zadaći i ulozi štiti uspostavljeni državni poredak i vanjskopolitičke interese.¹³ Jedna od definicija obavještajno-sigurnosnog sustava koja obuhvaća ovakvo pojmovno određenje te predstavlja dobru podlogu za daljnje razmatranje glasi:

„Obavještajno-bezbjednosni sustav jedne države u skladu sa svojom nadležnošću, odgovornošću i djelokrugom rada, uvažavajući zakonska međusobna prava svih obavještajnih, kontraobavještajnih i bezbjedosnih organizacija, vrši koordinaciju nadležnih institucija koje vrše prikupljanje,

¹⁰ Dvornik 1974, 3.

¹¹ Shulsky i Schmitt 2002, 1.

¹² Shulsky i Schmitt 2002, 2.

¹³ Mašulović 2016, 32.

sistematizaciju, analizu, procjene i dostavljanje informacija i podataka (obavještajna komponenta), otkrivaju, provjeravaju i onemogućavaju namjere stranih obavještajnih službi prema sopstvenoj državi (kontraobavještajna komponenta), te uz korišćenje posebnih metoda i sredstava rade na otkrivanju, sprječavanju i istraživanju svih pojava i ponašanja koja su prijetnja bezbjednosti u jednom društvu (bezbjedosna komponenta), ili dovode u pitanje stanje u toj oblasti.“¹⁴

Navedena definicija kvalitetno objedinjuje sve komponente obavještajno-sigurnosnog sustava koje se očituju u postojanju obavještajnog, protuobavještajnog i sigurnosnog segmenta koji mogu (ali ne moraju) biti organizirani u zasebne organizacijske cjeline, svaka od njih sa svojim djelokrugom rada.

Kroz povijest, obavještajne službe su postojale u različitim oblicima i imale su razna obilježja te su se mijenjale sukladno unutarnjim i vanjskopolitičkim čimbenicima. Međutim, kroz povijesna razdoblja, obavještajne službe zadržavale su jednu konstantnu komponentu, a to je sama definicija takvih službi.¹⁵ Prema jednoj od definicija¹⁶, obavještajna služba je specifična, specijalizirana, visoko profesionalna i relativno samostalna institucija društva koja u skladu sa zakonom i datim ovlastima koristi posebne legalne i tajne metode te sredstva u prikupljanju relevantnih obavještajnih podataka i drugih informacija o planovima i namjerama drugih država ili njihovih institucija koje su potrebne za oblikovanje, kreiranje i vođenje vanjske politike. U istom trenutku, takve službe imaju zadaću zaštititi vitalne interese svoje države na način da otkrivaju, izučavaju i onemogućavaju djelovanje stranih obavještajnih službi i drugih struktura. Sukladno tome, obavještajne službe istovremeno obavljaju obavještajnu i protuobavještajnu djelatnost čije je glavno obilježje tajnost, mjere preventivnog djelovanja te primjena specifičnih metoda i sredstava djelovanja.¹⁷ Funkcionalni pristup definira pojam obavještajne službe kao državne organizacije koja prikuplja i diseminira informacije u pogledu prijetnji za nacionalnu sigurnost određene države.¹⁸

U pogledu organizacijskog, a posebno pravno-regulativnog okvira u kojemu djeluje, obavještajnu službu kao dio državne organizacije određuje sam karakter države, odnosno aktualnog, vladajućeg političkog sustava. Drugim riječima, o samoj državi i njezinom unutarnjem uređenju te vanjskopolitičkoj orijentaciji, ovisit će i sam karakter obavještajne službe. Stoga, činjenica je li određena država demokratskog uređenja ili totalitarni režim

¹⁴ Mašulović 2016, 37.

¹⁵ Alispahić 2011, 19.

¹⁶ Cjelovita razmatranja o definiciji i razvoju obavještajne djelatnosti vidi u: Ransom Clark 2007, 1-24; Lowenthal 1999, 1-5; Jensen III, McElreath i Graves 2013, 2-8; Tucker 2014, 5-26; Lowenthal 2009, 20-27; Taylor 2010, 286-292; Rolington 2013, 17-23.

¹⁷ Alispahić 2011., 19-20.

¹⁸ Born i Geisler Mesevage 2012, 6.

neminovno utječe na karakter i obilježja obavještajne službe te zemlje. Jednako tako, ako je obavještajna služba instrument vladajućeg političkog sustava, ciljevi te iste službe bit će identični ili vrlo slični ciljevima vladajuće strukture. Obavještajna služba ne može se, dakle, promatrati izdvojeno od političkog sustava na vlasti, što posebno dolazi do izražaja kod obavještajnih službi u totalitarnim sustavima.¹⁹ Nedemokratski režimi, bili oni autoritarni ili totalitarni, kreiraju i koriste obavještajne službe sa svrhom osiguravanja i održavanja postojećeg političkog poretka. U ovakvim slučajevima, kada je možda i prikladnije koristiti termin političke policije, nedemokratski režimi koriste obavještajni aparat kako bi kontrolirali, zastrašivali, manipulirali, zlostavljali i tlačili stvarne i/ili imaginarne ideološke neprijatelje u zemlji i inozemstvu pritom ne poštujući ljudska prava i slobode. Jednako tako, kod takvih službi ne postoji odgovornost prema narodu, kao što je slučaj u demokratskim sustavima, nego samo prema političkim vođama čijim interesima služe.²⁰

Zajedničko je obilježje svih obavještajnih službi, bez obzira na društveno-političko uređenje, njihova usmjerenost na prikupljanje tajnih podataka o protivniku te njegovim vitalnim ciljevima i interesima. Moguće je razlikovati dvije kategorije protivnika: unutarnji i vanjski. Unutarnji protivnik je onaj koji unutar države poduzima radnje kojima se pokušava uništiti postojeći poredak te iste zemlje.²¹ Način na koji će država definirati unutarnjeg protivnika uvelike ovisi o političkom uređenju državne vlasti. U jednostranačkim režimima, vlast će percipirati svakog domaćeg političkog oponenta kao unutarnjeg protivnika, odnosno kao sigurnosnu prijetnju svojoj vlasti i državi, čiji se interesi poistovjećuju s ciljevima i interesima vladajućeg političkog sustava. Obavještajno-sigurnosna služba u ovakvom će sustavu preusmjeriti velik dio svoje djelatnosti na detektiranje i onemogućavanje svojih političkih ili ideoloških protivnika. U najekstremnijim slučajevima, onim u totalitarnim državama, vlastodršci će sve koji nisu članovi vladajuće stranke percipirati kao stvarnu ili potencijalnu prijetnju postojećem državnom poretku.²² Za razliku od navedenog, u demokratskim sustavima vlast neće političku opoziciju doživljavati kao sigurnosnu prijetnju te stoga službe u takvom političkom sustavu nemaju zadaću bavljenja opozicijom kao unutarnjim protivnikom države.²³

¹⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/7, br. 35, Služba državne bezbednosti i njeni zadaci-kraći kurs, 1969., 4-5.

²⁰ Bruneau i Matei 2010, 759.

²¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/7, br. 35, Služba državne bezbednosti i njeni zadaci-kraći kurs, 1969., 4-5.

²² Shulsky 1991, 4.

²³ Shulsky 1991, 4.

U suprotstavljanju vanjskome protivniku obavještajne službe ostvaruju temeljnu svrhu svoga postojanja – očuvanje državnog poretka, a prvenstveni izvor ugroze takvome poretku predstavljaju upravo druge države. Način i intenzitet rada obavještajne službe prema vanjskome protivniku promjenjive je naravi, ovisno o trenutnome stanju odnosa među državama. U vrijeme mira i dobrih diplomatskih odnosa između država obavještajne službe, kao svojevrsnu preventivnu aktivnost, prikupljaju podatke koji bi u vrijeme možebitnoga neprijateljstva, odnosno rata, bili od vitalnog značaja za državu. Ovakvu preventivnu aktivnost nameće i sama priroda obavještajnog rada, jer se predispozicije za obavještajni operativni rad i stvaranje agenturnih mreža ne mogu stvarati kratkoročno i odmah, nego se to radi planski, organizirano te dugoročno uz najvažniji uvjet – tajnost.

Zajedničko obilježje rada svih obavještajnih službi je obrana vlastitih, odnosno napad na vitalne vrijednosti protivničke države. U ovom kontekstu, vitalnim vrijednostima države smatraju se nacija tj. stanovništvo, teritorij, specifična kultura, stvaralčke sposobnosti i perspektive razvoja protivnika, komparativne prednosti u odnosu na druge države te sustav vrijednosti pretočen u svakodnevna ponašanja. Nabrojane vrijednosti manifestiraju se u svim područjima života određene države i mogu biti ugrožavane raznim oblicima konkurencije i konflikata s drugim državama.²⁴

U procesu prikupljanja takvih podataka, obavještajne službe koriste nekoliko metoda prikupljanja koje se nazivaju obavještajnim disciplinama.²⁵ Najstarija i svakako najzahtjevnija disciplina je prikupljanje podataka iz ljudskih izvora (eng. *Human Intelligence* – HUMINT). Ova metoda podrazumijeva dva pojedinca preko kojih se odvija prikupljanje: obavještajnog djelatnika, odnosno zaposlenika službe, i ljudski izvor koji djelatniku ustupa različite podatke važne za interese određene obavještajne službe. Do početka Drugog svjetskog rata, obavještajna djelatnost koja se odvijala posredstvom tehničkih sredstava (eng. *Technical Intelligence*, TECHINT) odnosila se na prikupljanje podataka o protivničkim sustavima naoružanja. U suvremenoj terminologiji, ova obavještajna disciplina koristi se kako bi se opisali svi prikupljeni obavještajni podaci pomoću tehničkih sredstava.²⁶ S tehnološkim razvojem usporedno su se razvijale i obavještajne discipline kao što je elektroničko prikupljanje, fotografska obavještajna djelatnost, prikupljanje analizom telemetrije itd.²⁷ Osim navedenih disciplina, razvojem javno dostupnih izvora poput medija,

²⁴ Alispahić 2011, 101.

²⁵ Shulsky 1991, 11.

²⁶ Taylor 2010, 290-291.

²⁷ Na svojoj mrežnoj stranici ured *Director of National Intelligence* SAD-a navodi primjerice šest temeljnih izvora obavještajnih podataka, odnosno prikupljačkih disciplina: SIGINT (Signals

znanstvenih publikacija, vladinih informacija, službe koriste i prikupljanje obavještajnih podataka iz otvorenih izvora (eng. *Open Source Intelligence, OSINT*).²⁸

Obavještajne službe se u svojoj djelatnosti pridržavaju određenih načela rada koji nisu uvijek i svugdje utvrđeni službenim pravilima i uredbama. Ova načela proizlaze iz opće politike i koncepcije države, posebnih političkih, vojnih i drugih ciljeva određene države prema drugim zemljama, uloge obavještajne službe u njihovoj realizaciji kao i iz karakteristika obavještajne djelatnosti. U cjelini, rad obavještajnih službi zasniva se na sljedećim principima: sveobuhvatnost u radu, neprekidnost i intezitet djelovanja, relativna samostalnost u djelovanju, originalnost u postupcima, timski rad, infiltracija i agresivnost, objektivnost, vjerodostojnost i provjera podataka, centralizacija rada i rukovođenja, pravovremenost u radu, specijalizacija u radu, planiranje i razvrstavanje zadataka te tajnost rada.²⁹

2.1. Općenita organizacija obavještajnih službi

Svaka država može imati više obavještajnih organizacija koje mogu biti u sastavu nekih drugih tijela ili sustava³⁰, a njihovo postojanje uvjetovano je različitim čimbenicima: potrebom specijalizacije za određene obavještajne djelatnosti, vanjskopolitičkim položajem i interesima države te društveno-ekonomskim uređenjem i unutarnjim političkim razlozima. Neke države više pozornosti će posvetiti suprotstavljanju unutarnjim prijetnjama ustavnom poretku, dok će druge biti težišno usmjerene prema vanjskih prijetnjama, koje svoje izvorište imaju izvan granica države.

Intelligence) koji označava prikupljanje podataka presretanjem signala, a obuhvaća *pod-discipline* COMINT (Communications Intelligence), ELINT (Electronic Intelligence) te FISINT (Foreign Instrumentation Signals Intelligence); IMINT (Imagery Intelligence) koji označava slikovne prikaze objekata na raznovrsnim medijima; MASINT (Measurement and Signature Intelligence) koji označava prikupljanje podataka temeljem tehničke kvalitativne ili kvantitativne analize jedinstvenih fizikalnih obilježja ciljanih objekata ili događaja; HUMINT (Human intelligence) koji označava prikupljanje obavještajnih podataka od ljudskih izvora; OSINT (Open-Source Intelligence) koji označava prikupljanje podataka iz otvorenih izvora te GEOINT (Geospatial Intelligence) koji označava analizu i vizualnu prezentaciju aktivnosti i postiže se integracijom slikovnih prikaza i geo-prostornih informacija. Vidi: „What is intelligence?“. v. na <https://www.dni.gov/index.php/what-we-do/what-is-intelligence>; pristupljeno 16.10.2023. u 21:40 sati.

²⁸ Taylor 2010, 291.

²⁹ Stajić 1999, 245-248.

³⁰ Brojni su primjeri organizacijskog pozicioniranja obavještajno-sigurnosnih službi u pojedinim ministarstvima, pa će primjerice protuobavještajna služba biti ustrojstvena cjelina Ministarstva unutarnjih poslova, vanjska obavještajna službe u sastavu Ministarstva vanjskih poslova, vojne službe (i protuobavještajna i obavještajna) će po prirodi stvari biti u sastavu Ministarstva obrane itd.

Organizacija obavještajnog sektora ovisi o samoj državi i njezinom ustavno-pravnom uređenju te postoji više načina ustrojavanja i organiziranja službi. U današnje vrijeme, neke države (poput Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Španjolske i Turske) imaju jednu službu u kojoj su objedinjene sigurnosne i obavještajne djelatnosti u zemlji i inozemstvu. S druge strane, postoje primjeri država koje imaju zasebne službe, odnosno, posebnu službu za protuobavještajne poslove u zemlji i odvojenu službu za obavještajne djelatnosti u inozemstvu (poput Velike Britanije, Poljske, Mađarske i Njemačke). Rjeđi slučajevi su zemlje koje potvrđuju postojanje službe za djelatnosti unutar svojih granica, ali službeno ne priznaju postojanje službe za obavještajno djelovanje u inozemstvu (primjer je Kanada).³¹ Iz navedenog je vidljivo kako se organizacija obavještajno-sigurnosnog sustava razlikuje od države do države i uvelike ovisi o specifičnosti državnog uređenja te potrebama i interesima pojedine zemlje.

U razmatranju opće metodologije rada obavještajnih službi SDS je procjenjivao kako se obavještajna služba širi se i izvan svojih organizacijskih okvira pa putem ugrađenih obavještajaca ili čak cijelih organizacijskih cjelina pokriva one djelatnosti koje joj mogu poslužiti da dođe do njoj vrijednih i po mogućnosti tajnih podataka. Navedeno se odvija putem diplomatsko-konzularnih predstavništava, predstavništava novinskih agencija, međunarodnih mješovitih tijela te preko institucija potpuno neobavještajnog karaktera, kao što su sveučilišta, znanstveno-istraživački centri i slično.³² Citirani navodi iz nastavnog materijala SDS-a odnose se na mogućnost da obavještajne službe prikrivaju identitet svojih djelatnika i prirodu aktivnosti kojima se neka organizacijska cjelina bavi, korištenim takozvanih mjera prikriivanja, u cilju iskorištavanja povoljnih uvjeta za prikupljanje obavještajno zanimljivih podataka koje pružaju druge organizacijske službe.

2.2. SDS i strane obavještajne službe

S obzirom kako je glavna tematska okosnica disertacije Služba državne sigurnosti SRH kao dio jugoslavenskog obavještajno-sigurnosnog sustava, u ovom dijelu razmotrit će se način na koji je SDS percipirao strane obavještajne službe kao vanjske protivinike komunističke Jugoslavije. Pritom je važno istaknuti kako je SDS u pravilu dijelio potencijalne nositelje aktivnosti protiv postojećeg političkog poretka na unutarnjeg i vanjskog neprijatelja

³¹ Leigh 2007, 67.

³² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/7, Služba državne bezbednosti i njeni zadaci – kraći kurs, br. 35/1969., 21.-23.

koji su djelovali unutar granica SFRJ i u inozemstvu.³³ Rječnikom SDS-a postojale su linije rada, to jest funkcionalna unutarnja organizacijska podjela koja je preslikavala percipiranu podjelu neprijatelja režima na unutarnjeg neprijatelja, neprijateljsku emigraciju i strane obavještajne službe.³⁴

U promatranom razdoblju nakon Titove smrti, aktivnost stranih službi je pojačana zbog uslozljavanja sigurnosne situacije u svijetu te ekonomske i političke krize unutar SFRJ. Jačoj prisutnosti stranih obavještajnih službi na jugoslavenskom teritoriju svakako je doprinosilo i otvaranje Jugoslavije u vidu liberalizacije putovanja na Zapad krajem šezdesetih, turistička orijentacija Hrvatske, što se očitovalo u boravku stranih državljana tijekom ljetne sezone te omogućavanje ulaska zapadnih proizvoda.³⁵ U sferi ekonomske politike, reformom iz 1965. jugoslavenska je privreda, odnosno njezini gospodarski subjekti započela ekonomsku suradnju s inozemstvom kroz zajednička ulaganja čime je strani kapital, u najvećoj mjeri radilo se o kapitalu iz zemalja Zapadnog bloka, postao prisutan u jugoslavenskom gospodarstvu.³⁶ Navedene specifičnosti doprinosile su većoj izloženosti Jugoslavije stranim obavještajnim službama, nego što je to bio slučaj s ostalim državama komunističkog bloka.

Kako bi se suprotstavio službama Zapadnog i Istočnog bloka, SDS je primjenjivao operativne metode i sredstva nad jugoslavenskim i stranim državljanima za koje je postojala sumnja kako prikupljaju podatke o političkim, ekonomskim i društvenim pitanjima te o međunarodnim odnosima Jugoslavije. Operativci SDS-a vodili su različite obrade nad diplomatsko-konzularnim osobljem stranih država, pojedincima u znanstvenim institucijama, trgovniskim predstavnicima, novinarima, znanstvenicima, studentima itd.³⁷

Savezni SDB, a samim time i SDS u Hrvatskoj, smatrao je kako su u pogledu vanjske sigurnosti države mogući nositelji aktivnosti, usmjerenih na podrivanje ili rušenje nekog političkog sustava ili države, bili pojedinci, skupine, organizacije ili države koje pripremaju ili provode takve aktivnosti. U tom pogledu, služba je svoju preventivnu ulogu i funkciju ostvarivala prikupljanjem tajnih podataka o stanju, sposobnostima, sredstvima i mogućnostima protivnika, a posebno njegovim namjerama.

Strana država u kontekstu vanjskog protivnika imala je obilježja protivnika koja su proizlazila iz raznovrsnih okolnosti, odnosno raznovrsnih obilježja odnosa među državama:

³³ Krašić 2018, 359.

³⁴ Krašić 2018, 371.

³⁵ Krašić 2018, 358.

³⁶ Cvetković 2021, 225-228.

³⁷ Krašić 2018, 369.

- a) Druga država može se promatrati kao potencijalni agresor, odnosno protivnika od koga se treba braniti, pa do punoga izražaja dolazi zaštitna uloga obavještajne službe.
- b) Druga država se može promatrati kao potencijalni objekt agresije države čije interese zastupa obavještajna služba. Pri tome, posebno u fazi pripreme agresije kroz prikupljanje podataka o protivniku dolazi do izražaja napadačka uloga obavještajne službe.
- c) Osim što se jedna strana država može pojaviti kao protivnik od kojega se treba braniti, odnosno protivnik kojega se namjerava napasti, postoji i mogućnost da se pojavi država kao nepoznanica, odnosno kao eventualni protivnik u jednom ili drugom smislu.³⁸

U svakom slučaju, to jest bez obzira na međusobni odnos država i percepciju prijetnje koju ona predstavlja, obavještajne službe će uvijek posebnu pozornost posvetiti prepoznavanju metodologije, sredstava, namjera i ciljeva suprotstavljenih obavještajnih službi. Nužna je pretpostavka učinkovitog rada službe poznavanje i razumijevanje napadačkih mogućnosti i aspiracija protivnika, što utječe i na formuliranje ciljeva, metoda i područja rada same službe. SDS je navedeno nastojao terminološki odrediti dajući pojmu obavještajne službe šire i uže značenje. U širem značenju on podrazumijeva da obavještajna služba prikuplja tajne podatke o unutaršnjem neprijatelju, ali i o vanjskom protivniku., dok po užem shvaćanju pojma služba prikuplja tajne podatke samo o vanjskom protivniku.³⁹ Razmatrajući metodologiju i dovodeći je u kontekst s ciljevima rada obavještajnih službi, SDS u svojim nastavnim materijalima nastoji postaviti i razlikovanje pojmova ofenzivno i defenzivnog djelovanja u obavještajnome radu koji se često poistovjećuje s pojmovima napada i obrane što nije u potpunosti točno. Naime, u određenom kontekstu, termini ofenzivno i defenzivno mogu predstavljati napad i obranu, ali oni isto tako predstavljaju obilježje metodologije rada službe. Kao primjer, jugoslavenski je SDS sebe smatrao obrambenom službom, budući da u svojoj percepciji niti jednu državu nije napadala nego se branila od svakoga tko je ugrožavao državu. Istovremeno, SDS sebe smatra ofenzivnom službom, jer primjenjuje ofenzivnu metodologiju rada, to jest SDS nije pasivno iščekivao da protivnik iskoristi svoju priliku, nego je ofenzivno djelovala nastojeći prodrijeti u strane

³⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/7, Služba državne bezbednosti i njeni zadaci – kraći kurs, br. 35/1969., 8-9.

³⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/7, Služba državne bezbednosti i njeni zadaci – kraći kurs, br. 35/1969., 10-11.

obavještajne službe i otkriti njihove namjere, ciljeve i metode u odnosu na SDS, odnosno SFRJ.⁴⁰

Prema dostupnim podacima, analitičari komunističke Jugoslavije te njezino političko rukovodstvo smatrali su kako je zemlja u samome svjetskom vrhu zemalja po razini izloženosti vanjskim napadima. Navedeno su objašnjavali specifičnim društveno-političkim uređenjem, vanjskopolitičkom opredijeljenošću za „Pokret nesvrstanih“ te geostrateškim položajem.

Prema shvaćanjima SDS-a, model jugoslavenskog samoupravljanja te njegov utjecaj na međunarodni radnički pokret i unutarnje odnose drugih zemalja uvjetovao je jedinstveni društveno-politički položaj Jugoslavije u svijetu. Međutim, samoupravljanje, iako jedna od posebnosti jugoslavenskog socijalizma, prvenstveno je nastalo kao težnja jugoslavenskih komunista da se ideološki odmaknu od SSSR-a i njegove agresivnosti te da teorijski objasne zašto jedna komunistička država ugrožava drugu komunističku državu.⁴¹ Jugoslavenski komunisti nastojali su pronaći novo ideološko rješenje koje su pronašli u birokratskim deformacijama SSSR-a te zaključili kako treba smanjiti moć vlastite države. Drugi motiv uvođenja samoupravljanja bila je gospodarska kriza izazvana ekonomskom blokadom država članica Informbiroa, a cilj je bio podignuti moral jugoslavenskih građana dajući radnicima upravljačka prava. Zbog ekonomske blokade, Jugoslavija se okrenula Zapadu i njegovoj tržišnoj ekonomiji, stoga je bilo važno dokazati kako novi ekonomski sustav više nije zasnovan na planskoj i centraliziranoj ekonomiji sovjetskog modela.⁴²

S druge strane, prema procjenama SDS-a, zapadni blok smatrao je kako jugoslavensko samoupravljanje razbija istočni blok pa su ga zapadne službe koristile kao alat i „trojanskog konja“ prema Istoku. Međutim, Zapad je istovremeno u samoupravljanju prepoznavao opasnost za kapitalistički poredak. Stoga je, zaključuje SDS, strateški cilj zemalja Varšavskog ugovora bio vraćanje Jugoslavije etatizmu, a Zapada uspostava kapitalizma u SFRJ.⁴³ Na ovoj paradigmi, jugoslavenske službe zasnivale su svoj rad prema stranim obavještajnim službama.

Drugi važan čimbenik je bio vanjskopolitički položaj Jugoslavije koji se manifestirao kroz „nesvrstavanje u blokove“. Politika nesvrstavanja je u svojoj suštini negacija blokovske podjele svijeta te su, po procjenama SDB-a i istočni i zapadni blok imali snažan interes za

⁴⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/7, Služba državne bezbednosti i njeni zadaci – kraći kurs, br. 35/1969., 12.

⁴¹ Radelić 2006, 284.

⁴² Radelić 2006, 284.

⁴³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/7, Služba državne bezbednosti i njeni zadaci – kraći kurs, br. 35/1969., 28.-29.

nestankom takve politike. Navedeno se odražavalo i na intenzitet djelovanja obavještajnih službi Istoka i Zapada prema SFRJ, jednom od nositelja politike nesvrstanosti, kao objektu njihovog napada.

Izloženost SFRJ uvjetovao je i njezin geostrateški položaj, kao jedno od tzv. „marginalnih područja“ u koja se ubrajaju Finska, Austrija, Albanija i Jugoslavija. Pod tim su se pojmom podrazumijevala područja na europskom tlu koja su teritorijalno smještena između dva bloka. Vezano uz Jugoslaviju, Sovjeti su isticali kako neće prepustiti ništa Zapadu što je istočnije od rijeke Zrmanje. Sve ovo već nagovještuje i fizičku, vojnu prijetnju i aspiraciju na jugoslavenski teritorij. Tako su, primjerice, u vrijeme sovjetske vojne intervencije u tadašnjoj Čehoslovačkoj 1968., talijanske vojne snage bile spremne ući na teritorij Jugoslavije i s ciljem vođenja obrane na tuđem teritoriju.⁴⁴

Na kraju treba svakako napomenuti kako je, prema viđenjima SDS-a, Jugoslavija sa stajališta i Istoka i Zapada ratno pretpolje. I jedni i drugi nisu skrivali kako vide Jugoslaviju kao potencijalno ratište za međunarodni sukob. Navedena činjenica stavljala je Jugoslaviju u težak položaj, jer se percipirala ratna prijetnja s obje strane, i Istoka i Zapada. Upravo ova teorija napada istovremeno oba bloka na Jugoslaviju pojašnjavana je djelatnicima SDS-a kao velika opasnost, te je posljedično stvorena koncepcija opće narodne obrane (ONO) i društvene samozaštite (DSZ). Prema toj koncepciji, ni JNA nije bila u mogućnosti obraniti Jugoslaviju bez pomoći naroda i opće narodne obrane, a niti SDS nije mogao samostalno zaštititi državu bez društvene samozaštite naroda.⁴⁵ Percepcija stalne prijetnje od vanjskog neprijatelja bitno je pojačavala ulogu i opravdanost djelovanja cjelokupnog obavještajno-sigurnosnog te obrambenog sustava Jugoslavije.

U geostrateškom položaju Jugoslavije, izražene su njezine specifičnosti koje su onda i uvjetovale izraženu obavještajnu aktivnost stranih obavještajnih službi. Jugoslavija je bila geografski uklinjena između južnog krila koji iz Panonske nizine vodi u dolinu rijeke Po (Pad) u Italiji, tzv. Ljubljanska vrata. Dakle, prvi geostrateški pravac vodi kroz Ljubljanska vrata i to u oba smjera i važan je jednako i Istoku i Zapadu. Drugi geostrateški pravac je moravsko-varždarski. Uz ova dva geostrateška pravca postoji i vrlo važno geostrateško područje Jadranskog mora (Prikaz 1). Prema prosudbama SAD-a i Sovjetskog Saveza, jugoslavenske luke bile su od strateškog značaja, a otoke su zbog razvedenosti obale

⁴⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/7, Služba državne bezbednosti i njeni zadaci – kraći kurs, br. 35/1969.,30.-31.

⁴⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/7, Služba državne bezbednosti i njeni zadaci – kraći kurs, br. 35/1969., 35.-36. Ovaj pojam društvene samozaštite bio je izuzetno važan za SDB jer je on kroz njega ostvarivao metodu Preventivnog operativnog rada (op.a.)

ocjenjivali kao utvrde koje zamjenjuju najveće ratne brodove. Jugoslavenske aerodrome ocjenjivali su kao najbolje nosače aviona, jer su geografski u takvoj poziciji da imaju dolet do sva tri ratišta, centralnoga, sredozemnoga i južnoga. Ovdje treba napomenuti vjekovnu težnju Sovjetskog Saveza za izravnim pristupom na jedno toplo more. Sovjeti su zbog zatvorenosti Jadrana i nemogućnosti otvaranja baza po Jadranskom moru iskazivali stalnu nervozu. Zbog navedenih geostrateških karakteristika, procjenjivao je SDS, i istočni i zapadni blok su permanentno iskazivali obavještajnu djelatnost prema jugoslavenskom teritoriju.⁴⁶

Ovakve prosudbe geostrateškog i političkog položaja SFRJ i njezinog političkog poretka uvjetovale su i percepciju SDS-a o očekivanim aktivnostima stranih obavještajnih službi prema SFRJ, kako istočnih, tako i zapadnih. Na ovim osnovama formirane su i političke smjernice komunističkog vodstva za rad SDS-a. Koliko je opisani prikaz položaja SFRJ bio realističan, a koliko tek odraz ideološke promidžbe jugoslavenskog samoupravljanja i nesvrstavanja kao „spasonosnog trećeg puta“ u svijetu opterećenom Hladnim ratom, nije predmetom istraživanja ovoga rada. Analiza rada SDS Centra Split pružit će, međutim, kvalitetan uvid u intenzitet rada SDS-a u suprotstavljanju stranim obavještanim službama, kao i u opseg aktivnosti tih službi prema SFRJ koje je SDS uspio detektirati. Ovakva raščlamba, posebno u pogledu (ne)ujednačenosti pozornosti koje je SDS posvetio aktivnostima službi istočnog i zapadnog bloka, može predstavljati korisni indikator za ocjenu u kojoj su mjeri citirane prosudbe geopolitičkog položaja SFRJ zaista i našle odraza u radu SDS-a.

U suprotstavljanju stranim obavještajnim službama u promatranom razdoblju, važno je istaknuti kako SDS nije sam djelovao na očuvanju i zaštiti komunističkog poretka nego je postojala međusobna suradnja s ostalim jugoslavenskim službama te milicijom i pograničnim organima. Osim suradnje s republičkim službama državne sigurnosti, prvenstveno se radilo o suradnji sa službama iz resora obrane, Upravom bezbednosti i II. Obavještajnom upravom Generalštaba JNA te sa Službom za istraživanje i dokumentaciju Saveznog sekretarijata inostranih poslova.⁴⁷ U promatranom razdoblju, postojala su vrlo jasna pravila i propisi o međusobnoj suradnji i koordinaciji, razmjeni informacija te poduzimanju zajedničkih operacija.⁴⁸ O nastanku i razvoju jugoslavenskih tajnih službi bit će riječ u slijedećem poglavlju kako bi se iscrpnije prikazao povijesni kontekst razvoja

⁴⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/7, Služba državne bezbednosti i njeni zadaci – kraći kurs, br. 35/1969., 37.

⁴⁷ Krašić 2018, 357.

⁴⁸ Nielsen 2021, 20-21.

jugoslavenskog obavještajno-sigurnosnog sustava nužan za razumijevanje djelovanja SDS-a prema stranim obavještajnim službama.

3. POVIJEST JUGOSLAVENSKIH TAJNIH SLUŽBI OD 1941. DO 1990.

„Bez obavještajne službe nema života
Kada se instrumentalizira ta služba,
kad preraste u silu iznad društva,
kad preraste u silu koja diktira,
a ne koja služi i koja je u funkciji,
onda je to sasvim druga stvar.“

Mišković i Bader 2019., 159.

3.1. Stvaranje jugoslavenskih tajnih službi u vrijeme Drugog svjetskog rata

Obilježja sigurnosnog, obavještajnog i protuobavještajnog rada pronalazimo već i za vrijeme Narodnooslobodilačkog rata (NOR)⁴⁹ na prostorima bivše monarhističke Jugoslavije. Važnost sigurnosti u budućoj komunističkoj državi spoznata je kroz sudjelovanje vođa NOR-a i njihovo stjecanje iskustava u Španjolskom građanskom ratu, odlascima u sovjetsku Rusiju te sukobe s monarhističkim tajnim službama. Drugim riječima, značajnu ulogu u pripremi kadrova za organizaciju partizanskog rata u Jugoslaviji imao je SSSR, jer je uoči Drugog svjetskog rata nekoliko stotina budućih istaknutih sudionika NOR-a završilo partizanske tečajeve u organizaciji sovjetske vojno-obavještajne službe u SSSR-u i Španjolskoj.⁵⁰ Sve navedeno utjecalo je na kasnije poimanje sigurnosti KPJ u formiranju sigurnosnog sustava poslijeratne Jugoslavije. Začeci sigurnosnog sustava vidljivi su tijekom Narodnooslobodilačkog rata:

„U duhu koncepcije opštenarodnog oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, bezbednost je od početka postavljena i organizovana na najširoj narodnoj osnovi. Istovremeno je stvarana i razvijana obavještajno-bezbednosna služba kao njen nerazdvojni stručni deo. Drugim rečima, obaveštajno-bezbednosni sistem u NOR-u činili su specializovani organi i službe koji su isključivo radili na tim poslovima, i svi pripadnici i organizovani delovi narodnooslobodilačkog pokreta koji su, pored obavljanja

⁴⁹ Narodnooslobodilački rat 2021.

⁵⁰ Timofejev 2011, 211.

svojih užih zadataka, aktivno učestvovali u vršenju obaveštajno-bezbednosnih poslova.“⁵¹

Paralelno s vođenjem narodnooslobodilačkog rata i priprema za uspostavu komunističke vlasti, stvarane su i masovne antifašističke organizacije koje su u to vrijeme imale značajne obavještajne i sigurnosne zadatke na oslobođenim i zauzetim područjima. Osim izvršavanja osnovnih funkcija vlasti, narodnooslobodilački odbori i druge snage narodnooslobodilačkog pokreta sudjelovale su u borbi protiv špijuna, izdajnika, osoba koje su stvarale paniku, sabotera, pljačkaša, neprijateljevih agenata⁵² i plaćenika.⁵³

Obavještajno i protuobavještajno prikupljanje podataka postojalo je već u partizanskim jedinicama kako bi se informirali o neprijatelju te stanju na oslobođenom području. Ubrzo se nametnula potreba za organiziranom službom te se iz navedenih razloga pristupilo razvoju obavještajnog aparata kojim je rukovodio Josip Broz Tito.⁵⁴ Razvoj se odvijao u tri faze pa je tako prva faza obuhvaćala vrijeme od samog početka oružanog sukoba do studenog 1942. nakon čega počinje druga faza koja završava 13. svibnja 1944. Posljednja treća faza traje do samog završetka Drugog svjetskog rata.

Prvu fazu karakterizira da su organizacije i metode obavještajnog rada u samim počecima ustanka ustvari nastavak prakse iz predratnog rada KPJ. Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske (NOV) i Partizanskih odreda Jugoslavije (POJ) izdao je 5. svibnja 1942. „Uputstvo o objedinjavanju obavještajne službe NOV“ što je bio prvi akt o stvaranju jedinstvene protuobavještajne i obavještajne organizacije unutar partizanske vojske.⁵⁵ Naredbom Josipa Broza Tita, vrhovnog zapovjednika NOV i POJ i generalnog sekretara KPJ od 27. studenog 1942. stvara se jedinstvena obavještajna služba u zemlji za potrebe ratnih djelovanja i možebitne uspostave komunističke vlasti nakon završetka rata.⁵⁶ Tako je osnovan Glavni obavještajni centar (GOC) koji je bio obavještajni organ Glavnog štaba NOV i POJ-a. Njegovim podacima služio se Glavni štab te je GOC organizirao i rukovodio cjelokupnim obavještajnim aktivnostima. U njegovoj nadležnosti na teritoriju Hrvatske osnovano je devet Pomoćnih obavještajnih centara (POC) za područja Primorja i

⁵¹ Grubišić, Baričević, Selić i Vilić 1986, 11.

⁵² Agent je osoba koje tajno prikuplja podatke vojne, političke ili ekonomske prirode u korist strane obavještajne, vojne obavještajne ili protuobavještajne službe. Angažiranje se vrši iz neprijateljske ili neprijatelju bliske sredine ili na osnovu kompromitirajućeg materijala. Vidi: Petrović 1981.,19.

⁵³ Grubišić, Baričević, Selić i Vilić, 1986, 11-12.

⁵⁴ Vojnoobavještajna služba 1990, 12-13.

⁵⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/65, Nastavni plan i program osnovnog stručnog obrazovanja radnika Službe državne sigurnosti u SR Hrvatskoj, 1978, 9.

⁵⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/65, Nastavni plan i program osnovnog stručnog obrazovanja radnika Službe državne sigurnosti u SR Hrvatskoj, 1978, 9.

Istre, Gorskog kotara, Like, Korduna, Banovine, Slavonije, gornje Hrvatske, Dalmacije i grada Zagreba, a u svrhu obavještajnog i protuobavještajnog djelovanja te je bio oblikovan prema načinu vođenja partizanskog ratovanja.⁵⁷ Na području svakog POC-a bio je ustrojen odgovarajući broj rejonskih i mjesnih obavještajnih centara pa je tako bila izgrađena jedinstvena teritorijalna obavještajna organizacija koja je pokrivala cjelokupni teritorij Hrvatske s brojnim obavještajnim centrima i povjerenicima, a u svakom centru radila su dva do tri obavještajca.⁵⁸ Za prvotno razdoblje formiranja sigurnosnog sustava do studenog 1942. vidljivo je nepostojanje strukture koja bi organizirano prikupljala podatke o neprijatelju i njegovim namjerama i djelovanjima te bila u funkciji zaštite pripadnika NOR-a i civilnog stanovništva na jugoslavenskom teritoriju. Stoga se nametnula potreba za osnivanjem organizirane sigurnosne službe, o čemu primjerice piše general Ivan Mišković:

„Za prvi period ustanka karakteristično je bilo da nemamo jedinstvene sigurnosne službe kao organizacije, već su nosioci obavještajnih i kontraobavještajnih funkcija komunisti, komesari, jedinice kao cjeline i svi borci. Zadaci koje je trebalo rješavati u daljnjem razvoju rata nametali su potrebu za organiziranjem posebne službe“.⁵⁹

Karakteristika druge faze je rješavanje problema vojne i političke naravi, a vezano uz daljnje vođenje narodnooslobodilačke borbe. U području vojnih pitanja nametnula se potreba usuglašavanja vojne organizacije i upotrebe oružanih snaga, a na političkom stvaranje organizacije koja je sposobna preuzeti državnopravne i političke poslove te štiti političko vodstvo. Reorganizacijom NOV-a krajem 1942. obavještajni odsjek pridodan je Vrhovnom štabu i partizanskim odredima Jugoslavije. Navedeni obavještajni odsjek imao je u svom sastavu dvije ustrojbene cjeline: obavještajni dio čija je glavna zadaća bila prikupljanje podataka o neprijatelju na oslobođenom i neoslobođenom području te protuobavještajni rad. Paralelno sa nastankom i razvojem obavještajne službe i službe sigurnosti u navedenom razdoblju, nastaju i razvijaju se i funkcije unutrašnjih poslova te osnivanje Privremenog upravnog odsjeka.⁶⁰ Uputa za obavještajnu službu od 27. studenog

⁵⁷ Partizanski rat je vrsta narodnooslobodilačkog ili obrambenog rata, koji se vodi protiv okupatora i drugih osvajača ili postojećeg poretka za nacionalno oslobođenje i socijalne promjene. Po društvenim obilježjima, ciljevima i snagama, po pravilu je pravedan, progresivan i revolucionaran. Vidi: Petrović 1981., 385.

⁵⁸ Đorđević 1986, 95.

⁵⁹ Mišković i Bader 2019, 150.

⁶⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/19, Služba bezbednosti – skripta, (ciklus predavanja, DSNO, Uprava bezbednosti, 1957.), 1957., 46. Upravnim odsjekom rukovodio je Moša Pijade sa zadaćom organizacije i kontrole vojnih vlasti u pozadinskim područjima, davanja direktiva narodno oslobodilačkim odborima, organizacije Službe sigurnosti na oslobođenim područjima, propagande u zemlji i inozemstvu.

1942. predstavljala je sistematiziranu osnovu za formiranje i rad Službe sa njenom unutrašnjom organizacijom kao i razvoj njezine obje komponente.⁶¹

Treću fazu koja počinje 13. svibnja 1944. karakterizira vrijeme završetka oslobodilačkih operacija na području Jugoslavije te shvaćanje kako su zadaće u obavještajnom i protuobavještajnom sektoru toliko povećane da se ne mogu rješavati unutar jedne integralne organizacije što je dovelo do potrebe za efikasnom organizacijom koja će metodologijom rada uspješno izvršavati pred nju postavljene zadaće.⁶² Stoga je prema zapovijedi Josipa Broza Tita 13. svibnja 1944. oformljeno Odeljenje zaštite naroda (OZN) za koju je uvriježeno korištenje ime OZNA.⁶³

3.2. Organizacijska struktura i zadaće OZNE nakon osnutka⁶⁴

Jedinstvena struktura i centralizirano rukovodstvo OZNE pri Poverenstvu za narodnu odbranu (PZNO), Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) s nadležnostima u tri glavna područja rada vidljiva je u Prikazu 2. Kao što je navedeno, OZN-a je ustrojena 13. svibnja 1944., a nakon donošenja Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) i formiranja organa uprave, od ožujka 1946. započela je reorganizacija službe u UDBU u sastavu Ministarstva unutarnjih poslova⁶⁵, koja zadržava vojnu formaciju i strukturu do sredine 1952.⁶⁶

Formiranje OZNE u praksi je značilo početak funkcionalnog i organizacijskog odvajanja obavještajnog i protuobavještajnog djelovanja te postupno prerastanje u posebne službe. Pošto su obavještajne službe i obavještajni rad specifičan alat podupiranja rada zapovjedništva i funkcioniranja njihovih postrojbi, tako su obavještajni i protuobavještajni

⁶¹ Vojnoobavještajna služba 1990, 72.

⁶² Vojnoobavještajna služba 1990, 85.

⁶³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/19, Služba bezbednosti – skripta, (ciklus predavanja, DSNO, Uprava bezbednosti, 1957.), 1957., 45. i 82. ; Gažević 1973, 495. ; Vojnoobavještajna služba 1990, 85. ; Grubišić, Baričević, Selić i Vilić 1986, 23-24.

⁶⁴ Cjelovito razmatranje o razvoju jugoslavenskog obavještajno-sigurnosnog sustava od 1942. do 1954. objavio je hrvatski povjesničar Zdenko Radelić kroz osam znanstvenih članaka objedinjenih u znanstvenu monografiju o obavještajnim centrima OZNE i UDBE u izdanju Hrvatskog instituta za povijest. Vidi u: Radelić 2019, 7-157.

⁶⁵ Ustavom iz 1946. osnovana su općesavezna ministarstva Vlade FNRJ (Ministarstvo vanjskih poslova, Ministarstvo narodne obrane, Ministarstvo saobraćaja, Ministarstvo pomorstva, Ministarstvo pošte i Ministarstvo vanjske trgovine) i savezno-republikanska ministarstva (Ministarstvo financija, Ministarstvo unutarnjih poslova, Ministarstvo pravosuđa, Ministarstvo industrije, Ministarstvo rudarstva, Ministarstvo trgovine i opskrbe, Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva, Ministarstvo rada i Ministarstvo građevina). Vidi: HR-HDA-1561, 10/46, Službeni list FNRJ, br. 10/II, 1946., čl. 86.

⁶⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/19, Služba bezbednosti – skripta, (ciklus predavanja, DSNO, Uprava bezbednosti, 1957.), 1957., 82. ; Grubišić, Baričević, Selić i Vilić 1986, 23. ; Gažević 1973, 495.

elementi OZNE implementirani u sva vojno-teritorijalna zapovjedništva. Također, u obrazloženju za osnivanje službe navodi se kako je potrebno stvoriti jedinstvenu i moćnu organizaciju koja bi upravljala političkom obavještajnom službom u inozemstvu i na okupiranom teritoriju, kao i protuobavještajnu službu u vojsci, ali i na oslobođenom i neoslobođenom teritoriju. Dakle, radi se o političkoj obavještajnoj službi, centraliziranoj, sa upravljanjem isključivo po vertikali. Glavna zadaća OZNE nakon osnutka je potpora KPJ, odnosno služba je imala za cilj uvesti red, otkriti i onemogućiti vojne zločince, pripadnike i pristaše neprijateljskih vojski i nekadašnjih režima i država, neprijatelje Partije, ovladati svim institucijama, pobijediti na izborima te sudjelovati u podržavljenju imovine. Jednako tako, trebala je spriječiti sve oružane i političke oporbene aktivnosti. Drugim riječima, zadaća OZNE bila je stvoriti sve uvjete u kojima će komunistička Partija organizirati novonastalu državu i izgraditi komunističko društvo sukladno marksističkoj ideologiji.⁶⁷ Samim osnutkom bila je podređena Povjereništvu za narodnu obranu NKOJ-a, a njezina posebnost vidljiva je u onodobnoj upravnoj strukturi gdje se OZNA ustrojstveno nalazila u sastavu Ministarstva narodne obrane, kojim je rukovodio Josip Broz Tito koji je u tom razdoblju obnašao dužnost predsjednika Privremene vlade Demokratske Federalne Jugoslavije (DFJ).

Kao što je već navedeno, djelatnost OZNE bila je podijeljena na obavještajni i protuobavještajni rad na okupiranom području, protuobavještajnu zaštitu oslobođenog teritorija i protuobavještajni rad u vojsci. OZNA je prema svom ustroju imala četiri odsjeka: I. odsjek za zadaću je imao obavljanje obavještajnog rada u stranim državama te na jugoslavenskom teritoriju pod neprijateljskom kontrolom; II. odsjek bavio se protuobavještajnim radom na području pod partizanskom kontrolom; III. odsjek obavljao je protuobavještajnu djelatnost u partizanskim jedinicama i ustanovama; IV. odsjek bavio se statističko-tehničkim pitanjima.⁶⁸ S obzirom na federalistička načela i administrativno-teritorijalnu podjelu, osnovana su odjeljenja OZNE u federalnim jedinicama te okružna odjeljenja u okruzima i opunomoćstva OZNE u kotarevima i rajonima.⁶⁹ Prilikom preimenovanja NOV i POJ u Jugoslavensku armiju (JA) u ožujku 1945. u OZNI je osnovan i V. odsjek sa zadaćom protuobavještajnog rada usmjerenog prema strancima i stranim institucijama.⁷⁰ Nadalje, u travnju 1946. osnovan je i VI. odsjek za zaštitu riječnog,

⁶⁷ Radelić 2019, 38.

⁶⁸ Radelić 2019, 38.

⁶⁹ Radelić 2019, 38.

⁷⁰ Radelić 2019, 38-39.

pomorskog i željezničkog prometa od sabotaža i diverzija (Prikaz 3).⁷¹ Služba je bila tako koncipirana da uz male izmjene pređe i na mirnodopski sustav rada.⁷²

Djelokrug OZNE u njezinim početnim fazama dobro je sažeo general Ivan Mišković koji je obnašao dužnost načelnika OZNE 6. Slavenskog korpusa. Prema Miškoviću, glavni je prioritet rada OZNE bio usmjeren prema vanjskim neprijateljima te na zaštitu teritorija i vojske.⁷³ Također, OZNA je upravljala političkom obavještajnom i protuobavještajnom službom te je bila glavni nositelj u obračunu s „petom kolonom“⁷⁴ i „narodnim neprijateljem“.⁷⁵ Svoje elemente OZNA je uspostavljala paralelno s ulaskom partizanskih jedinica na oslobođene teritorije.

Nakon uspostavljanja mreže svojih elemenata službe, po sovjetskom revolucionarnom modelu pristupalo se političkim likvidacijama te stvaranju mreže „povjerenika“ koji su zatim imali zadatak kontrole domicilnog stanovništva.⁷⁶ Važno je istaknuti kako je koncepcija KPJ o izgradnji i razvoju Jugoslavije, a kako je i sam Tito naglašavao, bila pod utjecajem sovjetske teorije i prakse.⁷⁷ U to je vrijeme SSSR bio ideal socijalizma, a KPJ se opredijelila da to bude i njen put razvoja, temeljeno na iskustvima Sovjetskog saveza u izgradnji socijalističkog sustava.⁷⁸ Kada se govori o Sovjetskom savezu, treba imati na umu kako korijeni i temelji kasnijih zbivanja datiraju još iz vremena prije Drugog svjetskog rata. To jest, razdoblja djelovanja „Komunističke internacionale“ (Kominterne)⁷⁹ i njezine obavještajne službe, ali i drugih sovjetskih službi na prostorima monarhističke Jugoslavije. Ovo je važno zbog shvaćanja kasnijih događaja uvjetovanih sovjetskim djelovanjem, a posebice nakon Titovog prekida odnosa sa Sovjetskim savezom, odnosno Informbiroom 1948. i njihovima napadima na Jugoslaviju nakon toga.⁸⁰ Sovjetski savez i njegova tada najpoznatija služba Narodni komesarijat unutrašnjih poslova (rus.

⁷¹ Radelić 2019, 39-40.

⁷² Vojnoobavještajna služba, 1990, 85-86. ; Kovač, Dimitrijević i Popović, 2016, 22-23.

⁷³ Mišković i Bader 2019, 159.

⁷⁴ Peta kolona su organizirane skupine koje stvara strana država na ideološkoj, političkoj ili nacionalnoj osnovi i usmjerava ih da djeluju protiv vlastite zemlje, Vidi: Đorđević 1986, 836.; Đorđević 1986, 277.

⁷⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/19, Služba bezbednosti – skripta, (ciklus predavanja, DSNO, Uprava bezbednosti, 1957.), 1957., 84.

⁷⁶ Kovač, Dimitrijević i Popović 2016, 21-23.

⁷⁷ Nielsen 2021, 17-18.

⁷⁸ Grubišić, Baričević, Selić Vilić 1986, 24.

⁷⁹ Interancionala, Kominterna je uobičajeni naziv za međunarodne radničke organizacije koje su nastajale u toku određenog stupnja razvoja radničkog pokreta, a na osnovi saznanja o potrebi solidarnosti u zajedničkoj borbi protiv buržoazije i drugih neprijatelja njenog oslobodilačkog pokreta i na sve većoj svijesti o zajedničkim ciljevima za koje se bori radnička klasa. Vidi: Đorđević 1986, 393., 513.

⁸⁰ Mišković i Bader 2019, 165.

Narodnyjkomissarijatunutrennihdel, NKVD)⁸¹ imali su formalni utjecaj na stvaranje obavještajnog sustava Narodnooslobodilačkog pokreta i NOV Jugoslavije kroz rad sovjetske misije u Titovom Vrhovnom štabu⁸². Naime, 1944. u sastavu sovjetske vojne misije koja je došla u Vrhovni štab bili su pripadnici NKVD-a i Glavne obavještajne uprave Generalštaba Crvene armije. Kao savjetnik za poslove državne sigurnosti bio je zadužen pukovnik Timofejev iz NKVD-a koji je pružao pomoć osnivanju OZNE i njezinih metoda rada.⁸³ Osim utjecaja kroz sovjetsku misiju bilo je moguće djelovanje i na druge načine. Tako je primjerice, ruski državljani Fjodor Mahin⁸⁴ još 1942. sudjelovao u obradi teksta „Uputa za obavještajnu službu“ Vrhovnog štaba.⁸⁵ Nakon stvaranja OZNE ukazuje se potreba za formiranjem jedinstvenih organizacijskih postrojbi sigurnosti. Iste jedinice oformljene su 1944. pod nazivom Korpus narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ).⁸⁶ Kako se rat primicao kraju, tako su organi OZNE imali sve više obveza u sprječavanju prikupljanja podatka neprijatelja o snagama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) i POJ, ali i sprječavanju istih da na različite načine podrivaju „moralno-političko jedinstvo“. U tom je kontekstu važan podatak da se sredinom 1944. u jedinicama NOVJ i POJ nalazilo oko 350.000 vojnika, a u ožujku 1945. taj se broj više nego udvostručio i iznosio je 750.000 vojnika. Ovdje treba napomenuti kako je velik dio novo pridošlih pripadnika NOVJ i POJ bio mobiliziran i pod intenzivnim utjecajem njemačkih, talijanskih, ustaških, četničkih⁸⁷, nedićevskih i drugih neprijateljskih snaga. Isto tako, velik broj ih je prešao u NOV-u iz neprijateljskih vojnih formacija te iz nekih postrojbi koje su ušle u sastav NOV-a, a formirane su u inozemstvu.⁸⁸

⁸¹ NKVD je utemeljen Ukazom Prezidijuma SSSR-a od 10. prosinca 1934. sa svrhom efikasnijeg suprotstavljanja vanjskom neprijatelju sovjetske države. Đorđević 1986, 228.

⁸² Kovač, Dimitrijević i Popović 2016, 22. Autori navode kako je na prijedlog sovjetske misije popunjeno mjesto zamjenika načelnika OZN-e .

⁸³ Dimitrijević 2019, 10.

⁸⁴ Fjodor Mahin, general potpukovnik, rođen u Nikolajevsk na Amuru u Sibiru 1882., preminuo 1945. u Beogradu. Prije Prvog svjetskog rata završio Vojnu kozačku školu i Generalštabnu akademiju u Rusiji. U Jugoslaviji je od 1923. radio kao publicist. Član SKJ je od 1939., a u NOR od 1941. Radio je u propagandnom odjeljenju VŠ NOVJ i bio načelnik povijesnog odjeljenja Generalštaba JA. Petrović 1981., 950.

⁸⁵ Vojnoobavještajna služba 1990, 72.

⁸⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/19, Služba bezbednosti – skripta, (ciklus predavanja, DSNO, Uprava bezbednosti, 1957.), 84. Naredbom vrhovnog zapovjednika NOVJ od 15. kolovoza 1944. formiran je KNOJ kao jedan od značajnih operativno-borbenih čimbenika sustava sigurnosti sa različitim borbenim zadacima, a jedan od tih zadataka je bio izvršenje zadataka OZN-e u raznim operacijama (potjere, pretresi terena, zasjede, pratnja uhićenih osoba, zarobljenika i sl.) Korpus narodne obrane sačinjavali su korpusi, brigade i bataljoni. Kasnije su sudjelovali u čišćenju teritorija Jugoslavije od „neprijatelja sustava“. Grubišić, Baričević, Selić i Vilić 1986, 24. ; Đorđević 1986, 175.

⁸⁷ Đorđević 1986, 45.

⁸⁸ Grubišić, Baričević, Selić i Vilić 1986, 27.

Osnovni zadatak OZNE bio je sprječavanje infiltracije neprijateljskih agenata i drugih neprijatelja u postrojbe, odnosno otkrivanje i onemogućavanje onih koji su se već uspjeli ubaciti u redove NOV-e. Posebna pozornost organa OZNE je usmjeravana na sigurnosnu i protuobavještajnu zaštitu zapovjedništava i postrojbi NOV-a.⁸⁹ Sva ova navedena obavještajno-sigurnosna tijela, ustrojavana su u uvjetima stalne borbe protiv neprijatelja, bez osposobljenih stručnih kadrova i iskustva u rukovođenju istima. Problematici školovanja jugoslavensko rukovodstvo pristupa u proljeće 1945. kada kreće s održavanjem tečajeva i seminara za časnike OZN-e pri zapovjedništvima armije. Kroz navedene tečajeve koji su trajali od dvadeset do četrdeset dana prošlo je 15 do 20 posto časnika OZNE u JA. Predavanja na tim tečajevima održavali su viši časnici iz odsjeka OZNE pri armijama, a nešto kasnije i časnici koji su završili odgovarajuća školovanja u SSSR-u.⁹⁰

3.3. Reorganizacija OZNE i promjena naziva u Upravu državne bezbednosti (UDB)

Proglašenjem FNRJ 2. studenog 1945. te donošenjem Ustava od 31. siječnja 1946.⁹¹ formirana su Ministarstva unutarnjih poslova (MUP) i Ministarstva narodne obrane (MNO). Navedene promjene tražile su i odgovarajuću reorganizaciju OZNE. U Ministarstvu unutrašnjih poslova izvršeno je objedinjavanje državne i javne sigurnosti dok je II. odsjek OZNE zadužen za protuobavještajni rad za civile reorganiziran u UDBU i prešao je u nadležnost MUP-a čime su završene velike organizacijske promjene službe u njezinom formativnom razdoblju (Prikaz 4).⁹² Formiranjem MNO FNRJ u okviru Jugoslavenske armije, ukinut je treći odsjek OZNE MNO i iz njega je 13. ožujka 1946. formirana Kontraobavještajna služba Jugoslavenske armije (KOS JA).⁹³

Nakon završetka rata uspostavljanjem državne vlasti nakon izbora u studenom 1945. pristupilo se izgradnji sustava nacionalne sigurnosti prilagođenog mirnodopskim uvjetima tog razdoblja. Slijedom toga su pripadnici UDBe bili uniformirani sve do srpnja 1952. i provodili su kroz svoje centre, odnosno ustrojstvene cjeline, obavještajne i protuobavještajne

⁸⁹ Grubišić, Baričević, Selić i Vilić 1986, 27..

⁹⁰ Grubišić, Baričević, Selić i Vilić 1986, 48. Pred kraj i na neposrednom završetku Drugog svjetskog rata, osposobljavani su brojni časnici za potrebe NOVJ odnosno Jugoslavenske armije, pa i za potrebe vojno-obavještajne službe i Odjeljenja zaštite naroda (OZN). Prva grupa časnika iz OZNE upućena je na početku studenog 1944. u Visoku školu narodnog komesarijata državne bezbednosti, a krajem 1945. još jedna grupa sa ukupnim trajanjem gotovo šest mjeseci.

⁹¹ Službeni list FNRJ, br. 10/II, 1946.

⁹² Radelić 2019, 40.

⁹³ Grubišić, Baričević, Selić i Vilić 1986, 46. ; Đorđević 1986, 164.

zadace⁹⁴. U FNRJ u tom razdoblju postojale su četiri službe sigurnosti, dvije obavještajne i dvije protuobavještajne. Za obavještajne su poslove bile zadužene II. uprava unutar Generalštaba JNA⁹⁵ te Uprava za istraživanja, analizu i dokumentaciju, nastala 1953. u sklopu Državnog tajništva za vanjske poslove.⁹⁶ Protuobavještajne službe su bile UDBA kao civilna služba u sastavu Državnog tajništva za unutrašnje poslove (DTUP) te Uprava bezbednosti (UB) u Državnom tajništvu za poslove narodne obrane koja je bila vojna protuobavještajna i sigurnosna služba. Obje protuobavještajne službe imale su pravo primjene posebnih metoda i mjera kojima se ograničavaju Ustavom zajamčene slobode i prava građana. U sastavu DTUP-a uz UDBU bile su još Uprava javne bezbednosti i Uprava narodne milicije (Prikaz 5). UDBA je kao i njezina prethodnica OZNA zadržala centraliziran način upravljanja te je neposredno upravljala republičkim UDB-ama koje su bile sastavni dijelovi republičkih sekretarijata unutarnjih poslova.⁹⁷

3.4. „Brijunski plenum“ kao prekretnica u sustavu nacionalne sigurnosti komunističke Jugoslavije

Dana 1. srpnja 1966. na Brijunima je održan IV. Plenum Centralnog komiteta (CK) SKJ, koji je po mjestu održavanja u kasnijem razdoblju postao poznat kao Brijunski plenum. Upravo je Brijunski plenum krucijalan za ulogu i cjelokupan razvoj jugoslavenskog sustava sigurnosti, a posebno za službu UDB-e. Utjecaj odluka donesenih na Brijunskom plenumu na sigurnosni sustav osjećao se sve do Titove smrti, pa i do početka rata na prostorima bivše Jugoslavije i nestanka SFRJ. Uvođenje socijalističkog samoupravljanja zahtijevalo je i određene promjene u području sigurnosti. Tito je 1951. na Plenumu CK SKJ te 1954. na desetogodišnjici službi sigurnosti prikazao kako promjene ostvarene u društvenim odnosima zahtijevaju i reorganizaciju te prilagođavanje službi državnih sigurnosti u novonastalim okolnostima jer se smatralo kako bi moglo doći do sukoba s „progresivnim snagama

⁹⁴ Đorđević 1986, 397. ; Kovač, Dimitrijević i Popović, 2016, 25.

⁹⁵ Đorđević 1986, 65- 66.

⁹⁶ Odlukom o proglašenju Ustavnog zakona o osnovama društvenog i političkog uređenja FNRJ i saveznim organima vlasti iz 1953. dolazi do promjene u nazivu i organizaciji saveznih organa državne uprave pa se tako osnivaju savezna državna tajništva: Državno tajništvo za vanjske poslove, Državno tajništvo za poslove narodne obrane, Državno tajništvo za unutrašnje poslove, Državno tajništvo za poslove narodne privrede i Državno tajništvo za poslove budžeta i državnu administraciju u, Službeni list FNRJ, 3/53, br. 3/IX, 1953., čl. 92.

⁹⁷ Grubišić, Baričević, Selić i Vilić 1986, 46. ; Kovač, Dimitrijević i Popović 2016, 40.-41.

revolucije“.⁹⁸ Nakon toga u UDBI je izvršeno formalno prilagođavanje novoj administrativno – teritorijalnoj podjeli, organizaciji vlasti i državne uprave. No, činjenično nije došlo do bitnih promjena u metodologiji rada službe, niti je služba bila pod sustavnim nadzorom države.

Navedenom se suprotstavljala birokratsko-dogmatska i frakcionaška grupa na čelu sa Aleksandrom Rankovićem, Svetislavom Stefanovićem Ćećom⁹⁹ i drugima koji su po stavovima tadašnjeg državnog rukovodstva „zloupotrebljavali“ službu sigurnosti u borbi za vlast i bili kočnica daljnjem razvitku socijalističkog samoupravnog sustava.¹⁰⁰ Na proširenoj sjednici Izvršnog komiteta CK SKJ održanoj u ožujku 1962. raspravljalo se između ostalog o mogućoj demokratizaciji države i društva. Iza kulisa te sjednice bila je prisutna polarizacija dvaju suprotstavljenih struja. Prvu su predstavljali zagovornici energičnih reforma, daljnjeg razvoja jugoslavenskog društva kroz demokratizaciju te udaljavanje od staljinizma. Strukturu koja je podržavala ove brze reforme je predvodio Edvard Kardelj. Aleksandar Ranković predvodio je drugu frakciju koja se suprotstavljala liberalnijim reformama, odnosno zagovarala je „čvršću ruku, centralizam te jačanje države“.¹⁰¹ Na zatvorenoj sjednici 1962. Tito je davao djelomičnu potporu Aleksandru Rankoviću, ali je podržao i grupaciju koja je tražila reforme podupirući Kardeljeve riječi „ili ćemo ići u staljinizam ili ćemo ići u reforme“. General Ivan Mišković tadašnji zamjenik načelnika UB Državnog sekretarijata za narodnu obranu (DSNO)¹⁰² general-pukovnika Jefte Šašića¹⁰³, u svojoj knjizi navodi kako mu tada nisu bile posve jasne te Titove riječi, jer se u to vrijeme počeo osjećati prestanak sužavanja sloboda među širim masama te se više nije sudilo u prijekim sudovima i raspušten je Goli otok. Svojevrsno pojašnjenje stekao je tek u razgovoru s nadređenim generalom Šašićem u kojemu ovaj izjavljuje:

⁹⁸ Grubišić, Baričević, Selić i Vilić 1986, 158

⁹⁹ Stefanović 1973, 149.; Član KPJ od 1928., a u Moskvi je od 1930.-1933. završio Komunističko sveučilište nacionalnih manjina Zapada. U Drugom svjetskom ratu je bio instruktor PK KPJ za Srbiju. Nakon rata bio sekretar za unutrašnje poslove FNRJ, član SIV-a i drugo. U srpnju 1966. isključen iz CK SKJ i iz SKJ zbog zlouporabe položaja i „izopačavanja“ dužnosti SDB.

¹⁰⁰ Grubišić, Baričević, Selić i Vilić 1986, 158.

¹⁰¹ Mišković i Bader 2019, 242.

¹⁰² Savezni sekretarijat za narodnu obranu je savezno tijelo uprave nadležan za poslove federacije u području narodne obrane SFRJ. Istovremeno je najviše štabno i stručno tijelo Vrhovnog komadanta i Predsjedništva SFRJ za rukovođenje i zapovijedanje oružanim snagama. Gažević 1974, 480-481.

¹⁰³ Jefte Šašić (Novska, Sisak, 17.8.1917. – Beograd, 26.11.1998.), general-pukovnik JNA. U NOR-u od 1941. kao sekretar kotarskog i okružnog komiteta KPJ. Od osnivanja OZN-e 13. svibnja 1944., jedan je od njenih rukovoditelja, poslije rata je načelnik Uprave bezbednosti, načelnik Uprave MPV DSNO i pomoćnik državnog sekretara narodnu obranu. Gažević 1975, 1973, 485.

„Trebamo podržati Marka [op.a.Rankovića] jer Kardelj, učitelj, zbrčkani intelektualac, petljanac nije raščistio u svojoj glavi s ovim i onim. Prodaje neke ideje koje bi mogle biti opasne po našu budućnost.“¹⁰⁴

Tek iz ovog razgovora i kasnijih spoznaja general Mišković je shvatio kako je u pitanju polarizacija najvišeg državnog vrha, a koja se u konačnici presudno odrazila i na sigurnosni sustav SFRJ.

Za organizaciju i razvoj UDBE, ključna točka u vremenu je upravo spomenuti IV. Plenum CK SKJ održan na Brijunima 1. srpnja 1966. Brijunski Plenum otvorio je Tito referirajući se na sjednicu Izvršnog komiteta održanu 16. lipnja 1966. Na toj sjednici se razgovaralo o određenim devijacijama u radu tijela koja su u organizaciji državne sigurnosti. Temeljem spoznaja o možebitnim devijacijama oformljena je tehnička i politička komisija sa zadaćom utvrđivanja činjeničnog stanja. Obraćajući se sudionicima Brijunskog plenuma Tito naglašava kako su on i Partija pogriješili što su kompletnu državnu sigurnost zadnjih godina prepustili samu sebi, odnosno Rankoviću. Ovakva izjava zaista je povijesna, jer je Ranković do tada figurirao ne samo kao osoba od najvećeg Titovog povjerenja, nego i kao budući predsjednik SFRJ. Ovakvim izlaganjem Tito je usmjerio sve sudionike razgovora na svojevrsnu javnu potporu već unaprijed donesenim odlukama koje će rezultirati smjenom Rankovića sa svih dužnosti te potpunom reorganizacijom UDBE i čitavog sustava sigurnosti Jugoslavije. Tito u svojem izlaganju apostrofira ratne i poratne zasluge Rankovića u području sigurnosti. Upravo radi tih prijašnjih zasluga, Ranković je uživao značajno povjerenje Tita i ostalog rukovodstva. Stoga se na sjednicama Izvršnog komiteta nije niti raspravljalo o pitanjima državne sigurnosti te se tako dopustilo da bude izvan kontrole Partije. Tito je naglašavao kako se ta služba deformirala i stvorila jedan sustav koji je pritiskao cijelo tadašnje društvo.¹⁰⁵ Nakon uvodne riječi Tita, izvještaja Komisije Izvršnog komiteta CK SKJ te diskusije sudionika Plenuma usvojen je izvješće Komisije Izvršnog komiteta CK SKJ o stanju i zlouporabama UDB-e. Najvažniji je zaključak o trenutnom pokretanju reorganizacije UDBE, uspostavi društvene kontrole nad njezinim radom utemeljene na ustavnim normama i zakonskim propisima. Ranković je podnio ostavku koja je prihvaćena, a u istoj odluci je to objašnjeno kao postojanje političke odgovornosti za rad organa državne sigurnosti. Na ovaj je način Ranković, unatoč činjenici da je od početka stvaranja OZNE od 1944. pa sve do 1966. imao najzapaženiju ulogu u stvaranju sigurnosnog sustava, izgubio i formalni i neformalni

¹⁰⁴ Mišković i Bader 2019, 242-244.

¹⁰⁵ Kovač, Dimitrijević i Popović 2016, 184.; Dragović 2002, 184-186.; Dragović 2002, 251-253.

utjecaj na rad i usmjeravanje UDBE odnosno cjelokupnog sustava sigurnosti Jugoslavije. Time je započelo novo razdoblje unutar sigurnosnog sustava Jugoslavije.¹⁰⁶

3.5. Reorganizacija UDBE nakon Brijunskog plenuma

„To je bio radikalna korak u prenošenju nadležnosti iz dotadašnje UDBA-e za Jugoslaviju na republičke službe Državne sigurnosti“.¹⁰⁷

Nakon Brijunskog plenuma UDBA je promijenila naziv u SDB te se pod nadzorom SKJ krenulo u reorganizaciju i izgradnju koncepta o mjestu, ulozi i zadacima SDB-a, a koji su se temeljili na Plenumskim odlukama i bili su u skladu s napucima Državne komisije za reorganizaciju.

„U pogodnoj klimi stvorenom radom organizacija SKJ na objašnjavanju i sprovođenju odluka Brionskog plenuma, kao i radom državnih i partijskih komisija na utvrđivanju političke i zakonske odgovornosti za deformacije i zloupotrebe u ovoj službi, prišlo se reviziji rada SDB i odbacivanju svih njenih dotadašnjih aktivnosti koje nisu bile usmerene na otkrivanje i sprečavanje tajnog i organizovanog delovanja neprijatelja“.¹⁰⁸

Vrlo sličan zaključak koji se odnosi na UDBU, može se pronaći i u vojnoj literaturi JNA gdje se navodi kako su nakon završetka Plenuma, a sukladno stavovima Tita i odlukama Četvrtog Plenuma CK SKJ, poduzete i provedene različite mjere. Na rukovodeća mjesta u službi sigurnosti postavljen je novi politički i partijski kadar te su odstranjeni oni koji su zloupotrebjavali svoje dužnosti. Uz kadrovske provedene su i ključne organizacijske promjene te je izvršena decentralizacija poslova sigurnosti, reorganizacija službi sigurnosti, normativno reguliranje njezinog rada i tijela koje obavljaju poslove državne sigurnosti.¹⁰⁹

U skladu s odlukama Četvrtog Plenuma pristupilo se reorganizaciji SDB-a i tako su nastali dokumenti koji obuhvaćaju različitu problematiku. Opseg reorganizacije službe koji odražava odlučnost za provedbu temeljitih promjena vidljiv je iz dokumenta pod nazivom

¹⁰⁶ Kovač, Dimitrijević i Popović 2016,184.; Dragović 2002, 251-253.

¹⁰⁷ Kovač, Dimitrijević i Popović 2016, 324.

¹⁰⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/10, Sprovođenje zakona o unutrašnjim poslovima i stanje u službi državne bezbednosti, 1967., 13-14.

¹⁰⁹ Grubišić, Baričević, Selić i Vilić 1986, 158-159.

„Informacija o radu na reorganizaciji službe državne bezbednosti“¹¹⁰ u kojem se navodi da je od 1.420 zaposlenika u službi zadržano 738 ili približno 50 posto osoblja. Navedene brojke potvrđuju opsežne kadrovske promjene. Koliko je ovo pitanje bilo osjetljivo i složeno za službu, govori podatak da je sjednici Državne komisije za reorganizaciju održanoj 18. kolovoza 1966., osobno nazočio i predsjednik Saveznog izvršnog vijeća Petar Stambolić.¹¹¹

Potvrdu za djelomičnu konfuziju i nesigurnost u svezi normativnog reguliranja rada SDS-a moguće je pronaći u nacrtu dokumenta pod nazivom „Djelokrug i poslovi državne sigurnosti“ iz 1966. u kojem se raspravlja o problematici reguliranja djelokruga SDS-a, prvenstveno iz perspektive rukovodstva službe sigurnosti u SRH. Prema tom dokumentu, još je 1961. kao glavni nedostatak sigurnosne službe uočeno nepostojanje akta koji bi detaljnije i preciznije definirao rad službe, a rješenje je pronađeno donošenjem „Saveznog klasifikatora državne sigurnosti“ 1962. sa svrhom preciziranja djelovanja i opsega poslova službe državne sigurnosti u vrijeme djelovanje UDBE. Međutim, primjenom saveznog klasifikatora na republičkoj razini uočeno je kako su njime predviđene neke djelatnosti koje hrvatska republička služba sigurnosti dotada nije pratila, niti je bila u mogućnosti pratiti. Tako su primjerice bile navedene konkretne djelatnosti poput falsificiranja javnih dokumenata, korupcije, mita i sličnih negativnih pojava, deponiranje novca u banke u inozemstvu, zapošljavanje jugoslavenskih građana u inozemstvu, održavanje veza s inozemstvom te stavovi i komentari o važnim događajima i pojavnostima, oštećivanje društvene imovine te zloupotrebe unutar privrede. Stoga je na razini Uprave državne sigurnosti RSUP-a SRH pokusnom primjenom saveznog klasifikatora došlo do zaključka kako bi se njegovom primjenom izašlo iz nadležnosti državne sigurnosti po privrednim pitanjima i pitanjima javne i društvene djelatnosti koje su saveznim klasifikatorom bile prenaplašene. Tako je 1963. donesen klasifikator na republičkoj razini UDB-e, koji je broj od 37 neprijateljskih djelatnosti i pojava iz saveznog klasifikatora sveo na ukupno 22. Tri godine kasnije, napravljen je novi savezni klasifikator, kvalitetniji od prethodnoga, a djelomično su usvojene iznijete primjedbe. Radi svega navedenog, Uprava državne sigurnosti Republičkog sekretarijata unutarnjih poslova (RSUP) SRH predlagala je izmjene i dopune važećeg klasifikatora. U prijedlogu novog klasifikatora ostalo je 36 djelatnosti i pojava kojima bi se

¹¹⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/3, predmet 3, Informacija o radu na reorganizaciji službe državne bezbednosti i o preduzetim merama za smanjenje broja radnika u Saveznom sekretarijatu za unutrašnje poslove, 1966., 5-10.

¹¹¹ Gažević 1975, 139.

državna služba sigurnosti bavila.¹¹² Sve ovo ranije navedeno ukazuje kolika je nesigurnost i konfuzija vladala unutar samog SDS-a, ali i kod pojedinaca u tijelima koje su normativno uređivale djelokrug rada i primjene tajnih mjera, metoda i sredstava u radu SDS-a.

Nakon odluke Vrhovnog zapovjednika o osnivanju OZNE, dokument koji je imao dugoročne implikacije na rad SDB-a sve do raspada Jugoslavije su „Teze za reorganizaciju Službe državne bezbednosti“ iz 1966. Teze su imale za cilj odrediti djelokrug rada, ovlasti, metodologiju i sredstva te samu organizaciju Službe državne sigurnosti.¹¹³ Na početku dokumenta navedeno je:

„Poslednjih godina služba državne bezbednosti nije se prilagođavala stepenu razvitka društvenog samoupravljanja i socijalističkih društvenih odnosa. Zatvorena i nedovoljno podvrgavana društvenoj kontroli, služba državne bezbednosti umesto da izvršava jedini zadatak – borba protiv delovanja stranih obaveštajnih službi, političke emigracije i neprijateljskih elemenata u zemlji – proširivala je svoje kompetencije suprotno ustavnim normama i zakonskim ovlašćenjima. Dolazila je do izražaja tendencija da se državna bezbednost¹¹⁴ pretvori u silu iznad društva i da postane jedan od odlučujućih faktora u formiranju politike zemlje. To je dovelo ne samo do deformacija u metodama i sredstvima rada službe nego je predstavljalo kočnicu a i određenu opasnost za dalji razvitak zemlje.“¹¹⁵

Tezama je određen smjer i opseg reorganizacije SDB-a, ukazano je kako saveznim zakonom treba odrediti djelokrug rada, a onda isto regulirati nižim propisima i internim aktima. Nadalje, ukazuje se kako najviši dužnosnici na saveznom i republičkom nivou SUP-a trebaju obavještavati javnost o stanju sigurnosti države, a sve to uz pomoć novog kadra sposobnog za novu ulogu SDB-a. U dijelu dokumenta koji problematizira djelokrug rada i ovlasti SDB-a naglašava se kako ovlasti službe u odnosu na građane treba uskladiti s novom ulogom službe u društvu.¹¹⁶ Naglašava se kako metode i sredstva rada službe moraju biti usklađena sa Ustavom, zakonom i „principima socijalističkog humanizma“, odnosno da se ne bi smjela koristiti na način kojim bi se ograničavala sloboda i prava građana, vrijeđalo ljudsko dostojanstvo ili omelo ostvarivanje samoupravnih prava i funkcioniranja institucija „socijalističke demokracije“.¹¹⁷ Ovdje se prvi put spominje kako će se služba u otkrivanju i

¹¹² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/3, predmet 4, Djelokrug i poslovi državne sigurnosti, 1966., 3-10.

¹¹³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/3, predmet 1, Teze za reorganizaciju službe državne bezbednosti, 1966., 1.

¹¹⁴ Đorđević 1986, 71-72.

¹¹⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/3, predmet 1, Teze za reorganizaciju službe državne bezbednosti 1966., 3.

¹¹⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/3, predmet 1, Teze za reorganizaciju službe državne bezbednosti 1966., 2-3.

¹¹⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH,31/3, predmet 1, Teze za reorganizaciju službe državne bezbednosti 1966., 7.

sprječavanju djelatnosti stranih obavještajnih službi, političke emigracije i neprijateljskih elemenata u zemlji služiti sredstvima i metodama koje će biti propisane „Pravilima Službe državne bezbednosti“ iz 1967.¹¹⁸ Njihova primjena ne smije imati tendenciju tzv. „totalnog pokrivanja“. Te metode odnosno sredstva mogu se primijeniti samo kada se gore navedena djelatnost pojavila ili postoji osnova sumnje da će se pojaviti. Zamišljeno je kako će se Služba oslanjati na građane SFRJ u otkrivanju neprijateljske djelatnosti temeljem dragovoljnosti, patriotizma i „socijalističke svijesti“. Navod kako služba može prihvatiti suradnju građanina SFRJ samo ako je to neophodno radi otkrivanja neprijateljskih grupa i pojedinaca, odnosno radi otkrivanja formi, metoda i ciljeva djelovanja stranih obavještajnih službi, je potvrda kako se SDB željelo staviti u okvire zakonskog djelovanja.¹¹⁹

U novoj organizaciji SDB-a, najznačajnija promjena dogodila se u premještanju nadležnosti sa savezne na republičku razinu. Tako su odgovornost za rad službe, koja je bila isključivo u nadležnosti Federacije, odgovornost dobile i republike kroz poslove prikupljanja podataka i obavijesti o djelatnostima neprijatelja u zemlji, stranih obavještajnih službi i političke emigracije.¹²⁰ Nadalje, republičke službe SDS-a dobile su obavezu izvješćivanja SDB u Saveznom sekretarijatu za unutarnje poslove (SSUP) o događajima i pojavama za sigurnost zemlje. Isto tako SDB obavljala je nadzor nad radom republičkih službi sigurnosti, a vezano uz djelokrug, sredstva i metode rada. Dana je ovlast SDB-u SSUP-e da može i samostalno, neposredno izvršavati poslove iz djelokruga rada službe, ali samo kada se radi o poslovima od posebnog interesa za cijelu zemlju, a može davati naloge za pojedine poslove i preuzimati pojedine poslove od posebnog značaja za sigurnost zemlje. Ovim smjernicama je značajno umanjena dotadašnja moć SDB-a. Na samom kraju dokumenta naznačeno je kako nadzor nad SDB-om ostvaruju savezna i republička skupština putem posebnih tijela u čijem sastavu bi se nalazili osim zastupnika i društveno-politički radnici. Radnici SDB-a prilikom nadzora ovlaštenih tijela dužni su dati sve informacije i ne pozivati se na propise o čuvanju službene tajne. Ove su odredbe izravno potaknute iskustvima u istrazi o slučaju prisluškivanja najvišeg političkog vodstva SFRJ.¹²¹ Također, u prilog decentralizacije SDB-a govori i dokument pod nazivom „Uputstvo o načinu izveštavanja u Službi državne bezbednosti“ iz 1969. u kojem se navodi kako je načelnik savezne SDB dužan izvještavati

¹¹⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/28, Pravila Službe državne bezbednosti, primerak 45, 1967.

¹¹⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/28, Pravila Službe državne bezbednosti, primerak 45, 1967.

¹²⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/3, predmet 1, Teze za reorganizaciju službe državne bezbednosti, 1966., 8.

¹²¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/3, predmet 1, Teze za reorganizaciju službe državne bezbednosti, 1966., 8.-10.

načelnika republičkih službi sigurnosti o podacima koji su relevantni za izvještavanje i informiranje najviših tijela vlasti i njihovih izvršno-političkih tijela.¹²²

Sredinom siječnja 1967. u Beogradu je održan značajan sastanak pomoćnika saveznog sekretara za unutrašnje poslove sa pomoćnicima republičkih sekretara za unutrašnje poslove, a vezano uz organizacijsku i tekuću problematiku.¹²³ Cilj sastanka, kako je naveden u zabilješci, bio je da se nakon nekoliko mjeseci reorganizacije SDB-a na najvišoj razini utvrdi u kojem je stadiju rješavanje po radnim, kadrovskim i organizacijskim pitanjima. Nadalje, razmatrano je koje daljnje mjere još treba poduzeti, kako bi služba mogla što kvalitetnije i uspješnije, u novim uvjetima, opravdati svoju ulogu. Na sastanku je izvješteno kako se postupak reorganizacije SDB-a u federaciji i republikama privodi kraju uz manje probleme, ali da je služba uglavnom pozicionirana „sama prema sebi“ odnosno rješavanju svojih unutrašnjih problema te zbog toga nije bila u svojoj punoj funkciji.¹²⁴ Na sastanku su odmah izdane smjernice koje obuhvaćaju organizacijsko i kadrovsko „sređivanje“ Službe, stavljanje u funkciju svih linija rada, kao i nadilaženje pojava i dilema što se u novonastalim okolnostima u kojima se Služba našla, i s novim normativnim aktima, smije i može raditi.¹²⁵ Vezano za djelatnost stranih obavještajnih službi naglašeno je kako zapadne obavještajne službe nakon IV. Plenuma pokazuju interes za JNA, odnosno za unutrašnje događaje u Jugoslaviji. Naglasak u prikupljanju podataka tih stranih obavještajnih službi, bio je usmjeren na oporbene snage koje bi eventualno mogle pružiti otpor službenoj politici SFRJ. Konkretna usmjerenja bila su na grupu oko Rankovića i Stefanovića, zatim na međunacionalne odnose, na umirovljene pripadnike JNA, Državnog sekretarijata za inostrane poslove (DSIP) i SDB-a, na probleme omladine, kao i problem nezaposlenosti te na odlazak jugoslavenskih radnika u inozemstvo. Intenziviran je rad diplomatsko konzularnih predstavništava¹²⁶(DKP), uglavnom legalnim kontaktima u zemlji koji se manifestiraju kroz putovanja te djelatnosti propagandnih ustanova. Ovdje je naglašena jedna od metoda rada stranih obavještajnih predstavnika:

¹²² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/30, Uputstvo o načinu izveštavanja u Službi državne bezbednosti, 1969., 1-2.

¹²³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/3, predmet 5, Zabeleška sa sastanka pomoćnika saveznog i republičkih sekretara za unutrašnje poslove, 1967. 1.

¹²⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/3, predmet 5, Zabeleška sa sastanka pomoćnika saveznog i republičkih sekretara za unutrašnje poslove, 1967., 1.

¹²⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/3, predmet 5, Zabeleška sa sastanka pomoćnika saveznog i republičkih sekretara za unutrašnje poslove, 1967., 2.

¹²⁶ Diplomatska misija je naziv koji se koristi kao sinonim za stalno diplomatsko predstavništvo ili zastupništvo, bez obzira na rang (ambasadu ili poslanstvo) Vidi: Đorđević 1986, 56.

„Težište interesovanja usmerena su na daljnja politička i društvena kretanja u SFRJ, dok se podaci prikupljaju naročito za lica koja pružaju ili u perspektivi mogu pružiti otpor zvaničnoj politici.“¹²⁷

Ovim se željelo reći kako strane službe stvaraju svoje oslonce među nezadovoljnom populacijom na bilo kojim osnovama. Aktivnosti obavještajnih službi socijalističkih zemalja, a prema podacima SDB-a prije IV Plenuma bila su u granicama „objektivnog promatranja“. Nakon Plenuma kod SSSR-a i predstavnika Narodne Republike Poljske osjećalo se nepovjerenje u odnosu na mjere koje je jugoslavensko rukovodstvo najavilo. Ove su se mjere komentirale i tumačile kao pobjeda „desnih snaga“ i gubitak smjera državne politike, odnosno odmak od socijalističke doktrine. Povećan je broj osoba u Domu sovjetske kulture u Beogradu, i putovanja DK predstavnika po državi, odnosno posebno je pojačan obavještajni interes prema umirovljenim pripadnicima JNA. O samome radu SDB-a navodi se kako su djelokrug i metode rada službe načelno utvrđeni Zakonom o unutrašnjim poslovima, a razrađeni i precizirani kroz „Pravila rada SDB-a“ iz 1967.¹²⁸ Unatoč tome, naglašava se kako još uvijek postoje nerazjašnjena i nejasna pitanja vezana uz dnevnu problematiku u samom praktičnom djelovanju Službe te rješavanju konkretnih zadataka. Način rješavanja ove problematike sudionici sastanka vide kroz direktnije osobne kontakte između djelatnika savezne razine s djelatnicima republičkih i pokrajinskih SDS-ova.

U pogledu suprotstavljanja SDS-a stranim obavještajnim službama na zabilješci sa sastanka saveznog i republičkih sekretara unutarnjih poslova naglašavala se *nedovoljna smjelost* djelatnika Službe, što govori o velikom strahu svih pripadnika službe bilo na saveznom ili republičkim razinama zbog novonastalih okolnosti u kojima se SDB nalazi nakon reorganizacije.¹²⁹ Rješenje rukovoditelji vide u ofanzivnijem postavljanju SDB-a, sustavnijem proučavanju DK predstavništava i obavještajnih punktova u inozemstvu te operativnom kombiniranju prema njima.¹³⁰ U pogledu obrade i suprotstavljanja političkoj emigraciji u Europi ekskluzivno pravo u sigurnosnom sustavu Jugoslavije ima samo SDB. Na sastanku je dana smjernica da zbog toga SDB treba što prije preuzeti dotadašnju mrežu Službe za istraživanje i dokumentaciju DSIP-a u inozemstvu. DSIP će svoje aktivnosti nastaviti raditi prema aktivnostima emigracije, ali isključivo legalnim sredstvima. Vrš

¹²⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/3, predmet 5, Zabeleška sa sastanka pomoćnika saveznog i republičkih sekretara za unutrašnje poslove, 1967., 3.

¹²⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/3, predmet 5, Zabeleška sa sastanka pomoćnika saveznog i republičkih sekretara za unutrašnje poslove, 1967., 3-5.

¹²⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/3, predmet 5, Zabeleška sa sastanka pomoćnika saveznog i republičkih sekretara za unutrašnje poslove, 1967., 8.

¹³⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/3, predmet 5, Zabeleška sa sastanka pomoćnika saveznog i republičkih sekretara za unutrašnje poslove, 1967., 8.-9.

usmjeravanje i što žurnije rješavanje problematike stare dokumentacije na način da se zadrži samo ono što je službi potrebno za budući rad. Zaključeno je kako ostalu dokumentaciju treba predati drugim institucijama ili komisijski uništiti. Koliko je bila važna ova smjernica vidi se kroz izdavanje što žurnijeg roka za izvršenje ove zadaće, do kraja 1967. godine.¹³¹

Pokazatelj kako se SDB zaista našao pod udarom SKJ je činjenica kako su u to vrijeme u samoj Federaciji i republikama napravljene nove sistematizacije radnih mjesta, kojima je broj djelatnika smanjen od 50 do 62 posto.¹³² Novom sistematizacijom SDB-a iz 1967. predviđeno je 2.409 radnih mjesta (od toga je bilo popunjeno 2.215 radnih mjesta). Prije nove sistematizacije, radilo je ukupno 4.596 djelatnika. Zanimljiva je konstatacija autora izvješća kako unatoč velikom otpuštanju kadrova u SDB-u, osam posto radnih mjesta po novoj sistematizaciji nije popunjeno. Razlog koji se navodi je kako postojeći kadar nije mogao osigurati odgovarajuću kvalitetu za poslove SDB-a, odnosno njegovu metodologiju i sredstva za rad koji zahtijevaju znatno više kriterije nego u drugim tijelima uprave.¹³³ Ovim su provoditelji reorganizacije SDB-a očito željeli naglasiti kako su svjesni nove uloge SDB-a u društvu, ali i zahtjevnijih obavještajnih zadataka, pa ne mogu u potpunosti koristiti do tada raspoložive ljudske resurse.

Zanimljiv je nacionalni sastav raspoređenih djelatnika SDB-a od kojih ima 1.155 Srba, 372 Hrvata, 208 Slovenaca, 187 Crnogoraca, 164 Makedonaca, 50 Albanaca, 43 Muslimana, 17 Jugoslavena, 8 Mađara, a što evidentno ukazuje na premoć Srba zaposlenih u službi. Istu konstataciju podupire i podatak kako je u SDB-u SSUP-a bilo: Srba 68,40 %, Crnogoraca 9,95 %, Hrvata 8,94 %, Jugoslavena 5,15 %, Makedonaca 4,46%, Slovenaca 2,75%.¹³⁴ U dokumentu je donesen zaključak kako je nacionalna i „republička“ struktura SDB-a u SSUP-u nezadovoljavajuća te kako je bilo nužno dovođenje novih ljudi iz republika u savezni SDB SSUP. Međutim, republički kadar SDS-a nije želio doći u savezni SDB zbog lošijih materijalnih uvjeta. Što se tiče starosne strukture, uglavnom se radilo o osobama starosne dobi od 36 do 45 godina koji su zastupljeni sa 54%, a od 26 do 35 godina sa 37%. Kroz ove pokazatelje evidentno je da se radi uglavnom o kadru proizašlom iz Drugog svjetskog rata. Vezano uz kadrove, SDB naglašava i kako u nadolazećem kratkoročnom i dugoročnom

¹³¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/3, predmet 5, Zabeleška sa sastanka pomoćnika saveznog i republičkih sekretara za unutrašnje poslove, 1967., 9.-11.

¹³² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/10, Sprovođenje zakona o unutrašnjim poslovima i stanje u službi državne bezbednosti, 1967., 14.

¹³³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/10, Sprovođenje zakona o unutrašnjim poslovima i stanje u službi državne bezbednosti, 1967., 25.-28.

¹³⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/10, Sprovođenje zakona o unutrašnjim poslovima i stanje u službi državne bezbednosti, 1967., 27.

razdoblju treba vrlo sustavno i na znanstveni način pristupiti problematici obnavljanja kadrova. Također, napominju kako treba rješavati materijalne probleme radnika SDB-a, jer će iz službe otići najsposobniji radnici u druge dijelove sustava gdje će biti bolje plaćeni, a poslovi su uglavnom lakši i manje odgovorni. Naglašeno je kako je u kadrovskoj politici SDB-a stavljena orijentacija na primanje mlađih ljudi koji su diplomirani pravnici, ekonomisti, sociolozi, inženjeri i filolozi.¹³⁵ Vezano uz problematiku opremljenosti tehničkim sredstvima naglašeno je kako je Služba bila nedovoljno opremljena i kako radi sa primitivnim te zastarjelim sredstvima odnosno kako nema ni dovoljno stručnih ni tehničkih kadrova:

„Kako tehnička sredstva Službe državne bezbednosti su po svom kvalitetu, broju i strukturi u neodrživom zaostatku za sredstvima kojima se služi neprijatelj, posebno njegov najorganizovaniji deo – strane obavještajne službe.“¹³⁶

Pregled preustroja SDB-a nakon Brijunskog plenuma oslikava vrlo kritičan stav političkog vodstva SFRJ prema službi u tome razdoblju. Nedvojbeno je intencija decentralizacije upravljanja SDB-om i njezino čvršće podređivanje političkom rukovodstvu, to jest Savezu komunista Jugoslavije, što je očiti odraz težnje za ograničavanjem samovlašća službe koje je u prethodnom razdoblju rezultiralo koncentracijom moći u rukama čelnika SDB-a, koja je čak ugrozila i neupitan položaj Josipa Broza. Istodobno se ukazuje na vrlo upitnu sposobnost i učinkovitost SDB-a u suprotstavljanju složenim izazovima sigurnosti države i političkog sustava, poput suprotstavljanja aktivnostima stranih obavještajnih službi. Neadekvatna kadrovska struktura i posljedična nemogućnost ispunjavanja novih i složenijih zadaća, loša opremljenost suvremenim tehničkim sredstvima i upućena kritika o nedovoljnim i nezadovoljavajućim aktivnostima po nekim *linijama rada* – posebno suprotstavljanju stranim obavještajnim službama – oslikava SDB u razdoblju prije Brijunskog plenuma i njegovu težišnu ili potpunu usmjerenost na suzbijanje političke oporbe, *neprijatelja sustava* u državi i političke emigracije (prvenstveno hrvatske) u Europi. Uočljivo je kako se kritike rada sustava odnose težišno ili u cijelosti na rad SDB-a u suprotstavljanju aktivnostima stranih obavještajnih službi, dok rad prema *unutarnjem neprijatelju* ili *neprijateljskog emigraciji* nije eksplicitno naveden u negativnom kontekstu. Upravo suprotno, potpuno u koliziji s težnjom decentralizacije funkcija i ovlasti te njihove disperzije na republičku razinu, dodatno se

¹³⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/10, Sprovođenje zakona o unutrašnjim poslovima i stanje u službi državne bezbednosti, 1967., 31.-32.

¹³⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/10, Sprovođenje zakona o unutrašnjim poslovima i stanje u službi državne bezbednosti, 1967., 32.-33.

učvršćuje položaj i ovlasti SDB-a u pogledu suzbijanja aktivnosti *neprijateljske emigracije*. Izrijekom se naglašava kako su aktivnosti usmjerene na emigraciju u Europi ekskluzivno pravo i ovlast SDB-a te se čak i Službi za istraživanje i dokumentaciju DSIP-a nalaže obveza predaje suradničke mreže u Europi kao i relevantne dokumentacije SDB-u. Predstavlja li ovakva potvrda i učvršćivanje položaja SDB-a u odnosu na suprotstavljanje *neprijateljskoj emigraciji* ujedno i indikator pozitivne ocjene komunističkog rukovodstva dotadašnjem radu SDB-a po ovoj problematici, podložno je interpretaciji. Nedvojbeno je međutim, da je SDB nakon Brijunskog plenuma dodatno etabliran kao središnja i rukovodeća sigurnosno-obavještajna organizacija SFRJ u odnosu na aktivnosti *neprijateljske emigracije*, koje su de facto označene kao ekskluzivno područje rada SDB-a.

3.6. Stvaranje normativnih akata Službe državne bezbednosti u postplenumskom razdoblju

Nakon političkog obračuna s neistomišljenicima krenulo se s donošenjem „Osnovnog zakona o unutrašnjim poslovima“ (1966.).¹³⁷ Zakonom se odredilo mjesto i uloga SDB-a, koncepcija njenih zadaća i način djelovanja. Tako je i formalno započeo novi početak razvoja službe na novim temeljima koji su se zasnivali na donošenju podzakonskih akata iz djelokruga stručnog djelovanja, izgleda organizacije i same sistematizacije Službe. Zakonskim odredbama, SDB je bio definiran kao samostalna stručna služba koja postoji i u federaciji i republikama s međusobnim pravima i obvezama. Zakonom je nametnuta nova uloga Službe koja je bila usmjerena isključivo ka suprotstavljanju organiziranoj neprijateljskoj djelatnosti.¹³⁸ Nakon Zakona, donesena su „Pravila Službe državne bezbednosti“ 30. siječnja 1967. Ovim su podzakonskim aktom određeni međusobni odnosi u službi, djelokrug rada, dužnosti te ovlaštenja djelatnika SDB-a u Federaciji i republikama. Isto tako propisane su metode i sredstva rada SDB-a, način evidentiranja, dokumentiranja i izvještavanja. U Pravilniku Službe regulirani su odnosi SDB-a s drugim službama i tijelima

¹³⁷ *Službeni list SFRJ*, br. 49/66, 1966.

¹³⁸ „Neprijateljska djelatnost protiv SFRJ je neposredno ispoljavanje pojedinaca, organizacijskih ili neformalnih skupina, motiviranih različitim razlozima, koji svojom konkretnom aktivnošću nastoje podrivati ili srušiti Ustavom SFRJ utvrđeni poredak. Također, oni nastoje ugrožavati pojedine njegove vrijednosti i dobra, a istovremeno su te aktivnosti inkriminirane u krivičnom zakonodavstvu SFRJ kao krivična djela protiv osnova socijalističkog samoupravnog društvenog uređenja i sigurnosti SFRJ.“ Vidi: Đorđević 1986, 233.

unutarnjih poslova, ali i službama sigurnosti u DSIP-u i DSNO. Pravilnik Službe državne sigurnosti u točki 2. navodi:

„Služba državne bezbednosti kao samostalna stručna služba u organima unutrašnjih poslova prikuplja, dokumentuje, evidentira i analizira podatke i druga obaveštenja u cilju otkrivanja i sprečavanja tajne i organizovane neprijateljske delatnosti stranih obaveštajnih službi, jugoslavenske emigracije, pojedinaca, grupa i organizacija u zemlji i inostranstvu usmerene na podrivanje ili rušenje ustavom utvrđenog poretka. O toj delatnosti služba državne bezbednosti izveštava nadležne organe.“¹³⁹

Služba državne sigurnosti bila je samo jedan segment šireg sigurnosnog sustava Jugoslavije. Rad Službe bio je onoliko kvalitetan koliko su svi elementi tog sustava harmonizirani, odnosno stručno osposobljeni da po zakonima i pravilima struke u najkraćem vremenu izvrše zadaću iz svoga djelokruga rada. To je preduvjet za efikasno funkcioniranje svakoga sustava sigurnosti, pa tako u to vrijeme i jugoslavenskog. Pod utjecajem Plenumskih odluka donosili su se i niži normativni propisi kako bi se što preciznije provodile zakonske odredbe. Tako su doneseni i propisi o međusobnim obvezama SDS-a sa Službom javne bezbednosti¹⁴⁰, Službom sigurnosti JNA¹⁴¹ i II. Upravom Generalštaba JNA.¹⁴² U „Obaveznoj instrukciji između javne i državne sigurnosti“ objašnjeno je kako u poslovima iz svoga redovitog djelokruga rada djelatnici javne sigurnosti¹⁴³ dolaze do različitih podataka koji su važni SDB-u za poslove iz svoje nadležnosti i djelokruga rada. Te podatke SDB kao stručna služba, propisanom metodologijom i sredstvima, koristi za efikasnije suprotstavljanje neprijateljskoj djelatnosti. Stoga je javna sigurnost bila obavezna dostavljati podatke i zapazanja do kojih je došla obavljajući poslove u otkrivanju i sprječavanju kaznenih djela usmjerenih na podrivanje odnosno rušenje ustavnog poretka, ali i drugih kaznenih djela „na kojima bi se trebala angažirati i služba državne sigurnosti svojim sredstvima i metodama“. Javna sigurnost također je bila obavezna dostavljati podatke i obavijesti vezane za demonstracije, skupove i neprijateljske istupe na nacionalističkim, šovinističkim i vjerskim osnovama, pojavnosti letaka i parola neprijateljskog sadržaja i zloupotrebe vjerskih skupova

¹³⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/28, br. 45, Pravila službe državne bezbednosti, 1967., 5.

¹⁴⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/4, Obavezna instrukcija o međusobnoj saradnji službi javne i državne bezbednosti, 1967.

¹⁴¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/262, Uputstvo o suradnji i međusobnim obvezama službe državne sigurnosti i organa sigurnosti JNA, 1967.

¹⁴² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/75, predmet 2, Uputstvo o saradnji, međusobnim odnosima i obavezama službe državne bezbednosti i II Uprave Generalštaba Jugoslavenske narodne armije, 1968.

¹⁴³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/19, Služba bezbednosti – skripta, 1957., 7.

u političke svrhe.¹⁴⁴ Nadalje, podatke vezane uz propise o boravku i kretanju stranaca, na primjer slučajeve falsificiranja osobnih putnih dokumenata, lažno predstavljanje, izrada skica ili snimanje na zabranjenim mjestima, obavljanja djelatnosti bez dobivenog odobrenja. Isto tako iz domena propisa koji obuhvaćaju pitanja o izdavanju javnih dokumenata, te kada djelatnici javne sigurnosti u izvršavanju pograničnih poslova dobiju podatke ili zapaze postojanje tzv. „kanala“ za prebacivanje osoba preko granice, podatke o emigriranju radnika unutarnjih poslova, Državnog sekretarijata za vanjske poslove ili časničkog kadra JNA.¹⁴⁵ Sve podatke koje dobije javna sigurnost vršenjem upravnih postupaka u odnosu na osobe (jugoslavenske državljane i strance) koje su ilegalno pokušale ili su prešle državnu granicu, odnosno na legalnim prijelazima, ali bez važeće dokumentacije.¹⁴⁶ Iz svega navedenoga vidljivo je koliko podataka je javna sigurnost bila obvezna dostavljati SDB-u. Radilo se o ogromnoj količini podataka koje je kasnije SDB koristio za protuobavještajno i obavještajno djelovanje. Kada se radi o obvezama SDB-a u odnosu na javnu sigurnost precizirano je kada SDB dostavlja podatke javnoj sigurnosti. SDB je bio dužan dostavljati podatke o sigurnosnoj situaciji na nekom području, a koji su proizašli korištenjem metodologije i sredstava SDB-a i podatke o mogućim počiniteljima ili već utvrđenim izvršiteljima kaznenog djela.

U trećem poglavlju dokumenta „Obavezna instrukcija o međusobnoj saradnji službi javne i državne bezbednosti“, oba resora sigurnosti se upućuje na potpunu koordinaciju s posebnim naglaskom na osobnu zaštitu šticećenih osoba, zaštitu šticećenih objekata, kontrolu kretanja stranih vozila, kontrolu stranaca koji se nalaze u većim grupama kao što je prilikom grupnih posjeta stranih vojski Jugoslaviji, izletnika i turista i sportaša. Koordinacija se provodila kroz kontrolu i pojačani nadzor područja na kojima se mogu očekivati prelasci diverzantsko-terorističkih grupa, kao i nad osobama koje su već prije kazneno procesuirani kao špijuni, diverzanti, suradnici okupatora tijekom rata i podupiratelji Staljina od 1948.¹⁴⁷ Naglašava se kako međusobna koordinacija uključuje i one radnje koje jedna služba poduzima za potrebe druge. Primjer za to je kada SDB upotrebom svojih metoda i sredstava pomaže javnoj sigurnosti u otkrivanju počinitelja kaznenih djela kao što je u slučajevima trgovine opojnim sredstvima i falsificiranju novčanica, a obrnuto u slučajevima obavljanja

¹⁴⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/4, Obavezna instrukcija o međusobnoj saradnji službi javne i državne bezbednosti, 1967., 3.

¹⁴⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/4, Obavezna instrukcija o međusobnoj saradnji službi javne i državne bezbednosti, 1967., 2-4.

¹⁴⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/4, Obavezna instrukcija o međusobnoj saradnji službi javne i državne bezbednosti, 1967., 3-4.

¹⁴⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/4, Obavezna instrukcija o međusobnoj saradnji službi javne i državne bezbednosti, 1967., 5.

razgovora, udaljavanja, privođenja i pretresa, radnjama koje su po kaznenom zakonu u ingerenciji javne sigurnosti. Ove radnje će zatražiti SDB od javne sigurnosti, ako za to postoje opravdani razlozi. Navedene smjernice o suradnji službi javne i državne sigurnosti implementirane su u svim tijelima s konkretnim, organizacijskim i planskim pripremama koje su u tim uvjetima precizirale poslove i djelokrug rada službe javne sigurnosti za borbu protiv nekih oblika neprijateljskog djelovanja, a prije svega u javnom prostoru. Mjere koje su poduzimane u početku su bile skromne radi niza kadrovskih, stručnih i organizacijskih ograničenja koja je ta suradnja zahtijevala.¹⁴⁸

„Uputstvom o suradnji i međusobnim obvezama službe državne sigurnosti i organa sigurnosti JNA“ reguliran je način suradnje i međusobne obveze određenih operativnih, analitičkih i drugih radnji iz djelokruga organa sigurnosti Jugoslavenske narodne armije i Službe državne sigurnosti.¹⁴⁹ Aktom je regulirana međusobna obaveza ustupanja podataka ukoliko organi sigurnosti JNA, odnosno SDB u obavljanju svojih poslova prikupe podatke koji nisu iz njihovog djelokruga rada. Posebice je naglašeno kako SDB u svojoj nadležnosti ima prikupljanje podataka o stranim državljanima tijekom njihove posjete i boravka u SFRJ, a čije radnje imaju obilježja tajne i organizirane neprijateljske djelatnosti. U slučaju kada je djelatnost stranih državljana usmjerena prema sredstvima i objektima JNA o tome je SDB dužna obavijestiti organe sigurnosti JNA.¹⁵⁰ Kroz točku 5. ovog Pravilnika Upravi sigurnosti Državnog sekretarijata za narodnu obranu dano je u ingerenciju prikupljanje podataka o stranim vojnim predstavnicima na području Beograda, odnosno o njihovoj obavještajnoj i drugoj djelatnosti. Prikupljanje podataka o obavještajnoj djelatnosti stranih vojnih predstavnika na teritoriju socijalističkih republika dano je u ingerenciju SDB-u. U primjeni mjera i metoda prema stranim vojnim predstavnicima u Beogradu, organima sigurnosti JNA je dozvoljeno koristiti građane SFRJ koji su zaposleni u vojnim predstavništvima ili stanovima vojnih predstavnika.¹⁵¹ Službi sigurnosti JNA nije dozvoljeno korištenje drugih osoba iz DK predstavništava bez prethodnog odobrenja SDB-a. Na ovaj način pokušalo se izbjeći dualizam, odnosno korištenje i operativno kombiniranje prema jednoj osobi od strane obje službe sigurnosti. Također, točka 13. Uputstva određuje organizaciju osiguranja

¹⁴⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/10, Sprovođenje zakona o unutrašnjim poslovima i stanje u službi državne bezbednosti, 1967., 40.

¹⁴⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/262, Uputstvo o suradnji i međusobnim obvezama službe državne sigurnosti i organa sigurnosti JNA, 1967., 1.

¹⁵⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/262, Uputstvo o suradnji i međusobnim obvezama službe državne sigurnosti i organa sigurnosti JNA, 1967., 3-4.

¹⁵¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/262, Uputstvo o suradnji i međusobnim obvezama službe državne sigurnosti i organa sigurnosti JNA, 1967., 5-6.

predsjednika SFRJ na način da SDB izrađuje plan osiguranja kojeg odobrava savezni sekretar SSZUP-a. Za najuže i neposredno osiguranje predsjednika SFRJ određen je pobočnik vrhovnog zapovjednika koja ovu vrstu osiguranja provodi sa svojom postrojbom, a sve zajedno koordinira sa SDB-om.¹⁵² Kroz točku 16. Uputstva obrađena je problematika korištenja vojnih podataka s ciljem plasiranja informacija, odnosno dezinformacija stranim obavještajnim službama ili drugim organizacijama te je isto dano u ingerenciju načelnika Uprave sigurnosti Državnog sekretarijata za narodnu obranu.¹⁵³ U slučaju kada služba sigurnosti JNA vrši plasiranje informacija i dezinformacija civilnog sadržaja, dužni su podnijeti zahtjev SDB-u radi centraliziranog vođenja evidencija informacija i dezinformacija odnosno izbjegavanja mogućih štetnih posljedica. Kroz točku 20. u suradnji sa službom sigurnosti JNA SDB obavlja operativni postupak provjere za osoblje na radu u kabinetu i rezidencijama predsjednika Republike te sve osobe koje na bilo koji način imaju veze sa osobnom sigurnošću predsjednika SFRJ. Nadalje, za osobe koje obavljaju poslove osiguranja predsjednika Republike, a koje se raspoređuju u gardijsku brigadu i mornarički odred, SDB obavlja sigurnosnu provjeru. U pojedinim slučajevima kada je to potrebno podnosi se poseban zahtjev kako bi SDB izvršio provjeru za osobe iz stalnog sastava JNA, a za koje organi JNA imaju podatak da neprijateljski djeluju te se istovremeno provjeravaju i osobe koje nisu pripadnici djelatnog sastava JNA, ali su povezane s navedenom neprijateljskom djelatnošću. Također, za osobe koje organi sigurnosti JNA namjeravaju uključiti u organiziranu suradnju, a nisu u stalnom sastavu JNA, SDB radi sigurnosnu provjeru.¹⁵⁴

Kroz točku 21. obrađivana je problematika primjene tehničkih sredstava za tajne kontrole telefonskog i teleprinterskog prometa, poštanskih pošiljaka, tajnog ozvučenja i obavljanja tajnih pretresa prema nositeljima tajne i organizirane neprijateljske djelatnosti iz redova građana SFRJ, a koji nisu u aktivnom sastavu JNA. U pogledu tih mjera propisano je kako ih organi sigurnosti JNA mogu primjenjivati uz prethodnu suglasnost saveznog sekretara za unutrašnje poslove odnosno rukovoditelja republičkog organa unutrašnjih poslova. Kroz točku 27. opisano je koje podatke razmjenjuju SDB i Uprava sigurnosti JNA.¹⁵⁵ Kroz sve te obaveze o međusobnoj suradnji može se zaključiti kako je stvaratelj ovog

¹⁵² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/262, Uputstvo o suradnji i međusobnim obvezama službe državne sigurnosti i organa sigurnosti JNA, 1967., 8-9.

¹⁵³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/262, Uputstvo o suradnji i međusobnim obvezama službe državne sigurnosti i organa sigurnosti JNA, 1967., 10.

¹⁵⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/262, Uputstvo o suradnji i međusobnim obvezama službe državne sigurnosti i organa sigurnosti JNA, 1967., 12.

¹⁵⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/262, Uputstvo o suradnji i međusobnim obvezama službe državne sigurnosti i organa sigurnosti JNA, 1967., 5.-12.

uputstva nastojao onemogućiti da jedna služba sigurnosti zadrži monopol nad važnim podatkom, a koji se odnosi na osobno osiguranje predsjednika SFRJ, rad stranih državljana na području SFRJ, neprijateljski rad jugoslavenske emigracije, odnosno sigurnost stranih visokih državnika i njihovog osoblja.

Reguliranje odnosa sa II. Upravom Generalštaba JNA izvršeno je donošenjem „Uputstvo o saradnji, međusobnim odnosima i obavezama službe državne bezbednosti i II. Uprave Generalštaba Jugoslavenske narodne armije“ iz 1968. Određeno je kako SDB i II. Uprava međusobno ustupaju podatke i dokumente do kojih dođu svojim radom, a odnose se na djelokrug rada II. Uprave odnosno SDB-a. Uputom je određeno kako obje službe kod ustupanja podataka određuju način njihovog korištenja radi zaštite izvora podataka.¹⁵⁶ Sukladno zajedničkim prosudbama, sporazumno ili zajednički odlučuju o ustupanju svojih suradnika u inozemstvu. Drugoj Upravi GŠ JNA dano je u obavezu da svoju suradničku mrežu koja se bazira na građanima SFRJ, a koji nisu djelatne vojne osobe registrira u evidenciju SDS-a na saveznoj i republičkoj razini. II Uprava JNA u procesu izučavanja određene osobe s ciljem njezinog pridobivanja za suradnju, bilo građanina SFRJ ili stranog državljanina, pismenim zahtjevom može koristiti evidencije SDS-a na saveznoj ili republičkoj razini. Nadalje, u korištenju tehničkih sredstava II Uprava JNA oslanja se na SDS.¹⁵⁷ Kroz ove dvije stavke vidljivo je kako se pokušalo u stručnom dijelu dati II Upravi što veću operativnu mogućnost za pridobivanje pozicija u inozemstvu, a sa druge strane, vršeći kroz evidencije provjeravanje istih, smanjuje se mogućnost grešaka i manipulacija zbog kojih su nakon IV Plenuma i nastali normativni akti. Sporazumno, ali radi izvršenja specifičnih poslova, djelatnike II Uprave JNA može se izmjestiti u SDB. Isto tako pripadnici II Uprave JNA mogu se predstavljati kao radnici SDB-a, ali uz prethodnu suglasnost načelnika SDB-a.¹⁵⁸

U svim republičkim tijelima unutrašnjih poslova, SDS predstavlja samostalnu cjelinu organiziranu u republičkom tijelu. Samom organizacijom i propisima u potpunosti je proveden princip da SDS postaje stručna služba¹⁵⁹ i da se uklapa u sustav sigurnosti zemlje kao jedan od njegovih elemenata. Iste 1967. godine na federalnoj razini donesen je Ustavni

¹⁵⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/75, predmet 2, br. 019, Uputstvo o saradnji, međusobnim odnosima i obavezama službe državne bezbednosti i II Uprave Generalštaba Jugoslavenske narodne armije, 1968., 4.

¹⁵⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/75, predmet 2, br. 019, Uputstvo o saradnji, međusobnim odnosima i obavezama službe državne bezbednosti i II Uprave Generalštaba Jugoslavenske narodne armije, 1968., 5.

¹⁵⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/75, predmet 2, br. 019, Uputstvo o saradnji, međusobnim odnosima i obavezama službe državne bezbednosti i II Uprave Generalštaba Jugoslavenske narodne armije, 1968., 5.

¹⁵⁹ *Službeni list SFRJ*, 49/66, 1966. ; HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/11, Delovanja neprijatelja u zemlji i rad službe državne bezbednosti, 1968., 2.

amandman IV¹⁶⁰ kojim se po prvi puta za pitanja državne sigurnosti odnosno Ustavom utvrđenog poretka, odgovornost sa federalne razine prenosi i većim dijelom na republičku razinu. Tako u Ustavnom Zakonu o promjeni Ustava Socijalističke Republike Hrvatske stoji kako je za poslove državne sigurnosti odgovorna Socijalistička Republika Hrvatska odnosno za njezin ustavom utvrđen poredak.¹⁶¹

3.7. Organizacija rada SDB-a do kraja raspada SFRJ

Čimbenici koji su utjecali na procese reorganizacije službe bili su objektivne i subjektivne naravi pa tako rukovodstvo SDB-a iznosi kako su važniji dokumenti doneseni, ali ne svi, pa će se neki tek donijeti, kao što su propisi o službenoj tajni u SDB-u, načinu vođenja evidencije te klasifikaciji i obradi podataka. Istovremeno se krajem šezdesetih godina radilo na podizanju kvalitete rada, planskom pristupu poslovima i usmjeravanju na ključne probleme. Kao razlog za usporavanje samih procesa navodi se „situacija“ u zemlji i inozemstvu, s posebnim naglaskom na krize na Bliskom istoku. Evidentno je kako je služba u tom razdoblju radila pod velikim pritiskom, jer je prilikom pisanja različitih izvješća naglašavala kako je imala kratkotrajnu stagnaciju nakon Brijunskog plenuma. Usprkos tome nastavila je kontinuirano izvršavanje zadataka u onim područjima u kojima je djelokrug rada i nakon reorganizacije ostao isti.¹⁶² Navode kako će zbog procesa demokratizacije jugoslavenskog društva, provođenjem privredne i društvene reforme dolaziti do zaoštavanja odnosa, polarizacije i otkrivanja snaga koje će se suprotstavljati odabranom političkom smjeru. Zbog svega toga služba je naglašavala nužnost uske suradnje SDB-a s društveno-političkim snagama koja se očituje kroz sustav društvene samozaštite odnosno sudjelovanje svih društvenih faktora, državnih tijela, organizacija i građana, određivanje radnih mjesta na kojima mogu raditi sigurni i provjereni radnici, ulogu novina u sigurnosti zemlje, pa do organizacije sigurnosnog obrazovanja građana.¹⁶³ Novim zakonom i pravilima SDB-a, a vezano uz rad neprijatelja u zemlji, naglašavaju kako je istu pojavnost važno promatrati u širem kontekstu djelovanja mnogih vanjskih faktora, kao što su strani neprijateljski i reakcionarni krugovi, strane obavještajne službe, neprijateljski dio emigracije i sve ostalo što svojim globalnim i trenutnim ciljevima djeluje protiv Jugoslavije, a ne da se u

¹⁶⁰ *Službeni list SFRJ*, 18/67, 1967.

¹⁶¹ *Službeni list SRH* 9/67, 1967.

¹⁶² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/10, Sprovođenje zakona o unutrašnjim poslovima i stanje u službi državne bezbednosti, 1967., 17-18.

¹⁶³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/10, Sprovođenje zakona o unutrašnjim poslovima i stanje u službi državne bezbednosti, 1967., 39.

operativnoj praksi Službe suvišno pojednostavljuje i usko tretira kroz kategorije definiranim u Pravilima SDB-a.¹⁶⁴

Vidljivo je kako čelnici SDB-a, očito još uvijek pod dojmom odluka Brijunskog plenuma, u svojim izvješćima, a vezano uz dobivene zadaće kroz programske orijentacije i nove uloge službe u sustavu društvene samozaštite, obuhvaćaju sve, i najsitnije, probleme s kojima se susreću ili će se susretati u nadolazećim vremenima. Problematika s kojom se SDB suočavala u navedenom razdoblju bila je nedostatak učinkovitih sigurnih sustava veza u službi, odnosno u kontaktu sa suradnicima, pronalaženje stručnih kadrova koji bi se bavili istraživanjem i pronalaženjem suvremenih rješenja, adaptacijama te primjenom i održavanjem tehničkih sredstava. Kao rješenje dijela problema tehničke prirode navode kupovinu novih sredstava u drugim zemljama te pronalazak rješenja unutar same Jugoslavije, odnosno poduzeća koje se bave tim područjem.¹⁶⁵ Uz kadrovske i materijalno tehničke promjene revidiran je i kompletan fond arhivske građe sukladno novoj orijentaciji rada i zadaćama službe. Zbog specifičnosti metodologije obavještajnog rada vodilo se računa da se fond arhivske građe može i dalje koristiti u operativnom radu.

Godine 1967. SDB je kontrolirala ukupno 4.270 osoba od čega po liniji stranih obavještajnih službi 2.125 osoba, neprijateljske emigracije 1.273 osoba i unutrašnjeg neprijatelja 872 osobe. Od ovog se broja 65 posto osoba nalazio pod obradom radi dokumentiranja njihovih aktivnosti, a ostalih 35 posto u prethodnom provjeravanju radi utvrđivanja eventualne neprijateljske djelatnosti.¹⁶⁶ Uz sve ovo, a posebice radi događaja na Bliskom istoku, SDB je intenzivno radio na pripremama za uvjete neposredne opasnosti i ratnog stanja.¹⁶⁷

U daljnjem djelovanju SDB je obavljala zadaće iz svog djelokruga rada koje su definirane i u novim „Pravilima o radu Službe državne bezbednosti“ iz 1975., a koji je posljedica ustavnih promjena iz 1974.¹⁶⁸ kojim je na drugačiji način uređeno društveno-političko uređenje SFRJ, osnažena uloga republika i pokrajina te uveden sustav Općenarodne obrane i društvene samozaštite. Navedeni pravilnik izravno se oslanja na prethodno donesen

¹⁶⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/11, Delovanja neprijatelja u zemlji i rad službe državne bezbednosti, 1968., 2.

¹⁶⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/10, Sprovođenje zakona o unutrašnjim poslovima i stanje u službi državne bezbednosti, 1967., 34-36.

¹⁶⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/10, Sprovođenje zakona o unutrašnjim poslovima i stanje u službi državne bezbednosti, 1967., 36.

¹⁶⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/10, Sprovođenje zakona o unutrašnjim poslovima i stanje u službi državne bezbednosti, 1967., 37.

¹⁶⁸ Ustavom SFRJ iz 1974. za obavljanje upravnih poslova u federaciji osnivaju se nadležni savezni sekretarijati Vidi: *Službeni list SFRJ*, 9/74, god. XXX., 1974., čl. 363., 258.

„Zakon o vršenju unutrašnjih poslova iz nadležnosti saveznih organa uprave“ od 30. prosinca 1971. Te „Zakon o osnovama sistema državne bezbednosti“ koji je stupio na snagu 3. siječnja 1974.¹⁶⁹ Pravila o radu SDB-a donosio je savezni sekretar za unutarnje poslove, a njima je dan detaljan popis svih poslova, zadaća i aktivnosti službe. Tako je pravilnik podijeljen na poslove SDB-a, propisana sredstva i metode, mjere i radnje, oblike operativnog rada, poslove informatike i dokumentacije te izvješćivanje i obavještavanje u službi.¹⁷⁰ Ovim pravilnikom detaljnije se utvrđuju opća načela rada SDB-a te međusobni odnosi službi sigurnosti na saveznoj, republičkoj i pokrajinskoj razini. Pravilnikom su određene zadaće SDB-a kao tajno prikupljanje podatke i drugih obavijesti te poduzimanje preventivnih i represivnih mjera i radnji i primjenu određenih sredstva i metode, a u cilju praćenja, evidentiranja, dokumentiranja, analiziranja i sprječavanja djelovanja stranih obavještajnih službi, jugoslavenske emigracije i unutarnjeg neprijatelja.¹⁷¹ Također se opisuju temelji na kojima SDB obavlja zadane poslove, a to su zakoni, propisi, odluke i smjernice nadležnih predstavnika društveno političkih organa te njihovih izvršnih tijela *pridržavajući se Programa i politike SKJ* što u prethodnim aktima nije navedeno.

Navedene odredbe pokazuju kako je rad SDB-a usmjeravan odlukama i smjernicama državnih tijela, ali i politiziran preko SKJ. Na ovaj se način umanjila samostalnost rada SDB-a i proširio krug tijela koja im mogu davati smjernice za rad, dok je ranije tu nadležnost imao samo savezni sekretar za unutarnje poslove što ide u prilog decentralizacije sam službe. Također, posebno se opisuje uloga savezne SDB i kao novost se spominje izrada procjena sigurnosti zemlje iz čega se donosi zajednički program rada i usklađuju svi postupci za navedeno. Izrijekom se navodi kako savezna SDB daje suglasnost za rad u inozemstvu te prema stranim institucijama u SFRJ, kao i to da je savezna SDB nositelj programa razvoja tehničkih sredstava za rad, kao i obuke te stručnog osposobljavanja svojih djelatnika.¹⁷² Također, u ovom pravilniku se prvi put spominje suradnja sa sigurnosno-obavještajnim službama drugih zemalja koju provodi samo savezni SDB.¹⁷³ Ono što je bilo ključno za daljnji rad službe, a propisano je upravo pravilnikom iz 1975. je detaljno opisivanje oblika operativnog rada i metoda kojima se SDB koristi. Navedeno je pokazatelj kako SDB kroz detaljniju i precizniju propisanu metodologiju rada nastoji postići što efikasnije i kvalitetnije djelovanje u svrhu zaštite postojećeg sustava vlasti u SFRJ. Ovaj pravilnik je ostao okvir

¹⁶⁹ SI-AS-RSNZ SRS, 1931, f. 2226, Pravila o radu Službe državne bezbednosti, 1975., 1.

¹⁷⁰ SI-AS-RSNZ SRS, 1931, f. 2226, Pravila o radu Službe državne bezbednosti, 1975., 1.

¹⁷¹ SI-AS-RSNZ SRS, 1931, f. 2226, Pravila o radu Službe državne bezbednosti, 1975., 9.

¹⁷² SI-AS-RSNZ SRS, 1931, f. 2226, Pravila o radu Službe državne bezbednosti, 1975., 32-38.

¹⁷³ SI-AS-RSNZ SRS, 1931, f. 2226, Pravila o radu Službe državne bezbednosti, 1975., 8.

unutar kojeg je SDB djelovala u sljedećem razdoblju pa sve do 1989. te 1990. kada su doneseni novi pravilnici koji nisu značajno izmijenili način i metodologiju rada propisane 1975., a koju je služba primjenjivala sve do kraja raspada SFRJ (Prikaz 6).¹⁷⁴

4. CENTAR SLUŽBE DRŽAVNE SIGURNOSTI SPLIT 1980. - 1990.

4.1. Službe državne sigurnosti na republičkoj razini

Ustavom SFRJ iz 1974. bilo je određeno da Federacija preko saveznih tijela uređuje osnove sustava zaštite državne sigurnosti te osigurava djelatnost SDB-a i usklađuje rad službi koje obavljaju poslove državne sigurnosti. Navedenim Ustavom ojačana je uloga republika i pokrajina što se odrazilo i na ustroj službe sigurnosti. Temeljem članka 7. „Zakona o osnovama sistema državne sigurnosti republikama i pokrajinama“ dana je ovlast da organiziraju i neposredno obavljaju poslove državne sigurnosti u skladu s Ustavom SFRJ, saveznim zakonima i politikom Skupštine SFRJ. Tako je u Hrvatskoj, Sabor SRH samostalno utvrđivao osnove politike te na temelju Ustava SRH donosio zakone i akte kojima se uređivalo osnivanje i rad tijela uprave u SRH, pa tako i rad Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove u čijoj je nadležnosti bila i republička SDS.

Prema Ustavu SRH iz 1974. SDS je definiran kao republička služba koju Hrvatska preko republičkog tijela RSUP-a organizira i usmjerava njezin rad u skladu s politikom zaštite ustavnog poretka. Ustrojstvo SDS-a u razdoblju od 1980. do 1990. reguliran je republičkim zakonima o unutarnjim poslovima i to „Zakonom o organima unutrašnjih poslova“ iz 1977., a koji je mijenjan i dopunjavan 1979., 1981. i 1985. te „Zakonom o unutarnjim poslovima“ iz prosinca 1989. (Prikaz 7). Navedeni zakoni su omogućili da SDS za obavljanje poslova državne sigurnosti na području Hrvatske osnuje ustrojstvene cjeline pod nazivom Centri SDS, a čiji broj i sjedište je određivalo Izvršno vijeće Sabora SRH, na prijedlog republičkog sekretara. Jednako tako, Izvršno vijeće Sabora je imenovalo i razrješavalo čelnike-podsekretare i pomoćnike sekretara SDS-a .

Unutarnja organizacija i zadaća SDS-a u Hrvatskoj vidljiva je u „Pravilniku o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti“ iz 1985. Služba sigurnosti u Hrvatskoj imala je zadaću istraživanja, prikupljanja informacija, podataka i druge obavještajne dokumentacije u svrhu obavljanja poslova državne sigurnosti na teritoriju SR

¹⁷⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/107-1, pr. br. 141, Pravila o radu SDB, 1989.

Hrvatske, a radi zaštite postojećeg političkog poretka.¹⁷⁵ Na čelu SDS-a se nalazio republički sekretar na čelu RSUP-a koji je bio najodgovornija osoba za cjelokupno djelovanje unutarnjih poslova na teritoriju Hrvatske. U ovom razdoblju osniva se inspekcija nadležna za kontrolu i uvid u zakonitost djelovanja u poslovima državne sigurnosti u okviru RSUP SRH.¹⁷⁶ Rad SDS-a nadzirao je Savjet za zaštitu ustavnog poretka koji je bilo tijelo pripojeno Predsjedništvu SRH. Podatak iz 1986. Koji govori kako je oko 98,5% djelatnika SDS-a bilo članova SKH ukazuje i na samu političko-ideološku obojenost službe u Hrvatskoj.¹⁷⁷

U organizacijskom smislu, služba se dijelila na sjedište Službe i teritorijalne jedinice u koje pripadaju centri i ispostave. U sjedištu SDS-a nalazilo se sedam odjela: Odjel za obradu unutarnjeg neprijatelja pod kodom I odjel, Odjel za obradu neprijateljske emigracije pod kodom II odjel, Odjel za obradu obavještajnih aktivnosti pod kodom III odjel, Odjel za operativno-tehničke poslove pod kodom IV odjel, Odjel za poslove evidencije, statistike i dokumentacije pod kodom V odjel, Odjel za osiguranje ličnosti i objekata pod kodom VI odjel te Odjel za obrambene pripreme pod kodom VII odjel (Prikaz 8).¹⁷⁸ Izvan sjedišta Službe postojalo je deset centara i to centri Zagreb, Osijek, Split, Rijeka, Split, Bjelovar, Karlovac, Pula, Gospić, Sisak i Varaždin te pet ispostava Slavonski Brod, Vinkovci, Zadar, Šibenik i Dubrovnik (Prikaz 9).¹⁷⁹ Iz navedene podjele centara SDS-a po svim većim gradovima u Hrvatskoj vidljivo je koliko je služba bila teritorijalno rasprostranjena radi sveobuhvatne kontrole svih događaja u SRH. Iz akta „Klasifikacija položajnih zvanja i radnih mjesta u Službi državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove SR Hrvatske“ iz 1975. vidljivo je kako su centri SDS-a bili razvrstani u četiri kategorije pa se tako centar SDS-a Zagreb kao najveća cjelina nalazio u prvoj grupi, a centar Split u drugoj grupi zajedno s centrima Osijek i Rijeka.¹⁸⁰ Treću skupinu činili su centri Pula, Karlovac, Bjelovar i Varaždin, a četvrtu centri Sisak i Gospić.

¹⁷⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/44, Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti, 1985., 3.

¹⁷⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Rešenje o obrazovanju inspekcije za kontrolu i neposredan uvid u izvršavanje saveznih propisa iz oblasti državne bezbednosti u Republičkom sekretarijatu za unutrašnje poslove SR Hrvatske, 1986.

¹⁷⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/104, Zapisnik o izvršenom inspeksijskom pregledu u SDB RSUP SR Hrvatske“, državna tajna, Pula, 19. Oktobar 1986., 5.

¹⁷⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Rešenje o obrazovanju inspekcije za kontrolu i neposredan uvid u izvršavanje saveznih propisa iz oblasti državne bezbednosti u Republičkom sekretarijatu za unutrašnje poslove SR Hrvatske, 1986., 4.

¹⁷⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Rešenje o obrazovanju inspekcije za kontrolu i neposredan uvid u izvršavanje saveznih propisa iz oblasti državne bezbednosti u Republičkom sekretarijatu za unutrašnje poslove SR Hrvatske, 1986., 4.

¹⁸⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Klasifikacija položajnih zvanja i radnih mjesta u Službi državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove SR Hrvatske, 1975., 114.

4.2. Ustroj Centra Službe državne sigurnosti Split 1980. - 1990.

Važne organizacijske jedinice unutar SDS bili su centri službe koji su bili teritorijalno podijeljeni unutar SRH. Zadaća centara SDS-a je bila tajno prikupljanje podataka i drugih obavještajnih dokumenta o neprijateljskom radu, poduzimanje mjera i metoda radi otkrivanja, praćenja, dokumentiranja i sprječavanja djelatnosti osoba, grupa ili organizacija koje bi mogle narušiti ustavni poredak SFRJ. Jednako tako, unutar centara se izrađivala sigurnosna procjena na području djelovanja te se usklađivao rad s ostalim organima sigurnosti na zadanom teritoriju. Centri SDS-a su također imali zadatak predlaganja programske orijentacije i programa rada centra. Što se tiče ustrojstva, unutar centara su postojali odjeli i odsjeci, a pojedini centri su imali i svoje ispostave.¹⁸¹ Centrima SDS-a rukovodili su načelnici, a načelnike na svim razinama kao i šefove ispostava postavljao je republički sekretar uz suglasnost Savjeta za zaštitu ustavnog poretka Predsjedništava SRH.

Kao što je prethodno navedeno, centri su unutar sebe bili podijeljeni na odjele i odsjeke (Prikaz 10). Na čelu Centra SDS-a Split nalazio se načelnik centra koji je po zvanju morao biti viši ili samostalni inspektor. Njegova osnovna zadaća bila je organizacija i rukovođenje radom centra Split u mirnodopskim i ratnim uvjetima, što je regulirano različitim zakonskim aktima i Pravilom o radu SDS-a. Također, načelnik je sudjelovao u izradi programa rada Centra te je bio zadužen za koordinaciju i usmjeravanje rada centra. Načelnik centra SDS Split u svojoj osobnoj skupini imao je jednog administrativnog sekretara.¹⁸² U sastavu Centra bio je ustrojen i Odsjek poslova obrambenih priprema koji je imao zadaću organiziranja rada i obavljanja najsloženijih poslova pomoću saznanja vezanih za područje obrambenih priprema. Ovaj odsjek je surađivao s Odjelom za obrambene pripreme SDS-a RSUP-a, SNO, ŠTO, Operativnom armijom i ostalim faktorima koji su se bavili navedenim poslovima. Nadalje, odjel je pružao stručnu pomoć operativnim radnicima u poduzimanju operativnih i operativno-tehničkih mjera, vodio je poslove plana za izvanredne događaje te je predlagao stručna rješenja za pitanje obrambenih priprema. Pripremali su i organizirali stručnu obuku aktivnog i rezervnog sastava centra SDS-a te su vodili računa o planiranju i nabavi potrebne opreme vezane za obrambenu pripremu.¹⁸³ Ono što je važno naglasiti za rad ovog odjela je

¹⁸¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/44, Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti, 1985., 7.

¹⁸² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/44, Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti, 1985., 41.

¹⁸³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/44, Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti, 1985., 98.

njihov rad na organizaciji i planiranju posebnih, tajnih pismenih i agenturnih sistema veze za centar Split te ispostave Zadar, Šibenik i Dubrovnik. Ovaj odsjek prema sistematizaciji radnih mjesta predviđao je četiri radna mjesta.¹⁸⁴

Najvažniji odjel unutar centra i nositelj cjelokupnog rada bio je Odjel za operativne poslove na čijem se čelu nalazio načelnik odjela. Rad Odjela se temeljio na praćenju, izučavanju i unaprjeđivanju metoda rada za suprotstavljanje neprijateljskoj djelatnosti. Operativni odjel je sudjelovao u izradi programa rada centra po pitanju unutarnjeg neprijatelja, jugoslavenske emigracije i stranih obavještajnih službi te je koordinirao rad operative po svim navedenim linijama rada. Jednako tako, operativni odjel je sudjelovao u najsloženijim poslovima centra te je surađivao s operativom SDS-a na republičkoj razini.¹⁸⁵ Ovaj odjel je bio podijeljen na Odsjek za obradu unutrašnjeg neprijatelja, Odsjek za obradu neprijateljske emigracije te Odsjek za obradu obavještajnih aktivnosti za čiji rad su bili odgovorni šefovi odsjeka.¹⁸⁶

Odsjek za obradu unutrašnjeg neprijatelja je objedinjavao linijska saznanja o unutarnjim neprijateljima te su provodili operativne mjere, radnje i sredstva SDS-a s ciljem otkrivanja, praćenja i sprječavanja djelovanja unutarnjeg neprijatelja protiv sigurnosti SFRJ. Ovaj odsjek je prema sistematizaciji radnih mjesta predviđao dvadeset i sedam zaposlenika. U sklopu unutarnjeg neprijatelja osnovna orijentacija rada bila je usmjerena na nacionalističke grupacije koje su u ovom promatranom razdoblju sve otvorenije djelovale unutar SFRJ. Kao ključan uzrok za jačanje nacionalističkih segmenata tada se prepoznavala prvenstveno ekonomska kriza u Jugoslaviji te nesnalaženje politike SKJ nakon smrti predsjednika Tita. Na osnovu toga, služba je ovom razdoblju naglasak stavila na promatranje i suzbijanje rastućeg srpskog nacionalizma, zatim hrvatskog, slovenskog, muslimanskog, albanskog, makedonskog, crnogorskog, talijanskog i mađarskog nacionalizma. Iz dokumenta „Jedinstvene programske orijentacije Službe državne bezbednosti za period 1986. do 1990. godine“, a koji je bio i polazišna točka za rad centra SDS-a Split, vidljivo je kako služba shvaća problematiku sve većeg jačanja nacionalističkih pokreta koji bi mogli dovesti do rušenja ustavnog poretka SFRJ te se njezin rad u ovom razdoblju velikim dijelom zasniva na praćenju, dokumentiranju i djelovanju protiv nositelja navedenih grupacija. Tako je na području Hrvatske posebna pozornost pridodana istaknutim hrvatskim intelektualcima koji

¹⁸⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/44, Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti, 1985., 99.

¹⁸⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/44, Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti, 1985., 76..

¹⁸⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/44, Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti, 1985., 99.

su označeni kao glavni nositelji neprijateljske aktivnosti te najvećom opasnosti postojećem režimu. Zbog navedenog Služba je značajnu pozornost posvećivala djelovanju na sveučilištima u Hrvatskoj, Studentskom centru u Zagrebu te studentskim domovima. Posebno su se pratile znanstvene institucije te djelatnici na fakultetima i u studentskoj populaciji. Upravo u ovom razdoblju služba je osmislila pojam „kleronacionalizam“ kojim je označavala posebnu vrstu unutarnjeg neprijatelja, zbog pojave stalno rastućeg broja mladih koji je sudjelovao na svim oblicima vjerskih proslava uz sve prisutnije isticanje hrvatskih nacionalnih obilježja. Iz tog razloga u razdoblju od 1980. do 1990. veliku pozornost republička SDS je posvećivala radu Rimokatoličke crkve u Hrvatskoj kojeg su usko povezivali s radom *hrvatskih nacionalista*. Služba u Hrvatskoj se posvetila sve većem praćenju pastoralnih aktivnosti, utjecaju Vatikana na hrvatsko crkveno vodstvo te ostvarivanju veza Crkve i hrvatske emigracije kroz katoličke misije, kao i djelovanju stranih obavještajnih službi preko crkvenih zajednica.¹⁸⁷ Pošto je gospodarska stabilnost jedne zemlje uvjet njezinoj političkoj stabilnosti, Služba je, zbog sve izraženije ekonomske krize u Jugoslaviji, uvela kategoriju „podrivanja ekonomske osnovice zemlje“ dajući joj obilježja unutarnjeg neprijatelja.¹⁸⁸ Tako su se pod obradom službe našla brojna poduzeća u Jugoslaviji i Hrvatskoj te se počinje pratiti dio vanjskotrgovinskih odnosa Hrvatske.¹⁸⁹

Slijedeći odsjek unutar centra Split bio je Odsjek za obradu neprijateljske emigracije koji je itekako bio važan u radu službe. U promatranom razdoblju Služba je intenzivno prikupljala podatke o djelovanju jugoslavenske emigracije koju su opisali kao opasnu grupaciju koja se služi radikalnim metodama i kao takva ozbiljno ugrožava postojeći režim u SFRJ i sigurnost njezinih građana.¹⁹⁰ Republičke službe bile su zadužene za svoje nacionalne grupacije pa je tako SDS u Hrvatskoj bio zadužen za prikupljanje obavještajnih podataka za osobe koje su rođene u Hrvatskoj ili su prije emigracije živjele na području Hrvatske, a bile su uključene u rad raznih emigrantskih organizacija i grupa. Ovaj odsjek je poduzimao operativne mjere i radnje usmjerene protiv navedene grupacije te radio na angažiranju osoba

¹⁸⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/73, predmet 1, Jedinствена programska orijentacija Službe državne bezbednosti za period od 1986. do 1990. godine, 1985., 31-38.

¹⁸⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/73, predmet 1, Jedinствена programska orijentacija Službe državne bezbednosti za period od 1986. do 1990. godine, 1985., 50.

¹⁸⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/73, predmet 1, Jedinствена programska orijentacija Službe državne bezbednosti za period od 1986. do 1990. godine, 1985., 51.

¹⁹⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/73, predmet 1, Jedinствена programska orijentacija Službe državne bezbednosti za period od 1986. do 1990. godine, 1985., 51.

koje su bile zainteresirane za suradnju sa SDS-om. U ovom odsjeku radilo je četrnaest djelatnika.¹⁹¹

Značajan dio svoga rada SDS je usmjerila prema stranim obavještajnim službama s naglaskom na protuobavještajni rad, a manjim dijelom je bila usmjerena i na obavještajno djelovanje. U svrhu navedenog, unutar centra Split djelovao je Odsjek za obradu obavještajnih aktivnosti koji je prema klasifikaciji radnih mjesta imao dvanaest djelatnika.¹⁹² Glavna zadaća odsjeka je obavljanje najstroženijih poslova i akcija te objedinjavanje cjelokupnih saznanja o operativnim aktivnostima vezanima za rad stranih službi.¹⁹³ Odsjek je u promatranom razdoblju bitno pojačao svoje aktivnosti usmjerene prema radu stranih službi zbog sve složenijeg unutarnjeg političkog i ekonomskog stanja nastalog nakon smrti Tita te složenijih odnosa u međunarodnom okružju uzrokovanih raznim kriznim situacijama.¹⁹⁴ Rezultat prethodno navedenog je porast obavještajnog djelovanja stranih službi usmjerenog prema SFRJ, a tomu je svakako pridonijelo otvorenost Jugoslavije i njezina raznovrsna komunikacija u inozemstvu. Kao glavna žarišta obavještajnog djelovanja stranaca prepoznata su strana diplomatska i konzularna predstavništva u SFRJ, a u Hrvatskoj je posebna pozornost usmjerena na generalne konzulate i konzulate na hrvatskom teritoriju koji su prepoznati kao nositelji obavještajnih aktivnosti.¹⁹⁵ Također, s jednakom pozornošću nadzirao se boravak stranih diplomatskih predstavnika i vojnih atašea koji su posjećivali Hrvatsku, a dužnost su obavljali u Beogradu ili u nekoj od jugoslavenskih republika. Najintenzivniju aktivnost prema Jugoslaviji imale su obavještajne službe istočnog i zapadnog bloka te susjedne zemlje koje su imale teritorijalne pretenzije prema jugoslavenskom teritoriju.¹⁹⁶ Sukladno tome, služba u Hrvatskoj bila je pretežito usmjerena na protuobavještajno djelovanje prema službama iz istočnog bloka, prema državama Zapada, članicama Sjevernoatlantskog saveza (eng. *North Atlantic Treaty Organisation*, NATO) te

¹⁹¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/44, Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti, 1985., 88-89.

¹⁹² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/44, Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti, 1985., 101.-102.

¹⁹³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/44, Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti, 1985., 78.

¹⁹⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/73, predmet 1, Jedinствена programska orijentacija Službe državne bezbednosti za period od 1986. do 1990. godine, 1985., 60.

¹⁹⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/73, predmet 1, Jedinствена programska orijentacija Službe državne bezbednosti za period od 1986. do 1990. godine, 1985., 61-63.

¹⁹⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/73, predmet 1, Jedinствена programska orijentacija Službe državne bezbednosti za period od 1986. do 1990. godine, 1985., 62.

prema susjednim državama, među kojima je poseban naglasak stavljen na Albaniju, što je očekivano s obzirom na događanja na Kosovu početkom osamdesetih godina 20. stoljeća.¹⁹⁷

Ono što je stranim službama olakšavalo rad na cjelokupnom teritoriju SFRJ je osim političke, svakako ekonomska kriza u posttitovskom razdoblju, odnosno zaduženost zemlje, pad životnog standarda stanovništva te energetska ovisnost Jugoslavije o stranim državama. Sve navedeno su strane službe iskorištavale kako bi ostvarile svoje ciljeve, a čega je bila svjesna i jugoslavenska služba državne sigurnosti.¹⁹⁸ Jednako tako, strane službe su za ostvarivanje svojih ciljeva koristile i nezadovoljan dio jugoslavenskog stanovništva kojeg je SDS okarakterizirao kao unutarnjeg neprijatelja. Osim navedenog, strane službe su obavještajno djelovale prema SFRJ kroz poticanje raznih aktivnosti unutar jugoslavenske emigracije.¹⁹⁹ Vidljivo je kako su sve linije rada, unutarnji neprijatelj, jugoslavenska emigracija i rad stranih obavještajnih službi, međusobno isprepletene te su svi navedeni odsjeci imali obvezu međusobne koordinacije i uske suradnje. Unutar operativnog odjela djelovao je još i Odsjek za poslove pratnje u kojem je radilo devet djelatnika, a koji je bio zadužen za poslove tajnog praćenja, promatranja i dokumentiranja.

Unutar centra SDS-a Split djelovao je i Odjel za operativno-tehničke poslove koji je imao devetnaest djelatnika, a koji je rukovodio i organizirao primjenu, održavanje i uporabu operativno-tehničkih sredstava.²⁰⁰ U sklopu ovog odjela djelovao je Odsjek za informacije, prikaze i obradu podataka s devet djelatnika koji je izrađivao analize, prikazi i tekuće informacije te obrađivao podatke te je skrbio o cjelokupnoj dokumentaciji potrebnoj za obavještajno djelovanje. U potpori ovog odjela radio je Odsjek za opće poslove koji je brojio 15 djelatnika, a bavio se materijalno-financijskim poslovanjem te administrativnim i personalnim poslovima centra Split.²⁰¹ U sklopu centra SDS Split djelovale su i ispostave u Zadru s 19 djelatnika, ispostava Šibenik sa 16 djelatnika te ispostava Dubrovnik također s 19 djelatnika.²⁰² Ukupno je centar SDS-a Split u promatranom razdoblju brojio 168 ljudi, a

¹⁹⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/73, predmet 1, Jedinствена programska orijentacija Službe državne bezbednosti za period od 1986. do 1990. godine, 1985., 75.-104.

¹⁹⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/73, predmet 1, Jedinствена programska orijentacija Službe državne bezbednosti za period od 1986. do 1990. godine, 1985., 63.

¹⁹⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/73, predmet 1, Jedinствена programska orijentacija Službe državne bezbednosti za period od 1986. do 1990. godine, 1985., 63.

²⁰⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/44, Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti, 1985., 57

²⁰¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/44, Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti, 1985., 103

²⁰² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/44, Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti, 1985., 104.-109.

prikazana sistematizacija centra po svojim odjelima i odsjecima bila je prilagođena potrebama za službe.

5. PROBLEMATIKA STRANIH DRŽAVLJANA 1980.-1990.

5.1. SDS i vanjska ugroza Jugoslavije

Kao što je već prethodno navedeno, jedan dio svog rada SDS je usmjerila prema stranim obavještajnim službama koje su okarakterizirane kao vanjska ugroza ustavno-pravnom poretku SFRJ. Pod pojmom „vanjske ugroze“ podrazumijevale su se primjena svih radnji, metoda i mjera koje su poduzimale strane obavještajne službe radi ostvarivanja svojih ciljeva na jugoslavenskom teritoriju, a koje su potencijalno ugrožavale postojeći državno – politički režim. Pojačano djelovanje zapadnih i istočnoeuropskih obavještajnih službi usmjereno prema Jugoslaviji zapaženo je već u razdoblju Titove bolesti, od siječnja do svibnja 1980.²⁰³ U navedenom razdoblju strane službe bile su usredotočene na promatranje i prikupljanje podataka o stanju međunacionalnih odnosa, ekonomske situacije u zemlji, sustava obrane i vanjske politike. Drugim riječima, savezni sekretarijat je ocijenio kako strane obavještajne službe smatraju kako pitanje međunacionalnih odnosa s ekonomskom komponentom i oslabljenim SKJ, a u slučaju smrti Tita, predstavljaju najveću prijetnju stabilnosti i održanju SFRJ.²⁰⁴ Nakon Titove smrti, obavještajne službe istočnog i zapadnog bloka pojačale su svoju djelatnost usmjerenu na praćenje i ocjenjivanje političko-sigurnosne situacije te vanjskopoličkih aktivnosti SFRJ. Tako je u neposrednom razdoblju nakon Titove smrti u Jugoslaviji boravio izvjestan broj stranaca, mahom novinara, publicista, profesora, obrazovnih djelatnika i bivših diplomata za koje je služba pretpostavljala kako obavljaju obavještajnu djelatnost. Također, zabilježene su posjete pripadnika stranih sigurnosno-polićijskih službi i oružanih snaga koji su istraživali obrambeni sustav i aktivnosti JNA.²⁰⁵ U vidu navedenog, koristile su se klasične obavještajne akcije i koordiniranje agenturnog rada između stranih obavještajnih centara iz inozemstva i punktova koji su postojali u diplomatsko-konzularnim misijama u SFRJ, a što je primijećeno najviše u sovjetskom,

²⁰³ HR-HDA-1561,SDS RSUP SRH, III/16, Odnos stranog faktora prema SFR Jugoslaviji u takozvanom posttitovskom periodu, str. pov., 1981., 1.

²⁰⁴ HR-HDA-1561,SDS RSUP SRH, III/16, Odnos stranog faktora prema SFR Jugoslaviji u takozvanom posttitovskom periodu, str. pov., 1981., 3.

²⁰⁵ HR-HDA-1561,SDS RSUP SRH, III/16, Odnos stranog faktora prema SFR Jugoslaviji u takozvanom posttitovskom periodu, str. pov., 1981., 11.

bugarskom, čehoslovačkom, albanskom, talijanskom, francuskom i grčkom veleposlanstvu. Pojedina diplomatsko-konzularna predstavništva u Jugoslaviju su dovela kvalitetnije osoblje, poboljšali su tehničku opremljenost i organizaciju rada te ostvarivali su sve brojnije veze i nastojali prisustvovati svim značajnijim segmentima društveno-političkog i gospodarskog života.²⁰⁶

Legitimitet djelovanja diplomatsko-konzularnih predstavništava definirana je međunarodnim pravom prema kojem je osnovna funkcija njihovog rada bila predstavljanje i zastupanje vlastitih državnih i interesa njihovih državljana. Zadaća im je bila obavještavanje svoje vlade o uvjetima i razvoju događanja u državi svoje akreditacije te razvijanje prijateljskih odnosa te gospodarske, kulturne i obrazovne suradnje s državom u kojoj djeluju.²⁰⁷ Slijedom toga, obnašanje funkcije diplomatskih predstavnika donosilo je i određene povlastice u vidu diplomatskog imuniteta²⁰⁸ koji je definiran Bečkom konvencijom o diplomatskim odnosima iz 1961. Tako diplomatski predstavnik ne podliježe jurisdikciji države prijema, odnosno ne može biti uhićen ili pritvoren, ima na korištenje privatni stan koji uživa nepovredivost i zaštitu, njegovi dokumenti, prepiska i imovina su također nepovredivi te posjeduje imunitet od kaznenog sudstva zemlje domaćina.²⁰⁹ Upravo su navedene povlastice pružale široke mogućnosti za nesmetani obavještajni rad, ali također treba napomenuti kako nisu sva diplomatska predstavništava bila uključena u obavještajni rad što naglašava i SDS.²¹⁰ Međutim, uz navedene segmente povlaštenja diplomatskih predstavnika, postojalo je pravilo kako su oni dužni poštivati zakone i propise države domaćina te se nisu smjeli miješati u njihove unutarnje poslove. U protivnom, država akreditacije mogla je bez obrazloženja obavijestiti stranu državu kako je njihov diplomat postao nepoželjan i u tom slučaju je osoba opozvana s dužnosti. Bez obzira na to što su postojala određena ograničenja regulirana i međunarodnim pravom, u praksi su se ipak

²⁰⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, III/16, Odnos stranog faktora prema SFR Jugoslaviji u takozvanom posttitovskom periodu, str. pov., 1981., 12.

²⁰⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/281, Obaveštajno i propagadno delovanje stranih diplomatsko-konzularnih predstavništava u Jugoslaviji, str. pov., 1981., 1.

²⁰⁸ Postoji niz običajnih međunarodnih pravila o diplomatskim privilegijama i imunitetima koji su kodificirani Konvencijom o povlasticama i imunitetima Ujedinjenih naroda za 1946., Konvencijom o privilegijama i imunitetima specijaliziranih ustanova Ujedinjenih naroda iz 1947., Bečkom konvencijom o diplomatskim odnosima iz 1961., Bečkom konvencijom o konzularnim odnosima iz 1967., Konvencijom o specijalnim misijama iz 1969. te Bečkom konvencijom o predstavljanju država u njihovim odnosima s međunarodnim organizacijama univerzalnog karaktera iz 1975. U: Luša i Polenus 2018, 191.

²⁰⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/281, Obaveštajno i propagadno delovanje stranih diplomatsko-konzularnih predstavništava u Jugoslaviji, str. pov., 1981., 2.

²¹⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/281, Obaveštajno i propagadno delovanje stranih diplomatsko-konzularnih predstavništava u Jugoslaviji, str. pov., 1981., 2.

prekoračivale granice dozvoljenih aktivnosti diplomatskih predstavnika.²¹¹ Glavni problem u tomu bio je što međunarodno pravo nije jasno razgraničilo diplomatsko-konzularne funkcije i obavještajni rad, pa se obavještajna djelatnost pokušavala opravdati obnašanjem normalnih diplomatskih zadaća.²¹²

Stoga je bilo teško razgraničiti gdje prestaju službene djelatnosti diplomatsko-konzularnih predstavnika i u kojem trenutku počinje obavještajni rad. Tako su se najčešće zloupotrebe diplomatskog imuniteta u SFRJ²¹³ manifestirale u obavještajno-informativnoj aktivnosti koja je bila u funkciji vanjskopolitičkih i drugih interesa strane države, raznim oblicima propagandnih aktivnosti usmjerene prema građanima Jugoslavije te drugi oblici djelovanja koje su pomagale unutarnjim neprijateljima države te miješanje u unutarnje poslove SFRJ.²¹⁴ Glavni ciljevi obavještajnog rada stranih predstavnika na jugoslavenskom teritoriju bili su sagledavanje unutarnjopolitičke situacije s naglaskom na međunacionalne odnose i stanju u jugoslavenskom gospodarstvu, međunarodne pozicije SFRJ s naglaskom na njezinu ulogu u Pokretu nesvrstanih, predviđanje njezinog daljnjeg razvoja i stvaranje uvjeta za provođenje aktivnosti sa svrhom ostvarivanja stranog utjecaja poradi svojih političkih, ekonomskih, vojnih i drugih ciljeva i interesa.²¹⁵

Osnovni oblik obavještajnog rada stranih diplomatsko-konzularnih predstavnika u Jugoslaviji bio je, prema rječniku SDB-a, korištenje *legalnog* načina²¹⁶ za prikupljanje podataka i informacija. Iako ove metode jugoslavenska služba naziva legalnim, one su se isprepletale sa postupcima koji su bili suprotni odredbama međunarodnog prava i važećih propisa SFRJ.²¹⁷ Najznačajnije primijenjene metode prikupljanja podataka legalnim mogućnostima od strane diplomatskih predstavnika prema klasifikaciji SDB-a su putovanja i neposredno promatranje, posjete raznim institucijama, kontakti s jugoslavenskim građanima, korištenje sredstava javnog informiranja te anketiranje.²¹⁸ Korištenje metode putovanja i neposrednog

²¹¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/281, Obaveštajno i propagadno delovanje stranih diplomatsko-konzularnih predstavništava u Jugoslaviji, str. pov., 1981.,3.

²¹² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/281, Obaveštajno i propagadno delovanje stranih diplomatsko-konzularnih predstavništava u Jugoslaviji, str. pov., 1981., 7.

²¹³ U SFRJ je 1964. stupila na snagu Uredba o ratifikaciji Bečke konvencije o diplomatskim odnosima. *Službeni list SFRJ*, Međunarodni ugovori i drugi sporazumi, br.2/64.

²¹⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/281, Obaveštajno i propagadno delovanje stranih diplomatsko-konzularnih predstavništava u Jugoslaviji, str. pov., 1981.,4.

²¹⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/281, Obaveštajno i propagadno delovanje stranih diplomatsko-konzularnih predstavništava u Jugoslaviji, str. pov., 1981.,26.

²¹⁶ Vidi više u: Lukić 1982, 17-26.

²¹⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/281, Obaveštajno i propagadno delovanje stranih diplomatsko-konzularnih predstavništava u Jugoslaviji, str. pov., 1981., 28.

²¹⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/281, Obaveštajno i propagadno delovanje stranih diplomatsko-konzularnih predstavništava u Jugoslaviji, str. pov., 1981.,30.-39.

promatranja olakšano je već spomenutom Bečkom konvencijom prema koje je promatranje navedeno kao jedna od osnovnih zadaća diplomatskog predstavnika u zemlji domaćina, a u praksi je jedna od najčešćih primjenjivanih metoda obavještajnog rada.²¹⁹ Važno je napomenuti kako zemlja domaćin svojim propisima ograničava ili zabranjuje pristup određenim zonama ili objektima, ili zabranjuje njihovo snimanje ili skiciranje. SDB je, prema svojim dokumentima, zapazio kako strani diplomatski predstavnici često zloupotrebljavaju slobodu kretanja po Jugoslaviji. Navedeno se najčešće očitivalo u zalaženju u zabranjene zone i promatranju objekata koji su imali sigurnosni značaj, u fotografiranju ili snimanju objekata, ostvarivanju kontakata sa institucijama i pojedincima koji nisu bili relevantni za diplomatski posao, a česta su bila putovanja diplomata u područja koja su s gledišta državne sigurnosti imala posebnu važnost ili bi to značenje imale u slučaju ratnog stanja.²²⁰ Osim samih diplomatskih predstavnika, promatrači su često bile osobe drugačijeg profila kao što su strani turisti i sudionici znanstveno-istraživačkih projekata koji su zatim svoja zapažanja prenosili diplomatskim predstavništvima.²²¹

Što se tiče putovanja, prema saznanjima SDB-a, diplomatski predstavnici su putovanja detaljno planirali te su prethodno proučavali materijale koje su već posjedovali o određenom terenu ili objektu. Iz razloga što strani predstavnici nisu imali obavezu prethodne najave svojih putovanja jugoslavenskim sigurnosnim tijelima (osim vojnih predstavnika), SDB često nije bio pravovremeno obaviješten o odlasku na put diplomatskih predstavnika. Jednako tako, kako bi prikrili svoja putovanja, strani predstavnici su često unajmljivali vozila s domaćim registarskim oznakama te su vodili na put članove svoje obitelji kako bi putovanje izgledalo kao privatno.²²² Strani diplomatski predstavnici često su posjećivali pojedine radne organizacije i institucije u koje bi dolazili nenajavljeno pod izlikom potrebe saznavanja podataka za unaprjeđivanje poslovne suradnje i mogućnost eventualnih investicija u gospodarstvo. Navedene posjete su koristili i za promatranje gospodarskih objekata koja su imala vojno – stratešku važnost, a ostvarivali su kontakte s jugoslavenskim građanima preko

²¹⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/281, Obaveštajno i propagadno delovanje stranih diplomatsko-konzularnih predstavništava u Jugoslaviji, str. pov., 1981., 30.

²²⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/281, Obaveštajno i propagadno delovanje stranih diplomatsko-konzularnih predstavništava u Jugoslaviji, str. pov., 1981., 31.

²²¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/281, Obaveštajno i propagadno delovanje stranih diplomatsko-konzularnih predstavništava u Jugoslaviji, str. pov., 1981.,32.

²²² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/281, Obaveštajno i propagadno delovanje stranih diplomatsko-konzularnih predstavništava u Jugoslaviji, str. pov., 1981., 33.

kojih su na temelju razgovora o pojedinim gospodarskim granama i političkim temama dolazili do važnih podataka.²²³

Redovita praksa stranih predstavnika u SFRJ bila je i posjeta državnim, kulturnim i znanstvenim institucijama gdje su putem razgovora dolazili i do povjerljivih podataka, a na taj način su uspostavljali prijateljske veze s građanima kojima su omogućavali studijska putovanja, stipendije te investiranje u projekte. Do ostvarivanja kontakata s jugoslavenskim građanima dolazili su i putem uspostavljanja društvenih veza i poznanstava. Navedeno su ostvarivali nabavljanjem stručne literature i publikacije iz inozemstva, organiziranjem raznih tečajeva za određena zanimanja te putovanja. SDB je u ovom razdoblju uočavao određen broj jugoslavenskih građana koji su godinama bili u kontaktu sa stranim predstavnicima, a koji su redovito viđeni na raznim prijemima, koktelima i večerama koji su organizirani u stanovima diplomata ili predstavništva te su često odlazili i u inozemstvo. Poseban interes stranih predstavnika bio je usmjeren na određene skupine intelektualne elite SFRJ, a koje su zbog svojih radnih mjesta ili obnašanih javnih funkcija te njihovih ugleda i osobnih veza bili u mogućnosti pružiti podatke koji su bili interesantni strancima.²²⁴

Metoda praćenja jugoslavenskih sredstava javnog informiranja bila je sastavni dio korištenja legalnih mogućnosti za prikupljanje podataka i informacija o SFRJ. Tako su pojedina diplomatska predstavništva imala posebne skupine službenike čiji je zadatak bio praćenje dnevnog tiska na saveznoj, republičkoj i lokalnoj razini, raznih publikacija, TV i radio emisija, a prikupljeni materijali su se prevodili i razvrstavali po interesima određene strane države. Također, metoda anketiranja zamijećena je u promatranom razdoblju pa su tako diplomatska predstavništva putem anketa za znanstvena istraživanja koja su bili upućena određenim pojedincima ili institucijama prikupljale podatke i informacije.²²⁵

I u kasnijem razdoblju, najistaknutije mjesto za obavještajni rad bila su strana diplomatska i konzularna predstavništva. Tako je 1985. primijećeno kako su veleposlanstva blokovskih zemalja ojačale kadrovski sastav dovođenjem iskusnih stručnjaka za jugoslavenski prostor. Najčešće su to bili strani obavještajci koji su već boravili u SFRJ, a koji su imali reputaciju političkih, ekonomskih, vojno-obavještajnih stručnjaka te stručnjaka za

²²³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/281, Obaveštajno i propagadno delovanje stranih diplomatsko-konzularnih predstavništava u Jugoslaviji, str. pov., 1981., 33.

²²⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/281, Obaveštajno i propagadno delovanje stranih diplomatsko-konzularnih predstavništava u Jugoslaviji, str. pov., 1981., 33.35.

²²⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/281, Obaveštajno i propagadno delovanje stranih diplomatsko-konzularnih predstavništava u Jugoslaviji, str. pov., 1981., 33.39.

praćenje kriznih situacija u istočnoj Europi.²²⁶ Jednako tako, pojačan je intenzitet komunikacije stranih diplomatskih predstavnika s jugoslavenskim građanima, a posebno je indikativan bio pojačan kontakt diplomatskih predstavnika SSSR-a s građanima što je vjerojatno posljedica događanja u komunističkim zemljama istočne Europe.²²⁷ Strane službe koristile su brojne mogućnosti multilateralne i bilateralne međunarodne suradnje sa SFRJ za prikupljanje obavještajnih podataka. Pa je tako aktivnost zapadnih obavještajnih službi izrazitija kroz financijsku suradnju, a istočnih kroz poslovnu suradnju s Jugoslavijom.²²⁸ Djelatnost stranih službi bila je također izražena u korištenju za agenturni rad svojih državljana koji iz različitih razloga boravili na jugoslavenskom teritoriju (novinari, sveučilišni profesori, poduzetnici, bankari i dr.), zatim stalno i privremeno nastanjene strance te osobe iz nacionalno mješovitih brakova. Navedene kategorije korištene su za obavještajna izviđanja i opservacije, prikupljanje podataka o raspoloženju, ocjenama i komentarima jugoslavenskih građana i političko-ekonomskoj situaciji u SFRJ te drugim obavještajno- interesantnim pitanjima.²²⁹

Posebna kategorija stranaca kojima je SDB posvetio veliku pažnju bili su dvojni državljani koji su bili pod sumnjom da neprijateljski djeluju protiv SFRJ. Status dvojnog državljanstva bio je reguliran Zakonom o državljanstvu SFRJ iz 1976. prema kojem nije isključena mogućnost nastanka dvojnih državljana, ali se u praksi pokušavalo postići da broj navedene kategorije građana bude što manji. Iz navedenog proizlazi kako su osobe koje su pored jugoslavenskog imale i državljanstvo neke strane države, dok su se nalazile na jugoslavenskom teritoriju, imale ista prava i obaveze kao i ostali državljani SFRJ.²³⁰ Radi izbjegavanja mogućih incidentnih slučajeva u međunarodnim krugovima zbog dvojnih državljana koji bi bili okarakterizirani kao nositelji neprijateljske djelatnosti prema Jugoslaviji, Savezno izvršno vijeće je naložilo u svibnju 1987. osnivanje međuresorske grupe koja se sastojala od predstavnika Saveznog sekretarijata za inostrane poslove (SSIP), SSUP-a, Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu (SSNO), Saveznog sekretarijata za informacije, Saveznog sekretarijata za pravosuđe i organizaciju savezne uprave i Saveznog javnog

²²⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Analiza agenturnog delovanja stranih obavještajnih službi protiv Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, državna tajna, 1985., 3.

²²⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Analiza agenturnog delovanja stranih obavještajnih službi protiv Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, državna tajna, 1985., 3.

²²⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Analiza agenturnog delovanja stranih obavještajnih službi protiv Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, državna tajna, 1985., 4.

²²⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Analiza agenturnog delovanja stranih obavještajnih službi protiv Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, državna tajna, 1985., 5-16.

²³⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Informacija o problemima u vezi sa dvojnim državljanima i odredjenim strancima, str. pov., 1987., 53.

tužilaštva. Grupa je osnovana s ciljem sprječavanja mogućih negativnih vanjskopolitičkih implikacija u potencijalnim slučajevima u vezi kategorija dvojnih državljana te kako bi se ujednačila praksa u primjeni potrebnih mjera koje poduzimaju nadležni organi unutarnjih poslova i SDB u svim republikama i autonomnim pokrajinama prema dvojnim državljanima.²³¹ Zbog osjetljivosti postupanja prema ovakvoj kategoriji stranaca, svim centrima SDS-a u Hrvatskoj, pa tako i Centru Split, naložena je obaveza hitnog izvješćivanja republičkog SUP-a koji bi zatim izvijestio savezni SSUP radi konzultacija s međuresorskom grupom o poduzimanju mjera prema dvojnim državljanima u slučajevima kada postoji mogućnost pokretanja kaznenog postupka.²³² Međutim, prema dostupnim dokumentima službe²³³, u praksi je dolazilo do uhićenja dvojnih državljana o kojima nije bio obaviješten SSUP, a ambasada strane države u Beogradu je već bila upoznata sa uhićenjem svojeg državljana i tražila je od savezne razine podatke o razlozima uhićenja. Drugim riječima, u praksi je dolazilo do loše sinkronizacije u djelovanju službe javne i državne sigurnosti.

Zbog pojačanja djelatnosti stranih obavještajnih službi, SDS u Hrvatskoj im se suprotstavljala primjenom operativnih i operativno-tehničkih mjera, sredstava i radnji kroz operativne akcije i kombinacije, dvojne kombinacije, operativna istraživanja i operativnim obradama pojedinaca i institucija u zemlji i inozemstvu.²³⁴

Jedna od najvećih dugogodišnjih akcija obavještajnog i protuobavještajnog djelovanja SDB-a svakako je operativna akcija pod nazivom „Marijan-S“, a koja je bila usmjerena prema potencijalnoj vanjskoj ugrozi Jugoslavije. Promjenom već spomenutih političkih prilika nakon smrti Josipa Broza, tadašnji savezni sekretar za unutrašnje poslove je aktom br. 1011/4 od 3. lipnja 1981. odobrio zavođenje operativne akcije SDB-a „Marijan-S“ u kojoj su po jedinstvenom planu sudjelovali svi pokrajinski SUP-ovi, republički SUP-ovi te savezni SSUP. Cilj ove operativne akcije bilo je prikupljanje podataka o mogućoj agresiji na SFRJ, sprječavanje iznenađenja i drugih iznenađenja po sigurnost Jugoslavije. U realizaciji navedenih zadaća sudjelovala je SDB SSUP-a, SDS RSUP-a i Pokrajinski sekretarijat za unutrašnje poslove (PSUP), UB JNA sa nadležnim vojnim organima sigurnosti te Služba za istraživanje i dokumentaciju (SID) SSIP-a.

Ova operativna akcija bila je saveznog značaja, pri čemu je osnovni dosje vodila I. Uprava SDS SSUP-a, u republičkom SUP-u je nosilac i koordinator akcije bio III. Odjel, a

²³¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 86/87, Generalni sekretariat Saveznom sekretarijatu za unutrašnje poslove, str.pov., 1987., 41-42.

²³² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, br. II/3-SP-1069/1-1988, Dvojni državljeni - postupanje, 1988., 52.

²³³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, br. II/3-SP-1069/1-1988, Dvojni državljeni - postupanje, 1988., 52.

²³⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Izvještaj o radu Službe državne sigurnosti za 1980. godinu str. pov., pr. 24, Zagreb, 1981., 92.

sudjelovali su svi centri SDS-a SR Hrvatske i operativni odjeli RSUP. Dosje operativne akcije „Marijan“ bio je podijeljen na svim razinama na dva dijela i to „Marijan S-Z“ kojim su se sagledavale zapadne obavještajne službe i zemlje, prvenstveno zemlje NATO saveza, te „Marijan S-I“ kojim su se sagledavale istočne obavještajne službe, odnosno zemlje članice Varšavskog ugovora.

Akcijom su se prikupljali indikatori, odnosno podaci vojne prirode o aktivnostima obavještajnih službi oba vojna bloka, osobiti o onima u graničnim zemljama, a i šire, podaci o političkim i ideološkim pojavama aktivnosti različitih grupacija neprijateljski nastrojenih prema SFRJ, podaci o ekonomskim pritiscima na SFRJ, podaci o aktivnostima stranih obavještajnih službi i predmeti njihovih interesa, aktivnosti diplomatsko-konzularnih predstavništava i pseudodiplomatskih²³⁵ misija, kao i psihološko propagandne indicije u odnosu na SFRJ.

Iz popisa ciljeva i indikatora može se zaključiti kako se radi o temeljitoj obavještajnoj operativnoj akciji u kojoj su se obavještajnim radom prikupljali obavještajni podaci o mogućoj agresiji na SFRJ, a protuobavještajnim radom prikupljali slični podaci, ali unutar zemlje, među pripadnicima stranih službi, njihovom poznatim suradnicima, pripadnicima DKP, misija, predstavnika, ali i stranih državljana koji su živjeli, radili ili boravili na području SFRJ. Ciljane skupine i podatke najbolje opisuje članak 4. ciljeva u kojem je navedeno da se prikupljaju:

„Obavještajno sigurnosne indikatore u koje spadaju intenzitet i rad obavještajnih organa, sadržaju i interesi, područja i strukture interesa stranih službi, djelovanje DKP i ostalih pseudo misija u SFRJ i inozemstvu, ponašanje stranih državljana svih kategorija koji borave u zemlji, odnos policijskih organa prema našim državljanima, pojava izvidničkih pozicija stranih službi na odrađenim pravcima, regionima i objektima u SFRJ i dr.“²³⁶

U provođenju ove operativne akcije, osim postojeće suradničke mreže koju se usmjeravalo na ciljeve, navedeno je i korištenje tzv. suradnika-izviđača koji su trebali fizički opservirati određena područja. Izviđači su trebali biti obučeni za te zadaće, imati legendu za putovanja

²³⁵ Pseudodiplomacija (grč. *pseudos* – neistina, laž, obmana i *diplōma* – diplomacija) je aktivnost nedržavnih ustanova u inozemstvu čiji je zadatak razvijanje ekonomskih, gospodarskih, kulturnih i drugih odnosa. Pseudodiplomatske ustanove najčešće se organiziraju kao novinska predstavništva, informativni centri, kulturni centri, trgovačka, turistička i druga predstavništva. One nemaju diplomatski karakter, već uživaju, na bazi reciprociteta, posebne pogodnosti za širu razmjenu informacija i komunikacija. Predstavnici tih ustanova dužni su pridržavati se zakona zemlje – domaćina i postupati u skladu s pravilima međunarodnog prava. Diplomatsko predstavništvo objedinjuje rad svih predstavništava svoje države u državi prijema i njemu su potčinjene pseudodiplomatske ustanove. Vidi: Đorđević 1986, 303-304.

²³⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/48, Akcija „Marijan – S“, 24.06.1981. 5.

te popis objekata i pravaca koje treba opservirati. Popis vojnih objekata koji su se trebali opservirati bio je dostavljen u prilogu, a prikupljene podatke je trebalo zajednički valorizirati u suradnji s organima JNA. U protuobavještajnom dijelu se također sagledavala pojava utvrđenih izviđača stranih obavještajnih službi na prostoru kojeg pokrivaju centri SDS-a.

Metode rada stranih obavještajnih službi možemo podijeliti na legalne i klasične agenturne, odnosno ilegalne metode. U razdoblju nakon Drugog svjetskog rata, strane službe su češće pribjegavale klasičnim metodama rada u prikupljanju političkih, gospodarskih i vojnih informacija što traje do 1950. kada se sve više manifestirala uporaba legalnih metoda.²³⁷ Opće je obilježje klasičnog agenturnog rada ili ilegalne metode prvenstveno bila tajnost djelovanja koju su provodili stručnjaci – obavještajci koje su strane službe školovale i obučavale sukladno ciljevima koje su imali prema Jugoslaviji. Osim samog stručnog obavještajnog školovanja, velika pozornost bila je posvećena bitnim karakteristikama sredine u koju je obavještajac dolazio. Izučavali su se običaji u Jugoslaviji, mentalitet jugoslavenskih građana i njihove osobitosti, društvene i političke prilike u zemlji, odnosno svi segmenti društva, gospodarstva i politike koji su bili značajni obavještajcu za obavljanje obavještajnog rada. Priprema obavještajca za rad prema SFRJ usmjeravala se i prema metodama koje će koristiti, pa se tako odvijala priprema obavještajca za diplomatsko-konzularna predstavništva gdje će pretežito upotrebljavati legalne metode te priprema obavještajca koji su držali agenturu u Jugoslaviji. Vrlo su bile važne i osobne karakteristike pojedinca koji je obavljao obavještajni rad, pa su bili okarakterizirani kao sposobni i inteligentni ljudi koji su najčešće poznavali jezike koji su se upotrebljavali u SFRJ, itekako su poznavali opće stanje u državi te su bili vrlo komunikativni i sposobni za ostvarivanje kontakata i konverzaciju o raznim temama.²³⁸

Sadržaj klasičnog obavještajnog rada bio je izuzetno kompleksan iz razloga što su se upotrebljavala različita sredstva za prikupljanje podataka i informacija kao što su agentura, tehnika za prisluškivanje, foto-tehnika te kao novost u tom razdoblju, sateliti. Klasični obavještajni rad bio je, dakle, rezultat zajedničkog djelovanja ljudi, tj. agenata i korištenja najnovijih postignuća moderne tehnike tog vremena. Karakteristika klasičnog obavještajnog rada, osim tajnog prikupljanja podataka, je bila i korištenje metoda i sredstava diverzantskih akcija, pripremanje političkih pučeva i ustanaka, otmice, ubojstva te metoda psihološkog

²³⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 20/2, Obavještajna aktivnost diplomatskih i konzularnih predstavnika i njihova obrada – Skripta za školu SDS, str. pov., 15.

²³⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/7, Služba državne bezbednosti i njeni zadaci. Predavanja sa seminara održanog septembra 1969. godine u Školskom centru SDB SSUP-a u Beogradu, str. pov., 1969., 46-49.

ratovanja. Agenturno djelovanje podrazumijevalo je i privlačenje tj. vrbovanje određenih kategorija osoba koje su bile perspektivne i mogle su utjecati na razvoj Jugoslavije te na taj način osiguravati interese strane zemlje. Jedan od načina motivacije stranih agenata svakako je bilo i novčano nagrađivanje što je ovisilo i o njegovoj uspješnoj produkciji, a bili su prisutni i drugi oblici nagrađivanja kao što je ostvarivanje bolje karijere.²³⁹

Korištenje legalnih metoda u obavještajnom radu odvijalo se ne samo preko obavještajca koji su prikupljali podatke, nego i preko znanstvenih radnika koji su sudjelovali u znanstveno-istraživačkim projektima, trgovinskih radnika, raznih stručnjaka u gospodarstvu te članova raznih delegacija, odnosno pojavljivali su se u svakom segmentu društvenog života te su na taj način prikupljali podatke. Na ovaj se način dolazilo do velikog broja podataka što je zahtijevalo iscrpan analitički rad te znanstveni pristup sustavu informacija i dokumentacije. Ova metoda se koristila u širokom aspektu ostvarenih legalnih kontakata za vrijeme specijalizacija, znanstvenih istraživanja, službenih interesa diplomatsko-konzularnih predstavnika, boravka raznih stranih delegacija te privatnih putovanja stranaca. U ovom segmentu najčešće se ipak krio klasični agenturni rad, odnosno dolazilo je do isprepletanja legalnih i ilegalnih metoda obavještajnog djelovanja. Legalne kontakte stranih obavještajnih službi posebno su ostvarivala diplomatsko - konzularna predstavništva preko jugoslavenskih građana koje su se najčešće koristili kao nesvjesni izvori podataka prikupljenih u osobnim razgovorima. Ostali legalni izvori stranih obavještajnih službi bili su dnevni tisak, vojni i ostali stručni časopisi, vjerski listovi te razni simpoziji i skupovi, odnosno cjelokupan javni sustav informiranja.

5.2. Metode i tehnike protuobavještajnog rada SDS-a

Kao što je vidljivo iz samog njegovog naslova, kategorija stranaca zauzima centralno mjesto u ovome radu, a pojam stranac u operativnom radu SDS-a Split se obrađuje unutar Odsjeka za obradu obavještajnih aktivnosti kao moguće obavještajno i subverzivno neprijateljsko djelovanje. Pošto je rad Centra Split usmjeren sa savezne i republičke razine, možemo metodologiju rada samog centra pratiti iz saveznih pravilnika o radu službe državne sigurnosti.

Prema Pravilima o radu Službe državne bezbednosti iz 1975. Služba državne sigurnosti:

²³⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/7, Služba državne bezbednosti i njeni zadaci. Predavanja sa seminara održanog septembra 1969. godine u Školskom centru SDB SSUP-a u Beogradu, str. pov., 1969., 49.-51.

- otkriva, obrađuje, istražuje, dokumentira i sprječava djelatnost stranih obavještajnih službi, njihovih organizacija, centara, punktova, obavještajaca i agenata, kao i policijskih i drugih organa i institucija iz kojih se odvija obavještajna djelatnost prema SFRJ.
- nadzire djelatnost usmjerenu na stvaranje agenture i obavještajnih punktova u zemlji, utvrđuje veze i odnose nositelja obavještajne aktivnosti sa osobama u zemlji i inozemstvu
- usmjerava se na djelatnost ovih osoba koje prikupljaju povjerljive podatke vojnog, znanstvenog, gospodarskog i političkog karaktera te druge nedozvoljene aktivnosti
- obavlja razrješavanje utvrđenih veza i poduzima druge potrebne mjere
- Služba prati djelatnost diplomatskih i konzularnih predstavništava i drugih stranih institucija u zemlji (inozemne informativno-propagandne ustanove, novinska dopisništava i druge institucije) za koje postoje osnovane sumnje da se bave obavještajnom, informativno obavještajnom i subverzivnom aktivnošću protiv SFRJ
- nadzire djelatnost stranih obavještajnih službi i drugih stranih institucija preko jugoslavenske emigracije i unutarnjeg neprijatelja
- nadzire se djelatnost stranih institucija, organizacija i pojedinaca usmjerenu na prikupljanje podataka od značaja za sigurnost i obranu zemlje kroz znanstvenu, tehničku i druge oblike suradnje SFRJ s inozemstvom
- nadzire političko-subverzivnu i drugu djelatnost koja bi potencijalno ostvarivala utjecaj na određene sredine i pridobivanje pojedinaca i grupa
- Služba obavlja snimanje, skiciranje i opserviranje vojnih, komunikacijskih i drugih objekata od značaja za sigurnost i obranu zemlje
- nadzire djelatnost stranih obavještajnih i protuobavještajnih institucija na angažiranju i pripremanju specijalnih snaga namijenjenih za djelovanje protiv SFRJ u slučaju neposredne ratne opasnosti, rata i drugim izvanrednim situacijama, djelatnost stranih obavještajnih službi preko teritorija ili građana SFRJ prema trećim zemljama
- Služba prati i izučava forme, metode, ciljeve i sredstva rada stranih obavještajnih službi, stranih policija i drugih institucija iz kojih se obavlja obavještajna

aktivnost, njihove međusobne odnose i povezanost, organizacije i sustav njihove protuobavještajne i sigurnosne zaštite.²⁴⁰

Navedenim djelatnostima u Pravilniku je izriječno opisan posao sveobuhvatnog sagledavanja stranih obavještajnih službi kao i policija i sigurnosnih snaga stranih zemalja i njihova međusobna koordinacija što ukazuje na ofenzivni protuobavještajni rad prema stranim obavještajnim službama. U opisu poslova SDB u pravilniku o radu službe iz 1989., u dijelu u kojem se opisuje suprotstavljanje stranim obavještajnim službama došlo je do promjena na način da je, osim uobičajenih i prethodno nabrojanih obavještajnih ugroza još navedeno kako služba nadzire i djelatnost stranih obavještajnih službi koja se odvija putem sredstava telekomunikacija i elektronskog izviđanja (prisluškivanja) iz obavještajnih centara u zemlji ili iz inozemstva te djelatnost stranih međunarodno-terorističkih organizacija i grupa usmjerenu prema SFRJ. U novom se pravilniku, dakle, razmatra i mogućnost terorističkih napada grupacija izvan emigracije, ali i dalje fokus nije na terorizmu kao općoj pojavi, nego samo onom usmjerenom protiv SFRJ.

Metodologija i sredstva rada Službe državne sigurnosti vidljiva je u Pravilima u radu iz 1975. gdje su obrađeni i propisani najprije pojedini oblici operativnog rada, pa nakon toga pojedine metode (Tablica 1). U novom pravilniku o radu službe iz 1989. još su detaljnije opisana sredstva i metode SDB-a, pa su tako sredstva definirana kao propisana specifična sredstva, tehnička pomagala, uređaji i druga oprema koje služba na propisan način primjenjuje i koristi u cilju tajnog prikupljanja podataka i obavještenja ili za izvršavanje drugih zadataka iz svog djelokruga rada. Metode su opisane kao propisani specifični postupci i aktivnosti koje služba tajno i organizirano primjenjuje u svom radu u cilju prikupljanja podataka i obavještenja radi otkrivanja i sprječavanja djelatnosti usmjerenih na ugrožavanje ili rušenje ustavnog poretka, odnosno podataka od značaja za sigurnost i druge interese SFRJ (Tablica 2).

Prema pravilnicima, SDS u skladu sa zakonom, jedinstvenim načelima o primjeni sredstva i metoda u obavljanju poslova državne sigurnosti, drugim aktima donesenim na temelju zakona te navedenim Pravilima o radu, stvara odgovarajuće izvore saznanja, primjenjuje sredstva i metode, odnosno poduzima mjere i radnje te koristi druga saznanja u cilju izvršavanja zadaća iz svog djelokruga. Slijedom navedenog, iz Pravilnika o radu službe vidljive su slijedeće metode rada SDS-a: preventivni rad, operativno istraživanje, prethodna operativna obrada (POO), operativna obrada (OO), operativna kontrola (OK) (izbačena iz

²⁴⁰ SI-AS-RSNZ SRS, 1931, f. 2226, Pravila o radu Službe državne bezbednosti, 1975., 10-11.

Pravilnika 1989.), operativna akcija (OA), operativno procjenjivanje, suradnik, operativna veza, ostali izvori saznanja, operativna kombinacija, dvojna kombinacija.²⁴¹

Također, SDS je primjenjivao slijedeća sredstva: operativno-tehnička (OT) sredstva koja možemo podijeliti na ofenzivna i defenzivna sredstva. Ofenzivna sredstva koristila su se u cilju tajne kontrole telefonskog i teleprinterskog prometa, tajne kontrolu poštanskih pošiljaka (TKPP), tajnog prisluškivanja, tajnog pretresa (TP), tajnog praćenja i promatranja, foto i TV dokumentiranja, održavanja tajne veze sa suradnicima, rada SDS za slučaj neposredne ratne opasnosti, ratnog stanja i drugih izvanrednih situacija te izvršavanja ostalih operativnih zadaća službe.²⁴² U pravilniku iz 1989. u kategoriji operativno-tehničkih sredstava dodane su tri nove kategorije i to tajna kontrola međunarodnog telefonskog i teleprinterskog prometa, održavanje tajnih veza za posebne namjene. Tajna kontrola telefonskog i teleprinterskog prometa u zemlji je ostala kao posebna stavka, a do ove promjene je došlo radi toga što su kroz SFRJ položeni međunarodni telekomunikacijski kabeli na kojima se mogao slušati međunarodni tranzitni promet. U prethodnom Pravilniku iz 1975. primjena operativno-tehničkih sredstava je bila namijenjena održavanju tajnih veza sa suradnicima, a sad je to prošireno i na mogućnost ostvarivanja tajne komunikacije sa suradnicima i operativcima u inozemstvu ili drugih. Defenzivna sredstva koristila su se za otkrivanje i sprječavanje djelovanja prislušnih sredstava i zloupotrebe instalacija od strane neprijatelja, zatim za otkrivanje, pronalaženje i uklanjanje radioaktivnih, bioloških, kemijskih, bakterioloških i drugih opasnih materijala, otkrivanje, pronalaženje, deaktiviranje i uklanjanje zapaljivih i eksplozivnih naprava, otkrivanje sredstava vatrenog i hladnog oružja, zaštitu od tajnog prodiranja u prostorije i objekte, zaštitu osobe i samoobrane te za izvršavanje ostalih zadaća službe.²⁴³

Iz ovog sažetog prikaza smjernica, metoda i tehnika rada SDS-a u suočavanju s *vanjskom ugrozom* koja proizlazi iz aktivnosti stranih obavještajnih službi razvidno je kako se SDS na načelnoj, regulativnoj razini vrlo opširno i sustavno suočavao s tom zadaćom. Međutim, već i ovaj pregled upućuje na zaključak, koji vjerujem dodatno učvršćuje kasnija razrada pojedinačnih postupanja SDS-a, kako je radu SDS-a nedostajalo sustavnosti te posebno objektivnosti za postizanje značajnijih rezultata. Naime, uočljivo je kako SDS *de facto* sve aktivnosti stranih institucija ili državljana, a posebno diplomatskih predstavnika promatra kao potencijalnu ili čak realnu *vanjsku ugrozu*, bez obzira na samu prirodu tih aktivnosti i

²⁴¹ SI-AS-RSNZ SRS, 1931, f. 2226, Pravila o radu Službe državne bezbednosti, 1975., 19.-47.

²⁴² SI-AS-RSNZ SRS, 1931, f. 2226, Pravila o radu Službe državne bezbednosti, 1975., 19.-47.

²⁴³ SI-AS-RSNZ SRS, 1931, f. 2226, Pravila o radu Službe državne bezbednosti, 1975., 19.-47.

njezin istinski potencijal za ugrožavanje tadašnjeg poretka SFRJ. Sama činjenica da neku aktivnost poduzima strani državljanin, pa čak i pripadnik neke od institucija druge države, ne čini tu aktivnost automatizmom obavještajnim radom ili drugim oblikom *vanjske ugroze*. Nije svako prikupljanje podataka od strane djelatnika diplomatsko-konzularnih predstavnika neke države obavještajni rad. Nije svaki razgovor s nekom osobom pokušaj njezinog pridobivanja za obavještajni rad. Nije svaki pokušaj praćenja i dokumentiranja neke pojave u državi primateljici špijunaža. Pa upravo je prikupljanje informacija i upoznavanja sa zemljom primateljicom ključna uloga i zadaća diplomatsko-konzularnih predstavnika u razvoju boljeg razumijevanja među državama, poticanju bolje suradnje i pronalasku točaka od zajedničkog interesa na kojima se može graditi suradnja i obostrana korist. U rezultatima rada SDS-a, koji će kasnije u radu biti podrobnije raščlanjeni i opisani, bitno nedostaje ovakvog kritičkog promišljanja i objektivnosti u ocjeni prirode aktivnosti stranih državljana. Koliko god je ovakvo razlikovanje na deklarativnoj razini jasno opisano – primjerice u citiranim odredbama Pravila o radu SDB-a iz 1975. koje naglasak stavljaju na prirodu aktivnosti, a ne isključivo na pripadnost nositelja takve aktivnosti nekoj stranoj organizaciji – takav razlikovni kriterij nedostaje u praksi implementacije tih odredbi.

Sama činjenica posjedovanja stranog državljanstva često puta je presudni čimbenik za paušalnu i u pravilu vrlo vjerojatno neutemeljenu ocjenu o „neprijateljskoj djelatnosti“ ili postojanju „vanjske ugroze“. Može se spekulirati da je ovakvo obilježje rada SDS-a imalo dvojake uzroke i svrhu. S jedne strane se olakim etiketiranjem neke osobe ili aktivnosti vjerojatno nastojalo prikriti realno slabe rezultate u radu SDS-a prema stranim službama, a s druge se strane na ovaj način stvarao privid masovnosti prepoznatih pojavnih oblika „vanjskih ugroza“ za SFRJ, čime se hranio politički narativ o posebnosti političkog uređenja SFRJ i opravdavala raširena represija prema svakom obliku političke oporbe.

Nedvojbeno je SFRJ bila predmetom interesa stranih obavještajnih službi, koji je zasigurno i pojačan nakon smrti Josipa Broza i posljedičnim političkim turbulencijama u SFRJ. Nameće se, međutim, dojam ili barem pitanje jesu li najznačajnije aktivnosti stranih službi ostale nepoznanica za SDS, skrivene u mnoštvu dugotrajnih obrada pojedinaca i/ili organizacija zbog navodnih indicija o njihovoj „neprijateljskoj djelatnosti“, koje nikada nisu niti približno potvrđene.

6. STRANE OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE IZ ISTOČNE EUROPE

Predvodnica rada stranih obavještajnih službi iz zemalja istočne Europe u Jugoslaviji svakako je bila obavještajna služba SSSR-a. Međutim, osim istaknutog obavještajnog rada SSSR-a, na teritoriju Jugoslavije djelovale su i obavještajne službe sovjetskih satelitskih zemalja srednje i istočne Europe koje su bile članice „Varšavskog ugovora o prijateljstvu, suradnji i uzajamne pomoći“ osnovanog u svibnju 1955. zbog obrambene i sigurnosne suradnje te kao protuteža NATO-u. Osim SSSR-a kao predvodnika saveza, ostale članice bile su Čehoslovačka, Albanija, Bugarska, Mađarska, Njemačka Demokratska Republika, Rumunjska i Poljska. Međutim, Albanija je napustila savez službeno 1968. nakon sovjetsko-kineskog raskola u kojem je albanski komunistički vođa Enver Hoxha podržao Kinu.²⁴⁴ Nakon Titove smrti, istočnoeuropske zemlje pojačale su svoju obavještajnu aktivnost usmjerenu prema SFRJ zbog uvjerenja, kako nakon nestanka Tita kao kohezivnog elementa i jednog od vodećih ličnosti Pokreta nesvrstanih, Jugoslavija neće biti u mogućnosti očuvati svoju poziciju nesvrstane zemlje te će se svakako morati prikloniti istočnom ili zapadnom bloku. Osim smrti Tita, loša ekonomska situacija u zemlji te nesnalaženje partijskog političkog vrha u novim okolnostima svakako je pridonijela zabrinutosti oko budućnosti Jugoslavije. Zemlje Varšavskog ugovora, a među njima osobito SSSR, je uvidio mogućnost za povratak i proširenje svoje interesne sfere te utjecaja na SFRJ.²⁴⁵

Prioriteti istraživanja istočnoeuropskih obavještajnih službi u ovom razdoblju bili ekonomska situacija u Jugoslaviji i mjere stabilizacije narušenog gospodarskog sustava te uloga SKJ u očuvanju postojećeg komunističkog poretka. Obavještajni rad istočnih službi pojačao je svoj agenturni rad s posebnim naglaskom na saznanja o unutarnjoj situaciji u Jugoslaviji. Prema saznanjima SDB-a u ovom razdoblju u Jugoslaviji je djelovalo oko šezdeset agenata iz zemalja Varšavskog ugovora, a posebno su se angažirali na jačanju svojih pozicija u vidu vrbovanja jugoslavenskih državljana na osnovi raznovrsnih pritisaka, ucjena i kompromitacija.²⁴⁶ Istaknuto mjesto u obavještajnoj aktivnosti zauzimalo je prikupljanje podataka o JNA i Teritorijalne obrane do kojih se dolazilo opserviranjem i izviđanjem pograničnih područja, značajnih pravaca, prostora i vojnih objekata te kao iznimno vidljiv element prisutnosti pomoću dolaska stranih brodova u luke na Jadranskom moru. SDB je na

²⁴⁴ Varšavski ugovor 2021.

²⁴⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Ocena aktualne bezbedosne situacije i prioritetni zadaci organa unutrašnjih poslova u 1982. godini, državna tajna, 1981.,44.

²⁴⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Ocena aktualne bezbedosne situacije i prioritetni zadaci organa unutrašnjih poslova u 1982. godini, državna tajna, 1981.,44.

tim zadacima registrirao oko 140 stranih državljana s prostora istočnoeuropskih zemalja koji su boravili u SFRJ. Osim zanimanja za JNA, tijekom 1981. izraženo je povećanje prisutnosti stranih državljana koji su bili novinari, publicisti, predstavnici istraživačkih instituta, a koji su dolazili u kontakt s agentima stranih obavještajnih službi, jugoslavenskom emigracijom ili kategoriji unutarnjeg neprijatelja SFRJ, a sve navedeno kako bi dolazili do saznanja i procjena o političkom i ekonomskom stanju Jugoslavije. Također, kategorije građana koji su odlazili na školovanje i specijalizacije u strane države se povećava u ovom razdoblju pa su tako iz istočnih zemalja povećani zahtjevi za dolazak jugoslavenskih građana u njihove zemlje zbog suradnje na zajedničkim znanstveno-istraživačkim projektima.²⁴⁷

Početak osamdesetih godina u Jugoslaviji obilježio je nacionalni bunt Albanaca na Kosovu 1981. koja je zahtijevala da Kosovo dobije status republike.²⁴⁸ Ova događanja pojačala su interes obavještajnih službi istočnog bloka za situaciju u SFRJ i način na koji je ovaj bunt ugušen. Ulogu u ovim pojavnostima odigrala je i bugarska obavještajna služba koja je nastojala kod građana albanske narodnosti poticati nacionalnu nesnošljivost i nezadovoljstvo političkim sustavom. Zapažen je rastući broj Albanaca s Kosova na boravku u Bugarskoj, a pojedini studenti s Kosova izražavali su želju za nastavak studija u Bugarskoj gdje su uživali određene beneficije.²⁴⁹

Sve zemlje Varšavskog ugovora bile su produžena ruka SSSR-a, ne samo u svojim unutarnjim pitanjima, nego i na vanjskopolitičkom planu. Tako je i djelovanje njihovih obavještajnih službi prema Jugoslaviji bio instrument realizacije sovjetskih strateških interesa na širem području južne Europe, a posebno na Balkanu.²⁵⁰ U djelovanju obavještajnih službi zemalja Varšavskog ugovora uvijek su bili prisutni pokušaji pronalaženja novih mogućnosti kako bi Jugoslaviju priklonili svojem bloku pod sovjetskim vodstvom. Tijekom promatranog razdoblja istočnoeuropske zemlje stavile su fokus djelovanja svojih obavještajnih službi na istraživanje indikatora nestabilnosti političko-sigurnosne situacije u SFRJ te praćenje aktivnosti jugoslavenskih vlasti i društveno-političkih organizacija, a poseban naglasak stavljen je na međurepubličke odnose i odnose u SR Srbiji te međunarodnim aktivnostima Jugoslavije i mogućem snažnijem približavanju Zapadu.²⁵¹ Djelovanje obavještajnih službi

²⁴⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Ocena aktualne bezbedosne situacije i prioritetni zadaci organa unutrašnjih poslova u 1982. godini, državna tajna, 1981., 46.-47.

²⁴⁸ Radelić 2006, 496.

²⁴⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Ocena aktualne bezbedosne situacije i prioritetni zadaci organa unutrašnjih poslova u 1982. godini, državna tajna, 1981., 49.

²⁵⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 23.

²⁵¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/73, Jedinствена programska orijentacija Službe državne bezbednosti za period od 1986. do 1990., državna tajna, 1985., 72.

Varšavskog ugovora u ovom razdoblju karakterizira korištenje širokih mogućnosti prikupljanja podataka legalnim putem, u prvom redu preko diplomatsko-konzularnih predstavništava, zatim prisutstvo velikog broja njihovih državljana koji su boravili službeno ili privatno u SFRJ te u konačnici mogućnosti koju je pružala razvijena suradnja u ekonomiji, znanstveno-istraživačkim i kulturno-prosvjetnim djelatnostima. Osim navedenim metodama, koristili su se i klasičnim obavještajnim radom, prvenstveno preko svojih punktova u susjednim zemljama Jugoslavije pa je primjerice tako sovjetska služba putem klasične agenture svog punkta u Beču djelovala prema SFRJ u vidu prikupljanja povjerljivih podataka kojim bi došli do saznanja o jugoslavenskim unutarnjim političkim prilikama.²⁵²

Najznačajnije mjesto u djelovanju obavještajnih službi zemalja Varšavskog ugovora zauzimala je sovjetska služba, a nakon nje, po obimu svoga rada, istaknula se mađarska služba. Tijekom osamdesetih godina značajno je i djelovanje albanske obavještajne službe (ALOS) zbog situacije na Kosovu, a prisutno je i djelovanje bugarske službe, čiji je intenzivni interes posljedica kohezije širih strateških ciljeva zemalja Varšavskog ugovora i bugarskih nacionalnih pretenzija na jugoslavenski teritorij, posebno vezano uz negiranje makedonske nacije.²⁵³ Aktivnosti čehoslovačke i poljske obavještajne službe također su bile prisutne u Jugoslaviji, ali samo u okviru strateških interesa SSSR-a i Varšavskog ugovora.

6.1. Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja SSSR-a

6.1.1. Djelovanje sovjetske obavještajne službe prema komunističkoj Jugoslaviji

Kako bi smo razumjeli djelovanje SDS-a Centar Split prema djelovanju sovjetske obavještajne službe, nužno je sagledati razloge, način i metode djelovanja sovjetske službe prema teritoriju SFRJ u promatranom razdoblju. SSSR kao predvodnica zemalja Varšavskog ugovora nastojala je u svom obavještajnom djelovanju usmjeriti Jugoslaviju prema istočnom bloku zbog svojih širih strateških ambicija objedinjavanja svog utjecaja u južnoj i jugoistočnoj Europi, prvenstveno usmjerenog prema Balkanu i Mediteranu. Stoga je SSSR kao organizator i koordinator cjelokupne aktivnosti zemalja Varšavskog ugovora prema SFRJ, zasigurno

²⁵² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 23.

²⁵³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/73, Jedinствена programska orijentacija Službe državne bezbednosti za period od 1986. do 1990., državna tajna, 1985., 78-83.

dobivao najveću pažnju obavještajnih službi Jugoslavije, a samim time je bilo i usmjerenje rada SDS-a Centar Split zbog geostrateških interesa Sovjeta za obalno područje i luke na Jadranskom moru.

Karakteristika djelovanja obavještajnih službi SSSR-a prema Jugoslaviji je neprekinuti kontinuitet obavještajnog rada još od vremena monarhističke Jugoslavije s različitim intenzitetom u pojedinim razdobljima ovisno o vanjskopolitičkim uvjetima te sovjetskim unutarnjim prilikama. Čitava obavještajna djelatnost SOS-a prema SFRJ bila je zasnovana na vanjskopolitičkoj politici SSSR-a te njezinim političkim i vojnim interesima na jugoslavenskom prostoru.²⁵⁴ Obavještajne službe SSSR-a su svoje forme i metode djelovanje prema Jugoslaviji prilagođavale konkretnim političkim i drugim događanjima, a njihove obavještajne aktivnosti na ovim prostorima možemo podijeliti na tri karakteristične faze.

Prva faza obilježava razdoblje prije Drugog svjetskog rata, za vrijeme postojanja Kraljevine Jugoslavije. Jedan pravac djelovanja SOS-a bio je usmjeren prema tadašnjem političkom vrhu, a drugi prema KPJ čiji je rad bio zabranjen od 1920. do 1928., a poslije 1928. ju obilježava snažan proces staljinizacije. Imajući na umu navedeno, sovjetskim službama uvelike je bilo olakšano stvaranje klasične agenture na jugoslavenskom prostoru. Druga faza bila je tijekom Drugog svjetskog rata kada je snažno djelovanje SOS-a bilo usmjereno prema Narodnooslobodilačkom pokretu (NOP) s nastojanjima da NOR podrede interesima SSSR-a te se pristupilo stvaranju agenture u postrojbama NOV-a. Neposredno nakon Drugog svjetskog rata prema SFRJ je organiziran veliki sovjetski pritisak usmjeren prema podređivanju komunističke Jugoslavije interesima SSSR-a. Kroz ovo razdoblje koje je trajalo do Rezolucije Informbiroa 1948. i razlaza na relaciji Tito–Staljin zabilježena je ogromna obavještajna aktivnost putem špijunaža, sabotiranja i diverzija te propagandnih pritisaka i prijetnji. Osnovni ciljevi SOS-a ostajali su uvijek isti, a forme i metode za ostvarenje tih ciljeva mijenjali su se ovisno o tekućim događanjima. U razdoblju do 1948. zbog dobrih odnosa i otvorenosti prema SSSR-u, sovjetskim službama bilo je omogućeno masovno infiltriranje agenata. Od 1948. do 1954. obavještajno djelovanje SOS-a bilo je usmjereno na agresivan pritisak prema Jugoslaviji pa su obavještajna služba i klasična agentura provodili akcije s ciljem svrgavanja političkog jugoslavenskog rukovodstva. Treće razdoblje od 1955. do 1968. obilježava svojevrсни izmijenjeni nastup i metodologiju rada sovjetskih službi što je rezultat ublažavanje politike pritiska prema Jugoslaviji i smrti Staljina. Nakon sovjetske vojne

²⁵⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 23.

intervencije u Čehoslovačkoj 1968. ponovno se pojačava djelovanje SOS-a na jugoslavenskom teritoriju.²⁵⁵

U promatranom razdoblju, pogotovo nakon smrti Tita, sovjetske službe izrazito usmjeravaju svoj obavještajni rad na istraživanje cjelokupnog života u Jugoslaviji s posebnim naglaskom na unutarnje političke prilike i mogućnosti približavanja SFRJ istočnom bloku pod vodstvom SSSR-a.²⁵⁶

Obavještajni sustav SSSR-a²⁵⁷ imao je dvije paralelne službe koje su se bavile obavještajnim radom u inozemstvu i prema inozemstvu (Prikaz 11): službu Komiteta državne sigurnosti (rus. *Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti*, KGB) i Glavnu obavještajnu upravu pri Generalštabu sovjetske armije (rus. *Glavnoje razvedivatel'noje upravlenije*, GRU). Unutar ustroja KGB-a postojala je posebna Uprava za rad u inozemstvu koja je imala unutarnju regionalnu organizacijsku strukturu, a bila je promjenjivog karaktera s obzirom na intenzitet interesa i potreba prema određenoj regiji ili stranoj državi.²⁵⁸ Uz navedenu Upravu, prema inozemstvu djelovali su i drugi organizacijski odjeli kao što su bili protuobavještajna služba, sektor za psihološki rat, sektor za potencijalna djelovanja i diverzije KGB-a (Prikaz 12). Obje obavještajne službe, i KGB i GRU, imale su jake centrale te razvijene analitičke sektore što proizlazi i iz procjena SDB-a kako je KGB imao zaposlenih oko 8.000 ljudi.²⁵⁹ Sovjetska obavještajna služba, odnosno odgovarajući odsjeci KGB-a i GRU-a (Prikaz 13), svoje obavještajne aktivnosti u inozemstvu i prema inozemstvu neposredno su provodili iz i preko profesionalnih centara i punktova. Navedene organizacijske jedinice najčešće su bile ugrađene u brojne sovjetske institucije i ustanove u matičnoj zemlji. Njihova orijentacija bila je usmjerena na kontinuirane veze s inozemstvom i na kontakte sa stranim državljanima u zemlji, kao i na brojna sovjetska diplomatsko-konzularna predstavništva, pseudodiplomatska i druga predstavništva u inozemstvu. S obzirom na djelovanje prema SFRJ, jugoslavenske službe locirale su obavještajne centre²⁶⁰ i punktove²⁶¹ sovjetske službe na

²⁵⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 26.

²⁵⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/73, Jedinstvena programska orijentacija Službe državne bezbednosti za period od 1986. do 1990., državna tajna, 1985., 73.

²⁵⁷ Opširnije o razvoju obavještajno-sigurnosnog sustava SSSR-a vidi u: Pringle 2010, 774-783.; Haslam 2015, 8-89.

²⁵⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 211/9, Delatnost sovjetske obavještajne službe protiv SFRJ i suprotstavljanje Službe državne bezbednosti, str. pov., 1979., 3.

²⁵⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 211/9, Delatnost sovjetske obavještajne službe protiv SFRJ i suprotstavljanje Službe državne bezbednosti, str. pov., 1979., 3.

²⁶⁰ Obavještajni centar je organ obavještajne službe koji neposredno organizira i ostvaruje prikupljanje određenih podataka i izvršava druge zadatke na određenom pravcu. Obavještajni centar je ustanova ili organizacijska jedinica koja postoji prikrivena u sastavu date institucije, vojnog zapovjedništva, odnosno tvrtke na domaćem ili teritoriju treće države, tj. na prostoru zemlje koju obavještajno

teritorijima stranih država i u institucijama istih odakle su išle obavještajne aktivnosti prema jugoslavenskom prostoru. Navedeni su bili Beč, Trst, Budimpešta, Sofija i Bratislava, odnosno vidljivo je kako su centri i punktovi bili u državama koje su neposredno graničile sa Jugoslavijom ili su joj bile u blizini poput Čehoslovačke.²⁶² Suprotstavljajući se djelovanju sovjetske obavještajne službe, SDB je utvrdila ili na temelju ozbiljnih indicija otkrila sljedeću obavještajnu strukturu lociranu u SSSR-u, stranim zemljama i SFRJ koje su prema Službi bile orijentirane na rad protiv SFRJ:

- Obavještajna uprava Ministarstva vanjskih poslova koja je djelovala iz veleposlanstva SSSR-a u Beogradu i generalnog konzulata u Zagrebu te je imala obavještajce u određenim sovjetskim misijama poput trgovinskog predstavništva.
- Međunarodno odjeljenje CK Komunističke partije Sovjetskog Saveza (KPSS) je imalo koordinirajuću funkciju i usmjeravalo je obavještajno i propagandno djelovanje protiv SFRJ te je imalo ulogu analitičko-političkog praćenja i procjenjivanja (što je neposredno radio Sektor za Jugoslaviju), a također su imali svojeg predstavnika u diplomatsko-konzularnom sastavu veleposlanstva SSSR-a
- Centar Glavne uprave za opsluživanje Diplomatskih snaga SSSR-a (GlavUpDK) – Moskva je kao institucija neposredno bila vezana uz KGB, a bio je orijentiran na protuobavještajne zadaće u odnosu na strana i druga predstavništva u SSSR-u, pa prema tome i prema jugoslavenskim predstavnicima.
- Obavještajni aparat u Ministarstvu vanjske trgovine koji je imao brojne punktove u sovjetskim vanjsko-trgovinskim organizacijama.
- Državni komitet SSSR-a za koordinaciju znanstveno-istraživačkog rada unutar kojeg je bio ugrađen obavještajni aparat KGB-a, a djelovao je prema jugoslavenskim znanstveno-istraživačkim ustanovama i programima.
- Obavještajna uprava „Morflota“ na čijem je čelu bio general-major, a dio sastava činili su aktivni časnici sovjetske vojske. Djelovao je kroz brojne punktove u

istražuje (moguće u diplomatskom, konzularnom ili drugom predstavništvu). U svom sastavu ima obavještajce koji organiziraju i neposredno se angažiraju preko ljudskih izvora – povjerenika, informatora ili agenata u strukturama i prostoru protivnika, prikupljajući određene vrste podataka. Vidi: Đorđević 1986, 246.

²⁶¹ Obavještajni punkt čini grupa obavještajaca privremeno angažiranih na obavještajnom istraživanju prema određenom prostoru ili objektu, koja poslije završenog zadatka prestaje s radom. Za obavljanje datog obavještajnog istraživanja punkt čini cjelinu i praktički predstavlja privremeni obavještajni centar u malom, pa zato raspolaže radio-stanicom preko koje prima poruke od centrale i dostavlja izvještaje s prikupljenim podacima i obavljenim drugim zadacima. Vidi: Đorđević 1986, 247.

²⁶² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 211/9, Delatnost sovjetske obavještajne službe protiv SFRJ i suprotstavljanje Službe državne bezbednosti, str. pov., 1979., 4.

inozemstvu, a u SFRJ su predstavnici „Morflota“ bili prepoznati kao obavještajno aktivni u Rijeci i Dubrovniku.

- Obavještajni aparat u centrali Sovjetske dunavske plovidbe (SDP) koji je u SFRJ imao predstavništvo u Beogradu s podružnicama u Vukovaru i Kladovu. Mjesto direktora SDP-a u Beogradu bilo je rezervirano za KGB, a obavještajno su djelovali prema jugoslavenskim brodograditeljima i osobama zaposlenim na održavanju instalacija i funkcioniranju plovidbe na Dunavu.²⁶³
- Punkt u Centrali „Inturista“ u Moskvi bio je orijentiran na sovjetske turiste koji su boravili u SFRJ, a prepoznato je obavještajno djelovanje u predstavništvu „Inturista“ u Beogradu te podružnicama u Zagrebu, privremenim predstavništvima u Splitu i Herceg Novom, a njihov rad se koordinirao iz veleposlanstva SSSR-a u Beogradu.
- Punkt u RT Moskva-jugoslavenska redakcija imao je identificirana dva obavještajca, a u svom sastavu bilo ih je nekoliko iz „informbiroovske“ emigracije te su djelovali obavještajno i propagandno u okviru sovjetske vanjskopolitičke propagande. Ovdje je poseban sigurnosni problem bila njihova korespondencija koju su vodili sa slušateljima iz Jugoslavije.
- Punkt u Centrali Sovjetske novinske agencije Odsjek za Jugoslaviju bio je nositelj izrade i plasiranja pisane propagande SSSR-a, a preko svog dopisništva i obavještajno aktivan. Preko njih je prema Jugoslaviji djelovala sovjetska vojna obavještajna služba.
- Obavještajno djelovanje prepoznato je i kroz punkt ugrađen u sjedištu Crvenog križa i polumjeseca.
- Punkt u Institutu za svjetski socijalistički sistem s posebnim Odjelom za Jugoslaviju imao je operativne i analitičke zadatke. Nekoliko osoba iz ovog instituta bilo je u SFRJ na raznim diplomatsko-konzularnim dužnostima, a bila je značajna uloga ove institucije u pripremi mladih kadrova za rad u diplomatsko - konzularnim predstavništvima u Jugoslaviji.
- Punkt na „Sveučilištu Lomonosov“ u Moskvi djelovao je prema jugoslavenskim studentima, specijalizantima i lektorima, a imao je zapaženu ulogu u promatranju jugoslavenskih studenata koji su tamo studirali te se radilo na obradi i indoktrinaciju s ciljem povezivanja mogućih kandidata sa KGB-om.

²⁶³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 211/9, Delatnost sovjetske obavještajne službe protiv SFRJ i suprotstavljanje Službe državne bezbednosti, str. pov., 1979., 5.

- Punkt u sjedištu Saveza sovjetskih društava međunarodnog prijateljstva SSSR-a u Lenjingradu djelovao je prema Jugoslaviji kroz instituciju „bratimljenja gradova“, a bio je i nositelj sovjetske inicijative za obnavljanje „Društva jugoslavensko-sovjetskog prijateljstva“. Dom sovjetske kulture u Beogradu bio je statusno formalno podređen ovoj sovjetskoj organizaciji, a njihov upravitelj bio je redovito iz redova KGB-a.²⁶⁴
- U veleposlanstvu SSSR-a u SFRJ bio je ugrađen obavještajni centar kao i posebni aparat GRU-a kroz vojno izaslanstvo. Također je bio posebno organiziran aparat za protuobavještajnu zaštitu sovjetske misije u SFRJ koji je vodio major KGB-a.²⁶⁵
- Izražena obavještajna aktivnost bila je u Generalnom konzulatu SSSR-a u Zagrebu i vjerojatno je bio podređen aparatu iz beogradskog veleposlanstva.
- Djelovalo se i iz Ruske pravoslavne crkve u Jugoslaviji sa sjedištem u Beogradu koja je pored direktnih veza s Moskvom, imala vrlo intenzivne veze s obavještajcima iz sastava diplomatsko-konzularnih predstavništava u SFRJ.
- Predstavništvo „Aeroflota“ u Beogradu, Zagrebu i Dubrovniku također je bilo prepoznato po aktivnom obavještajnom djelovanju.²⁶⁶

Iz svega navedenog, vidljivo je kako su sovjetske službe intenzivno obavještajno djelovale prema Jugoslaviji preko čitavog niza spektra institucija od političkih, kulturnih, gospodarskih, znanstvenih do vjerskih što nedvojbeno ukazuje na važnost jugoslavenskog teritorija za ostvarivanje vanjskopolitičkih ambicija SSSR-a.

S obzirom na široke mogućnosti preko kojih je sovjetska služba mogla obavještajno djelovati prema SFRJ, bilo je nužno dati SDB-u orijentacijski pravac u radu na suprotstavljanju službama SSSR-a. Stoga se u dokumentu pod nazivom „Jedinstvena programska orijentacija Službe državne bezbednosti za period 1986. do 1990.“²⁶⁷ daju se ocjene rada i intenziteta djelovanja sovjetske obavještajne službe te se služba usmjerava u svom radu na suprotstavljanju Sovjetima.

Kao jedan od problema SDB-a isticale su se postojeće slabosti u evidentiranju i ostvarivanju općeg operativnog nadzora u odnosu na boravak sovjetskih državljana u SFRJ,

²⁶⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 211/9, Delatnost sovjetske obavještajne službe protiv SFRJ i suprotstavljanje Službe državne bezbednosti, str. pov., 1979., 7.

²⁶⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 211/9, Delatnost sovjetske obavještajne službe protiv SFRJ i suprotstavljanje Službe državne bezbednosti, str. pov., 1979., 9.

²⁶⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 211/9, Delatnost sovjetske obavještajne službe protiv SFRJ i suprotstavljanje Službe državne bezbednosti, str. pov., 1979., 4. 10.

²⁶⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/73, Jedinstvena programska orijentacija Službe državne bezbednosti za period od 1986. do 1990., državna tajna, 1985., 65.-66.

bez obzira na pravni temelj boravka. Od raznih kategorija sovjetskih državljana koji su iz različitih razloga boravili u SFRJ, kao poseban problem isticalo se pitanje otkrivanja, praćenja i dokumentiranja obavještajne djelatnosti sovjetskih državljana koji temeljem braka borave u SFRJ, a zaposleni su na sigurnosno osjetljivim radnim mjestima ili su u mogućnosti pristupa povjerljivim podacima interesantnim sovjetskim obavještajnim službama.

Nadalje, u okvirima bilateralne suradnje trebalo je detektirati i spriječiti svako ekstremnije korištenje sovjetskih državljana u širenju propagande koja bi mogla destabilizirati jugoslavenski poredak. Stoga su i savezna i republičke službe sigurnosti imale zadaću operativno pokrivati i suprotstavljati se obavještajnoj djelatnosti koja se odvijala iz diplomatskih i drugih predstavništava SSSR-a u SFRJ. Osim toga, jedna od zadaća bila je i istraživanje interesa sovjetske obavještajne službe prema pripadnicima jugoslavenske emigracije na Zapadu. U suprotstavljanju agenturnom radu sovjetske obavještajne službe, SDB je posebnu pozornost usmjerila na građane SFRJ koji su imali česte kontakte sa rodbinom u SSSR-u. Također, zbog pretpostavke kako sovjetske službe koriste jugoslavenski teritorij i državljane SFRJ za obavještajno djelovanje prema drugim državama, navedena kategorija je bila u fokusu pažnje SDB-a. Jednako tako, SDB je imao zadaću kontinuiranog rada na otkrivanju, dokumentiranju i sprječavanju obavještajne djelatnosti sovjetske obavještajne službe prema obalnom području Jadrana i dijelu međunarodnog riječnog plovnog puta Dunavom kroz SFRJ. Osim toga, prema programu rada, SDB je posebnu pažnju trebao posvetiti protuobavještajnoj zaštiti građana i radnih organizacija iz SFRJ koje sudjeluju u izgradnji gospodarskih objekata u SSSR-u. Razlog tomu je postojanje više pokušaja stvaranja agenturnih pozicija od strane sovjetske obavještajne službe među navedenim kategorijama jugoslavenskih državljana.²⁶⁸ S obzirom na programsku orijentaciju savezne službe sigurnosti, ona je sukladno hijerarhijskoj uspravnici davala smjernice za rad SDS-a na teritoriju SRH po pitanju suprotstavljanju sovjetskoj obavještajnoj službi.

6.1.2. Djelovanje Sovjetske obavještajne službe prema komunističkoj Hrvatskoj

Kako bi se razumjelo kako je SDS u komunističkoj Hrvatskoj radila prema strancima i izučavala razne kategorije stranaca, kroz dostupne arhive iste službe i dokumentaciju potrebno je izučiti njeno protuobavještajno djelovanje i suprotstavljanje djelovanju stranih

²⁶⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/73, Jedinствена programska orijentacija Službe državne bezbednosti za period od 1986. do 1990., državna tajna, 1985., 73.-75.

obavještajnih službi za koje se i prosuđivalo da svojom metodologijom djeluju i kroz razne kategorije stranaca. Kada govorimo o djelovanju obavještajnih službi SSSR-a, SDS njihovo djelovanje izučava, kako kroz obavještajno djelovanje, tako i kroz druge djelatnosti koje mogu ugroziti ustavno-pravni poredak.

Kroz „Nastavni plan i program osnovnog stručnog obrazovanja radnika službe državne sigurnosti u SR Hrvatskoj“ iz 1976. godine²⁶⁹ djelatnici SDS-a su dobivali temeljna saznanja o djelovanju obavještajnih službi SSSR-a na prostoru bivše Jugoslavije, odnosno Hrvatske. Iz ovog materijala dolazimo do spoznaja o edukaciji djelatnika službe kroz teme: „Nastanak i razvoj obavještajne službe SSSR-a“, „Organizacija obavještajnog sistema SSSR-a“ te „Forme i metode rada SOS prema SFRJ“. Kroz dostupne materijale SDS-a, odnosno njihova izvješća o radu, programsku orijentaciju i program rada za 1980. vidljivo je kako je ista ušla u složenije razdoblje te se procjenjivalo kako će zbog krizne situacije u međunarodnim odnosima, kao i događanja na unutarnjem planu nakon smrti Tita, strane obavještajne službe znatno pojačati svoje djelovanje kroz sve oblike i forme rada. SDS se ovom djelovanju nastojala suprotstaviti primjenom operativnih i operativno tehničkih mjera, kroz operativne kombinacije, dvojne kombinacije, operativna istraživanja i operativne obrade pojedinaca i institucija.

Od sveukupno sedam dvojnih kombinacija vođenih prema stranim obavještajnim službama, SDS je početkom osamdesetih godina vodio samo jednu dvojnju kombinaciju prema sovjetskoj obavještajnoj službi, a nositelj je bio Centar Pula:²⁷⁰

„Dvojna kombinacija „Gora“ /Centar Pula/ - ostvarena je tokom 1980. iz op. akcije „Most“ - kontrola aktivnosti sovjetskih kontrolno-prijemnih organa koji su u ranijim periodima „provjeravali i pripremali“ suradnika „Gorkog“ za put u SSSR. Za vrijeme boravka u SSSR-u, „Gorkom“ su na klasičan način pristupili i angažirali ga za suradnju pripadnici ob. službe. Suradnik je po našem instruktažu prihvatio suradnju. Po povratku u zemlju, kontrolu ponašanja suradnika vršio je pripadnik sovjetskih kontrolno-prijemnih organa Š. za kojeg je utvrđeno da je oficir KGB. Kombinacija je dobro vođena, posebno dobro je vođen i instruiran suradnik.“²⁷¹

Prema sovjetskoj obavještajnoj službi republička SDS 1980. vodila je sedam operativnih akcija. Operativna akcija „Neva“ zavedena je 1980. i provodili su je svi centri SDS-a s ciljem prikupljanja saznanja o boravcima građana Hrvatske u istočnoeuropskim

²⁶⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/65, Nastavni plan i program osnovnog stručnog obrazovanja radnika službe državne sigurnosti u SR Hrvatskoj, prosinac 1976.

²⁷⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/23, Izvještaj o radu SDS-a za 1980., 92.

²⁷¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/23, Izvještaj o radu SDS-a za 1980.,116.

zemljama te nastojanjima sovjetske obavještajne službe i obavještajnih službi istočnoeuropskih zemalja na angažiranju jugoslavenskih državljana za suradnju. Operativne akcije trajnijeg karaktera „Most“ i „Obala“ vodili su centri Pula, Rijeka i Split. Navedene akcije imale su za cilj kontrolu sovjetskih kontrolno-prijemnih organa te nadziranje predstavnika poduzeća „Sudoimport“ u tim gradovima. Prosudba kako su u ove institucije ugrađeni sovjetski obavještajci potvrđena je tijekom 1980. radom na navedenim akcijama. Operativnu akciju „Volga“ također su provodili svi centri SDS-a, a odnosila se na izučavanje mješovitih brakova s građanima iz istočnoeuropskih zemalja, a posebno iz SSSR-a. Temeljna postavka za pokretanje navedene operativne akcije je procjena kako sovjetske obavještajne službe koriste mješovite brakove za ugradnju svojih agenata. Ostale operativne akcije bile su „Glumac“ koju je vodio Centar SDS Zagreb vezanu uz okolnosti emigracije sovjetskih rukovoditelja iz Ministarstva kemije SSSR-a na Zapad te akcija „Tina“ koju je vodio Centar SDS Pula.²⁷² Od operativnih kombinacija prema sovjetskoj službi, Centar Split je vodio samo jednu: „Šolman“ koja nije bila aktivna u promatranom razdoblju. Odnosno, za operativnu kombinaciju „Šolman“ u godišnjem izvješću se zaključuje kako „nije ostvaren kontakt sa suradnikom koji je napustio zemlju 1978. godine. Kombinaciju je potrebno staviti u stanje mirovanja“.²⁷³

Na teritoriju SRH, SDS je posvećivao pozornost predstavnicima diplomatsko-konzularnih i trgovačkih predstavništava SSSR-a koji su djelovali u SFRJ i SRH. Savezni SDB je temeljem prikupljenih podataka procjenjivala kako na cjelokupnom teritoriju Jugoslavije osamdesetih godina stalno boravi oko 1.500 sovjetskih predstavnika te se većina bavila prikupljanjem podataka, kao i propagandnim djelovanjem u korist SSSR-a. Kao vodeće mjesto koje se bavilo obavještajnim radom prepoznato je veleposlanstvo SSSR-a u Beogradu koje je zajedno s ekonomskim predstavništvom zapošljavalo oko 130 sovjetskih državljana raspoređenih na način da pokrivaju sve važnije oblasti i institucije u Jugoslaviji. SDB je ranih osamdesetih godina pratila oko osamdeset osoba iz sovjetskih predstavništava u Jugoslaviji te su utvrdili kako je oko 45% pripadnika sovjetske vojne obavještajne službe ugrađenih u predstavništva kao civilne osobe.²⁷⁴ Istovremeno, SDB je zapazio noviju pojavu kako se diplomatski kadar SSSR-a ne novači isključivo, kao ranije, iz struktura ministarstva vanjskih poslova, već znanstvenicima iz znanstveno-istraživačkih ustanova. Zbog toga je SDB, prateći diplomate-znanstvenike, teško mogao razlučiti njihov obavještajni interes od znanstvenog.

²⁷² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/23, Izvještaj o radu SDS-a za 1980.,117.

²⁷³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/23, Izvještaj o radu SDS-a za 1980.,118.

²⁷⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Novija djelatnost sovjetske obavještajne službe prema Jugoslaviji, Beograd, str. pov., 28 januar 1983.

Ova kategorija stranaca oslanjala se na legalne izvore prikupljanja podataka, a bili su orijentirani na prikupljanje iz područja znanstveno-tehničke i tehnološke domene, a posebno na patente i licence koje je Jugoslavija uvozila iz zapadnih zemalja. S obzirom na saznanja saveznog SDB-a, i SDS u SRH je imajući ove pretpostavke na umu, usmjeravao svoje centre na praćenje dolazaka sovjetskih diplomatsko-konzularnih predstavnika te nadziranje njihovih aktivnosti.

U klasičnoj obavještajnoj aktivnosti, stranci iz sovjetskih predstavništava opservirali su vojne objekte, prikupljali znanstveno-tehničke i tehnološke dokumente povjerljivog karaktera te opservirali strane ratne brodove prilikom posjeta lukama na Jadranu. Veleposlanstvo u Beogradu je koordiniralo svu obavještajnu djelatnost koja se odvijala iz obavještajnih centara i punktova u Jugoslaviji, kao i sovjetskih dopisnika i novinara, lektora ruskog jezika, gospodarskih stručnjaka i slično. Sovjetske stručnjake educirali su kako se ponašati u Jugoslaviji, kako uspostavljati kontakte i stvarati veze među građanima. Po partijskoj liniji educirali su se u promidžbenom djelovanju i raspačavanju promidžbenih materijala koji im je pribavljao Dom sovjetske kulture u Beogradu i Sovjetska novinska agencija.

Specijalizanti koji su iz SSSR-a dolazili u Jugoslaviju također su bili u kontaktu s diplomatsko-konzularnim predstavnicima. Pri dolasku u zemlju, svaki specijalizant bio je dužan javiti su u sovjetsko veleposlanstvo u Beogradu, odnosno određenom diplomatskom djelatniku koji će pratiti njegov rad i na kraju ga ocijeniti. Sovjetski specijalizanti u Jugoslaviji birali su teme iz ekonomije, tehnologije, kemije, fizike (za razliku od specijalizanata s Zapada koji su birali teme iz društveno-humanističkih znanosti).²⁷⁵ Osim navedenih, SDS je u Hrvatskoj posebno pratila sovjetske državljane iz mješovitih brakova, posjete sovjetskih ratnih i turističkih brodova jadranskim lukama te nastojala detektirati povezanost ovih kategorija s mogućim obavještajnim radom za sovjetsku službu. Stoga su SDS-ovi centri imali zadaću nadzirati i kontinuirano pratiti indikativne aktivnosti raznih kategorija sovjetskih državljana kako bi se SDS mogao kvalitetno suprotstaviti radu sovjetskih službi.

²⁷⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Novija djelatnost sovjetske obavještajne službe prema Jugoslaviji, Beograd, str. pov., 28 januar 1983.,15.-16.

6.1.3. Operativni rad SDS-a Centar Split na suprotstavljanju Sovjetskoj obavještajnoj službi

6.1.3.1. Problematika sovjetskih brodova u dalmatinskim brodogradilištima

Prema dostupnim izvorima, operativni rad SDS-a Centar Split možemo rekonstruirati prema propisanom obrascu „Informacija“ koji je bio SDS-ov jedini temeljni dokument izvješćivanja o svim sigurnosnim pojavama, problemima, događajima te prikupljenim podacima. Kroz informacije SDS Centra Split vidljivo je kako u promatranom razdoblju operativni djelatnici poklanjaju posebnu pozornost problematici boravka sovjetskih brodova u Jadranskom moru koji su bili dokovani²⁷⁶ zbog remonta u organizaciji tvrtke „Sudoimport“ iz Moskve. Tako je iz informacije SDS-a Centra Split vidljivo kako je zadarsko brodogradilište od SSSR-a kupilo veliki dok za popravak brodova koji se nalazio u uvali Lamjana na otoku Ugljanu. Predstavnici moskovskog „Sudoimporta“ početkom svake godine dogovarali su poslove duž jadranske obale pa sukladno tome u Zadru dogovorili remont brodova pet do šest brodova godišnje. Iako je ovo bio uobičajen oblik poslovne suradnje, operativci SDS-a zapažali su određene neobičnosti u ovako dogovorenom remontu brodova.

Naime, dokovanje sovjetskih brodova trajalo je duže nego što je prema sovjetskim kriterijima bilo dozvoljeno jugoslavenskim brodovima u SSSR-u. Odnosno, vidljivo je kako se nije držalo načela reciprociteta u remontu. Jednako tako, članovi posada sovjetskih brodova imali su minimalne obveze te su velik dio svog vremena trošili na druge aktivnosti. Operativci službe su procjenjivali kako se dobar dio vremena utrošio na prikupljanje raznih informacija, uspostavljanje kontakata s lokalnim stanovništvom te na praćenje svakodnevnih događanja. Odnosno, pod krinkom radova u brodogradilištu, Sovjeti su se mogli posvetiti obavještajnom prikupljanju podataka o području u kojem su boravili. Još jedan sigurnosni problem je bio mogućnost prisluškivanja i praćenja prometa radio-uređajem s mjesta gdje su se nalazili sovjetski brodovi. Navedeno je posebno dolazilo do značaja kada se uzme u obzir činjenica kako je stotinjak metara od sovjetskih brodova bio udaljen garnizon JNA s ambulantom i vojnom centralom, a nedaleko i glavna pošta. Da je ovo bilo itekako moguće

²⁷⁶ Dokovanje broda je izraz koji se koristi kada brod ide u dok zbog popravaka ili redovnog pregleda te je propisano tehničkim pravilima klasifikacijskih društava kojih se moraju pridržavati brodogradilišta. Vidi: Raguž 2021, 1.

vidljivo je u podatku, koju je iznio operativac službe, kako su slične pojave zabilježene u svijetu, a sovjetski brodovi zaplijenjeni i posade protjerane.²⁷⁷

Kroz informacije iz 1980. vidljivi su dolasci sovjetskih predstavnika „Sudoimporta“ koji nadgledaju operativni djelatnici SDS Centra Split, ali bez značajnih operativnih saznanja o boravku Sovjeta.²⁷⁸ Međutim, za vrijeme boravka dopredsjednika istog poduzeća, sovjetskog državljanina Vladimira Bratćenka u lipnju 1982., uočene su neuobičajene okolnosti posjeta Radnoj organizaciji (RO) „Jadroslobodna“ te splitskom i trogirskom brodogradilištu. Naime, kao opravdanje za boravak Bratćenko je naveo informiranje o mogućnostima gospodarske suradnje ovih poduzeća sa SSSR-om u narednom sovjetskom petogodišnjem ekonomskom planu. Međutim, operativni djelatnici SDS Centra Split su informativnim razgovorima, posredstvom društvenih veza i usmjeravanjem operativnih veza došli do drugačijih saznanja o razlogu dolaska Bratćenka. Naime, u razgovoru Bratćenka s direktorom „Jadroslobodne“ vidljivo je kako su upravo u tom trenutku jugoslavenski predstavnici bili na pregovorima u Moskvi zbog gospodarske suradnje, na što je Bratćenko promijenio temu. Drugim riječima, moskovski direktor nije imao potrebe dolaziti u SFRJ iz navedenih razloga, što otvara mogućnost drugog razloga dolaska.²⁷⁹

O mogućnosti obavještajnog djelovanja kroz boravke sovjetskih brodova u uvali Lamjana, svjedoči informacija SDS-a iz 1983. o uplovljavanju broda „Viktor Bugaev“ zbog popravka u remontnom brodogradilištu. Operativac SDS-a procjenjivao je kako dolazak ovakve vrste broda zahtjeva šire angažiranje službe jer se radilo o istraživačkom sovjetskom brodu s posebnom namjenom. Naime, brod se koristio za prikupljanje najraznovrsnijih podataka te su svojevremeno bili protjerani iz SAD-a, Kine, Japana i sjeverne Europe zbog utvrđenih špijunskih promatranja. Brod je bio preplavljen najraznovrsnijim usmjerivačkim antenama, radarima, radio-goniometrijskim i paraboličnim antenama ukazujući na bogatstvo ugrađene elektronike. U odnosu na malu nosivost, brod je imao velik broj članova, a druge indikativne indicije ukazivale su na to kako se radilo o špijunskom brodu, te se u zaključku iznosi da istom treba posvetiti maksimalnu pažnju kako od strane SDS-a, tako i drugih samozaštitnih institucija uključujući i JNA. Praćenje aktivnosti od strane SDS-a je bilo otežano zbog više razloga kao što su udaljenost od grada i slaba povezanost, a služba je imala su samo dvije operativne pozicije, nije bio stalan carinski nadzor te se praktički radilo o slobodnoj carinskoj zoni. Dotadašnja saznanja su pokazala kako sovjetski pomorci osim izviđanja pokušavaju i nešto zaraditi sitnim krijumčarenjem goriva, alkohola i cigareta, a

²⁷⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 20, 18.01.1980.

²⁷⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 449,30.06.1980.

²⁷⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 234, 06.07.1982.

nije se isključivalo i nelegalna prodaja oružja i ostale opreme. Međutim, zbog nedostatka ostalih izvješća o dolasku ovog sovjetskog broda nije moguće utvrditi je li se posada broda bavila ikakvom obavještajnom djelatnošću.²⁸⁰

SDS Centar Split se i u kasnijim izvješćima bavio nadzorom predstavnika „Sudoimporta“ pa je tako u lipnju 1984. Inspektor tvrtke Vasilij Martinjenko zaveden u prethodnu operativnu obradu tijekom svog boravka u zadarskom brodogradilištu na otoku Ugljanu. Sama činjenica kako je Martinjenko bio strani državljanin omogućavala je zavođenje navedenog stupnja obrade po klasifikaciji obavještajne djelatnosti SSSR-a. SDS je nadzirao kontakte Martinjenka s generalnim konzulom SSSR-a Karpačovim te njegova putovanja u Zagreb i Beograd. Međutim, s obzirom na radno mjesto Martinjenka nije neuobičajeno sastajanje sa svojim diplomatsko-konzularnim predstavnicima tijekom boravka u stranoj državi. Jedina indikativno saznanje o sovjetskom inspektoru je SDS dobio od suradnika „Igora“ koji je poslovno bio u svakodnevnom kontaktu s Martinjenkom. Suradnik je izvijestio kako Martinjenko nije razumio svakodnevne operativne poslove vezane za radove na brodu za razliku od njegovog prethodnika koji se pokazao kao vrstan i operativan stručnjak.

Slijedeća dostupna informacija vezana uz aktivnosti Martinjenka datira iz 1987., a u kojoj se iznosi kako Martinjenko očekuje povratak u SSSR jer se predstavnik „Sudoimporta“ mijenjao svake tri godine. Martinjenku je istekao rok i bio je zadovoljan povratkom u SSSR jer je smatrao kako su primanja bila premala za uvjete života u Jugoslaviji. Tijekom nadziranja SDS je zapazio kako u posljednjih nekoliko mjeseci Martinjenku više ne dolaze u kućne posjete pomorci sa sovjetskih brodova koji su u remontu, što je prije bilo učestalije, a i on sam je vrlo rijetko izlazio iz kuće. Na prostoru brodogradilišta, Martinjenka je najviše kontaktirala A.S., lektorica ruskog jezika na Filozofskom fakultetu u Zadru s kojom je obilazio posade sovjetskih brodova. A.S. je počela dovoditi i grupe studenata na brod, a Martinjenko je pred „Igorom“ objasnio kako A.S. dolazi radi sovjetskih časopisa, a studente dovodi kako bi bolje upoznali i savladali ruski jezik. „Igor“ je također uočio kako zapovjednici sovjetskih brodova koji dolaze u brodogradilište, u posljednje vrijeme, izbjegavaju zapečatiti radio-stanice, a što je bila obveza prema međunarodnom pomorskom pravu. Više puta je, obavljajući poslove remonta, zatekao mornare na brodovima kako koriste radio-stanice što upućuje na djelatnost prislušivanja o čemu je bila izvještena i Služba javne sigurnosti.²⁸¹ Iz navedenih informacija vidljivo je kako su sovjetski brodovi

²⁸⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 222, 12.05.1983.

²⁸¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 764, 25.12.1987.

tijekom boravka na remontu vjerojatno bili korišteni za obavještajno prikupljanje podataka putem prisluškivanja. Također, SDS Centar Split nastojao je nadzirati predstavnike „Sudoimporta“ i njihove moguće obavještajne aktivnosti. Međutim, osim nekoliko indikativnih saznanja, operativci SDS-a nisu dolazili do potvrde o obavještajnoj djelatnosti među Sovjetima.

6.1.3.2. SDS Centar Split i nadzor posjeta sovjetskih ratnih brodova

Tijekom promatranog razdoblja bili su uobičajene posjete ratnih brodova stranih država jadranskim lukama. Prilikom dolaska stranog broda, diplomatsko-konzularni predstavnici te države dolazili bi u protokolarnu posjetu brodu i posadama. Tom prilikom bi se održavale prigodne svečane večeri na kojima bi se pozivali i lokalni jugoslavenski dužnosnici te djelatne vojne osobe. Također, organizirale su se posjete brodovima za građanstvo prilikom kojih su se prezentirale strane države i njihova ratna mornarica. SDS Centar Split nastojao je pratiti dolaske ratnih brodove te putem svojih operativnih pozicija nadgledati ponašanje članova posada i diplomatsko-konzularnih predstavnika te posjetitelja ne bi li detektirali moguće obavještajno djelovanje.²⁸²

Tijekom boravka odreda brodova crnomorske flote ratne mornarice (RM) SSSR-a 1980. u Splitu, SDS je nadzirao cijeli tijek posjeta dajući posebnu pozornost sovjetskim i drugim stranim diplomatsko-konzularnim predstavnicima. Sa sovjetske strane ovom prigodom u Splitu je boravio generalni konzul SSSR-a iz Zagreba Valentin Gusev te pomorski izaslanik SSSR-a Sviridov.²⁸³ Boravak navedenih istaknutih dužnosnika ovog ranga govori o važnosti dolaska ovih brodova na Jadran. U kontaktima s općinskim predstavnicima Splita i Vojno pomorske oblasti Sovjeti su se ponašali uobičajeno, no ovom prilikom i dosta suzdržano. Prema informaciji SDS-a, djelovalo je kako su bili pripremljeni kako se ponašati i postavljati pitanja, a pojedine teme razgovora bile su unaprijed određene što zapravo nije neuobičajeno tijekom ovakve vrste protokolarnih posjeta. Za vrijeme boravka brodova organizirane su posjete građanstva, a posebno indikativno bilo je prisustvo priličnog broja posjetitelja iz arapskih zemalja, od kojih su većina bila studenti koji su se nalazili na školovanju u Splitu. Među posjetiteljima je bilo dosta osoba instruiranih od strane SDS-a koji su prikupljali saznanja iz posjete kroz komunikaciju s dostupnim

²⁸² Barić 2020, 151-152.

²⁸³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 270, 14.04.1980.

članovima posada, a isto tako su pratili i ponašanja drugih građana u posjeti brodovima. U vrijeme posjeta sovjetskih brodova SDS je posebnu pozornost obratio i na osobe u obradama po klasifikaciji obavještajne djelatnosti SSSR-a, prateći njihovo ponašanje i komentare. Međutim, SDS nije zabilježio interesantne istupe iz redova informbiroovskih (IB) emigranata, IB povratnika, kao ni prosovjetskih nastrojenih osoba, iako su i prema ovim strukturama bili usmjereni suradnici i druge pozicije i primjenjivane su ostale mjere.

Dolazak sovjetske flote zainteresirao je i zapadne vojne izaslanike iz SAD-a, Velike Britanije i Italije koji su također došli u Split, a prema kojima su poduzete operativne i operativno tehničke mjere od strane SDS-a kao što su usmjeravanje izvora, tajno ozvučenje, tajni pretres i tajna pratnja. Primjena mjera prema zapadnim vojnim izaslanicima rezultirala je saznanjima o njihovoj izvidničko-obavještajnoj djelatnosti prema sovjetskim brodovima i članovima posada, kao i prema ratnoj luci Jugoslavenske ratne mornarice (JRM) „Lora“ u Splitu. S Marjana je bio opserviran veliki patrolni brod, kupljen u SSSR-u, a stacioniran u Lori. Prilikom tajnog ozvučenja hotelskih soba vojnih izaslanika SAD-a, Velike Britanije i Italije, SDS je došao do saznanja kako su oni između sebe detaljno komentirali karakteristike sovjetskih brodova i podmornice, te velikog patrolnog broda JRM-a stacioniranog u Lori, nedavno kupljenog u SSSR-u.

Za posjetu sovjetskih brodova SDS Centar Split je izvršio detaljne pripreme. Održali su operativni sastanak sa predstavnicima Organa bezbednosti (OB) JNA i službe javne sigurnosti (SJS) na kojem je dogovoren djelokrug poslova za sve tri stručne službe te je razrađen plan mjera i radnji koje će se primjenjivati u ovoj akciji. Angažirana je cjelokupna operativa po liniji rada, na angažiranju suradničkih i drugih pozicija, te društveno-političkog faktora, Komiteta ONO i DSZ, mjesnih zajednica i ostalih struktura sa aspekta samozaštite što govori o važnosti posjete sovjetskih brodova u splitskoj luci. SDS Centar Split u ovoj akciji je primijenio slijedeće mjere: provjeravanje, informativni razgovor, obavještenje i upozorenje, usmjeravanje suradnika i drugih izvora SDS-a, tajno ozvučenje, tajni pretres i tajna pratnja.²⁸⁴

U istom sastavu (dva razarača, podmornica, pomoćni brod), odred sovjetskih brodova u listopadu iste godine boravio je i u Dubrovniku. Od sovjetskih diplomatskih predstavnika u Dubrovniku su tada boravili vojni izaslanik Arkadij Žuk te njegov pomoćnik Viktor Gregorenko. koji su ostali sve do odlaska flote. U protokolarnom dijelu u razgovorima sa sovjetske strane nije postavljeno niti jedno pitanje političke ili vojne naravi, što je moguće zaslugom Žuka, koji se prvi put tada našao na dužnosti vojnog izaslanika. Programom posjeta

²⁸⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 270, 14.04.1980.

predstavnicima sovjetske ratne mornarice obišli su vojno-ugostiteljsku ustanovu „Kupari“ i poduzeće „Dubrovkinja“ u Grudi. Prilikom posjeta interesirali su se o visini osobnog dohotka, funkcioniranju samoupravljanja, aktivnostima sindikata i sličnim temama. Naime, kroz formu neformalnog razgovora vjerojatno su prikupljali saznanja o ekonomskoj situaciji u SRFJ. I ovom prilikom su organizirane posjete građana brodovima, a koje je nadzirao SDS, ali nije bilo nikakvih neuobičajenih pojava.

I za vrijeme ove posjete sovjetskih brodova, vojni izaslanici Velike Britanije, Kanade, Nizozemske i SAD-a dolazili su u Dubrovnik zbog opservacije brodova. SDS je zabilježio kako su zapadni vojni izaslanici obišli, opservirali i snimali brodove, a posebno razarač 811, koji je bio novi i manji po veličini te opremljen isključivo raketnim naoružanjem. U ovim aktivnostima se najviše isticao britanski vojni izaslanik Anstey. SDS je vojnim izaslanicima napravio i tajni pretres soba u smještaju gdje su odsjeli. Pritom je kod nizozemskog vojnog izaslanika pronađen adresar te određena izvješća novijeg datuma odaslana iz veleposlanstva u Beogradu, a koja su bila pohranjena u aktovci s lozinkom, a sav materijal je presnimljen u obliku četrdeset i osam fotografija.²⁸⁵ Pošto u informaciji nisu priložene fotografije, vjerojatno se radilo izvješćima s opservacije sovjetskih brodova.

Slijedeći boravak brodova sovjetske ratne mornarice u Dubrovniku zabilježen je od u lipnju 1982. U to vrijeme od diplomatsko konzularnih predstavnika u Dubrovniku također su boravili vojni izaslanik SSSR-a Žuk te konzul iz Zagreba Konstantin Legacov. Programom su bili predviđeni prijem u skupštini općine, ručak u hotelu i uzvratni ručak na brodu, a prošli su zabilježeni bez ikakvih problema, bez nametanja tema ili razgovora o aktualnim svjetskim žarištima.²⁸⁶ SDS je procjenjivao kako je vojni izaslanik Žuk ovom prigodom namjerno odabrao vojno ugostiteljsku ustanovu Kupari za odsjesti jer je u tom razdoblju veći dio vojnih osoba JNA bio na odmoru, a tamo se pojavljivao u svečanoj vojnoj odori. Ozvučenje njegove sobe primijenila je služba sigurnosti JNA, ali bez posebnih rezultata. Jedino je tijekom kupanja došlo do incidenta kada je pomoćnik zapovjednika flote, u prilično alkoholiziranom stanju prevoditelju s jugoslavenske strane rekao: „Recite što vam treba, plan krstarice ću vam dati“, misleći kako je prevoditelj bio obavještajac SDS-a. Prevoditelj je rekao da ništa ne treba, važno je samo da su odnosi između dvije zemlje dobri.

Od zapadnih vojnih izaslanika u Dubrovniku je boravio njemački vojni izaslanik koji nije iskazao interes za sovjetske brodove, već je pred zgradom općine fotografirao ulazak sovjetskih časnika i pratio vrijeme njihovog zadržavanja. Vojni izaslanik Velike Britanije

²⁸⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 645, 09.10.1980.

²⁸⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 224, 15.06.1982.

Michael Roger Kollick i francuski vojni izaslanik Olivie De Maureov Ablieges uočeni su kako opserviraju sovjetsku flotu i rade fonodokumentaciju. Nad sovjetskim konzulom primijenjena je mjera tajne kontrole telefonskih razgovora, dok je mjera tajnog pretresa izostala, jer je u njegovoj odsutnosti u sobi boravila njegova supruga.²⁸⁷ Međutim, služba nije došla do nikakvih indikativnih saznanja o sovjetskom diplomatsko-konzularnom predstavniku.

Iste godine, već u studenom, Dubrovnik opet posjećuje odred ratnih brodova sovjetske mornarice. Zbog realizacije programa boravka u Dubrovnik je iz Beograda doputovao pomoćnik vojnog izaslanika Vladimir Suhanov, a osim njega zabilježen je i dolazak prvog sekretara veleposlanstva SSSR-a Vladimira Černiševa koji je u Dubrovniku posjetio brodove i zadržao se određeno vrijeme na njima, ali nikakva druga aktivnost nije zabilježena. Na susretima su Sovjeti i ovaj put naglašavali kako se u Sredozemlju nalaze u funkciji očuvanja mira i posebno su sretni kada dolaze u luke SFRJ, što nije slučaj s posjetima lukama Libije ili drugim arapskim lukama. Izlasci sovjetskih mornara su prošli bez ijednog incidenta, kupovali su enormne količine tepiha i drugih podnih prekrivača te su ostavili trgovina praznima.²⁸⁸ Za uobičajene posjete brodovima, organizirane za građanstvo u subotu i nedjelju, iskazan je minimalan interes. Od zapadnih diplomatsko-konzularnih predstavnika, u Dubrovnik su zajedno iz Beograda zrakoplovom doputovali pomoćnik vojnog izaslanika SAD-a i pomoćnik vojnog izaslanika Italije. U dva navrata služba je primijenila mjeru tajnog pretresa prema njima, ali bez rezultata. Zabilježeno je njihovo opserviranje i fotodokumentiranje uplovljavanja sovjetskih brodova s više prikladnih pozicija. OB JNA pratila je njihovu aktivnost u Boki Kotorskoj koju su posjetili pri čemu su opservirali postrojenja i brodove Jugoslavenske ratne mornarice, a posebno remontni zavod „Sava Kovačević“ u Tivtu. Također, pomoćnici vojnih izaslanika SAD i Italije stavili su se na raspolaganje pomoćniku vojnog izaslanika Velike Britanije kojeg su svojim unajmljenim vozilom dočekali u zračnoj luci, odvezli i vratili nazad nakon što je Britanac izvršio opserviranje i fotografiranje sovjetskih ratnih brodova. U tom razdoblju u Dubrovniku je boravio i kanadski vojni izaslanik koji je također dokumentirao boravak sovjetskih brodova u Dubrovniku.²⁸⁹ Vidljivo je kako su zapadni vojni izaslanici koordinirano i zajednički djelovali u opservacijama sovjetskih brodova. Također su dolaske brodova SSSR-a koristili i za odlazak u Boku Kotorsku na opservaciju tamošnjih postrojenja i brodova na remontu.

²⁸⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 224, 15.06.1982.

²⁸⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 469, 25.11.1982.

²⁸⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 469, 25.11.1982.

U veljači 1983. u Splitu je u neslužbenoj posjeti ponovno boravio odred brodova sovjetske ratne mornarice.²⁹⁰ Od diplomatsko-konzularnih predstavnika akreditiranih u SFRJ sa sovjetske strane u vrijeme ove posjete u Splitu su boravili generalni konzul Karpačov, sekretar konzulata Nikolaj Semenov, šef protokola u konzulatu Sergej Morozov te pomoćnici vojnog izaslanika u Beogradu, Vjačeslav Pronjin i Vladimir Suhanov. Posjet se odvijao prema unaprijed pripremljenom programu, a službeni kontakti s predstavnicima Vojnopomorske oblasti i skupštine općine Split su protekli korektno. Kroz sagledavanje obavještajne aktivnosti Sovjeta, uočeno je kako je nositelj iste bio član posade broda kapetan prve klase Trofimov. Navedeni se pojavljivao u svim službenim susretima i iskazivao interes koji se može ocijeniti obavještajnim. Drugim riječima, iskazao je zanimanje za sustav vojnog školovanja, specijalnosti za koje se obučava, za sustav općenarodne obrane, standard građana, plaće pojedinih profesija, zašto je roba toliko skupa, od kuda toliko automobila na ulicama i sličnim pojedinostima. U vrijeme posjete za građanstvo sovjetskim brodovima postavljeni su uobičajeni panoji koji prikazuju život u SSSR-a i dijeljene su brošure posjetiteljima. Sovjeti su zaključili kako su prilikom ranijih posjeta jugoslavenski građani bili prisniji prema sovjetskim posadama. Ovom prilikom su zaključili kako nisu bili baš prijateljski primljeni, a mladi građani su postavljali prema njihovom mišljenju dosta provokativnih pitanja, u prvom redu o događanjima vezanim za sovjetsku intervenciju u Afganistanu.

I tijekom ove posjete sovjetskih brodova u Splitu su boravili i zapadni vojni izaslanici SAD-a i Italije koji su iskazali uobičajenu obavještajno-izvidničku aktivnost snimajući brodove sovjetske ratne mornarice te vojne objekte garnizona Split. Američki vojni izaslanik je poslao telefonsko izvješće prema svojem veleposlanstvu u kojemu je izvijestio o sastavu flote RM SSSR-a. Prema zapadnim vojnim izaslanicama u Splitu od strane SDS-a su primijenjene mjere ozvučenja, tajnog pretresa i tajne pratnje. Prema sovjetskim vojno-diplomatskim predstavnicima primijenjene su mjere tajnog ozvučenja i tajnog pretresa, no nije se došlo do sigurnosno zanimljivih podataka za SDS. Od dosada navedenih primijenjenih tajnih mjera, primijenjeni su i informativni razgovori, a suradnja je ostvarena s OB JNA i SJS, kao i prilikom svake ovakve aktivnosti.²⁹¹

SDS Centar Split nadzirao je i neslužbenu posjetu odreda ratnih brodova SSSR-a Splitu u prosincu 1983. I ovom prilikom su prisustvovali sovjetski diplomatski predstavnici - pomoćnik vojnog izaslanika SSSR-a potpukovnik Vječeslav Mihajlović Mamontov te

²⁹⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 67, 01.03.1983.

²⁹¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 67, 01.03.1983.

generalni konzul sovjetskog konzulata iz Zagreba Karpačov. Posjetu su također pratili i vojni izaslanici SAD-a i Italije. Prema svim vojnim izaslanicima SDS je primijenio operativne i operativno-tehničke mjere tajnog pretresa i tajnog praćenja. Vojni izaslanici SAD-a i Italije su prilikom ove posjete sovjetskih brodova uočeni u izvidničkoj aktivnosti prilikom uplovljavanja sovjetskih brodova, kao i tijekom boravka brodova u luci. Primjenjivali su tajno i legalno foto snimanje što je SDS dokumentirala. Također su poduzeli obavještajno-izvidničku aktivnost prema vojnim objektima i postrojbama JNA u garnizonu na relaciji Split, Divulje, Rogoznica, Šibenik.

Za razliku od dosadašnjih posjeta, ovom prilikom SDS nije zabilježio kroz službene kontakte iskazivanje bilo kakvog psihološko-propagandnog ili obavještajnog interesa Sovjeta. Kroz neslužbene kontakte građana sa članovima posade u vrijeme posjete sovjetskim brodovima zapaženo je kako je za kontakte sa građanima pripremljen određen broj časnika, dok je mornarski sastav u potpunosti bio izoliran od kontakata. I u ovim kontaktima nije bilo jače ofenzivnosti u psihološko-propagandnom smislu, kao ni u obavještajnom djelovanju što je bilo karakteristično za neke ranije posjete. Težište su stavljali na dosljednost tumačenja vanjske politike SSSR-a prema SAD-u i afirmaciju sovjetske moći u suprotstavljanju agresivnoj politici SAD. Opravdavali su svoju intervenciju u Afganistanu zbog navodne ugroženosti socijalizma te zbog postojanja međudržavnog ugovora o uzajamnoj pomoći. U kontekstu hladnoratovskog sukoba, dolazilo je do klasičnog hvalisanja Sovjeta o njihovoj nadmoći u nuklearnom naoružanju. Pa su tako na pitanje može li SSSR parirati SAD-u s obzirom na općepoznati podatak kako SAD može u jednom naletu ispaliti 3.000 nuklearnih projektila po ciljevima u SSSR-u odgovorili kako isto toliko može i SSSR ispaliti po ciljevima u SAD-u. Na provokativna pitanja nekih građana o standardu sovjetskih građana odgovarano je također provokativno, ističući kako je poznato da je Jugoslavija u teškoj ekonomskoj krizi i kako se nalazi u velikim dugovima prema Zapadu s velikim problemom nezaposlenosti i velikim brojem radne snage u inozemstvu te da će se SFRJ dogoditi slična situacija kao i u Poljskoj.²⁹² Naime, poljsko nezadovoljstvo ekonomskom krizom buknuo je početkom osamdesetih godina kada su poljski novoosnovani radnički sindikati protestirali i štrajkali u čemu se isticao sindikat brodograditelja „Solidarnost“ kako bi ostvarili svoje zahtjeve. U tom trenutku, i Varšavi i Moskvi se činilo kako komunistički režim gubi kontrolu, a upravo su zbivanja u Poljskoj bila uvertira kasnijem raspadu komunizma.²⁹³

²⁹² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 3, 10.01.1984.

²⁹³ Judt 2002, 174-177.

Prema vojnom izaslaniku SSSR-a Mamontovu, SDS je primijenio mjere tajnog ozvučenja i tajnog praćenja, no nije se došlo do podataka o njegovoj obavještajnoj ili izvidničkoj djelatnosti. S njim je stupio slučajno u kontakt bivši djelatnik SDS, a tada zaposlenik Jugoslavenski aerotransport (JAT) u Splitu D.V. Kontakt se dogodio prilikom kupovanja novina, gdje je D.V. koji je govorio ruski jezik njemu i zapovjedniku odreda brodova pomogao pri sporazumijevanju s prodavačicom. D.V. je potom pozvan na brod, što je prihvatio i bio primljen u zapovjednikovu salonu na brodu. Zanimali su se za zastupljenost ruskog jezika u školama, broj sovjetskih filmova koji se prikazuju te broj napisa u tisku koji govore o SSSR-u, a konstatirali kako su premalo zastupljeni budući da se radi o dvije slavenske i socijalističke zemlje. Sovjeti su iznijeli dojam kako je ostvaren snažan američki dojam na jugoslavenske mlade državljane zbog prodora američke popularne kulture u SFRJ.²⁹⁴ Na kraju ove informacije se zaključuje kako službeni predstavnici SSSR-a, kao ni članovi posada nisu uočeni u klasičnoj obavještajno-izvidničkoj djelatnosti. Psihološko-propagandna djelatnost je djelomično zabilježena i to od pripremljenih članova posada sovjetskih brodova.²⁹⁵

Odstupanje od klasične posjete sovjetskih brodova zabilježeno je u ožujku 1985. u Splitu. Sa sovjetske strane posjet brodova je prihvatio pomoćnik vojnog izaslanika SSSR-a za ratnu mornaricu kapetan fregate Vladimir Nikolajevič Kvasov.²⁹⁶ Posjet su pratili i vojno-diplomatski predstavnici NATO zemalja, pomoćnik i zrakoplovni izaslanik Velike Britanije Edvard Harris, pomorski izaslanik SAD Curtis Albert, talijanski izaslanik Gemignani te izaslanik obrane SR Njemačke Claus Meletzki. Novost za razliku od dosadašnjih posjeta brodovima je da su ovom prigodom, prilikom posjeta građanstva, sovjetske brodove posjetili i vojni izaslanici zapadnih zemalja, Gemignani i Harris, a na brodu ih je dočekaio pomoćnik vojni izaslanik SSSR-a. Uzrok ovome je u korelaciji s promjenama u unutarnjoj i vanjskoj politici SSSR-a nakon dolaska Mihaila Gorbačova na vlast početkom ožujka 1985. i politike smanjivanja napetosti u međunarodnim odnosima prema Zapadu. Prema Britancu i Talijanu SDS je primijenio mjeru tajnog pretresa osobnih stvari i hotelske sobe gdje su odsjeli, ali nije se došlo do saznanja interesantnih za SDS. Primjenom mjere tajna kontrola telefonskih razgovora (TKTR) iz talijanskog vicekonzulata u Splitu nad kojim je SDS vodio obradu došlo se do razgovora između talijanskog vicekonzula Genaro de Martina i Gemignanija, u kojem

²⁹⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 3, 10.01.1984.

²⁹⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 3, 10.01.1984.

²⁹⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 174, 20.03.1985.

se Gemignani interesirao kako je prihvaćena posjeta brodova među građanima Splita. Vojni izaslanik Kvasov ovom prilikom nije zabilježen u opserviranju vojnih objekata.²⁹⁷

U službenim i neslužbenim kontaktima sovjetska strana je nastupala korektno bez provokativnih nastupa, ističući dobru suradnju između dviju zemalja, koja bi u narednom periodu trebala biti još bolja. Prilikom posjeta sovjetskim brodovima za građanstvo, Sovjeti su kao i u ranijim prilikama nastojali ostvariti određeni utjecaj kroz psihološko-propagandno djelovanje, a usmjerili su se prema mlađoj populaciji. Pripremili su ovaj put i vojnički orkestar koji je izvodio popularnu pop glazbu, a na repertoaru su bile i pjesme na engleskom jeziku, kao i jeziku domaćina. Kolektivno pripremljeni za komunikaciju prilikom posjeta, Sovjeti su ovaj put poseban naglasak dali na prikupljanje saznanja o mladima. Također, isticali su kako na brodu imaju pripadnike 19 različitih nacionalnosti te su se zanimali kakvo je stanje u Splitu po tom pitanju.²⁹⁸ Ova posjeta sovjetskih brodova ukazala je na zaokret u vanjskoj politici SSSR-a i nastojanju ublažavanja napetosti unutar hladnoratovskog sukoba nakon dolaska Gorbačova na vlast jer su po prvi put zapadni vojni izaslanici pozivani u obilazak ratnih brodova SSSR-a što dotada nije bio slučaj.

Tijekom posjete u ožujku 1987. zabilježen je boravak odreda ratnih brodova sovjetske RM sastava.²⁹⁹ Radi prihvata brodova RM SSSR-a i organizacije posjeta u Split su doputovali Kvasov, generalni konzul sovjetskog konzulata u Zagrebu Viktor Ivanovič Neskubo i politički savjetnik veleposlanstva SSSR-a u Beogradu Boris Volkov. Na službenim prijemima i protokolom predviđenim susretima nije se pojavljivao politički savjetnik Volkov za kojeg je rečeno kako je doputovao iz Beograda zbog održavanja predavanja na sovjetskim brodovima. U svim susretima kao glavni govornik i poznavatelj prilika u SFRJ sa sovjetske strane pojavljivao se generalni konzul koji je tumačio povijest komunističke partije, borbu protiv fašizma, te razvoj socijalizma, pri čemu je hvaleći jugoslavenski samoupravni socijalizam objašnjavao sovjetskoj strani kako to funkcionira, odnosno, u tom smislu pojasnio je i popularizirao novi pravac u unutarnjoj i vanjskoj sovjetskoj politici. Zanimao se za jugoslavenska iskustva i ulogu i mjesto oružanih snaga u samoupravnom socijalizmu, kao i strukturu, mjesto i ulogu Teritorijalne obrane. Kako je ovo bio prvi boravak sovjetskog nosača zrakoplova „Kiev“ u Jugoslaviji, prosuđeno je kako će pobuditi veliki interes, ne samo vojnodiplomatskih izaslanika zapadnih zemalja, nego i drugih obavještajno interesantnih osoba. Zbog velikog gaza „Kiev“ nije mogao pristati u gradsku luku te je bio usidren na udaljenosti oko pola milje. Na više pozicija u gradu s kojih je bilo moguće

²⁹⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 174, 20.03.1985.

²⁹⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 174, 20.03.1985.

²⁹⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 138, 17.03.1987.

osmatrati sovjetske brodove, postavljeni su osmatrački punktovi, koji su osim iskazanog interesa zapadnih vojnodiplomatskih predstavnika, ukazali i na indikativno ponašanje pojedinih državljana SFRJ za koje je SDS pokrenuo operativne provjere kako bi se mogla ocijeniti potreba daljnjih mjera poradi prosudbe o mogućoj povezanosti sa stranim obavještajnim službama. Zbog interesa zapadnih vojnih izaslanika za nosač zrakoplova SDS je primijenio prema njima operativno-tehničke mjere TKTR i tajnog ozvučenja, ali se nije došlo do interesantnih saznanja za SDS, a planirane tajne mjere tajnog pretresa su izostale poradi nepostojanja operativnih uvjeta. Poseban interes je iskazao pomoćnik vojnog izaslanika Velike Britanije Everth koji je pred izvorom kazao kako bi dao 100 tisuća funti da zna što je u unutrašnjosti nosača zrakoplova. Isto tako je izjavio da pozicija određena za sidrenje nosača zrakoplova predstavlja ustupak Sovjetima, jer sa te pozicije može djelovati, a s drugih plovila ne može ga se adekvatno motriti. I ovom prilikom se ističe kako je akcija praćenja aktivnosti povodom sovjetskih brodova razrađena i planirana u suradnji sa OB JNA i SJS.³⁰⁰

I prilikom boravka sovjetskih brodova u studenom 1987. vidljiva je promjena u pristupu Sovjeta prema zapadnim vojnodiplomatskim predstavnicima.³⁰¹ Prilikom posjeta za građanstvo vojno-diplomatski predstavnici su također posjetili sovjetske brodove, prikupili pripremljene brošure te kontaktirali članove posada i pomoćnika vojnog izaslanika SSSR-a Kvasova. Vojni izaslanici SAD-a i Velike Britanije iskoristili su boravak u Splitu i za opserviranje vojnih objekata na području Divulje, Rogoznice i Šibenika. Primijenjene mjere tajnog ozvučenja prema zapadnim vojnim izaslanicima nisu rezultirale sigurnosno interesantnim saznanjima, a mjera tajnog pretresa nije realizirana jer se nisu ispunili uvjeti. Mjera tajnog praćenja primijenjena je i prema O.P. koja je u Prethodnoj operativnoj obradi indicirana zbog rada za sovjetsku obavještajnu službu, ali nije utvrđeno kontaktiranje sa sovjetskim diplomatskim predstavnicima, kao ni članovima posada sovjetskih brodova.³⁰²

Zadnja informacija o sovjetskim brodovima zabilježena je u ožujku 1990. prilikom boravka Hidrografskih brodova RM SSSR-a koji su došli u neslužbenu posjetu Dubrovniku.³⁰³ Brodovi su doplovili iz Sredozemlja gdje su boravili s ciljem izučavanja flore i faune, zagađenosti i saliniteta mora, meteoroloških prilika i ostalih parametara akvatorija. Međutim, radilo se o brodovima tipa „Pueblo“ koji su inače bili namijenjeni za elektronska djelovanja, odnosno prikupljanje podataka o protivniku što se može koristiti za obavještajne

³⁰⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 138, 17.03.1987.

³⁰¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 650, 11.11.1987.

³⁰² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 650, 11.11.1987.

³⁰³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 44, 27.03.1990.

aktivnosti. Program posjeta bio je organiziran utvrđenim protokolom, a zbog organizacije istog u Dubrovnik je iz Beograda doputovao vojni izaslanik SSSR-a kapetan bojnog broda Georg Maškovski. Kroz službene kontakte bilo je pitanja odnosa vojske SSSR-a i naroda u kojoj su vojni izaslanik Maškovski i politički komesar brodova Sergej Georgijev istaknuli kako je stanje jako loše i da je vojska izgubila ugled, a njezini pripadnici se čak i fizički napadaju. Naglasak na loše stanje se posebno odnosilo na južne sovjetske republike. Ove izjave nagovještavale su unutarnja previranja u SSSR-u koja su odražavala na stanje u oružanim snagama. Za vrijeme trosatne posjete za građanstvo, brodove je obišlo svega 12 osoba, te se ovom prilikom nisu dijelili nikakvi propagandni materijali.³⁰⁴ Nezainteresiranost za posjete brodovima možemo pripisati općoj političkoj i ekonomskoj krizi u kojoj se nalazila Jugoslavija, ali i unutarnjoj krizi SSSR-a koji je sve više gubio na važnosti u međunarodnom okruženju.

Kroz posjete sovjetskih ratnih brodova južnodalmatinskim lukama vidljivo je iskorištavanje tih neslužbenih posjeta za pozitivnu propagandu SSSR-a usmjerenu prema Jugoslaviji i njezinim građanima. O tome svjedoče i dolasci sovjetskih vojno-diplomatskih predstavnika koji su bili glavni organizatori protokolarnih događanja s nastojanjem prikazivanja svoje zemlje u što boljem svjetlu. Istovremeno, kroz organiziranje raznih svečanosti i pozivanja lokalnih dužnosnika te djelatnih vojnih osoba JNA na iste, pokušavalo se kroz formu neslužbenih razgovora doći do podataka o stanju u Jugoslaviji koji su interesirali Sovjete. Ujedno su dolasci sovjetskih brodova aktivirali dolaske zapadnih vojnih izaslanika u Dalmaciju koji su opservirali i snimali suparničku ratnu mornaricu radi svojih vanjskopolitičkih interesa. Također, posjete sovjetskih brodova bile su odraz stanja i promjena u vanjskoj i unutarnjoj politici SSSR-a nakon dolaska Gorbačova i zaokreta prema popuštanju napetosti u hladnoratovskom međunarodnom poretku. SDS Centar Split je nadzirao boravke sovjetskih brodova putem svojih operativnih pozicija ne bi li detektirao bavljenje obavještajnim radom. Međutim, uz korištenje operativno-tehničkih mjera operativci SDS-a nisu dolazili do konkretnih dokaza o sovjetskom obavještajnom radu. Posebnu pozornost služba je posvećivala diplomatsko-konzularnim predstavnicima, posebice vojnih izaslanika zapadnih zemalja za koje su potvrdili poduzimanje opservacije i snimanje sovjetskih brodova. U konačnici, primjenom široke lepeze operativnih metoda i sredstava SDS Centar Split nije postizao zadovoljavajuće rezultate u protuobavještajnom radu prema ovoj kategoriji u odnosu na količinu utrošenog vremena i resursa u nadzoru prilikom boravka sovjetskih ratnih brodova.

³⁰⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 44, 27.03.1990.

6.1.3.3. SDS Centar Split i nadzor posjeta sovjetskih turističkih brodova

U SDS-u su postojala saznanja koja su ukazivala kako obavještajna služba SSSR-a koristi posjete turističkih brodova za kontaktiranje svojih veza, posebno onih iz „informbiroovskih“ struktura koje su po ideološkom ključu bile na liniji sovjetskog tipa komunizma, a tijekom 1982. kontinuirano je praćeno njihovo pristajanje, odnosno isplovljavanje, prvenstveno iz dubrovačke luke koja je imala primat u dolasku turističkih brodova. U informaciji iz siječnja 1983. navodi se kako je u proteklom periodu (1982.) zabilježeno 21 uplovljavanje ovih brodova u dubrovačku luku. Velik broj krstarenja sovjetskih turističkih brodova po Mediteranu rezultirao je dolazak u dubrovačke luke svakog mjeseca, a zadržavanje je bilo od jedan do dva dana, ovisno o planu putovanja.

Uz trgovačke brodove koji su također uplovljavali u dubrovačke luke, služba je prosuđivala kako navedene vrste brodova predstavljaju naoružani potencijal, koji bi u zategnutoj ili izvanrednoj situaciji predstavljao opasnost. Stoga je SDS Centar Split posvećivao pažnju u svome radu i ovim kategorijama brodova. Službi je najzanimljiviji bio brod „Azerbaydzhan“ koji je imao najviše uplovljavanja.³⁰⁵ Razlog zainteresiranosti SDS-a za ovaj brod je u tome što su jugoslavenski građani najviše koristili usluge ovog broda, a s tim da su navedeni brod koristili i sovjetski državljani jugoslavenskog porijekla koji su nakon rezolucije Informbiroa potražili zaštitu u SSSR-u, a prema kojima su bile predviđene mjere nadzora i zabrane ulaska u SFRJ. Operativac službe je zamijetio zanimljivu činjenicu kako broj članova posade ovog broda varira od 201 do 293, ali je na vrhuncu turističke sezone u kolovozu, broj članova posade bio minimalan, dok u ožujku koji je neatraktivan za krstarenje, maksimalan. Navedena činjenica pojačala je sumnje SDS-a u korištenje ovog broda u obavještajne svrhe. Sukladno saznanjima kako se na ovim brodovima odvija obavještajna djelatnost i kontakti s agentima sovjetske obavještajne službe, služba je poduzela mjere i radnje u cilju snimanja i identificiranja putnika. Iz manifesta putnika koji su se ukrkali ili iskrkali u luci Gruž izdvojeni su njihovi identifikacijski podaci zbog dostavljanja republičkim ili pokrajinskim službama na daljnju provjeru i postupanje. Na popisu putnika posebno su bili izdvojeni IB emigranti ili članovi njihovih obitelji, koji su na ovaj način doputovali iz SSSR-a u SFRJ. Utvrđeno je i putovanje određenih osoba kojima je zabranjen ulazak u SFRJ. Za neke putnike služba je također prikupila podatke tko je s kime dijelio

³⁰⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 24, 17.01.1983.

brodsku kabinu. Mjere koje su primijenjene u ovoj aktivnosti je rad sa operativnim vezama, te provjera podataka, uz suradnju s Općinskim sekretarijatom unutarnjih poslova (OSUP).³⁰⁶

Da je ova problematika zaokupljala SDS svjedoči i informacija ispostave Dubrovnik iz siječnja 1984. u kojoj se donosi popis državljana SFRJ koji su u proteklom periodu (1983.) koristili usluge sovjetskih turističkih brodova i ostvarili moguće kontakte sa sovjetskim organima sigurnosti.³⁰⁷ Tako je tijekom 1983. zabilježeno je 37 uplovljavanja sovjetskih turističkih brodova u luku Dubrovnik. Za razliku od proteklih godina kada su jugoslavenski državljani koristili usluge isključivo broda „Azerbayhdzhan“, u 1983. zabilježena je nazočnost jugoslavenskih građana i na ostalim sovjetskim turističkim brodovima. Potom se u informaciji daje popis građana koji su putovali, razvrstan po brodovima. Identifikacijski podaci o osobama iz drugih republika i pokrajina SFRJ, ustupljeni su republičkom ili pokrajinskom SDS-u, poradi eventualnog daljnjeg postupanja. Za pisanje informacije saznanja su prikupljena radom sa suradnikom „Jadro“ i operativnom vezom „B.I.“, a kao poduzete mjere spominje se provjera identifikacijskih podataka u svrhu utvrđivanja pripadnosti ili veze sa stranom obavještajnom službom ili organizacijom koja bi predstavljala prijetnju za ustavno-pravni poredak SFRJ.³⁰⁸

Ista forma informacija sastavljena je i za 1984. u kojoj su također tražene provjere za putnike na turističkim. Za razliku od ranijih godina, tijekom 1984. SDS nije zabilježio putovanje IB emigranata ili članova njihovih obitelji. Praćenjem aktivnosti članova posada sovjetskih turističkih brodova nisu zabilježeni neki njihovi posebni interesi ili kontakti u Dubrovniku. Pritom je SDS procijenio kako se interesantna aktivnost odvija na samim brodovima ili stranim lukama.³⁰⁹ I u kasnijim informacijama SDS-a o nadzoru turističkih brodova nisu zabilježene nikakva interesantna sigurnosna zapažanja³¹⁰, odnosno nisu potvrđene indicije o bavljenju obavještajnim radom preko sovjetskih turističkih brodova.

Vidljivo je kako je SDS Centar Split nadzirao turističke brodove zbog sumnje u bavljenje obavještajnim radom. Međutim, iako je služba koristila svoje suradnike i operativne veze kako bi nadzirala ovu kategoriju, nije uspijevala doći do konkretnog rezultata u promatranom razdoblju.

³⁰⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 24, 17.01.1983.

³⁰⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 21, 18.01.1984.

³⁰⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 21, 18.01.1984.

³⁰⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 17, 10.01.1985.

³¹⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 640, 06.12.1988.

6.1.3.4. Nadzor sovjetskih državljana iz kategorije mješovitih brakova

Pozornost službe državne sigurnosti Centra Split u radu prema stranim državljanima, a vezano uz sovjetske obavještajne službe zauzimao je i rad prema mješovitim sovjetsko-jugoslavenskim brakovima iz kojih je također očekivan obavještajni rad u korist sovjetskih službi. Kroz dostupnu dokumentaciju zabilježeno je više takvih slučajeva. Iz više primjera dostupne dokumentacije razvidno je kako su se sovjetske državljanke koje su se udale za jugoslavenske državljanke uglavnom vođene u prethodnim operativnim obradama (POO), kroz čije se vođenje uz prikupljana saznanja o mogućoj neprijateljskoj djelatnosti, izučavalo i moguće angažiranje za suradnju sa SDS-om. Rad na ovim POO je objedinjavan u operativnoj akciji „Volga“ po svim centrima SDS-a koja se odvijala u promatranom razdoblju, ali prema dostupnoj dokumentaciji nije moguće ustvrditi kada je točno zavedena. Kroz sljedeće slučajeve nadziranja sovjetskih državljanke u mješovitim brakovima prikazat će se način na koji je SDS Centar Split djelovao prema ovoj kategoriji te koje alate i sredstva je koristio u operativnom radu ne bi li potvrdio pretpostavke o uključenosti sovjetskih državljanke u obavještajni rad za sovjetsku službu.

Slučaj T.K. (POO)

U dostupnoj arhivskoj dokumentaciji ime sovjetske državljanke T.K. prvi put se spominje 1980. kada je zavedena u prethodnu operativnu obradu zbog pretpostavke kako je u Jugoslaviju došla kombinacijom sovjetske obavještajne službe.³¹¹ Glavne indicije za stavljanje u ovaj oblik operativnog rada su činjenica kako je državljanke SSSR-a, saznanja o obnašanju dužnosti na vrlo povjerljivim mjestima u SSSR-u što je značilo kako je vjerojatno morala biti član vodeće komunističke partije te udaja za jugoslavenskog državljanina znatno starijeg od nje i koji je radio na delikatnim poslovima u inspekcijskim službama SO Zadar.³¹² Osim navedenog, kroz informativni razgovor s T.K. suprugom operativac SDS-a došao je do saznanja o njezinoj obitelji, a posebno indikativna je bila činjenica kako je njezin otac bio admiral Crvene armije, a stric je obnašao rukovodeću dužnost u KGB-u u Lenjingradu te je završio u Sibiru nakon Staljinovih čistki.³¹³ Operativac SDS-a je stvorio poziciju na radnom mjestu T.K. u Zadru te je njezin radni kolega redovito dostavljao informacije službi o svim

³¹¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 779, 09.12.1980.

³¹² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 160, 21.03.1984.

³¹³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 160, 21.03.1984.

njezinim razgovorima, pogotovo onima u kojima je navodno veličala nadmoć SSSR-a. Inicijativom SDS-a, na ime T.K. supruga, putem suca za prekršaje, poslana je prijava zbog neprijavljanje promjene adrese „tek toliko da ga podsjetimo i na njegove građanske obaveze.“ Na ovom primjeru možemo vidjeti kako je SDS utjecao na pravosuđe kako bi izvršili pritisak na J.K., a u cilju daljnje obrade njegove supruge.³¹⁴

Od sovjetskih državljanke u Zadru, prema informacijama njezinog supruga T.K. je poznavala samo jednu Ruskinju s kojom je u odličnim odnosima, a radilo se o suradnici SDS-a „Iринi“. Osim podataka o njezinoj obitelji i radnom mjestu, T.K. suprug je istaknuo kako su se upoznali za vrijeme njegovih službenih i turističkih putovanja u SSSR, a prilikom udaje mu je dala do znanja kako ju sovjetska služba prati i nadzire zbog njezinog tadašnjeg radnog mjesta. T.K. je nastojala dobiti jugoslavenskog državljanstvo temeljem udaje za državljanina SFRJ, međutim zbog SDS-ovih indicija odbijani su joj zahtjevi. Operativac koji je obavio ovaj razgovor na kraju navedene bilješke moli mišljenje republičkog instruktora za daljnji rad po predmetu, budući da od Centra SDS Split nije odobreno traženo obavljanje informativnog razgovora s T.K.³¹⁵ Informacija je klasificirana kao obavještajna djelatnost–organiziranje strane obavještajne službe, s nazivom stvaranje punktova u Jugoslaviji. Uvidom u dotada dostupna izvješća suradnika „Irina“ nije se došlo do podatka da je dostavljala saznanja o T.K.

U međuvremenu se vođenjem POO nad T.K. došlo do slijedećih saznanja. Tijekom 1984. T.K. je ponovno podnijela zahtjev za stalno nastanjenje u SFRJ te je preko svojih veza i poznanstava na sve moguće načine pokušavala isposlovati pozitivno rješenje. Služba javne sigurnosti u dogovoru sa SDS-om još uvijek nije odgovorila na njezin zahtjev. Također, služba je registrirala odlazak T.K. u generalni konzulat SSSR-a u Zagrebu te je primjenom mjere TKTR-a došla do korisnih saznanja vezano za njezine odnose s pojedinim stranim državljanima u Zadru, prijateljske veze, razgovore s roditeljima i slično. Operativac SDS inzistirao je na korisnosti obavljanja informativnog razgovora i angažiranja za suradnju T.K. što je njezin suprug prethodno ponudio. Operativni djelatnik na kraju ove Informacije je zaključio:

„Njenim eventualnim angažiranjem dobili bi smo izvanrednu poziciju preko koje bi, zahvaljujući njejoj sposobnosti, bili u situaciji da pratimo i pokrивamo–sovjetske državljanke iz dvojnih brakova, aktivnost članova posada sovjetskih brodova, predstavnika „Sudoimporta“ Martinjenko Vasilija

³¹⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 779, 09.12.1980.

³¹⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 160, 21.03.1984.

(POO) (s kojim do sada nije stupila u kontakt i dr.), budući da sve ovo ima mogućnost i legendu.“³¹⁶

SDS je išao prema angažiranju T.K. za suradnički odnos kako bi stvorio bolje preduvjete za operativno pokrivanje aktivnosti Sovjeta na zadarskom području, a dok se čekalo odobrenje za navedeno nastavilo se vođenje obrade. Radom sa suradnikom „Irina“ došlo se do saznanja kako je T.K. češće putovala u inozemstvo, kontaktirala sa sovjetskim diplomatsko-konzularnim predstavnicima te sovjetskim državljanima u Zadru. Prije planiranog posjeta Gorbačova Jugoslaviji, T.K. je putovala u Zagreb i kontaktirala sovjetsko diplomatsko-konzularno predstavništvo, a razlog putovanja je navodno bio kontrolni pregled. Kako je T.K. u međuvremenu opet podnijela zahtjev za stalno nastanjenje u SFRJ, to je bila prilika SDS-u da ostvari uvid u njezinu putovnicu u kojoj zabilježeno kako je u zadnje dvije godine pedeset i tri puta putovala u inozemstvo, a najčešće u Austriju, Italiju, Mađarsku i Čehoslovačku. Putovanja u navedene strane države su posebno indikativna s obzirom da su se upravo u tim zemljama nalazili jaki obavještajni centri i punktovi sovjetske obavještajne službe. Također je počela često obilaziti sovjetske pomorce u remontnom brodogradilištu „Lamjana“, a ostvarila je i više kontakata s predstavnikom tvrtke „Sudoimport“ u Zadru. Preko suradnika „Irina“ SDS je došao do saznanja kako su se kod T.K. u stanu često okupljali sovjetski državljani, a najčešće osobe koje su boravile u SFRJ temeljem mješovitih brakova.³¹⁷ Intenziviranje njezine aktivnosti vidljivo je i u zadnjoj informaciji o T.K. iz 1989. kada SDS bilježi njezine sve učestalije kontakte s državljanima SSSR-a koji su po raznim osnovama boravili na zadarskom području. Istovremeno SDS dolazi do saznanja kako je T.K. sve češće obilazila remontno brodogradilište „Lamjana“ gdje je kontaktirala s predstavnikom „Sudoimporta“ i zatim je s pomorcima obilazila brodove što je posebno bilo indikativno s obzirom kako njezino tadašnje radno mjesto u ljekarni u Zadru nije imalo nikakve poveznice s brodogradnjom.

Iako zbog nedostatka ostale popratne dokumentacije o T.K. nije vidljivo u kojem smjeru je završila ova prethodna operativna obrada, razvidno je kako je SDS pokrenuo ovakav stupanj obrade zbog niza indikativnih saznanja o T.K. koja je osim sovjetskog državljanstva, mogla biti u kontaktu sa sovjetskom službom zbog svog obiteljskog porijekla te radnog mjesta u SSSR-u. Navedeno potvrđuje i prikupljena saznanja SDS-a o njezinim čestim putovanjima u inozemstvo u zemlje u kojima je sovjetska služba imala obavještajne centre i punktove iz kojih je djelovala prema SFRJ.

³¹⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 3, 26.12.1984.

³¹⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 325, 08.06.1988.

Slučaj S.S. i D.S. (POO, OK)

U informaciji Centra SDS Split od 13. studenog 1984. daje se pregled dotadašnjih saznanja o bračnom paru D.S. i S.S. zbog kvalifikacije neprijateljske djelatnosti rada sa sovjetskom obavještajnom službom. Saznanja su prikupljena temeljem kontakta sa društvenom vezom „Arsen“ koji je bio predstavnik poduzeća „Jugoplastika“ u Moskvi te je iniciran i pregled dotadašnjih saznanja. S njim je služba i ranije kontaktirala s ciljem prikupljanja podataka i rasvjetljavanja aktivnosti osoba u obradama D.S. i S.S. te njihovih kontakata s diplomatsko-konzularnim predstavnicima SSSR-a u Jugoslaviji, kao i eventualnih kontakata s KGB-om.³¹⁸

U vrijeme služenja vojnog roka D.S. je OB JNA zavela u obradu jer su se on i brat spominjali u evidencijama osoba u operativnoj akciji „Neva“ kao osobe koje su se u SSSR-u za studija bavile krijumčarenjem, a što je sovjetska služba koristila za stvaranje svojih pozicija. Tijekom obrade i radom na operativnoj akciji „Neva“ SDS je prikupio saznanja o D.S. i njegovom bratu od dolaska na školovanje u SSSR. U kratko vrijeme nakon dolaska D.S. je upoznao kolegicu S.M. te su za vrijeme studiranja D.S. i S.M. stanovali u privatnim stanovima koje su plaćali devizama. U informativnom razgovoru sa SB JNA D.S. se nije mogao sjetiti niti jednog vlasnika stana, jer je stanove pronalazila S.M. koja je bila uporna u namjeri udaje za D.S. Tijekom školovanja braća D.S. se upuštaju u krijumčarenje odjevnih predmeta i luksuznih namirnica većih razmjera, a u tome je sudjelovala i S.M. Krijumčarenje i novac koji im je davao otac D.S. omogućavao im je lagodan život pa su se tako provodili se po lokalima i putujući po inozemstvu (SR Njemačka, Yokohama, Hong Kong, Italija, Finska). Međutim, nije se došlo do podataka kako su zbog krijumčarenja imali bilo kakvih problema sa sovjetskim organima sigurnosti. S.S. je bila vrlo aktivna u Komsomolu, ali je navodno isključena zbog veze sa stranim državljaninom i vršen je na nju pritisak od strane dekana da odustane od udaje, a na kraju je dobila negativnu karakteristiku o moralno-političkoj podobnosti. U informaciji Centra SDS Split od 25. lipnja 1985. godine koja obrađuje S.S. i D.S. vidljivo je kako su isti u stupnju obrađivanja operativna kontrola što je značilo kako je SDS procijenio da postoji opasnost od potencijalne neprijateljske djelatnosti. Navedena informacija govori o rezultatima poduzetih mjera u smislu izučavanja, tj. selekcije osoba koje su u kontaktu s predmetnima po raznim osnovama. Nakon izvršene provjere, kao pogodan za angažiranje izdvojen je V.D. s kojim je obavljen informativni razgovor na kojemu je isti

³¹⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 635, 13.11.1984.

pristao na organiziranu suradnju. V.D. je iznio kako je s predmetnim D.S. prijatelj još iz srednje škole, a za vrijeme njegovog školovanja u SSSR-u kontaktirali su pismenim putem. V.D. je iznio za D.S. kako je uvijek bio prilično povučen i djelovao nesnalažljivo, što je posebno dolazilo do izražaja od kada je u braku sa S.S., koju je izvor doživio kao vrlo energičnu i poduzetnu. S.S. je također iznosila kako je u SSSR-u imala velikih problema zbog udaje za D.S. jer su je isključili iz omladinske organizacije, a dolaskom u SFRJ, sovjetska strana joj također nije dala dozvolu da posjeti roditelje u SSSR-u. U razgovoru s izvorom, D.S. i S.S. nikad nisu govorili o bavljenju krijumčarenjem, a spominjali su samo putovanja u Japan i Poljsku. Iz kontakta s društvenom vezom na radnom mjestu D.S. u Domu zdravlja Omiš, SDS je došao do saznanja kako je D.S. korektan, discipliniran i nema nikakvih problema s njim te da ga političke teme ne zanimaju. Na radno mjesto D.S. usmjeren je suradnik „Jozo“ koji je zaposlen u istoj zdravstvenoj ustanovi i do tada je bio usmjeren po unutarnjoj problematici. Za V.D., koji je izrazio spremnost na suradnju, dogovoreno je kako će na idućem sastanku biti i formalno registriran kao suradnik.³¹⁹

U informaciji Centra SDS Split iz prosinca 1985. koja obrađuje saznanja o S.S. i D.S. konstatira se kako se osim početnih indicija, usmjeravanjem operativnih i društvenih mjera, te primjenom operativno tehničkih mjera nije došlo do konkretnijih podataka koji bi ukazivali na njihovu povezanost sa sovjetskom obavještajnom službom. Preko izvora se došlo do saznanja da ostvaruju vrlo malo kontakata, što je uvjetovano i privatnom obiteljskom situacijom. Suradnik „Neven“ je naveo kako je u slučajnom susretu s D.S. ocem V.S. došao do saznanja da od kada su ga pozvali na razgovor pripadnici KGB-a u Moskvi, nije više odlazio u SSSR. U narednom razdoblju SDS je planirao ispitati mogućnost primjene operativno-tehničkih mjera tajnog ozvučenje i TKTR na njihovom novom mjestu stanovanja te pronaći mogućnost efikasnijeg korištenja postojećih suradničkih pozicija, kao i stvaranja novih. Kako je S.S. upisala autoškolu, u narednom razdoblju SDS je planirao izvršiti operativnu provjeru instruktora vožnje, te zavisno od rezultata ići na njegovo angažiranje.³²⁰

U srpnju 1987. SDS je obavio informativni razgovor sa S.S. pod legendom razgovora oko njezinog zahtjeva za stalnim boravkom u SFRJ.³²¹ Razgovor je vođen u prostorijama OSUP-a Split, a prilikom razgovora djelatnici SDS-a su se predstavili kao djelatnici OSUP-a. Ovakav način vođenja informativnog razgovora gdje osoba nije znala da razgovora s operativcima SDS-a bila je česta pojava kod vođenja obrada nad stranim državljanima. Naime, podnošenjem zahtjeva za jugoslavensko državljanstvo ili zahtjeva za stalnim

³¹⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 403, 25.06.1985.

³²⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 780, Split, 24.12.1985.

³²¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov. Informacija broj 361, Split, 07.07.1987.

boravkom, strani državljani nesvjesno su dali operativcima SDS-a izliku za vođenje informativnog razgovora s njihovim predmetima obrada. Osim iznošenja svog porijekla te svog trenutnog radnog i obiteljskog statusa, SDS je inzistirao na dobivanju saznanja o njezinim mogućim kontaktima s ostalim sovjetskim državljanima koje borave u Dalmaciji.

Na pitanje operativca da li bi bila voljna neke od njih upoznati, S.S. je odgovorila:

„Svjesna sam da mogu zbog ovoga imati neprilika vezano za rješenje mog statusa, ali ja nisam sposobna i ne mogu upoznati ljude, da bi eventualno saznala njihove političke stavove i namjere i to prenijela, to se kosi sa mojim principima iako bi to možda sa općeg stanovišta bilo u redu.“

Istaknula je kako bi sigurno reagirala kad bi neko od njenih zemljakinja ispred nje govorio protiv Jugoslavije, isto kao što u SSSR-u nije podnosila da netko govori protiv Sovjetskog Saveza. Za Generalni konzulat SSSR-a u Zagrebu tvrdila je da je bila u dva slučaja kad joj je istekla putovnica, te drugi put radi specijalizacije iz anesteziologije. Tvrdi da nitko od predstavnika konzulata nije vodio s njom „posebne“ razgovore, niti su prema njoj imali neke posebne zahtjeve. Na pitanje što joj je poznato o krijumčarenju jugoslavenskih građana u vrijeme boravka u SSSR-u, iznosi kako joj je to poznato, ali je negirala da su se njezin suprug i šogor bavili time, iako je D.S. organima SB JNA priznao kako su se bavili krijumčarenjem. Na kraju razgovora S.S. je rečeno kako je temeljem jednog razgovora teško donijeti ocjenu o njenom budućem statusu, te će vjerojatno postojati potreba za razgovorom s čime se ona složila. Operativac SDS-a je S.S. ocijenio vrlo neiskrenom te da je iznosila samo ono što je sa sigurnošću pretpostavila da se znaju, dok je nagovještaj bilo kakve suradnje odlučno odbila. U narednom periodu SDS je planirao deregistrirati obradu za D.S., a za S.S. preregistrirati u prethodnu operativnu obradu te intenzivirati mjere i radnje SDS-a kako bi se došlo do kvalitetnih saznanja o njezinoj eventualnoj povezanosti sa sovjetskom obavještajnom službom.³²²

Slučaj M.R. (POO)

U informaciji Centra SDS Split ispostava Šibenik iz lipnja 1985. prikupljena su saznanja o sovjetskoj državljanici privremenoj nastanjenoj u SFRJ, koja je vođena u Prethodnoj operativnoj obradi M.R. udanu za jugoslavenskog državljanina. Njezin suprug je emigrirao u Francusku te je kroz rad za francusko poduzeće boravio u SSSR gdje je upoznao M.R. SDS je preko operativne veze „Strelko“ došao do podatka kako je otac M.R. bio pripadnik sovjetskih sigurnosnih organa u Moskvi, a majka joj je bila zaposlena u jednom od ministarstava. M.R. je prilikom podnošenja zahtjeva za stalno nastanjenje u SFRJ, pred

³²² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov. Informacija broj 361, 07.07.1987.

zaposlenicima SJS Šibenik, iznijela podatak kako su joj roditelji zaposleni u jednom od ministarstava, ali nije željela iznositi pojedinosti. SDS do pisanja navedene informacije nije registrirala kontakte M.R. s ostalim državljanima SSSR-a na dalmatinskom području, ali je M.R. izrazila želju za rad kao turistički vodič za sovjetske goste koji na ovo područje dolaze posredovanjem sovjetske turističke agencije „Inturist“.³²³ Uz saznanje kako joj je otac bio pripadnik sovjetskih službi, posebno indikativno bila je želja M.R. za rad u „Inturistu“ za koje je SDS imao podatke kako obavještajno djeluje u Jugoslaviji u koordinaciji s veleposlanstvom SSSR-a u Beogradu.

Posredstvom stvorenih operativnih pozicija, SDS je došao do saznanja o aktivnostima i namjerama M.R. U obavljenom informativnom razgovoru s izvorom SDS-a došlo se do saznanja kako je suprug M.R. u neobaveznom razgovoru iznio da je njezin otac bio pripadnik KGB-a. SDS je također raspolagao provjerenim saznanjima kako je M.R. posjećivala Generalni konzulat SSSR-a u Zagrebu ogorčena što joj se ne odobrava državljanstvo SFRJ ili stalno nastanjenje. Također, s druge strane nije joj se dozvoljavalo odricanje sovjetskog državljanstva. Istovremeno, suprug M.R. je iznio kako je M.R. dobila pismo iz SSSR-a u kojem joj sovjetske vlasti prijete zatraživanjem izručenja jer tamo nije regulirala određene obveze.³²⁴

Ubrzo je SDS obavio informativni razgovor s M.R., koji je ostvaren prema ranijem dogovoru u III. odjelu RSUP-a. Kroz razgovor se došlo do potvrde sumnji SDS-a u kontakte M.R. sa sovjetskom obavještajnom službom. Naime, osim kontakata s predstavnicima sovjetskog generalnog konzulata u Zagrebu, M.R. je stvorila kontakt s pukovnikom sovjetske službe u Moskvi uz obvezu daljnjih kontakata. S obzirom na prijetnje iz Generalnog konzulata u Zagrebu kako će ju prisilno vratiti u SSSR, ona je u razgovoru odbijala svaku daljnju mogućnost osobnog kontakta i odlaska u konzulat. Umjesto nje u konzulat će otići njen suprug, a ona će izvijestiti SDS o rezultatima razgovora. Međutim, SDS raspolaže saznanjima od izvora pred kojim je navela kako je osobno boravila u sovjetskom konzulatu, gdje je izgledila nespornost te ubuduće neće imati problema oko izdavanja vize i reguliranja statusa od SSSR-a. Posebno indikativno SDS-u bilo je saznanje kako je njezin suprug za vrijeme boravka u Moskvi temeljem krijumčarenja stupio u kontakt s organima sigurnosti SSSR-a. Osim toga, suprug M.R. je često boravio u Francuskoj u posjeti obitelji, a prije odlaska posjetio je i francuski konzulat u Zagrebu. Prema podacima operativne veze imao je namjeru slučaj svoje supruge (reguliranje statusa) prezentirati službenicima

³²³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 432, 27.06.1985.

³²⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 453, 18.07.1985.

francuskog konzulata. Nadalje se navode okolnosti njegovog emigriranja 1959. u Francusku koje opravdavaju sumnju na njegove eventualne kontakte s francuskom službom.³²⁵

Slučaj O.P. (Operativna obrada OB JNA, POO SDS Centar Split)

Slijedeći slučaj vezan je uz sovjetsku državljanku O.P. koja je bila u braku s jugoslavenskim državljaninom. Prema informaciji Centra SDS Split iz listopada 1987. Vidljivo je kako je O.P. bila vođena u operativnoj obradi OB JNA jer joj je suprug bio djelatna vojna osoba. Nakon smrti supruga, SDS Centar Split je zavodi u prethodnu operativnu obradu. O.P. je živjela u Splitu, a po zanimanju je bila nastavnik glazbe, a u SFRJ je naknadno završila Filozofski fakultet. Sa suprugom se upoznala u SSSR-u gdje se on nalazio na doškoloivanju te je u SFRJ je boravila od 1975. i nikada nije tražila državljanstvo. Sve vrijeme za života supruga, O.P. je bila pod obradom OB JNA. Po dolasku u Split, vodila je glazbenu sekciju pri Domu JNA, a potom je radila i u osnovnoj školi u Solinu. Osim obiteljske mirovine, sredstva za život je osiguravala i davanjem satova klavira u stanu, kao i satova ruskog jezika osobama koje po raznim osnovama odlaze u SSSR. Brat O.P. bio je pripadnik sovjetske službe sigurnosti u crnomorskoj floti, a njegov tast je navodno bio pripadnik KGB-a. Nakon smrti supruga, O.P. je među brojnim ljubavnim vezama, ostvarila i vezu sa Alžircem H.B.A., pitomcem Mornaričke vojne akademije u Lori u Splitu. H.B.A. je 1985. na školskom krstarenju pitomaca mornaričke akademije, brodom *Galeb* boravio u Sevastopolju gdje se tada nalazila i O.P. te ga je upoznala sa svojim bratom. O.P. i H.B.A. su također početkom 1986. bili u Parizu, gdje je opet, prema nepotvrđenim saznanjima, boravio njezin brat. O.P. je također često odlazila u Generalni konzulat SSSR-a u Zagrebu gdje je kontaktirala tamošnje službenike. U zapažanjima o O.P. također je zabilježeno kako ona izbjegava posjete sovjetskih brodova crnomorske flote te ostaje kod kuće, kako je netko ne bi vidio i povezao sa njima. Rijetko je kontaktirala ostale državljane SSSR-a u Splitu, osim T.T. (POO SDS-a Centra Split), L.V. (obrada OB JNA) i V.Č. (obrada OB JNA), a sve navedene su bile obrade po sovjetskoj obavještajnoj službi. U ovoj informaciji se potom navode najinteresantnije veze O.P. te se uz opis njenog ponašanja, izvršen tajni pretres i saznanja dobivena od OB JNA zaključuje kako postoje indicije koje ukazuju da je O.P. na vezi sovjetske obavještajne službe. U daljnjem radu se planiralo zavođenje mjera TKTR, TKPP³²⁶ i

³²⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 716, 04.12.1985.

³²⁶ Tajna kontrola poštanskih pošiljki.

iznalaženje operativnih pozicija poradi saznanja o njenim vezama i kontaktima i izučavanja karaktera njenih brojnih veza.³²⁷

U Informaciji Centra SDS Split od 28. ožujka 1988. dolazi se do saznanja iz primjene mjere TKPP prema O.P. SDS je primjenom TKPP analizirala pošiljke koje je O.P. primala i slala u komunikaciji sa SSSR-om te je na taj način identificiran njezin brat L.N.Š., a prikupljeni su i njegovi osobni podaci. U tajnom pretresu stana pronađena je i fotografija O.P. s muškom osobom, za koju je iznijela pred operativnom pozicijom da joj je to brat. U tajnom pretresu stana osim dvije devizne štedne knjižice sa simboličnim ulozima i stanjima, nađena je i štedna knjižica Državne banke SSSR-a. Knjižica je presnimljena, no snimci nisu uspjeli. Vidljivo je kako su u nekoliko navrata stavljeni iznosi od po 150-250 rubalja te neposredno odmah podizani. U slijedećem TP planiralo se kvalitetno presnimiti, da bi se vidjeli datumi i mogli povezati sa eventualnim odlascima u SSSR jer su iznosi predstavljali prosječnu mjesečnu plaću u SSSR-u.³²⁸

U studenom 1988. SDS dolazi do saznanja o O.P. koja su prikupljena putem dva izvora. Njezina aktivnost, koja se smatra kao interesantna za SDS, je u ovom razdoblju njezina ljubavna veza s D.D. kapetanom na brodovima „Jadrolinije“ koji prometuju prema otocima. D.D. je kao zapovjednik trajekata „Vis“ i „Lastovo“ bio na linijama prema istoimenim otocima, a na ovim linijama je sa sobom vodio i O.P., iako je odlukom Saveznog izvršnog vijeća SFRJ bilo zabranjeno kretanje i boravak stranih državljana na ovim područjima. SDS je zabilježila pet njenih odlazaka na otok Vis te tri na otok Lastovo, na Vis u svibnju i lipnju, a na Lastovo u kolovozu. O.P. se tamo zadržavala u vremenu od dolaska do polaska uvijek u društvu D.D., ponekad koristeći njegovo osobno vozilo za obilazak otoka. Kod putovanja na Lastovo 16/17. kolovoza 1988., SDS je organizirala operativno pokrivanje njezinog odlaska i dolaska, što je fotodokumentirano, a isto tako preko Općinskog sekretarijata unutarnjih poslova (OSUP) Lastovo vrijeme boravka na Lastovu, te nije bilo indikativnog ponašanja. Ostala putovanja se nisu nadzirala jer nije bilo na vrijeme saznanja o putovanju. U radu s novostvorenim izvorom SDS-a, O.P. je nudila pomoć pri organiziranju izložbe slika u Moskvi, pozivajući se na Generalni konzulat SSSR-a u Zagrebu. Kada je, prema instrukcijama, izvor aktualizirao navedenu pomoć, O.P. je rekla kako njezin poznanik iz Generalnog konzulata nije više u Jugoslaviji, ali da ipak neće zaboraviti na svoje obećanje. O.P. je kroz razgovore otkrila kako joj je brat časnik Ratne mornarice SSSR-a te da je prije par godina dolazio brodom u Split. Operativac SDS navodi kako ovim podatkom do sada nisu

³²⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 608, 21.10.1987.

³²⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 173, 28.03.1988.

raspolagali. SDS je procijenio kako bi s D.D. trebalo obaviti informativni razgovor i raščistiti pojedinosti putovanja O.P. na Vis i Lastovo, ali obzirom na intenzitet ljubavne veze također se prosuđuje kako bi razgovor bio preuranjen i bez rezultata. Osnova za razgovor (alternativno) bila bi patriotsko-kompromitirajuća, odnosno vođenje stranog državljanina u zabranjene zone.³²⁹

Slučaj T.T. (POO)

SDS Centar Split je prikupljao saznanja o T.T., sovjetskoj državljanici sa statusom privremenog boravka u SFRJ na osnovi braka s jugoslavenskim državljaninom. T.T. od drugih sovjetskih državljaniki u Splitu je kontaktirala s L.V. (OpO OB JNA), O.P. (POO), S.S. (OK), N.K. i L.Š., a ove kontakte je nastojala prikriti od supruga i ostalih ukućana. Tijekom 1986. u stanu su T.T. posjećivali službenici Veleposlanstva SSSR-a, a 1987. godine pripadnici ratne mornarice SSSR-a s nosača zrakoplova koji je bio u posjetu u Splitu. U narednom periodu operativac je u radu na ovoj obradi planirao primjenom mjere TKTR produbiti saznanja o njenim vezama i kontaktima, karakteru istih s ciljem iznalaženja operativnih pozicija³³⁰.

Operativac SDS-a je s T.T. obavio informativni razgovor. Kao klasifikacija neprijateljske djelatnosti navedena je sovjetska obavještajna služba, a informativni razgovor je vođen u okviru operativne akcije „Volga“ koja je objedinjavala rad prema sovjetskim državljanicama udanim za jugoslavenske državljanke. Informativni razgovor je vođen u prostorijama GSUP-a Split, u uredu za putovnice jer je T.T. podnijela zahtjev za stalno nastanjenje, a operativac SDS-a Centra Split se pojavio pod legendom službenika navedenog ureda što je bila uobičajena praksa SDS-a. T.T. je do tada imala status privremenog boravka u SFRJ temeljem braka, a nakon osam godina je prvi put podnijela zahtjev za promjenu statusa. U razgovoru su se nastojala proširiti saznanja o njezinim rodbinskim vezama, poznanstvima s drugim sovjetskim državljanicama nastanjenim u Splitu, časnicima RM SSSR-a u vrijeme njihovog boravka u Splitu te poznanstvima s drugim građanima, kao i razlozima njezinog podnošenja navedenog zahtjeva. U razgovoru se došlo do podatka kako je T.T. zaposlena u Centru za patronažu Doma zdravlja u Splitu kao medicinska sestra već tri godine, a prije toga je radila na Hitnoj pomoći Kliničkog bolničkog centra (KBC) u Splitu.

T.T. je u SSSR putovala jednom u dvije godine, a posljednji put u listopadu prošle godine u Novorosisk koji je imao status zatvorenog grada za strance, s obzirom da je velika

³²⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 603, 08.11.1988.

³³⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 746, 17.12.1987.

luka i vojna baza. Prilikom svakog dolaska ili odlaska morala se prijavljivati u Službu za putovnice i vize SSSR-a (OVIR) za prijavljivanje i boravak, prilikom čega je obavljen s njom kraći razgovor o njezinom položaju, statusu i obitelji u Jugoslaviji, a svaki put s drugim službenikom. S Generalnim konzulatom SSSR-a imala je kontakte koliko je to potrebno za produženje putne isprave ili vize. Navodi kako ju je jednom prilikom prije sedam godina u Splitu posjetio službenik V.D., koji je bio zadužen za izdavanje viza i građane SSSR na području koje pokriva konzulat, a kojeg je znala iz prijašnjih susreta u konzulatu. Za vrijeme posljednjeg odlaska (1987.) u generalni konzulat, tražila je savjet za državljanstvo SFRJ, ali joj je u strogo službenom i krutom razgovoru rečeno da bi time više izgubila nego dobila, pa je odustala od te ideje. U razgovoru T.T. je negirala kontakte sa pripadnicima RM SSSR-a, kao i predstavnicima „Sudoimporta“. Od svojih zemljakinja, kako iznosi, poznaje površno T.Č., zaposlenu kao medicinsku sestru u KBC, a za neke druge je samo čula od pacijenata, a koje po opisu odgovaraju O.P. (POO), I.G.A., R.R., N.B., a sve navedene su operativno interesantne osobe iz akcije „Volga“ čiji su predmet obrade bili mješoviti brakovi i boravci u SFRJ. Na kraju se T.T. suglasila s mogućnošću nastavka razgovora radi rješavanja traženog statusa koji smatra opravdanim s obzirom na duljinu boravka u Jugoslaviji. T.T. je u razgovoru bila prilično suzdržana i rezervirana te se nije inzistiralo na detaljnijim podacima. O njezinim kontaktima s drugim zemljakinjama T.T. se pokazala vrlo neiskrena, budući da je SDS raspolagao podacima dobivenim od OB JNA o poznanstvima s L.Š., O.P., N.K. i drugim sovjetskim državljanima udanim za državljane SFRJ.³³¹

U studenom 1988. ponovno je obavljen informativni razgovor s T.T. zbog svestranijeg sagledavanja njene pozicije te proširenja i produbljivanja saznanja iz prethodnog razgovora. Vidljivo je kako je prilikom ovog razgovora T.T. zavedena u prethodnu operativnu obradu, dok je prethodni razgovor vođen u okviru operativne akcije „Volga“. I ovom prilikom razgovor je vođen u prostorijama OSUP-a Split, pod legendom procedure potrebne za rješavanje njenog statusa stalno nastanjenog stranca u SFRJ, gdje su se operativci SDS-a pojavili kao djelatnici ureda za putovnice. Za svoj grad Novorosisk, T.T. navodi kako je sada najveća trgovačka luka u SSSR-u budući da radi tijekom cijele godine. Grad više nije zatvoren za strance kao prije kada je bio velika pomorska baza, a potom je ratna mornarica prešla u Sevastopolj. Na Crnom moru zatvoreni za strance sada su samo Jalta i Sevastopolj. Strani državljanin ipak ne može direktno zrakoplovom doći u Novorosisk, već samo do Krasnodara koji je udaljen 140 kilometara, a potom vlakom ili autobusom. U slučaju da se

³³¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 455, 23.08.1988.

putuje automobilom u konzulatu ili na granici se dobije unaprijed određena ruta s koje se ne smije skrenuti. Taj pravac je Čop (mađarsko-ruska granica) – Ždanov (u Ukrajini) – Odesa, Kerč, a potom trajektom u Novorosisk. Ukoliko bi se promijenila ruta, vozilo bi bilo vraćeno. Ovakav režim putovanja T.T. tumači lokacijom vojnih objekata. Prilikom dolaska obavezno je javljanje u službu OVIR-a u čijoj je nadležnosti prijava-odjava boravka, izdavanje viza, putovnica, a postoji i odjel za strance. Upitnici i obrasci popunjavanju se u OVIR-u u Novorosisku, ali po putovnicu ili vizu, produljenje boravka mora se ići u Krasnodar, prilikom čega se obavlja razgovor s načelnikom OVIR-a. T.T. navodi da OVIR strukturalno i funkcionalno pripada KGB-u. U razgovoru sovjetskom državljaninu se daje do znanja da ne smije zaboraviti da je rođena i odgojena u SSSR-u, u skladu s čim se treba i ponašati.

Do osamdesetih, iznosi T.T., bila je masovna pojava odlaska žena iz SSSR-a zbog čega je znatno pooštrena procedura i dolazilo je do uskraćivanja izdavanja putovnica. Prema osobama koje su napustile SSSR, prilikom njihovih posjeta rodbini i SSSR-u, carinici, policajci i drugi državni službenici su se odnosili vrlo strogo i rigorozno, a takva praksa je bila i u Generalnom konzulatu SSSR-a u Zagrebu. Prema iznošenju T.T. ova kategorija stranaca se smatrala izdajnicima domovine, špijunima inozemstva i slično. Kako bi navedeno potkrijepila, T.T. iznosi da je ranije, osobama koje su se odrekle državljanstva SSSR, da bi uzele drugo, prilikom dolaska u SSSR, nije dozvoljen posjet gradu u kojem su ranije živjele, već samo Moskvi i Lenjingradu, kao i svim drugim strancima koji dolaze turistički. Prije dvije godine odnos se promijenio prema ljubaznijem i manje agresivnom, što je posljedica promjene unutarnjih političkih prilika u SSSR-u nakon dolaska Gorbačova na vlast. Kao i u prijašnjem razgovoru, T.T. je negirala svoje kontakte s ostalim sovjetskim državljanima u Splitu. Od svoje rodbine ima saznanje kako je još nekoliko Ruskinja iz njezinog kraja udano za jugoslavenske državljanke u Rijeci, Puli, Dubrovniku. Na kraju razgovora T.T. je ukazano na ozbiljnost i težinu davanja statusa stalno nastanjenog stranca, zbog čega se SSUP, prije takve odluke mora uvjeriti u lojalnost i ispravnost takve osobe u odnosu prema SFRJ. T.T. je izjavila da je toga svjesna, te da „ne može piliti stolicu na kojoj sjedi“, a posebno iz razloga što joj je kćer državljanin SFRJ. Složila se s mogućnošću nastavka razgovora, s nadom da cijeli postupak ne traje predugo.³³²

³³² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 630, Split, 21.11.1988.

Slučaj Lj.Š. i A.H. (Operativna akcija (OA) „Volga“)

U Informaciji Centra SDS Split od 27. svibnja 1988. u okviru Operativne akcije „Volga“ dostavljen je presjek saznanja o Lj.Š. i A.H. Informacija je inicirana obavljenim informativnim razgovorom s pripadnikom JNA zapovjednikom ratnog broda BM-66, a razgovor je vođen na navedenom brodu. Cilj razgovora je bio produblјivanje postojećih i registriranje novih saznanja o Lj.Š. koja je u SFRJ došla 1977. godine udajom za jugoslavenskog pomorca zaposlenog u „Atlantskoj plovidbi“ iz Dubrovnika, a nakon tri godine dobila je državlјanstvo SFRJ. Prema izvoru, Lj.Š. živi vrlo lagodno što je vidljivo po nošenju skupocjenog nakita, kupovanju reprodukcija slika, putovanja vlastitim automobilom i slično, a za što, prema iznošenju izvora, nisu dovoljna primanja supruga iako je bio pomorac. Kao indikativno ističe se nekoliko momenata, odnosno nerazjašnjenih situacija iz njenog životopisa, kao i njezino često odsustvo i putovanja. Izvor službe navodi kako Lj.Š. u SSSR-u ima dvoje djece čije postojanje drži u tajnosti, također održavala je i pismenu korespondenciju s izvjesnim Grkom te joj majka donosi njegova pisma iz SSSR-a. Majka joj je također donosila vrlo vrijedne poklone u vidu nakita što je Lj.Š. povremeno prodavala. Operativac SDS navodi kako ova činjenica zasluđuje pozornost, budući da je teško iznijeti ovakve stvari preko sovjetske granice. Lj.Š. je gotovo svakodnevno izbivala iz kuće, a njena izbivanja i putovanja traju i po nekoliko dana, a karakter tih putovanja, osim avanturističkih, nije razjašnjen, a pri čemu joj nije problem ostaviti djecu. Djecu ostavlja kod Ruskinje A.H. s kojom se često druži. A.H. je također državlјanka SFRJ od 1979. također u braku s jugoslavenskim pomorcem. A.H. i Lj.Š. se navodno poznaju još iz Novorosirijska, a A.H. je prema neprovjerenim saznanjima viđena nekoliko puta s grupom sovjetskih turista u Dubrovniku. Prema izvorima, A.H. je inteligentnija i pedantnija od Lj.Š. Indikativnim se prosuđuju putovanja supruga Lj.Š. prilikom realizacije vjenčanja, jer je nekoliko puta putovao u njezino prijašnje mjesto boravka što je neuobičajeno s obzirom da se radi o vojno-industrijskoj oblasti gdje su kretanja stranaca ograničena. Vezano uz prikupljena saznanja o Lj.Š., operativac SDS u ovoj informaciji nudi dva moguća scenarija. Prema prvom, Lj.Š. je kao „laka žena“ vidjela mogućnost izlaska iz SSSR-a udajom za pomorca državlјanina SFRJ te rješenje svojih statusnih i materijalnih problema. Prema drugom scenariju, s obzirom na njezine poroke, Lj.Š. je „nabačena“ od strane sovjetske obavještajne službe, a najpogodnija kategorija za to su pomorci. U ovu shemu se, prema operativcu SDS-a, uklapa i A.H. koja je i viđana sa sovjetskim turistima, i čije poznanstvo s Lj.Š. datira iz SSSR-a. Na kraju se zaključuje kako Lj.Š. i A.H. zasluđuju pozornost SDS, a kao još jedna indikativnost spominje

se kratkoća njihovog dobivanja državljanstva SFRJ, od dolaska do realizacije.³³³ Kao izvor za dobivanje saznanja u ovoj informaciji spominje se društvena veza, a kao poduzete mjere informativni razgovor i usmjeravanje izvora.

6.1.3.5. Ocjena rada SDS Centra Split na suprotstavljanju Sovjetskoj obavještajnoj službi

Prema dostupnoj dokumentaciji vezano uz operativni rad Službe SDS Centra Split koja se odnosi na informacije navedenog Centra nije u potpunosti moguće ocijeniti cjelokupni rad navedenog Centra, kao ni njegovu efikasnost u obavljanju poslova iz svoje nadležnosti. Za potpuni uvid u rad i funkcioniranje navedenog Centra nedostaju temeljni dokumenti kao što su „službene zabilješke“ te izvješća o primjeni pojedine metode rada. Prilikom ugradnje i primjene operativnog tehničkih sredstava (ozvučenja prostorija, TKTR i sl.) potrebno je bilo temeljnim dokumentom prikazati dobivene rezultate. U dostupnim dokumentima (Informacijama) zabilježena je primjena metoda rada te se često navodi kako npr. primjena operativno-tehničkih sredstava (ozvučenje hotelske sobe) nije dalo rezultata od značaja za službu. Najopsežnija primjena svih raspoloživih metoda i operativno-tehničkih mjera, kao i suradnje sa drugim službama iz sustava sigurnosti, pa i društveno-političkim organizacijama na terenu, zabilježena je provođenjem aktivnosti prilikom posjete stranih ratnih brodova (sovjetske ratne mornarice) jadranskim lukama (Split, Dubrovnik). Pripreme su započele prije dolaska samih brodova dogovorom i radnim sastancima sa službama uključenim u akciju pokrivanja aktivnosti oko posjete. Unutar samog Centra SDS Split za ovu zadaću angažirani su svi odjeli. U Odjelu operativnih poslova osim linije rada prema stranim obavještajnim službama, angažirane su i stalne linije rada – prema unutarnjem neprijatelju, kao i jugoslavenskoj emigraciji. Sa SB JNA³³⁴ dogovarano je operativno pokrivanje službenih posjeta, prijema, večera, ručkova predstavnika sovjetskih brodova i pripadnika JNA. Isto tako OB JNA sudjeluje u tajnom praćenju, tajnim pretresima, pripremanjima časnika za posjete sovjetskim brodovima i dr.

U vrijeme posjete brodova ratne mornarice intenzivira se rad prema osobama u obradama po svim linijama rada, a prije svega po liniji rada prema stranim obavještajnim

³³³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 305, Split, 27.05.1988.

³³⁴ SB JNA (Služba Bezbednosti JNA) je naziv koji operativci koriste u svojim dokumentima, a odnosi se na „Organe bezbednosti JNA“, a uglavnom na KOG (Kontraobavještajna grupa) JNA, u ovom slučaju KOG VPO (Kontraobavještajna služba Vojno pomorske oblasti) op.a.

službama te posebno prema sovjetskim državljanima uđanim za jugoslavenske državljanke. Primjenom mjera prema sovjetskim državljanima u Splitu utvrđeno je da iste u vrijeme posjete sovjetskih brodova uglavnom ne izlaze iz stanova, svjesne primjene mjera, te kako se ne bi kompromitirale. Kako prilikom svakog posjeta sovjetskih brodova u Split ili Dubrovnik iz Beograda dolaze vojni izaslanici ili njihovi pomoćnici i drugi DKP predstavnici zapadnih zemalja (uz sovjetske), koji uz praćenje posjeta, poduzimaju i opservacijsko-izvidnička putovanja prema interesantnim vojnim područjima (npr. Boka Kotorska), kontaktiraju svoje veze i provode slične aktivnosti obavještajnog karaktera, isti zaslužuju posebnu pozornost službe. U suradnji sa SB JNA organizira se tajno praćenje istih, tajni pretres i tajno ozvučenje prostorija njihovog boravka. Kroz tajno praćenje se bilježi njihov interes za vojne objekte i objekte od posebnog značaja za obranu zemlje, njihovi kontakti sa građanima SFRJ (mogućim osobama pod obradama), stvaranje novih kontakata i sl. Kroz tajno ozvučenje prostora boravka prikupljaju se njihovi međusobni komentari (ili sa suprugama), te moguće planirane aktivnosti. Kroz tajni pretres prostorija boravka DKP predstavnika presnimavaju se eventualno pronađeni dokumenti, posebno rokovnici ili džepni telefonski imenici radi otkrivanja njihovih eventualnih veza. Kroz privremeni TKTR telefona u hotelskoj sobi bilježe se njihovi kontakti prema svojim veleposlanstvima ili drugim osobama. U većini slučajevi primjene ovih mjera (tajno ozvučenje, tajni pretres, TKTR) nisu dale željene rezultati jer se objekti primjene profesionalno štite od primjene ovih mjera. Poradi prikupljanja saznanja, kao i detektiranja interesa sovjetskih službi djelatnici SDS Centra Split pripremaju svoje operativne veze i građane za posjete sovjetskim brodovima u vrijeme posjeta za građanstvo. Iste pripreme radi i OB JNA sa pripadnicima JNA (časnici, dočasnici, građanske osobe na službi u JNA, pitomci vojnih škola) koji kao građani posjećuju sovjetske brodove sa pripremljenim pitanjima, kao i odgovorima na moguća pitanja sovjetske strane.

Posebno interesantan rad SDS-a Centra Split prema strancima je u kategoriji tzv. mješovitih brakova, posebno sovjetskih državljanke koje su se udavale za jugoslavenske državljanke na području pokrivanja Centra Split (Zadar, Šibenik, Split, Dubrovnik). Ovo područje bilo je od posebnog značaja u obavještajnom istraživanju sovjetskih obavještajnih službi te je više sovjetskih državljanke indicirano da je pripremljeno za obavještajni rad i bile su pod mjerama SDS u stupnju obrađivanja POO (Prethodna operativna obrada). Prema istima su primjenjivanje mjere, usmjeravani suradnici i operativne veze, primjenjivala operativno-tehnička sredstva, u većini slučajeva i obavljani informativni razgovori, ali bez značajnijih rezultata. O čemu svjedoči i podatak kako SDS Centar Split u svojoj nadležnosti s

ovom kategorijom obavještajno interesantnih osoba nije uspio ostvariti niti jednu dvojni kombinaciju.

6.2. Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja Mađarske

6.2.1. Obavještajno-sigurnosni sustav NR Mađarske

Uzimajući u obzir ukupnu obavještajnu djelatnost prema SFRJ, mađarska obavještajna služba (MOS) zauzima mjesto odmah do sovjetske, a po klasičnoj obavještajnoj aktivnosti nalazi se na čelu zemalja pripadnica Varšavskog ugovora.³³⁵ Navedeno je zasigurno bilo povezano s činjenicom kako je Mađarska direktno graničila s Jugoslavijom. Nakon završetka Drugog svjetskog rata, Mađarskoj je prema odlukama saveznika iz antifašističke koalicije, a zbog sudjelovanja u ratu na strani poražene nacističke Njemačke, bilo dozvoljeno organiziranje samo policijskog sustava te određenog kontingenta oružanih snaga. Drugim riječima, mađarska vlada je u poslijeratnom razdoblju u sjeni navedene zabrane organizirala svoj obavještajni sustav unutar sastava ministarstva obrane i ministarstva unutarnjih poslova pod nazivom politička odjeljenja koja su u stvarnosti imala ulogu obavještajnog i sigurnosnog aparata (Prikaz 14).³³⁶

S obzirom na navedene okolnosti organiziranja obavještajne djelatnosti i činjenice kako je Mađarska pripadala zemljama Varšavskog ugovora, njezin obavještajno-sigurnosni sustav imao je niz specifičnosti. Obavještajna djelatnost bila je organizirana kroz obavještajne i sigurnosne organizacije Ministarstva unutrašnjih poslova, međunarodnih odjela u sastavu drugih ministarstava, vojnu i protuobavještajnu službu te radničke straže koje su bile posebnost unutar mađarskog sustava. Najvažnije političko odjeljenje zasigurno je bilo ono u sastavu Ministarstva unutarnjih poslova iz kojeg se organizirala glavna obavještajna aktivnost, a na njezinom čelu nalazio se državni službenik ranga pomoćnika ministra. Njezina djelatnost i zadaci bili su sušta suprotnost samom nazivu koji je bio obmana zbog već spomenute zabrane. Ovaj odjel je bio namijenjen za obavještajno djelovanje prema potrebama mađarske vlade i Varšavskog ugovora. Stoga je prema zadanom okviru, djelovao u inozemstvu s ciljem prikupljanja, obrade i analize obavještajnih podataka težišno prema susjednim zemljama, u prvom redu SFRJ i Rumunjskoj, a orijentirao se prvenstveno na vojnoobavještajnu problematiku sukladno čemu je ustupao sve podatke organima

³³⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 47.

³³⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 34.

vojnoobavještajne službe, a vrlo vjerojatno i snagama SSSR-a koje su bile stacionirane u Mađarskoj.³³⁷

Također, ovaj odjel je izvršavao niz specijalnih zadataka prema drugim državama, poduzimao je protuobavještajnu aktivnost u zemlji i inozemstvu, obavljao je tajni nadzor nad radom političkih organizacija i kontrolu nad strancima koji su boravili u Mađarskoj (osim nad državljanima SSSR-a) te poslove osiguranja državnih i partijskih ustanova te osoba. Političko odjeljenje usmjeravalo je rad obavještajnih centara koji su bili razmješteni u pograničnim zonama na važnijim pravcima. Centri su bili mješovitog sastava i u njima su se, uz obavještajne djelatnike, nalazili i predstavnici vojnoobavještajne službe. Navedeni obavještajni centri nisu bili stalna organizacijska struktura, nego su postavljeni ovisno o potrebama i procjenama službe. Političko odjeljenje upućivalo je na rad u inozemstvo svoje operativce u svojstvu diplomatskog i konzularnog osoblja te drugih predstavnika, a koji su usmjeravani pod vodstvom mađarskog veleposlanika. Jednako tako, MOS je stvarao agenturu u stranim zemljama i preko mađarskih državljana koji su boravili u inozemstvu. Osim političkog odjeljenja, za mađarski obavještajni rad bila su važna tzv. međunarodna odjeljenja u sastavu drugih ministarstava ili vodstvima gospodarskih organizacija koje su imale poslovne ili druge veze s inozemstvom. Ovakvi odjeli su bili namijenjeni da Političkom odjeljenju Ministarstva unutarnjih poslova omogućе obavještajni uvid u pojedine probleme politike, kulture i ekonomije strane zemlje, a prema podacima SDB-a, takvi odjeli su imali dio koji se nalazio u Mađarskoj te dio koji je bio „ugrađen“ u mađarska predstavništva u inozemstvu.

Zbog postavljenih ograničenja nakon Drugog svjetskog rata, unutar oružanih snaga Mađarske uspostavljena su vojno-politička odjeljenja koja su zapravo bila nositelji obavještajne i protuobavještajne djelatnosti. Iz tih odjela kasnije su se razvila vojnoobavještajna i protuobavještajna služba oružanih snaga koje su organizacijski bile objedinjene i djelovale su kao jedna služba.³³⁸ Njihova namjena je bila Ministarstvu obrane i Generalštabu Mađarske osigurati podatke, analize i procjene o oružanim snagama susjednih zemalja, s posebnim naglaskom zapadnih i južnih susjeda te zaštita mađarskih snaga od obavještajne djelatnosti drugih zemalja i mađarske emigracije. Za djelovanje prema Jugoslaviji, bila je izuzetno važna Obavještajna uprava Generalštaba koja se sastojala od obavještajnog odjela koji je imao organe za agenturni rad, izviđanje, procjene i analize za

³³⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 35.

³³⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 40.

praćenje stanja u pojedinim zemljama poput Austrije, SFRJ i Zapadne Njemačke te protuobavještajnog dijela koji je bio usmjeren prema vojsci i civilnom stanovništvu u svojstvu zaštite mađarskih postrojbi.³³⁹

Što se tiče obavještajnog djelovanja MOS-a prema Jugoslaviji, ono je se mijenjalo sukladno političkom kretanju Mađarske ovisno o pojedinom vremenskom razdoblju. Nakon Drugog svjetskog rata, Mađarima su postavljena razna ograničenja iz razloga što je bila na strani poraženih fašističkih sila. Nakon rata na vlast je došla Komunistička partija Mađarske koja je u poslijeratnom razdoblju bila opterećena unutarnjim neprilikama i raščišćavanju s ostacima fašizma u zemlji pa je zbog toga dolazilo do suradnje s jugoslavenskim organima sigurnosti u pogledu otkrivanja ratnih zločinaca i drugih „neprijateljskih“ elemenata poput rješavanja političkih oponenta. Sukladno tome, u tom razdoblju nije bilo organizirane obavještajne djelatnosti Mađara prema Jugoslaviji, nego su dvije države na obostranu korist surađivale. Nakon 1948. dolazi do promjene u odnosima dviju susjednih država prvenstveno iz razloga što Mađarska prihvaća službenu politiku pritiska pod vodstvom SSSR-a. Zbog navedenih okolnosti, mađarska obavještajna služba (MOS) prekida suradnju s jugoslavenskim sigurnosnim strukturama te se orijentira na neprijateljsko djelovanje prema Jugoslaviji što je vidljivo iz organiziranja obavještajnih centara u Segedinu, Pečuhu i Szombathelyu te pokušajima regrutiranja raznih osoba za obavještajno djelovanje prema jugoslavenskom teritoriju. MOS je tada angažirala razne osobe koje su bile u jugoslavenskim zatvorima te iz jugoslavenske emigracije koje su koristili za stvaranje agenture u SFRJ, za propagandne aktivnosti, za pritisak na mađarsku nacionalnu manjinu u Jugoslaviji te za određene terorističke akcije. Sveukupno djelovanje MOS-a vidljivo je u agresivnom pristupu prema Jugoslaviji na način da je dolazilo do velikog broja insceniranih graničnih incidenata, organiziranih ubojstava graničara i montiranih sudskih procesa. U tom razdoblju MOS je veliku pažnju posvećivao područjima Vojvodine i Međimurja zbog velikog broja građana mađarske narodnosti u tim dijelovima i mogućnosti uspostavljanja agenturne mreže među njima.³⁴⁰

Poslije 1953. došlo je do normalizacije odnosa između Mađarske i Jugoslavije što se očitovalo i na obavještajnom planu. Sukladno tome, u kolovozu iste godine potpisan je sporazum o rješavanju graničnih incidenata između dviju zemalja, a djelovanje MOS-a bilo je okarakterizirano sistematičnijim radom prema Jugoslaviji te su izbjegavali teške oružane

³³⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 41.-42.

³⁴⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 45.-46.

incidente. Nakon Mađarske revolucije 1956. i pokušaja smanjivanja sovjetske prevlasti u Mađarskoj i liberalizaciju komunističkog društva, u zemlji je nastupila ozbiljna unutarnja kriza koja se preslikala i na rad obavještajne službe. U navedenim okolnostima, MOS se teško snalazio i ponovno je tražio suradnju s jugoslavenskim političkim i obavještajnim strukturama, prvenstveno u pogledu vraćanja izbjeglih mađarskih građana te sprječavanju emigriranja iz zemlje. Nakon sređivanja unutarnjih političkih prilika, mađarska služba je nastavila neupadljivo djelovanje prema SFRJ sve do Praškog proljeća 1968. kada se ponovno ofenzivnije MOS postavlja prema Jugoslaviji pri čemu primjenjuje razne kombinacije agenturnog i izviđačkog djelovanja, a kasnije sve više koristi legalne metode obavještajnog djelovanja preko raznih mađarskih predstavnika u SFRJ.³⁴¹

U centru interesa mađarske obavještajne službe bile su opće unutarnje prilike u Jugoslaviji, s posebnim naglaskom na djelovanje SKJ, na sustav društvene samozaštite i narodne obrane, na pripadnike JNA i strukture unutarnjih poslova, moral i jedinstvo jugoslavenskih građana te na raspoloženje građana SFRJ prema SSSR-u. S obzirom na djelovanje prema SFRJ, mađarska služba je često koristila angažiranje jugoslavenskih građana koji su se nalazili na radu u inozemstvu, a koje je najprije usmjeravala prema zapadnim zemljama i NATO savezu, a zatim bi ih u pogodnom trenutku okrenula prema SFRJ. Osim navedenog, MOS je angažirao građane SFRJ na temelju simpatija prema Mađarskoj i širem socijalističkom bloku. Centri iz kojih se odvijala obavještajna djelatnost prema Jugoslaviji bili su locirani u Budimpešti unutar Ministarstva unutarnjih poslova, odnosno iz već spomenutog Političkog odjeljenja koje je SDB prepoznao kao glavnu obavještajnu organizaciju koja djeluje prema SFRJ te Obavještajnu upravu Generalštaba Mađarske (Prikaz 15) iz koje su proizašle najkvalitetnije obavještajne akcije i kombinacije prema jugoslavenskom teritoriju, a koja se oslanjala prvenstveno na obavještajne punktove u pograničnim zonama.

Uz klasični agenturni rad, MOS je koristio i široke mogućnosti legalnih metoda rada koje su bile omogućene kroz razvijene bilateralne odnose dviju zemalja, ali i povećanim komuniciranjem mađarskih i jugoslavenskih građana. Obavještajno prikupljanje podataka legalnim metodama, mađarska služba je obavljala na temelju izviđačkih putovanja po Jugoslaviji, a navedeno su koristili prvenstveno diplomatsko-konzularni predstavnici, turističke grupe te pojedinci. Mađarsko diplomatsko-konzularno osoblje naročito je djelovalo prema jugoslavenskim područjima u kojima su živjeli pripadnici mađarske

³⁴¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 47.

narodnosti.³⁴² Koliko je obavještajno djelovanje među Mađarima u Jugoslaviji bilo važno za mađarsku službu, pokazuje i dokument SDS-a iz lipnja 1990. upućen svim centrima SDS-a u Hrvatskoj. U kontekstu tadašnje aktualne situacije u Mađarskoj, odnosno u okviru demokratizacije političkog života, problema u tadašnjoj ekonomiji te postojanju sveopće nacionalne euforije među Mađarima i ponovnim buđenjem teza o stvaranju „velike Mađarske“, dolazi do izražaja važnost mađarskih građana u susjednim zemljama, prvenstveno na prostoru Jugoslavije. Mađarski diplomatsko-konzularni predstavnici tada su intenzivno radili na planu okupljanja pripadnika mađarske narodnosti na području Vojvodine i Hrvatske. Osim razgovora o pitanjima vezanim za položaj narodnosti, istraživali su i druga pitanja poput odnosa vlasti prema pripadnicima manjine te kadrovsku zastupljenost mađarske narodnosti u pojedinim institucijama, a SDS je očekivao i angažiranje po tom pitanju i pripadnika novootvorenog Generalnog konzulata Mađarske u Zagrebu. U cilju homogenizacije Mađara koji žive u susjednim zemljama, pa tako i u SFRJ, mađarska vlada potaknula je inicijativu za stvaranje mješovitih privatnih poduzeća s gospodarstvenicima mađarske narodnosti u Vojvodini kako bi ostvarili veću materijalnu neovisnost na zadanom geografskom prostoru. Obavještajna djelatnost MOS-a i tada je bila u funkciji ostvarivanja interesa nove mađarske vlasti i sve više se određivala prema nacionalnim interesima i pretenzijama Mađarske prema Jugoslaviji.

Radi suprotstavljanja ovakvom načinu rada, SDS je protuobavještajno djelovanje usmjerio na intenziviranje praćenja aktivnosti koji su se odvijali iz poznatih obavještajnih centara i punktova u Mađarskoj i Jugoslaviji te na praćenje djelatnosti jugoslavenskih i mađarskih državljana koji su bili prepoznati kao nositelji obavještajne aktivnosti MOS-a, a također je rad SDS-a bio usmjeren na istraživanje i praćenje promjena na društvenom, političkom, ekonomskom i vojnom planu u Mađarskoj koji su bili od interesa za Jugoslaviju.³⁴³

6.2.2. Djelovanje SDS-a Centar Split prema Mađarskoj obavještajnoj službi

Prema dostupnoj arhivskoj dokumentaciji, SDS Centar Split u promatranom razdoblju suprotstavljao se radu mađarske obavještajne službe praćenjem poslovne suradnje s Mađarima u Kardeljevu gdje se nalazilo sjedište mađarske agencije „Mašped“. Preko svojih

³⁴² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 48.

³⁴³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/66, br. III-1166/2, predmet 4, Aktualna situacija u Mađarskoj – zadaci SDS, str. pov., 1990., 1.-4.

suradnika u agenciji, SDS je nadzirao mađarske poslovne predstavnike koji su boravili u Kardeljevu i Splitu. Sljedeća kategorija pod nadzorom SDS-a Centra Split bili su mađarski državljani u brakovima s jugoslavenskim građanima za koje je postojala sumnja kako rade za mađarsku obavještajnu službu.

SDS-ov suradnik „Mađar“ bio je angažiran na praćenju aktivnosti mađarskih predstavnika agencije „Mašped“ u Kardeljevu koju su redovito posjećivali mađarski diplomati u SFRJ. Prema navedenom suradniku, već sama pozicija „Mašpeda“ bila je sigurnosno problematična jer se nalazila u istoj zgradi kao i prostorije Općinskog komiteta SKH Kardeljevo i prostorije Izvršnog vijeća SO Kardeljevo. Tadašnji predstavnik „Mašpeda“ Sandor Viragos je prema suradniku, iskazivao kontinuirani interes za svaki detalj objavljen na oglasnim pločama u zgradi vezano uz Općinski komitet te je uspostavio kontakte sa zaposlenicima i tako je nesmetano mogao ulaziti u njihove radne prostorije. Kada je stigla odluka o preseljenju „Mašpeda“ u novu zgradu, Viragos se tome protivio i opirao, ali je na kraju morao prihvatiti nove prostorije. SDS je pritom odlučio provesti operativno-tehničke mjere u nove prostorije „Mašpeda“ prije njihovog preseljenja.³⁴⁴ U sljedećoj informaciji o Viragosu za kojeg je navedeno kako služba posjeduje osnovane sumnje da obavještajno djeluje, vidljivo je kako je SDS angažirao suradnika „Ferdu“ na praćenju njegovih aktivnosti pošto je suradnik s njim bio u svakodnevnom poslovnom i privatnom kontaktu. Prema podacima „Ferde“, Viragos je često boravio u „Luci Ploče“ gdje su ga zapazili i stražari koji su ga nekoliko puta vraćali iz područja koje je zabranjeno za strance. Jednako tako, Viragos je ostvarivao kontakte s velikim brojem lučkih radnika s kojima s obzirom na svoj posao nije imao opravdane razloge za kontaktiranje. Iz ove informacije, vidljivo je kako je Viragos bio predstavnik svih mađarskih trgovačkih poduzeća te je pokrивao područje od Bara do Zadra što je bilo sigurnosno interesantno za SDS zbog brojnih kontakata koje je ostvarivao.³⁴⁵ Viragos jedino nije bio zadužen za vojnu mađarsku tvrtku „Technik“ čiji su predstavnici bile djelatne vojne osobe i koja se bavila izvozom naoružanja te vojne opreme, međutim iz informacije iz kolovoza 1986. suradnik „Ferdo“ je izvijestio SDS kako je Viragos postavljen i za predstavnika „Technike“, a također je zaveden u prethodnu operativnu obradu. Nadalje, vidljivo je i kako mu krajem godine ističe mandat te je SDS odlučio nakon njegova iseljenja iz stana provesti operativno-tehničku akciju ozvučenja prije useljenja novog mađarskog predstavnika.³⁴⁶

³⁴⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 713, 3.12.1985.

³⁴⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split str. pov., Informacija broj 88, 26.2.1986.

³⁴⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 502, 26.8.1986.

U siječnju 1987. „Ferdo“ je izvijestio SDS Centar Split kako se Viragos uselio u nove prostorije u koje je SDS realizirao operativno-tehničku akciju „Neretva“ te je preko suradnika osigurao i duplikat ključeva zgrade „Mašpeda“. Međutim, Mađari su izrazili nezadovoljstvo novim prostorijama koje su se nalazile izvan luke i tražili su nove urede unutar luke. Suradnik je pratio i aktivnosti predstavnika vojne tvrtke „Technika“ te je obavijestio SDS kako je supruga generalnog direktora navedenog poduzeća, a koji je bio pukovnik Mađarske narodne armije (MNA), dobila posao u mađarskom veleposlanstvu u Beogradu. Osim toga, „Ferdo“ je izvijestio SDS kako ga kontaktiraju organi sigurnosti iz Sarajeva za koje pretpostavlja da su iz OB JNA ili SDS iz Sarajeva te se interesiraju za mađarske predstavnike „Technike“ o čemu SDS Centar Split namjerava obavijestiti RSUP SRH. Suradnik je i dalje usmjeren na praćenje aktivnosti mađarskih predstavnika u Kardeljevu.³⁴⁷

U srpnju 1987. došlo je do kadrovskih promjena u „Mašpedu“ pa je tako Viragosa zamijenila mađarska državljanka Jozefne Piroška Šipoš koja je tako postala službena predstavnica „Mašpeda“ za luke Ploče, Split i Bar pri čemu je „Ferdo“ usmjeren na uspostavu kontakta s njom. Suradnik je ovom prigodom dostavio i podatke o predstavnicima vojne tvrtke „Technika“ koji su najavili dolazak u Kardeljevo. Ovdje treba istaknuti šefa odjela sigurnosti navedene tvrtke za kojeg je suradnik izvijestio kako redovito mijenja utvrđene rute putovanja, odbija unaprijed rezerviranje smještaja te prilikom prelaska granice služi se putovnicom koja nije na njegovo ime. Sve navedeno upućuje na izbjegavanje očekivanih mjera SDS-a, ali i na educiranost Mađara u preventivnom ponašanju prilikom dolaska u SFRJ.³⁴⁸ Suradnik je i dalje nastavio pratiti aktivnosti mađarskih trgovinskih predstavnika u Kardeljevu, pa je tako početkom kolovoza 1988. „Ferdo“ imao interesantan kontakt s pukovnikom Laszlom Borcsökom koji je ranije bio pomoćnik generalnog direktora „Technike“, a nalazio se na godišnjem odmoru na jadranskoj obali te je suradniku izrazio želju za izletom brodom u blizini Visa ili Lastova, no pošto je to bilo zabranjeno za strance, interesirao se kod suradnika je li dozvoljen posjet otoku Sušac. Također, u razgovoru je suradniku pokušao nametnuti teme o ljudskim slobodama u SFRJ i Mađarskoj što je „Ferdo“ izbjegao. Jednako tako, Borcsök se Ferdi predstavljao kao trgovinski predstavnik „Technike“ u Beogradu, a u tom trenutku je obnašao dužnost vojno-ekonomskog predstavnika Mađarske u SFRJ.³⁴⁹ Evidentno je kako je ovdje mađarski pukovnik pokušavao legalno prikupljati podatke o općim društvenim kretanjima u Jugoslaviji pomoću razgovora sa suradnikom, a i njegov interes za obilazak gore navedenih područja pokazuje kako je tražio

³⁴⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 27, 19.1.1987.

³⁴⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 387, 15.7.1987.

³⁴⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 569, 17.10.1988.

način za opserviranje strateških jadranskih otoka. S obzirom na političko stanje u SFRJ i Mađarskoj, ne začuđuje znatno povećanje aktivnosti mađarskih vojno-trgovinskih i drugih predstavnika na području Kardeljeva u ožujku 1989. što se očitovalo povećanjem posjeta Mađara koji nisu bili isključivo poslovne prirode.

Posredstvom suradnika, SDS Centar Split dobio je informaciju o najavi dolaska skupine visokih časnika MNA u Kardeljevo te je služba primijenila sve raspoložive mjere i sredstva tijekom njihovog posjeta. SDS je zaključio kako su mađarski časnici iskoristili svoj boravak te poslovne i druge kontakte za prikupljanje saznanja o sigurnosno-političkoj situaciji u SFRJ te radi plasiranja određenih informacija o stanju u NR Mađarskoj. Prilikom večere koju su organizirali Mađari, a kojoj je prisustvovao i „Ferdo“, su povelili razgovor o situaciji na Kosovu te ih je zanimalo mišljenje suradnika o istinitosti službenog priopćenja jugoslavenskog političkog vrha o događanjima na Kosovu. Tijekom večere, suradnik je primijetio kako se jedan mađarski časnik iznenada ustao i otišao u hotelsku sobu pod izlikom traženja džempera što je „Ferd“ bilo čudno jer nije bilo hladno. Suradnik je navedeno ocijenio kako je Mađar najvjerojatnije htio provjeriti je li im netko ulazio u hotelske sobe s obzirom da su samo tijekom večere Mađari bili odvojeni od svojih poslovnih torbi. I dalje tijekom svog posjeta, Mađari su koristili poslovne ručkove za poticanje rasprave o političkim temama pa ih je zanimala mogućnost uvođena višestranačkog sustava u Jugoslaviji navodeći kako se u Mađarskoj stalno osnivaju nove političke stranke. SDS je primijenio mjeru tajnog praćenja mađarskih predstavnika te utvrdili kako su kontaktirali mađarsku državljanku zaposlenu u poduzeću „Interšpedu“ u Kardeljevu i njenog supruga za koje su priredili večeru u taverni u Drveniku prilikom čega ostalim gostima ulaz nije bio moguć. Ova večera je bila sigurnosno interesantna SDS-u zbog činjenice kako su navedene osobe već ranije bile poznate službi zbog kontaktiranja s mađarskom obavještajnom službom. Istog dana, SDS je zabilježio kako je jedan od mađarskih časnika vješto izbjegao tajnu pratnju te su posredstvom patrole prometne milicije došli do podatka kako je otišao u posjet supruzi pokojnog SDS-ovog suradnika „Janoša“, koji je bio angažiran za praćenje i pokrivanje rada mađarskih diplomatsko-konzularnih i vojnih predstavnika te predstavnika Mašpeda, a koja je bila Mađarica zaposlena u „Luci Ploče“ te nastanjena u Bačini u blizini vojnopomorske baze.

Istovremeno, djelatnici SDS-a su nad Mađarima primijenili tajni pretres njihovih hotelskih soba te su primijetili kako su radili protumjere, odnosno Mađari su postavljali male zamke u cilju otkrivanja eventualnog pretraživanja njihove prtljage za vrijeme odsutnosti. Ovaj posjet Mađara nedvojbeno ukazuje na bavljenje obavještajnim radom s obzirom na

njihovo kontaktiranje određenih sigurnosno interesantnih osoba kao i poticanje političkih tema prilikom svakog razgovora, a što potvrđuje i njihovo oprezno ponašanje jer su pomno promatrali svaku nepoznatu osobu u njihovoj blizini te su napuštali mjesto ukoliko su istu osobu vidjeli dva puta.³⁵⁰

Osim navedenih mađarskih predstavnika u Kardeljevu, važno je izdvojiti primjer izrazite opservatorske aktivnosti mađarskog predstavnika u Splitu Sandora Titrika koji je došao u svojstvu servisera-instruktor za privredna vozila RABA zajedno s obitelji. Preko društvene veze koja je Titriku iznajmila stan te s njim uspostavila prijateljski odnos, SDS Centar Split došao je do saznanja o mađarskom predstavniku. Prva zapažanja društvene veze odnosila su se na brojnu i modernu elektroničku opremu koju je posjedovao Titrik, a radilo se o videokamerama te fotoapartima za profesionalnu namjenu s objektivima velikog dometa. Prilikom pokazivanja kvalitete svojih videokamera, Titrik je društvenoj vezi pokazivao svoj snimljeni materijal na kojima je veza zamijetila panoramu splitske luke te zadržavanje kamere na mjestu gdje se nalazila zgrada SDS-a Centra Split koja je potom zumirana, a nakon nje i zgrada zapovjedništva Vojnopomorske oblasti. Kada je Titrik shvatio što se nalazi na snimkama, brzo je isključio videorekorder te započeo razgovor o drugim temama.

Drugom prilikom, Titrik je ponovno pokazivao svoje snimljene kazete za koje je društvena veza tvrdila da su snimane na šibenskom području u blizini vojnih objekata. Ovaj podatak bio je indikativan SDS-u s obzirom na saznanja kako Titrik često odlazi s obitelji preko vikenda u pravcu Šibenika i Zadra. Također, Titrik se najčešće družio s mađarskim državljaninom A.F. koji je isto boravio u Splitu zbog posla. Društvena veza je zamijetila kako su njih dvojica jednom mjesečno odlazili u Beograd gdje se nalazilo sjedište predstavništva RABA za SFRJ te bi nekoliko dana prije odlaska po nekoliko sati dnevno presnimavali sve trake i kazete te ih nosili sa sobom u Beograd. Veza je okarakterizirala Titrika kao osobu koja se nije izjašnjavala o jugoslavenskom društveno-političkom sustavu, ali sa sigurnošću je tvrdila kako je Mađar dobro upoznat s ekonomsko-političkom situacijom u Jugoslaviji. Zbog svih saznanja, SDS je utvrdio kako se radi o izraženoj opservatorskoj aktivnosti te su Titrika zaveli u prethodnu operativnu obradu kako bi pratili njegove daljnje aktivnosti i eventualnu povezanost s mađarskom obavještajnom službom.³⁵¹

Prema dostupnoj dokumentaciji, u ožujku 1988. SDS ponovno dolazi do saznanja o aktivnostima Titrika preko društvene veze koja je izvijestila službu kako često izbiva iz Splita

³⁵⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 106, 10.3.1989.

³⁵¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 598, 13.10.1987.

što je obrazlagao potrebom obilaska radnih organizacija koje koriste privredna vozila RABA s obzirom da je on ovlaštenu serviser. Međutim, društvena veza zaključila je kako potreba za servisiranjem nije u tolikoj mjeri da se mogu opravdati njegova stalna putovanja jer je na ta ista područja odlazio i vikendom. Sumnjivo ponašanje potvrdio je i događaj prilikom kojeg je mađarski predstavnik pratio suprugu društvene veze. Naime, njegova supruga bila je zaposlena kao stomatolog u ambulanti namijenjena isključivo za djelatnike GSUP-a i SDS-a Centra Split. Prilikom odlaska na posao, supruga je uočila kako ju Titrik prati svojim automobilom te je nekoliko puta kroz razgovor nastojao saznati gdje radi, a ponudio se par puta odvesti ju na posao.³⁵² Pod legendom popunjavanja podataka u vezi njegovog privremenog boravka u Splitu, SDS je u dogovoru s GSUP-om Split pozvao Titrika na razgovor nakon čega su ga djelatnici SDS-a okarakterizirali kao stručnu osobu koja voli svoj posao zbog zadovoljenja svojih materijalnih potreba. Izvršen je i tajni pretres njegovog stana gdje su potvrđena ranija saznanja i kvaliteta elektroničke opreme koju je mađarski predstavnik posjedovao. Zapažen je velik broj videokazeta i pedantnost kojom je Titrik popisivao sve svoje troškove, a SDS je odlučio dalje usmjeravati društvenu vezu na praćenje njegove aktivnosti.³⁵³ Međutim, zbog nedostatka arhivske dokumentacije nije moguće zaključiti u kojem smjeru se odvijala obrada nad Titrikom.

Kategorija mješovitih brakova je i kod problematike mađarske obavještajne službe zauzimala posebno mjesto. Tako je SDS Centar Split na osnovu dogovora u RSUP-u SRH SDS III. odjel obavila informativan razgovor s jugoslavenskim državljaninom M.S. u cilju operativnog kombiniranja. Naime, M.S. je na vlastitu inicijativu u više navrata tražio kontakt sa službom radi dobivanja informacija o uvjetima i mogućnostima dobivanja jugoslavenskog državljanstva za svoju suprugu I.S. koja je bila mađarska državljanka. Prilikom informativnog razgovora sa SDS-om, M.S. je iznio svoja zapažanja vezana za suprugu, a koja su ukazivala na njezine kontakte s mađarskom obavještajnom službom. Naime, I.S. je u Mađarskoj radila kao profesorica jezika na vojnoj akademiji te je poslije udaje i prekida radnog odnosa imala više razgovora s tamošnjim časnikom sigurnosti i potpisivala je dokumente o obavezi čuvanja vojne tajne. Kada se nakon udaje i preseljenja u Jugoslaviju vraćala u Mađarsku često je imala probleme s mađarskim organima sigurnosti koji su odugovlačili njezin povratak u SFRJ pa je tako ostala tamo pet mjeseci umjesto petnaest dana što je SDS posebno ocijenio indikativnim zbog mogućeg ucjenjivanja za pristanak na suradnju s mađarskom službom. SDS je usmjerio njezinog supruga na daljnje praćenje

³⁵² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 143, 22.3.1988.

³⁵³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 289, 23.5.1988.

njezinih aktivnosti posebice kontakte s osobama iz strukture Ministarstva narodne obrane Mađarske koji su svake godine posjećivali Šibenik.³⁵⁴

I.S. se također spominje i u informaciji iz ožujka 1985. u kojoj se problematiziraju kontakti građana s mađarskim obavještajno interesantnim osobama prilikom razmjene radnika sindikata MNO NR Mađarske i Općinsko-sindikalnog vijeća u Šibeniku. SDS je identificirao sedam visokih časnika iz mađarske armije koji su boravili u Šibeniku, a koji su između ostalog pokazivali interes obavještajne naravi, a tijekom boravka su kontaktirali i mađarsku državljanku I.S.³⁵⁵

U dokumentu iz 1986. vidljivo je kako je I.S. zavedena u institut prethodne operativne obrade zbog sumnje rada za mađarsku obavještajnu službu. Na informativnom razgovoru, njezin suprug navodi kako joj neriješen status državljanstva stvara probleme jer ne može dobiti stalno zaposlenje. Također, M.S. je u razgovoru davao podatke o mađarskoj vojnoj akademiji u San Andreji gdje su se školovali vojni kadrovi i kadar za graničnu službu, a naveo je kako je njegova supruga imala više kontakata s mađarskom obavještajno službom zbog udaje za jugoslavenskog državljanina. Od njezinih kontakata istaknuo je prijateljski odnos sa Sanjom koja je profesorica na vojnoj akademiji u Mađarskoj te posjećuje I.S. u Šibeniku, a prilikom odlaska u Mađarsku I.S. kontaktira tajnika Sindikata MNO NR Mađarske. Stoga je M.S. bio usmjeren da pokuša razjasniti karakter njenih kontakata s mađarskom službom te da evidentira sve njezine kontakte s mađarskim državljanima, ali i da proširi saznanja o njezinom radu i zapažanja o vojnoj akademiji u San Andreji.³⁵⁶ Drugim riječima, SDS je pozivanjem na informativni razgovor, uspio indirektno prisiliti M.S. da nadzire i prati aktivnosti svoje supruge i tome izvještava službu.

Za operativni rad SDS Centra Split na suprotstavljanju djelatnosti mađarske obavještajne službe nije moguće donijeti konačan zaključak zbog nedostatka arhivske građe. Međutim, vidljivo je kako je SDS nastojao nadzirati mađarske trgovinske predstavnike na svojem području ingerencije preko suradnika i društvenih veza koji su bili u svakodnevnom kontaktu s Mađarima. Jednako tako, moguće je donijeti zaključak kako je SDS trošio sve raspoložive resurse od operativno-tehničkih mjera do ljudskih izvora s ciljem dobivanja saznanja o mogućim aktivnosti mađarske službe. Dobivene informacije nisu davale konačnu potvrdu o bavljenju obavještajnim radom nego je, prema dostupnoj dokumentaciji, sve ostalo na početnim indicijama. Navedeno potvrđuje ranije istaknuti zaključak o upitnoj opravdanosti načina na koji je SDS ocjenjivao aktivnosti stranih državljanina i organizacija,

³⁵⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 775, 23.12.1985.

³⁵⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 188, 28.3.1985.

³⁵⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 764, 18.12.1986.

pausalno ih svrstavajući pod nazivnik obavještajnog rada, samo i isključivo na temelju činjenice pripadnosti stranoj državi, bez podatkovne podloge koja bi zaista upućivala na obavještajni rad u korist druge države. Možda zbog popunjavanja *statistike* i zadovoljavanja zahtjeva viših rukovodećih struktura ili zbog podržavanja paranoičnog političkog narativa o ugroženosti SFRJ s istoka i zapada zbog navodne naprednosti samoupravnog socijalizma kao *trećeg puta od koje strahuje i SSSR i Zapad okupljen oko SAD-a*, SDS je de facto upao u zamku vlastite neprincipijelnosti. Činjenice nisu ocjenjivane objektivno i nepristrano. Da jesu, ne bi SDS godinama trošio ogromne resurse na rad bez opipljivih rezultata. Upravo suprotno, prikupljeni su podaci i interpretirani na način koji će zadovoljiti unaprijed stvorene, političko-ideološki obojene pretpostavke koje su se uklapale u svjetonazorne postavke vladajućeg, totalitarnog sustava. Nemoguće je tvrditi da nije bilo obavještajnog rada mađarske obavještajne službe prema SFRJ, pa tako i na području odgovornosti Centra Split. Kako neosporivo dokazati ne-postojanje nečega? Itekako je, međutim, moguće tvrditi da Centra Split nije prikupio podatke koje bi barem predstavljali snažniju indiciju postojanja takvoga rada. Unatoč tome, godinama su ulagani vrlo značajni resursi u suprotstavljanje takvim aktivnostima. Zaključak kako nema značajnijih aktivnosti neke strane obavještajne službe - u ovom primjeru mađarske - na nekom području jednostavno nije bio ideološki dopustiv. Doveo bi u pitanje i promidžbu vladajuće politike, ali i sliku o SDS-u kao neophodnom čuvaru tog političkog poretka, koji je *jedina brana* od nasrtaja vanjskih ugroza.

6.3. Služba državne sigurnosti - Centar Split - naspram djelovanja Bugarske

6.3.1. Bugarski obavještajno-sigurnosni sustav u vrijeme komunizma

Cjelokupna obavještajna djelatnost bugarske obavještajne službe prema jugoslavenskom teritoriju odvijala se kontinuirano tijekom čitavog razdoblja postojanja komunističke Jugoslavije, a pogotovo od 1948. Djelovanje BOS-a bilo je obilježeno izvjesnim oscilacijama u intenzitetu obavještajnih aktivnosti ovisno o bilateralnim političkim odnosima Bugarske i Jugoslavije. U odnosu prema Jugoslaviji, bugarska politika zasnivala se na njihovom nepriznavanju postojanja makedonske nacije, odnosno *de facto* neprihvatanju državnosti SR

Makedonije unutar jugoslavenske države. Dakle, makedonsko pitanje uvelike je opterećivalo odnose Bugarske i komunističke Jugoslavije, a što je bilo vidljivo u nastojanjima službene bugarske politike da izbjegne priznanje o postojanju makedonske nacije sa svojim povijesnim, etničkim, kulturnim i političkim obilježjima unutar Jugoslavije.

Sukladno tome, Narodna Republika Bugarska zastupala je tezu kako su Makedonci građani koji imaju određenu nacionalnu svijest, ali koja je formirana tek nakon nastajanja SR Makedonije čime se negiralo postojanje Makedonaca kao nacije u ranijim povijesnim razdobljima. Naime, bugarski nacionalizam bio je itekako opterećen negiranjem makedonske nacije što je utjecalo i na daljnje odnose s Jugoslavijom, a što se svakako preslikavalo i na rad bugarske obavještajne službe prema jugoslavenskom teritoriju.³⁵⁷ Osim pitanja Makedonaca, rad BOS-a prema SFRJ bio je usmjeravan sukladno političkim ciljevima i interesima Varšavskog ugovora, a čemu je doprinosilo vojno i obavještajno prisustvo SSSR-a na bugarskom teritoriju. Poseban problem bile su tendencije bugarskog političkog vrha za integriranje sa Sovjetskim Savezom pogotovo na vojnom planu te ostvarivanje ideja o Velikoj Bugarskoj još iz vremena ugovora iz San Stefana 1878. između carske Rusije i Osmanskog Carstva, a čime su zapravo postojale teritorijalne pretenzije usmjerene prema Makedoniji, velikom dijelu Kosova te znatnim dijelovima Srbije koji su se nalazili u okviru jugoslavenske države. Sve navedeno itekako je utjecalo na smjer i djelovanje bugarske službe prema Jugoslaviji.³⁵⁸

Razvoj bugarskog obavještajno-sigurnosnog sustava poslije Drugog svjetskog rata odvijao se prvenstveno pod utjecajem SSSR-a i vodstvom Komunističke partije Bugarske (KPB), a sukladno zahtjevima i strateškim ciljevima Varšavskog ugovora ((Prikaz 16). Bugarski obavještajno-sigurnosni sustav činili su Odjel za sigurnost i obranu CK KPB, obavještajne i sigurnosne organizacije te snage Ministarstva unutarnjih poslova, vojno-obavještajni i protuobavještajni organi i izvidničke jedinice u oružanim snagama te obavještajni organi Ministarstva vanjskih poslova (Prikaz 17). Odjel za sigurnost i obranu CK KPB je bio političko-partijski organ preko kojeg se usmjeravala politika obavještajnog djelovanja te je bio nadležan za nadzor nad obavještajnim organima unutar Bugarske, a

³⁵⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 213/31, predmet 1, Kraći osvrt na obaveštajnu i drugu subverzivnu delatnost NR Bugarske protiv SFR Jugoslavije, str. pov., 1985., 3.

³⁵⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 213/31, predmet 1, Kraći osvrt na obaveštajnu i drugu subverzivnu delatnost NR Bugarske protiv SFR Jugoslavije, str. pov., 1985., 4.

njime je rukovodio načelnik koji je bio osoba visokog vojnog čina istovremeno kvalificirana za poslove sigurnosti i obrane.³⁵⁹

U odnosu djelovanja prema Jugoslaviji najvažnija je bila Državna sigurnost (DS) koja je bila obavještajna i protuobavještajna organizacija unutar Ministarstva unutarnjih poslova, a primarna zadaća je bila prikupljanje, obrađivanje i analiziranje podataka političke važnosti o susjednim i drugim zemljama (Prikaz 18). Državna sigurnost također je prikupljala i podatke ekonomskog i vojnog karaktera koje je zatim davala na korištenje vojnoobavještajnoj službi.³⁶⁰ Osim DS-a, za djelovanje prema SFRJ bila je važna i vojno-obavještajna služba unutar oružanih snaga Bugarske tzv. RO (bug. *Razuznavatelen otdel* – obavještajni odjel) čija je zadaća bila prikupljanje vojnoobavještajnih podataka taktičkog, operativnog i strateškog značenja posebno o oružanim snagama susjeda (Prikaz 19). Posebna pozornost RO-a bila je posvećena praćenju razvoja koncepcije općenarodne obrane SFRJ te mogućnostima njezine realizacije naročito u Srbiji i Makedoniji prema kojima je Bugarska imala teritorijalne aspiracije te sudjelovanje u provođenju specijalnih djelovanja. Odjelom RO-a rukovodilo se na razini Ministarstva obrane i to preko Obavještajne uprave (OU) na čijem čelu se nalazio načelnik čina generala sa zadaćom objedinjavanja rada službe. U sastavu OU nalazio se odjel za agenturno djelovanje s odsjecima za Jugoslaviju, Grčku, Tursku i Albaniju. Obavještajnoj upravi bili su neposredno podređeni obavještajni centri i punktovi namijenjeni za vojnoobavještajni rad prema susjednim zemljama, a u suradnji s DS-om te obavještajni organi na radu u inozemstvu i centri za radio-izviđanje. Unutar bugarskog Ministarstva vanjskih poslova također je postojao obavještajni odjel s posebnim odsjecima za Jugoslaviju, Grčku, Tursku, Rumunjsku, Bliski istok i Albaniju koji je prikupljao podatke o stranim zemljama, naročito podatke ekonomske i vojne problematike, a u čemu je usko surađivao s Državnom sigurnosti.³⁶¹

BOS je u svojem djelovanju prema SFRJ upotrebljavao razne obavještajne metode, od klasičnih i korištenja legalnih mogućnosti, do prikupljanja podataka izviđanjem, a posebno je razvijao snažnu propagandnu aktivnost. Primjera klasične obavještajne aktivnosti bilo je na području Makedonije i Srbije, a na teritoriju SRH djelovali su obavještajni organi iz centara u diplomatsko-konzularnim i trgovačkim predstavništvima, među bugarskim studentima te kulturnim djelatnicima i institucijama te turistima. Kao pseudoobavještajne institucije bile su

³⁵⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 52.

³⁶⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 53.

³⁶¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 59-62.

prepoznate Slavenki komitet, Bugarsko kulturno-prosvjetno društvo, Odjel za strane studente pri Ministarstvu prosvjete, vanjskotrgovinske radne organizacije te turističko poduzeće „Balkan-turist“.

U razdoblju osamdesetih godina kao metodu obavještajnog rada, bugarski policijski organi koristili su metode ucjene prilikom carinskih prekršaja i krijumčarenja jugoslavenskih građana. Pristup je u većini slučajeva bio identičan, nakon uhićenja državljana SFRJ na osnovu navedenih prekršaja, uz represivne metode, otvoreno bi ih ispitali o ekonomskom stanju, političkim pitanjima, obrani i slično te na taj način dolazili do podataka. Nositelji obavještajne aktivnosti su osim centrale u Sofiji, bili obavještajni centri BOS-a u pograničnim dijelovima prema Jugoslaviji, njihova diplomatsko-konzularna predstavništva, akreditirani novinari, razne umjetničke grupe i pojedinci te osobe koje su povremeno službeno ili privatno boravili u SFRJ. Klasičan, odnosno agenturni rad prema Jugoslaviji, BOS je postavljao prvenstveno iz redova bugarskih državljana koji su se po legalnim osnovama stalno ili na duže vremensko razdoblje naseljavali na jugoslavenski teritorij. Uglavnom su to bile osobe iz mješovitih brakova, studenti na specijalizacijama, znanstveni stručnjaci te estradni umjetnici. U regrutiranju ovih osoba, bugarska služba je imala otvoren pristup u smislu da im je prihvaćanje suradnje s BOS-om bio uvjet za dobivanje odobrenja za odlazak iz Bugarske.³⁶²

Postojali su i slučajevi kada su bugarski državljani radili za pojedinu stranu službu na teritoriju SFRJ. Kao primjer možemo izdvojiti slučaj trgovačkog predstavnika NR Bugarske u Zagrebu Tzoke Todorova koji je tijekom obnašanja svoje dužnosti uspostavio brojne veze u Hrvatskoj i ostalim dijelovima Jugoslavije. SDS je pomoću tajnog pretresa pronašao njegov adresar s preko dvije tisuće adresa u SFRJ, uglavnom jugoslavenskih dužnosnika i osoblja gospodarskih organizacija. Zatim je utvrđeno kako se Todorov putem službenih i privatnih kontakata s jugoslavenskim građanima interesirao za sva događanja u SFRJ te na taj način korištenjem legalnih metoda dolazio do obavještajnih podataka. Također, SDS je utvrdio kako je Todorov bio i u kontaktu s predstavnicima veleposlanstva SSSR-a u Jugoslaviji, odnosno ovaj slučaj bio je pokazatelj kako je bugarski trgovački predstavnik radio za sovjetsku obavještajnu službu.³⁶³

U svom obavještajnom radu, bugarska služba je za svoje interese i potrebe Varšavskog ugovora, služeći se klasičnim i legalnim metodama, bila okrenuta prema svim

³⁶² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 213/31, predmet 1, Kraći osvrt na obaveštajnu i drugu subverzivnu delatnost NR Bugarske protiv SFR Jugoslavije, str. pov., 1985., 13-15.

³⁶³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 65-66.

važnijim političkim događanjima i unutarnjim promjenama u SFRJ, jugoslavenskim stavovima na vanjskopolitičkom planu s posebnim naglaskom na njezinu ulogu u Pokretu nesvrstanih, međurepubličkim i međunacionalnim odnosima, ekonomskoj krizi u državi, kadrovskim promjenama u državnom, političkom i vojnom vodstvu, a naročito u pograničnim dijelovima prema Bugarskoj. Bugarska služba prikupljala je podatke i o odrazu ekonomskih i drugih problema na modernizaciju i borbenu spremnost JNA te na političko-sigurnosnu situaciju na Kosovu. BOS je radio i na prikupljanju podataka o vojno-ekonomskim odnosima SFRJ sa zapadnim i nesvrstanim zemljama.³⁶⁴

Dominantno mjesto u zadacima koje je BOS postavljao svojoj agenturi u SFRJ zauzimala je vojna problematika. Odnosno, bugarska služba permanentno je radila na prikupljanju podataka vezanih za JNA, od vojnih objekata, tehnike, vojne industrije, porijekla naoružanja, razmještaja postrojbi i dr. Drugim riječima, nije postojalo značajnije pitanje vojnog karaktera, a da istovremeno nije predstavljalo interes BOS-a. Koliko je ovo bilo važno za Bugare, govori i pristup obuci suradnika BOS-a koji su radili na prikupljanju podataka vojne problematike. Suradnici su uglavnom koristili metodu opservacije uz fotografsko snimanje i živi kontakt s nesvjesnim ili svjesnim izvorom pa su tako izučavali vojne osobe JNA preko njihovih prijatelja, djece i rodbine kako bi im mogli pristupiti s ciljem vrbovanja. Ovdje su naročito bili važni mješoviti brakovi pripadnika JNA s bugarskim državljanima preko kojih je bugarska služba prikupljala podatke. U prilog navedenom, govori činjenica kako je u razdoblju od 1983. do 1984. u kategoriji mješovitih brakova otkriveno deset suradnika BOS-a, od kojih je jedan dio priznao organiziran odnos s bugarskom službom.³⁶⁵

Težište angažiranja SDB-a, a samim time i SDS-a, u promatranom razdoblju bilo je na otkrivanju i identifikaciji pozicija bugarske službe u SFRJ. Sukladno tome, na saveznoj razini pokrenute su operativne akcije „Tenis“ i „Tenis 2“ čiji je cilj bio izdvajanje obavještajno interesantnih bugarskih državljana na čitavom teritoriju komunističke Jugoslavije te intenzivna primjena mjera SDB-a sa zadatkom praćenja i dokumentiranja neprijateljske te drugih aktivnosti bugarske službe. Prema izvješću SDB-a, utvrđen je priličan broj osoba koje su kvalitetno raspoređene na čitavom teritoriju SFRJ, a koje obavještajno djeluju u službi BOS-a. Međutim, iako su utvrdili okviran broj osoba, SDB nije bio u stanju otkriti strateške i političke pozicije bugarske službe unutar Jugoslavije, a kao razlog tomu su naveli nedovoljno iskusan operativan kadar kao i probleme s operativnom tehnikom. Kao još jedan problem,

³⁶⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 78/2, br. 7, SSNO UB Bilten, vojna tajna, 1985., 12-13.

³⁶⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 78/2, br. 7, SSNO UB Bilten, vojna tajna, 1985., 14.

SDB je utvrdio nezadovoljavajuće stanje u vođenju i realizaciji prethodnih operativnih obrada i operativnih obrada kao i ostvarivanje nedovoljnih rezultata u stvaranju valjane operativne dokumentacije. Naime, SDB nije bio u mogućnosti ofenzivno djelovati nasuprot radu bugarske službe, te točnije nije bilo kvalitetnog suprotstavljanja BOS-u. Jednako tako, jugoslavenska služba nije kvalitetno obavještajno djelovala ni na teritoriju Bugarske jer su prema njihovim riječima, *de facto* izgubili svoje pozicije u Bugarskoj jer stare nisu očuvali, a nove nisu niti stvarali.³⁶⁶

6.3.2. Operativan rad SDS-a Centar Split prema Bugarskoj obavještajnoj službi

Prema dostupnoj dokumentaciji SDS Centra Split vidljivo je kako je služba pratila i dokumentirala osobe po klasifikaciji neprijateljske djelatnosti–obavještajna djelatnost Bugarske. Na području pod ingerencijom Centra Split dokumentirani su diplomatsko-konzularni predstavnici Bugarske koji su u određenom trenutku boravili na tom teritoriju, zatim osobe iz mješovitih bugarsko-jugoslavenskih brakova, znanstveni djelatnici te pojedinačni slučajevi bugarskih državljana koji su boravili u SFRJ pod pretpostavkom rada za bugarsku obavještajnu službu.

Prema informaciji iz srpnja 1984. SDS je posredstvom društvenih veza došao do zapažanja o boravku Georgija Dojčeva Jurkova na dubrovačkom području koji je u tom razdoblju obnašao dužnost prvog sekretara u veleposlanstvu Bugarske u Beogradu. Jurkov je odsjeo u Cavtatu sa suprugom gdje je odsjeo u hotelu bez prethodne rezervacije, odnosno nenajavljeno. Može se pretpostaviti kako ovaj način dolaska u smještajni objekt je bio namjeran kako bi izbjegao moguću primjenu SDS-ovih operativno-tehničkih mjera u hotelskoj sobi što je pokazatelj kako je Jurkov bio obučen u smislu prevencije mogućih aktivnosti SDS-a prema njemu. Za vrijeme svog boravka u Dubrovniku, Jurkov se pokazao kao inteligentan sugovornik koji Bugarsku pokušava pokazati u najboljem svjetlu, odnosno u nijednom razgovoru nije odstupao od službene bugarske politike te se od njega nisu mogli saznati nikakvi podaci. Istovremeno, pokazivao je jedino interes za turizam u Dubrovniku i šire, brojnost gostiju, kakva je nacionalna struktura turista te koliki je ukupni devizni priljev novca od turizma, a što su bili općepoznati podaci. Jedine mjere koje je SDS mogao primijeniti je daljnje usmjeravanje društvenih izvora, a Jurkov se vratio u Beograd, no međutim različitim pravcem nego što je došao u dubrovačku okolicu. Naime, prilikom

³⁶⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 213/31, predmet 1, Kraći osvrt na obaveštajnu i drugu subverzivnu delatnost NR Bugarske protiv SFR Jugoslavije, str. pov., 1985., 30-32.

povratka je odabrao rutu preko Herceg Novog što vjerojatno nije bilo slučajno pošto su svi strani diplomatsko-konzularni predstavnici često opservirali Boku Kotorsku zbog njezinog vojnog i strateškog značenja.³⁶⁷

U sklopu već spomenute operativne akcije „Tenis 2“ pronalazimo i slučaj bugarske državljanke M.P.K. s kojom su djelatnici SDS-a Centra obavili informativni razgovor u lipnju 1984. pod legendom njezinog zahtjeva za produženje privremenog boravka u SFRJ. M.P.K. je službi priznala kako je sklopila fiktivan brak s jugoslavenskim državljaninom kako bi mogla napustiti Bugarsku i otići kod brata u SAD. Negirala je bilo kakav kontakt s bugarskom službom nego je jedino nakon vjenčanja imala razgovor s bugarskim službenikom u vezi putovnice. SDS je nakon razgovora zaključio da daljnjom obradom neće doći do operativno interesantnih podataka te su joj priopćili kako s obzirom na fiktivan brak nema osnove za produženje njezinog boravka u SFRJ nakon čega je napustila Split.³⁶⁸ Pošto je i njezin suprug boravio u Bugarskoj te se oženio Bugarkom, SDS je zaključio kako je i s njim potrebno obaviti informativan razgovor kako bi se utvrdile okolnosti vezane za njegova putovanja i boravak u Bugarskoj. Prije razgovora, SDS je izvršio provjeru supruga te ga ocijenio politički negativno jer mu je djed bio u ustašama, a otac kronični alkoholičar. U razgovoru s njim, djelatnici SDS-a također nisu došli do nikakvih interesantnih podataka pošto navedeni nije bio ni u kakvom kontaktu s bugarskom policijom ili državnim organima te su mu samo priopćili kako mu se supruga vratila u Bugarsku te da će zatražiti razvod.³⁶⁹ Jedini razlog zbog kojeg je SDS pokrenuo ovu obradu je taj što se radilo o stranoj državljanki udanoj za građanina SFRJ čime je automatizmom kod operativaca SDS-a postojala indicija o radu za stranu obavještajnu službu.

Još jedan slučaj mješovitih brakova koji je zainteresirao SDS Centar Split, a u sklopu operativne akcije „Volga“ i povodom aktualizacije akcije „Don“, je brak M.B. i S.B. Do saznanja, SDS je došao putem obavljenog informativnog razgovora s M.B. koja je SDS-u dala podatke o svom suprugu, njegovoj glazbenoj karijeri i njegovoj obitelji u Bugarskoj.³⁷⁰ Služba je također obavila informativni razgovor sa S.B. pod legendom obavljanja razgovora u okviru redovnog upravnog postupka oko zahtjeva za stalno nastanjenje. U ovom razgovoru, SDS je došao do saznanja kako je suprug sestre S.B. aktivni časnik u bugarskim oružanim snagama te kako često putuje u Bugarsku koje prema njihovim procjenama nije dovoljno razjasnio. Službenik SDS-a je procijenio kako S.B. unaprijed daje pripremljene odgovore koji

³⁶⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 386, 12.7.1984.

³⁶⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 301, 6.6.1984.

³⁶⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 366, 21.6.1984.

³⁷⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 219, 7.4.1988.

su općeniti te s obzirom na nova saznanja odlučeno je kako se još neće riješiti njegova statusna pitanja u SFRJ što je značilo kako se služba direktno miješala u poslove izvan njihove nadležnosti. Služba je također usmjerena na daljnje produbljivanje ovih saznanja zbog sumnje u mogućnost ubacivanja agenture BOS-a u SFRJ u glazbene sastave i estradne grupe.³⁷¹ I u ovom slučaju je vidljivo kako je bilo dovoljno da strani državljanin postane sumnjiv SDS-u samo zbog jednog podatka iz njegovog privatnog i obiteljskog života, a zbog čega je služba odmah pokretala daljnju obradu nad pojedincem iako bez kvalitetnih početnih sumnji što govori o određenoj dozi paranoje unutar SDS-a, a koju su kao izraženo obilježje imale službe u totalitarnom režimu.

Što se tiče znanstvenih djelatnika, dostupan je jedan dokument o boravku suradnice Instituta za historiju pri Akademiji nauka NR Bugarske u Dubrovniku u srpnju 1982. Kao izvor se navodi operativna veza, a SDS-u je ovaj boravak bio interesantan zbog dolaska bugarske znanstvenice zbog proučavanja građe u Historijskom arhivu u Dubrovniku i pisanja znanstvenog rada o bugarsko-srpskim i bugarsko-hrvatskim kulturnim odnosima u 19. stoljeću. Djelatnici SDS-a dobili su uvid u traženu literaturu i arhivske izvore te zaključili kako traženo nadilazi proučavanje kulturnih odnosa te se na legalan način prikupljaju podaci iz širokih sfera interesa. S obzirom da SDS nije bio pravovremeno obaviješten o dolasku bugarske znanstvenice, izostala je primjena operativno-tehničkih mjera te su namjeravali ih primijeniti prilikom sljedećeg dolaska u rujnu.³⁷² Na ovom primjeru razvidno je kako je i znanstveni rad morao biti podvrgnut propitkivanju i nadzoru SDS-a, a pogotovo kada ga je radio strani državljanin, iako se radi u ovom konkretnom slučaju radi o klasičnoj primjeni metodologije u historiografskom istraživanju.

Pojedinačni slučaj koji je obrađivao SDS Centar Split-ispostava Zadar je bugarskog državljanina K.K. koji je bio zaveden u prethodnu operativnu obradu zbog pretpostavke obavještajne djelatnosti Bugarske.³⁷³ Iako je bio zaveden u POO, K.K. je u dostupnoj dokumentaciji vođen istovremeno i kao operativna veza „Kipar“, a SDS ga je ocijenio nepouzdanim izvorom. Po zanimanju K.K. je bio akademski kipar u Zadru, a kasnije se počinje baviti poslovima iznajmljivanja jahti i brodova stranim turistima što mu je omogućavalo stalni kontakt sa stranim državljanima, prvenstveno Talijanima, Nijemcima i Amerikancima što je privuklo pažnju SDS-a. Često je odlazio u Bugarsku zbog problema s nasljedstvom kako je objasnio djelatnicima SDS-a nakon čega su primijenjene mjere tajnog

³⁷¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 306, 26.5.1988.

³⁷² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 270, 22.7.1982.

³⁷³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj j 753, 12.12.1985.

pretresa u njegovom stanu u Zadru prilikom čega su više puta pronađeni adresari s adresama i telefonskim brojevima jugoslavenskih i stranih državljana.³⁷⁴

Izvori „Katolik“ i „Tizian“ davali su službi saznanja o K.K. prvenstveno o njegovim malverzacijama u poslu u marinama.³⁷⁵ Opisivali su ga kao osobu izrazito kritičnu prema bugarskom režimu, dok je pitanja o SFRJ vješto izbjegavao. Suradnik „Tizian“ je također službu izvijestio kako mu je K.K. pokazivao svoje snimljene filmove s jahte na kojima je primijećeno snimanje otoka Visa sa svih strana, odnosno vidljiva je čitava konfiguracija otoka što je posebno bilo indikativno s obzirom kako je Vis bio zabranjena zona za strane državljane. K.K. se u razgovoru s „Tizijanom“ deklarirao kao apolitičan, međutim, suradnik je primijetio kako prati sve informativne i političke emisije na televiziji, kupuje dnevne novine te komentira društveno-političku situaciju u SFRJ.³⁷⁶ SDS je tijekom 1988. zaključio kako K.K. intenzivira svoje aktivnost jer je često putovao i kontaktirao s jugoslavenskim i stranim državljanima te radio na stjecanju pozicija u kulturnom i društvenom životu Zadra. Istovremeno, SDS je došao do saznanja preko izvora „Tizian“ kako je dobio posao restauracije zgrade Općinskog sekretarijata za naordnu obranu (OSNO) u Zadru iako nije bio te struke, a gdje mu je bio omogućen pristup povjerljivim dokumentima na što je SDS reagirao te upozorio sekretara.³⁷⁷

Daljnja saznanja o K.K. ticala su se potvrđivanja njegovih kriminalnih radnji prilikom posredovanja u iznajmljivanju jahti strancima prilikom čega je zaobilazio jugoslavenske porezne i carinske organe.³⁷⁸ Prilikom primjene mjere tajnog pretresa, djelatnici SDS-a su ponovno pronašli adresar te devizne štednje knjižice gdje je bilo vidljivo kako se uplate većih iznosa novaca u različitim stranim valutama (lire, dolari, njemačka marka) poklapaju s povratkom K.K. iz inozemstva.³⁷⁹ Ponovna potvrda o kriminalnim poslovima, došla je ponovnim tajnim pretresom njegovog ateljea gdje su pronađeni dokazi kako opremu za jahte ilegalno uvozi iz inozemstva u SFRJ.³⁸⁰ Preko izvora građanina zaposlenog u Komercijalnoj banci Zadar, SDS je dobio uvid u podatke o deviznom prometu K.K. gdje su ustanovljeni veći iznosi novca u stranim valutama što je bilo indikativno s obzirom na njegovu malu zaradu kao akademskog kipara.³⁸¹

³⁷⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 7, 17.1.1986.

³⁷⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 500, 22.8.1986.

³⁷⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 702, 3.12.1987.

³⁷⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 79, 10.2.1988.

³⁷⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 172, 24.3.1988.

³⁷⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 532, 26.9.1988.

³⁸⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 653, 8.12.1988.

³⁸¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 98, 27.2.1989.

Što se tiče njegove djelatnosti po bugarskoj službi, SDS nije imao nikakva konkretna saznanja, nego je sama činjenica kako je bugarski državljanin K.K. bio zaveden u prethodnu operativnu obradu po indikaciji stranog državljanstva. Međutim, u travnju 1989. SDS je primjenom TKTR mjera došao do obavještajno interesantnog telefonskog razgovora na bugarskom jeziku s izvjesnim Felijom oko slanja raznoraznih planova i prospekata osobi kodnog imena „Sir“ za koje je K.K. izjavio kako pošta možda nije ni otišla iz Zadra aludirajući na mogućnost da SDS izuzima njegove pošiljke.³⁸² Zadnji dostupan dokument o K.K. iz studenog 1989. pokazuje kako je zaveden u operativnu obradu vjerojatno zbog prethodno navedenog razgovora, bavljena malverzacijama oko jahti te njegovim učestalim putovanjima u inozemstvo i kontaktiranje sa stranim državljanima.³⁸³ Jednako tako, pošto se osoba mogla voditi u prethodnoj operativnoj obradi izvjesno vrijeme, postoji mogućnost da je zbog isteka tog vremenskog razdoblja jednostavno K.K. zaveden u operativnu obradu kako bi ga SDS i dalje mogao nadzirati.

Iz dostupne dokumentacije SDS Centra Split vidljivo je kako je služba prvenstveno vodila obrade nad bugarskim državljanima koji su samo zbog svog porijekla automatski bili pod sumnjom rada za bugarsku obavještajnu službu iako nije bilo nikakvih konkretnih dokaza. Konstantno korištenje informativnog razgovora i tajnog pretresa kao glavnih alata u radu SDS-a Centra Split prema bugarskim državljanima, pokazuje i narav same službe pošto je zadiranje u privatne prostorije i bankovne račune pojedinca bez nadzora i konkretnih indicija obilježje službi u totalitarnim režimima. Kroz vođenje prethodnih operativnih obrada nad bugarskim državljanima, operativni rad SDS-a Centar Split prema dostupnoj dokumentaciji nije dolazio do konkretnih ni saznanja niti rezultata.

Kao što je već prikazano na primjeru rada SDS-a prema mađarskoj obavještajnoj službi, tako i ovaj primjer ponovno potvrđuje zaključak o krajnjoj neučinkovitosti i neopravdanosti značajnog dijela rada SDS-a u suprotstavljanju stranim obavještajnim službama, koji je iniciran isključivo na temelju podrijetla ili državljanstva neke osobe, uz opširno korištenje metoda i sredstava kojima se značajno zadire u ljudska prava tih osoba.

³⁸² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 158, 10.4.1989.

³⁸³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 433, 21.11.1989.

6.4. Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja Čehoslovačke

6.4.1. Čehoslovačka i njezin obavještajno -sigurnosni sustav

Čehoslovačka Socijalistička Republika nastala je nakon Prvog svjetskog rata od pojedinih dijelova Austro-Ugarske Monarhije, odnosno od Češke, Moravske, Slovačke te Podkarpatske Rusije (poslije Drugog svjetskog rata pripojena SSSR-u), a pod snažnim političkim i ekonomskim utjecajem Velike Britanije i Francuske što je zasigurno utjecalo i na njezinu obavještajnu aktivnost. Čehoslovačku je okupirala nacistička Njemačka 1939., a oslobođena je uglavnom snagama Crvene armije što je odredilo njezin daljnji političko- ideološki smjer u poslijeratnom razdoblju. Zbog kompliciranih unutarnjih odnosa i slabe pozicije Komunističke partije Čehoslovačke (KPČ), u prvoj poslijeratnoj vladi su se osim KPČ-a nalazili i predstavnici predratnih građanskih stranaka. Ovaj odnos političkih snaga održavao se i na obavještajnu djelatnost unutar koje su se također nalazile grupacije predratnog obavještajnog sustava s agentima francuske i engleske obavještajne službe što je trajalo do veljače 1948. kada uz pomoć Sovjetskog saveza KPČ potpuno preuzima vlast u zemlji te dolazi do eliminacije iz vlasti svih predstavnika bivšeg poretka.³⁸⁴ Sovjetska pomoć značila je definitivno jačanje sovjetskog utjecaja na unutarnju i vanjsku politiku Čehoslovačke, a taj utjecaj bio je posebno izražen na obavještajnu službu i službu sigurnosti. Ovakvo stanje trajalo je sve do siječnja 1968. kada je pod utjecajem unutarnjih promjena u ČSSR došlo do samostalnijeg djelovanja čehoslovačkog vodstva, a što se odrazilo i na obavještajno djelovanje. Međutim, nakon sovjetske intervencije u kolovozu 1968. ponovno se obnavlja utjecaj SSSR-a, odnosno stanje je postalo istovjetno prijašnjem. Geografski položaj i ekonomske mogućnosti postavili su Čehoslovačku kao značajnu zemlju unutar Varšavskog ugovora te njezinu obavještajnu orijentaciju usmjerenu prema Saveznoj Republici Njemačkoj i Austriji s kojima je neposredno graničila. Intenzivan obavještajni rad za čehoslovačke nacionalne i interese Varšavskog ugovora bio je omogućen postojanjem razvijenih vanjskotrgovačkih i gospodarskih odnosa s velikim brojem stranih zemalja zbog činjenice

³⁸⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 71.

kako je poslije SSSR-a, a unutar Varšavskog ugovora, upravo Čehoslovačka bila najveći izvoznika robe, a pogotovo naoružanja na svjetsko tržište.³⁸⁵

Kao i druge obavještajne službe članica Varšavskog ugovora, i čehoslovačka obavještajna služba (ČOS) bila je prema organizacijskom ustroju slična obavještajnom sustavu SSSR-a (Prikaz 20). Unutar Ministarstva unutarnjih poslova postojala je Glavna uprava državne sigurnosti (StB) koja je bila glavni nositelj obavještajne djelatnosti prema inozemstvu. StB je objedinjavao rad prema inozemstvu s protuobavještajnim radom u zemlji pa je samim time i njezina organizacija bila tome prilagođena na način da je bila podijeljena na dva dijela – obavještajni i protuobavještajni odjel. Obavještajni odjel bio je organiziran prema regionalnom principu s odsjecima prema grupama stranih zemalja, a rad se odvijao prema zadanoj problematici za prikupljanje političkih, vojnih, ekonomskih i drugih podataka. Važna je bila i vojno-obavještajna služba kao Druga uprava Generalnog stožera Čehoslovačke Narodne Armije koja je bila organizirana prema odjelima od kojih su najvažniji bili Obavještajni odjel i Odjel za vojne misije. Druga uprava je prema potrebi osnivala posebne specijalne urede koji su obavještajno radili prema određenim zemljama ili zemljama koje nisu graničile sa ČSSR-om. Unutar Glavnog stožera postojala je i Uprava za vezu s inozemstvom u čijem se sastavu nalazio Odjel za vezu sa stranim vojnim predstavnicima, a kome su bili podređeni vojni izaslanici Čehoslovačke u inozemstvu. Sve obavještajne i sigurnosne institucije bile su podređene Državno-administrativnom odjelu Centralnog komiteta KPČ koje je bilo odgovorno za obranu, sigurnost i obavještajnu službu. Drugim riječima, rad svih obavještajnih službi bio je dirigiran iz političkog vrha ČSSR, a što je karakteristično za sve zemlje komunističkog poretka.³⁸⁶

U odnosu na jugoslavenski prostor, Čehoslovačka je još za vrijeme monarhističke Jugoslavije imala izražene ekonomske interese, a obje zemlje bile su članice Male Antante pod snažnim političkim, ekonomskim i vojnim utjecajem Francuske te Velike Britanije. Nakon Drugog svjetskog rata i uspostavljanja diplomatskih odnosa, uspostavljeno je čehoslovačko vojno izaslanstvo u okviru veleposlanstva u Beogradu, a obavještajni rad ČOS-a obuhvaćao je prikupljanje političkih, ekonomskih i vojnih podataka primjenom svih oblika metoda i sredstava rada. Kao što je bio slučaj s ostalim zemljama istočnog bloka, tako je rad ČOS-a nakon 1948. stavljen u službu sovjetske neprijateljske politike prema Jugoslaviji. Veleposlanstvo u Beogradu postalo je organizator i voditelj obavještajnog rada stvarajući

³⁸⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 72.

³⁸⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 73.

nove agenturne veze s osloncem među pojedinim jugoslavenskim građanima češke i slovačke narodnosti. Ovim aktivnostima upravljao je čehoslovački vojni izaslanik koji je u to vrijeme bio šef obavještajnog centra u veleposlanstvu s težištem na vojnoj špijunaži. Međutim, zbog činjenice kako ČSSR nije graničio s Jugoslavijom, opseg obavještajne djelatnosti ČOS-a na jugoslavenskom prostoru nije bio velik, ali postojale su određene aktivnosti usmjerene iz obavještajnih centara u Bratislavi, Komarnu i Beču te nekoliko slučajeva ubacivanja agenture među turistima i poslovnim osobama. Nakon 1968. dolazi do intenziviranja obavještajnog rada ČOS-a prema SFRJ kao posljedica jačanja sovjetskog utjecaja na djelatnost čehoslovačke obavještajne i vojno-obavještajne službe za potrebe vojnopolitičkih interesa Varšavskog ugovora.

U promatranom razdoblju aktivnost ČOS-a odvijala se preko diplomatsko-konzularnih predstavništava u Beogradu, Zagrebu i Rijeci te obavještajne centrale koja se nalazila u Pragu. Čehoslovački konzularni i trgovački predstavnici u Zagrebu i Rijeci koristili su legalne mogućnosti za prikupljanje obavještajnih podataka, a prema podacima SDB-a, zabilježene su aktivnosti diplomatsko-konzularnih predstavnika, novinara i predstavnika nekih institucija koji su pokazivali poseban interes za područje u kojem živi velik broj pripadnika češke narodnosti u okolici Daruvara.³⁸⁷ Osim toga, klasičan agenturni rad u ovom razdoblju proizlazio je iz Glavne obavještajne uprave, odnosno centara u Pragu i Bratislavi. SDB je u posttitovskom razdoblju očekivao intenziviranje ČOS-a prema Jugoslaviji te je stoga nastojao pojačati preventivno protuobavještajno djelovanje usmjereno prema otkrivanju čehoslovačkih pozicija u SFRJ, a u prilog tome govori i nalog SSUP-a iz 1985. o potrebi provedbe savezne operativne akcije prema čehoslovačkim državljanima sa stalnim ili privremenim boravkom u Jugoslaviji s ciljem otkrivanja djelovanja čehoslovačke obavještajne službe.³⁸⁸ Slične naloge SSUP-a je usmjeravao prema svim stranim državljanima te su se u skladu s navedenim provodile operativne akcije na svim razinama službe kako bi se detektiralo moguće djelovanje stranih obavještajnih službi.

6.4.2. Djelovanje SDS-a Centar Split prema Čehoslovačkoj obavještajnoj službi

SDS Centar Split u promatranom razdoblju pozornost je posvećivao i suprotstavljanju mogućem djelovanju čehoslovačke obavještajne službe prateći boravak diplomatsko-

³⁸⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 74.-81.

³⁸⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/73, predmet 1, Jedinствена programska orijentacija Službe državne bezbednosti za period od 1986. do 1990. godine, 1985., 96-97.

konzularnih predstavnika Čehoslovačke na dalmatinskom području, novinara, te čehoslovačkih državljana za vrijeme turističke sezone. Na temelju dostupne arhivske dokumentacije vidljivo je kako su operativni djelatnici SDS-a nadgledali i poslovnu suradnju dalmatinskih poduzeća sa Čehoslovačkom te pokušaje regrutiranja jugoslavenskih državljana od strane ČOS-a.

U informaciji iz listopada 1987. zabilježen je boravak čehoslovačkih diplomatsko-konzularnih predstavnika u Splitu koji su tijekom turističke sezone obavljali konzularne poslove za svoje državljane. Ovaj boravak je jedino neuobičajen iz razloga što SDS nije imao saznanja o njihovom dolasku, odnosno čehoslovački DK predstavnici ovom prigodom su stigli u Split nenajavljeno i konzularne poslove nisu prijavili nadležnim organima što je odudaralo od njihove dotadašnje prakse. Tijekom njihovog boravka, SDS je zabilježio brojne kontakte s državljanima ČSSR-a koji su ljetovali na dalmatinskoj obali. Pošto SDS Centar Split nije bio pravovremeno obaviješten o dolasku ove kategorije osoba, nisu bili u mogućnosti primijeniti operativno-tehničke mjere, a što je vjerojatno bio i cilj ovog poteza čehoslovačkih diplomatsko-konzularnih predstavnika. Osim turista iz ČSSR-a, predstavnici su kontaktirali i jugoslavenske državljanke češkog podrijetla koje su bile udane za državljane SFRJ. Preko informativnog razgovora s društvenom vezom, SDS je došao do saznanja o mnogobrojnim telefonskim pozivima DK predstavnika, ali sa sadržajima nijednog razgovora nisu bili upoznati.³⁸⁹ SDS je operativno pokrивao i boravak generalnog konzula ČSSR-a u Zagrebu Jana Surkoša koji je boravio u Dubrovniku i Splitu zbog poslovne suradnje. Djelatnici SDS-a su poduzeli mjeru tajnog pretresa njegove hotelske sobe te mjere tajne pratnje koje nisu dale operativno interesantne rezultate. Istovremeno, provedene su operativno-tehničke mjere, ali problem snimljenih razgovora generalnog konzula iz njegove sobe je nedostatak pravovremenog prijevoda sa češkog jezika što je bio česti problem s kojim se suočavao SDS Centar Split prilikom nadziranja stranih državljana.³⁹⁰ Generalni konzulat ČSSR-a u Zagrebu inicirao je održavanje sastanka između privrednih delegacija Čehoslovačke i organizacija udruženog rada sa splitskog područja u cilju proširenja i unapređivanja poslovne suradnje. SDS je temeljem održanog sastanka o kojem je informiran od strane društvene veze „G.I.“ zaključio kako Čehoslovaci nastoje uspostaviti što bolju ekonomsku suradnju sa splitskom regijom čime bi češće kontaktirali sa dalmatinskim

³⁸⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 606, 21.10.1987.

³⁹⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 352, 24.06.1986.

gospodarstvenicima što stvara temelje za širi krug djelovanja na obavještajno-propagandnom planom te mogućnost jače obavještajne aktivnosti ČOS-a.³⁹¹

Dvije dostupne informacije iz 1984. svjedoče o nadziranju čehoslovačkog novinara Karocha Františka koji je bio urednik glazbenog dijela TV ČSSR-a, a kontaktirao je sa suradnikom SDS-a „Lanzom“ kod kojega je odsjedao za vrijeme godišnjeg odmora na Braču. Operativni djelatnici SDS-a smatrali su indikativnim podatkom Františkovo neograničeno putovanje u inozemstvo s obzirom da su čehoslovački državljani za svako putovanje morali imati posebno odobrenje od policije, kao i to da su nakon putovanja bili dužni vraćati svoje putovnice što on nije bio obavezan. SDS je zaključio kako je razlog za navedeno vjerojatna veza novinara s čehoslovačkom policijom za koju na svojim putovanjima prikuplja razne podatke. Također, njegova profesija novinara prema ocjenama službe omogućava mu legendu za česta putovanja i širok krug poznanstava što je pogodno za angažiranje od stranih službi. S obzirom na navedeno, operativni djelatnik SDS-a smatrao je kako bi Františka trebalo zavesti u operativnu kontrolu kako bi dalje mogle pratiti njegove aktivnosti.³⁹² U sljedećem kontaktu sa čehoslovačkim novinarom, suradnik „Lanzo“ je usmjeren na poticanje razgovora o njegovim čestim dolascima u SFRJ, financijske troškove putovanja te odnos prema policiji ČSSR-a. Františkovi odgovori bili su opće prirode što je suradnik ocijenio kao pripremljenost za takvu vrstu provociranih razgovora, a s obzirom na natprosječnu inteligenciju i obrazovanje novinara, „Lanzo“ je zaključio kako mora biti u kontaktu s čehoslovačkom službom ili predstavnicima viših organa vlasti jer uživa izuzetno povlašteni status posebice u vezi putovanja u inozemstvo i sklapanja aranžmana sa stranim televizijskim postajama.³⁹³

Zbog ocijenjenog indikativnog ponašanja u prethodnu operativnu obradu SDS Centar Split zaveo je češku državljanku V.S. udanu za jugoslavenskog državljanina. Osim evidentiranog ponašanja, SDS-u je V.S. bila sumnjiva zbog prijašnjeg zanimanja - poručnica carine ČSSR-a specijalizirana za područje Jugoslavije. U POO je bila zavedena pod klasifikaciji neprijateljske djelatnosti - čehoslovačka obavještajna služba. Posebno indikativno SDS je ocijenio incident u radnoj organizaciji „Transjug“ u kojem je bila zaposlena i V.S. Naime, prilikom sređivanja dokumentacije poduzeća, uočen je nedostatak dokumenata koji su se odnosili na kupovinu i transport dijela opreme za naoružanje namijenjene SSNO-u. Navedeni fascikli nađeni su u ormaru u uredu u kojem je radila čehoslovačka državljanka zadužena za obradu takvih spisa, iako su se takve vrste

³⁹¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 393, 17.7.1986.

³⁹² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 267, 23.5.1984.

³⁹³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 497, 05.09.1984.

dokumenata odlagala u posebne ormare u kancelariji šefa poslovnice te su se mogli uzeti isključivo uz potpis. Nakon saznanja o incidentu, SDS je ustvrdio kako je na svojem radnom mjestu V.S. bila stalno u kontaktu s dokumentima oznake strogo povjerljivo ili vojna tajna, a koji su sadržavali kompletnu dokumentaciju o uvozu i izvozu robe (elektronički i radarski sustavi, oružje i dijelovi opreme za naoružanje) za SSNO te podatke o pojedinim vojnim poštama i vojnim ustanovama na području Vojnopomorske oblasti (VPO) Split. Odnosno vidljivo je kako se radi o izuzetno važnim podacima koji mogu biti od taktičke, ali i strateške važnosti. S obzirom na navedeno, SDS Centar Split nastavio je pratiti daljnje aktivnosti V.S. kako bi dokumentirao i potvrdio sumnje u korištenje ovih podataka za čehoslovačku obavještajnu službu.³⁹⁴

Tijekom promatranog razdoblja, zabilježeni su i slučajevi kada su čehoslovački državljani zatečeni u snimanju vojnih i drugih objekata na dalmatinskom području što je bila česta pojava u turističkoj sezoni. U srpnju 1986. čehoslovački državljani je zatečen na putničkom aerodromu u Zemuniku kako snima i bilježi brojeve putničkih aviona u prometu. Zbog činjenice kako se u blizini nalazio vojni aerodrom, čehoslovački državljani je priveden u OSUP Zadar na razgovor. Kod njega su pronađeni notes s popisom tipova i brojeva aviona jugoslavenskih avioprijevoznika. Uz pomoć Savezne kontrole leta, SDS je s popisa identificirao brojeve devet aviona koji su se nalazili u sastavu ratnog zrakoplovstva VPO. Turist se branio kako je brojeve prepisao iz časopisa koji se bavi temama iz zrakoplovstva koji je izlazio u Švicarskoj. S obzirom da na pregledanim snimkama nisu registrirani vojni zrakoplovi, nego samo civilni, nije bilo osnove za poduzimanje bilo kakvih mjera prema čehoslovačkom turistu koji je pušten.³⁹⁵ SDS Centar Split-ispostava Zadar ponovno je imala slučaj osmatranja i fotografiranja vojnog objekta Šepurine kod Zadra koje su obavljali dvojica državljana ČSSR-a. Djelatnici SDS-a su, na osnovu operativnog dogovora sa RSUP-om SRH SDS, obavili više informativnih razgovora s jednom od zatečenih osoba što je dovelo do operativno interesantnih saznanja i povezanosti turističke agencije „Čedok“ s organima sigurnosti Čehoslovačke. Sredinom kolovoza 1989. OB JNA obavijestio je SDS da je čehoslovački državljani zatečen u osmatranju vojnog objekta Šepurine u koji je uspio ući prošavši kroz žičanu ogradu iako su postojale vidljive višejezične oznake oko objekta o zabrani pristupa, osmatranja i fotografiranja objekta. Nakon što ga dežurni časnik zatekao i identificirao, čehoslovački državljani vraćen je u svoje hotelsko naselje gdje je smješten posredstvom turističke agencije „Čedok“, nakon čega se vratio u ČSSR. Djelatnici SJS i SDS-a

³⁹⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 712, 16.12.1987.

³⁹⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 499, 22.8.1986.

nisu bili pravovremeno obaviješteni o ovom slučaju zbog čega nije bilo mogućnosti provođenja informativnog razgovora. SDS je obaviješten kako su Šepurinama instalirana nova radarska postrojenja što je vjerojatno bio cilj stranih obavještajnih službi. S obzirom na način neovlaštenog upada u vojni objekt te snimanja istog, nema sumnje kako se radilo o klasičnom načinu obavještajnog osmatranja i testiranja osiguranja vojnog objekta.³⁹⁶

Mjesec dana kasnije, SDS je ponovno obaviješten kako je još jedan čehoslovački državljaniin zatečen prilikom osmatranja Šepurina, a koji je također posredstvom turističke agencije „Čedok“ bio smješten u hotelsko naselje kao i u prethodno navedenom slučaju. S turistom su djelatnici SJS obavili informativni razgovor u kojem je navedeni tvrdio kako je zalutao u vojni objekt i nije znao izaći van te kako nije fotografirao i snimao objekt. Međutim, na filmu su se osim obiteljskih fotografija nalazili snimci morske obale u neposrednoj blizini vojnog objekta kojoj je također bio zabranjen pristup i oko nje se protezala žičana ograda. Nakon navedenih saznanja, djelatnici SDS-a su obavili nekoliko informativnih razgovora s čehoslovačkim državljaniinom u cilju raščišćavanja nastale situacije. Turist je i dalje tvrdio kako je zalutao te da s njim nitko iz službi sigurnosti ČSSR-a nije obavljao razgovore prije dolaska u SFRJ. Pritom je iznio podatak kako turistička agencija „Čedok“ dostavlja popise putnika čehoslovačkoj službi sigurnosti koja zatim odabire s kime će obaviti razgovor prije odlaska u inozemstvo uz napomenu je to uobičajena procedura samo za putnike koji odlaze u Jugoslaviju ili u zapadne zemlje. Prilikom takve vrste razgovora, pojedini čehoslovački građani dobivaju zadatke osmatranja ili prikupljanja podataka, a tijekom putovanja u autobusima agencije „Čedok“ često se nalazi osoba zadužena za sigurnost, zaštitu i kontrolu putnika pod legendom turističkog putnika. SDS je zaključio kako je čehoslovački turist s obzirom na upozorenju sudskih mjera prema njemu, iznio određena saznanja za koje je ocijenio da neće imati teške posljedice, a operativcu je ostavio dojam osobe koja raspolaže s daleko više informacija i podataka nego što je iznio u informativnom razgovoru. Nakon što je kažnjen novčanom kaznom, čehoslovački državljaniin napustio je Jugoslaviju.³⁹⁷

Zakašnjelo pravovremeno djelovanje i nedostaci SDS-a Centra Split u reguliranju ulaska i praćenja boravka i kretanja stranih državljana na jugoslavenskom teritoriju vidljiv je u informaciji o nedozvoljenim aktivnostima speleologa iz ČSSR-a na planini Biokovu u ljetnim mjesecima od 1982. do 1984. Naime, čehoslovački državljani obavljali su speleološka istraživanja na Biokovu u zoni koja je ušla u planove Teritorijalne obrane kao speleološki objekti koji bi u određenom trenutku mogli služiti kao skladišta naoružanja i druge vojne

³⁹⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 434, 21.11.1989.

³⁹⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 434, 21.11.1989.

opreme te su stoga istraživanja na tom području bila striktno zabranjena. SDS je preko rukovodstva planinarskog društva Biokovo došao do kompletnog elaborata o istraživanju čehoslovačkih speleologa u zabranjenoj zoni. U elaboratu je vidljivo kako je čehoslovačka grupa iscrpno tijekom godina istražila zabranjenu zonu i detaljno obradila objekte i izradila njihove skice koji dotada nisu bili uneseni ni u jednu postojeću speleološku kartu. Rekonstrukcijom kontakata i događanja, SDS je utvrdio kako su speleolozi znali da je zona zabranjena za istraživanje te se postavila mogućnost manipulacije od strane čehoslovačke obavještajne službe.³⁹⁸ Jednako tako, vidljivo je kako služba godinama nije bila upoznata s ovakvim aktivnostima stranih državljana za koje je bila svjesna da sve češće dolazi do stranih istraživanja na teritoriju SFRJ te da nisu u mogućnosti kvalitetno pratiti i nadzirati kretanje stranaca pogotovo tijekom turističke sezone zbog velikog broja stranih turista koji su boravili na dalmatinskoj obali.

Primjer pokušaja regrutiranja jugoslavenskih državljana od strane čehoslovačke obavještajne službe vidljiva je u informaciji iz travnja 1987. u kojoj je održan kontakt SDS-a sa suradnikom „Luxorom“ u Beogradu na inicijativu suradnika. Razgovoru je osim djelatnika SDS-a Centra Split prisustvovao i glavni inspektor SSUP-a SDS, a „Luxor“ im je priopćio kako ga je kontaktirala čehoslovačka StB s namjerom regrutacije. Luxor je bio zaposlenik talijanske tvrtke „Belofato“ te je radio u Pragu, a interes StB bio je usmjeren prema talijanskim državljanima zbog čega su i stupili u kontakt sa suradnikom. Djelatnik StB-a mu je dao zadatak da stupi u kontakt s određenim Talijanima kako bi dobili podatke u vezi snabdijevanja pripadnika Crvenih brigada oružjem iz ČSSR-a.

Na slijedećem kontaktu sa čehoslovačkom službom, „Luxor“ je uoči svog putovanja u SFRJ dobio zadatak da prikupi podatke o stanju u Sloveniji, štrajkovima i društveno-političkoj situaciji u Jugoslaviji, saznanja o hotelima u kojima se okupljaju češki emigranti te osobama iz Splita koje su povezane s veleposlanstvom SAD-a u Beogradu. Odnosno, „Luxor“ je dobio kompletan zadatak od čehoslovačke službe usmjeren prema Italiji i Jugoslaviji. Prilikom dolaska u SFRJ, „Luxor“ je kontaktirao SDS te im iznio tijekom kontakata sa StB-om na što ga je operativni djelatnik SDS usmjerio na održavanje daljnjih intenzivnih kontakata sa ČOS-om u vidu moguće pripreme za dvojnu kombinaciju.³⁹⁹ Iz ovog primjera može se vidjeti metodologija čehoslovačke službe koja postupnim kontaktima priprema i regrutira suradnika kako bi dobivala podatke o stanju u Italiji te SFRJ, a istovremeno može se

³⁹⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 761, 19.12.1986.

³⁹⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 200, 14.4.1987.

vidjeti kako SDS prepoznaje priliku za pokretanje dvojne kombinacije kako bi se mogao učinkovito suprotstavljati prodoru čehoslovačke obavještajne službe.

Još jedan mogući slučaj djelovanja ČOS-a na teritoriju pod nadležnosti SDS-a Centra Split vidljiv je u slučaju češkog emigranta koji je boravio u Splitu na odmoru. Emigrant je pronađen mrtav u hotelskoj sobi te je njegova smrt okarakterizirana kao samoubojstvo. SDS Centar Split je obaviješten od RSUP-a SRH SDS III. odjel kako se u razjašnjenje ovog slučaja umiješala čehoslovačka obavještajna služba i švicarska služba sigurnosti pošto je emigrant pobjegao u Švicarsku. SDS je proširio saznanja o boravku češkog emigranta koji je prvotno registriran na odmoru na otoku Hvaru nakon čega vidno uznemiren prekida svoj boravak i odlazi u Split. U splitskom hotelu se povjerio konobaru kako su ga trojica čehoslovačkih državljana maltretirala na plaži te da ga stalno netko prati i prijeti mu ubojstvom što je i prijavio u milicijskoj stanici. Operativni radnik milicije nakon zaprimljene prijave obavio je razgovore u hotelu, ali nije došao do nikakvih podataka koji bi ukazivali na uznemiravanje češkog gosta. Slijedećeg dana, češki emigrant pronađen je obješen u hotelskoj sobi, a osobe koje je prethodno kontaktirao bio je konobar u hotelu, jugoslavenska državljanka češkog porijekla iz mješovitog braka te predstavnik turističke agencije „Čedok“. U slučaj se umiješala osoba iz švicarskog konzulata u Zagrebu koja je izrazila sumnju u eventualno samoubojstvo jer je češki emigrant procijenjen kao izuzetno stabilna osoba. U svakom od razgovora sa istražnim sucem, Švicarac je sugerirao na mogućnost ubojstva češkog emigranta. SDS-ova operativna veza „Neron“ također je uočila neobično zanimanje predstavnika agencije „Čedok“ za sve okolnosti ovog slučaja. U suradnji s istražnim centrom Okružnog suda u Splitu, SDS nije došao do operativno interesantnih saznanja, a iz informacije se može iščitati kako SDS Centar Split nije bio previše zainteresiran za razjašnjavanje mogućeg ubojstva emigranta.⁴⁰⁰

Što se tiče operativnog rada SDS-a Centar Split usmjerenog prema djelovanju čehoslovačke obavještajne službe iz dostupne dokumentacije nije moguće prepoznati kako je rezultirao zadovoljavajućim rezultatima. Ranije je istaknuto, kako ogroman zahvat SDS-a, koji je neselektivno najraznovrsnije i u pravilu benigne aktivnosti stranih državljana promatrao kao potencijalni obavještajni rad, u konačnici može i mora rezultirati zanemarivanjem podataka koji su zaista mogli biti od operativnog interesa i ukazivati na obavještajni rad. To je u primjeru čehoslovačke obavještajne službe došlo primjerice do izražaja u nepravovremenom zaprimanju informacija o dolasku i boravku čehoslovačkih državljana u Dalmaciju, što je posebice vidljivo u slučaju speleologa koji su godinama

⁴⁰⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 451, 16.8.1988.

istraživali zabranjenu zonu na Biokovu, o čemu SDS nije imao nikakve podatke. Uzrok navedenom je u velikom broju stranih turista na dalmatinskom području koje SDS Centar Split očito nije mogao kvalitetno nadzirati, tako da su se događali ovakvi propusti u radu. Osim navedenog, vidljivo je kako su se pojedini čehoslovački državljani u jeku turističke sezone bavili klasičnim osmatranjem vojnih objekata JNA, što može biti početna indicija o obavještajnom interesu, ali su se takvi slučajevi rješavali novčanim kaznama. U konkretnom slučaju pokušaja regrutiranja jugoslavenskog državljanina, vidljiva je metodologija vrbovanja čehoslovačke službe, ali i postavljanje SDS-a Centra Split koji usmjerava suradnika prema intenziviranju odnosa sa ČOS-om kako bi u pogodnom trenutku mogli provoditi dvojnu kombinaciju kao najviši oblik operativnog rada.

6.5. Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja Poljske

6.5.1. Poljski obavještajno-sigurnosni sustav

Narodna Republika Poljska nastala je nakon Drugog svjetskog rata oslobođenjem Saveznika od nacističke okupacije. Cjelokupni poslijeratni razvoj Poljske odvijao se pod neposrednim utjecajem SSSR-a s raznovrsnim unutarnjim problemima, snažnim utjecajem Katoličke Crkve te naslijeđenim ostacima teritorijalnih pretenzija neposrednih susjednih država i nepovoljnim geostrateškim položajem između zapadnog i istočnog bloka. Poljska kao interesna sfera Sovjetskog Saveza i članica Varšavskog ugovora svoju unutarnju i vanjsku politiku te razvoj oružanih snaga oblikovala je prema sovjetskom modelu. Jednako tako, zbog specifične pozicije Poljske te njezine ovisnosti o SSSR-u za pretpostaviti je kako je i organizacijski i po načinu rada poljska obavještajna služba bio slična sovjetskoj službi. Rad poljske obavještajne službe u inozemstvu zasigurno je bio potpuno usmjeravan prema interesima sovjetske politike i potrebama Varšavskog ugovora. Stoga je težište njezinog djelovanja prema inozemstvu stavljeno na SR Njemačku u čemu je poljska služba pod rukovodstvom SOS-a djelovala zajedno s obavještajnom i vojno-obavještajnom službom Istočne Njemačke.⁴⁰¹

S poljskog teritorija, obavještajna djelatnost prema SFRJ nije bila značajna nego se odvijala u okviru sovjetskih i interesa Varšavskog ugovora. Poljsko diplomatsko predstavništvo u SFRJ bilo je malobrojno i bez većih mogućnosti za kvalitetan obavještajni

⁴⁰¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978.,91.-92.

rad. Odnosno, Poljska je prema Jugoslaviji na obavještajnom planu sudjelovala sukladno intenzitetu ostalih zemalja istočnog bloka, a još dodatno umanjenog zbog teritorijalne udaljenosti, ali i njihovog fokusa na Zapad. Nakon 1968. i događanja u ČSSR-u došlo je do izvjesnog intenziviranja aktivnog rada poljske službe prema SFRJ i to uglavnom preko diplomatsko-konzularnih predstavnika koji su koristili legalne mogućnosti obavještajnog rada. Uz njih, obavještajno su djelovali određen broj novinara i stručnjaka koji su se zanimali za podatke o unutarnjim prilikama SFRJ, odnosima sa Zapadom te za ekonomska i vojna pitanja. Zanimljiv je podatak kako je poljski konzulat u Zagrebu imao 13 službenika te je tako bio najbrojniji od istočnih predstavništava, a što je vjerojatno bila obaveza koje je Poljska morala preuzeti na zahtjev sovjetske službe. I djelatnost vojnog izaslanstva NR Poljske u SFRJ bila je usmjerena na korištenje legalnih mogućnosti, a surađivali su s vojnim izaslanikom SSSR-a. Predmet njihovog obavještajnog djelovanja bio je usmjeren na ulogu JNA u unutarnjem životu Jugoslavije, organizacijske i kadrovske promjene, obilazaka postrojbi i vojnih ustanova, izviđanja te sva ostala pitanja vezana za JNA. Sveukupno gledajući, obavještajna aktivnost iz Poljske uglavnom je bila ograničena na korištenje legalnih mogućnosti, pogotovo u okviru ekonomske suradnje gdje je njihov interes prevladavao razloge poslovne opravdanosti i potreba zadirući pritom u poslovne, ekonomske i vojne tajne, a prvenstveno zbog sovjetskih interesa i potreba Varšavskog ugovora.⁴⁰²

6.5.2. Operativan rad SDS-a Centar Split prema Poljskoj obavještajnoj službi

Prema dostupnim malobrojnim izvorima o suprotstavljanju SDS-a Centar Split prema poljskoj obavještajnoj službi razvidno je kako je služba nadgledala poljske državljane koji su radili na dalmatinskom području, prvenstveno u HNK Split. Također, SDS je nadzirao boravke diplomatsko-konzularnog osoblja NR Poljske te poljskih novinara na području pod njihovom ingerencijom. Također, preko svojih operativaca koji su boravili na poljskom teritoriju, SDS je dolazio do saznanja o političkoj i ekonomskoj situaciji u Poljskoj.

Iz osobnog zapažanja operativca SDS-a Centra Split koji je boravio u Varšavi krajem 1980. iznose se procjene o političko-sigurnosnoj situaciji u Poljskoj vezano uz štrajkove radnika u brodogradilištima i sindikat „Solidarnost“, kao i mogućoj vojnoj intervenciji zemalja Varšavskog ugovora. Istovremeno, operativac je svojim zapažanjima pod legendom

⁴⁰² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978.,91.-92.

turističkog obilaska Varšave došao do zaključka kako je ekonomska situacija u Poljskoj lošija nego u Jugoslaviji zbog nedostatka osnovnih živežnih namirnica.⁴⁰³

Na području pod nadležnosti SDS Centra Split, služba je nadzirala rad i ponašanje istočnoeuropskih državljana koji su radili u Hrvatskom narodnom kazalištu (HNK) Split. Među njima su se našli i poljski državljani zaposleni kao glazbenici koji su često kontaktirali s veleposlanstvom NR Poljske i Generalnim konzulatom u Zagrebu, ali osim navedenog SDS prema dostupnim izvorima nije imao saznanja o njihovoj povezanosti s poljskom obavještajnom službom.⁴⁰⁴

Boravak diplomatsko-konzularnog osoblja Poljske, vidljiv je tijekom posjete školskog broda „Wodnik“ ratne mornarice poljskih oružanih snaga luci Split. Dan prije uplovljavanja broda, u Split su doputovali generalni konzul Poljske Leon Kolatowski sa suprugom i tajnicom konzulata te poljski vojni izaslanik pri veleposlanstvu u Beogradu. Jedino interesantno kod ovog boravka je izbjegavanje mjera SDS-a jer su unatoč rezervaciji u hotelu „Park“, u zadnji trenutak odlučili odsjesti u hotelu „Marjan“. Tijekom ove posjete, SDS je nad generalnim konzulom i vojnim izaslanikom primjenjivao mjeru tajne pratnje te nisu zabilježili nijedan interesantan kontakt s jugoslavenskim državljanima. Jedino su ostvarivali kontakt s poljskim državljanima na splitskom Peristilu koji su ondje prodavali robu na crno prilikom čega su diplomatsko-konzularni predstavnici razgovarali s njima, a to su činili i poljski časnici s broda „Wodnik“. Osim tajne pratnje, SDS je primijenio i mjeru tajnog pretresa hotelskih soba prilikom čega nisu došli do nikakvih saznanja, s tim da je generalni konzul izbjegao mjere na način da je otkazao sobu u hotelu te se do kraja posjete nalazio na brodu sa suprugom što nije bila uobičajena praksa diplomatsko-konzularnih predstavnika.⁴⁰⁵

Pod klasifikacijom neprijateljske djelatnosti – poljska obavještajna služba, SDS je nadzirao boravak dvojice poljskih novinara u Dubrovniku koji su bili gosti zagrebačkog lista „Večernje novosti“ s kojim su imali dugogodišnju suradnju. Posredstvom izvora SDS-a koji je bio u kontaktu s poljskim novinarima, djelatnici službe došli su do saznanja o teškom ekonomskom položaju Poljske, padu kupovne moći stanovništva te nepovoljnom položaju Poljske u okviru Varšavskog ugovora zbog velikih gospodarskih obaveza koje im je nametnuo SSSR kako bi mogao biti konkurentan u utrci za naoružanje sa Zapadom.⁴⁰⁶

Malobrojna arhivska građa o nadziranju poljskih državljana raznih kategorija ukazuje na rijetke pojave slučajeva koji je SDS Centar Split klasificirao kao neprijateljsku djelatnost

⁴⁰³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 769, 8.12.1980.

⁴⁰⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 314, 12.6.1984.

⁴⁰⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 428, 5.8.1986.

⁴⁰⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 630, 8.11.1984.

poljske obavještajne službe. Kao glavni razlog takvoj, donekle za SDS i nekarakterističnoj suzdržanosti u radu prema stranim državljanima, može se prepoznati činjenica teritorijalne udaljenosti Poljske od SFRJ, kao i težišna orijentacija poljske obavještajne službe prema susjednim državama zapadnog bloka. Sukladno tome, SDS Centar Split vodio je mali broj obrada nad poljskim državljanima koji su boravili u Dalmaciji, kao i nad poljskim diplomatsko-konzularnim predstavnicima. I u ovim slučajevima korištene su, bez opravdanih indicija, raznovrsne operativno-tehničke mjere koje nisu davale rezultate te SDS Centar Split nije prikupio valjane dokaze ili jače indicije o djelovanju poljske obavještajne službe na području Dalmacije.

6.6. Služba državne sigurnosti - Centar Split - naspram djelovanja Albanije

6.6.1. Albanski obavještajno-sigurnosni sustav

Geostrateški položaj Albanije uvelike je odredio smjer njezinog obavještajnog djelovanja. Kao zemlja koja ima kontrolu ulaza iz Sredozemnog u Jadransko more, Albanija je imala osjetljiv položaj zbog pretenzija velikih zemalja u pogledu dominacije na Mediteranu. Politički život Albanije nakon Drugog svjetskog rata karakteriziralo je trajno održavanje loših odnosa sa susjednim državama, pogotovo Jugoslavijom zbog postojanja teritorijalnih pretenzija prema Kosovu. Zbog činjenice da je bila mala i nerazvijena zemlja s ograničenim obrambenim potencijalom, Albanija se, iako je bila nesvrstana, morala oslanjati na jake države, najprije na SSSR, a nakon toga na NR Kinu. Utjecaj tih zemalja itekako se osjetio unutar organizacije i ustroja oružanih snaga te obavještajnog i sigurnosnog sustava.⁴⁰⁷

Kao i kod drugih komunističkih zemalja, i obavještajni sustav Albanije bio je centraliziran unutar Ministarstva unutarnjih poslova (Prikaz 21). Albansku obavještajnu službu činile su Direkcija obavještajne službe, Direkcija državne sigurnosti - Sigurimi, Direkcija policije, Direkcija granične službe i Direkcija gardijskih jedinica. Cjelokupnu obavještajnu djelatnost za potrebe albanske vlade provodila je Direkcija obavještajne službe koja se bavila prikupljanjem političkih, ekonomskih i vojnih podataka potrebne CK KP Albanije, vladi i Glavnom stožeru. Centrala Direkcije bila je podijeljena po odjelima ili upravama gdje su poslovi bili organizirani prema pojedinim zemljama koje su se nalazile u obavještajnom interesu Albanije. Direkcija obavještajne službe imala je punktove ili centre

⁴⁰⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978.,97.

unutar odgovarajućih državnih institucija uključujući i Ministarstvo obrane te centre u graničnim zonama za djelovanje prema inozemstvu. Najutjecajnija albanska sigurnosna i obavještajna organizacija bila je već spomenuta Direkcija državne sigurnosti-Sigurimi koja je bila nositelj unutarnje sigurnosti države, ali i unutarnje sigurnosti oružanih snaga (Prikaz 22), a glavna zadaća je bila zaštita ustavnog poretka Albanije od obavještajne djelatnosti iz inozemstva. S obzirom na centralistički ustroj, Sigurimi je imao izuzetne ovlasti s obzirom na poslove sigurnosti, mimo pravosuđa koje je u Albaniji pripadalo pod ingerenciju Ministarstva unutarnjih poslova te je bilo nesamostalno i nerazvijeno, tako da je *de facto* sve odluke provodio Sigurimi. Prema ustroju, najvažniji odjel bio je Odjel državne sigurnosti koji je obavljao sve protuobavještajne poslove u zemlji, ali je također u suradnji s drugim organima provodio obavještajnu djelatnost u stranim zemljama, pogotovo u susjednim državama gdje je posebno nadzirao aktivnosti albanske emigracije. Obavještajna služba Albanske armije u suštini je bila dio Direkcije obavještajne službe Ministarstva unutarnjih poslova te namijenjena za obavljanje vojnoobavještajnih poslova za potrebe Albanske armije.⁴⁰⁸

Intenzivna obavještajna aktivnost ALOS-a prema Jugoslaviji, a posebno prema Kosovu, započela je nakon 1948. i rezolucije Informbiroa. Albanske službe bile su usmjerene na prikupljanje podataka iz svih sfera jugoslavenskog života, a pogotovo iz područja obrane. U pojedinim razdobljima (1948.-1954., 1956.-1961.), ALOS se vrlo aktivno bavio pripremanjima i ubacivanjima naoružanih diverzantskih grupa u Jugoslaviju s raznovrsnim zadacima te je stoga imao jedan od najagresivnijih pristupa u poslijeratnom periodu. Paralelno, ALOS se bavio i pokušajima organiziranja ilegalnih organizacija na Kosovu i u Makedoniji zbog svojih teritorijalnih pretenzija i pokušaja ostvarivanja Velike Albanije. Sukladno tome, albanska služba bila je mahom usmjerena na mlađe albanske intelektualce na Kosovu čime je zloupotrebjavala razvijene odnose između Sveučilišta u Prištini i Tirani. Na početku osamdesetih, dolazi do izmjene pristupa ALOS-a prema Jugoslaviji što se očituje kroz sve veće korištenje legalnih mogućnosti u obavještajnom djelovanju, a također dolazi do prenošenja težišta rada iz Albanije na djelatnost iz albanskih predstavništava u Austriji, Italiji, Francuskoj, Turskoj i drugih zemalja.⁴⁰⁹

Metodologiju rada albanske službe prema SFRJ karakteriziralo je kombiniranje klasičnog agenturnog rada i legalnih metoda iz pravaca obavještajne centrale u Tirani i centara na

⁴⁰⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 101.-102.

⁴⁰⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 107.-108.

albanskom teritoriju (Kuks i Skadar), preko predstavništava iz mahom zapadnih zemalja kao dominantan pravac te iz veleposlanstva u Beogradu. Tijekom osamdesetih godina, albanska služba je s priličnim uspjehom koristila klasičnu agenturu prema SFRJ, a što je posebno došlo do izražaja nakon 1981. i događanja na Kosovu. U prilog tomu, govore i podaci SDB-a kako ALOS ima preko trideset klasičnih agenturnih pozicija u Jugoslaviji koje su im poznate što otvara mogućnost za postojanje još brojnije agenturne mreže. U pridobivanju jugoslavenskih građana za suradnički odnos, ALOS je stvorio dvije vrste agenture: političku i klasičnu. Politička agentura imala je zadatak organiziranja i širenja ilegalnih organizacija, a klasična je ilegalno prikupljala obavještajne podatke od interesa za ALOS. Kontakti s potencijalnim suradnicima uglavnom su se obavljali na teritoriju stranih zemalja, a rijetko u Albaniji, dok se na prostoru Jugoslavije izbjegavalo.⁴¹⁰

U izboru agenture albanska služba se pretežito orijentirala na intelektualce, a brže su uspostavljali obavještajni kontakt s jugoslavenskim građanima albanske narodnosti koji su imali rodbinu u Albaniji. Specifičnu političku agenturu ALOS je stvarao među mlađim jugoslavenskim građanima, posebno đacima, srednjoškolcima i studentima albanske narodnosti koji su ilegalno bježali u Albaniju nakon kosovskih događanja, a zatim su vraćeni u SFRJ službenim putem. Navedene skupine bile su osposobljene da po povratku u Jugoslaviju šire ideologiju albanskog nacionalizma te da organiziraju grupe za ilegalni rad s ciljem realizacije parole „Kosovo–republika“. Ova kategorija služila je albanskoj službi za ostvarivanje strateških ciljeva albanske politike, ali istovremeno je bila i baza za regrutaciju klasične agenture prema potrebi. Istovremeno, s teritorija Albanije i stranih zemalja, ALOS je djelovao i preko jugoslavenske emigracije koju su koristili za klasičan obavještajni rad. Također, obavještajnu aktivnost ALOS je razvijao i preko osoba koje su posjećivale Jugoslaviju na temelju rodbinskih veza, poslovne suradnje i međunarodne špedicije, a koristili su i posjete jugoslavenskih građana Albaniji za prikupljanje obavještajnih podataka.

Za albansku obavještajnu službu bilo je karakteristično da obavještajce koji djeluju prema SFRJ, često premještaju iz jednog u drugi obavještajni centar u inozemstvu, a navedeni kadrovi bili su specijalizirani za problematiku i konkretan obavještajni rad prema Jugoslaviji. Isto tako, ALOS je svoju agenturu poticao na stvaranje veza s osobama iz znanstvenih,

⁴¹⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/71, Zbornik i rezime sa savjetovanja o kontraobaveštajnom i obaveštajnom radu SDS-a i drugih službi koje vrše poslove državne bezbednosti, str. pov., 1988., 286.

kulturnih i prosvjetnih sredina te s pripadnicima JNA i SDB-a od kojih bi crpili obavještajne podatke.⁴¹¹

Drugim riječima, ALOS je naglasak u svom obavještajnom djelovanju u promatranom razdoblju prema SFRJ stavljao na međunacionalne odnose na Kosovu i u Makedoniji, na pripadnike albanske narodnosti na značajnijim dužnostima u JNA, kadrove albanske narodnosti na rukovodećim mjestima u vlasti i upravi, lokacije i operativne jedinice JNA i postrojbe teritorijalne obrane, organizacijsku i kadrovsku strukturu unutarnjih poslova, daljnji ekonomski razvoj Kosova, stanje odnosa SFRJ sa SSSR-om i drugim komunističkim zemljama, SAD-om i Kinom, a tražili su podatke svih osoba koje su bile osuđivane u Jugoslaviji zbog neprijateljskog djelovanja s pozicije albanskog nacionalizma te o aktivnostima SDB-a prema Albaniji.⁴¹²

S pozicije suprotstavljanja ALOS-u, SDB je osnovnu orijentaciju svog rada usmjerio na otkrivanje i presijecanje ilegalnog rada albanske službe, odnosno na otkrivanje agenture i veza ALOS-a u Jugoslaviji, a taj zadatak su prvenstveno imali SDB Kosova, Makedonije, Crne Gore i Srbije s obzirom na strateške interese Albanije prema tim područjima. Međutim, iako su pravci rada SDB-a na suprotstavljanju albanskoj službi bili jasno definirani, savezni SDB je sam istaknuo kako zbog dugogodišnjeg zanemarivanja ove problematike nisu mogli kvalitetno djelovati prema ALOS-u. U prilog tome, govori i podatak kako je albanska klasična agentura u SFRJ bila velika nepoznanica za SDB jer ni u jednoj operativnoj obradi nisu došli do relevantnih saznanja koja bi potvrdila ili demantirala zasnovane sumnje o radu ALOS-a. Također, suradničke pozicije SDB-a uglavnom su bile orijentirane prema centrima albanske službe u stranim državama, međutim, nisu imali kvalitetne pozicije prema obavještajnom centru ALOS-a pri veleposlanstvu u Beogradu niti centru na albanskom teritoriju. Stoga, savezni SDB je smatrao kako u svom protuobavještajnom djelovanju naspram Albanije moraju izraditi cjelovitu analizu obrada s ciljem izdvajanja prioriteta te napraviti konkretan plan istraživanja prisutstva ALOS-a u Jugoslaviji.⁴¹³ Sukladno navedenom, možemo zaključiti kako SDB nije imao zadovoljavajuće rezultate u suprotstavljanju albanskoj obavještajnoj službi jer su, prema njihovim riječima, zanemarivali

⁴¹¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/71, Zbornik i rezime sa savjetovanja o kontraobaveštajnom i obaveštajnom radu SDS-a i drugih službi koje vrše poslove državne bezbednosti, str. pov., 1988., 288-289.

⁴¹² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/71, Zbornik i rezime sa savjetovanja o kontraobaveštajnom i obaveštajnom radu SDS-a i drugih službi koje vrše poslove državne bezbednosti, str. pov., 1988., 289.

⁴¹³ HR-HDA-1561., SDS RSUP SRH, 2/71, Zbornik i rezime sa savjetovanja o kontraobaveštajnom i obaveštajnom radu SDS-a i drugih službi koje vrše poslove državne bezbednosti, str. pov., 1988., 290-292.

djelovanje Albanaca, a koji su na temelju toga stvorili jače pozicije za obavještajno djelovanje na teritoriju SFRJ.

6.6.2. Operativan rad SDS-a Centar Split prema Albanskoj obavještajnoj službi

U promatranom razdoblju, SDS Centar Split nadzirao je albanske državljane na području svoje ingerencije po klasifikaciji neprijateljske djelatnosti – albanska obavještajna služba. Osim navedene kategorije, značajan dio operativnog rada SDS-a bio je usmjeren prema albanskim diplomatsko-konzularnim predstavnicima koji su posjećivali splitsko i dubrovačko područje te trgovinske predstavnike Albanije koji su poslovno bili vezani uz tvrtke u Splitu i Dubrovniku. S obzirom na poslovnu suradnju, SDS je imao suradnike u poduzećima koja su poslovala s Albancima te su ih usmjeravali prilikom njihovih putovanja u Albaniju na prikupljanje operativnih saznanja o tamošnjem stanju. Jednako tako, SDS Centar Split obavljao je informativne razgovore s jugoslavenskim državljanima koji su po različitim osnovama boravili u Albaniji kako bi prikupili saznanja o političko-ekonomskoj situaciji u Albaniji te utvrdili jesu li pripadnici ALOS-a imali kontakt s građanima za vrijeme njihovog boravka na albanskom teritoriju. S obzirom na događanja na Kosovu osamdesetih godina, služba je pratila albanske državljane u okviru savezne operativne akcije „Povratnici“ ne bi li potvrdila indikativna saznanja o postojanju ilegalnih organizacija s proalbanskih pozicija. Istovremeno, SDS Centar Split radio je na slučajevima vrbovanja jugoslavenskih građana albanske narodnosti s Kosova koji su prebjegli u Albaniju nakon kosovskih događanja. Prema dostupnoj arhivskoj dokumentaciji možemo izdvojiti i primjer u kojem je SDS Centar Split nastojao angažirati jugoslavenske Albance za rad na suprotstavljanju albanskoj obavještajnoj službi.

U svom operativnom radu, SDS Centar Split najčešće je koristio institut informativnog razgovora kako bi došao do operativno interesantnih saznanja, usmjeravanje suradnika i operativnih veza kao i primjenu operativno-tehničkih mjera koja u velikoj većini slučajeva nisu davala konkretne rezultate. Kao najveći problem prilikom primjene OT sredstava, SDS Centar Split isticao je problematiku prevođenja snimljenih telefonskih razgovora na albanskom jeziku jer se kasnilo s reprodukcijom vođenih razgovora koji su se prevodili u Centru Zagreb, a zbog čega Centar Split nije imao pravovremena saznanja o sadržaju razgovora između Albanaca.

Prema informaciji iz srpnja 1980. u Dubrovniku su boravili albanski diplomati o čemu je SDS Centar Split izvijestila operativna veza. SDS je primijenio mjere usmjeravanja operativne veze, TKTR, tajno praćenje i tajni pretres, međutim nisu došli do nikakvih interesantnih saznanja. O činjenici kako su albanski diplomati bili oprezni te educirani i nastojali spriječiti mogućnost SDS-ovog pokrivanja, svjedoči podatak iz informacije kako su telefonske razgovore obavljali s recepcije hotela koje SDS nije bio u mogućnosti snimiti.⁴¹⁴ Još jedan slučaj pokušaja zaobilaženja SDS-ovih mjera je iz lipnja 1981. za vrijeme boravka albanskih diplomata u Dubrovniku koji su pokušavali otkriti postavljena operativno-tehnička sredstva u svojoj hotelskoj sobi. Prema informaciji, Albanci su nasilno demontirali otvor klima uređaja u sobi što je ostavilo vidljive tragove na zidu što pokazuje kako su diplomatsko-konzularni predstavnici itekako bili svjesni primjenjivanja SDS-ovih mjera za vrijeme njihovog boravka, ali i kako su bili obučeni za ovakvo preventivno ponašanje. Nakon Dubrovnika Albanci su otputovali prema Boki Kotorskoj koja je bila česta destinacija svih diplomatsko-konzularnih predstavnika zbog opserviranja tamošnje luke i vojnih objekata, a SDS Centar Split obavijestio je Centar SDB Herceg Novi kako bi pravovremeno bili obaviješteni o mogućnosti primjene protumjera albanskih diplomata.⁴¹⁵

U informaciji iz lipnja 1983. u Split su doputovali diplomatsko-konzularni i privredni predstavnici Albanije s ciljem vođenja razgovora s voditeljima poduzeća „Dalmacija“ iz Dugog rata s obzirom na poslovnu suradnju s albanskim poduzećem. Služba je imala saznanje o dolasku Albanaca te je stoga provodila informativno-preventivne razgovore s voditeljima tvrtke prije i nakon albanskog posjeta i došli su do saznanja kako pravog razloga za posjetu poduzeću nije bilo.⁴¹⁶ Sljedeća dostupna informacija o dolasku albanskih diplomata na područje pod ingerencijom SDS-a Centra Split datira iz srpnja 1987. u kojoj su operativni djelatnici SDS-a ustanovili kako je zabilježeno sve češćih dolazaka i boravka albanskih predstavnika na dalmatinskom području. Navedeno se vjerojatno može povezati s pogoršanjem međunacionalnih odnosa na Kosovu te rastuće agresivne Miloševićeve politike prema kosovskim Albancima kao i njegovog poznatog govora iz travnja 1987. („Nitko ne sme da vas bije!“). Vidljivo je kako su Albanci intenzivirali svoju aktivnost u SFRJ kroz ove česte dolaske na splitsko i dubrovačko područje s obzirom kako je na tom području boravio veći broj Albanaca koji su međusobno bili povezani poslovnim i obiteljskim vezama, a imali su i dobra poznanstva te društvene i političke veze u svojim mjestima boravka.⁴¹⁷

⁴¹⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 469, 14.7.1980.

⁴¹⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 304, 19.6.1981.

⁴¹⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 288, 21.6.1983.

⁴¹⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 413, 28.7.1987.

Važan naglasak u svom operativnom radu, SDS Centar Split stavljao je na poslovnu suradnju Albanaca s dalmatinskim poduzećima, odnosno dolascima albanskih trgovinskih predstavnika na splitsko i dubrovačko područje. U primjeru iz kolovoza 1980. na temelju obavljenog informativnog razgovora sa suradnikom „A.M.“ SDS je došao do saznanja o boravku u Dubrovniku dvojice albanskih partnera tvrtke „Industrialexport“ iz Tirane. Za vrijeme ovog boravka, Albanci su se interesirali za pitanja stambene politike u SFRJ, broj stranih turista te brojnosti albanskih državljana u Dubrovniku, odnosno gdje ih na Jadranu ima najviše, a izbjegavali su političke teme. SDS je primijenio mjere tajnog praćenja i tajnog pretresa, međutim nisu došli do konkretnih saznanja. Također, SDS-ov suradnik primijetio je kako su trgovinski predstavnici izjavili kako ne znaju jugoslavenski jezik (hrvatski ili srpski op.a.), međutim u jednom razgovoru su slučajno pokazali kako ga ipak razumiju.⁴¹⁸

U sklopu operativne akcije „Teuta“, SDS je došao do saznanja o boravku trgovinskih predstavnika Albanije Perlata Bozga i Ganija Kadrija u Dubrovniku na temelju njihovog kontakta s operativnom vezom SDS-a „K.M.“ zaposlenog u pomorskoj agenciji „Atlantska plovidba“. Tijekom ovog posjeta, zapaženo je kako se Albanci iz svakog mjesta javljaju albanskom veleposlanstvu u Beogradu i obavještavaju ih o terminima svojih daljnjih posjeta. Kao što je gore navedeno, i ovi albanski predstavnici vješto su izbjegavali političke teme iako je „K.M.“ pokušavao inicirati razgovore o politici.⁴¹⁹ Isti albanski trgovinski predstavnici boravili su u Kardeljevu (današnje Ploče op.a.) u svibnju 1981. prilikom čega su nenajavljeno posjećivali pojedine predstavnike tamošnjih radnih organizacija. SDS je primijenio mjeru tajnog ozvučenja njihove hotelske sobe, međutim nisu znali pravovremeno rezultate razgovora na albanskom jeziku pošto su snimke poslane prijevod u RSUP SRH SDS-IV. Odjel Zagreb.⁴²⁰ U informaciji iz ožujka 1982. ponovno Bozgo i Kadria dolaze u Dubrovnik o čemu je SDS imao saznanja preko „K.M.“ pa su poduzeli mjere tajne pratnje i operativno-tehničke mjere. Cilj ovih mjera bio je dokumentirati njihov eventualni kontakt s osobama iz operativne akcije „Povratnici“. Ponovno je SDS imao problema s prijevodom snimljenih razgovora u hotelskoj sobi pa su morali čekati povratan prijevod iz Zagreba. Ovog puta, operativna veza SDS-a je primijetila kako Kadria uopće ne poznaje tehnologiju rada u prijevozu, nego potencira teme o međunacionalnim odnosima na način da komentira uspjehe Dinama i neuspjehe Crvene Zvezde te konstatira kako se s Hrvatima može poslovati, a sa Srbima ne što je izvor ocijenio kao svojevrsan test jer je želio čuti njegovo mišljenje o međunacionalnim odnosima u SFRJ. Istovremeno, Kadria je telefonski razgovarao s

⁴¹⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 484, 6.8.1980.

⁴¹⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 39, 5.2.1981.

⁴²⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 135, 20.5.1981.

albanskim veleposlanstvom u Beogradu, međutim, SDS-u nisu poznati telefonski brojevi i sugovornici. Nakon Dubrovnika su otišli za Crnu Goru o čemu je SDS obavijestio SDB Herceg Novi.⁴²¹ Saznanja o navedenim albanskim predstavnicima vidljiva su iz informacije u siječnju 1985. kada je vidljivo da su Kadria i Bozgo nakon završetka obnašanja dužnosti trgovinskih predstavnika znatno napredovali u karijeri pa je tako Kadria dobio funkciju u albanskoj diplomaciji, a Perlat u Ministarstvu unutrašnje trgovine Albanije. Njihovi nasljednici prilikom boravka u Dubrovniku 1985. zadržali su isti obrazac ponašanja prema jugoslavenskim partnerima te su korektno poslovali, ali su izbjegavali bilo kakve političke teme i razgovore o odnosima Jugoslavije i Albanije što upućuje na unaprijed pripremljene obrasce ponašanja i razgovora za vrijeme boravka u SFRJ.⁴²² Takav način ponašanja, Albanci su zadržali i u svojim sljedećim dolascima tako da nisu pokazivali nikakav interes za stanje odnosa između Albanije i SFRJ niti su ostvarivali kontakte s jugoslavenskim državljanima albanske narodnosti⁴²³ tako da SDS imao nikakvih konkretnih rezultata u radu prema ovoj kategoriji albanskih državljana i utvrđivanju njihove povezanosti s ALOS-om.⁴²⁴

Do saznanja o stanju u Albaniji, SDS Centar Split prikupljao je podatke na temelju usmjeravanja svojih izvora prilikom njihovog boravka na albanskom teritoriju. Operativna veza „K.M.“ boravio je u Albaniji 1981. nakon čega je podnio izvješće SDS-ovim djelatnicima o svojim općim zapažanjima tijekom poslovnog puta u Tiranu. Tako je na putu od Skadra do Tirane uočio brod s velikom osmatračnicom i radarskim sustavom kao i masovna ukopavanja u brežuljcima te podignute vojne stražarnice na svakih sto metara. Također, prilikom prelaska albanske granice, dočekalo ga je albansko vozilo čiji je vozač vjerojatno pripadnik Sigurimija što je izvor zaključio na temelju toga da predstavnik tvrtke vozaču prevodi svaku njegovu riječ.⁴²⁵ Isti izvor je ponovno putovao u Albaniju dvije godine poslije prilikom čega je uočio povećanje ukopanih bunkera ojačanih čeličnim pločama na svakoj većoj ravnici te zidane veće bunkere pokraj mostova, prometnica i oko naseljenih mjesta. K.M. je primijetio kako su pripadnici albanskih oružanih snaga obučeni u kvalitetne zimske odore što ranije nije bio slučaj. Iz navedenog se može zaključiti da su ovi vojni podaci rezultat pogoršanja odnosa na Kosovu. Prilikom boravka u Tirani, poslovni partneri ga nisu ostavljali samog, drugim riječima, bio je u potpunosti pokriven. Izvor je SDS-u pružio saznanja o lošem životnom standardu Albanaca kao i opservaciju kako poslovni partneri

⁴²¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 121, 26.3.1983.

⁴²² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 62, 31.1.1985.

⁴²³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 249, 08.05.1986.

⁴²⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 128, 6.3.1987.

⁴²⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 135, 19.3.1981.

imaju direktive odozgo što se tiče razgovora o odnosima SFRJ i Albanije.⁴²⁶ Promjena situacije u Albaniji nakon smrti Envera Hoxhe vidljiva je iz operativnih saznanja prilikom poslovnog puta SDS-ovog izvora u Tiranu gdje je izvor usmjeren na praćenje albanske svakodnevice i komentare sugovornika. Izvor je primijetio kako se ljudi šecu ulicama u večernjim satima i okupljaju u lokalima što ranije nije bio slučaj.⁴²⁷

SDS je usmjeravao svog izvora „A.M.“ prilikom odlaska u Tiranu na prikupljanje novih saznanja, a izvor je primijetio kako se Albanci muče s nestašicom prehrambenih proizvoda i robe široke potrošnje, ali da je ovaj put bilo dozvoljeno razgledavanje Tirane za razliku od ranije kada su išli u obilazak samo glavne ulice.⁴²⁸ Za vrijeme navedenih putovanja, albanski poslovni predstavnici uvijek su izbjegavali političke teme, međutim 1987. prilikom boravka SDS-ovog suradnika „A.M.“ u Tirani albanski referent u partnerskom poduzeću za vrijeme ručka započeo je razgovor kako je SFRJ jedina kriva za loše odnose s Albanijom te istaknuo probleme Albanaca za dobivanje viza za posjetu rodbine na Kosovu na što je izvor ostao iznenađen pošto je ovo bio prvi put da se razgovor vodio o politici. Vjerojatno je Albanac bio instruiran na započinjanje ovakve teme kako bi se vidjela reakcija jugoslavenskih državljana koja je izostala, a možda je bio i ogorčen s obzirom na međunacionalne napetosti na Kosovu par mjeseci ranije.⁴²⁹

Osim navedenih poslovnih putovanja, SDS Centar Split pratio je i putovanja na privatnoj osnovi u Albaniji pa je tako na dva preventivno-informativna razgovora pozvana jugoslavenska državljanka D.D. iz Splita koja je išla u posjetu sestri i kćerkama u Skadar koje su udane za Albance. Nakon povratka iz Albanije, D.D. je djelatnicima SDS-a iznijela kako je u Skadru bila kontinuirano praćena te ju je provocirao sestrin susjed koji bi namjerno započinjao razgovor o lošoj situaciji u Albaniji koje je izbjegla. SDS ju je pozitivno politički ocijenio jer je bila članica Saveza komunista, a suprug je bio partizan te istaknuti član općine Trogir zbog čega je bila podobna za pristup i moguće operativno kombiniranje. Operativni djelatnik SDS-a ju je usmjerio da u svom ponovnom putovanju u Skadar nastoji prikupiti sva saznanja o političko-ekonomskoj situaciji u Albaniji, da obrati pozornost tko će joj tamo pristupiti te da izvijesti SDS nakon povratka o navedenom.⁴³⁰

⁴²⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 55, 15.2.1983.

⁴²⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 567, 5.9.1987.

⁴²⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 364, 25.6.1986.

⁴²⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 449, 7.8.1987.

⁴³⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 248, 9.7.1982.

Prema dostupnim izvorima, SDS Centar Split obavio je informativni razgovor s albanskim državljaninom Đ.V. u cilju izučavanja za suradnički odnos.⁴³¹ U Splitu je Đ.V. imao zlatarsku radnju pa je imao puno poznanika u splitskim društvenim krugovima. Ovom razgovoru prisustvovao je i inspektor SDS RSUP-a S.A., a Đ.V. je već bio u evidenciji SDS-a kao prethodna operativna obrada zbog kontakta s bivšim dužnosnicima SAP Kosova te albanskim vozačima kamiona što je kasnije razjašnjeno zbog toga što je bio tumač za albanski jezik pri Općinskom sudu u Splitu.⁴³² Na razgovoru je Đ.V. iznosio političke stavove ostalih albanskih zlatara u Splitu i jadranskoj obali gdje je posebno istaknuo Pulu jer je bio obiteljski povezan s tamošnjim zlatarima. Istovremeno je naglasio svoju spremnost za suradnju sa SDS-om te je odluka službe da se kroz POO ide u potvrđivanje iskrenosti za mogući suradnički odnos. Međutim, u informaciji dvije godine poslije vidljivo je kako ga je SDS Centar Split zaveo u institut operativne kontrole što je posljedica postojanja sumnje u moguće ponovno neprijateljsko djelovanje. Godinu dana je SDS nad njime primjenjivao mjere TKTR i TKPP međutim bez konkretnih saznanja nakon čega je primjena obustavljena. U komunikaciji s djelatnicima SDS-a, Đ.V. je davao podatke koji nisu bili od operativne važnosti nego je govorio o krijumčarenju zlata među Albancima u njihovim zlatarskim radnjama.⁴³³ Godine 1988. u informativnom razgovoru objašnjavao je djelatnicima SDS-a razlike između katoličkih i muslimanskih Albanaca u kontekstu velikog utjecaja Turske na objedinjavanju muslimanskog stanovništva na Kosovu, Makedoniji te Bosni i Hercegovini. U vezi s navedenim, izjavio je kako je kod muslimanskih Albanaca s Kosova vjerska komponenta iznad nacionalne te im nije cilj Velika Albanija nego povezivanje s ostalom muslimanskom zajednicom u Makedoniji i BiH. Ovom prilikom je izjavio interesantan podatak kako se u posadama vozača albanskih kamiona koji prolaze SFRJ, a koje je također nadzirao SDS, uvijek nalazio jedan časnik Sigurimija.⁴³⁴

Zadnje dostupne informacije iz 1988. i 1989. odnose se na informativne razgovore u kontekstu vrbovanja jugoslavenskih građana albanske narodnosti s Kosova koji su prebjegli u Albaniju nakon kosovskih događanja, a u trenutku pisanja informacije nalazili su se na splitskom području kao radnici U obje informacije vidljiv je isti obrazac postupanja prema Kosovarima koji su ilegalno prešli albansku granicu nakon 1981. Oba slučaja odnosila su se na kosovske mladiće koji su nakon bijega u Albaniju došli u kontakt s djelatnicima Sigurimija. Časnik Sigurimija, koji je otprije bio poznat SDS-u kao osoba koja kontaktira s

⁴³¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 284, 21.6.1983.

⁴³² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 240, 22.4.1985.

⁴³³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 240, 22.4.1985.

⁴³⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 387, 12.7.1988.

emigrantima iz SFRJ, ih je ispitivao njihovu opću biografiju, a zatim o situaciji na Kosovu, njihovim poznanstvima s kosovskim demonstrantima, milicijom, JNA, o prisutstvu milicije i vojske na Kosovu, vojarnama, položaju i veličini tamošnjih ostalih vojnih objekata, posebice skladišta streljiva te o raspoloženju stanovništva na Kosovu nakon nasilnog gušenja demonstracija.⁴³⁵ Nakon ovakvog razgovora, srednjoškolci su dobili legitimacije, novac za odjeću i upisani su u srednje škole u Albaniji gdje su upoznavali ostale emigrante s Kosova. Svakog drugog tjedna časnik Sigurimija vodio im je vojnu obuku koja se sastojala od poznavanja automatskog naoružanja, gađanja te korištenje eksplozivnih sredstava. Za vrijeme cjelokupnog boravka u Albaniji, mjesečno su dobivali određenu svota novca kao džeparac.⁴³⁶ Kao razlog povratka u SFRJ, kosovski mladići navodili su djelatnicima SDS-a nostalgiju za domom nakon čega su ih Albanci samo vratili preko granice. Na temelju navedenih razgovora, SDS je zaključio kako su mladići politički indoktrinirani s pozicije albanskog nacionalizma što ovi nisu niti skrivali, ali i kako ih je zasigurno Sigurimi zavrbovao tijekom njihovog boravka što je vidljivo iz podataka koje su davali. Prema dostupnim izvorima, SDS je išao u dodatnu provjeru iznesenih podataka te daljnje raščišćavanje ovog slučaja, međutim zbog nedostatka arhivske dokumentacije nije vidljivo u kojem smjeru su završili ovi slučajevi.

SDS Centar Split nadzirao je albanske diplomatsko-konzularne predstavnike te je prema njima primjenjivao operativno-tehničke mjere, ali bezuspješno. Najveći problem predstavljao je prijevod snimljenih razgovora koji su slani u Zagreb te stoga operativni djelatnici nisu imali pravovremena saznanja o sadržaju razgovora. Albanci su tijekom posjeta Dalmaciji bili vrlo oprezni te su izbjegavali razgovore o političkim temama što je posljedica tvrdog komunističkog režima u kojem su živjeli i radili. Također, bili su itekako svjesni primjene metoda SDS-a što dokazuje slučajevi u kojima su nastojali zaobići SDS-ove mjere. Centar Split je kroz opažanja tijekom privatnih i poslovnih putovanja jugoslavenskih državljana dolazio do saznanja o stanju u Albaniji. Tijekom odlazaka u Albaniju, izvori SDS-a izvješćivali su o obavještajno interesantnim pojavnostima kao što je na primjer podizanje vojne spremnosti Albanske armije nakon događanja na Kosovu. Među građanima albanske narodnosti u Dalmaciji, operativni djelatnici SDS-a nastojali su utvrditi povezanost s ilegalnim organizacijama proalbanskih stavova, međutim, konkretnih saznanja o „neprijateljskom“ djelovanju nije bilo. Jedine konkretne podatke o povezanosti s albanskom obavještajnom službom možemo pronaći u slučajevima regrutiranja jugoslavenskih

⁴³⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 564, 10.10.1988.

⁴³⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 81, 28.2.1989.

državljana s Kosova. Kroz navedene primjere, SDS Centar Split došao je do saznanja o tijeku i načinu vrbovanja te sadržaju obuke kosovskih mladića na albanskom teritoriju koje je vodio Sigurimi, a koji su zatim vraćani u SFRJ. Zbog nedostatka arhivske građe nije vidljiva upotreba ovakvih korisnih podataka u operativnom radu Centra Split na suprotstavljanju djelovanju albanske obavještajne službe.

7. ZAPADNE OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE

Opće političko stanje u Jugoslaviji nakon smrti Tita postalo je predmet sve jačeg zanimanja stranih obavještajnih službi, kako zemalja istočnog, tako i zapadnog bloka koje su uglavnom bile članice NATO-a koji je osnovan 1949. kao vojno-politički savez sjevernoameričkih i zapadnoeuropskih zemalja. U razdoblju osamdesetih godina, NATO savez je imao 16 država članica (Belgija, Kanada, Danska, Francuska, Island, Italija, Luksemburg, Nizozemska, Norveška, Portugal, Velika Britanija, SAD, Grčka, Turska, Zapadna Njemačka i Španjolska).⁴³⁷ Zapadni blok je nakon Titove smrti uglavnom isticao nepromijenjenost svog stava prema Jugoslaviji. Istodobno su i istočni i zapadni blok nastojali približiti Jugoslaviju pod svoj utjecaj, a u realizaciji toga cilja su djelovale i njihove obavještajne službe.

Unutar navedene blokovske borbe za stjecanjem utjecaja nad SFRJ, strane obavještajne službe u posttitovskom razdoblju nastoje ojačati svoje pozicije na jugoslavenskom teritoriju te se prioritet njihove obavještajne aktivnosti usmjeravaju prema eventualnim promjenama u jugoslavenskoj unutarnjoj i vanjskoj politici.⁴³⁸ Pojačana prisutnost zapadnih i istočnoeuropskih obavještajnih službi zabilježena je još u razdoblju Titove bolesti u siječnju 1980. U tom su razdoblju sigurnosne službe SFRJ uočile aktivnosti stranih državljana, posebno novinara, publicista i istraživača, koje su protumačile kao njihov pojačani obavještajni rad te nadmetanje blokovskih obavještajnih službi koje su željele prikupiti što više obavještajnih podataka o Jugoslaviji te ih iskoristiti za ostvarivanje svog ideološko-političkog utjecaja.

U razdoblju neposredno pred Titovu smrt, predstavnici zapadnih zemalja ocijenili su kako je politička situacija u Jugoslaviji iznimno složena, a sustav samoupravljanja je bio u izrazitoj krizi te kako je bila nužna liberalizacija društva i gospodarstva, ali je to odbijao Savez komunista Jugoslavije čime bi izgubili svoju moć unutar komunističkog sustava.

⁴³⁷ Sjevernoatlantski savez 2021.

⁴³⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/282, Odnos stranog faktora prema SFRJ Jugoslaviji u takozvanom posttitovskom periodu, str.pov., 1981., 1.

Također, Zapad je bio svjestan problema međunacionalnih odnosa koji je zbog odlaska kohezivnog elementa, predsjednika Tita, sve više isplivavao na površinu. Jednako tako, davanje veće samostalnosti republikama i pokrajinama rezultiralo je slabljenjem centralne političke moći, a samim time i uloge drugog stupa Jugoslavije – SKJ. S druge strane, slabljenjem Saveza komunista, započelo je jačanje značaja JNA koja je bila posljednji oslonac Jugoslavije. Već u tom razdoblju, Zapad je na temelju svojih obavještajnih saznanja procjenjivao kako će navedeni problemi dovesti do sukoba u političkom vrhu Jugoslavije i borbe pojedinaca za vlast, a čak i do sukoba između jugoslavenskih republika. Zaoštavanjem unutarnje političke situacije nakon Titove smrti, Zapad je smatrao kako će upravo JNA biti odlučujući faktor za zbivanja u zemlji. Sukladno tome, zapadne zemlje su očekivale liberalizaciju društva i ekonomije te posljedično približavanje zapadnom bloku, a što bi prema njihovim procjenama dovelo do stabilnosti Jugoslavije, ali i doprinijelo razrješenju međunacionalnih napetosti. Drugim riječima, prema stavu Zapada, Jugoslavija je trebala promijeniti svoj politički sustav te prihvatiti institucije i odnose koje karakteriziraju razvijena zapadna demokratska društva.⁴³⁹

Zapadne obavještajne službe bile su svjesne kako se sovjetske ambicije prema Jugoslaviji nisu smanjile nego samo čekaju pogodan trenutak da SFRJ stave pod svoj utjecaj. To se očitovalo nastojanjima proširenja poglavito ekonomske suradnje i čvršćeg vezivanja Jugoslavije sa zemljama Varšavskog ugovora. Opća politička i ekonomska jugoslavenska kriza te međunacionalne napetosti itekako su odgovarale SSSR-u koji je potpomogao zaoštavanje međunacionalnih sukoba te isticao svoju spremnost pružanja pomoći u „ugrožavanju socijalizma“, a zapravo nastojao podvući SFRJ pod svoju zonu utjecaja. Posebna pozornost bila je posvećena jugoslavenskom sustavu obrane za koje su zapadne obavještajne službe smatrale kako se ne može uspješno suprotstaviti mogućoj agresiji zemalja Varšavskog ugovora zbog zastarjelosti naoružanja, posebice ratnog zrakoplovstva te topništva. S vojno–strateškog aspekta, zapadne zemlje pod vodstvom SAD-a tvrdile su kako će u slučaju napada na Jugoslaviju svesrdno pomagati u oružju, opremi i hrani. Među njima je prevladavao stav kako Jugoslavija ne smije biti podijeljena na interesne sfere jer Zapadu nikako nije odgovarao izlazak Sovjetskog saveza na Jadransko more. Drugim riječima, zapadni blok nastojao je očuvati položaj Jugoslavije te njezinu neovisnost i teritorijalni integritet što je bilo u njihovom političkom i geostrateškom interesu.⁴⁴⁰

⁴³⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/282, Odnos stranog faktora prema SFRJ Jugoslaviji u takozvanom posttitovskom periodu, str.pov., 1981., 16.

⁴⁴⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/282, Odnos stranog faktora prema SFRJ Jugoslaviji u takozvanom posttitovskom periodu, str.pov., 1981., 5.-6.

S obzirom na navedeno, zapadne obavještajne službe nastojale su preko kontakata s jugoslavenskim građanima što više utjecati na razvijanje antisovjetskog raspoloženja, pritom ističući kako Jugoslaviji prijeti opasnost jedino s Istoka. Neposredno nakon Titove smrti, vodeće blokovske obavještajne službe nastojale su stvoriti dojam kako su oba bloka zainteresirana jedino za neovisnu i jedinstvenu Jugoslaviju te da „brinu“ za njezinu daljnju sudbinu zbog opasnosti koja joj prijeti od suprotnog bloka. Sukladno tome, oba bloka su nastojala prikazati kako je upravo njihov društveno-politički sustav najprikladniji i za Jugoslaviju. U tom razdoblju, zapadne obavještajne službe pojačale su svoju djelatnost usmjerenu na praćenje i ocjenjivanje političko-sigurnosne situacije te vanjskopolitičkih aktivnosti SFRJ. Na povećani interes te intenzivniju aktivnost obavještajnih službi blokovskih zemalja prema Jugoslaviji utjecalo je i zaoštavanje aktualne međunarodne situacije. Stoga je na jugoslavenskom teritoriju bio stalno prisutan broj stranih državljana, specijalista za Jugoslaviju (zapadni novinari, publicisti, profesori, znanstvenici i bivši diplomati) koji su dolazili u SFRJ kako bi kontaktirali svoje veze i proučavali situaciju. Osim navedene kategorije, pojačava se i prisutnost te brojne posjete pripadnika zapadnih policijskih i oružanih snaga koji su istraživali sustav obrane te aktivnosti JNA. Registrirani su i kontakti stranaca iz zapadnih zemalja s istaknutijim pojedincima koje je SDB klasificirao kao „unutarnjeg neprijatelja“, a jugoslavenske građane nisu klasično vrbovali nego su suradnju ostvarivali u formi slobodne razmjene mišljenja. S povećanom pažnjom, zapadne službe su istraživale teškoće u gospodarskom razvoju Jugoslavije te eventualne razlike u stavovima republika i pokrajina u procesu dogovaranja oko rješavanja ekonomske krize. Istovremeno, Zapad je velik interes pokazivao prema položaju Katoličke Crkve u SFRJ te je nastojao proširiti svoj utjecaj u vjerskim zajednicama.⁴⁴¹

Zapadne obavještajne službe u svom djelovanju prema Jugoslaviji nastojale su očuvati neovisnost i cjelovitost SFRJ te istodobno utjecati na promjene ideološko-političkog te ekonomskog sustava. Također, Zapad je u svojim obavještajnim aktivnostima nastojao suzbiti sovjetske ambicije prema jugoslavenskom prostoru sukladno svojim vojnim i geostrateškim interesima, odnosno ocjenjivao je potrebnim očuvati SFRJ koja bi bila svojevrsna tampon zona između zapadnog i istočnog bloka, pritom ne dopuštajući prevladavanje utjecaja SSSR-a na SFRJ i sovjetski izlazak na toplo more tj. jadransku obalu.

⁴⁴¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/282, Odnos stranog faktora prema SFRJ Jugoslaviji u takozvanom posttitovskom periodu, str.pov., 1981., 14.-17.

7.1. Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja Sjedinjenih Američkih Država

7.1.1. Obavještajno-sigurnosni sustav Sjedinjenih Američkih Država⁴⁴²

Prema tadašnjim prosudbama SDS-a, osnovni je cilj američke vanjske politike bio očuvanje i jačanje strateških interesa te pozicija SAD-a kao prve velesile u svijetu. U hladnoratovskom razdoblju, SAD je nastojao osigurati što veći utjecaj u svijetu, prvenstveno u odnosu na SSSR kao glavnog protivnika. Kao predvodnica NATO saveza, SAD je osiguravao preko NATO-a jedinstven nastup Zapada na vojnom, političkom i ideološkom planu. U odnosu prema Mediteranu i Balkanu, politika SAD-a bila je sastavni dio europske politike i glavno obilježje djelovanja bilo je jačanje otpora zemalja tog područja prema SSSR-u i zemljama Varšavskog pakta.⁴⁴³

Do Drugog svjetskog rata SAD je zanemarivao važnost obavještajne službe zbog svoje politike izolacionizma, odnosno nisu imali pretenzije za ostvarivanjem političkog i drugog utjecaja na prostorno daleke dijelove svijeta. Također, politička kretanja na američkom teritoriju nisu nagovještavala opasnosti za uspostavljeni kapitalistički poredak. Iz navedenih razloga nije se nametnula potreba masovnog korištenja obavještajne službe za pokrivanje dalekih dijelova svijeta. U tom razdoblju, najveći broj informacija koje su stizale u SAD dobivale su se legalnim putem u obliku tradicionalnih izvješća i zapažanja stečenih u diplomatskim krugovima, ali u samoj državi nije postojalo tijelo koje bi sistematiziralo i koordiniralo primljeni materijal.⁴⁴⁴

Međutim, postupni izlazak SAD-a iz izolacionizma utjecao je na promjenu stava i mišljenja političkih čimbenika o važnosti obavještajnog sustava, a prekretnicu je označio ulazak SAD-a u Drugi svjetski rat. Tako je još 1941. konstatirano kako SAD nema adekvatnu obavještajnu službu, a tim poslom su se bavile resorne obavještajne službe za potrebe američke vlade. Prvenstveno su to bile obavještajne organizacije triju grana oružanih snaga, obavještajna služba ministarstva vanjskih poslova i Savezni istražni ured (eng. *Federal Bureau of Investigation*, FBI). Nakon velikih ljudskih i materijalnih gubitaka SAD-a prilikom napada

⁴⁴² Detaljnije o razvoju obavještajne djelatnosti u SAD-u vidi u: Jensen III, McElreath i Graves 2013, 18-50.; Shulsky 1991, 161-168.; Bledowska i Bloch 1987, 6-38.; Zegart 2006, 23-41.; Warner 2006, 41-57.; Grizold, Tatalović i Cvrtila 1999, 15-65.

⁴⁴³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 204/18, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., 1987., 8.-10.

⁴⁴⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 204/18, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., 1987., 10.-11.

Japana kod Pearl Harboura te činjenice kako nisu bili obaviješteni o mogućem napadu, Amerikanci su uvidjeli potrebu za stvaranjem velikog centraliziranog obavještajnog sustava. Na inicijativu predsjednika Franklina D. Roosevelta početkom 1942. formiran je Ured strategijskih službi (eng. *Office of Strategic Services, OSS*) koji je zbog razvoja događaja osnovan u užurbanom procesu prema britanskom modelu. Kadar je povučen iz tadašnjih službi oružanih snaga, ministarstva vanjskih poslova i FBI-ja te antinacistički raspoloženih američkih građana koji su odmah upućivani na obavještajne tečajeve uz pomoć pripadnika britanske obavještajne službe. Ured strategijskih službi bila je političko-vojna organizacija koja je, osim što se neposredno angažirala na obavještajnim zadaćama, istovremeno postala središnja analitička institucija koja je analizirala i ocjenjivala obavještajne podatke koji su imali strategijsku važnost i kao takve ih je prezentirala američkom predsjedniku.⁴⁴⁵

Nakon završetka Drugog svjetskog rata i uspostave novog međunarodnog poretka u kojem su dominantno mjesto zauzeli SAD i SSSR, Amerikanci su nastojali utjecati na političke i ekonomske procese u svijetu suprotstavljajući se širenju komunističkog pokreta. Sukladno tome, svjesni kako kreiranje vanjske politike ne može funkcionirati bez sustava koji će proizvoditi i prikupljati potrebne podatke, SAD je pristupio stvaranju nove nacionalne obavještajne zajednice koja će unijeti ogromne promjene u institucionalnu organizaciju SAD-a. Stoga su ukinuti svi odjeli Uprave za strategijske službe, a 1947. donošenjem Zakona o nacionalnoj sigurnosti stvorena je Centralna obavještajna služba (eng. *Central Intelligence Agency, CIA*). Ova organizacija je zauzela dominantno mjesto u američkom obavještajnom sustavu koji je bio homogeniziran, ali su obavještajne agencije zadržale određenu autonomiju. Također, CIA je direktno bila povezana s predsjednikom SAD-a preko svog direktora pa je tako i institucionalno obavještajna služba dobila svoje mjesto u sustavu državne uprave.⁴⁴⁶ Istim zakonom iz 1947. formirano je Vijeće za nacionalnu sigurnost sa zadaćom savjetovanja predsjednika SAD-a o pitanjima važnim za nacionalnu sigurnost. Stalni članovi Vijeća bili su predsjednik i potpredsjednik SAD-a, ministar vanjskih poslova i ministar obrane, a povremeni su bili ministar za financije i direktor ureda za budžet i direktor međunarodne agencije za razvoj. Sjednicama Vijeća prisustvovao je direktor CIA-e u svojstvu savjetnika. Osim toga, Vijeće za nacionalnu sigurnost bilo je nadležno za usmjeravanje programa ukupne obavještajne aktivnosti SAD-a. CIA kao samostalna obavještajna služba bila je podređena predsjedniku i Vijeću za nacionalnu sigurnost, čime je

⁴⁴⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 204/18, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., 1987., 11.

⁴⁴⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 204/18, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., 1987., 12.

cjelokupni obavještajni sustav povezan s kreatorima američke politike te ujedno inkorporiran u organizacijsku strukturu izvršne vlasti.⁴⁴⁷

U promatranom razdoblju, američki obavještajni sustav činile su slijedeće službe: CIA, Obavještajne službe ministarstva obrane (eng. *Defense Intelligence Agency*, DIA), obavještajna služba mornarice (eng. *Navy Intelligence*), obavještajna služba kopnene vojske (eng. *Military Intelligence*), obavještajna služba ratnog zrakoplovstva (eng. *Air Intelligence*), zatim obavještajna služba ministarstva vanjskih poslova, Agencija za nacionalnu sigurnost (eng. *National Security Agency*, NSA), obavještajne službe Agencije za svemirska istraživanja (eng. *The National Aeronautics and Space Administration*, NASA), obavještajna služba Komisije za atomsku energiju te FBI kao protuobavještajna služba (Prikaz 23).⁴⁴⁸

Američke obavještajne službe su u razdoblju od 1980. do 1990. u svom obavještajnom radu prema SFRJ koristili teritorijalnu bliskost Jugoslavije s zemljama NATO saveza ili neutralnih zemalja preko kojih je AOS djelovao kroz svoje obavještajne institucije, razna predstavništva i međunarodne ustanove. Također, liberalizacija jugoslavenskog vizno-putovničkog režima te ukidanje viza za gotovo svaku zemlju u kojoj je registrirana aktivnost AOS-a bila je značajan faktor za obavještajni rad. Jednako tako, bogati bilateralni odnosi SFRJ i SAD-a uvjetovali su veliku količinu putovanja u oba pravca te boravak na duže ili kraće vrijeme građana u SFRJ ili obratno po raznim osnovama poput specijalizacija, kulturne i znanstvene suradnje, razvijenih trgovinskih odnosa te turizma. Prisustvo velikog broja jugoslavenskih građana na privremenom radu u zemljama u kojima intenzivno djeluje AOS poput Zapadne Njemačke i Austrije bila je olakotna okolnost za vrbovanje određenih osoba za obavještajni rad usmjeren prema Jugoslaviji. Prikupljanje vojnih podataka o oružanim snagama SFRJ omogućivao je AOS-u određen broj obavještajaca koji su bili raspoređeni u zapovjedništvima NATO-a u susjednim zapadnim zemljama. Intenzivni propagandni i obavještajni rad obavljale su američke institucije u susjednim zemljama u koje su bili ugrađeni američki obavještajci poput „Slobodne Europe“, „Radio Liberty“ i dr.⁴⁴⁹

Osnovna karakteristika interesa AOS-a prema SFRJ bila je sveobuhvatnost, odnosno interes na cjelokupnom jugoslavenskom teritoriju i u svim sferama života. Uz geostratešku važnost regije u kojoj se nalazi Jugoslavija, interes američke vanjske politike i obavještajna angažiranost povećana je i zbog uloge SFRJ u Pokretu nesvrstanih. Uz standardne interese

⁴⁴⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 204/18, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., 1987., 14.

⁴⁴⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 204/18, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., 1987., 14.-15.

⁴⁴⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 204/18, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., 1987., 31.

AOS-a prema obrani, vanjskoj i unutarnjoj politici te gospodarstva SFRJ, američke službe bile su najviše orijentirane prema praćenju svake vrste sovjetskog prisustva u Jugoslaviji poput nabave sovjetskog naoružanja, remonta brodova u jadranskim lukama, ekonomske suradnje, kredita te partijske suradnje u kontekstu hladnoratovske podjele. Osim navedenog, Amerikanci su usmjerili pažnju i na određene grupacije jugoslavenskih građana koji bi mogli biti pokretači procesa demokratizacije, a pokazivali su interes i za pojedince iz vjerskih zajednica s obzirom na porast utjecaja i trenda jačanja religioznosti u SFRJ tijekom osamdesetih godina.⁴⁵⁰

Oblici djelovanja i metoda rada AOS-a prema Jugoslaviji bili su klasično agenturno djelovanje, prikupljanje podataka metodama legalnog rada (poput znanstveno-tehničke suradnje, stipendija i specijalizacija, znanstvenih skupova i seminara, putem sredstava javnog informiranja), obavještajno-informativna aktivnost iz američkih diplomatsko-konzularnih predstavništava te psihološko-propagandna i ideološka aktivnost.⁴⁵¹

Veleposlanstvo SAD-a u Beogradu bilo je jedno od jačih obavještajnih centara AOS-a koji je za potrebe klasičnog obavještajnog rada imalo je svoj kemijsko-tehnički laboratorij u kojem su se tretirali agenturni tekstovi pisani tajnim indigom, pripremale tajne poruke agentima koje se razvijaju potapanjem u vodi te su se pripremale skice, agenturna uputstva i instrukcije na filmu i vodotopivom papiru. Prema dokumentaciji SDS-a, utvrđeni su centri i punktovi s teritorija Zapadne Njemačke, Austrije, Italije i Grčke iz kojih se odvijala obavještajna aktivnost američkih službi prema Jugoslaviji. U Italiji su djelovali centri u Veroni odakle su se prikupljali vojni podaci iz SFRJ, u Veneciji je također bio lociran centar AOS-a za prikupljanje vojnih podataka, u Trstu, Padovi i Veneciji su utvrđena mjesta za sastajanje s agenturom, dok je u Rimu bio lociran telefon koji koristi AOS tako da se na njega mogu javljati njihovi agenti kada žele izvanredni kontakt. Što se tiče SR Njemačke, značajan grad bio je München u kojem je bilo smješteno vojno zapovjedništvo SAD-a s jakom grupacijom američkih obavještajaca koji su intenzivno djelovali prema SFRJ. Interes je uglavnom bio usmjeren prema podacima vojne naravi, a poseban oslonac predstavljao je velik broj jugoslavenske emigracije u službi AOS-a. U Frankfurtu se nalazio glavni obavještajni centar za rad prema istočnoeuropskim zemljama, među kojima je bila i Jugoslavija, a njegov predmet istraživanja bila je vojna i politička tematika. Bez obzira na neutralnost Austrije, AOS je duže vrijeme koristio austrijski teritorij za rad prema Jugoslaviji

⁴⁵⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 204/18, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., 1987., 32.-33.

⁴⁵¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 204/18, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., 1987., 33.

radi lociranja ugrađenih obavještajaca, razvijanja obavještajnih akcija ili održavanja kontakata s agenturom u Jugoslaviji zbog blizine. S grčkog teritorija je AOS također djelovao prema SFRJ, posebice iz Atene gdje se nalazilo američko veleposlanstvo te iz Soluna, a SDS je raspolagao saznanjima o međusobnoj povezanosti američke i grčke službe.⁴⁵²

SDS je procjenjivao kako je AOS smatrao kako je Jugoslavija s obzirom na svoju otvorenost prema svijetu i mentalitetu te gostoprimstvu jugoslavenskih građana predstavljala jedno od pogodnih područja na kojem se bez većih teškoća može doći do interesantnih informacija i podataka. Stoga je najveći dio podataka prikupljao metodama legalnog rada kroz široku znanstvenu, kulturno-prosvjetnu i tehničku suradnju SFRJ i SAD-a. Navedena bilateralna suradnja u područjima znanosti, tehnike i tehnologije odvijala se u promatranom razdoblju na osnovu sporazuma između SAD-a i Jugoslavije iz 1980. kojim je stvoren zajednički fond i zajednički odbor za brigu o potrošenim sredstvima. Međutim, provođenjem takvih projekata, američka strana je dolazila i do povjerljivih obavještajnih podataka.⁴⁵³

Važno mjesto u formuliranju i ostvarivanju tekuće i dugoročne strategije SAD-a imala su američka diplomatsko-konzularna predstavništva. Osnovni oblik obavještajne djelatnosti DK predstavnika u Jugoslaviji bilo je prikupljanje podataka legalnim putem. Najčešće su koristili putovanja i neposredno zapažanje, posjete raznim institucijama, kontakte s jugoslavenskim građanima, praćenje jugoslavenskih sredstava javnog informiranja te anketiranja u sklopu znanstvenih istraživanja.⁴⁵⁴

Važna aktivnost AOS-a prema Jugoslaviji bila je na psihološko-propagandnom planu kao i kroz indoktrinaciju kojom se nastojalo stvoriti trajno pozitivno raspoloženje jugoslavenskih građana prema SAD-u, a što se očitovalo kroz naglašavanje potrošačkog mentaliteta, američkog načina života te modnih trendova. Indoktrinacija kao oblik utjecaja najviše se koristila prema jugoslavenskim građanima koji su po raznim osnovama boravili u SAD-u. Glavni nositelj takve aktivnosti SAD-a prema inozemstvu bila je Agencija za međunarodno komuniciranje (eng. *United States Information Agency, USIA*) koja je imala zadatak poticati i organizirati što veće međunarodne razmjene ljudi i ideja između SAD-a i drugih država te omogućiti drugim državama razumijevanje američke politike, društva i kulture. Iako je proklamirano kako USIA neće poduzimati aktivnosti skrivenog i

⁴⁵² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 204/18, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., 1987., 39.-42.

⁴⁵³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, 204/18, str. pov., 1987., 54.-55.

⁴⁵⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 204/18, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., 1987., 58.

neprijateljskog djelovanja, CIA i druge američke službe imale su uvid u sve informacije i izvješća USIA-e, a pripadnici AOS-a bili su ugrađeni u USIA. U SFRJ USIA je imala svoje centre u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, tadašnjem Titogradu (Podgorica op.a) i Skoplju, a svi značajni kontakti njihovih djelatnika s jugoslavenskim građanima su se evidentirali i računalno obrađivali.⁴⁵⁵ Velik problem za SDS predstavljao je i značajan broj jugoslavenskih građana koji su odlazili na različite specijalizacije putem Fulbrightovog programa, stručna usavršavanja, ljetne škole te seminare koje su organizirali Amerikanci, a putem kojih su mogli doći u kontakt s AOS.⁴⁵⁶

7.1.2. Aktivnosti SDS-a usmjerene prema Američkoj obavještajnoj službi

Stalan protuobavještajni interes saveznog SDB-a, a samim time i njegovih republičkih te pokrajinskih službi, predstavljale su aktivnosti američkih obavještajnih službi (AOS) s njihovim nositeljima, predmetima obavještajnog interesa te organizacijama i centrima iz kojih se djelovalo. U promatranom razdoblju, SDB, a samim time i republičke službe, su sustavno sagledavale i evidentirale promjene obavještajnih interesa, metoda i načina rada AOS-a naročito zbog položaja SAD-a kao predvodnice zemalja NATO saveza. Pri tome je vrlo važno napomenuti kako su se strani državljani, odnosno stranci, težišno sagledavali kao nositelji obavještajnih ili ostalih aktivnosti.

Za potpuno sagledavanje aktivnosti američkih obavještajnih službi na jugoslavenskom prostoru potrebno je spomenuti Informaciju br. 5 koju je izradio SDS RSUP SRH 1. srpnja 1971. pod nazivom „Djelatnosti stranih obavještajnih službi prema SFRJ“ u kojoj su između ostalih obrađene aktivnosti obavještajnih službi zemalja NATO saveza, a u sklopu toga i djelatnost američke obavještajne službe.⁴⁵⁷ Iako ova Informacija izlazi izvan promatranog razdoblja, potrebno ju je navesti kako bi se sagledao kontinuitet rada AOS-a, pogotovo jer je ista dopisom tadašnjeg V. Odjela SDB-a RSUP SRH od 11. travnja 1983. ocjenjena aktualnom i u promatranom razdoblju te se koristila za obuku djelatnika SDS-a za

⁴⁵⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 204/18, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., 1987., 59.-61.

⁴⁵⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 204/18, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., 1987., 66.

⁴⁵⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/19, Problemska informacija o interesu i metodama rada OS VU/NATO (1971.), str.pov., inf.br.5, 1971.

protuobavještajno djelovanje. U opisu prioriteta obavještajnih interesa američke službe u toj je informaciji navedeno:

„U okviru toga njihov je prvenstveni interes još uvijek okrenut k Armiji, kao „političkom faktoru prvog reda“, odnosno na istraživanje i procjena onih snaga u njoj koje bi bile u stanju u danom momentu bitno utjecati na promjenu statusa quo na planu vanjskopolitičkih odnosa zemlje; na istraživanje o stvarnoj jačini i utjecaju prosovjetskih elemenata u političkom životu kao i na tokove opće stabilizacije u međunacionalnim odnosima.“⁴⁵⁸ (...) Drugim riječima u njihovim procjenama prisutna je prilična bojazan da se stvari u Jugoslaviji, na ovaj ili na onaj način, ne okrenu u korist Rusa.“⁴⁵⁹

Bez obzira što je u dokumentu navedena „Armija“ iz samog teksta je vidljivo kako predmet zanimanja Amerikanaca nisu bili samo brojčani podaci o snazi i opremljenosti JNA, njezinoj borbenoj spremnosti i ostali podaci vojne naravi, nego je predmet obavještajnog interesa AOS-a u kojoj mjeri postoji ruski utjecaj u JNA i može li JNA utjecati na političke procese u Jugoslaviji. U opisu posebnosti rada američke službe navedeno je kako je specifičnost američkih službi u njihovoj širini metodološkog pristupa u obavještajnoj djelatnosti prema SFRJ. Američke službe nisu se ograničavale samo na klasične forme rada poput vrbovanja agenata i njihovim tehničkim opremanjem, nego su se prvenstveno orijentirali na američke znanstvene i druge institucije u SAD-u i Europi koji su kompleksno proučavali sve komunističke zemlje, a preko takvih instituta AOS je obavještajno djelovalo prema određenoj zemlji sukladno američkim interesima.⁴⁶⁰ Navedene analize su se izrađivale na temelju podataka američkih obavještajnih službi, izvješća različitih *emisara* i novinara te anketiranjem jugoslavenskih državljana koji su po bilo kojoj osnovi boravili u inozemstvu.

U opisu djelovanja AOS-a prema Jugoslaviji, istaknuto mjesto imali su jugoslavenski državljani koji su nastojali dobiti stipendije za usavršavanje u inozemstvu. Jugoslavenskim intelektualcima koji su se nalazili na specijalizacijama u inozemstvu američke službe pristupale su na dva osnovna načina. U prvom načinu dodjeljivanje stipendija se koristilo kako bi se određene osobe materijalno stimulirale, a drugi na način da se takvim osobama iskazivala posebna pažnja poput smještaja, provoda, ručaka u State Departmentu i slično. SDS je raspolagao saznanjima o dva karakteristična slučaja pokušaja otvorenog vrbovanja znanstvenih radnika iz SFRJ. U prvom slučaju, djelatnici AOS-a su jugoslavenskom

⁴⁵⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/19, Problemska informacija o interesu i metodama rada OS VU/NATO (1971.), str.pov., inf.br.5, 1971., 5.

⁴⁵⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/19, Problemska informacija o interesu i metodama rada OS VU/NATO (1971.), str.pov., inf.br.5, 1971., 5.

⁴⁶⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/19, Problemska informacija o interesu i metodama rada OS VU/NATO (1971.), str.pov., inf.br.5, 1971., 5-6.

znanstveniku organizirali povoljan angažman na jednom sveučilištu u Njemačkoj i pri tome ga otvoreno pokušali vrbovati za obavještajni rad. U drugom slučaju su znanstvenog radnika pripadnici State Departmenta uputili da prilikom povratka u SFRJ „bude pri ruci generalnom konzulu u Zagrebu Wilsonu u pogledu informiranja po pojedinim pitanjima situacije u zemlji.“⁴⁶¹ Iz navedenih primjera vidljivo je kako je glavni *modus operandi* za vrbovanje bio ponuditi pojedincu mogućnosti za ostvarivanje statusnih ili materijalnih pitanja kako bi pristao na suradnju.

Kategorija „emisara“ koji su boravili u SFRJ obuhvaćala je uglavnom znanstveno-kulturne radnike ili novinare koji su se kroz svoj rad prethodno bavili proučavanjem društveno-političke problematike SFRJ. Mnogi od tih *emisara* bili su porijeklom s prostora SFRJ, a imali su veći broj prijatelja i poznanika što im je omogućavalo lakše prikupljanje informacija. Prema analizi SDS-a njihova aktivnost se zasnivala na „naučnom promatranju društveno političkih kretanja. Saznanja koja oni na ovakav način sakupe dolaze u sklop materijala za raznovrsne analize.“⁴⁶² Drugim riječima, pod legendom znanstvenog ili novinarskog istraživanja pojedinci su mogli pribaviti kvalitetne podatke i upotrijebiti ih u obavještajne svrhe.

Primjer aktivnosti AOS-a na ovakvom otvorenom ili poluotvorenom prikupljanju podataka vidljiv je u slučaju kada je SDS nabavio kopiju američke analize „O ulozi JNA u Jugoslaviji“ koju je izradio dugogodišnji analitičar i rukovoditelj jugoslavenske sekcije na radio stanici „Slobodna Europa“ u Münchenu za potrebe obavještajnih institucija kao i za američki „Hooverov institut za rat i mir“, a analizu je otkupilo i zapadnonjemačko ministarstvo obrane“.⁴⁶³ Iz navedenog je vidljivo kako su se ovakve obavještajne analize prodavale drugim zemljama koje su također imale svoje obavještajne interese prema Jugoslaviji, odnosno postojala je suradnja između američkih i njihovih savezničkih službi.

U opisu legalnih oblika obavještajnog rada američkih obavještajnih službi izdvojene su znanstvene fondacije i ustanove kao što su „Humboldtova fondacija, Institut za istočnu Evropu, Fordova fundacija, Tallahasee univertzitet, Slavistički institut u SAD i dr“⁴⁶⁴ za koje je SDS prosuđivao kako su unutar njih američke službe ugradile svoje djelatnike i agente.

⁴⁶¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/19, Problemska informacija o interesu i metodama rada OS VU/NATO (1971.), str.pov., inf.br.5, 1971., 8.

⁴⁶² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/19, Problemska informacija o interesu i metodama rada OS VU/NATO (1971.), str.pov., inf.br.5, 1971., 7.

⁴⁶³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/19, Problemska informacija o interesu i metodama rada OS VU/NATO (1971.), str.pov., inf.br.5, 1971., 9.

⁴⁶⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/15, Operativni prikaz SDS-a SR Hrvatske o kontraobavještajnoj problematici, rad SDS-a SR Hrvatske na suprotstavljanju stranim obavještajnim službama-naši rezultati i propusti (prikaz SDS-a RSUP-a SRH od 25.5.1969.g.), str.pov., 1969., 10.

Navedene fondacije i institucije dodjeljivale su stipendije znanstvenim radnicima i drugim stručnjacima iz SFRJ, a sistem prihvata je bio vrlo dobro organiziran od strane zapadnih obavještajnih službi s vodičima i tumačima iz istočnih zemalja. Kontakti koje su stipendisti uspostavili u ovim ustanovama nastavljali su se povratkom istih u zemlju od strane diplomatsko-konzularnih i trgovačkih predstavnika koji su često ove iste građane kontaktirali i prije odlaska najčešće prilikom apliciranja, izrade viza i slično. Ovakav pristup stipendistima bio je poprilično povezan s obavještajnim radom, a što nedvojbeno pokazuje i navod o obavještajnom pristupu i pripremi mogućeg vrbovanja: „Putem jedne operativno-tehničke akcije prema predstavniku Fordove fundacije utvrđeno je da je imao u planu razgovore se našim građanima – bivšim stipendistima ove fondacija, a za svakoga od njih već unaprijed pobližu karakteristiku kako se postaviti u razgovoru.“⁴⁶⁵ Razvidno je kako su već unaprijed bile prepoznate osobe koja će se vrbovati kao i njihove osobne karakteristike i moguća motivacija za prihvaćanje suradnje.

Klasičan način prikupljanja podataka AOS je ostvarivao kroz stvaranje svoje agenture i veza u onim sredinama jugoslavenskih građana koji su neposredno bili u tijeku ili u blizini izvora političkih i drugih zbivanja u zemlji, stanju u JNA te sustavu općenarodne obrane.⁴⁶⁶ Odnosno, AOS je naglasak stavio na prikupljanje podataka na strateškoj razini, među donositeljima odluka i među osobama kojima su dostupni vrijedni obavještajni podaci, umjesto taktičkih obavještajnih podataka niže razine što je vidljivo iz slijedeće prosudbe SDS-a:

„Razradila je široki sistem rada, od ekstremnih emigranata, ugrađivanja u razne institute, pa do narudžbi kod znanstvenih instituta i sveučilišta u USA i Evropi putem kojih prikuplja podatke i naučne analiza iz gotovo svih oblasti naše zemlje. Tako je nedavno organ AOS poslao svom agentu u Radio Slobodnoj Evropi „Upitnik“ na osnovu kojeg će ubuduće prikupljati podatke o armijama IE zemalja i Jugoslavije i to: sa društveno političkih aspekata(vojska – partija, vojska – vlast)“.⁴⁶⁷

I ova prosudba potvrđuje prethodno naveden podatak kako zanimanje AOS-a u odnosu na JNA nije na brojčanim pokazateljima i stupnju borbene spremnosti nego na snazi i mogućoj ulozi JNA u političkim previranjima i promjenama.

⁴⁶⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/15, Operativni prikaz SDS-a SR Hrvatske o kontraobavještajnoj problematici, rad SDS-a SR Hrvatske na suprotstavljanju stranim obavještajnim službama-naši rezultati i propusti (prikaz SDS-a RSUP-a SRH od 25.5.1969.g.), str.pov., 1969., 11.

⁴⁶⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/15, Operativni prikaz SDS-a SR Hrvatske o kontraobavještajnoj problematici, rad SDS-a SR Hrvatske na suprotstavljanju stranim obavještajnim službama-naši rezultati i propusti (prikaz SDS-a RSUP-a SRH od 25.5.1969.g.), str.pov., 1969., 12.

⁴⁶⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/15, Operativni prikaz SDS-a SR Hrvatske o kontraobavještajnoj problematici, rad SDS-a SR Hrvatske na suprotstavljanju stranim obavještajnim službama-naši rezultati i propusti (prikaz SDS-a RSUP-a SRH od 25.5.1969.g.), str.pov., 1969., 12.

Osim prodora kroz JNA i SKJ, klasični agenturni rad odvijao se preko diplomatsko-konzularnih predstavništava. Tako je SDS svojim radom utvrdila i dokumentirala kako su u pojedine diplomatsko-konzularne-trgovinske (DKT) misije ugrađeni punktovi stranih obavještajnih službi i da su „istraživanja stranih DK predstavnika skoro potpuno identična sa onim koja istražuju njihove obavještajne službe“⁴⁶⁸ što zasigurno nije bila slučajnost. Osim toga, evidentirano je kako u pojedinim veleposlanstvima u Beogradu rade obavještajci čija je osnovna funkcija suprotstavljanje obavještajnom djelovanju suprotnog bloka, odnosno njihovih obavještajnih centara. Što se tiče AOS-a, posebno CIA-e, primijećeno je kako je njihova obavještajna aktivnost po naravi bila provokativna i zasnovana na principu zakona velikih brojeva prema kojem se očekivalo da u više pristupa zabilježe barem jedan uspjeh.⁴⁶⁹ Vrlo je znakovito kako su kod klasičnog agenturnog rada strane obavještajne službe radile provjeru agenture iz redova građana SFRJ radi provjere stupnja njihove iskrenosti što je posebno bilo izraženo kod Amerikanaca:

„Provjeravanje se kreće od testiranja sa davanjem zadatka za koje unaprijed znaju odgovore ili prevazilaze mogućnosti agenta, provokacijama, različitim psihičkim pritiscima, ispitivanje agenata u specifičnim situacijama (pod dejstvom alkohola, droge i dr. – što je tipično za istočne obavještajne službe, tajnim praćenjem ageneta u inostranstvu, pa i u zemlji, do primene prislušnih sredstava u inostranstvu. Zapadne obavještajne službe, pretežno CIA, vrlo efikasno koriste i poligraf (na taj način su otkrili više naših suradnika – dvojnika“⁴⁷⁰

Podatak o korištenju poligrafa koji je u tom razdoblju bio novost u obavještajnom radu objašnjava vrlo mali broj dvojnih kombinacija sa AOS-om, što potvrđuje i zaključak iz ovog dokumenta kako postojeća dvojna kombinacija prema SAD-u ne zadovoljava ni po kvantiteti ni kvaliteti,⁴⁷¹ a što je značilo kako je SDS morao poduzimati dodatne napore kako bi popravili ovakav oblik operativnog rada.

⁴⁶⁸ HR-HDA-1561., SDS RSUP SRH, 2/71, Zbornik i rezime sa savjetovanja o kontraobaveštajnom i obaveštajnom radu SDS-a i drugih službi koje vrše poslove državne bezbednosti, str. pov., 1988., 8.

⁴⁶⁹ HR-HDA-1561., SDS RSUP SRH, 2/71, Zbornik i rezime sa savjetovanja o kontraobaveštajnom i obaveštajnom radu SDS-a i drugih službi koje vrše poslove državne bezbednosti, str. pov., 1988., 10.

⁴⁷⁰ HR-HDA-1561., SDS RSUP SRH, 2/71, Zbornik i rezime sa savjetovanja o kontraobaveštajnom i obaveštajnom radu SDS-a i drugih službi koje vrše poslove državne bezbednosti, str. pov., 1988., 11.

⁴⁷¹ HR-HDA-1561., SDS RSUP SRH, 2/71, Zbornik i rezime sa savjetovanja o kontraobaveštajnom i obaveštajnom radu SDS-a i drugih službi koje vrše poslove državne bezbednosti, str. pov., 1988., 20.

7.1.3. Operativan rad SDS Centra Split na suprotstavljanju Američkoj obavještajnoj službi

Prethodno naveden arhivski izvor je prvi dostupan dokument u kojem je analitički opisana aktivnosti američkih obavještajnih službi, načina njihovog prikupljanja podataka i nositelja tih aktivnosti. Iako podaci iz te informacije nisu usko vezani za područje Centra SDS Split, njezina raščlamba obavještajnog interesa, načina prikupljanja podataka i nositelja aktivnosti predstavlja dobru osnovu za proučavanje. Centar SDS-a Split i njegove ispostave su u promatranom razdoblju izučavali aktivnosti AOS na prostoru svoje odgovornosti pri čemu bi, u svrhu potpunijeg razumijevanja problematike i uočavanja pojava, bilo najbolje te aktivnosti prikazati kronološki podijeljene po pojavnim oblicima, objektima i pojavama prikupljanja podataka SDS-a u cilju proučavanja aktivnosti američkih obavještajnih službi i njihovog obavještajnog interesa. Ovakvim načinom prikaza se na najbolji način može vidjeti američki obavještajni interes, njegove promjene tijekom promatranog razdoblja, načini prikupljanja podataka, nositelji obavještajnih aktivnosti, centri iz kojih se ta aktivnost obavljala te mjere i radnje koje je Centar SDS Split poduzimao na suprotstavljanju američkim službama. U svom operativnom radu SDS Centar Split je nadgledao aktivnosti američkih diplomatsko-konzularnih i ostalih službenih predstavnika, dolaske američkih ratnih brodova u dalmatinske luke, gospodarsku suradnju dalmatinskih poduzeća s Amerikancima te aktivnosti američkih državljana i kontakte jugoslavenskih građana s američkim institucijama i državljanima.

7.1.3.1. SDS Centar Split i američki diplomatsko-konzularni predstavnici

Aktivnosti američkih obavještajnih službi SDS Centar Split nije nadzirao diplomatsko-konzularna i ostala službena predstavništva budući da na prostoru koji je pokrивao Centar Split nije bilo takvih predstavništava već su se aktivnosti i kontakti američkih DK predstavnika promatrali pojedinačno tijekom njihovih boravka i aktivnosti na tom prostoru. U pregledu aktivnosti američkih predstavnika od strane SDS-a isti su posloženi po vremenu nastanka prve Informacije o njihovoj aktivnosti. Pri tome je potrebno napomenuti kako se u ovom pregledu radi o Informacijama u kojima su oni, kao osobe, navedeni kao Predmet, ali se oni i njihove različite aktivnosti spominju i u ostalim dokumentima (posjeti ratnih brodova, znanstvena suradnja i sl. op.a.).

Prvi primjer praćenja aktivnosti američkih diplomatsko-konzularnih predstavnika možemo pronaći u informacijama o šefu ekonomsko-komercijalne sekcije u Generalnom konzulatu (GK) Zagreb Daniela Fantozzija. Navedeni je boravio u siječnju 1986. u Splitu zajedno sa službenikom konzulata i Anitom Copel predstavnicom američke korporacije „St. Lawrence Seaway“ koja upravlja plovidbenim kanalom za Velika Jezera u SAD-u. Posjetili su brodogradilište u Splitu gdje su se zanimali za narudžbe brodova, a posebno za brodove iz SSSR-a.⁴⁷² Navedeni su posjetili i brodarsku tvrtku „Jadroslobodna“ koja je održavala brodske linije za Velika Jezera, a što je bio i cilj posjete. Vezano uz navedeno Fantozzi je početkom svibnja 1986. uputio poziv Anti Roji, generalnom direktoru „Jadroslobodne“, da sa suprugom bude njegov gost u Zagrebu. Zbog Rojine poslovne spriječenosti na sastanak je otišao S.L., komercijalni direktor te iste tvrtke s kojim je obavljen informativni razgovor, na kojem je isti iznio podatke o večeri u Fantozzijevom stanu, nazočnim osobama i temama razgovora.⁴⁷³ Prije obavijesnog razgovora djelatnici SDS-a su izvršili operativnu provjeru tijekom koje su došli do saznanja kako je S.L. bio veza OB JNA.⁴⁷⁴ Teme razgovora tijekom navedene večere su bile općenite naravi o najavljenim linijama za Velika Jezera, ekonomskoj situaciji, deviznom režimu i sličnim temama, a zanimljiv je podatak kako su se S.L. i Fantozzi nakon toga vidjeli u Cavtatu i razgovarali o prethodnoj večeri pri čemu djelatnici SDS-a zaključuju kako se „S.L. dobro plasirao prema Fantozziju, čak ga je pozvao na Supetar (otok Brač) u njegovu vikendicu.“⁴⁷⁵ Vezano uz prethodnu Informaciju u Informaciji iz siječnja 1987. nakon izvjesnog vremena i susreta u Cavtatu, Fantozzi se javio SDS-ovoj društvenoj vezi G.I. sa zamolbom za pomoć oko organizacije povodom posjete američkih studenata ekonomije SFRJ koji je bio zakazan za veljaču 1987.⁴⁷⁶ S obzirom da je veza G.I. na vrijeme obavijestila SDS o navedenoj zamolbi Fantozzija, služba je radila na planiranju ove posjete prema svojim interesima kako bi došla do potrebnih saznanja:

„Pošto nas je G.I. na vrijeme obavijestio o ovoj američkoj viziti, imali smo vremena da američku vizitu usmjerimo i planiramo prema našim operativnim interesima. Tako, ukoliko dođe do američke vizite mišljenja smo da ćemo doći do operativno interesantnih saznanja. Namjeravamo usmjeriti američku vizitu da posjete RO „Naronaplast“. (...) A u ovoj radnoj organizaciji imamo operativna uporišta“.⁴⁷⁷

⁴⁷² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 87, 19.02.1986.

⁴⁷³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 466, 13.08.1986.

⁴⁷⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 466, 13.08.1986.

⁴⁷⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 466, 13.08.1986.

⁴⁷⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 2, 12.01.1986.

⁴⁷⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 2, 12.01.1986.

Pri kraju ove informacije navedeno je kako se „mora primijetiti da Fantozzi pokazuje angažman na planu produbljivanja odnosa sa „G.I“. U narednom razdoblju društvenu vezu „G.I.“ registrirati ćemo kao suradnika.⁴⁷⁸ Kako je i planirano, Fantozzi je s američkim studentima posjetio poduzeće „Naronaplast“ u veljači 1987. gdje su se zanimali za različite ekonomske aspekte poslovanja te tvrtke što je pratio i SDS Centar Split preko svojih pozicija. Pitanja studenata su bila uglavnom ekonomske prirode, a u Informaciji SDS-a su zabilježena su i u potpunosti navedena. Iz navedenog je vidljivo kako je služba preko svojih operativnih veza usmjeravala aktivnosti Amerikanaca kako bi došla do interesantnih podataka, međutim, do toga nije došlo pošto se posjet održao u okvirima poslovne suradnje.

SDS Centar Split nadgledao je i boravak generalnog konzula SAD-a iz Zagreba Michaela Einicka koji je tijekom siječnja 1989. bio je u službenoj posjeti Splitu gdje se sastao sa čelnicima SO Split i bio u posjeti različitim tvrtkama na tom području.⁴⁷⁹ Prilikom posjeta američki generalni konzul se kroz razgovore interesirao o ekonomskoj i političko-sigurnosnoj situaciji u Dalmaciji s obzirom na zaoštavanje jugoslavenske krize.⁴⁸⁰ Temeljem izvješćivanja suradnika, SDS Centar Split je procijenio kako su Amerikanci kroz prizmu postavljenih pitanja i usmjeravanja razgovora radili klasičnu američku anketu i na taj način prikupljali informacije o svojim predmetima interesa. Navedeno potvrđuje i posjeta trgovinskog atašea veleposlanstva SAD-a Katza Splitu koji je na istovjetan način nastojao dobiti realnu sliku o ekonomskoj situaciji u jugoslavenskoj privredi.⁴⁸¹

Osim legalnog prikupljanja podataka kroz formu anketa, SDS Centar Split u svojim Informacijama bilježio je i opreznost američkih diplomatsko-konzularnih predstavnika prilikom boravka u Dalmaciji. Tako je konzul Generalnog konzulata SAD-a Michael Nugent boravio u više navrata u Splitu i Dubrovniku po različitim osnovama, od službenih do privatnih posjeta. U jednom takvom posjetu operativac SDS-a primijetio je kako Nugent i službenica američkog konzulata provode „mjere predostrožnosti“, odnosno, u cilju sprječavanja TKTR mjera nad njima koje je provodio SDS, Amerikanci su vodili svoje telefonske razgovore isključivo s hotelske recepcije, iako su imali telefon u sobama smještaja.⁴⁸² Jednako tako, prilikom primjene mjere tajne pretrage, operativci SDS-a su kod Nugenta pronašli aktovku sa šiframa koju su uspjeli otvoriti te su u Informaciji istaknuli brojeve kako

⁴⁷⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 2, 12.01.1986.

⁴⁷⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 105, 14.03.1989.

⁴⁸⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 454, 05.12. 1989.

⁴⁸¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 636, 03.11. 1987.

⁴⁸² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 35, 06.02. 1981.

bi ih mogli primijeniti ostali SDS-ovi centri po potrebi.⁴⁸³ Ponovni tajni pretres sobe prilikom slijedećeg boravka rezultirao je operativno interesantnim podacima. Naime, SDS-ovi djelatnici pronašli su fotokopirani popis osoba registriranih u američkoj Agenciji za informaciju i kulturu (eng. *United States information cultural agency*, USICA) s područja Splita, Zadra i Rijeke.⁴⁸⁴ Na osnovu popisa osoba iz Splita, SDS-ovi operativci uvidjeli su kako se radi o pojedincima koji su od ranije bili poznati kao veza američkih diplomatsko-konzularnih predstavnika. Analizom imena iz navedenog popisa osoba iz Splita, SDS je konstatirao kako je od tog broja njih osam bilo američkih stipendista, dvije osobe su se vodile u SDS-ovoj evidenciji kao obrada po američkoj obavještajnoj službi, a od ukupnog broja petnaest osoba radilo je na odgovornim dužnostima.⁴⁸⁵ Ovi podaci zaslužuju poseban osvrt iz više razloga. Za početak je vidljivo kako američki diplomatsko-konzularni predstavnici ostvaruju kontakte s bivšim stipendistima, što samo po sebi nije neobično, ali sustavnost tih kontakata i bilježenje komentara sugovornika upućuje na mogućnost stvaranja ili ažuriranja baze podataka o osobama koje bi mogle u budućnosti služiti kao izvor podataka u obavještajnom radu ili stvaranja „agenata utjecaja“ u znanstvenim i stručnim strukturama (umjesto političkim) budući da se radi o visoko obrazovanim osobama.

Nad Nugentom je SDS primjenjivao i mjeru tajne pratnje radi utvrđivanja identiteta osobe koju kontaktira prilikom dolaska u Dubrovnik, a o čemu je Centar Split bio obaviješten od strane SDS Centra Zagreb.⁴⁸⁶ Stoga su operativci SDS-a pratili njegovo ponašanje i postupke od aerodroma do hotela „Lero“ gdje se dovezao taksijem:

“Ocjenjujemo da je od ranije znao mjesto i točnu adresu stana, ali činio je razne „šetnje“ i opserviranja u trajanju od cca 30 minuta i konačno pošao na stan gdje se zadržao do 01.05. sa vrlo rijetkom izlascima i zadržavanjima u gradu“.⁴⁸⁷

Ovo Nugentovo ponašanje predstavlja uobičajeni postupak otkrivanja tajne pratnje i pokazuje kako je Nugent osoba obučena u temeljnim tehnikama operativnog obavještajnog rada. Djelatnici SDS-a su identificirali osobu pod imenom D.B., a koja je bila zaposlena kao korespondent sa stranim agencijama u Odjelu prodaje hotela „Libertas“ u Dubrovniku. Budući da su Nugent i D.B. od 4. do 6. svibnja boravili u njegovom stanu u Zagrebu (supruga mu se tih dana nalazila u Beču), djelatnici SDS su primijenili mjeru tajnog obijanja brave te su izradili ključeve od ulaznih vrata i tako stvorili mogućnost za neometan ulazak u

⁴⁸³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 35, 06.02. 1981.

⁴⁸⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 198, 02.05.1982.

⁴⁸⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 198, 02.05.1982.

⁴⁸⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 187, 20.05. 1982.

⁴⁸⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 187, 20.05. 1982.

stan, te ukoliko se ukaže potreba mogućnost za ozvučenje stana kako bi utvrdili karakter njihove veze.⁴⁸⁸ Od identificiranja D.B. nad njom je SDS primijenio mjere TKTR te su stalno bili u tijeku njihovih kontakata. Budući da su primjenom mjera TKTR došli do podatka kako Nugent planira ponovno posjetiti D.B. izvršili su ozvučenje (bežičnim putem op.a.).⁴⁸⁹ S obzirom na tehničke karakteristike te vrste ozvučenja djelatnici SDS su za bazu uzeli sobu u hotelu „Lero“ iz koje su imali i mogućnost foto-dokumentiranja njihovih dolazaka i odlazaka iz stana.⁴⁹⁰ Ozvučenjem prostora snimili su razgovore Nugenta i D.B., ali bez potpune reprodukcije snimljenih traka operativci SDS-a nisu mogli sigurno zaključiti o karakteru te veze. Po svemu sudeći Ispostava SDS Dubrovnik, a vjerojatno i Centar SDS Split nisu imali osobe osposobljene za prevođenje i reprodukciju razgovora ne engleskom jeziku.⁴⁹¹ Kasnije je dokumentirano kako se radilo o ljubavnom odnosu, a SDS je ovdje uvidio mogućnost kompromitacije američkog konzula ukoliko se ukaže potreba. Na ovom primjeru vidljivo je kako je SDS Centar Split koristio sve mjere prilikom nadziranja aktivnosti Amerikanaca, odnosno, nije postojala granica između privatne i javne sfere tijekom bavljenja protuobavještajnim radom. Međutim, ovo saznanje o ljubavnoj aferi baca sumnju na procjene SDS-a kako se Nugent bavi ozbiljnim obavještajnim radom jer se u tom slučaju zasigurno ne bi kompromitirao na ovako jednostavan način i to u državi gdje je akreditiran kao diplomat i koja prema ideološko-političkoj opredijeljenosti više pripada suprotnom bloku.

Aktivnosti američkih vojnih izaslanika uglavnom su bile usmjerene na poduzimanje izviđačkih putovanja u Boku Kotorsku prilikom čega bi im polazišna točka najčešće bio Dubrovnik. Sukladno tome, SDS Centar Split-ispostava Dubrovnik registrirao je boravke vojnih izaslanika SAD-a na svom području ingerencije.

U Informaciji iz travnja 1984. opisane su aktivnosti pomoćnika vojnog izaslanika SAD-a Petera Hutchausena i pomoćnika vojnog izaslanika Italije Maurizia Gemignanija koji su tijekom veljače i ožujka iste godine u više navrata, pojedinačno ili zajedno, boravili na području Dubrovnika. U pojedinim prilikama nisu se koristili uslugama hotelskog smještaja nego su isti dan dolazili i odlazili prema Beogradu. Do Dubrovnika bi putovali avionom iz Beograda, a po dolasku bi iznajmili automobil rent-a-car kojim bi odlazili u Boku Kotorsku na opservatorsko-izviđačku djelatnost.⁴⁹² Da je ovakva aktivnost neuobičajena govori i primjer njihovog dolaska u ožujku iste godine kada su zajedno doputovali u Dubrovnik

⁴⁸⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 187, 20.05. 1982.

⁴⁸⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 187, 20.05. 1982.

⁴⁹⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 187, 20.05. 1982.

⁴⁹¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 187, 20.05. 1982.

⁴⁹² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 164, 22.03. 1984.

avionom, iznajmili rent-a-car vozilo i s njim se zaputili prema Boki Kotorskoj. U Dubrovnik su se vratili relativno rano nakon čega je: „Hutchausen je iz zgrade Glavne pošte obavio jedan telefonski razgovor (ovakvi telefonski razgovori su kod njega postali praksa s obzirom da ih obavlja uvijek po povratku iz Boke, koristeći se javnom međugradskom govornicom“.⁴⁹³ Ovaj podatak govori kako se radi o podacima iz opservacije Boke Kotorske koji su američkoj strani žurni, inače ne bi bilo potreba izvješćivati odmah i to telefonski jer je izvješće mogao dostaviti i kasnije. Nakon obavljanja razgovora Hutchausen i Gemignani su se kretali po gradu, opservirali različite objekte koje je Hutchausen pokazivao Gemignaniju poput zgrade SUP-a, suda i Sekretarijata za narodnu obranu, a pogledali su i nekoliko lokacija odakle se može osmotriti luka u Gružu.⁴⁹⁴ Tijekom popodneva obojica su bili gosti u restoranu suradnika SDS-a „Adria“ s kojim su se zadržali u dužem razgovoru. Tom prigodom Hutchausen je postavljao pitanja o ekonomskoj situaciji u Jugoslaviji, a u razgovoru je pokazao zanimanje za neke od pozicija SDS-a koje je poznao („suradnik „Lupi“, op. veza „RD“) kao i za slikara J.O. koji je bio pozicija OB JNA.⁴⁹⁵ Djelatnici SDS nisu mogli prosuditi pozadinu direktnog kontaktiranja „Adrije“, ali su njegovu želju za kontaktima doveli u vezu sa suradnikovom pozicijom u operativnoj akciji „Libertas“.⁴⁹⁶

Krajem 1984. Hutchausen je prešao na novu dužnost i napustio SFRJ, a nakon što je i Gemignani napustio SFRJ, njihovi nasljednici Alberto Curtis i Enzo Somaini nisu nastavili kontaktirati suradnika „Adriju“ u stilu njihovih prethodnika.⁴⁹⁷ Međutim, prilikom boravka američkog putničkog broda „Universe“ (tzv. ploveće sveučilište) u Dubrovniku u prosincu 1987. studentica s navedenog broda došla je nenajavljeno u restoran u kojem je radio „Adria“, oslovila ga je po imenu i predala mu Hutchausenovo pismo i odmah se udaljila.⁴⁹⁸ Pismo je napisano u Moskvi i u njemu Hutchausen pozdravlja suradnika i obavještava ga kako će sa suprugom doći u Dubrovnik tijekom 1988. U vezi navedenog, SDS je procijenio kako: „Ovaj primjer predstavlja jedan od mogućih načina održavanja veze što Hutchausen očito koristi s obzirom da je pismo mogao otpremiti i običnom poštom.“⁴⁹⁹

U zbirnoj informaciji iz 1984. SDS je evidentirala vrlo intenzivnu aktivnost vojno-diplomatskih predstavnika SAD-a i zapadnih zemalja prilikom boravka na dubrovačkom području koje im je bilo startna pozicija za tranzit prema Boki Kotorskoj gdje su opservirali

⁴⁹³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 164, 22.03. 1984.

⁴⁹⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 164, 22.03. 1984.

⁴⁹⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 164, 22.03. 1984.

⁴⁹⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 164, 22.03. 1984.

⁴⁹⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 6, 10.01. 1988.

⁴⁹⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 6, 10.01. 1988.

⁴⁹⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 6, 10.01. 1988.

tamošnje vojne objekte, remontne zavode i plovila koja su se nalazila u lukama.⁵⁰⁰ U Informaciji je navedeno kako su ranijih godina u tim aktivnostima prednjačili Huchthausen i pomoćnik vojnog izaslanika Italije Alberto Agatone, a nakon njihovog odlaska s dužnosti iste aktivnosti nastavili su njihovi nasljednici Curtis i Gemignani. Početkom iste godine SDS je registrirala u dva navrata zajednički boravak Hutchausena i Gemignanija na području Dubrovnika i njihov zajednički put u Boku Kotorsku. Za vrijeme obnašanja dužnosti u SFRJ, SDS je registrirala ukupno šest boravka Hutchausena na području pod ingerencijom Centra Split odakle je putovao u Boku Kotorsku.⁵⁰¹ Zanimljivo je kako SDS uopće u Informaciji ne prosuđuje moguće razloge ovih aktivnosti, odnosno koji su to događaji ili objekti izazvali ovakvu pozornost poput mogućeg remonta ruskih podmornica ili ratnih brodova. Zanimljiv je način zajedničkog djelovanja američkih i talijanskih vojnih izaslanika jer je SDS došao do podatka kako je nakon odlaska Hutchausena, Gemignani aktivnosti i iskustva prenosio na novog pomoćnika američkog vojnog izaslanika Curtisa i zajedno s njim odlazio u opservaciju objekata u Boki Kotorskoj. Tijekom te iste godine SDS je evidentirala i posjete Dubrovniku većeg broja vojnih izaslanika drugih zemalja poput Francuske, Velike Britanije i Austrije, a svi su imali isti *modus operandi* poput Amerikanca i Talijana:

„Vojno diplomatski predstavnici u najvećem broju slučajeve prakticiraju putovanje avionom (do Dubrovnika) gdje potom iznajmljuju vozilo rent a cara (neupadljivo op.a) kojima odlaze na područje Boke Kotorske“⁵⁰². Za vrijeme njihovog boravka u Boki Kotorskoj pokrivali su ih u koordinaciji sa SB JNA koja prati i njihovu aktivnost u Boki. VPD se nakon opserviranja objekata u Boki obično vraćaju u Dubrovnik gdje na raznorazne načine pokušavaju otkriti naše prisustvo, odnosno pratnju (ovo se posebno odnosi na Gemignanija i Curtisa). Činjenica je da dobro poznaju teren što obilato koriste u svrhu otkrivanja pratnje“⁵⁰³.

U odnosu na ostale diplomatsko-konzularne predstavnike, američki vojni izaslanici su bili ofanzivniji u prikupljanju podataka, koristeći tehnike obavještajnog operativnog rada poput osmatranja, izviđanja i otkrivanje tajne pratnje što ukazuje i na visoki stupanj obučenosti za obavještajni rad. Posebno je vidljiva bliskost američkih i talijanskih vojnih izaslanika što nije neuobičajeno s obzirom na američki utjecaj na talijanske obrambene i obavještajne organe što je vidljivo u poduzimanju njihove zajedničke aktivnosti na osmatranju Boke Kotorske kao i upoznavanje s lokacijama i pojedinim objektima u Dubrovniku i okolici.

⁵⁰⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 733, 04.12. 1984.

⁵⁰¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 733, 04.12. 1984.

⁵⁰² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 733, 04.12. 1984.

⁵⁰³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 733, 04.12. 1984.

7.1.3.2. Centar SDS-a Split i posjete američkih ratnih brodova

Posjete ratnih brodova SAD-a lukama na prostoru Centra SDS Split predstavljale su interes SDS-a u smislu sagledavanja obavještajnih aktivnosti američkih diplomatsko-konzularnih predstavnika, posada brodova, njihovih indikativnih kontakata s državljanima SFRJ, stavovima i komentarima političke situacije u svijetu kao i prikupljanje obavještajnih podataka o američkoj mornarici, njezinoj tehnologiji i zadaćama.⁵⁰⁴ Prilikom velike većine posjeta ratnih brodova isti su bili otvoreni za razgledavanje građanima, turistima i posjetiteljima, u opsegu koji je odgovarao trenutačnoj sigurnosnoj situaciji i dijelovima broda koji nisu predstavljali tajnu ili bili sigurnosno osjetljivi. Jednako tako, razina prisutnosti američkih diplomatsko-konzularnih predstavnika prilikom posjeta ovisila je o vojnoj razini posjete. U nekim prigodama poput posjete grupe brodova s zapovjednikom VI. flote bio je nazočan veleposlanik SAD, dok su prilikom drugih posjeta bili nazočni vojni i/ili mornarički izaslanik te djelatnici konzulata.

U pregledu posjeta američkih ratnih brodova bit će izdvojeni posjeti u kojima su registrirani sigurnosno zanimljivi događaji ili osobe. Prikupljanje ovih podataka vršeno je svim metodama rada SDS-a, od ljudskih izvora svih kategorija pa do primjene mjera TKTR na telefonskim linijama koje su bile spojene na brodovima (snimljeni su razgovori članova posada s obiteljima i sl.), tajnog pretresa prostorija i hotelskih soba u kojima su boravili članovi diplomatsko-konzularnih predstavništava ili američki zapovjednici i časnici svih razina. Zanimljivost predstavlja i zbunjujući podatak kako se u većini Informacija SDS-a na ovu temu stalno navodi termin *neslužbena posjeta* koji ne odgovara činjeničnom stanju. Naime, termin *neslužbena posjeta* odnosio bi se na posjete u kojima ne sudjeluju službeni predstavnici gostujuće zemlje i zemlje domaćina poput remonta brodova, zaklon od nevremena, havarije ili sličnih izvanrednih situacija, dok su sve navedene posjete ratnih brodova prethodno najavljene i dogovorene uz sve tada propisane suglasnosti nadležnih državnih tijela SFRJ.

Za vrijeme posjete američkog ratnog broda „Orion“ Splitu, tamo su boravili vojni izaslanik SAD-a Burton Purchhiser, njegov pomoćnik Petar Hutchausen, generalni konzul Olaf Grobel i više zaposlenika veleposlanstva u Beogradu i konzulata u Zagrebu. Prilikom informiranja zapovjednika broda o stanju u SFRJ vojni izaslanici su izvijestili kako „kod nas ima dosta Arapa u civilnim i vojnim školama i da se jedan dio opija i pravi izgrede. Naglasili

⁵⁰⁴ Barić 2020, 161-165.

su da dosta njih zna engleski jezik i da se njihovim mornarima treba skrenuti pažnja da s njima ne kontaktiraju.“⁵⁰⁵ Na koktelu priređenom u hotelu „Bellevue“ pomorski vojni izaslanik posebno je iskazao aktivnost na planu kontaktiranja prisutnih časnika JRM pri čemu se raspitivao o radnom mjestu domaćina posjete, a postavljao je i pitanja o aktualnoj situaciji u svijetu, odnosima sa SSSR-om te stanju u Poljskoj.⁵⁰⁶ U razgovoru je iznio kako je situacija u Poljskoj veoma kritična i da su Rusi s obje strane zatvorili granicu:

„Na pitanje da li će SAD intervenirati na eventualni upad SSSR-a u Poljsku, rekao je da neće, jer se neće boriti za Poljsku, niti za jednu drugu zemlju, ali će sigurno doći do jakog zahlađenja odnosa Zapad-Istok i do ekonomskih sankcija istočno-evropskim zemljama i SSSR-u. Na kraju je rekao: To se nikada neće desiti u bilo koje vrijeme, ako se to bude radilo o Jugoslaviji i to Sovjeti vrlo dobro znaju“⁵⁰⁷.

Ovaj podatak ima obavještajnu vrijednost jer na određen način ukazuje na politički stav SAD-a, pri čemu postoji mogućnost kako ga je vojni izaslanik namjerno izrekao kao određenu poruku Jugoslaviji. Prilikom posjete vojnih izaslanika i zapovjednika broda MŠC u Splitu, isti su postavljali pitanja o uvjetima upisa, načinu školovanja pitomaca te kakav je odaziv, a postavljali su pitanje o tome koliko SFRJ ima podmornica i nalaze li se podmornice na zadaćama izvan Jadranskog mora. Za ovo posljednje pitanje može se pretpostaviti kako je formalne naravi jer su teško mogli očekivati točan odgovor, a točan broj podmornica i njihova namjena im je vjerojatno bila poznata.

Za vrijeme službene posjete zapovjednika ratne mornarice SAD-a admirala Thomasa Heywarda Dubrovniku u svibnju 1981. SB JNA imala je nalog za primjenu svih operativnih i operativno-tehničkih mjere prema admiralu i pomoćniku vojnog izaslanika. U ovu akciju uključila se i SDS na način što su ozvučili prostorije restorana „Orhan“ gdje je američko izaslanstvo održavalo privatnu večeru.⁵⁰⁸ Navedeno je pokazatelj koordinacije i podjele poslova između vojne i civilne službe, odnosno SB JNA i SDS-a Centar Split.

Prilikom boravka raketnog razarača „Coonts“, raketne fregate „Moinester“ i zapovjednog broda VI. flote „Puget Sound“ Dubrovniku u prosincu 1981. prilikom uplovljenja na jednom od razarača bile su izvučene rakete na krmi, a koje su na intervenciju časnika za vezu JRM odmah uvučene: „Mada im je prethodno određen vez u luci i dati podaci o dubini mora, prilikom uplovljavanja izvršili su sidrenje, a zatim zatražili da sami

⁵⁰⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 771, 09.12. 1980.

⁵⁰⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 771, 09.12. 1980.

⁵⁰⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 771, 09.12. 1980.

⁵⁰⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 288, 11.06. 1981.

mjere dubinu u luci, što su i učinili sa svojim čamcem.“⁵⁰⁹ Ovaj postupak nema logičnog objašnjenja pošto su sve dubine u luci Gruž precizno ucrtane na pomorskim kartama jer se radilo o luci otvorenoj za međunarodni promet. Djelatnici SDS-a navode kako nisu registrirali u posjeti ili opserviranju osobe iz inozemstva, a niti boravak u hotelima što bi moglo indicirati kao eventualne opservacije istočno evropskih zemalja, odnosno članica Varšavskog ugovora.⁵¹⁰

Planirane mjere i operativni postupci SDS-a u ovim prigodama nisu uvijek davali očekivane rezultate, pa su tako prilikom posjete američkog ratnog broda „Connole“ Splitu od 25. veljače do 1. ožujka 1983. planirali primijeniti mjeru TKTR nad konzulom i vojnim izaslanikom, ali ju nisu realizirali jer su Amerikanci postavili svoje službenike u mjestima smještaja kako bi ih zaštitili od primjene mjera SDS-a.⁵¹¹ Od kontakata s jugoslavenskim državljanima, SDS je istaknuo vrlo srdačan kontakt vojnog izaslanika Hutchausena sa SDS-ovom društvenom vezom i novinarom „Slobodne Dalmacije“ M.S.⁵¹² s kojim su kontaktirali više puta tijekom tog posjeta, o čemu je M.S. pisao u novinama, a što se američkom vojnom izaslaniku nije svidjelo.⁵¹³ U neformalnim kontaktima vojni izaslanik se raspitivao o lokacijama na kojima je smještena „mornarička pješadija“ pri čemu je: „pobrojao lokacije naših jedinica u Puli, Šibeniku i Trebinju“⁵¹⁴, a što su bili točni podaci. Vjerojatno se ovdje radilo o tipičnoj demonstraciji moći, odnosno Amerikanac je pokazivao kako je jako dobro upućen u razmještaj postrojbi JNA. Iako tijekom posjete nije evidentirano prisustvo diplomatsko-konzularnih predstavnika istočnoevropskih i drugih zapadnih zemalja, posjet ovog broda je izazvao interes sovjetskih stručnjaka koji su boravili u ratnoj luci „Lora“ zbog tehničke pomoći prilikom preuzimanja sovjetskih fregata. Sovjeti su pred izvorom SDS-a komentirali kako je američki brod zastario, a jedan od sovjetskih stručnjaka je 27. veljače otputovao preko Beograda u SSSR, a za pretpostaviti je kako je bio zadužen za podnošenje izvješća o posjeti američkog ratnog broda.⁵¹⁵

Tijekom boravka zapovjednog broda VI. Flote „Puget Sound“ Dubrovniku od 10. do 13. lipnja 1983. američko izaslanstvo je bilo na najvišoj razini, od veleposlanika Andersona, kulturnog atašea Rengolda, konzula Donchija, vojnog izaslanika Hutchausena, zrakoplovnog vojnog izaslanika Kanea, većeg broja dočasnika iz vojnog izaslanstva u Beogradu te više

⁵⁰⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 560, 24.12. 1981.

⁵¹⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 560, 24.12. 1981.

⁵¹¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 89, 16.03. 1983.

⁵¹² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 89, 16.03. 1983.

⁵¹³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 89, 16.03. 1983.

⁵¹⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 89, 16.03. 1983.

⁵¹⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 89, 16.03. 1983.

djelatnika Generalnog konzulata u Zagrebu. Prethodnog dana je u Dubrovnik doputovao i zapovjednik VI. Flote admiral Rowden. Tijekom ove posjete bila je vidljiva suzdržanost američkih predstavnika pri čemu je opći dojam izvora SDS-a kako su američki predstavnici bili u određenoj mjeri suzdržani u svojim komentarima.⁵¹⁶

Admiral Rowden je također u kontaktu s izvorom SDS-a iznio kako su Amerikanci došli u Jadransko more kako bi bolje upoznali moguće buduće polje ratnih operacija.⁵¹⁷ Navedena konstatacija potvrđuje pretpostavku SDS-a kako je Jugoslavija ključan geostrateški čimbenik u mogućem sukobu istočnog i zapadnog bloka. Kao i prilikom ranije posjete, SDS nije mogao poduzeti mjere tajnog pretresa radi stalne prisutnosti službenika američkog službenika veleposlanstva zaduženih za osiguranje u objektima gdje su američki gosti bili smješteni.⁵¹⁸

Određeni sigurnosno zanimljivi podaci prikupljeni su i tijekom neslužbenog posjeta američkog raketnog razarača „Peterson“ Dubrovniku u svibnju 1984. Dok su veleposlanik te tajnici veleposlanstva odsjeli u „Vili Dubrovnik“, ostatak američkog izaslanstva bio je smješten u drugim hotelima ili privatnom smještaju. Kao razloge ovog ponašanja američki predstavnici su navodili zasićenost hotelima i njihovu zauzetost, pri čemu je njihova brojnost, smještaj i kretanje na različitim stranama predstavljala problem za SDS jer nisu uspijevali potpuno pokriti i pratiti aktivnosti Amerikanaca.⁵¹⁹ Moguće je kako se ovakvo ponašanje Amerikanaca može pripisati načinu izbjegavanja primjene mogućih mjera SDS-a prema njima. Pomoćnik vojnog izaslanika je u više navrata kontaktirao suradnika SDS-a „Adriju“ s kojim je u razgovorima komentirao skori odlazak s dužnosti, novi raspored i trenutnu političku situaciju u SFRJ i svijetu:

„Hutchausen se dotakao i putovanja Saveznog sekretara za narodnu obranu admirala Branka Mamule u SAD. (...) Komentira kako su odnosi armija SAD i SFRJ dobri i da će Mamula dobiti što hoće, odnosno „želi“ (...) Hutchausen je prokomentirao da će se Mamula prilikom povratka u SFRJ zadržati izvjesno vrijeme u Londonu gdje se njegova supruga nalazi na liječenju.“⁵²⁰

Vežano za njegov odlazak iz Jugoslavije, Hutchausen je napomenuo kako će „Adriju“ upoznati sa svojim kolegom koji će ga zamijeniti na dužnosti te mogućnost da se sa suradnikom sastane u inozemstvu jer je i „Adria“ često putovao.⁵²¹

⁵¹⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 287, 16.06. 1983.

⁵¹⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 287, 16.06. 1983.

⁵¹⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 287, 16.06. 1983.

⁵¹⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 308, 07.06. 1984.

⁵²⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 287, 16.06. 1983.

⁵²¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 287, 16.06. 1983.

Postupanje SDS-a prilikom posjete ratnih brodova u smislu prikupljanja podataka bilo je protuobavještajne i obavještajne naravi uz stalnu primjenu svih mjera koje su bile moguće. Za vrijeme posjete američkih brodova „USS Garcia“ i „Trippe“ Splitu od 12. do 18. rujna 1985. prema američkoj delegaciji SDS je poduzimao operativne mjere ozvučenja privremenog karaktera, tajni pretres i tajno praćenje u suradnji s KOG-om VB.⁵²² Tom prigodom bili su organizirani koktel i ručak za uzvanike. Na navedenom prijemu za ručak i koktelu bile su SDS-ove operativne veze koje je služba prethodno instruirala za prikupljanje podataka obavještajne naravi.⁵²³ U isto vrijeme tijekom boravka američkih diplomatsko-konzularnih predstavnika SDS je operativno pokrivao kretanje svojih operativnih obrada po AOS-u, ali nije primijećen nijedan kontakt između tih osoba i američkih DK predstavnika.⁵²⁴

Prilikom posjete američkog raketnog razarača „Charles F. Adams“ Dubrovniku u ožujku 1987. djelatnici SDS-a su od svojih izvora prikupili podatke kako su se američki predstavnici ponašali korektno i bez izražavanja nekih posebnih interesa.⁵²⁵ SDS je evidentirao i pojačane sigurnosne mjere s američke strane na način da se na brodu tijekom boravka u luci stalno nalazio vojnik naoružan dugim naoružanjem te dežurni časnik s pištoljem.⁵²⁶ U vrijeme posjeta brodu, u krugu luke se nalazio jedan ili više marinaca u civilnoj odjeći, koji bi se pritom pridružio posjetiteljima broda.⁵²⁷ Također, prilikom izlaska američkih vojnika u posjet gradu, SDS je primijetio kako su se kretali u manjim grupama što nije bio slučaj prilikom prethodnih posjeta. Kao objašnjenje, SDS je smatrao kako se radilo o pripremljenom preventivnom ponašanju zbog mogućih terorističkih napada.⁵²⁸ Da je tome tako, potvrđuje i navod kako se američki generalni konzul koristio službenim vozilom koje je specijalno izrađen u Njemačkoj i namijenjen zaštiti američkih diplomata.⁵²⁹

Tijekom posjete raketnog razarača „Conyngham“ Dubrovniku, osim uobičajenih podataka, naveden je i podatak kako se mornarički izaslanik u službenom kontaktu s jednim od jugoslavenskih predstavnika zanimao za situaciju na Kosovu što je obrazložio namjerom da prilikom povratka u Beograd putuje preko Kosova.⁵³⁰ Isti je 4. ožujka 1989. otputovao iz Dubrovnika preko Boke Kotorske gdje je bio pod nadzorom OB JNA (Boka). Važno je istaknuti kako je on bio jedini američki diplomatsko-konzularni predstavnik koji je prilikom

⁵²² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 587, 25.09. 1985.

⁵²³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 587, 25.09. 1985.

⁵²⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 587, 25.09. 1985.

⁵²⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 191, 07.04. 1987.

⁵²⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 191, 07.04. 1987.

⁵²⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 191, 07.04. 1987.

⁵²⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 191, 07.04. 1987.

⁵²⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 191, 07.04. 1987.

⁵³⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 114, 10.03. 1989.

službenih susreta s jugoslavenskim predstavnicima iskazao interes za neki od aspekata situacije u zemlji.⁵³¹

Za vrijeme posjete američke raketne krstarice „Yorktown“ Dubrovniku od 24. siječnja do 29. siječnja 1989. SDS je prikupljala informacije o sudionicima protokolarnih aktivnosti, njihovim pitanjima i stavovima.⁵³² Američku delegaciju predvodio je Robert Rackmales, ministar-savjetnik veleposlanstva SFRJ u Beogradu, a uz njega je bio nazočan i vojni izaslanik i nekolicina tehničkog i administrativnog osoblja iz veleposlanstva u Beogradu i konzulata u Zagrebu. U razgovorima je sudjelovao i zapovjednik broda Peter O Connor, ali njegova pitanja nisu ulazila u političke sfere pa je najvjerojatnije bio pripremljen na ovakve razgovore i pitanja koja su bila sinkronizirana sa razgovorima koje je vodio Rickmales⁵³³ Generalni interes američke strane bilo je testiranje pripadnika JNA o njihovom stavu o odnosima u SFRJ, a posebno prema SKJ.⁵³⁴ Zanimljivo je kako nitko od predstavnika gostujuće strane u nijednom trenutku nije spomenuo događaje na Kosovu, koji su po svojoj dinamici upravo bili aktualni u tom razdoblju, a za pretpostaviti je kako je ovakvo ponašanje rezultat američke procjene.⁵³⁵ Prilikom uzvratne posjete predstavnika JNA na uzvratnom ručku na brodu, američka strana je poduzela nekoliko dotada neuobičajenih postupaka i aktivnosti. Uzvanicima je bilo omogućeno razgledavanje broda pri čemu su uzvanici posjetili brodski operativni centar što je bilo neuobičajeno i nije se dozvoljavalo prilikom ostalih posjeta, a također je vojni izaslanik prisutnoj delegaciji JNA rekao kako mogu slobodno dovesti koliko god hoće časnika na razgledavanje broda.⁵³⁶

7.1.3.3. SDS Centar Split i američki novinari

Američki novinari su bili predmetom trajnog zanimanja Centra SDS Split za vrijeme njihovog boravka na prostoru Dalmacije, a iz dostupne dokumentacije vidljivo je kako se posjete novinara odnose samo na prostor Dubrovnika, Zadra i Splita, dok nema dokumentacije u vezi njihovog boravka na prostoru Šibenika ili ostalih gradova. Isto tako, raspoloživa dokumentacija upućuje na zaključak kako su novinari koji su bili predmetom zanimanja u velikoj većini slučajeva nisu bili akreditirani u SFRJ, osim u slučaju Dese

⁵³¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 114, 10.03. 1989.

⁵³² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 22, 02.02. 1990.

⁵³³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 22, 02.02. 1990.

⁵³⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 22, 02.02. 1990.

⁵³⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 22, 02.02. 1990.

⁵³⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 22, 02.02. 1990.

Trevisan, akreditirane dopisnice londonskog časopisa „Times“ u SFRJ.⁵³⁷ Boravak novinara bio je organiziran na različite načine, u određenim slučajevima njihov je boravak organizirao Komitet za informiranje tadašnje SRH, dok je u ostalim slučajevima boravak organiziran od strane Turističkog saveza Jugoslavije i njihovih predstavnika u različitim zemljama.

Novinari su se tijekom svog boravka u prvoj polovici 1980. zanimali za zdravstveno stanje predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita (koji se u tekstu spominje pod pseudonimom „Goran“), kao i za raspoloženje stanovništva s obzirom na situaciju u zemlji i sovjetsku agresiju na Afganistan.⁵³⁸

Iako su ova pitanja apostrofirana u ovom i drugim dokumentima vrlo je teško prosuditi radi li se ovdje o razumljivoj novinarskoj znatiželji (bolest predsjednika jedne totalitarne države) ili nekom od oblika prikupljanja obavještajnih podataka budući da broj kontakata tih novinara ne predstavlja reprezentativni uzorak kao po broju osoba, tako ni po njihovoj tadašnjoj društvenoj važnosti. Većina tih posjeta novinara, njihova pitanja i predmeti zanimanja nisu na značajan način iskakali iz uobičajenog novinarskog posla i zanimanja, osim u nekoliko slučajeva koji mogu ukazivati na pokušaje obavještajnog pristupa.

Prilikom posjete Dubrovniku američke novinarke Sare Tow Mazumdar i državljanke Kolumbije Maria Emme Escalon, u veljači 1980. mjerama tajnog pretresa otkriveno je kako je navedena novinarka kontaktirala konobara u kafiću kojeg je ceduljicom preporučio vojnik na odsluženju vojnog roka kojeg su iste navodno srele na kolodvoru u tadašnjem Titogradu i zamolile za ime neke osobe koju bi mogle kontaktirati za vrijeme boravka u Dubrovniku.⁵³⁹ Obavljenim informativnim razgovorom s konobarom kojeg su kontaktirale došlo se do podataka kako ih zanima Titovo zdravstveno stanje, situacija u društvu i slične teme, a o zdravstvenom stanju Tita su se raspitivale i na recepciji hotela u kojem su odsjele u SFRJ i Bugarskoj.⁵⁴⁰

Tijekom posjete novinara Neenah Ellis i Donalda Adamsa Splitu u siječnju 1984. isti su kontaktirali operativnu vezu SDS „Časlava“ i naveli mu kako su zaposlenici „National Public Radio“, radio stanica koju je financirala vlada SAD-a, a koja se bavila edukativnim programom.⁵⁴¹ Na početku razgovora naveli su kako su operativnu vezu kontaktirali na preporuku jednog hrvatskog dominikanca u Chicagu, daljnjeg rođaka novinarke Ellis, i

⁵³⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 387, 24.08. 1981.

⁵³⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 119, 20.02. 1980.

⁵³⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 119, 20.02. 1980.

⁵⁴⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 119, 20.02. 1980.

⁵⁴¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 24, 25.01. 1984.

odmah nakon toga ga upitali želi li raditi u SAD-u, odnosno održati neka predavanja, na što je operativna veza odgovorila negativno i navela kako je već boravio u SAD-u i upoznao način tamošnjeg života. Daljnji sadržaj razgovora odnosio se na pitanja o aktualnim političkim prilikama u Hrvatskoj i SFRJ, Pokretu nesvrstanih i slično. Pitanja su bila vrlo stručno koncipirana npr. je li Jugoslavija ponosna na stvaranje Pokreta nesvrstanih, kako se Hrvati osjećaju u okviru Jugoslavije, postoji li identifikacija Hrvata s Jugoslavijom i sa jugoslavenstvom te odbija li vas hrvatski terorizam. S obzirom na to, sudeći po sadržaju izvješća, da je operativna veza bila vjerojatno osoba iz crkvenih krugova ili bliska njima slijedilo je pitanje što misli o teologiji oslobođenja i teoriji revolucije te imaju li one odjeka u SFRJ, a na kraju razgovora postavljeno je pitanje u kojem prosjeku se Jugoslaveni identificiraju s istočnim socijalizmom, odnosno zemljama istočnog bloka. Operativna veza ističe kako su ovi novinari došli vrlo pripremljeni za obavljanje ovakvih razgovora, a ne isključuje mogućnost da su prethodno kontaktirali nekoga iz hrvatske emigracije.⁵⁴² Struktura i sadržaj pitanja nedvojbeno upućuju na mogućnost da je novinare više zanimao stav „Časlava“ o ovim pitanjima, radi njegove vjerojatne pozicije u crkvi ili mogućeg budućeg obavještajnog pristupa, nego podaci kao takvi. Dodatan argument predstavlja navod operativne veze kako je pitanje s početka razgovora želi li raditi u SAD-u bilo trik pitanje i da bi razgovor sasvim sigurno tekao u drugom smjeru da je odgovor bio pozitivan.

Slijedeći zanimljiv primjer je Ž.F., američki umirovljeni dopisnik „New York Timesa“, koji je 1981. tražio jugoslavensko državljanstvo na temelju državljanstva njegovih roditelja.⁵⁴³ Ž.F. je završio tri fakulteta i radio kao dopisnik specijalist za politiku i međunarodne odnose. U više navrata je boravio u SFRJ i dolazio u posjetu rodbini kojoj se predstavljao kao umirovljeni profesor. Prilikom jedne posjete, na upit poznanice odakle mu novac za tako česta putovanja odgovorio je kako od umirovljenja radi za jugoslavensku obavještajnu službu koja mu nadoknađuje troškove.⁵⁴⁴ Ž.F. se zanimao za kupovinu doka u remontnom brodogradilištu „Lamjana“ iz SSSR-a i remont sovjetskih brodova te njihovu namjenu, a tijekom boravka koristio je dvije putovnice i to jednu, jugoslavensku na svoje ime, a drugu američku na ime T.K.

U većini navedenih, ali i ostalih evidentiranih slučajeva posjeta stranih novinara SDS je primjenjivo različite mjere od usmjeravanja operativnih veza i izvora, TKTR, tajne pretrage hotelskih soba i osobnih stvari, tajne pratnje i identifikacije osoba s kojima su isti kontaktirali. Primjena ovih mjera i njihov opseg razlikovale su se od slučaja do slučaja. Bez obzira na

⁵⁴² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 24, 25.01. 1984.

⁵⁴³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 287, 29.05. 1984.

⁵⁴⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 287, 29.05. 1984.

različite indikatore koji mogu ukazivati na pokušaj prikupljanja obavještajnih podataka, iz raspoložive dokumentacije nije vidljiv izravan obavještajni rad preko novinara, a prosudbu dodatno otežava funkcionalno razlikovanje novinarskog zanimanja za pojedine događaje i pojave od prikupljanja obavještajnih podataka i obavještajnog rada.

7.1.3.4. SDS Centar Split i praćenje znanstveno-tehničke suradnje sa SAD-om

Znanstvena i tehnička suradnja sa SAD-om bila je također predmetom zanimanja SDS-a Centar Split u okviru čega su sagledavani pojedini znanstveni skupovi te aktivnosti različitih osoba iz područja znanosti koji su im bili zanimljivi radi njihovih stvarnih ili navodnih veza s američkom obavještajnom službom.

Aktivnosti AOS-a sagledavane su i u sklopu različitih aktivnosti na Interuniverzitetskom centru (IUC) za postdiplomski studij u Dubrovniku i osobama koje su pohađale neke od seminara na istom. Pri tome u dva dokumenta pod klasifikacijom neprijateljske djelatnosti su navedena: Američka obavještajna djelatnost, a u metodama i sredstvima neprijatelja je navedeno „Korištenje međunarodne suradnje za ob. rad međuuniverzitetska suradnja“.⁵⁴⁵ U prvoj Informaciji problematizira se seminar Studij amerikanistike na IUC-u kojeg su predstavnici tri američka sveučilišta (Sveučilište u Kaliforniji, Sveučilište John Hopkins i Sveučilište Indiana u suradnji sa Sveučilištem u Zagrebu) osnovali pod nazivom Centar amerikanistike. SDS problematizira korištenje termina „centar“ jer predstavnici SAD žele korištenjem termina centar ukazati da se radi o stalnoj formi djelovanja koja ima svoje sjedište, kao i činjenicu kako je u realizaciji ovog projekta zaobiđena Zajednica univerziteta Jugoslavije.⁵⁴⁶ Polaznici ovog seminara u Dubrovniku trebali su biti državljani SFRJ kojima bi predavali američki predavači, dok bi na uzvratnom seminaru u SAD-u bilo obratno. Prikupljeni su i podaci o američkim diplomatsko-konzularnim predstavnicima koji su prisustvovali ovom seminaru (generalni konzul Don Joseph Donchi, konzul Michael Nugent i direktor IOC u Zagrebu Lloyd Neighbors) prema kojima su primijenjene uobičajene mjere TKTR, tajni pretres i tajna pratnja. Od svih sigurnosno zanimljivih podataka ističe se samo podatak kako je račun večere za generalnog konzula Donchija, konzula Nugenta i još nekoliko osoba platili

⁵⁴⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 430, 08.11. 1982. ; HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 582, 26.10. 1983.

⁵⁴⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 582, 26.10. 1983.

profesori domaćini što je prema SDS-u bila kontradikcija s obzirom da je organizator bila američka strana.⁵⁴⁷ Međutim, u ovom podatku nije ništa neuobičajeno da i domaći predavači iz raznoraznih razloga sudjeluju u plaćanju računa.

Znanstvenu suradnju Amerikanci su obilno koristili kako bi obučavali svoje osoblje koje je boravilo u SFRJ što je evidentno iz primjera SDS-ovog praćenja aktivnosti bojnika američke vojske Douglasa Anthony Frazee, djelatnika ureda vojnog izaslanika SAD-a, koji je pohađao seminar „Participacija, društvena kontrola i samoupravljanje“ na Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku:

„Činjenica je da američka strana obilato koristi ovakve seminare, simpozije, „okrugle stolove“ i ostale oblik znanstvenog rada na Interuniverzitetskom centru za postdiplomski studij u cilju stvaranja stručnjaka-specijalista, vrsnih poznavatelja prilika u SFRJ.“⁵⁴⁸

U ovoj informaciji su navedena i određena ponašanja karakteristična za pripadnike obavještajnih službi jer navedeni nije koristio osobni automobil već se koristio samo sredstvima javnog prometa što je uočio i SDS Centar Split: „Očito je da se radi o sasvim drugačijem pristupu za razliku od ostalih američkih predstavnika čiju smo aktivnosti pratili za vrijeme boravka na našem području.“⁵⁴⁹

Prema raspoloživoj dokumentaciji SDS je posebnu pozornost posvećivao aktivnostima sveučilišta Johns Hopkins University iz Baltimorea i Jacka Carrington Fishera, profesora na tom fakultetu koji je u više navrata boravio na području SFRJ u Dubrovniku i Ljubljani gdje se susretao s različitim osobama, uglavnom bivšim stipendistima tog sveučilišta koji su se bavili problematikom urbanizma tzv. „hopkinsovcima“ koji su se okupljali u Međunarodnom programu za stipendiranje i povremeno organizirali konferencije na teme urbanizma i ostalih srodnih tema.⁵⁵⁰ SDS Centar Split je pratio rad ovog udruženja preko suradnika „Logosa“ koji je bio dio hopkinsovaca i koji je dobivao radne materijale za pojedine konferencije i aktivnosti, dok je boravak Jacka Fishera na području Dubrovnika pokrивao suradnik „Damjan“. Ovo je jedan od dobrih primjera kako se znanstvena suradnja može koristiti za legalno prikupljanja obavještajnih podataka što je SDS ispravno uočio. Kao primjer mogućnosti obavještajnog rada: „(...)Dalje navodi da će se nakon uvoda u plansku strukturu Slovenije i Ljubljane, izučavati ekonomska situacija sjeverne Jugoslavije (Alpe-Adria) iz perspektive luka Rijeke i Kopra“⁵⁵¹ čime bi zasigurno, uz urbanizam bilo

⁵⁴⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 582, 26.10. 1983.

⁵⁴⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 56, 15.12. 1983.

⁵⁴⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 56, 15.12. 1983.

⁵⁵⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 30, 21.01. 1987.

⁵⁵¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 30, 21.01. 1987.

prikupljeno i obilje drugih korisnih ekonomskih, prometnih, demografskih i ostalih podataka koji se i koriste u obavještajnom djelovanju.

Interes hopkinsovaca izlazio je izvan okvira urbanizma o čemu svjedoči i podatak kako su na službenoj večeri, koju je organizirao Fisher povodom posjete predsjednika Sveučilišta Johns Hopkins, teme razgovora s predstavnicima Općine Split te privredne komore za Dalmaciju bile vezane uz zajednička ulaganja. U razgovorima američka strana je iskazala interes za ulaganja u proizvodnju aluminijska kao i mogućnost ulaganja u turizam na srednje dalmatinskim otocima s naglaskom na otvaranje kockarnica sličnih onima u Kansas Cityju.⁵⁵² U istoj informaciji naveden je sigurnosno zanimljiv podatak kako su operativci SDS-a prilikom tajnog pretresa u Fisherovom apartmanu pronašli aktovku sa šifrom koju nisu uspjeli otvoriti.⁵⁵³ Prilikom večere razgovaralo se i o osnivanju Instituta za političke znanosti na tom američkom sveučilištu, navedeni njegovi pravci, vodeći principa rada Instituta i program.⁵⁵⁴ U vezi statusa tog Instituta zanimljivo je zapažanje izvora kako novoosnovani institut nema dovoljno materijalnih sredstava, stoga se, nametala potreba za većim financijskim sredstvima, a s tim u vezi SDS je procjenjivao kako postoji mogućnost da iza ovog stoji i AOS, kao jedan od izvora financiranja Instituta.⁵⁵⁵

Ostale aktivnosti Jacka Fishera tijekom boravka u SFRJ i Dubrovniku bile su predmetom zanimanja SDS-a Centra Split jer su izlazile izvan okvira njegovog angažmana s hopkinsovcima i svodile su se na lobiranje i posredovanje prilikom otvaranja kockarnica u SFRJ.⁵⁵⁶ Tako je za vrijeme svog boravka u Dubrovniku u listopadu 1988. Fisher održao više sastanaka s direktorima domaćih turističkih tvrtki zbog otvaranja kockarnica u Dubrovniku i Budvi. Prilikom mjera tajnog pretresa SDS je fotografirao pismo koje je izvjesni A. Levine uputio Jacku Fisheru:

„Iz sadržaja pisma je vidljivo da Levine potvrđuje Fisheru dogovor kojeg su njih dva i Chuck postigli u Jugoslaviji u ožujku ove godine, a s kojim američka kompanija, čiji smo mi voditelji, ima namjeru izvršiti povezivanja svih kockarnica u Jugoslaviji. U daljnjem tekstu Levine obavještava Fishera da će mu isplatiti predujam u iznosu od 20.000 USD za svaki kasino kockarnicu „sa kojim sklopimo trajni ugovor i za koji uspijemo dobiti sva odobrenja od vlasti u Jugoslaviji.“⁵⁵⁷

⁵⁵² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 405, 22.07.1987.

⁵⁵³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 405, 22.07.1987.

⁵⁵⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 488, 25.08.1987.

⁵⁵⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 488, 25.08.1987.

⁵⁵⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 594, 27.10. 1988.

⁵⁵⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 594, 27.10. 1988.

Poslovne aktivnosti Fishera na otvaranju kockarnica širom SFRJ su se intenzivno razvijale i tijekom 1989. iz čega se može zaključiti kako mu je u tom trenutku angažman za hopkinsovcе postao sekundaran i da kontakta i poznavanje situacije pokušava poslovno iskoristiti.

U Informaciji o njegovom boravku u Dubrovniku i Splitu u siječnju 1989. opisani su kontakti Fishera i njegovog poslovnog partnera Charlesa Worthingtona zvanog Chuck zbog otvaranja kockarnica u Dubrovniku i Splitu.⁵⁵⁸ U razgovoru s suradnikom „Logos“ prvi je put komentirao političke prilike u SFRJ na način da je komentirao izbor budućeg predsjednika SIV-a na slijedeći način:

„Fisher je naglasio da bi Milošević bio pogodna ličnost, ali da vjeruje da će to ipak biti Ante Marković, koji u svom pristupu ka rješavanju ekonomske krize i načina privređivanja u potpunosti odgovara Amerikancima.“⁵⁵⁹

Tijekom praćenja znanstvene suradnje s Amerikancima, SDS je zabilježio pokušaj legalnog prikupljanja obavještajnih podataka kada se predsjedniku Udruženja ergonomista na Filozofskom Fakultetu u Zadru, profesoru I.M. dopisom obratilo Department of Army-GEL Field office iz SAD-a koje je pritom tražilo da im dostave podatke o organizacijskoj strukturi, kadrovskoj popunjenosti i budžetu udruženja. Osim toga, tražili su i indeks projekata u tijeku te popis ranije objavljenih publikacija iz područja ergonomije. Posebno indikativno je traženje informacija o inženjerskim agencijama, laboratorijima, udruženjima ili privatnim grupama u Jugoslaviji koja se bave ovim područjem znanosti.⁵⁶⁰ Na ovaj upit je, na sugestiji SDS-a, odgovoreno kako se za informacije trebaju obratiti ergonomskom centru u Zagrebu i Jugoslavenskom komitetu za istraživanja u Beogradu.⁵⁶¹ U vezi ovoga važno je napomenuti kako je ergonomija, kao znanstvena disciplina koja istražuje ljudski organizam i ponašanje primjenjiva u svim sferama ljudske djelatnosti, a u promatranom razdoblju bila je u svojim začetcima. Ovako strukturirana pitanja o ovoj temi predstavljaju temelj obavještajnog rada u ovom području ili industrijskoj špijunaži.

Tijekom promatranog razdoblja prikupljeni su i podaci o različitim američkim znanstvenicima koji su boravili ili djelovali na prostoru Centra SDS Split i jugoslavenskim građanima koji su s njima bili u kontaktu. Pri tome je uočljivo kako u velikoj većini tih Informacija nema podataka o povezanosti tih osoba s AOS-om ili njihovom obavještajnom djelatnošću, pri čemu su te osobe povezivali na temelju nekritičkih i ničim utemeljenim ocjenama izvora ili suradnika o nečijoj pripadnosti američkim obavještajnim službama.

⁵⁵⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 69, 20.02.1989.

⁵⁵⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 69, 20.02.1989.

⁵⁶⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 170, 26.03.1987.

⁵⁶¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 170, 26.03.1987.

Pa je tako u Informaciji o američkoj znanstvenici Werndi Bracewell Petrili koja je boravila u zadarskom Gradskom arhivu gdje je prikupljala materijal za doktorat o senjskim uskocima navedeno je : „Pederin (zaposlenik Arhiva op.a.) je mišljenja da navedeni (ona i suprug op.a) rade za američko obavještajnu službu (AOS) čemu će po njegovom mišljenju poslužiti doktorska radnja supruge Petrille o senjskim uskocima.“⁵⁶² Na ovom primjeru je vidljiva neutemeljena ocjena izvora o iskorištavanju doktorske disertacije s temom iz novovjekovne povijesti za obavještajne svrhe. Samim time što su Amerikanci radili istraživanje, arhivist je nekritički zaključio kako se radi o obavještajnom radu.

Na sličan je način i suradnik SDS-a „Forum“ opisuje američkog znanstvenika Henryja Coopera⁵⁶³ kojeg je isti upoznao na „Jugoslavenskom seminaru za strane slaviste“ održanom u Zadru. Cooper je preuzeo katedru za slavistiku od A.K. koji je otišao u mirovinu. Na temelju ponašanja u razgovoru (malo je pričao i puno slušao) naveden je zaključak: „Ocjena je i izvorova i naša da je Cooper čovjek američke obavještajne službe i da ćemo se s njim češće susretati.“⁵⁶⁴ U nekoliko Informacija djelatnici SDS-a su sagledavali boravak Wayne Vucheticha, američkog državljanina i profesora na sveučilištu Stanford, na području Dubrovnika i kontakte koje je tom prilikom ostvario s različitim osobama (profesorom Krekichom, profesorom Ivom Bancem i ostalima), ali bez ikakvih sigurnosno-zanimljivih podataka o njegovim aktivnostima.⁵⁶⁵ I u nizu ostalih Informacija od pojedinim osobama nisu vidljivi nikakvi podaci o njihovim kontaktima sa AOS-om, prikupljanju obavještajnih podataka ili ponašanja koje upućuje na isto.

7.1.3.5. SDS Centar Split i praćenje jugoslavenske privredno-poslovne suradnje sa SAD-om

Na temelju sadržaja raspoloživih Informacija može se zaključiti kako je privredna i poslovna suradnja s američkim tvrtkama i pojedincima bila predmetom zanimanja SDS-a sama po sebi, neovisno o mogućem prikupljanju obavještajnih podataka od strane američkih obavještajnih službi. U tu svrhu sagledavani su kontakti američkih predstavnika s

⁵⁶² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 215, 27.04.1981.

⁵⁶³ Američki državljanin, šef katedre slavistika na sveučilištu u Indiani, SAD

⁵⁶⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 215, 27.04.1981.

⁵⁶⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 402 od 25.08.1983. ; HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 513, 15.08.1985. ; HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 487, 20.08. 1987.

bankarskim sektorom, tvrtkama za istraživanje nafte i plina s Industrijom nafte i plina (INA), kontakti s brodarskim kompanijama, aktivnosti američke strane prilikom sastanaka Jugoslavenske komore za unaprjeđenje veza sa SAD-om, aktivnosti američkih predstavnika i tvrtki u Interuniverzitetkom centru i prilikom zajedničkih ulaganja.

Iako su aktivnosti opisane u dokumentima vođene pod nazivom „Američka obavještajna djelatnost“ sam sadržaj Informacija ne upućuje na obavještajnu djelatnost, niti su se osobe koje se spominju u njima bavile tom djelatnošću.⁵⁶⁶ Iz toga se može zaključiti kako su svi takvi kontakti s američkim državljanima ili predstavnicima američkih tvrtki sagledavani sami po sebi. Ono što je dodatno zanimljivo jest činjenica kako je SDS u Informacijama često i do detalja navodila stavove američkih poslovnih ljudi i diplomatskih predstavnika o stanju jugoslavenske ekonomije i bankarskog sektora koje se u razdoblju osamdesetih godina prošlog stoljeća nalazilo u ozbiljnoj krizi. Isto tako, sadržaj pojedinih informacija upućuje na činjenicu kako su sami kontakti pojedinih jugoslavenskih građana bili predmetom zanimanja SDS-a iako sadržaj teksta ne upućuje na nikakvu obavještajnu djelatnost niti obavještajne kontakte, bez obzira što su i takvi dokumenti također klasificirani kao „Američka obavještajna djelatnost“.⁵⁶⁷

Prilikom godišnjeg sastanka Jugoslavenske komore za unaprjeđenje suradnje sa SAD-om i američko-jugoslavenskog ekonomskog savjeta koji je održan na visokoj razini, s jugoslavenske strane bili su nazočni predstavnici Saveznog izvršnog vijeća (SIV), Savezne privredne komore, banaka i tvrtki iz svih jugoslavenskih republika, dok su s američke strane bili nazočni diplomatsko-konzularni predstavnici na čelu s tadašnjim veleposlanikom Andersonom te predstavnici američkih banaka i tvrtki koje imaju poslovnu suradnju sa SFRJ.⁵⁶⁸ Tijekom tog sastanka američki veleposlanik je održao zatvoreni sastanak za američke sudionike na kojem je iznio svoje detaljno viđenje o ekonomskom i političkom stanju u SFRJ, promjenama u političkom vrhu i smjeru daljnjeg razvoja jugoslavenske ekonomije te je odgovarao na pitanja američkih sudionika.⁵⁶⁹ Ovaj sastanak je tajno snimljen, a nad više sudionika sastanka primijenjena je mjera TKTR. Na temelju zahtjeva Centra SDS Zagreb izvršena je mjera TP nad Cliffom Evansom predstavnikom „City Bank“ i I.P., pomoćnikom generalnog direktora Privredne banke iz Zagreba koja je donijela rezultate. Konkretno, prilikom pretrage utvrđeno je kako je I.P. sa sobom donio više dokumenata Privredne banke

⁵⁶⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 203, 23.04.1981. ; HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 227, 15.04. 1985 ; HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 657, 24.10. 1985,

⁵⁶⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 153, 27.03. 1986.

⁵⁶⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 226, 16.06. 1982.

⁵⁶⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 226, 16.06. 1982.

koji su bili klasificirani oznakama državna tajna, strogo povjerljivo, službene tajna i za internu upotrebu, od kojih je dio bio u dva primjerka, nakon čega je prilikom druge pretrage jedan primjerak nedostajao, ali isti nisu pronađeni pretragom kod Evansa.⁵⁷⁰ Ovaj podatak upućuje na obavještajnu djelatnost, odnosno na kazneno djelo špijunaže s obzirom na klasificirane dokumente u posjedu direktora Privredne banke.

Prilikom istog skupa 1983., SDS je pokazao zanimanje za sudionike skupa s američke strane i njihove kontakte s jugoslavenskim državljanima, a evidentirala je određene zanimljive sigurnosne procedure američke strane.⁵⁷¹ Veleposlanik David Anderson sa suprugom je u Dubrovnik doputovao vozilom privatnog taxi prijevoznika iz Beograda što je utvrđeno rutinskom kontrolom prometa, dok je za vrijeme boravka u Dubrovniku koristio vozilo veleposlanstva.⁵⁷² Prilikom boravka u hotelu „Excelsior“ američka strana je zahtijevala da svi njeni predstavnici budu smješteni na istom katu zajedno sa pripadnicima osiguranja.⁵⁷³ Iz sadržaja dokumenta nije vidljiv razlog ovih aktivnosti američke strane, ali je isto vrlo uspješno omelo primjenu operativno-tehničkih sredstava i tajnog pretresa SDS-a.

Koliko su SDS, ali i tvrtke široko tumačile koji podaci predstavljaju tajnu svjedoči slučaj posjete predstavnika američko-kanadske firme „DeWin“, koja se bavila pomorskim prometom i organizacijom luka u Velikim Jezerima, tvrtki „Jadroplov“ koja je uspostavljala pomorsku liniju prema tom dijelu. Tijekom razgovora jedan od predstavnika je upitao kolika je ukupna nosivost svih brodova „Jadroplova“, kakve su namjene ti brodovi i slično na što su mu predstavnici „Jadroplova“ odgovorili vrlo uopćeno i izbjegli odgovor smatrajući kako se radi o poslovnoj tajni.⁵⁷⁴ Bez obzira što je upravo „Jadroplovu“ bilo u interesu da se uspostavi ta linija jer se poduzeće nalazilo u financijskim poteškoćama, navedene podatke američka strana je mogla dobiti legalnim putem preko „Lloyd“ registra brodova u kojem su bili registrirani svi trgovački brodovi.

Zajedničko ulaganje američke tvrtke „Chronar“ i jugoslavenske tvrtke „Rade Končar“ na proizvodnji solarnih ćelija na splitskom području što je postalo i predmetom zanimanja SDS-a budući da se osoba pod kodnim imenom „Moris“, a koji je bio njihova obrada po AOS-u raspitivao o tvrtki Rade Končar pri čemu ga je zanimalo broj zaposlenih, a naročito se interesirao za sustav prikupljanja i disperziranja poslovnih informacija te ga je uz to zanimalo

⁵⁷⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 226, 16.06.1982.

⁵⁷¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 267, 08.06.1983.

⁵⁷² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 267, 08.06.1983.

⁵⁷³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 267, 08.06.1983.

⁵⁷⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 614, 21.10. 1986.

i broj zaposlenih na kompjuterskim sustavima.⁵⁷⁵ Pri tome se za „Morisa“ navodi da je poznati stručnjak na polju solarne energije i da je sa sobom nosio dokumente s memorandumom „Chronara“. Ovi podaci ukazuju na mogućnost da se obavještajni rad provodi pod krinkom različitih oblika poslovnih odnosa te da se obavještajni rad koristi i u ekonomske svrhe. U prilog tome govori navod u istom dokumentu kako je:

„Američko istraživanje utvrdilo da je ukupno sunčano zračenje u Dalmaciji 300 puta veće od ukupnih naših energetske izvora. Uz ovo, Amerikanci su utvrdili i da su jugoslavenski energetske izvori 6 puta manji od svjetskog prosjeka, zatim da je najrentabilniji dio hidro potencijala već iskorišten, da se ne raspolaze dovoljnim količinama nuklearnog goriva niti vlastitom proizvodnjom za nuklearne elektrane.⁵⁷⁶

Do ovih podataka se moglo doći jedino znanstvenim i obavještajnim radom, a evidentno su se iskorištavali i u ekonomske svrhe.

U sagledavanju aktivnosti američke obavještajne službe kroz različite privredne aktivnosti SDS je prema različitim osobama primjenjivala sve operativno-tehničke mjere i postupke, od identifikacije osoba, tajne pratnje, tajnog pretresa (TP), tajne kontrole telefonskih razgovora i sl., ali je njihov uspjeh ovisio od slučaja do slučaja.

Međutim, neovisno o svim navedenim primjerima, navodi iz Informacije SDS Centra Split br. 641 od 29. listopada 1986. ukazuju na to da je SDS neke pojave sagledavala u smislu aktivnosti AOS-a bez obzira što niti jedan prikupljen podatak nije ukazivao na te aktivnosti. Iako je u kvalifikaciji neprijateljske djelatnosti navedena „Američka obavještajna služba“ već sam naslov informacije „Zajedničko ulaganje sredstava naše radne organizacije i američke firme, saznanja“ ukazuje da predmet rada nije aktivnost američke obavještajne službe već djelatnici SDS-a arbitrarno smatraju da se kroz zajedničko privredno ulaganje mogu sagledati aktivnosti AOS.⁵⁷⁷ Da je tome tako, svjedoči i navod iz početke ove Informacije:

„U sklopu naše programske orijentacije na području Dalmacije pratimo djelovanje američkih firmi prema našim radnim organizacijama. Američki faktor je permanentno prisutan na području Dalmacije u ekonomskom pogledu. S tim u vezi nastojimo obavljati informativne razgovore s našim građanima koji su u kontaktu s američkim poslovnim partnerima te našim građanima-specijalizantima koji odlaze na specijalizaciju u SAD i prilikom njihova povratka sa specijalizacije“.⁵⁷⁸

Sukladno takvom pristupu obavili su informativne razgovore s trojicom zaposlenika tvrtke „Naronaplast“ iz Metkovića koji su bili na specijalizaciji u SAD-u zbog savladavanja

⁵⁷⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 366, 22.06.1988.

⁵⁷⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 366, 22.06.1988.

⁵⁷⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 641, 29.10. 1986.

⁵⁷⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 641, 29.10. 1986.

tehnologije. Radilo se o zajedničkom ulaganju poduzeća „Naronaplast“ i tvrtke „Phoenix Technologies Ventures“ iz Phoenixa u proizvodnju disketa-magnetskih medija, a radilo se o tada najmodernijoj tehnologiji koju u to vrijeme nije bilo moguće transferirati u zemlje istočnog bloka. Iako se radilo o poslu do kojeg se došlo posredstvom Privredne komore Dalmacije, SDS je prikupljao podatke o načinu započinjanja i ostvarivanja tog službenog projekta te osobama uključenim u isto. Tako npr. navode kako je „inicijator i predstavnik RO „Naronaplast“ u svim dogovorima i kontaktima s američkim partnerima bio B.F., magistar ekonomije, rukovodilac Radne jedinice „MAG – MEDIJ“ [...] Za F.B. bi trebalo napraviti operativnu provjeru te procijeniti da li je s istim moguće obaviti informativni razgovor u cilju raščišćavanja njegovih odnosa s američkim predstavnicima. Ovisno o rezultatima provjere i početnim saznanjima, F.B. bi mogli zavesti u jedan od stupnjeva obrade SDS po AOS.“⁵⁷⁹ Dakle, direktor, kao osoba koja je službeno ovlaštena za kontakte i pregovore postaje predmetom zanimanja samom činjenicom kontakta s američkim predstavnicima pri čemu se čak unaprijed predlaže i obrada po AOS-u.

Isto tako, predmetom interesa po AOS-u postaje i Val Kulikov, predstavnik tvrtke Phoenix za Europu. Navedeno je kako „prema dosadašnjim operativnim saznanjima nije manifestirao obavještajnu djelatnost. Međutim mjere Službe, koje su primjenjivane do sada na Kulikovim nisu bile dovoljne za operativno pokrivanje istog, tako da bi ubuduće prema njemu nastojali primijeniti adekvatne mjere (tajni pretres, tajno praćenje te instruiranje operativnih veza.“⁵⁸⁰ Iz obavljenih informativnim razgovorima s zaposlenicima „Naronaplasta“ koji su bili na specijalizaciji nisu prikupljeni nikakvi relevantni podaci koji bi ukazivali na bilo što osim na uobičajene poslovne aktivnosti. Jedini rezultat tih razgovora bio je da su navedeni iskazali „volju za suradnju sa Službom“⁵⁸¹ što nije neuobičajen odgovor kada je pojedinac u komunističkom poretku pozvan na informativan razgovor s operativcem SDS-a.

Iako se radilo o razdoblju kraja osamdesetih godina prošlog stoljeća iz ovog primjera je najočiglednije vidljivo kako se način razmišljanja djelatnika SDS-a nije previše pomakao od ranijih razdoblja jer im je svaki kontakt sa stranim predstavnicima, bez obzira kako legalan bio, predstavljao osnovu za nečije sagledavanje i poduzimanje mjera te zavođenje obrada po AOS-u. U primjeru Kulikova se to još naglašenije vidi, sami navode kako nije pokazivao nikakve obavještajne aktivnosti, ali opet predlažu primjenu svih tajnih mjera samo na temelju toga što je predstavnik strane tvrtke.

⁵⁷⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 641, 29.10. 1986.

⁵⁸⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 641, 29.10. 1986.

⁵⁸¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 641, 29.10. 1986.

7.1.3.6. SDS Centar Split i praćenje aktivnosti američkih državljana

Američki državljani kao mogući ili stvarni nositelji obavještajne aktivnosti od strane američkih obavještajnih službi bili su sustavno sagledavani od strane SDS-a Centra Split uz primjenu svih odgovarajućih operativno-tehničkih mjera i postupaka. Osobe koje su na različite načine bile sigurnosno indikativne radi svog statusa, mjesta zaposlenja ili kontakata sa sigurnosno indikativnim osobama su sagledavane neovisno o tome jesu li iskazivale obavještajni interes ili prikupljale obavještajne podatke, što se vidi iz pojedinačnih kronološki prikazanih primjera. Vezano za temu američkih državljana, pa tako i svih stranaca iz dokumentacije je vidljivo postojanje tzv. signalnih kartona u kartoteci SDS-ovih centara i ispostava u kojima se posebno evidentirao dolazak svih sigurnosno zanimljivih stranaca na određeni prostor u SRH.⁵⁸²

U sagledavanju aktivnosti američkih državljana SDS je prikupljao podatke te stavove koje su pojedine osobe iskazivale u pismenoj ili usmenoj komunikaciji sa svojom rodbinom i njihovo korištenje u obavještajnom radu. Kao primjer takvih osoba navodi se američko-jugoslavenski dvojni državljanin R.S. koji je u pismu svojoj rodbini, a koji je bio društvena veza SDS-a naveo: „Uzet sam u rezervu neograničeno. Do sada sam bio pozivan svake dvije godine i tako sam postao rezervno major obavještajne službe.⁵⁸³ U daljnjem tekstu pisma R.S. je naveo niz osjetljivih podataka vojne prirode i izrazio stav: „Ako Rusi napadnu našu zemlju [SFRJ op.a], kao što se ovdje govori, ja ću prvi poći na obranu svog naroda.⁵⁸⁴ Iako su ovi navodi i stavovi vrlo neobični, ukoliko je isti zaista bio djelatnik američke obavještajne službe, zbog podataka i stavova koje je naveo, operativac SDS-a smatra kako bi R.S. mogao biti koristan u operativnoj akciji „Obrana“ koja se provodila s ciljem prikupljanja podataka o mogućem napadu na SFRJ.

U kojoj mjeri su čak i obični kontakti američkih građana izazivali pozornost SDS-a svjedoči navod iz Informacije o studijskoj posjeti grupe studenata „Colgate Universityja“ pod vodstvom američkog znanstvenika srpskog podrijetla Michaela Petrovicha (OO po AOS) prilikom čega je putnička agencija „Atlas“ u nekim mjestima njihove posjete dio polaznika smjestila u privatne objekte što su djelatnici SDS ocijenili kao indikativnim potezom jer se na

⁵⁸² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 5, 08.01.1980.

⁵⁸³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 70, 04.02.1980.

⁵⁸⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 70, 04.02.1980.

taj način studentima omogućavalo stvaranje uvjeta za legalno komuniciranje i traženje stavova o raznim društveno-političkim i ekonomskim temama iz jugoslavenskog svakodnevnog života putem ostvarivanja širih kontakata.⁵⁸⁵ Kako bi nadgledali aktivnosti studenata, SDS je osigurao podobnu osobu za vozača u putničkoj agenciji kako bi došli do saznanja o interesima studenata.⁵⁸⁶

SDS je sagledavao i indikativne kontakte američkih državljana s osobama koje su bile predmet njihovog rada po drugim osnovama kao što je primjerice nacionalizam. Tako su evidentirali boravak američkog državljanina D.J. koji je bio sin hrvatskog emigranta kod Z.M. (OO) i njegove supruge J.M. (POO) u Splitu.⁵⁸⁷ D.J. je za vrijeme svog boravka u Splitu kod Z.M. iskazivao sigurnosno zanimljivo ponašanje pa je tako jednom prilikom upozorio svog oca da ga ne zove na telefon, a na telefon Z.M. mu je stigla poruka nepoznate osobe iz Beča „da je aparat gotov i da može doći kad god hoće, da će ga oni čekati.“⁵⁸⁸ Nakon svih podataka SDS je zaključio kako D.J. iskazuje interes za stanje u Jugoslaviji vezano za akciju „Jedinstvo“ te da obilazi gradove na jadranskoj obali i u unutrašnjosti, a posebno se zanima za ratne brodove jugoslavenske mornarice.⁵⁸⁹ S obzirom na činjenicu kako se radilo o relativno mladoj osobi od dvadeset i dvije godine, ostaje upitno koliko su njegove aktivnosti bile dijelom sustavnog obavještajnog rada američkih službi, a koliko se ipak radilo o neuobičajenoj mladenačkoj znatiželji.

Tijekom turističkog boravka u Dubrovniku, na tri pripadnice američkih oružanih snaga koje su bile na službi u Zapadnoj Njemačkoj, SDS je primijenio mjeru tajnog pretresa te su pronašli „Upute i specijalne instrukcije o ponašanju za vrijeme boravka u komunističkim zemljama.“⁵⁹⁰ Navedeno pokazuje kako su pripadnici oružanih snaga SAD-a imali sigurnosne pripreme prije putovanja u SFRJ i ostale zemlje koje su smatrali komunističkim, a što je uobičajena praksa prilikom putovanja djelatnih vojnih osoba u inozemstvo.

U sagledavanju mogućih obavještajnih aktivnosti američkih državljana SDS Centar Split je surađivao i s OB JNA i to u pravilu kada su predmet interesa ili nositelji aktivnosti bile vojne osobe. Kao očigledan, ali vrlo neobičan slučaj navedene suradnje evidentirane su aktivnosti američkog državljanina Gregoryja Davida Vuksicha koji je bio borac oružanih snaga SAD-a, a kao stipendist FAO programa boravio je pri vojnoj sekciji američkog

⁵⁸⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 288, 23.04.1980.

⁵⁸⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 288, 23.04.1980.

⁵⁸⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 389, 03.06.1980.

⁵⁸⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 389, 03.06.1980.

⁵⁸⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 389, 03.06.1980.

⁵⁹⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 605, 18.09.1980.

veleposlanstva u Beogradu.⁵⁹¹ Prilikom „turističkog“ boravka u Zadru kontaktirao je različite osobe pod legendom traženja svoje rodbine jer mu je djed bio svećenik pravoslavne crkve u Zadru. U potrazi za svojom rodbinom proputovao je prostor prema Rijeci i boravio je u Lici gdje je njegovo vozilo diplomatskih oznaka opaženo kraj jedne od vojarni JNA. Njegova supruga je za to vrijeme šetala Diklom, Kožinom i Petrčanima te pravila zabilješke nakon svakog osmatranja što je bilo sigurnosno interesantno s obzirom da se u neposrednoj blizini nalazila vojna baza Šepurine. Također, zajedno su napravili dosta fotografija na kojima je Vuksich snimao suprugu u čijoj je pozadini bio prostor navedene baze. Vuksich se na recepciji raspitivao za telefonski broj časnika JNA J.T. koji je boravio na specijalizaciji u SAD-u osamdesetih godina, a nad njim je OB JNA vodila obradu zbog mogućih kontakata s američkom obavještajnom službom. Vuksich je prilikom raspitivanja naveo da je J.T. profesor na Vazduhoplovnoj vojnoj akademiji, a iako je odbio prijedlog recepcionara da nazove vojnu centralu, uputio se u vojarnu Artiljerijskog školskog centra Zadar i na prijavnici se kod stražara raspitivao za J.T. na što ga je stražar uputio u drugu vojarnu gdje se na prijavnici legitimirao i rekao da je došao u posjetu kapetanu J.T.⁵⁹² Nakon što mu je odgovoreno kako se kapetan nalazi na godišnjem odmoru u Slavoniji ostavio mu je pisanu poruku sa slijedećom porukom: „J., žao mi je što mi nedostaješ, od kada si na odmoru. Sada sam u Beogradu. Pokušati ću te vidjeti drugom prilikom. Ovo je telefon 011 - 695-655 i dva lokala 290 i 130. U potpisu Greg Vuksich.“⁵⁹³

Ovo ponašanje Vuksicha, kao djelatnog bojnika američkih oružanih snaga je vrlo neuobičajeno jer je mogao i morao znati kako će svako ovakvo raspitivanje i ovakav otvoreni pokušaj uspostavljanja kontakta s djelatnim časnikom JNA skrenuti pozornost OB JNA kako na sebe, tako i na onog za koga se raspituje i ostavlja mu poruke. Postoje dva razloga za ovakvo ponašanje, prvo bi bilo da je Vuksich diletant u obavještajnom radu (osmatra vojne objekte) jer na ovakav način, mimo znanja nadređenih ili američke obavještajne zajednice, pokušava uspostaviti kontakt ili mu je cilj bio kompromitacija J.T. koji možda nije pristao na vrbovanje za vrijeme svog boravka u SAD-u ili je izbjegavao kontakte nakon toga.

SDS Centar Split evidentirao je i pokušaj američkih državljana kako nagovaraju neke od radnih kolega da prihvate pohađanje doktorskih studija u SAD-u koji bi se bavili SSSR-om. Tako je američka profesorica J.D. koja je boravila u SFRJ kao stipendist Republičkog komiteta za prosvjetu SRH na izradi doktorske disertacije iz srednjovjekovne povijesti predložila izvoru SDS-a da prouči prospekt u kojem je opisano kako su „The Rand

⁵⁹¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 403, 24.08.1983.

⁵⁹² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 403, 24.08.1983.

⁵⁹³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 403, 24.08.1983.

Cooperation“ i „University of California“ osnovali centar za istraživanje sovjetskog međunarodnog ponašanja i vojne politike te studijski program.⁵⁹⁴ Izvoru SDS-a je predloženo da se može javiti na taj studijski program ako je zainteresiran, što je isti otklonio, uz instrukcije djelatnika SDS-a da se približi J.D. i održava vezu u cilju sagledavanja njezinih aktivnosti. Iako ovaj događaj nema izravne veze s AOS-om, isti pokazuje složene aktivnosti Rand korporacije čije su intelektualne usluge koristile američke obavještajne službe, a za ovaj studijski program su se posredno, preko američkih državljana, tražili kandidati u SFRJ ili ostalim zemljama.

U dvije Informacije koje su klasificirane pod AOS-om, SDS je sagledavala aktivnosti i kontakte američko-jugoslavenskog državljanina profesora na Sveučilištu Yale dr. Ive Banca za vrijeme njegovog boravka u Dubrovniku.⁵⁹⁵ Banac se u SFRJ nalazio na studijskom putovanju kao korisnik Fulbrightove stipendije. Kao razlog zanimanja SDS-a za Banca navedeno je:

„Zbog svoje aktivnosti, indikativnih veza i kontakata, predmeta izučavanja u Jugoslaviji (tema: Lijevo orijentirani intelektualci u Jugoslaviji periodu od 1929-1941.g.), saznanja o Yale sveučilištu kao jednoj od sredina u kojoj je prisutan obavještajna služba SAD, prof. Banac predstavlja interes Službe.⁵⁹⁶

Iako iz sadržaja obje informacije nije vidljiva nikakva izravna ili posredna povezanost profesora Banca s američkih obavještajnim službama primijenjene su sve mjere, od usmjeravanja izvora, provjere, identifikacije, TKTR i tajne kontrole poštanskih pošiljaka, a iz sadržaja dokumenata vidljivo je kako je težište rada SDS-a bio na sagledavanju njegovih privatnih i službenih kontakata, prirode tih kontakata te njegove komunikacije i korespondencije pri čemu nisu prikupljeni nikakvi podaci koji bi ukazivali na obavještajne aktivnosti ili kontakt s američkom obavještajnom službom. Kao zaključak je navedeno:

„Evidentno je da je za vrijeme boravka u Dubrovniku ispoljio živu aktivnost obnavljajući stare veze i zaključivanje novih. Obzirom na njegov status, povremene boravke u SFRJ koja planira u budućnosti, predmet proučavanja, širok krug veza i poznanstva, svakako predstavlja, uz našu procjenu da će i dalje predstavljati, dugoročiji predmet interesa Službe.“⁵⁹⁷

Iz ovog je primjera vidljivo kako je SDS vrlo široko i arbitrarno postavljala kriterije po kojima bi neka osoba predstavljala njihov interes i razloge za daljnji rad. Po navodima iz ovih

⁵⁹⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 159, 22.03.1984.

⁵⁹⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 468, 24.07.1985. ; HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 755, 11.12. 1985.

⁵⁹⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 468, 24.07.1985.

⁵⁹⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 755, 11.12. 1985.

informacija bilo je dovoljno da je Banac zaposlen na Sveučilištu Yale i da održava veliki broj kontakata kako bi postao predmetom sustavnog rada SDS-a, iako u raspoloživoj dokumentaciji nema niti jedan podatak koji upućuje na obavještajni rad, prikupljanje tajnih ili obavještajnih podataka ili kontakt s pripadnicima AOS-a.

Kao i u slučaju profesora Banca, SDS je u sagledavanju aktivnosti AOS-a prikupljao podatke i o boravku u Dubrovniku profesora sa Sveučilišta Standfora Vojina Vuchinicha. Navedeni je u Dubrovnik doputovao u grupi američkih državljana, sveučilišnih profesora koji su bili sudionici „Europskog seminara“ koje je njegovo sveučilište organiziralo tijekom ljetnih mjeseci.⁵⁹⁸ Kao i u prethodnom sličnom slučaju, djelatnici SDS-a primijenili su sve operativno tehničke mjere i postupke koji su rezultirali prikupljenim podacima o njegovim osobnim kontaktima, planiranjem putovanja njegove grupe i slično, ali se iz sadržaja informacije ne vidi da su prikupljeni bilo kakvi sigurnosno relevantni podaci o mogućem obavještajnom radu, prikupljanju podataka ili kontaktima s utvrđenim obavještajcima što ponovno dovodi do zaključka kako je SDS u ovakvim slučajevima vrlo ekstenzivno i bez uporišta u podacima tumačio nečiju povezanost sa stranim obavještajnim službama.

7.1.3.7. Suradnja SDS Centra Split s Organima bezbednosti JNA prema američkoj obavještajnoj službi

U sagledavanju i suprotstavljanju aktivnostima AOS-a, SDS je u pojedinim slučajevima surađivala s OB JNA pogotovo kada su predmet interesa bile JNA, njezini pripadnici ili su evidentirali kontakte pripadnika američkih obavještajnih službi s pripadnicima JNA. SDS je razmjenjivala saznanja s OB JNA, a u pojedinim slučajevima zajednički su poduzimali mjere tajnog prikupljanja podataka (tajni pretres, TKTR, TKPP, tajna pratnja i ostalo) sukladno operativnim mogućnostima svake od tih službi.

U rujnu 1980. u Split su doputovali A.H., bivši pripadnik JNA koji je bio emigrant u Melbourneu, operativna obrada SB JNA i pukovnik australske vojske dr. J.M.B.W. „utvrđeni obavještajci SAD“.⁵⁹⁹ Prema dogovoru i suradnji s OB JNA prema A.H. su poduzete operativno-tehničke mjere tajno ozvučenje hotelske sobe, TKTR i tajni pretres.⁶⁰⁰ U sadržaju Informacije navedeno je kako je A.H. bio predmetom operativne obrade OB JNA koja je pratila njegove aktivnosti od ulaska u SFRJ nekoliko mjeseci ranije, a navedene su djelatne vojne osobe koje je A.H. želio kontaktirati, ali koje su nakon obavljenog razgovora s OB JNA

⁵⁹⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 450, 13.08.1988.

⁵⁹⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 620, 25.09.1980.

⁶⁰⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 620, 25.09.1980.

odbili kontakte.⁶⁰¹ Navedeni su i njegovi kontakti, kao i osobe s kojima je žalio kontaktirati, ali nije uspio. Djelatnici OB JNA su s A.H. obavili informativni razgovor i zabilješku s tog razgovora dostavili SDS Centru Split.

U Informaciji SDS-a Centar Split iz 1983. opisane su već spomenute aktivnosti američkog državljanina Georgyja Davida Vuksicha koji je pokušao ostvariti kontakt s djelatnim časnikom JNA pri čemu su djelatnici SDS o tome izvijestiti OB JNA i planirali zajedničke aktivnosti na poduzimanju tajnih mjera. Suradnja s OB JNA se odvijala i prilikom obavljanja konzularnih poslova za američke građane tijekom boravka ratnih brodova u Splitu, gdje je SDS u suradnji s KOG-om VB provodio operativne i operativno-tehničke mjere.⁶⁰²

7.1.4. Učinkovitost poduzimanja mjera tajnog prikupljanja podataka

U sagledavanju djelatnosti američkih obavještajnih službi po svim prethodno navedenim kategorijama osoba i pojava SDS Centar Split je koristio sve mjere tajnog prikupljanja podataka kao što su TKTR, tajni pretres, ozvučenje prostora, tajnu pratnju, kopiranje ključeva brava i ostalo.

Analizom dokumenata vidljivo je kako su se navedene mjere provodile masovno, kao dio redovite procedure, kad god su postojale objektivne okolnosti za njihovu primjenu. U dokumentima je vidljivo kako u nekim hotelima nije bilo moguće primjenjivati mjeru TKTR u hotelskim sobama (vjerojatno radi tehničkih karakteristika kućnih centrala) pa su tada primjenjivane mjere ozvučenja prostora. Analizom rezultata koji su dobiveni primjenom te mjere (TKTR) iz dokumenata je vidljivo kako su uglavnom prikupljeni različiti podaci o kontaktima pojedinih osoba čiji su prirodu kasnije operativno provjeravali, a nisu evidentirani operativno-indikativni telefonski kontakti. U prilog tome govore i podaci navedeni u više dostupnih dokumenata kako su američki predstavnici za neke razgovore koristili usluge zvanja s recepcije hotela, umjesto iz hotelske sobe. Može se pretpostaviti da su na taj način pokušavali izbjeći mjeru TKTR jer je bilo tehnički vrlo teško osigurati tu mjeru na hotelskoj centrali ili na tom broju zbog velikog broja poziva i nemogućnosti identificiranja sugovornika.

⁶⁰¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 620, 25.09.1980.

⁶⁰² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 127, 24.03.1982.

Dodatni problem je predstavljala reprodukcija snimljenog materijala pogotovo ako su razgovori vođeni na engleskom jeziku pa se u dokumentima navodi kako se snimljene trake dostavljaju republičkom SDS-u jer na prostoru Centra SDS-a Split i njihovih ispostava nije bilo tehničkih mogućnosti reprodukcije i prevođenja s engleskog jezika, što je bio slučaj i kod primjene mjera ozvučenja prostora.

Jednako tako, iz dokumenata je vidljivo kako do kraja osamdesetih godina SDS nije bio u mogućnosti brze identifikacije vlasnika brojeva telefona, pogotovo u slučajevima kada su pozivani brojevi bili izvan telefonskih centrala područja koje je pokrивao Centar SDS Split.

Kod mjera tajne pretrage vidljivo je kako do sredine osamdesetih godina Centar SDS Split i njihove ispostave dostavljaju filmove koji su snimljeni prilikom tajne pretrage (snimci dokumenata, adresara i slično). S obzirom na to da u Informacijama nije bilo privitaka dokumenata koji su snimljeni tajnom pretragom ne može se prosuditi kvaliteta rezultata te mjere. U prilog činjenici kako su američki diplomatsko-konzularni predstavnici (ali i drugi) bili svjesni te mjere govore podaci iz više informacija kako se pojedine osobe nisu odvajale od svojih ručnih torbica i da su u pojedinim slučajevima svoje osobne stvari ostavljali kod drugih osoba prilikom napuštanja hotelske sobe. U određenim slučajevima američki predstavnici su imali kontrolu prostora hotela u kojem su bili smješteni na način da je tamo bilo smješteno pomoćno ili administrativno osoblje veleposlanstva koje je onemogućavalo primjenu mjera SDS-a. Mjere tajne pratnje su također bile primjenjivane u popriličnom broju slučajeva, ali se ne može objektivno prosuditi njihova svrsishodnost, ekonomičnost, kao i operativna opravdanost u odnosu na utrošene resurse, što općenito vrijedi za sve tajne mjere koje su provodili.

7.1.5. Ocjena rada SDS Centra Split na suprotstavljanju Američkoj obavještajnoj službi

Aktivnosti američkih obavještajnih službi na prostoru odgovornosti Centra SDS Split su u najvećoj mjeri odražavale njihove ukupne aktivnosti na području SFRJ. Prema raspoloživoj dokumentaciji može se zaključiti kako su američke obavještajne službe, uz primjenjivanje sveobuhvatnog obavještajnog djelovanja – paralelno sagledavanje i prikupljanje obavještajnih podataka o ključnim aspektima neke zemlje (vojska, ekonomija, privreda, znanost, proces donošenja političkih odluka i njihov smjer) koristeći, osim vlastitih obavještajno sigurnosnih službi i sve ostale državne i druge resurse (znanstvenu zajednicu, korporacije, privatne kompanije, kulturne ustanove i sl.).

Na temelju podataka iz dokumentacije može se zaključiti kako su američke obavještajne službe (AOS) prikupljale podatke na strateškoj razini, među donosiocima odluka i među osobama kojima su dostupni vrijedni obavještajni podaci, umjesto taktičkih obavještajnih podataka niže razine.

Ovaj zaključak podupiri i podaci o načinima obavještajnog rada i ciljanim skupinama prema kojima je bio usmjeren obavještajni rad što se u prvom redu odnosi na očigledno stvaranje mreže trenutnih ili budućih „agenata utjecaja“ – osoba koje su (ili će u budućnosti biti) zbog svoje društvene, političke, znanstvene važnosti i utjecaja u poziciji u procesu donošenja odluka ili imaju pristup strateškim obavještajnim podacima koji nisu bili nužno klasične naravi (usmjerene na vojsku, sigurnosne službe, vanjsku politiku i sl.). Stvaranje ove mreže je osobito vidljivo kroz znanstvenu suradnju i stipendiranje jugoslavenskih znanstvenika kroz različite znanstvene programe i školovanja u SAD na postdiplomskim studijima, budući da su u to doba znanstvenici s doktoratima po prirodi stvari zauzimali važna mjesta u privrednim, političkim i ostalim strukturama.

U obavještajnom radu AOS se koristila osobama porijeklom iz SFRJ, uglavnom znanstvenicima, koji su kroz suradnju sa jugoslavenskim znanstvenicima i osobnim kontaktima mogli prikupiti vrlo kvalitetne obavještajne podatke koji su, uz to, bili objektivni i znanstveno valorizirani.

Sličan je modalitet i u domeni kulturne suradnje, koja je, osim klasične „win heart and minds“ metodologije i prikazivanja superiornosti američke popularne kulture, znanosti, inovacija i načina života širem krugu građana, imala za cilj i približavanje eminentnim kulturnim djelatnicima koji su imali širok krug poznanstava u svim sferama tadašnjeg društva i mogli su u neobaveznim razgovorima i kontaktima prikupiti vrijedne obavještajne podatke o pojedinim političkim procesima, političarima i njihovim navikama i slično. Ove djelatnosti su usmjeravane iz tadašnjeg glavnog konzulata SAD u Zagrebu i institucija koje su bile vezane za njih, stoga i ne začuđuje kako su konzuli i konzularno osoblje bili predmetom intenzivnog protuobavještajnog rada i sagledavanja aktivnosti, kontakata i sl.

Posjete ratnih brodova SAD su korištene uglavnom kao prikazivanje snage i nadmoći američkih oružanih snaga i njihove mornarice, osobito u turističkim gradovima (Dubrovnik i Split) gdje je velik broj stanovnika i stranih turista mogao vidjeti te brodove. U isto vrijeme, te posjete su mogle biti korištene i za obavještajne aktivnosti (mapiranje morskog dna i strateških morskih prolaza, prislušivanje elektroničkih komunikacija i sl.), ali ovo nije bio primarni protuobavještajni interes SDS, nego vjerojatno SB JNA, o čemu nema podataka ni dokumentacije.

Teritorijalna distribucija obavještajnih aktivnosti ukazuje da se obavještajni rad provodio uglavnom u Dubrovniku i Splitu, dok u Šibeniku, Pločama i Zadru, iako velikim industrijskim gradovima s velikom prisutnošću postrojbi JNA i njihovim bazama i instalacijama, nisu zabilježene značajne obavještajne aktivnosti.

Jedini primjer taktičkog obavještajnog rada predstavlja fizičko sagledavanje aktivnosti u Boki Kotorskoj od strane američkih i talijanskih vojnih izaslanika koji su u tome usko surađivali. Prema podacima iz dokumentacije vidljivo je kako su ove aktivnosti bile provođene posebno u slučajevima remonta ili posjete sovjetskih brodova.

U sagledavanju aktivnosti AOS i nositelja tih aktivnosti Centar SDS Split i njegove ispostave poduzimale su sve mjere i radnje iz njihove nadležnosti i tehničkih mogućnosti. Iz dostupne dokumentacije je vidljivo kako su se aktivno sagledavali svi službeni i privatni kontakti američkih diplomatsko konzularnih predstavnika, određenih kategorija američkih državljana (znanstvenika, privrednih predstavnika i sl.), ali i državljana SAD koji su bili rodbinski ili na drugi način vezani za SFRJ, a mogli su biti predmetom obavještajnog ili protuobavještajnog interesa.

Iz dostupnih podataka vidljivo je kako SDS u sagledavanom razdoblju nije prikupila podatke o niti jednom slučaju klasičnog obavještajnog vrbovanja suradnika od strane američkih službi, postojale su određene operativne kombinacije bez posebnog uspjeha i nije bilo vođenja dvojnih kombinacija prema AOS. Kao mogući razlog nameće se spomenuti podatak da je CIA u tom razdoblju svoje suradnike podvrgavala poligrafskom ispitivanju.

Vidljivo je kako se SDS u tom razdoblju u isto vrijeme bavila protuobavještajnim i obavještajnim radom što je rezultiralo povremenim prikupljanjem određenih obavještajnih podataka bez sustavnosti.

U protuobavještajnom radu SDS se raspršivala sagledavajući prirodu svih kontakata osoba indiciranih po AOS, kako američkih DKP, američkih državljana, stranaca i državljana SFRJ, pri čemu su primjenjivane sve raspoložive tadašnje mjere tajnog prikupljanja podataka (TKTR, TKPP, TP, tajna pratnja i ostalo) što je zahtijevalo veliko korištenje tehničkih i ljudskih resursa, bez ozbiljnih i relevantnih rezultata. Neke od obrada po AOS trajale su godinama bez vidljivih rezultata, a otvarane su često samo na temelju indicija ili kontakata čija priroda nije utvrđena.

7.2. Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja Velike Britanije

Britanska obavještajna služba (BOS) bila je dio obavještajno-sigurnosnog sustava s dugom tradicijom sa zadaćom zaštite Britanskog Carstva i vladajuće strukture.⁶⁰³ Opći naziv *Intelligence Service* (IS) uvriježio se za britansku službu, pogotovo u pitanju djelovanja prema inozemstvu, a također se u pojedinoj literaturi naziva Britanska tajna služba (eng. *British Secret Service*), iako je u Velikoj Britaniji djelovalo više takvih službi. Obavještajna služba u Velikoj Britaniji dobila je 1939. naziv *Military Intelligence – 6* ili MI-6, a protuobavještajna služba *Military Intelligence – 5*, odnosno MI-5. Kratica MI je svojevrsni anakronizam jer ukazuje na bavljenje vojnom problematikom što nije točno jer je vojnoobavještajna djelatnost bila u nadležnosti oružanih snaga. Za vrijeme Drugog svjetskog rata ukupnom obavještajnom djelatnošću rukovodio je premijer, a zatim je određeno da se MI-5 nalazi unutar Ministarstva unutarnjih poslova, a MI-6 Ministarstva vanjskih poslova, dok su vojna i pomorska obavještajna služba bile vezane za ministra rata, odnosno admiralitet.⁶⁰⁴ Posebno je zanimljiva činjenica kako se u Velikoj Britaniji službeno nije priznavalo postojanje MI-6 i MI-5, a niti tadašnji britanski Zakon o službenim tajnama nije predviđao postojanje takvih službi sigurnosti. Za rad službi sigurnosti u Velikoj Britaniji neposredno je bio odgovoran predsjednik vlade koji je u načelu jedini imao pristup sjednicama Zajedničkog obavještajnog odbora (*Joint Intelligence Committee*) koji je najviše tijelo britanskih obavještajnih i službi sigurnosti, a čine ga šefovi službe MI-5, MI-6 i vojne obavještajne službe. Unutar britanskog obavještajnog sustava djeluju obavještajna služba – MI-6, vojnoobavještajna služba ili Obrambena obavještajna služba pod čijom se ingerencijom nalazi obavještajna služba kopnene vojske, pomorska obavještajna služba i obavještajna služba ratnog zrakoplovstva, zatim Služba sigurnosti – MI-5, terenska služba sigurnosti (*Field Security Service*, FSS), specijalni ogranak *Scotland Yarda* te Vladina uprava za komunikacije (Prikaz 24).⁶⁰⁵

Tajna obavještajna služba ili MI-6⁶⁰⁶ (eng. *British Secret Intelligence Service*) nalazila se unutar Foreign Office, odnosno britanskog Ministarstva vanjskih poslova i za njezin rad formalno je bio odgovoran ministar vanjskih poslova. Pošto je rad MI-6 bio ilegalan, niti

⁶⁰³ Detaljnija razmatranja o razvoju britanskog obavještajno-sigurnosnog sustava vidi u: Grizold, Tatalović i Cvrtila 1999, 152-190., Jeffrey 1987, 55-85.; Wark 1987, 85-104.; Bennet 1987, 130-153.; Aldrich 2005, 14-50.; Scott Lucas i Morris 2005, 84-110.

⁶⁰⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 80.

⁶⁰⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 82.

⁶⁰⁶ Vidi više u: Lerner i Knight 2004, 262-263.

Foreign Office nije priznavao njegovo postojanje, a djelatnost, kadrovi i organizacija MI-6 bile su tajne. U svom obavještajnom djelovanju prema inozemstvu, MI-6 koristio je razne mogućnosti, ustanove i organizacije kao paravan za prikupljanje obavještajnih podataka. To su bila britanska diplomatsko-konzularna predstavništva, trgovinska, turistička i slična predstavništva, poduzeća, agencije te razni pojedinci koji su boravili u inozemstvu te različite institucije u samoj zemlji. MI-6 je svoju osnovnu djelatnost razvijao preko svojih pripadnika u britanskim diplomatskim i drugim predstavništvima u inozemstvu te preko britanskih institucija čija je djelatnost bila okrenuta prema inozemstvu kao što su „British Council“, Centralni ured za informacije, „British Broadcasting Corporation“ (BBC), „Chatham House“ te Kraljevski institut za međunarodne odnose, „School of Slavonic Studies“ pri londonskom Sveučilištu. MI-6 je preko svojih obavještajca prikupljao podatke političkog, ekonomskog vojnog i drugog sadržaja koje su bile od interesa za vanjsku politiku Velike Britanije. Kadrovi za MI-6 birali su se pažljivo, uglavnom među studentima britanskih sveučilišta gdje su se potencijalni kandidati pronalazili još za vrijeme studija. Obavještajna služba imala je svoje pripadnike među sveučilišnim profesorima koji su pratili razvoj najposobnijih studenta i zatim im davali preporuke za rad u obavještajnoj službi. Prema podacima kojima je raspolagao SDB, MI-6 je imao do 40 odjela, pa se tako Odjel za sigurnost bavio protuobavještajnom djelatnošću, odnosno zaštitom britanskih predstavništava u inozemstvu. U inozemstvu je navedeni odjel imao svoje regionalne predstavnike koji su se brinuli o osiguranju predstavništava, a njihovi službenici su kontrolirali zaposleno osoblje, pogotovo domicilno stanovništvo koje se zapošljavalo u britanskim predstavništvima.⁶⁰⁷

Vojnoobavještajna britanska služba ili *Defence Intelligence Service* (DIS) nalazila se u sastavu Ministarstva obrane te je osnovana 1964. sa zadaćom organizacije, kontrole i koordinacije rada svih obavještajno – sigurnosnih službi Ministarstva obrane (Prikaz 25). Po ukupnoj brojnosti i tehničkoj opremljenosti bila je jedna od najznačajnijih britanskih službi, a primarna djelatnost bila je prikupljanje i obrada obavještajnih podataka o stranim vojskama s naglaskom na ustroj, naoružanje i sastav vojnih snaga. Pod neposrednom kontrolom DIS-a nalazio se i Institut za strateške studije u Londonu koji je prikupljao podatke o broju, naoružanju i opremi svih oružanih snaga u svijetu te je izdavao publikaciju „Military Balance“. U sastavu DIS-a nalazila se obavještajna služba kopnene vojske (eng. *Military Intelligence*, MI) koja je u inozemstvu djelovala preko vojnih izaslanika, ali i diplomatskih te trgovinskih predstavništava s ciljem prikupljanja obavještajnih podataka o stranim oružanim

⁶⁰⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 1987, 83.-85.

snagama, ljudskim i materijalnim resursima, političkim, socijalnim i ekonomskim prilikama zbog što boljeg upoznavanja vojnog, industrijskog i ekonomskog potencijala, topografskih karakteristika i meteoroloških prilika određenih stranih zemalja.

Unutar DIS-a djelovala je i pomorska obavještajna služba (eng. *Naval Intelligence*, NI) koja je s obzirom na dugu i jaku pomorsku tradiciju Velike Britanije bila jedna od najstarijih britanskih obavještajnih službi. NI je organizacijski pripadala Admiraltetu te je prikupljala obavještajne podatke o ratnim i trgovačkim brodovima stranih zemalja, kapacitetu luka, pokretima i lokacijama ratnih brodova te o specifičnim karakteristikama obale i samih luka. U inozemstvu su ovu službu predstavljali pomorski atašei koji su se u najvećoj mjeri bavili opservatorsko-izviđačkom djelatnošću, a časnici NI radili su pod krinkom službenika konzulata, agenata osiguravajućih i pomorskih društava ili predstavnika raznih poduzeća. U svrhu prikupljanja obavještajnih podataka, NI je posebno koristio poduzeće *Lloyd Register* čiji su predstavnici imali mogućnosti dolaska do najrazličitijih vrsta podataka iz područja pomorskog gospodarstva stranih zemalja.

Najmlađa vojnoobavještajna britanska služba u sastavu DIS-a bila je obavještajna služba ratnog zrakoplovstva (eng. *Air Force Intelligence*, AFI) koja je prikupljala podatke o zrakoplovnim snagama stranih zemalja, njihovom zapovjednom kadru, konstrukciji i modelu letjelica, rasporedu i opremljenosti aerodroma te sustavu protuzračne obrane. U inozemstvu je djelovala preko zrakoplovnih atašea pri britanskim diplomatsko-konzularnim predstavništvima te preko raznih stručnjaka za zrakoplovstvo koji su obično djelovali pod krinkom nekog legalnog zanimanja.⁶⁰⁸

Britanske protuobavještajne službe bile su MI-5, Terenska služba sigurnosti (eng. *Field Security Service*, FSS), Specijalni ogranak Scotland Yarda (eng. *Special Branch – Scotland Yard* ili *Metropolitan Police of London*). MI-5 ili kolokvijalno nazivana Služba sigurnosti (eng. *British Security Service*)⁶⁰⁹ bila je samostalna organizacija koja je vodila cjelokupnu protuobavještajnu djelatnost Velike Britanije, odnosno bila je nadležna za unutarnju sigurnost zemlje (Prikaz 26). Do završetka Drugog svjetskog rata postojala je tradicija prema kojoj je šef MI-5 bio osoba iz oružanih snaga, međutim nakon završetka rata direktor MI-5 bila je civilna osoba odgovorna ministru unutarnjih poslova. Osnovna djelatnost MI-5 provodila se na britanskom teritoriju, ali je služba djelovala i u stranim zemljama gdje su postojali izraženi britanski interesi. Predstavnici ove službe pojavljivali su se u inozemstvu prilikom obrade obavještajnih centara te tijekom političkih pokreta ili postojanja organizacija koje su

⁶⁰⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 86.-87.

⁶⁰⁹ Vidi više u: Lerner i Knight 2004, 260-261.

provodile aktivnosti protiv Velike Britanije. Jedna od glavnih zadaća MI-5 bila je borba protiv stranih obavještajnih službi koje su djelovale u Velikoj Britaniji, a bila je i odgovorna za čuvanje državnih tajni, raznih znanstvenih otkrića, podataka o novom naoružanju i slično. MI-5 imao je status strogo tajne službe i kao takav nije imao izvršne ovlasti, nego je poslove za njegove potrebe (npr. uhićenja, pretresi) obavljao Scotland Yard.

FSS bio je protuobavještajna služba britanskih oružanih snaga na stranim ili okupiranim teritorijima, a njezin zadatak bila je obrada političkih organizacija i pokreta na teritoriju na kojem su bile stacionirane britanske snage, a djelovala je i ofenzivno u cilju prikupljanja informacija s teritorija zemalja koja su graničila s područjima na kojima su se nalazile britanske oružane snage. S obzirom na SDB, ova služba djelovala je prema Jugoslaviji iz obavještajnih centara i punktova u Austriji i Italiji (centar De Valerija u Trstu) u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata te je stoga bila interesantna jugoslavenskoj službi. Prema ocjeni SDS-a Specijalni ogranak Scotland Yarda predstavljao svojevrstu političku policiju i policiju za strance. Usmjeravao ga je MI-5, a u svom radu koristio se policijom i njezinim mogućnostima te zakonskim ovlastima. Specijalni ogranak bio je nadležan za uhićenja agenata stranih obavještajnih službi, pripremao je i prikupljao dokazni materijal za suđenja stranim agentima, obrađivao je strana diplomatska predstavništva u Velikoj Britaniji i kontrolirao je boravak i kretanja stranih državljana, a također se brinuo o zaštiti članova kraljevske kuće i ministara, pogotovo tijekom njihovog boravka u inozemstvu.⁶¹⁰

Vladina uprava za komunikacije (eng. *Government Communications Headquarters, GCHQ*) bavila se obavještajnim i protuobavještajnim radom za potrebe britanskog obavještajno-sigurnosnog sustava na način da je elektroničkim putem prisluškivala sredstva veze te dešifrirala poruke protivnika. Ova uprava imala je specifičan položaj jer se nalazila u sastavu i pod kontrolom civilne obavještajne službe, a nije pripadala vojnoobavještajnoj službi, ali je ipak radila iz jednu i za drugu službu. GCHQ smatrala se najvećom od svih britanskih službi, a njezin stupanj tajnosti bio je iznimno velik zbog činjenice da je šiframa i kodovima prenosila najpovjerljivije podatke diplomatskog i vojnog karaktera (Prikaz 27).⁶¹¹

Za jugoslavenske službe, interesantne su bile britanske specijalne snage (eng. *Special Air Service, SAS*) zbog činjenice da se izvjestan broj jugoslavenskih državljana nalazio u sastavu tih specijalnih jedinica. SAS je bio namijenjen za izvođenje diverzija u zrakoplovnim i pomorskim bazama, za prikupljanje obavještajno-izviđačkih podataka i vođenje psihološko -

⁶¹⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 87.-89.

⁶¹¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 89.-90.

propagandnog rata u svim terenskim i vremenskim uvjetima. Što se tiče obavještajne djelatnosti, pripadnici SAS-a bili su obučeni za prikupljanje podataka o zračno-desantnim i pomorsko – desantnim prostorima, o borbenom rasporedu i pokretima snaga protivnika te podataka o raketno – nuklearnim ciljevima, novom naoružanju protivnike te o stvaranju agenture. Za službu u SAS-u birali su se pojedinci izvanrednih psihofizičkih sposobnosti koji su morali proći izuzetno napornu i sveobuhvatnu obuku. Zbog činjenice o prisutnosti osoba jugoslavenskog porijekla, a s obzirom na navedene zadaće ove postrojbe, SDB je imao pretpostavku kako britanska obavještajna služba ima određen plan za moguće djelovanje u Jugoslaviji pa je posvećivala pozornost ovoj postrojbi.⁶¹²

U promatranom razdoblju, aktivnost britanske obavještajne službe (Prikaz 28) prema SFRJ bila je usmjerena na istraživanja ekonomske situacije u zemlji, međunarodne aktivnosti Jugoslavije, odraza vojne intervencije SSSR-a u Afganistanu na SFRJ te na suradnju jugoslavenske države s istočnoeuropskim zemljama, posebice sa Sovjetskim Savezom. Unutar ovih istraživanja postojao je izvjestan broj pitanja za koje se britanska služba kontinuirano zanimala kao što je bilo stanje u Savezu komunista Jugoslavije, međunacionalni odnosi te odnos između države i Katoličke Crkve. Posebno je bila izražena aktivnost britanskih diplomatsko – konzularnih predstavnika u Beogradu koji su između ostalog, izmjenjivali dojmove o SFRJ s ostalim DK predstavnicima, pogotovo Amerikancima. Jednako tako, vojni predstavnici izmjenjivali su svoja saznanja s vojnim izaslanicima zemalja pripadnica NATO-a. Legalne mogućnosti prikupljanja podataka o Jugoslaviji crpili su novinari, lektori i drugi britanski državljani koji su podatke provjeravali i na terenu. Tako je urednik sekcije BBC-ja za istočnoeuropske zemlje, P.U., obilazio Ljubljanu, Sarajevo, Zagreb i Beograd, pritom ostvarujući kontakte s jugoslavenskim građanima, pretežito iz područja informiranja, pri čemu je prikupljao podatke o hrvatskom, srpskom i albanskom nacionalizmu te utjecaj na događanja u Iranu na muslimanski nacionalizam u SFRJ. Što se tiče kategorije tzv. unutarnjeg neprijatelja, pripadnici britanske službe nisu imali običaj stupati u kontakt s njima što je značilo kako se nisu htjeli kompromitirati zbog miješanja u unutarnje jugoslavenske prilike. Britanci su se posebno interesirali za situaciju na Kosovu gdje su stvarali veze i poznanstva s jugoslavenskim građanima te preko njih su prikupljali podatke o situaciji na Kosovu i susjednoj Albaniji. O događanjima na Kosovu 1981. britanska obavještajna služba bila je vrlo dobro informirana te su ocijenili kako će albanski nacionalizam na Kosovu predstavljati stalnu prijetnju stabilnosti SFRJ, a posebno su

⁶¹² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 91.-92.

istraživali u kojoj je mjeri sovjetska obavještajna služba bila umiješana u događaje na Kosovu.⁶¹³

Kao što je prethodno navedeno, britanska obavještajna služba velikim dijelom je svoju obavještajnu djelatnost u Jugoslaviji obavljala putem legalnih metoda, u prvom redu preko diplomatsko-konzularnih predstavnika. U SFRJ su postojala dva diplomatsko-konzularna predstavništva Velike Britanije i to veleposlanstvo u Beogradu i generalni konzulat u Zagrebu s jurisdikcijskim područjem u SR Hrvatskoj i SR Sloveniji. Nositelji poslova u britanskom veleposlanstvu bili su podijeljeni u nekoliko sekcija i činili su ih obrazovani kadrovi koji su poznavali ne samo jugoslavenske prilike, već i situaciju na širem području Balkana. Kao što je i sam SDB isticao, za razliku od drugih zapadnih predstavništava, Britanci su nastupali taktično, postupno i nenapadno, a do velikog dijela svojih saznanja dolazili su koristeći legalne metode. U obavještajnom radu preko DK predstavništava, treba istaknuti činjenicu koja im je uvelike pomagala britanskoj službi, a to je da su britanski građani na radu u inozemstvu bili dužni svoje veleposlanstvo i konzulat obavještavati o interesantnim podacima.

U posttitovskom razdoblju, jačao je interes Velike Britanije za Jugoslaviju što se manifestiralo kroz jačanje kadrova u njihovim predstavništvima te postavljanje iskusnih obavještajaca i stručnjaka na pojedina radna mjesta, ali i vraćanje iskusnih diplomata u SFRJ koji su već dva ili tri puta obnašali diplomatsko-konzularne dužnosti u Jugoslaviji.⁶¹⁴ DK predstavnici bili su vrlo aktivno u ostvarivanju kontakata s jugoslavenskim građanima, pogotovo nositeljima političkog, ekonomskog i kulturnog života Jugoslavije, a koji su bili perspektivni intelektualci. Posebno su prednost davali pojedincima koji potječu iz obitelji ili struktura u kojima je već bio ostvaren britanski utjecaj. Glavne teme istraživanja britanskih diplomata bile su razvoj političkog sustava nakon smrti Tita, funkcioniranje i promjene unutar vodećeg jugoslavenskog političkog kadra, rast nacionalističkih struja kao opozicija SKJ, sklonost mijenjanja aktualnog političkog stanja, stanje u oružanim snagama i moralno-političko raspoloženje njihovih pripadnike te položaj i djelatnost vjerskih zajednica. Također, britanska služba je položaj Jugoslavije ocijenila kao idealan teren pogodan za obavještajno djelovanje prema ostalim istočnoeuropskim zemljama. U prilog tome govori kako je britansko vojno izaslanstvo u Beogradu bilo povezano s izaslanstvima Velike Britanije u Sofiji, Bukureštu, Budimpešti, Beču, Rimu i Ateni što znači kako je cjelokupni prostor južne i

⁶¹³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 102.-105.

⁶¹⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 105.

jugoistočne Europe bio uvezan i na taj način je britanska obavještajna služba djelovala u na prostoru između zapadnog i istočnog bloka.⁶¹⁵

Osoblje britanskog veleposlanstva u Beogradu bilo je raspoređeno prema tematskim sekcijama pa su tako postojale vojna, politička, ekonomska, kulturno-informativna i konzularno-administrativna sekcija. Voditelj navedenih sekcija bio je savjetnik koji u odsutnosti veleposlanika obnaša dužnost otpravnika poslova i u pravilu je bio obavještajac, a koji je prethodno boravio u Jugoslaviji na diplomatskoj dužnosti. Posebnost vojne sekcije britanskog veleposlanstva očitovale se u uzajamnoj suradnji između vojnih predstavnika Velike Britanije i SAD-a te s drugim vojnim predstavnicima zapadnih zemalja u Beogradu. Prema saznanjima SDB-a, britanski vojni predstavnici prije dolaska u Jugoslaviju prolazili su dvomjesečnu obuku o korištenju fototehnike i primjeni načela opservacije vojnih objekata te nisu prolazili dio o radu s klasičnom agencijom. Jednako tako, u promatranom razdoblju, SDB nije zabilježio klasično obavještajno djelovanje iz britanskog veleposlanstva što govori o tome kako su legalne metode imale primat u britanskom obavještajnom djelovanju, ali o postojanju mogućnosti kako se SDB nije mogao kvalitetno suprotstavljati britanskoj službi koja je imala dugu i jaku tradiciju obavještajnog djelovanja.⁶¹⁶

Britanska obavještajna služba u svojim je obavještajnim aktivnostima prema Jugoslaviji koristila novinare, znanstvenike i druge britanske građane koji su posjećivali SFRJ i na temelju ostvarenih legalnih kontakata s jugoslavenskim državljanima dolazili do obavještajnih podataka. U pravilu su to bili iskusni stručnjaci za Balkan ili Jugoslaviju, poznavali su jugoslavenske jezike te su imali širok krug poznanika na jugoslavenskom teritoriju. Provodili su istraživanja također o aktualnoj političkoj situaciji u SFRJ, raspoloženju građana, vanjskoj politici Jugoslavije s naglaskom na odnose prema zemljama Varšavskog ugovora i Pokreta nesvrstanih te stanje u sektoru obrane sukladno interesima NATO-a. Osim iskusnih britanskih novinara i znanstvenika koji su boravili u Jugoslaviji, postojala je i kategorija britanskih građana koji su navodno „iz hobija“ obavljali pojedine obavještajno-izviđačke zadatke, a najčešće su opservirali aerodrome i željeznička postrojenja i prikupljali su najraznovrsnije obavještajne podatke.⁶¹⁷

U svom obavještajnom i propagandnom djelovanju prema Jugoslaviji, britanska služba koristila je raznovrsne civilne institucije koje su radile za neku od obavještajnih organizacija

⁶¹⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 105.-106.

⁶¹⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 106.

⁶¹⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 109.-110.

Velike Britanije. Središnje mjesto zauzimao je „British Council“ koji je bio britanska institucija osnovana s zadatkom održavanja kulturnih veza Velike Britanije s drugim državama. U Jugoslaviji, „British Council“ je imao svoja predstavništva u Beogradu i Zagrebu te je surađivao sa sveučilištima i znanstvenim institucijama, a organizirao je razne specijalizacije i razmjenu znanstvenika. Ova institucija je bila vrlo pogodna za obavještajni rad te ju je britanska služba itekako koristila jer je zbog svog legalnog nastupa ostvarivala uvid u određene društvene sredine, a jedan od načina je bio putem svojih godišnjih izvješća u kojima je između ostalog, davala i procjenu političke situacije u Jugoslaviji.⁶¹⁸ Od ostalih institucija koje je britanska služba koristila u djelatnosti prema SFRJ bili su Institut za strateške studije, BBC, Uprava za tisak Foreign Officea, Međunarodna kvekerska organizacija, Britanska škola za nacionalnu obranu (eng. *Imperial Defence College*), Agencija „Reuter“, „Amnesty International“ te „Vilton Park“ u Londonu. Osim institucija, britanskoj službi, mogućnost za pronalaženje pojedinaca za vrbovanje agenture koja bi prikupljala obavještajne podatke, davala je razmjena stipendista, specijalizanata, sveučilišnih profesora, kulturnih i prosvjetnih radnika između SFRJ i Velike Britanije. Poseban problem, kako ga je istaknuo SDB, bio je odlazak istaknutih jugoslavenskih pravnika, ekonomista, politologa i znanstvenika na stručno usavršavanje u Veliku Britaniju gdje su bili izloženi mogućim kontaktima s britanskom službom. Stoga je jugoslavenska služba nastojala stvarati operativne pozicije među jugoslavenskim građanima koji su privremeno ili stalno boravili u Velikoj Britaniji.⁶¹⁹

Veliki nedostatak SDB-a bio je nekvalitetno suprotstavljanje britanskoj službi jer zapravo nisu imali konkretnijih saznanja o stvarnoj obavještajnoj djelatnosti Britanaca nego su svoje protuobavještajno djelovanje usmjerili na praćenje legalnih aktivnosti osoba za koje su sumnjali kako rade za britansku službu. Drugim riječima, Britanci su stvorili jake operativne pozicije na cjelokupnom prostoru Balkana i Mediterana gdje osamdesetih godina ponovno jačaju svoju političku, ekonomsku i vojnu prisutnost, a SDB opterećen unutarnjim problemima SFRJ nije se mogao kvalitetno suprotstavljati po ovoj liniji rada što se posebno očituje na manjkavom djelovanju naspram britanske obavještajne službe.⁶²⁰

⁶¹⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 111.

⁶¹⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 118.

⁶²⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 120.-121.

7.2.1. Operativni rad SDS Centar Split prema Britanskoj obavještajnoj službi

U suprotstavljanju britanskoj obavještajnoj službi, SDS Centar Split svoj operativni rad usmjerio je na praćenje i nadziranje aktivnosti britanskih diplomatsko-konzularnih predstavnika prilikom njihovog boravka u Dalmaciji. Osim dolaska diplomatskog osoblja, Centar Split je vodio obradu nad Počasnim konzulatom Velike Britanije u Splitu zbog sumnje u moguće obavještajno djelovanje preko navedene institucije. Što se tiče dolaska britanskog diplomatskog osoblja iz Beograda i Zagreba, oni su najčešće bili usko vezani uz poslovnu suradnju dalmatinskih i britanskih poduzeća te posjete ratnih brodova britanske mornarice jadranskim lukama.

Osim navedenih slučajeva, SDS Centar Split zaveo je u prethodnu operativnu obradu dva jugoslavenska državljanina s područja Splita zbog osnovane sumnje obavljanja obavještajne djelatnosti za britanske službe. Slučajevi navedene dvojice bili su usko povezani s aktivnosti britanskog diplomatsko-konzularnog osoblja što kako će se u daljnjem tekstu pokazati nikako nije bila slučajnost. Istovremeno, SDS je u promatranom razdoblju pomoću operativne kontrole nadzirao aktivnosti britanskog državljanina sir F.M. zbog sumnje kako je kuća u njegovom vlasništvu na Korčuli bila jedan od obavještajnih punktova britanske službe u Jugoslaviji, a što je detaljnije obrađeno u daljnjem tekstu ovog potpoglavlja.

U promatranom razdoblju, britansko diplomatsko-konzularno osoblje najčešće je dolazilo na dalmatinsko područje zbog mogućnosti ulaganja britanskog kapitala u tamošnja poduzeća. Britanci su obilazili sve značajnije radne organizacije u Dalmaciji s ciljem suradnje s britanskim tvrtkama. U informaciji SDS Centra Split iz lipnja 1980. u kojoj se obrađuje posjeta generalnog konzula Velike Britanije Glyna Daviesa „Tvornici elektroda i ferolegura“ u Šibeniku, može se uočiti kako su tadašnji britanski ekonomski interesi bili okrenuti prema glavnom proizvodu ovog poduzeća. Iako je ovaj posjet bio isključivo ekonomske prirode, britansko konzularno osoblje je usputno prikupljalo podatke na legalan način o strukturi poduzeća, primanjima radnika te o svemu vezano uz proces proizvodnje.⁶²¹

Davies je ponovno boravio na području Centra Split 1983. kada je organizirao oproštajni posjet poduzećima u Dalmaciji prilikom čega je SDS primijenio operativno-tehničke mjere. Tajnim pretresom operativni djelatnici SDS-a pronašli su diktafon kojima je Davies snimao razgovore u tvrtkama kako bi ih kasnije mogao što iscrpnije analizirati. Jednako tako, među njegovim stvarima pronađeni su uredno vođeni fascikli o svakoj radnoj organizaciji koju je prema planu trebao posjetiti što nesumnjivo upućuje na to kako je nakon

⁶²¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 445, 23.6.1980.

posjeta vodio zabilješke uočenog stanja u dalmatinskim poduzećima.⁶²² Drugim riječima, Davies je iscrpno pratio i analizirao stanje i način poslovanja radnih organizacija u Dalmaciji, a pogotovo onih koji su imale poslovne kontakte sa stranim partnerima. Nesumnjivo su Britanci legalan način posjeta njihovih diplomatsko-konzularnih predstavnika iskorištavali kako bi dolazili do podataka ekonomske prirode što je sastavni dio legalnih i uobičajenih poslova i aktivnosti DKP-a i ne može se svrstati u obavještajne aktivnosti.

Da je tome tako, svjedoči i posjeta britanskog komercijalnog konzula Splitu koji je također obilasko poduzeća koristio za prikupljanje i analiziranje podataka od ekonomskog interesa. SDS je primjenom tajnog pretresa došao do konzulovih zabilješki iz kojih se vidio izražen interes za određena poduzeća poput tvornice glinice „Obrovac“, Splitske banke, „Jugovinil“ te brodogradilišta. O svim navedenim poduzećima bio je sastavljen temeljiti prikaz aktualnih problema proizvodnje te ostvareni dohodak.⁶²³ SDS je ovom podatku davao na važnosti za potvrdu indicija o obavještajnim aktivnostima Britanaca, međutim, također se radilo o sastavnom dijelu konzularnih i diplomatskih poslova što pokazuje sustavnu paranoju SDS-a kako se svi DK predstavnici bave obavještajnim poslom.

Osim iskazanog interesa za ekonomske podatke, SDS Centar Split zabilježio je i slučajeve britanskih diplomatsko-konzularnih predstavnika koji su pokazivali širok spektar interesa za pitanja iz domene politike. Tako se u prilikom boravka u Splitu generalni konzul Peter Rosling interesirao za političko raspoloženje u Dalmaciji, za stanje na Sveučilištu u Splitu u odnosu na političko angažiranje studenata te o odnosima s Katoličkom Crkvom. Ova saznanja su SDS-u davali suradnici-supružnici „Vedran“ i „Vjerna“ koji su bili u bliskom kontaktu s britanskim konzulom. Iako je SDS Centar Split primijenio operativno-tehničke mjere, iste nisu dala rezultate jer je konzul svoje zabilješke o posjetu uvijek nosio sa sobom.⁶²⁴ Naime, bio je itekako svjestan primjenjivanja SDS-ovih mjera te se ponašao oprezno. Rosling je ponovno posjetio Split prilikom čega je otvoreno izrazio sumnju u sustav samoupravljanje te postavljao pitanja o stanju na Kosovu. Iz ove posjete može se iščitati i opći stav britanske politike o Jugoslaviji koji je iznio konzul, odnosno Britancima je itekako bilo važno da SFRJ bude samostalna, stabilna i nesvrstana te će njihova politika davati podršku jedino ovakvoj Jugoslaviji.⁶²⁵

Intenziviranje britanskog interesa za jugoslavensku ekonomiju te korištenje legalnog načina za prikupljanje obavještajnih podataka vidljivo je u dopisu britanskog veleposlanstva

⁶²² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 340, 25.7.1983.

⁶²³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 490, 21.12.1982.

⁶²⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 95, 9.3.1981.

⁶²⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 268, 28.7.1982.

iz Beogradu upućenog Komercijalnoj banci u Zadru. Naime, jugoslavenski državljanin obavijestio je djelatnike SDS Centar Split o ovom dopisu u kojem Britanci mole zadarsku banku da im ispuni upitnik s kreditnim informacijama o poslovanju poduzeća „Jugoslavenska tankerska plovidba Zadar“. Istovremeno, mada zasigurno ne slučajno, na adresu navedenog poduzeća pristiglo je pismo od britanske državljanke zaposlene u izdavačkoj kući u Londonu koja se bavi temama iz pomorske industrije. Naime, dotična je uz obrazloženje pisanja članka o jugoslavenskoj pomorskoj industriji, tražila informacije o zadarskom tankerskom poduzeću, njihovom godišnjem prometu te o svim razvojnim promjenama u poduzeću.⁶²⁶ Nesumnjivo je ovdje riječ o interesu Britanaca za navedeni sektor i pokušaju prikupljanja mogućih povjerljivih podataka putem različitih izvora. Jednako tako, SDS Centar Split smatrao je kako uspio je spriječiti davanje podataka koji su mogli biti povjerljivi zbog postojanja društvene samozaštite jer je građanin koji je ustupio britanski dopis SDS-u uočio potencijalno djelovanje britanskih obavještajnih struktura.

S obzirom na uočen velik intenzitet posjeta britanskih diplomatsko-konzularnih predstavnika dalmatinskim radnim organizacijama, SDS Centar Split zaključio je kako se trebaju maksimalno angažirati u poduzećima za koja je uočen britanski interes na način da služba treba stvoriti više operativnih pozicija kako bi mogla kvalitetno pratiti rad i predmete interesa britanskih predstavnika.⁶²⁷ Objašnjenje zašto Britanci žele intenzivirati poslovnu suradnju između SFRJ i Velike Britanije je iznio prvi tajnik ekonomske sekcije u britanskom veleposlanstvu Gordon Johnston prilikom svog posjeta Zadru. Naime, njegov interes za povećanjem ekonomske suradnje rezultat je naloga britanske premijerke Margaret Thatcher Ministarstvu vanjskih poslova Velike Britanije da analiziraju sva diplomatsko-konzularna i trgovinska predstavništva u svijetu u cilju racionalizacije i štednje.⁶²⁸ S tim u vidu, britanska predstavništva s najslabijim rezultatima trebala su biti zatvorena što je uzrokovalo pojačani interes Britanaca za istraživanje jugoslavenskog tržišta i sklapanje poslovne suradnje kako bi spriječili zatvaranje svog veleposlanstva u Beogradu.

Osim obavještajne djelatnosti u okviru prikupljanja ekonomskih podataka, britanski diplomatsko-konzularni predstavnici okupljali su se na otoku Korčuli za koji je SDS procijenio kako je jedan od punktova britanske službe. Središnja poveznica oko koje se okupljalo britansko diplomatsko-konzularno i vojno osoblje je sir Fitzroy Maclean nad kojim je SDS zaveo operativnu kontrolu još 1975. zbog indikativne povezanosti s britanskom obavještajnom službom. General Maclean bio je šef britanske vojne misije pri vrhovnom

⁶²⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 571, 12.9.1986.

⁶²⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 602, 14.10.1986.

⁶²⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 292, 17.5.1988.

štabu NOVJ te osobni prijatelj Tita. Na temelju svojih ratnih zasluga i Titove intervencije Maclean je dobio dozvolu za kupnju kuće što je bio izuzetak jer strani državljani nisu mogli kupovati nekretnine u Jugoslaviji. Maclean je u svojim nastupima uvijek naglašavao prijateljstvo Jugoslavije i Velike Britanije te svoju povezanost s Titom. Na otoku je stvorio širok krug veza i poznanstava, a često je kod sebe okupljao veći broj istaknutih Britanaca od kojih su mnogi bili iz vojnih i diplomatskih krugova. SDS je analizirajući Korčulu za vrijeme i nakon rata zaključio kako je otok uvijek ostao punkt engleskih vojno-obavještajnih interesa zbog svog geografsko-strateškog značaja, ali i zbog široke mogućnosti obavljanja obavještajnih aktivnosti.⁶²⁹ S obzirom na brojnost britanskih diplomatskih i vojnih predstavnika koji su dolazili na Korčulu odsjedajući upravo u kući Macleana, SDS je smatrao kako je Korčula i u poslijeratnom razdoblju ostala obavještajni punkt engleske službe.⁶³⁰

SDS Centar Split je pratio engleske državljane koji su dolazili na Korčulu te ustanovio kako se uglavnom radilo o bivšim obavještajcima, visokim časnicima i novinarima. Indikativno je bilo i to što za velik broj Engleza nije postojala prijava boravka što ukazuje na mogućnost zatajenja dolaska na otok.⁶³¹ Aktivnost Macleana se očitovala u dolasku na Korčulu gdje bi kroz razgovor nastojao prikupljati saznanja. Pa je tako došao na otok u travnju 1980. te nastojao prikupiti informacije o općem raspoloženju vezano za očekivanu Titovu smrt.⁶³² Osim što je na ovakav način prikupljao saznanja, SDS je preko suradnika „London“ dolazio do podataka o njegovoj ostaloj obavještajnoj aktivnosti. Maclean je često putovao, jer je, osim što je bio predsjednik jugoslavensko-engleskog društva imao je i dužnost predsjednika društva sovjetsko-engleskog prijateljstva što je SDS-u bila potvrda kako britanska obavještajna služba nastoji koristiti ratne i publicističke zasluge Macleana u svom radu prema komunističkim zemljama.⁶³³

Prilikom organiziranja svadbe za svog posinka na Korčuli, Maclean je na popis uzvanika, kojeg se domogao SDS, stavio velike grupe osoba iz korčulanskih starih obitelji među kojima su bile i osobe za koje je služba ranije utvrdila kako su bili u vezi s pripadnicima engleske službe. Osim navedene skupine, Maclean je pozvao i britanskog veleposlanika u SFRJ te ostalo diplomatsko i vojno osoblje. Na svadbu su, dakle, bile pozvane osobe koje su na bilo koji način dolazile u kontakt s britanskom obavještajnom

⁶²⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 116, 30.3.1983.

⁶³⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 606, 18.9.1980.

⁶³¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 606, 18.9.1980.

⁶³² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 378, 26.5.1980.

⁶³³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 710, 30.10.1980.

službom te pojedinci iz tadašnjih obavještajnih struktura Velike Britanije.⁶³⁴ Nesumnjivo je kako je Maclean bio idealna osoba za okupljanje britanskih obavještajca, jer je uživao velik ugled u Jugoslaviji, ali i u Velikoj Britaniji te ostvarena brojna poznanstva i veze u SFRJ preko kojih je mogao stvarati svoje izvore podataka.

U promatranom razdoblju SDS je vodio obradu objekta Počasnog konzulata Velike Britanije u Splitu zbog sumnje u obavještajno djelovanje. Do saznanja o aktivnostima u Počasnom konzulatu, SDS je dolazio preko već spomenutih suradnika-supružnika „Vedran“ i „Vjerna“. Suradnica „Vjerna“ bila je službenica u konzulatu te je stoga imala dobru poziciju za davanje saznanja SDS-u.⁶³⁵ Njezinog supruga „Vedrana“ SDS je deregistrirao kao suradnika jer nije informirao službu o brojnim kontaktima koje je ostvarivao sa aktualnim i bivšim britanskim diplomatsko-konzularnim predstavnicima.⁶³⁶ Suradnici-supružnici najviše su izvješćivali službu o aktivnostima britanskog diplomatskog osoblja i počasnog konzula Alekse Mekjaviča koji je također bio u povremenim kontaktima sa SDS-om. Mekjaviča je SDS okarakterizirao kao osobu koja daje određena operativno interesantna saznanja, ali ne ulazi u bit kontakata,⁶³⁷ a osim sa SDS-om, Mekjavič je bio i u dugogodišnjem kontaktu s OB JNA.⁶³⁸ Mekjavič je bio domaćin prilikom dolaska britanskih diplomatsko-konzularnih predstavnika te s njima obilazio tvornice i sudjelovao u svim protokolarnim obavezama koje bi se održavale prilikom dolaska britanskih ratnih brodova.

Kroz dolaske brodova ratne mornarice Velike Britanije, SDS Centar Split je također pratio aktivnosti britanskih diplomatsko-konzularnih predstavnika koji su tom prilikom, kako je bila uobičajena praksa, dolazili u Split i Dubrovnik. Tijekom posjeta brodova, osim što je nadzirao britansko diplomatsko-konzularno osoblje, SDS je u suradnji s OB JNA poduzimao mjere prema britanskom vojnom kontingentu. Britanski časnici ipak su bili otvoreniji prilikom protokolarnih susreta pa su se kroz razgovore interesirali za jugoslavensku mornaricu na Jadranu te odnose SFRJ sa zemljama Varšavskog ugovora, pogotovo sa SSSR-om.⁶³⁹ Tijekom boravka brodova, SDS je poduzimao mjere tajne pratnje i tajnog pretresa prema diplomatsko-konzularnim predstavnicima te je vidljivo kako su Britanci itekako bili oprezni i svjesni primjene mjera SDS-a. Tako su prilikom tajnog pretresa u hotelskoj sobi pomorskog atašea Michaela Killicka, operativni djelatnici SDS-a primijetili

⁶³⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 185, 27.4.1983.

⁶³⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 557, 23.11.1983.

⁶³⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 189, 1.4.1985.

⁶³⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 216, 13.4.1988.

⁶³⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 199, 28.3.1985.

⁶³⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 383, 29.5.1980.

kako je Britanac ostavio niz lako uočljivih zamki, odnosno, Killick je primijenio protumjere ne bi li uočio kako su mu operativci SDS-a izvršili pretres stvari u sobi.⁶⁴⁰

Tijekom posjete britanske fregate „Ariadne“ Dubrovniku u listopadu 1983. SDS je uočio kako su se diplomatsko-konzularni predstavnici unaprijed posebno pripremili za realizaciju programa posjete brodova te su unaprijed imali određene teme za razgovore na koktelima i svečanim ručkovima, a najviše su se interesirali za funkcioniranje i jednogodišnju izmjenu Predsjedništva SFRJ. Boravak u Dubrovniku zbog posjete brodova, britanski veleposlanik Kenneth Scott iskoristio je kako bi otišao na Korčulu u posjetu Fitzroyu Macleanu⁶⁴¹ Ova posjeta je ocijenjena kao indikativna s obzirom na sumnju SDS-a kako se na Korčuli nalazio punkt britanske obavještajne službe te potencijalno ukazuje na povezanost britanskog diplomatsko-konzularnog osoblja s Macleanom koji je okupljao britanske obavještajce, međutim, prema dokumentaciji SDS-a, sve je ostalo na indicijama bez potvrde.

Kao i kod ostalih zapadnih diplomatskih predstavnika, i Britanci su iskorištavali svoj dolazak u Dubrovnik tijekom boravka brodova, za provedbu opservatorsko-izviđačkih aktivnosti. Tako je pomoćnik britanskog vojnog izaslanika Allan Stephen Tallett u lipnju 1984. došao u Dubrovnik sa suprugom zbog realizacije programa posjete raketne fregate „Leander“. Tallett je ovaj dolazak iskoristio za nekoliko izleta u Boku Kotorsku te je SDS uočio kako je jednom prilikom na izlet pozvao i zapovjednika raketne fregate. Dvojac se zadržao na ručku u Tivtu u restoranu na obali odakle se pružao pogled na Remontni zavod „Veljko Vlahović“. Imajući na umu povezanost izleta diplomatsko-konzularnih predstavnika u Boku Kotorsku zbog opservacije, SDS je i ovo putovanje Britanaca doveo u vezu s takvim aktivnostima. Osim toga, SDS Centar Split je zamijetio kako je Tallett u svoje aktivnosti uključio i suprugu. Nadzorom nad Tallettom operativci SDS-a su zabilježili njegovo putovanje sa suprugom na poluotok Pelješac. Pri tome su se zadržali u mjestu Trpanj gdje on nije izlazio iz automobila, dok je njegova supruga prošetala trajektnim pristaništem te s različitih pozicija fotografirala tamošnju luku.⁶⁴² Iz navedenih primjera, vidljivo je kako su posjete brodova, britanski diplomatsko-konzularni predstavnici koristili kako bi osim protokolarnih dužnosti vršili opservatorske aktivnosti te kroz razgovore na koktelima i ručkovima prikupljali saznanja o određenim temama koje su zanimale njihovu državu na vanjskopolitičkom i obavještajnom planu.

Indikativna aktivnost Talletta potvrđena je i u dostupnim informacijama SDS-a o vođenju prethodne operativne obrade nad jugoslavenskim državljaninom J.B. Upravo zbog

⁶⁴⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 200, 9.6.1982.

⁶⁴¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 542, 15.11.1983.

⁶⁴² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 367, 22.6.1984.

kontakta s Talletom u Dubrovniku prilikom dolaska britanskih ratnih brodova te osjetljivosti njegovog radnog mjesta, SDS je zaveo J.B. u prethodnu operativnu obradu zbog osnovane sumnje u povezanost s britanskom obavještajnom službom. Naime, osim kontakta s Talletom, SDS je utvrdio kako je i britanski generalni konzul Peter Rosling upoznat s imenom J.B. Posebno problematično bilo je radno mjesto J.B. pošto je kao inženjer brodogradnje radio kao projektant čeličnih konstrukcija za podmornice u Specijalnoj proizvodnji za potrebe JNA brodogradilišta „Split“, a putovao je i London u vlastitom aranžmanu na izložbu jugoslavenskog naoružanja i opreme. Zbog svega navedenog, SDS je zaveo nad njim prethodnu operativnu obradu po britanskoj obavještajnoj službi.⁶⁴³

Daljnja saznanja SDS-a o J.B. potvrdila su njegove sumnjive aktivnosti pošto je rujnu 1984. ponovno otputovao u London na izložbu vojnog naoružanja i opreme pritom ne prijavivši svoj odlazak nadležnom šefu u specijalnoj proizvodnji, niti časniku JNA kojem je bio dužan podnositi pismeni izvještaj o svakom putovanju izvan SFRJ i o svakom kontaktu sa stranim državljanima. Drugim riječima, J.B. je očito prikrivao svoj boravak u Londonu. Iako je u specijalnoj proizvodnji podmornica bio zadužen za kontakte sa zemljama engleskog govornog području, nijednom u Londonu nije boravio službeno. SDS je počeo intenzivno pratiti njegovu aktivnost jer je kontaktirao s britanskim vojnim izaslanikom, a zbog prirode njegovog posla imao je pristup podacima klasificiranim kao vojna tajna poput planirane izgradnje novog kontingenta podmornica za potrebe JNA.⁶⁴⁴ Osim navedenog, posebno indikativnim za SDS bili su učestali kontakti između J.B. i D.M. koji je također bio zaveden u prethodnu operativnu obradu po britanskoj obavještajnoj službi.

D.M., iako je bio pravnik u Općoj bolnici Split, intenzivno se zanimao za vojna dostignuća i mogućnosti JNA. Da je bio veliki poznavatelj vojnog naoružanja i opreme, svjedoči i podatak kako je objavljivao feljtone u Slobodnoj Dalmaciji o povijesti mornarice u Drugom svjetskom ratu, gdje je posebno favorizirao britansku ratnu mornaricu.⁶⁴⁵ Osim navedenog, D.M. je iz Velike Britanije dobivao i vojno-stručni časopis za koji je u kontaktu s J.B. naveo kako ga je dobio od „svog Engleza“.⁶⁴⁶ SDS je uočio kako bi se nakon povratka iz Londona J.B. javljao D.M. te mu prezentirao dojmove s izložbe vojnog naoružanja i opreme. Iako se na prvu čini kako su obojica bili samo veliki zaljubljenici u naoružanje, saznanja koje je SDS prikupio o prirodi ovih kontakata ukazuju na obavještajnu djelatnost. U svakodnevnim kontaktima, dvojac je zajednički analizirao politička događanja u SFRJ i

⁶⁴³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 576, 23.11.1983.

⁶⁴⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 575, 10.10.1984.

⁶⁴⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 360, 1.7.1987.

⁶⁴⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 431, 31.7.1986.

inozemstvu te vojnu moć i druge elemente koji obuhvaćaju teme iz vojne strategije. Nad D.M. SDS je primijenio TKTR privremenog karaktera te utvrdio kako pismeno analizira i obrađuje podatke vojne prirode.⁶⁴⁷ U rujnu 1986. J.B. ponovno odlazi u London bez prijavljivanja nadležnima, a nakon povratka javlja se D.M. i telefonski ga obavještava o planu izgradnje vojnih brodova u Splitu, na što ga ovaj upozorava da ne detaljizira u razgovoru nego će razgovarati u gradu.⁶⁴⁸

Intenzivna aktivnost D.M. očitovala se i u prodornosti prema određenim osobama koje su zauzimale visoke pozicije u vojnim strukturama JNA. Kontaktirao je s visokim mornaričkim časnicima u vezi razmjene literature s vojno-stručnom problematikom.⁶⁴⁹ Prisustvovao je i vojno-stručnom predavanju časnika JNA za koji SDS nije mogao dokučiti na koji način se ubacio, jer je navedeno bilo rezervirano isključivo za vojno osoblje⁶⁵⁰, a svoju aktivnost je iskazao prilikom jedne svečanosti u Divuljama gdje je iskoristio priliku i obišao sve vojne objekte uz pomoć svojih poznanstava s časnicima JNA.⁶⁵¹ Potvrdu kako se D.M. zanimao za stanje u JNA, operativni djelatnici SDS-a dobili su utvrđivanjem njegovog kontaktiranja sa zaposlenikom u vojnoj bazi Divulje koji ga je informirao o dolascima stranih flota i sličnim vojnim povjerljivim podacima.⁶⁵² Primjenom operativno-tehničkih mjera, SDS je utvrdio kako navedeni zaposlenik u Divuljama ustupa D.M. podatke tehničke prirode.⁶⁵³

Zadnja dostupna informacija o D.M. također ukazuje na bavljenje obavještajnom djelatnošću jer je SDS došao do saznanja kako D.M. u cilju prikupljanja podataka i klasičnog izviđanja oružanih snaga SFRJ ima namjeru vojnim helikopterom (koji će tijekom turističke sezone biti na usluzi splitske bolnice) izvršiti opservaciju u predjelu Visa i Zagreba. Razlog za ovu opservaciju je potvrđivanje njegovih saznanja o izgradnji novih vojnih objekata JNA do kojih je došao putem svojih operativnih pozicija.⁶⁵⁴ Iako u dostupnoj dokumentaciji nije vidljivo kakav je krajnji rezultat obrada nad J.B. i D.M., razvidno je kako je SDS pravovremeno dolazio do bitnih saznanja o međusobnim kontaktima dvojca, kao i o njihovim indikativnim aktivnostima koja ukazuju na moguću obavještajnu djelatnost.

Dostupna građa o operativnom radu SDS-a Centra Split potvrđuje kako služba nije imala značajnija i konkretna saznanja o britanskom obavještajnom djelovanju na području

⁶⁴⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 134, 13.3.1984.

⁶⁴⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 48, 3.2.1987.

⁶⁴⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 583, 17.10.1984.

⁶⁵⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 141, 7.3.1985.

⁶⁵¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 388, 9.7.1986.

⁶⁵² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 37, 27.1.1987.

⁶⁵³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 360, 1.7.1987.

⁶⁵⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 174, 30.3.1988.

Jugoslavije. Sukladno tome, SDS se orijentirao na praćenje aktivnosti britanskih diplomatsko-konzularnih predstavnika koji su tijekom posjeta legalno prikupljali raznovrsne podatke koji su se mogli iskoristiti i u obavještajnom radu. SDS je koristio sva operativno-tehnička sredstva i metode prema Britancima, međutim bez zabilježenog učinka u smislu eventualne potvrde sumnji o obavještajnom djelovanju nadziranih osoba. Jedina konkretna saznanja SDS je prikupio u vezi opservacije dalmatinskih luka koje je provodio pomoćnik britanskog vojnog izaslanika, što je bila učestala praksa većine zapadnih vojnih predstavnika. Naznake konkretne potvrde moguće obavještajne djelatnosti, odnosno agenturnog rada britanske službe moguće je prepoznati samo u slučaju praćenje aktivnosti dvaju jugoslavenskih državljana koje je SDS nadzirao, a čije su aktivnosti mogle upućivati na obavještajni rad za Veliku Britaniju. Međutim, zbog nedostatka dokumentacije nije vidljivo na koji način je SDS koristio ove inicijalne podatke u cilju dodatnog utvrđivanja i otkrivanja obavještajnih pozicija Britanaca u SFRJ.

7.3. Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja Savezne Republike Njemačke

Iako je deklarativno podržavala nezavisnu i nesvrstanu poziciju SFRJ u međunarodnim odnosima te imala s Jugoslavijom razvijene bilateralne odnose, Savezna Republika (SR) Njemačka kao kapitalistička zemlja i članica NATO saveza razvijala je svoju obavještajnu aktivnost prema SFRJ sukladno svojim nacionalnim interesima te interesima zapadnog bloka. Obavještajnu aktivnost prema jugoslavenskom teritoriju provodila je Savezna obavještajna služba (njem. *Bundesnachrichtendienst*, BND) u suradnji s ostalim strukturama policijsko-sigurnosnog sustava SR Njemačke. S obzirom na obavještajnu aktivnost te svestranost interesa BND je pripadao među najaktivnije službe Zapada. Nakon Titove smrti, kao i kod ostalih stranih službi, BND pojačava svoju aktivnost u Jugoslaviji, a prema prosudbama SDB-a ta je obavještajna aktivnost imala sljedeća obilježja. Kao prvo, s obzirom na velik broj jugoslavenskih radnika na privremenom radu i građana koji su po raznim osnovama boravili u SR Njemačkoj, BND je intenzivno kontrolirao navedene skupine s ciljem sprječavanja i dokumentiranja prisutnosti jugoslavenskih službi sigurnosti na zapadnonjemačkom teritoriju. Istovremeno, BND je radio na vrbovanju istih skupina jugoslavenskih građana s ciljem stvaranje klasične agenture koju bi mogla upotrijebiti u obavještajnom djelovanju protiv SFRJ. Kao treće, njemačka obavještajna služba kontrolirala je i koordinirala aktivnosti „neprijateljske“ jugoslavenske emigracije s ciljem usmjeravanja i

korištenja za obavještajni rad prema Jugoslaviji. Također, BND je intenzivno i kontinuirano koristio sve oblike i forme legalnih metoda prikupljanja obavještajnih podataka. Jednako tako, aktivnost BND-a je karakteriziralo korištenje najsuvremenije tehnologije i znanstvenih istraživanja u obavještajne svrhe. Savezna obavještajna služba kao koordinator i nositelj obavještajne aktivnosti prema SFRJ imala je kontinuiranu i bogatu obavještajnu tradiciju s detaljno razrađenim sustavom obavještajnog rada. Kao primjer, prema dostupnim saznanjima SDS-a iz njihovog dugogodišnjeg operativnog rada, BND je posebno razradio sustav klasičnog agenturnog rada koji je prije svega bio u funkciji zaštite sigurnosti agenture tako da je agentura BND-a bila zasigurno jedna od najsigurnijih agentura stranih obavještajnih službi. Sve navedeno bilo je rezultat dugogodišnjeg usavršavanja i primjene najsuvremenije tadašnje tehnologije i znanstvenih dostignuća u obavještajnom djelovanju.⁶⁵⁵

Obavještajno-sigurnosni sustav SR Njemačke⁶⁵⁶ činile su tri glavne obavještajne i protuobavještajne organizacije: već spomenuti BND, Savezni ured za zaštitu Ustava (njem. *Bundesamt für Verfassungsschutz*, BfV) te vojna protuobavještajna služba (njem. *Militärische Abschirmdienst*, MAD), policijsko-sigurnosne institucije: Savezno ministarstvo za unutarnje poslove, Pokrajinska ministarstva za unutarnje poslove i Savezni kriminalistički ured (njem. *Bundeskriminalamt*, BKA) i institucije nepolicijskog karaktera: Ministarstvo vanjskih poslova i Savezna upravna služba, Glavni uredi za ispitivanje te obavještajno -interesantne institucije, organizacije ili društva (npr. Goethe Institut, Instituti za proučavanje Istoka i Jugoistoka, predstavništva Lufthanse, radio-stanica Deutsche Welle, razna folksdojčerska udruženja i dr.).⁶⁵⁷

Savezna obavještajna služba, odnosno BND⁶⁵⁸, formalno je osnovana dekretom zapadnonjemačke vlade 1. kolovoza 1955. te je otada jedina službeno ovlaštena organizacija SR Njemačke nadležna za prikupljanje političkih, vojnih i ekonomskih podataka u inozemstvu. BND je *de facto* osnovan mnogo ranije, odnosno nakon završetka Drugog svjetskog rata kada su Amerikanci na njemačkom teritoriju, a koji je bio pod upravom zapadnih saveznika (SAD, Velika Britanija i Francuska), formirali i financirali obavještajnu

⁶⁵⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo – Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 13.-16.

⁶⁵⁶ Detaljnije o povijesti obavještajno-sigurnosnog sustava SR Njemačke vidi u: Krieger 2010, 790-798.; Grizold, Tatalović i Cvrtila 1999, 99-104.

⁶⁵⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo – Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 27.-28.

⁶⁵⁸ O osnivanju i razvoju BND-a u hladnoratovskom razdoblju vidi cjelovito razmatranje u: Schiel 2003, 12-47.

grupu na čelu s generalom Abwehra⁶⁵⁹ Reinhardom Gehlenom, po kojemu je navedena grupa dobila i naziv Organizacija Gehlen ili Stručni stožer Gehlen. U početku brojčano mala grupa, sastavljena uglavnom od bivših pripadnika Wehrmachta, Abwehra i Gestapoa, s vremenom je kadrovski ojačala i prerasla u snažnu obavještajnu instituciju s prvenstvenim zadatkom obavještajnog rada prema zemljama istočnog bloka, a posebno prema Njemačkoj Demokratskoj Republici (njem. *Deutsche Demokratische Republik*, DDR). Do 1950. Organizacija Gehlen prikupljala je podatke isključivo za američku obavještajnu službu koja ju je usmjeravala i davala zadatke, a od 1950. do 1955. započeo je proces njezinog osamostaljivanja, ali će utjecaj američke službe ostati dominantan i u daljnjem razdoblju.⁶⁶⁰

BND je bio podređen Uredu saveznog kancelara. Uz predsjednika i potpredsjednika BND-a, u Uredu kancelara nalazili su se i predstavnici Saveznog ureda za zaštitu ustava, Vojne protuobavještajne službe i šef Ureda. Svi zajedno činili su svojevrsan stožer koji se bavio koordinacijom rada navedenih službi sigurnosti ((Prikaz 29). Rukovodeći sastav BND-a imao je sjedište u Bonnu, dok su se ostali osnovni aparat i tehničke službe nalazile u Pullachu kraj Münchena. Centrala BND-a (Bonn i Pullach) nazivala se još i Generalna direkcija, a obavljala je poslove rukovođenja, planiranja, obrada i analiza dobivenih podataka i korištenje tehnike. Sjedište operativnog sastava BND-a nalazio se u obavještajnim centrima i punktovima koji su bili izvan navedenih lokaciji te su bili prikriveni u različitim trgovačkim, savjetničkim ili novinarskim tvrtkama i agencijama. Prema raspoloživim podacima SDS-a iz 1987. BND je tada zapošljavao oko 5.000 osoba od čega su jedan dio činile vojne osobe, a ostalo je bio operativni sastav instruktora, specijalista raznih vrsta i osoba na pratećim poslovima. Od ukupnog broja, oko 3.000 ljudi radilo je u Pullachu, a ostatak je bio raspoređen kao rezidenti ili pripadnici službe po zapadnonjemačkim predstavništvima u inozemstvu ili u lažnim tvrtkama i drugim organizacijama na teritoriju Zapadne Njemačke. Prema sovjetskim podacima, a kojima je raspolagao i SDS, za BND je bilo vezano više od 15.000 osoba, bilo u radnom odnosu ili na nekoj drugoj osnovi.⁶⁶¹

Na čelu BND-a nalazio se predsjednik koji je predstavljao službu u javnosti, a kao što je već rečeno, bio je neposredno vezan za Ured saveznog kancelara. Potpredsjednik BND-a

⁶⁵⁹ Tijekom postojanja nacističke Njemačke obavještajnim poslovima bavila se obavještajna uprava Vrhovne komande *Wehrmachta* pod nazivom Uprava za inozemstvo/obranu (njem. *Amt Ausland/Abwehr*), a njezin sastavni dio bio je i operativni dio vojno – obavještajne službe *Wehrmachta* koji se nazivao *Abwehr*. HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo – Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 19. – 20.

⁶⁶⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo – Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 36.

⁶⁶¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo – Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 37.

odgovarao je za rad odjela (njem. *Abteilung*), za operativno prikupljanje podataka u inozemstvu, za analizu i korištenje podataka, za operativnu tehniku, za opće poslove i administraciju. Osim odjela, u organizacijskom ustroju BND-a postojali su tzv. rukovodeće ćelije (njem. *Führungszelle*) koji su obrađivali grupe zemalja ili pojedine zemlje. Navedeni centri nisu imali nižih organizacijskih jedinica, nego neposredno angažirane agente s kojima su kontaktirali. Za svaku komunističku zemlju postojalo je po jedno rukovodeće mjesto.

Općenito, organizacijske jedinice BND-a bile su brojnije za rad prema istočnom bloku te su imale kvalitetniji kadar što govori o većoj orijentiranosti zapadnonjemačke službe prema istočnoj i jugoistočnoj Europi. Operativni rad BND-a bio je organiziran u tri linije rada: Odjel I - obavještajno djelovanje u inozemstvu, Odjel II - diverzije, sabotaze i psihološki rat te Odjel III - protuobavještajno djelovanje. Odjel I bavio se prikupljanjem, obrađivanjem i analizom podataka u inozemstvu, prvenstveno se radilo o podacima o ekonomskom, vojnom, političkom i kulturnom potencijalu stranih zemalja. Prema podacima SDS-a, 60 posto informacija koje BND prikupi preko Odjela I bile su iz domene vojne problematike. Odjel II bavio se problemima diverzija, psihološkog ratovanja i propagande, a njegov rad bio je usmjeren na pripreme za djelatnost u izvanrednim ili ratnim uvjetima. U mirnodopskom razdoblju, Odjel II orijentirao se na pripreme, istraživanja i izučavanja metoda i sredstava koja se mogu primijeniti i koristiti u različitim situacijama. Unutar ovog odjela postojale su posebne radionice i laboratoriji za proizvodnju vlastite tehnike i njezino održavanje. Odjel III obuhvaćao je poslove zaštite BND-a, njegovih akcija i pripadnika. Jednako tako, odjel je bio zadužen za otkrivanje rada stranih obavještajnih službi u SR Njemačkoj, vodio je dvojne kombinacije, ugrađivao agente u obavještajne centre te obavljao provjeravanje u inozemstvu za vlastite i potrebe protuobavještajne službe, brinuo se o sigurnosti svojih agenata te ugrađivanjem agenata u strana diplomatsko-konzularna predstavništva. Osim spomenutih odjela, unutar BND-a postojale su organizacijske jedinice koje su se brinule o kadrovskim i financijskim poslovima, sustavu veze, obuci kadrova i agenata te poslovima opskrbe i osiguranja.⁶⁶²

Osnovna preokupacija u obavještajnom djelovanju BND-a bile su komunističke države te sukladno tome su organizirane i teritorijalne dislokacije obavještajnih centara i punktova. Posebnu pozornost BND je posvećivao Jugoslaviji gdje je pomoću stalnog operativnog interesa ocijenio kako se preko jugoslavenskog teritorija mogu dobiti i podaci o stanju u ostalim istočnoeuropskim zemljama. U odnosu na SFRJ, interes BND-a svodio se na

⁶⁶² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo – Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 38.-39.

prikupljanje podataka o društvenom, ekonomskom i političkom sustavu, vanjskopolitičkoj aktivnosti i međunarodnim odnosima Jugoslavije te o materijalnim i kadrovskim potencijalima oružanih snaga SFRJ. U promatranom razdoblju, BND je kroz klasični agenturni rad te uz suradnju s ostalim političko-sigurnosnim strukturama, intenzivno istraživao i prikupljao podatke o odnosima na najvišem državnom i partijskom vrhu, političkoj i sigurnosnoj situaciji u zemlji s posebnim naglaskom na Kosovo, o raspoloženju jugoslavenskih građana s obzirom na ekonomsku krizu, raspoloženju i stavovima JNA, međunacionalnim i međurepubličkim odnosima, vojnim i ekonomskim odnosima s zemljama Varšavskog ugovora, a posebno sa SSSR-om te o snazi i aktivnostima opozicije i disidenata te međusobnim odnosima Katoličke Crkve, Srpske pravoslavne crkve i ostalih vjerskih institucija s državom.⁶⁶³

U svom obavještajnom djelovanju prema Jugoslaviji, BND je koristio teritorij Austrije, Italije i Švicarske. Najpovoljnije uvjete za obavještajnu aktivnost BND je imao u Austriji koja je zbog svog geopolitičkog položaja pružala povoljne mogućnosti za rad zapadnonjemačke službe prema susjednoj Jugoslaviji, ali i prema ostalim istočnoeuropskim zemljama. Razlog zbog kojeg je BND uspješno djelovao preko austrijskog teritorija, a prema procjenama SDS-a, nalazi se u policijskom, obavještajnom i protuobavještajnom sustavu Austrije u kojem su se nalazile osobe iz vremena nacističke Njemačke, a koje su poznavali pripadnici BND-a čija je većina i sama proistekla iz tog aparata.⁶⁶⁴ Istovremeno, BND je zbog korištenja austrijskog teritorija za rad prema drugim zemljama, financirao i davao na korištenje suvremenu tehniku austrijskoj obavještajnoj službi.⁶⁶⁵ Jedan od najznačajnijih obavještajnih punktova BND-a u Austriji nalazio se u Grazu, a prema kojemu je SDS vodio operativnu akciju pod nazivom *Raketa*, a bili su poznati i obavještajni punktovi BND-a u Rimu i Hamburgu te Beču.⁶⁶⁶

Na jugoslavenskom teritoriju, veleposlanstvo SR Njemačke u Beogradu usmjeravalo je i koordiniralo obavještajnom djelatnošću. Diplomatsko-konzularni predstavnici SR Njemačke u Jugoslaviji su prikupljali obavještajne podatke uglavnom služeći se legalnim

⁶⁶³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo – Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 41.-42.

⁶⁶⁴ Osnovni kadar BND-a pri osnutku u velikom dijelu je popunjavan osobama iz obavještajno-sigurnosnog aparata nacističke Njemačke, prema podacima SDS-a, 1953. BND je zapošljavao oko 4.000 osoba povezanih s Trećim Reichom. HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo – Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 43.

⁶⁶⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo – Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 47.

⁶⁶⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo – Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 47.

metodama. Područja interesa zapadnonjemačkih DK predstavnika bila su istovjetna onim BND-a, osim u vojnim pitanjima. Naime, podatke iz vojne problematike prikupljalo je vojno izaslanstvo SR Njemačke u Beogradu. Značajnu ulogu u prikupljanju raznih podataka u Jugoslaviji imali su i kulturno-informativni centri SR Njemačke u Beogradu i Zagrebu te zapadnonjemački generalni konzulat u Zagrebu. Navedeni kulturno-informativni centri formalno su bili samostalne institucije Goethe Instituta iz Münchena, međutim, u stvarnosti su se nalazili pod kontrolom i utjecajem veleposlanstva SR Njemačke u Beogradu. Uz legalne metode u prikupljanju obavještajnih podataka, pojedini DK predstavnici bavili su se i klasičnim agenturnim radom. Jedna od karakteristika bila je oprezno i postupno uvlačenje pojedinaca u klasičan obavještajni rad, a kontakti su se legendirali najčešće bezazlenim razlozima i imali su karakter legalnih kontakata. Pojedinim osobama formalno se nikada i nije predočavao pravi smisao odnosa i kontakata, već su se koristeći njihovu pohlepu za novcem ili drugim slabostima, od njih tražili određeni podaci tako da osoba zapravo nije ni bila svjesna svojeg položaja agenata. Sastanci s agenturom održavali su se u službenim prostorijama, na ulici, u autu ili u prostorijama gdje agent radi. Osim vrbovanja agenata za prikupljanje obavještajnih podataka, koristili su se i za protuobavještajno osiguranje DK predstavništava te otkrivanja mjera SDS-a.⁶⁶⁷

Obavještajnim aktivnostima BND-a, SDS se suprotstavljao primjenom različitih metoda i sredstava. Obrađivale su se osobe ili institucije u SFRJ i inozemstvu za koje postoji osnova ili osnovana sumnja da su u obavještajnom kontaktu s BND-om ili da ih BND koristi kao svoje izvore u prikupljanju obavještajnih podataka. Za protuobavještajno djelovanje prema BND-u, SDS je primjenjivao operativne akcije, operativne kombinacije, operativna istraživanja te dvojne kombinacije s ciljem prodora prema obavještajnim centrima i punktovima BND-a. Osim toga, SDS je pratio i kontrolirao dolaske i boravke u SFRJ državljana SR Njemačke, a radio je i na protuobavještajnoj zaštiti jugoslavenskih građana koji su odlazili na privremeni rad u Zapadnu Njemačku.⁶⁶⁸

7.3.1. Operativni rad SDS Centar Split prema Njemačkoj obavještajnoj službi

U svom operativnom radu usmjerenom na detektiranje aktivnosti njemačke obavještajne službe, SDS Centar Split nadzirao je zapadnonjemačke diplomatsko-konzularne

⁶⁶⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo – Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 64.-66.

⁶⁶⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo – Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 66.-67.

predstavnike te njemačke državljane koji su boravili u Dalmaciji. Istovremeno, SDS je pozornost posvećivao aktivnostima osoba na katedri za njemački jezik na Filozofskom fakultetu u Zadru te akreditiranim njemačkim dopisnicima u SFRJ. Operativni rad SDS Centra Split u promatranom razdoblju bio je posebno usmjeren prema suradniku „Karas“ koji je davao određena saznanja o radu BND-a s austrijskog teritorija prema Jugoslaviji te agentu BND-a „Tataru“ koji je bio zaveden kao operativna obrada SDS-a.

Prema dostupnoj dokumentaciji, dolasci njemačkih diplomatsko-konzularnih predstavnika u Dalmaciju bili su uglavnom vezani uz proširivanje znanstvene i kulturne suradnje s prvenstveno Katedrom za njemački jezik na Filozofskom fakultetu u Zadru. Konzul Generalnog konzulata SR Njemačke u Zagrebu Siegfried Opitz tijesno je surađivao sa djelatnikom Filozofskog fakultetu u Zadru J.M. koji je zbog bliskosti s Nijemcima zaveden u operativnu obradu SDS Centra Split zbog indicija kako je povezan s njemačkom obavještajnom službom. Konzul je kroz dodjeljivanje raznih stipendija, kredita i pomoći u područje ekonomije, prosvjete i kulture uvidio mogućnost stvaranja čvrstih njemačkih pozicija u SFRJ.⁶⁶⁹

Iako je J.M. bio zaveden u operativnu obradu, kroz informaciju iz siječnja 1980. očigledno je kako daje operativnom djelatniku SDS-a prikupljene podatke sa sastanka s direktoricom Kulturno-informativnog centra SR Njemačke Gertrud Stoop Wirth i pedagoškim savjetnikom njemačkog centra. Vidljivo je kako je J.M. još prije davao saznanja službi kako se u Generalnom konzulatu u Zagrebu u obavještajnom radu oslanjaju samo na članove SKH koji su na čelnim pozicijama u društvu kako bi bili pravovremeno obaviješteni o svim događanjima. Istovremeno, J.M. je dao podatak kako Nijemci angažiraju osobe za klasičan obavještajni rad na temelju materijalnih davanja: „Oni kupuju ljude“. Tijekom sastanka, Nijemci su pokazivali interes za splitsko sveučilište te pitanje usmjerenog obrazovanja i reformu školstva.⁶⁷⁰ Iz svega navedenog, vidljiv je rad njemačkih predstavnika na proširenju utjecaja na fakultete u Zadru i Splitu putem kojih bi mogli steći veliku bazu stipendista te kroz znanstveni oblik suradnje dolaziti do podataka koji bi se mogli koristiti u obavještajnom radu.

SDS je konzula Opitza pratio preko suradnika „Wagnera“ koji je očigledno bio osoba u bliskom kontaktu s Opitzom. Naime, iz informacije je vidljivo kako s njim provodi cijeli dan i vodi razgovore o različitim temama. Između ostalog, Opitz je suradniku kroz razgovor opisivao stanje u njemačkom Generalnom konzulatu te iznosio mišljenje o konzularnom

⁶⁶⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 13, 17.1.1980.

⁶⁷⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 1, 7.1.1980.

osoblju iz čega je SDS dobio saznanja kako je popriličan broj Hrvata zaposlen u konzulatu te je Nijemcima poznato kako sve dokumente pregledavaju i snimaju.⁶⁷¹

Očigledni primjer kako su njemački diplomatsko-konzularni predstavnici naglasak stavljali na znanstvenu i kulturnu suradnju kako bi proširili svoj utjecaj proizlazi iz informativnog razgovora s prof. P.M. koji je naslijedio J.M.. U razgovoru je iznio svoje viđenje posjete njemačkog generalnog konzula Michaela Gerstera Filozofskom fakultetu u Zadru. Tijekom posjete je izražena želja za proširivanjem suradnje fakulteta s njemačkim sveučilištima kroz razne stipendije i razmjenu profesora. Sve navedeno se trebalo ostvariti uz pomoć njemačkog Generalnog konzulata i Kulturno-informativnog centra u Zagrebu.⁶⁷² Kroz ovakav oblik suradnje, neminovno bi se otvarala mogućnost za legalno prikupljanje raznovrsnih podataka, te je SDS Centar Split nastojao održavati kontakt s P.M. u cilju mogućeg vezivanja za službu kako bi se mogle pratiti aktivnosti na katedri te prevenirati mogući prodor njemačke obavještajne službe pod legendom znanstvene suradnje.

Osim stvaranja pozicija za legalno prikupljanje podataka putem znanstveno-kulturne suradnje, njemački diplomatsko-konzularni predstavnici iskazivali su interes i za podatke vojne prirode. Kao primjer navedenog, možemo izdvojiti zapadnonjemačkog vojnog izaslanika Rolfa Ockena koji je prilikom boravka u vojno-ugostiteljskom objektu Kuparima pokušavao doći do podataka o strukturi zaposlenih u ovom vojnom odmaralištu. Konkretno ga je zanimao broj časnika i vojnika koji su zaposleni u Kuparima te brojčani udio građanskih osoba u brojnosti cjelokupnog osoblja. Kao i većina zapadnih vojnih izaslanika koje je nadzirao SDS, i Ocken je boravak na dubrovačkom području iskoristio za putovanje u crnogorsko primorje o čemu je Centar Split izvijestio tamošnje strukture SDB-a i SB JNA.⁶⁷³ Možemo pretpostaviti kako je razlog ovog putovanja opservacija bokokotorskog zaljeva što je bio interes svih zapadnih vojnih izaslanika. O tome kako je Ocken prikupljao podatke vojne tematike svjedoči i njegov dolazak u Dubrovnik u vrijeme boravka odreda sovjetskih brodova u lipnju 1982. Tom prilikom, SDS je detektirao aktivnost Ockena koji je pred općinskom zgradom fotografirao ulazak sovjetskih časnika te pratio vrijeme njihovog zadržavanja.⁶⁷⁴ Nema sumnje kako se ovdje radilo o opservaciji pripadnika suprotnog vojnopolitičkog bloka.

Velik problem praćenja zapadnonjemačkih diplomatsko-konzularnih predstavnika, SDS-u je predstavljalo njihovo legitimiranje tijekom boravka u Dalmaciji. Naime, kako bi SDS

⁶⁷¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 172, 3.3.1980.

⁶⁷² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 305, 7.6.1984.

⁶⁷³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 518, 28.10.1983.

⁶⁷⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 224, 15.06.1982.

što kasnije saznao za njihov dolazak, Nijemci bi prilikom prijavljivanja na hotelskim recepcijama davali obične putne isprave, umjesto diplomatskih. Očito su poznavali praksu kako prijavno-odjavna služba stranaca OSUP-ova izdvaja prijavnice hotelskih gostiju na kojima stoji naznaka kako se radi o nositeljima diplomatskih putnih isprava, a preko čega su i operativni djelatnici SDS-a bili pravovremeno obaviješteni o boravku diplomata na njihovom području.⁶⁷⁵ Ovakav način prijavljivanja običnom putnom ispravom nije bio izoliran slučaj, nego često *modus operandi* zapadnonjemačkih diplomata što je dovodilo do toga da SDS Centar Split u velikoj većini slučajeva nije bio u mogućnosti detektirati interese i aktivnosti DKP-ova. Drugim riječima, očigledno je kako SDS nije uopće mogao operativno pokriti sve aktivnosti zapadnonjemačkih diplomata jer nije niti znao da borave na njihovom ingerencijskom području .

O tome kako su Nijemci provodili protumjere ne bi li spriječili SDS-ovo praćenje njihove aktivnosti govore i zapažanja o boravku veleposlanika SR Njemačke Hansa Jorga Eiffa u Splitu 1988. SDS Centar Split je primijenio sve operativno-tehničke mjere prilikom boravka veleposlanika koji je detektirao tajnu pratnju SDS-ovih djelatnika i nastojao ju je izbjeći pod svaku cijenu, a telefonske razgovore obavljao je s glavne pošte kako ga SDS ne bi mogao prisluškiivati.⁶⁷⁶ Ovakvo ponašanje veleposlanika samo po sebi je indikativno, odnosno upućuje kako je Eiff bio obučen za izbjegavanje SDS-ovih mjera nad njim, a samim time je i njegov boravak vjerojatno imao određeni cilj koji služba nije bila u stanju detektirati.

U dostupnoj dokumentaciji SDS Centra Split vidljiv je samo jedan posjet zapadnonjemačkih brodova jadranskim lukama. U konkretnom je slučaju u splitsku luku uplovila raketna fregata „Emden“. U samoj informaciji naglašava se kako je rijetkost da brodovi SR Njemačke dolaze u posjetu lukama na Jadranskom moru što je vjerojatno posljedica orijentacije njihove mornarice prema Sjevernom i Baltičkom moru. Prilikom dolaska fregate, u Split su kako je to bilo uobičajeno, došli i zapadnonjemački diplomatsko-konzularni predstavnici kako bi dali dodatni značaj ovom posjetu. Veleposlanik SR Njemačke Horst Grabert je pokazao veliki interes za unutarnjopolitičku situaciju na splitskom području, kao i za pitanja gospodarstva te brodogradnje. Tijekom ove posjete, SDS Centar Split uočio je indikativno ponašanje vojnog izaslanika Ockena koji je u više navrata izbjegao tajnoj pratnji, a za vrijeme posjete brodogradilištu „Split“ pokazao je interes za Odjel specijalne proizvodnje „provocirajući“ s pitanjima o proizvodnji podmornice i izvozu

⁶⁷⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 326, 26.8.1982. ; HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 328, 14.7.1983. ; HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 475, 14.8.1984.

⁶⁷⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 121, 7.3.1988.

istih. SDS je uočio kako poprilično dobro poznaje brodogradilište, a pogotovo navedeni odjel što upućuje kako je ovaj segment bio jedan od predmeta interesa Nijemaca. U tom je kontekstu moguće da su ga već ranije opservirali ili su imali podatke od osobe(a) iz brodogradilišta o tome što Odjel za specijalnu proizvodnju točno proizvodi i što izvozi. Tijekom posjete Mornaričkom školskom centru u Lori, Ockena su zanimala nastavna sredstva te porijeklo istih, odnosno jesu li s Istoka ili Zapada, a pokazao je i interes za otok Vis. Posebno ga je zanimalo zašto je stranim državljanima zabranjeno ići na Vis, a s čime je najvjerojatnije bio već dobro prethodno upoznat.⁶⁷⁷ Evidentno je kako je Ocken kroz formu razgovora i unaprijed pripremljena pitanja koristio legalne mogućnosti prikupljanja podataka.

SDS Centar Split zabilježio je nekoliko indikativnih aktivnosti njemačkih državljana za vrijeme njihovog boravka u Dalmaciji. Državljanin SR Njemačke G.G. zatečen je u izviđačkoj djelatnosti u blizini vojne baze Divulje gdje je snimanje bilo strogo zabranjeno. Nijemac je svoju aktivnost legendirao snimanjem jata galebova, međutim, operativni djelatnici SDS-a su rekonstrukcijom utvrdili kako postoji velika mogućnost da se G.G. bavi snimanjem vojnih objekata jer uvijek nosi sa sobom fotografski aparat te iskazuje opetovani interes za vojne i privredne objekte na trogirskom području. Isto tako, SDS je procijenio kako zasigurno nije slučajnost da se njegovo poduzeće nalazilo u blizini najveće američke vojne baze u SR Njemačkoj. Pošto mu nisu uspjeli dokazati snimanje vojnih objekata, SDS je namjeravao prilikom njegovog slijedećeg dolaska primijeniti sve operativno-tehničke mjere ne bi li detektirali njegovu moguću obavještajnu djelatnost.⁶⁷⁸

Također, prema izvješću suradnika „Lanze“ dvojica njemačkih državljana su nakon slijetanja na splitski aerodrom snimali vojne objekte u Divuljama prilikom čega su napravili oko 20 snimaka vojnih potkopa za vojne avione. SDS je uspostavio pratnju nad njima radi utvrđivanja eventualnih kontakata te izvršio tajni pretres u hotelskoj sobi. Uvidom u njihove putovnice vidljivo je kako često putuju u istočnoeuropske zemlje te u Libiju i Irak. Tijekom boravka u Splitu obavili su nekoliko poslovnih kontakata te zatim napustili Jugoslaviju.⁶⁷⁹ Nije nemoguće kako su ova dva slučaja međusobno povezana, pošto su Nijemci snimali Divulje u istom vremenskom razdoblju, međutim, dokumentacija o daljnjem tijeku događanja nije dostupna.

Zbog indikativnih saznanjima o obavještajnom radu za BND, SDS je zaveo jugoslavenskog državljanina S.B. u institut prethodno operativne obrade. S.B. je bio snimatelj

⁶⁷⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 159, 18.4.1983.

⁶⁷⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 36, 10.2.1981.

⁶⁷⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 41, 11.2.1981.

RTV centra Dubrovnik te je učestalo kontaktirao izvjesnu K. koja je, kako je SDS ustanovio, bila radnica škole tajne njemačke policije u Freiburgu. Osim kontakata s navedenom, S.B. joj je ustupao razne povjerljive materijale i kopije filmova do kojih je dolazio obavljajući svoj posao, a po nalogu K. snimao je objekte od posebnog interesa. S obzirom na postojanje obavještajne djelatnosti, SDS je odlučio poduzeti operativno-tehničke mjere te operativne mjere i radnje kako bi se početna saznanja o radu za BND potvrdila ili odbacila.⁶⁸⁰

Među njemačkim državljanima, SDS je pratio aktivnosti akreditiranih zapadnonjemačkih novinara u SFRJ. Tako je SDS Centar Split nadzirao dopisnika novina „Die Welte“ Carla Gustava Ströhma koji je u više navrata boravio na dubrovačkom području.⁶⁸¹ Iako su operativni djelatnici SDS-a putem primjene operativno-tehničkih mjera nastojali doći do sadržaja njegovih tekstova izvješća za „Die Welte“, poduzete mjere su bile bezuspješne. Naime, Ströhm je očito očekivajući primjenu mjera SDS-a nad njim, sve telefonske razgovore s matičnom agencijom obavljao na recepciji hotela gdje služba nije bila u mogućnosti pratiti razgovore.⁶⁸² Iz dostupne dokumentacije SDS Centra Split, vidljivo je kako su operativni djelatnici službe nadzirali rad novinara i primjenjivali operativno-tehničke mjere nad Ströhmom, ali nisu došli do nikakvih saznanja koja bi ukazivala na povezanost zapadnonjemačkog dopisnika s njemačkom obavještajnom službom.

Kako bi došli do podataka o aktivnosti BND-a, djelatnici SDS Centra Split održavali su kontakt sa suradnikom „Karasom“ koji im je dostavljao podatke o operativnoj obradi „Tatar“ za kojeg su postojale osnovane sumnje o povezanosti sa zapadnonjemačkom i talijanskom obavještajnom službom.⁶⁸³ Prema dostupnoj arhivskoj građi SDS Centra Split evidentno je kako je „Karas“ bio dugogodišnji suradnik službe koji je u promatranom razdoblju živio u Italiji. Posredstvom „Karasa“ služba je dobivala podatke o obavještajnom djelatnosti „Tatara“ i drugim aktivnostima prema SFRJ. Operativna obrada „Tatar“ je službi bila važna zbog saznanja kako je „Tatar“ bio policijski službenik u monarhističkoj Jugoslaviji koji je imao mrežu suradnika u Jugoslaviji, a pretpostavka je službe kako su ostaci te mreže i dalje postojali i djelovali nakon Drugog svjetskog rata. Kako bi otkrili postojanje moguće Tatarove agenturne mreže u komunističkoj Jugoslaviji, SDS je nastojao preko „Karasa“ pratiti Tatarove aktivnosti jer su obojica zajedno radili u agenciji „Argus“ koja je zapravo bila paravan za obavještajni punkt BND-a u Austriji.⁶⁸⁴ Osim podatke vezane uz „Tatara“,

⁶⁸⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 472, 30.7.1985.

⁶⁸¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 623, 29.9.1980.

⁶⁸² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 365, 19.8.1981.

⁶⁸³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 238, 27.3.1980.

⁶⁸⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 193, 13.4.1980.

„Karas“ je SDS-u davao određene podatke iz njegove suradnje s BND-om što je služba iskoristila kako bi locirala obavještajni punkt BND-a u Beču.⁶⁸⁵

„Karas“ je prilikom dolaska u SFRJ 1982. inicirao kontakt sa SDS-om. Tom prilikom ga je operativni djelatnik procijenio nekorektnim i neiskrenim jer nije htio dati nikakve podatke o Tatarovoj mreži u Jugoslaviji, iako je prema procjeni SDS-a znao dosta o tome. Na kontaktu je samo načelno iznosio podatke o tome na koji način je „Tatar“ došao u kontakt s BND-om, a što je SDS-u već odranije bilo poznato. Prilikom kontakta, djelatnici SDS-a poduzeli su mjeru tajnog pretresa „Karasovih“ stvari, tijekom kojeg je uočeno kako je suradnik pažljivo bilježio sve događaje vezane uz dolazak i boravak na kontaktima sa SDS-om, a jednako tako je vodio bilješke tijekom kontakta što mu je bilo zabranjeno. Osim toga, u njegovom adresaru pronađena su imena osoba za koje postoji mogućnost da su iz redova talijanske obavještajne službe te ime agenta britanske obavještajne službe za kojeg je poznato kako ga je „Karas“ dugi niz godina držao na vezi, a koji također živi u Italiji.⁶⁸⁶ Drugim riječima, iz dostupnih izvora je vidljivo kako postoji mogućnost da je suradnik „Karas“ istovremeno bio povezan i s talijanskom i s britanskom obavještajnom službom, a SDS-u je davao samo podatke koji nisu bili njihov predmet interesa. Ovaj zaključak potvrđen je u SDS-ovom dokumentu iz 1980. o neprijateljskoj djelatnosti u kojem je sam SDS, analizom opširnih razgovora s „Karasom“, utvrdio kako ovaj suradnik kontinuirano radi za britansku i njemačku obavještajnu službu.⁶⁸⁷

Međutim, 1985. suradnik „Karas“ se ponovno javlja SDS-u pismenim izvješćem putem dogovorene „javke“ u kojem traži „iskreni“ kontakt sa službom u kojem bi iznio interesantne informacije o operativnoj obradi „Tatar“. Pošto je SDS-ov glavni predmet interesa bila nepoznata agentura koju je držao „Tatar“ u SFRJ, vidljivo je koliko je služba nastojala doći do navedenih podataka jer ne odustaje od suradnje s „Karasom“ iako su ga u prethodnim kontaktima ocijenili neiskrenim suradnikom. Stoga je „Karas“ došao u Jugoslaviju na vlastitu inicijativu te održao kontakt s operativnim djelatnikom koji je ponovno nastojao doći do saznanja o mreži BND-ovog agenta „Tatara“ koju je navedeni koristio u obavještajnom radu prema SFRJ. Ovoga puta „Karas“ je iznio određena saznanja te napomenuo kako nije u potpunosti upoznat s agenturnom mrežom jer je „Tatar“ bio iskusni obavještajac koji je agenturu skrivao, ali je kroz njihov zajednički rad „Karas“ uspio detektirati određene osobe kao „Tatarove“ suradnike.

⁶⁸⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 717, 6.11.1980.

⁶⁸⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 366, 14.9.1982.

⁶⁸⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/23, predmet 8, Saznanja SDS o djelatnostima neprijatelja u 1979.g., Zagreb, 1980., 226.

Naime, „Karas“ je iznio kako je „Tatar“ obavještajne podatke formalno prikupljao svugdje gdje mu se pružila prilika, a nakon Drugog svjetskog rata je obilazio logore za emigrante iz Jugoslavije te ih saslušavao uz podršku talijanske obavještajne službe. „Tatarova“ obavještajna mreža nije bila velika i ukupno je u njoj bilo desetak osoba, od kojih je četiri ili pet ostalo u Jugoslaviji, a ostalo su bili jugoslavenski emigranti. U prikupljanju obavještajnih podataka, „Tatar“ je koristio i jugoslavenske turističke grupe koje bi dolazile u Italiju i to najčešće grupe koje su dolazile u okviru crkvenih proslava na način da je s njima komentirao unutarnja politička zbivanja u Jugoslaviji i zatim te podatke plasirao njemačkoj ili talijanskoj službi. Što se tiče mreže koja je živjela u SFRJ, „Tatar“ ih je držao u mreži na temelju ucjena kako će ih prijaviti jugoslavenskim vlastima zbog njihove prijeratne suradnje.⁶⁸⁸ Ovdje je vidljivo kako obavještajne strukture, u konkretnom slučaju BND, djeluju kada im to odgovara i na temelju ucjena, odnosno kako jednom započetu suradnju s određenom obavještajnom službom nije jednostavno prekinuti. Iz svega je razvidno kako je operativna obrada „Tatar“ bila osoba koja je paralelno radila za njemačku i talijansku obavještajnu službu, a kako je „Karas“ naveo, krajem osamdesetih godina „Tatar“ koji je tada bio u poodmaklim godinama uživao je određenu materijalnu potporu od obje službe. Kako su obojica živjela u Italiji, SDS je instruirao „Karasa“ na daljnje održavanje kontakta s „Tatarom“ o čemu treba izvijestiti SDS.⁶⁸⁹

Da je agent BND-a „Tatar“ bio važna operativna obrada na razini republičkog SDS-a vidljivo je i u Programu rada SDS-a za 1990. gdje se obrada „Tatara“ nastavlja unutar operativne akcije „Argus“, a Centar Split treba nastaviti izučavanje mogućnosti za operativno kombiniranje prema „Karasu“ za prikupljanje podataka o aktivnostima BND-a i „Tatara“.⁶⁹⁰ Međutim, daljnja eventualna saznanja vezano uz operativnu obradu „Tatar“ i suradnika „Karasa“ ne nalaze se u dostupnoj dokumentaciji. Stoga je i dalje ostala nepoznanica agenturna mreža koju je BND-ov „Tatar“ koristio u obavještajnom radu prema SFRJ.

SDS Centar Split usmjerio je svoj protuobavještajni rad i prema mogućem obavještajnom djelovanju Zapadne Njemačke. S obzirom kako je SDS smatrao kako je njemačko veleposlanstvo u Beogradu glavni koordinator obavještajne aktivnosti Nijemaca u Jugoslaviji, operativni djelatnici Centra Split veliku pozornost su posvećivali njemačkim diplomatsko-konzularnim predstavnicima prilikom njihovih posjeta Dalmaciji. Prema dokumentaciji SDS-a, njemačko diplomatsko-konzularno osoblje naglasak u svom radu

⁶⁸⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 595, 13.10.1987.

⁶⁸⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 595, 13.10.1987.

⁶⁹⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/114, predmet 5, Program rada SDS za 1990.g, 1990., 61.

stavljalo je na proširenje znanstvene suradnje sa studijima na kojim je postojala katedra za njemački jezik. Kroz ponudu stipendija te razmjene studenta i profesora, Nijemci su stvarali bazu svojih stipendista na temelju znanstveno-istraživačke suradnje koji su zatim potencijalno mogli upotrebljavati za legalno prikupljanje raznovrsnih podataka, a od kojih se određeni dio mogao koristiti i za obavještajni rad. Navedeno predstavlja svakako legitimni zaključak ili pretpostavku za daljnji rad, ali iz dostupne dokumentacije nije moguće prepoznati jesu li i na koji način konkretizirane ove početne indicije. Operativni djelatnici SDS-a primjenjivali su sva operativno-tehnička sredstva i metode prema Nijemcima, ali bez značajnih rezultata. Kao što je istaknuto i u ranijoj raščlambi o radu SDS-a prema obavještajnoj službi Velike Britanije, konkretnije podatke je SDS prikupio isključivo o opservacijskim aktivnostima vojnih izaslanika, koji su dolaske u Dalmaciju iskorištavali za obilaske i snimanja bokokotorskog zaljeva, za koji su interes pokazivali svi vojni predstavnici u SFRJ. Konkretna saznanja o djelovanju BND-a, SDS Centar Split nastojao je prikupiti preko suradnika „Karasa“ koji je davao određene podatke o operativnoj obradi „Tatar“ koji je držao agenturnu mrežu u SFRJ. Naglasak u operativnom radu prema „Karasu“ bio je na utvrđivanju pozicija koje je „Tatar“ imao u Jugoslaviji. Međutim, zbog nedostatka dokumentacije nije poznato na koji način je završila ova operativna obrada. Iz dostupnih arhivskih izvora moguće je iščitati kako je SDS uspio utvrditi kako je „Tatar“ dvojna kombinacija talijanske i zapadnonjemačke obavještajne službe usmjerena prema SFRJ, ali nije moguće donijeti zaključak o uspješnosti vođenja ove operativne obrade, niti o utemeljenosti ocjene SDS-a o prirodi odnosa „Tatara“ s obavještajnim službama Italije i SR Njemačke..

7.4. Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja Austrije

Teritorij Austrije se zbog svog geostrateškog položaja te činjenice kako je neposredno graničio s Jugoslavijom pokazao idealnim za obavještajno djelovanje prema SFRJ i ostalim istočnoeuropskim zemljama. Nakon Drugog svjetskog rata i sloma nacizma u Austriji, Saveznici su okupirali austrijski teritorij i podijelili ga na četiri okupacijske zone (francusku, britansku, američku i sovjetsku). Uz vojno prisutstvo, svaka od savezničkih sila u Austriji je stvarala obavještajne centre te organizirala i provodila obavještajnu djelatnost prvenstveno radi otkrivanja ratnih zločinaca, obavještajaca i prikupljanja obavještajnih podataka s područja pod okupacijom ostalih Saveznika. Posebno izražena obavještajna aktivnost bila je usmjerena prema sovjetskoj okupacijskoj zoni, istočnoeuropskim zemljama i Jugoslaviji. Slično kao i u SR Njemačkoj, u obavještajnom radu Saveznici su koristili pripadnike bivših

državnih i policijskih organa Austrije te su od njih stvorili svoje pomoćne jedinice za očuvanje javnog reda i sigurnosti. Upravo od navedenih pomoćnih jedinica stvorili su vojno – policijsku organizaciju utemeljenu na vojnim principima tzv. B-žandarmeriju. U početku je B-žandarmerija bila isključivo protuobavještajni organ, ali s vremenom je proširila svoju na djelatnost i na obavještajni rad. Drugim riječima, B-žandarmerija bila je začetak stvaranja austrijske policije i vojske te austrijskih obavještajnih službi.⁶⁹¹

Potpisivanjem Državnog ugovora 1955. i odlaskom okupacijskih snaga, Austrija je stekla svoju samostalnost te se odlučila na neutralnost, odnosno nije pripadala niti jednom tadašnjem vojnom savezu, iako je prema njezinoj vanjskopolitičkoj orijentaciji i interesima možemo svrstati uz zemlje zapadnog bloka, a što će se pokazati i u obavještajnom djelovanju njezinih službi. U promatranom razdoblju, a prema saznanjima SDS-a, obavještajno-sigurnosni sustav Austrije činili su: Savezno ministarstvo za unutarnje poslove, Direkcije sigurnosti saveznih pokrajina, Pokrajinske i okružne žandarmerijske zapovjedništva, stanice i službe granične kontrole, Savezna policijska direkcija u Beču, Državna policija te Vojno-obavještajna služba (Prikaz 30). S obzirom na temu rada, ovdje je potrebno izdvojiti djelovanje Državne policije i Vojno-obavještajne službe.⁶⁹²

Državna policija Austrije stvorena je neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata te je u vrijeme savezničke okupacije protuobavještajno i obavještajno djelovala pod kontrolom okupacijskih vlasti i njihovih obavještajnih službi. Nakon 1955. Državna policija postupno je širila svoj djelokrug rada, kadrovski se popunjavala i osposobljavala te je s vremenom prerasla u protuobavještajnu službu s osnovnim zadatkom zaštite unutarnjeg austrijskog ustavnog poretka. Kao isključivo protuobavještajna služba, Državna policija nije imala zakonske ovlasti za obavještajni rad prema inozemstvu. Međutim, prema dostupnim izvorima, Državna policija je u svom svakodnevnom radu izvršavala i potpuno obavještajne zadaće prema istočnoeuropskim zemljama i Jugoslaviji. Aktivno je pratila društveno-politička događanja u SFRJ te iskazivala poseban interes za rad jugoslavenskih organa unutarnjih poslova i SDB-a. S obzirom na relativno skromna financijska i tehnička sredstva kojima je raspolagala, Državna policija uglavnom se koristila legalnim metodama

⁶⁹¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo – Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 79.

⁶⁹² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo – Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 80.

prikupljanja ekonomskih i vojnih podataka o Jugoslaviji, ali istovremeno je koristila stvorene agenturne pozicije i operativne veze.⁶⁹³

Kao protuobavještajna služba koja radi na zaštiti društveno-političkog uređenja Austrije, Državna policija je svakodnevno bila u kontaktu s jugoslavenskim državljanima koji borave ili povremeno dolaze u Austriju te se obraćaju austrijskim organima vlasti radi reguliranja svog statusa, zapošljavanja, ishođenja različitih dozvola itd. Upravo navedene kontakte, Državna policija je koristila za razgovore s jugoslavenskim građanima te na ovaj način pokazivala interes i za podatke od sigurnosne važnosti za Jugoslaviju. Poseban interes se pokazivao za osobe koje su u rodbinskim ili prijateljskim odnosima s pripadnicima JNA i organa unutarnjih poslova ili osobama zaposlenim na značajnijim političko-sigurnosnim poslovima u SFRJ.⁶⁹⁴

U obavještajnom radu prema Jugoslaviji važnu je ulogu imala austrijska vojno-obavještajna služba. Nakon formiranja austrijskih oružanih snaga, osnovana je i posebna samostalna grupa za obavještajni rad iz koje je reorganizacijama u više navrata stvorena Grupa za obavještajne poslove (njem. *Gruppe für Nachrichtenwesen*, NAGRP), a kasnije je preimenovana u vojno-obavještajnu službu (njem. *Heeres-Nachrichtenamt*, HNA). Centrala HNA-e nalazila se u Beču i organizacijski je pripadala Ministarstvu za državnu obranu Austrije. Uz centralu, HNA se još sastojala od obavještajnih punktova (njem. *Nachrichtenstelle*, NAST) koji su bili u većim urbanim austrijskim centrima poput Beča, Klagenfurta i Graza te G-2 i S-2 časnika koji su bili smješteni u svim većim gradskim središtima Austrije, odnosno većim bazama austrijske vojske. Bez obzira na neutralnost, aktivnost austrijske vojno-obavještajne službe bila je usklađena s aktivnostima obavještajnih službi NATO saveza. Obavještajne službe SR Njemačke i SAD-a su pružale pomoć u opremi i tehnici te su se austrijski obavještajci školovali u SAD-u. HNA je razmjenjivala informacije s BND-om i AOS-om, a nije bila ni rijetkost da je dobivala zadatke izravno od zapadnonjemačke i američke službe što je utjecalo na njezinu obavještajnu orijentaciju.⁶⁹⁵

U odnosu na Jugoslaviju, HNA je prikupljala obavještajne podatke o naoružanju i opremi JNA, borbenoj spremnosti, kadrovskim problemima, vojnoj proizvodnji, utjecaju JNA na društveno-politička kretanja, vanjskopolitičkoj orijentaciji, vojnim odnosima i suradnji SFRJ i SSSR-a, značajnijim jugoslavenskim institutima koji rade za potrebe JNA te o

⁶⁹³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo – Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 83.-85.

⁶⁹⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo – Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 85.

⁶⁹⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo – Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 89.-90.

pripadnicima i djelokrugu rada SDB-a i drugih policijsko-sigurnosnih organa Jugoslavije. U obavještajnom djelovanju, HNA se uglavnom koristila legalnim mogućnostima prikupljanja podataka, a manje klasičnim agenturnim radom. Zbog neutralnog međunarodnog statusa, u pravilu je izbjegavala kontakte s protivničkim službama, a HNA-i je također zakonom bila zabranjena obavještajna djelatnost prema inozemstvu kao i Državnoj policiji, iako su u praksi obje službe provodile obavještajne aktivnosti. Određena saznanja i obavještajne podatke, HNA je prikupljala preko veleposlanstva Austrije u Beogradu, Generalnog konzulata u Zagrebu, Kulturno-informativnog centra u Beogradu i Zagrebu te raznih trgovačkih predstavništava u SFRJ. Uz podatke koji su bili važni za bilateralne odnose Jugoslavije i Austrije, pojedinci iz navedenih institucija prikupljali su podatke o stanju međurepubličkih i međunacionalnih odnosa, posebno odnosima između SR Srbije i SR Hrvatske, podatke o stanju u državnom i partijskom vrhu, opservirali su vojne podatke i vježbe te sva ostala saznanja koja bi mogla biti značajna za razvoj Jugoslavije nakon smrti Tita.⁶⁹⁶ Vojni izaslanici Austrije u Jugoslaviji u pravilu su bili dobri poznavatelji jugoslavenskih prilika te su redovito izmjenjivali obavještajne podatke s vojno - diplomatskim predstavnicima zapadnih i istočnoeuropskih zemalja. S teritorija Austrije obavještajno su djelovali prema Jugoslaviji obavještajne službe SAD-a, SSSR-a, Albanije, SR Njemačke i Čehoslovačke preko obavještajnih centara i punktova ugrađenih u legalne institucije i organizacije u Austriji.⁶⁹⁷

U suprotstavljanju aktivnostima austrijskih službi, SDB se koristio različitim formama, metodama i sredstvima od koje su najznačajnije obrade osoba i institucija u zemlji i inozemstvu za koje postoje osnove ili osnovane sumnje da su u obavještajnom kontaktu s austrijskim službama. U tom kontekstu, provodila se protuobavještajna zaštita jugoslavenskih građana koji borave ili povremeno odlaze u Austriju, operativna kontrola obavještajno-interesantnih austrijskih građana koji borave u SFRJ, stvaranje suradničkih pozicija na području Austrije te organiziranje i provođenje konkretnih operativnih i operativno-tehničkih mjera i radnji na austrijskom teritoriju.⁶⁹⁸

⁶⁹⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo - Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 90.-92.

⁶⁹⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo - Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 1987., 93.

⁶⁹⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/73, predmet 1, Jedinствена programska orijentacija Službe državne bezbednosti za period od 1986. do 1990. godine, 1985., 91. - 92.

7.4.1. Operativni rad SDS Centar Split prema Austrijskoj obavještajnoj službi

Prema dostupnoj dokumentaciji vidljivo je kako SDS Centar Split u promatranom razdoblju nije imao značajniji broj slučajeva vezanih uz aktivnosti austrijske obavještajne službe. Navedeno se može povezati s ranijom konstatacijom kako su obavještajne aktivnosti iz Austrije usmjerene prema Jugoslaviji uglavnom bile aktivnosti drugih stranih obavještajnih službi. SDS Centar Split je pratio rad i nadzirao austrijske novinare, austrijske državljane koji su po različitim osnovama boravili na dalmatinskom području te nastojanja austrijskog kulturnog kluba iz Zagreba za proširenje suradnje na dubrovački teritorij.

Operativni djelatnici SDS-a nadzirali su akreditirane strane novinare koji bi dolazili u Dalmaciju, a pritom prateći njihove aktivnosti te iskazane interese. Tako je Centar Split pozornost posvećivao dopisniku austrijske državne televizije ORF (njem. *Österreichischer Rundfunk*) koji je boravio u Dubrovniku. SDS je poduzimao operativno-tehničke mjere prema novinaru te na temelju prijevoda njegovog telefonskog razgovora zaključio kako izvještava svoju matičnu kuću o ekonomskoj situaciji u SFRJ.⁶⁹⁹ Novinar imao nikakve sumnjive aktivnosti te su operativni djelatnici SDS-a primjenjujući sve mjere, i tajni pretres i tajno praćenje, trošili resurse službe na slučaj koji ni po čemu nije bio indikativan, osim što se radilo o dolasku stranog državljanina.

Još jedan slučaj vezan uz ORF koji je nadzirao SDS Centar Split je dolazak urednika austrijske televizije u Zadar prilikom čega je razgovarao sa suradnikom SDS-a „Forumom“.⁷⁰⁰ Iako je ovaj razgovor operativac SDS-a paranoično zaveo kao prikupljanje obavještajnih podataka, u dokumentu je vidljivo kako austrijski novinar pokazuje klasičnu novinarsku znatiželju i interes za dnevno-političke teme jedne države.

Osim praćenja aktivnosti stranih novinara, Centar Split je tijekom osamdesetih godina imao nekoliko slučajeva snimanja zabranjenih zona koje su obavljali austrijski državljani. Tako je vojna patrola JNA kod vojnog aerodroma Zemunik privela petoricu austrijskih državljana zbog osnovane sumnje da su fotografirali vojne objekte u Zemuniku. S uhićenom petorkom je obavljen informativni razgovor, a kod jednog od njih su pronađene dvije geografske karte na kojima su obilježena mjesta neposredno uz vojne ili industrijski važne objekte. Na fotografijama su vidljivi snimci vojnih aviona, uređaji za noćno slijetanje, pista te pokretna kontrola letenja. Sve navedeno ukazuje kako fotografiranje nikako nije bila slučajnost. Iako je SDS pokušao intervenirati u pravosuđe na način davanja sugestije

⁶⁹⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 604, 18.9.1980.

⁷⁰⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 604,361, 9.9.1982.

općinskom sucu da Austrijancima otkáže boravak u SFRJ i izda mjeru zabrane ulaska u Jugoslaviju na određeno vrijeme, sudac im je samo izdao novčanu prekršajnu kaznu.⁷⁰¹

Nakon samo mjesec dana ponovno je od austrijskog turista vojna patrola JNA izuzela fotoaparata kojim je snimio vojni i civilni aerodrom kod Zemunika o čemu je obaviješten i SDS. Na fotografijama je uočeno kako je Austrijanac snimio privredne i vojne objekte koji su bili stalni interes stranih obavještajni službi, zbog čega je SDS zaključio kako se radi o zadatku izviđačkog karaktera.⁷⁰² Zasigurno nije bila slučajnost kako su austrijski državljani u oba slučaja uhvaćeni u snimanju vojnog aerodroma Zemunik i to u nepunih mjesec dana, što ukazuje na mogućnost kako su imali zadatak opservacije i snimanje jugoslavenskog vojnog objekta za potrebe svoje obavještajne službe.

SDS je vodio još jedan indikativan slučaj austrijskog državljanina koji je jahtom uplovio u zabranjenu zonu otoka Visa. Dodatni značaj ovome događaju dala je činjenica kako se radilo o pripadniku policijsko-sigurnosne strukture Republike Austrije. Iako je Austrijanac tvrdio kako je uplovio u luku Vis zbog pojačanog vjetra, SDS Centar Split je rekonstrukcijom događaja utvrdio kako je taj dan more bilo mirno i bez vjetra. Sumnju u slučajno uplovljavanje pojačala je izjava austrijskog državljanina kako mu je namjera bila uploviti u luku na otoku Hvar što je provjerom utvrđeno kao neistinito pošto nakon odlaska iz luke Vis nije registriran dolazak austrijske jahte na Hvar. Zbog svega navedenog, SDS je poduzeo mjere operativne kontrole nad akterima ovog događaja za vrijeme boravka na dalmatinskom području.⁷⁰³

Osim slučajeva s austrijskim državljanima, SDS je nadzirao Austrijski kulturni institut iz Zagreba koji je nastojao proširiti svoju djelatnost na Dubrovnik. Austrijanci su radili na otvaranju austrijskog kulturnog kluba koji je bio zamišljen kao čitaonica u kojoj bi široj publici bila prezentirana austrijska književna i druga literatura.⁷⁰⁴ SDS je ovaj potez vidio kao priliku da postavi svoje operativne pozicije naspram Austrijanaca, a posebno su pratili direktora instituta Leopolda Melichara za kojeg je služba iskazala negativno mišljenje samo zato što je bio „folksdojčer“, odnosno samo zbog toga su ga smatrali neprijateljski nastrojenim bez ikakvih argumentiranih sumnji.

U dostupnoj građi SDS-a nije moguće pronaći podatke o zabilježenoj aktivnosti austrijske obavještajne službe, što je moguće dovesti u kontekst s konstatacijom SDS-a kako je austrijski teritorij prvenstveno bio polazište za djelovanje drugih stranih obavještajnih

⁷⁰¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 604,256, 10.5.1984.

⁷⁰² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 604,326, 14.6.1984.

⁷⁰³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 324, 24.6.1987.

⁷⁰⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 7, 11.01.1988.

službi prema Jugoslaviji. SDS je nadzirao pojedinačne slučajeve austrijskih državljana tijekom njihovih boravaka u Dalmaciji, uz općeprisutno nekritičko prikazivanje svakog znaka profesionalnog ili drugog interesa kao dokaza o obavještajnoj djelatnosti. Značajniji slučajevi, a koji se mogu eventualno povezati s austrijskom službom, su vezani uz snimanje zabranjenih zona JNA koje su bile stalni interes stranih obavještajnih službi. Međutim, SDS je u kontekstu tih slučajeva tek sudjelovao u obavljanju obavijesnih razgovora s akterima događaja, dok organiziranijeg pristupa po pitanju takve problematike nije bilo.

7.5. Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja Italije

Italija, kao članica NATO saveza, zauzima važno strateško mjesto na tzv. južnom krilu zapadnog bloka. Nakon izlaska Francuske iz vojnih struktura NATO-a tijekom šezdesetih godina 20. stoljeća i zbog sve napetijih odnosa Grčke i Turske te vrlo složenih odnosa u zemljama na Bliskom Istoku i Mediteranu, Italija je postala politički i vojno značajan prostor u strukturi i obrambeno-strateškim koncepcijama NATO saveza. Upravo su talijanske luke kao dio cjeline pomorskih snaga NATO-a imale istaknutu ulogu u blokovskoj konfrontaciji na prostoru Sredozemnog mora. Iz navedenih razloga, kontinuirana zainteresiranost SAD-a za talijanski prostor datira još iz razdoblja Prvog svjetskog rata, a u hladnoratovskoj koncepciji, Amerikanci se postavljaju kao glavni koordinator obavještajnih i protuobavještajnih institucija u Italiji. Za NATO savez, strateški položaj Jugoslavije je bio itekako značajan iz razloga što predstavlja dio barijere koja je sprječavala direktan izlaz SSSR-a na Sredozemlje te kao ključan teritorij za moguće djelovanje NATO-a prema srednjoj i jugoistočnoj Europi. Sukladno tome, Amerikanci su procjenjivali kako nezavisna i nesvrstana SFRJ ima presudnu ulogu u održavanju postojeće ravnoteže između zapadnog i istočnog vojno-političkog saveza u tom dijelu Europe. Eventualno približavanje Jugoslavije SSSR-u i Varšavskom ugovoru dovelo bi do poremećaja odnosa na Mediteranu te direktne opasnosti za Italiju što je usmjeravalo obavještajne aktivnosti talijanskih službi, ali i obavještajnih službi zemalja NATO saveza koje su djelovale s talijanskog teritorija prema jugoslavenskom prostoru.⁷⁰⁵

Talijanska obavještajna služba (TOS) permanentno je djelovala prema jugoslavenskom teritoriju još od razdoblja između dva svjetska rata. Državno-politički odnosi Italije i

⁷⁰⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201/10, str. pov., III-1204, Dopis+prilog skripta „Obavještajno-sigurnosni sistem Italije“-SDS RSUP SRH, autor Aldo Ritoša, Zagreb, 04.04.1986., 9.-10.

Jugoslavije bili su opterećeni neriješenim teritorijalnim i drugim pitanjima, a službena talijanska vlast nikada se nije odrekla teritorijalnih pretenzija prema SFRJ. Važnost Italije je i u činjenici kako je geografski bila najveća susjedna zemlja te je s Jugoslavijom imala više od 1.000 kilometara pomorske i više od 160 kilometara kopnene granice. Također, Italija je bila jedini jugoslavenski susjed koji je bio član NATO saveza. Uloga TOS-a imala je dvostruku ulogu u svojem djelovanju prema Jugoslaviji. S jedne strane, talijanska služba djelovala je koordinirano s američkom obavještajnom službom, obavljajući i zadatke za potrebe Amerikanaca i u sklopu zajedničke obavještajne potpore NATO savezu. Druga uloga TOS-a bila je djelovanje prema SFRJ u skladu s talijanskim nacionalnim interesima.⁷⁰⁶

Do velike reforme talijanskog obavještajno-sigurnosnog sustava 1977., u Italiji je postojala samo vojno-obavještajna služba (tal. *Servizio Informazioni Difesa*, SID) koja je objedinjavala cjelokupni obavještajni i protuobavještajni rad te je direktno bila podređena načelniku Glavnog stožera talijanske vojske, a djelovala je iz centrale u Rimu preko centara i mnogobrojnih punktova. Italija je, uz Austriju, dugo bila jedina država u zapadnom bloku koja je imala samo vojno-obavještajnu službu.⁷⁰⁷ Međutim, zbog prevelikog utjecaja SID-a na postojeći politički sustav pristupilo se reorganizaciji obavještajnog sustava. Obavještajno-sigurnosni sustav Italije se u promatranom razdoblju temeljio na Zakonu br. 801 od 14. listopada 1977. kojim se propisao način rukovođenja obavještajnim i sigurnosnim aktivnostima te su se definirali elementi talijanskog obavještajnog sustava (Prikaz 31). SID je reorganiziran u Službu za informacije i vojnu sigurnosti (tal. *Servizio per le informazioni e la sicurezza militare*, SISMI), a formirana i je nova civilna Služba za informacije i demokratsku sigurnost (tal. *Servizio per le informazioni e la sicurezza democratica*, SISDE). Istovremeno, ustrojen je Izvršni komitet obavještajnih službi (tal. *Comitato esecutivo per i servizi di informazione e di sicurezza*, CESIS) koji je koordinirao rad obavještajnih službi te analizirao i elaborirao njihove pojedinačne pristupe pojedinim obavještajnim problemima te je koordinirao suradnju sa stranim obavještajnim službama (Prikaz 32). Novom reformom osnovan je i Međuministarski komitet za informacije i sigurnost (tal. *Comitato interministeriale per le informazioni e la sicurezza*, CIIS) koji je imao savjetodavnu ulogu u odnosu na globalne obavještajne politike i odabiranje obavještajnih objekata rada. Njime je predsjedavao predsjednik vlade, a ostali članovi bili su ministri obrane i unutarnjih poslova, vanjskih poslova, pravde i pomilovanja te industrije i financija. Ovaj odbor ustrojen je u cilju stvaranja

⁷⁰⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201/10, str. pov., III-1204, Dopis+prilog skripta „Obavještajno-sigurnosni sistem Italije“-SDS RSUP SRH, autor Aldo Ritoša, Zagreb, 04.04.1986., 11.

⁷⁰⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201/10, str. pov., III-1204, Dopis+prilog skripta „Obavještajno-sigurnosni sistem Italije“-SDS RSUP SRH, autor Aldo Ritoša, Zagreb, 04.04.1986., 17.

mehanizma koji bi onemogućio prerastanje obavještajnih struktura u samostalni i teško kontrolirani centar političke moći. Posebnim dekretom ministra unutarnjih poslova istom reformom ustrojen je Centralni ured za opće istrage i specijalne operacije (tal. *Uficio centrale per le investigazioni generali e per le operazioni speciali*, UCIGOS).⁷⁰⁸

Civilna obavještajna služba-SISDE osnovana je unutar Ministarstva unutarnjih poslova te je izvršavala sve obavještajno-sigurnosne poslove koji se vežu uz obranu demokratske države i institucija u skladu s Ustavom. Ministarstvo unutarnjih poslova donijelo je Pravilnik o radu SISDE-a te je upravljao njegovim radom na osnovu direktiva i odluka predsjednika vlade.

Vojno obavještajna služba-SISMI bila je ustrojena unutar Ministarstva obrane Italije te je prvenstveno izvršavala zadatke obavještajnog karaktera na planu vojne obrane zemlje, zaštite nezavisnosti i čuvanja teritorijalnog integriteta Italije. Osnovni sektori rada SISMI bili su *Sektor I* koji se bavio prikupljanjem podataka u inozemstvu te političkom i vojnom špijunažom, *Sektor S* je obrađivao podatke koje je prikupio *Sektor I* te *Sektor D* koji je bio protuobavještajnog karaktera, a imao je kartoteku svih postojećih i potencijalnih agenata te popis ekstremista koji su potencijalno opasni za sigurnost Italije i NATO saveza.⁷⁰⁹ Šefa SISMI-ja imenovao je ministar obrane, a služba je bila obavezna svoja saznanja i analize prosljeđivati CESIS-u.⁷¹⁰ U okviru SISMI-ja postojale su posebne obavještajne i protuobavještajne službe kopnene vojske, mornarice i zrakoplovstva. Najveću obavještajnu aktivnost prema Jugoslaviji pokazivali su mornarički obavještajni centri i podcentri smješteni u glavnim lukama – Veneciji, Trstu, Anconi, Bariju i Riminiju. Navedeni centri prvenstveno su bili usmjereni na prikupljanje obavještajnih podataka vezanih za mornaricu, odnosno istraživanje stranih mornarica i pomorskih efektiva. Također, obavještajna služba zrakoplovstva prikupljala je podatke iz svog centra u Udinama o jugoslavenskom ratnom zrakoplovstvu i svime što je za nj vezano.⁷¹¹

Talijanska obavještajna služba svoju aktivnost prema Jugoslaviji provodila je putem legalnih mogućnosti i agenturnim radom. Mogućnosti za legalna istraživanja u SFRJ bile su iznimno velike iz razloga što je na jugoslavenskom teritoriju boravio značajan broj talijanskih

⁷⁰⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201/10, str. pov., III-1204, Dopis+prilog skripta „Obavještajno-sigurnosni sistem Italije“-SDS RSUP SRH, autor Aldo Ritoša, Zagreb, 04.04.1986., 18.-19.

⁷⁰⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 4.2/293, str. pov., Delatnost italijanske obavještajne službe prema Jugoslaviji (analiza), Beograd, 19. juli 1983., nema stranice

⁷¹⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201/10, str. pov., III-1204, Dopis+prilog skripta „Obavještajno-sigurnosni sistem Italije“-SDS RSUP SRH, autor Aldo Ritoša, Zagreb, 04.04.1986., 20.

⁷¹¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201/10, str. pov., III-1204, Dopis+prilog skripta „Obavještajno-sigurnosni sistem Italije“-SDS RSUP SRH, autor Aldo Ritoša, Zagreb, 04.04.1986., 28.-29.

državljana zbog otvorenosti granice te izuzetno razvijenih gospodarskih i trgovačkih odnosa. U pograničnom području prema Italiji, živio je velik broj osoba talijanske nacionalnosti koje su imale razvijene prijateljske i rodbinske veze s talijanskim građanima, a na osnovi međudržavnih sporazuma ostvarivali su raznovrsnu suradnju sa znanstvenim, kulturnim i drugim institucijama u Italiji.⁷¹²

Prema saznanjima SDS-a, TOS je u svom obavještajno-istraživačkom radu koristio lovce, pomorce, trgovce, novinare, turiste i slične kategorije građana koji su na legalan način boravili u SFRJ te posjećivali strateška važna područja i kontaktirali jugoslavenske građane koji se bave raznim zanimanjima. Na primjer, SDS je sredinom osamdesetih primijetio boravak sve većeg broja talijanskih lovaca koji dolaze u lov tijekom cijele godine na područje Karlovca, Varaždina, Bjelovara, Osijeka i Splita. Prilikom dolaska inzistirali su na zakupu lovišta u blizini važnih vojnih i strateških objekata, a posebice u pograničnom području s Mađarskom. Jednako tako, talijanske ribarice, jahte i druga plovila sve su češće prisutna u jugoslavenskim teritorijalnim vodama i lukama na Jadranskom moru. SDS je imao saznanja kako dio posada s tih plovila SISMI kontinuirano koristi za prikupljanje podataka o jadranskim lukama, fortifikacijskim objektima i drugim instalacijama. Pojedini pomorci, prvenstveno časnici na linijskim brodovima, pri povratku u talijanske luke obavezno su se javljali lučkim kapetanijama, odnosno pomorskoj obavještajnoj službi kojoj su podnosili izvješća s putovanja na kojima su redovito fotoaparatom snimali sve što smatraju interesantnim na hrvatskoj obali. Ovom metodom rada TOS je dobivao podatke o strateškim pravcima i područjima: Istra, Hrvatsko Primorje, dalmatinska obala i zaleđe te pravci Rijeka - Gorski kotar - Karlovac - Zagreb, Zagreb - Bjelovar - mađarska granica, Zadar - Knin - dolina Une - Zagreb, Šibenik - Knin - Gospić - Zagreb, Dubrovnik - unutrašnjost te o brodogradilištima, lukama i vojnim objektima u navedenim područjima.⁷¹³

Vrlo često, SISMI je koristio talijanske vojne osobe i pripadnike policije za prikupljanje obavještajnih podataka u SRH prilikom ljetovanja. Oni su bili dužni prilikom povratka u Italiju podnositi iscrpna izvješća o mjestu odmora, ostvarenim poznanstvima te o svim drugim zapažanjima. Na ovaj način, osim za obavještajno-izviđačku djelatnost, SISMI je izučavao pojedine jugoslavenske građane za eventualno vrbovanje i korištenja u klasičnom agenturnom radu. U promatranom razdoblju, SDS je raspolagao saznanjima, kako je SISMI posebno zainteresiran za stvaranje agenturne mreže među jugoslavenskim pripadnicima

⁷¹² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201/10, str. pov., III-1204, Dopis+prilog skripta „Obavještajno-sigurnosni sistem Italije“-SDS RSUP SRH, autor Aldo Ritoša, Zagreb, 04.04.1986., 37.

⁷¹³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201/10, str. pov., III-1204, Dopis+prilog skripta „Obavještajno-sigurnosni sistem Italije“-SDS RSUP SRH, autor Aldo Ritoša, Zagreb, 04.04.1986., 38.-39.

službe unutarnjih poslova, zapovjednom kadru JNA te u političkim i državnim strukturama. Prilikom pronalaska kandidata za pristup i vrbovanje, SISMI je uz suradnju s drugim službama sigurnosti, izučavao pojedince te njihove obiteljske prilike, materijalni položaj, prijateljske i rodbinske veze, mjesta gdje obitavaju i provode slobodno vrijeme, pokušavaju doznati na kojem je radnom mjestu, odnose u njegovoj radnoj sredini, ambiciju i eventualna nezadovoljstva ostvarenim te političko-ideološku opredijeljenost. Težišni interes za potencijalno vrbovanje bio je usmjeren na srednje rangirane kadrove ili stručno osoblje kojima su dostupne i najpovjerljivije informacije jer su procjenjivali kako navedena struktura nije čvrsto ideološki opredijeljena te nije životno zainteresirana za svoj poziv i karijeru. S druge strane, takvi kadrovi bili su u nepovoljnom materijalnom položaju te bi se stoga, prema procjeni SISMI-ja putem novčanih nagrada, moglo pridobiti takve pojedince za agenturni rad.⁷¹⁴ Potencijalne agente SISMI je detaljno provjeravao putem svojih agenturnih pozicija u SFRJ, preko suradnika–dvojnika SDS-a, sigurnosno–policijskih službi Italije te preko rodbine i prijateljskih veza koje potencijalni agent ima u Italiji. Nakon izvršene provjere obavještajnog centra SISMI je dostavljao prijedlog za pristup i vrbovanje centrali u Rimu koja bi zatim davala suglasnost ili odbijala prijedlog.⁷¹⁵

Nakon dobivene suglasnosti, prvi pristup potencijalnom agentu obavljao je obavještajac na talijanskom teritoriju i pritom je donosio samostalno odluku o konačnom vrbovanju. Prilikom vrbovanja, TOS je veliku pažnju pridavao izučavanju motiva potencijalnog agenta za prihvaćanje suradnje. Najčešće su se oslanjali na materijalnu zainteresiranost kandidata, ali su je kombinirali s ideološkom opredijeljenošću te nacionalnom, emocionalnom ili nekom drugom vezanošću za Italiju, a nerijetko su se koristili i kompromitirajućim materijalom u vrbovanju. Kontakti s agenturom održavali su se redovno u Italiji, a samo izuzetno u drugim stranim zemljama poput Austrije, dok u SFRJ isključivo preko veznika. U pravilu, kontakti su se održavali u bivšim prostorijama Centra SISMI u Udinama, u automobilu obavještajca na velikim parkiralištima ili zabačenim mjestima, u hotelskim sobama, stanovima te rijetko u ugostiteljskim objektima. Na kontaktu s agentom analizirali su se izvršeni zadaci, a obavještajac je naročito inzistirao na izvorima vojnih podataka te su se davale nove zadaće koje su već bile pismeno pripremljene, a agentu su se davale u pismenoj formi ili usmeno. Prilikom kontakta, TOS je nagrađivao kontakte ovisno o kvaliteti dostavljenih podataka i informacija. Agentura SISMI-ja prvenstveno se usmjeravala na prikupljanje vojnih podataka

⁷¹⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201/10, str. pov., III-1204, Dopis+prilog skripta „Obavještajno-sigurnosni sistem Italije“-SDS RSUP SRH, autor Aldo Ritoša, Zagreb, 04.04.1986., 41.-42.

⁷¹⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201/10, str. pov., III-1204, Dopis+prilog skripta „Obavještajno-sigurnosni sistem Italije“-SDS RSUP SRH, autor Aldo Ritoša, Zagreb, 04.04.1986., 42.

bez prostornog ili tematskog ograničenja.⁷¹⁶ Drugim riječima, talijansku službu zanimalo je sve iz vojne tematike na jugoslavenskom teritoriju.

7.5.1. Operativni rad SDS Centar Split prema Talijanskoj obavještajnoj službi

U dostupnoj dokumentaciji SDS Centar Split vidljivo je kako je služba svoj operativni rad usmjerila i na praćenje aktivnosti talijanskih diplomatsko-konzularnih predstavnika u Dalmaciji, prvenstveno kroz vođenje obrade nad vicekonzulatom Italije u Splitu. Osim nadziranja vicekonzulata, operativni djelatnici su nadgledali dolaske talijanskih diplomatsko-konzularnih predstavnika iz ostalih dijelova Jugoslavije, ponajviše pomoćnike vojnog izaslanika Italije koji su boravili u jadranskim lukama najčešće zbog opservatorsko-izviđačkih aktivnosti. Kao i kod ostalih stranih država, i u slučaju praćenja moguće obavještajne aktivnosti Talijana, SDS Centar Split nadzirao je dolaske talijanskih ratnih brodova u jadranske luke.

U suprotstavljanju talijanskoj obavještajnoj službi, Centar Split vodio je operativnu kombinaciju „Bitva“ kroz koju je SDS dolazio do saznanja o političkom stanju u Italiji te vojno-obavještajnim podacima vezano uz američke baze na talijanskom teritoriju i funkcioniranje talijanskih obavještajnih centara i punktova koji djeluju prema SFRJ.⁷¹⁷ Prema Talijanima, Centar Split vodio je i operativnu kombinaciju „Erika 1 i 2“ s ciljem saznanja odnosa Italije prema iredentističkim organizacijama i pojedincima. Kako bi došao do podataka o odnosu centrale SISMI-ja prema obavještajnim centrima, SDS Centar Split vodio je operativnu kombinaciju „Egon“ preko suradnika „Enesa“.⁷¹⁸ Kao najviši oblik operativnog rada jedne službe, Centar Split vodio je dvojnu kombinaciju „Elza“ preko suradnika-dvojnika „Etoresa“ koji je dostavljao podatke službi o djelovanju obavještajnog centra SISMI-ja u Udinama, a koji je obavještajno djelovao prema Jugoslaviji. Iz svega navedenog proizlazi kako je SDS Centar Split u svom operativnom radu posvećivao veliku pažnju aktivnostima Italije na području Dalmacije što je omogućavala neposredna blizina talijanskog teritorija, ali i zbog vječite zainteresiranosti Talijana za istočnojadransku obalu kao i potencijalnog jačanja talijanskog iredentizma.

⁷¹⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201/10, str. pov., III-1204, Dopis+prilog skripta „Obavještajno-sigurnosni sistem Italije“-SDS RSUP SRH, autor Aldo Ritoša, Zagreb, 04.04.1986., 42.-45.

⁷¹⁷ HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, Centar Split, 201.2/82, Operativna kombinacija „Bitva“-Armando Quaglini, Prijedlog za zavođenje OK, 30.3.1982.

⁷¹⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201/16, Suradnici Erika 1 i 2 ; Suradnik Enes ; HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201/12, Dvojna kombinacija „Elza“-suradnik „Etores“ dopisi i informacije, 1982.-1990.

O tome koliko je Italija željela širiti svoj utjecaj na dalmatinskom području, možemo iščitati iz operativne dokumentacije SDS Centra Split koji je nadzirao rad talijanskog vicekonzulata u Splitu. Naime, talijanski vicekonzuli nastojali su prikupljati podatke o političkom, ekonomskom i kulturnom životu Dalmacije, a posebnu pozornost su posvećivali otvaranju talijanskog kulturnog centra u Zadru čime bi okupljali talijanske iredentiste na tom području.⁷¹⁹ U tim aktivnostima isticao se vicekonzul Romolo Di Stazio kojeg je zbog navedenog SDS zaveo u operativnu obradu te ga je nadzirao preko suradnika „Lina“.⁷²⁰ SDS je nad vicekonzulom uspostavio trajnu tehničku akciju „Lora“ čime je vicekonzulat stalno ozvučen i praćen. Di Stazio je bio itekako svjestan primjene SDS-ovih metoda i mjera što je potvrdio u jednom telefonskom razgovoru i naveo kako mu SDS otvara i čita svu poštu.⁷²¹ O SDS-ovim mjerama se ponovno požalio direktoru talijanskog instituta u Zagrebu kojem je ukazao na nekorektno ponašanje splitskih vlasti jer mu se stalno otvara pošta, kontrolira telefon na radnom mjestu i u stanu, prate ga automobilom te ga operativci svakodnevno prate.⁷²² Navedeno je jedan od primjera kontinuiranog nadziranja i praćenja kojeg je provodio SDS Centra Split čime je pojedincu stvaran psihički pritisak. O problematici primjene metodologije SDS-a, vicekonzul se požalio i suradniku „Lini“ prilikom napuštanja dužnosti u Splitu. Ovom prigodom je ponovno negodovao na konstantnu kontrolu SDS-a, ali i konstatirao kako u SFRJ nema potrebe za pravim obavještajnim radom jer su jugoslavenski državljani druželjubivi te se sve sazna kroz razgovore s njima.⁷²³ Nakon odlaska Di Stazija njegova obrada je deregistrirana, a novi vicekonzul Genaro Di Martino je zaveden u prethodnu operativnu obradu⁷²⁴ iz razloga što je bio strani državljanin na dužnosti vicekonzula čime prema SDS-u postoji sumnja u moguće obavještajno djelovanje.

Novi talijanski vicekonzul bio je još oprezniji u radu od svog prethodnika koji ga je vjerojatno upozorio na primjenu SDS-ovih mjera. Di Martino se nije upuštao u nikakve diskusije, a naglasak je stavio na praćenje najnovijih političkih i ekonomskih događanja u SFRJ. SDS je nastavio pratiti vicekonzulat i nastojao je doći do ključeva objekta kako bi izvršio tajni pretres što nije uspio jer je vicekonzul stalno imao ključeve kod sebe i rijetko je napuštao Split.⁷²⁵ SDS je kontinuiranim praćenjem Di Martina došao do saznanja kako vicekonzul stalno prati stanje u splitskoj luci, prvenstveno boravak stranih plovila o čemu je

⁷¹⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 86, 14.2.1980.

⁷²⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 126, 25.2.1980.

⁷²¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 330, 14.5.1980.

⁷²² HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 466, 21.7.1980.

⁷²³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 808, 25.12.1980.

⁷²⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 53, 13.2.1981.

⁷²⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 313, 12.7.1983.

izvješćivao pomoćnika vojnog izaslanika za ratnu mornaricu Italije Maurizija Gemignianija.⁷²⁶

Upravo kod vojnih izaslanika Italije je SDS uočavao prave obavještajne aktivnosti. Glavna karakteristika talijanskih vojnih izaslanika i njihovih pomoćnika bila je poduzimanje opservatorsko-izviđačkih putovanja zajedno s vojnim izaslanicima drugih država iz NATO saveza. Tako je pomoćnik vojnog izaslanika Italije Alberto Agatone zajedno s Britancem Michaelom Killickom uočen kako iz Dubrovnika odlazi na izviđačku aktivnost u Boku Kotorsku.⁷²⁷ Ovaj dvojac je SDS ponovno dokumentirao u Dubrovniku kada su boravili zbog opservacije sovjetskih brodova.⁷²⁸ SDS je Agatonea još jednom uočio u opservaciji ratnih brodova SSSR-a koji su boravili u Splitu, ali ovaj put u društvu američkog vojnog izaslanika Petera Hutchausena s kojim je zajedno fotografirao sovjetske brodove u splitskoj luci.⁷²⁹ Pomoćnik vojnog izaslanika u jadranske luke je dolazio i prilikom posjeta talijanskih ratnih brodova kada bi prisustvovao protokolarnim dužnostima. SDS je nadzirao posjete brodove te primjenjivao sve mjere nad talijanskim diplomatsko-konzularnim predstavnicima, ali bez ikakvog efektivnog učinka,⁷³⁰ budući da, SDS primjenom mjera nad Talijanima nije uspijevaao registrirati nikakve obavještajne aktivnosti⁷³¹ prilikom boravka talijanskih brodova.

Obavještajne aktivnosti nastavio je i novi pomoćnik talijanskog vojnog izaslanika Gemigniani koji je dokumentiran u opservaciji luke Ploče te ratne luke Lora. O Lori je ispitivao vicekonzula te mu je ovom prigodom dao zadatak izvješćivanja o boravku stranih brodova.⁷³² Intenzivnu aktivnost Gemigniania SDS Centar Split je kontinuirano pratio jer je sve češće iz Dubrovnika išao na obavještajno-izviđačko putovanje u Boku Kotorsku. Prilikom takvih putovanja je očito bio svjestan SDS-ovih mjera pa je mijenjao pravce kretanje i mijenjao rent-a-car automobile kako bi otkrio tajnu pratnju.⁷³³ Talijanski vojni izaslanici u pravilu su djelovali kao i ostali vojni izaslanici iz NATO saveza, odnosno teritorij pod nadzorom Centra Split koristili su prvenstveno za poduzimanje opservatorsko-izviđačkih putovanja u bokokotorski zaljev koji im je predstavljao glavni predmet interesa, a jadranske luke su koristili najčešće za opservacije stranih ratnih brodova od kojih su najviše opservirali ratne brodove SSSR-a.

⁷²⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 384, 13.7.1984.

⁷²⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 55, 12.2.1981.

⁷²⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 424, 4.11.1982.

⁷²⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 88, 16.3.1983.

⁷³⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 594, 19.9.1980.

⁷³¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 315, 6.7.1981.

⁷³² HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 59, 8.2.1984.

⁷³³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 173, 02.04.1986.

U sklopu savezne operativne akcije „Marijan S“ koja je za cilj imala praćenje gospodarskog, političkog i sigurnosnog stanja u Italiji, akcije „Obrana“ s ciljem dokumentiranja stanja u politici, vojsci i vojnim pokretima u Italiji te akcije „Flota“ koja je vođena radi sprječavanja opservacija i drugih djelovanja TOS-a, SDS Centar Split vodio je operativnu kombinaciju „Bitva“. Osoba pod pseudonimom „Bitva“ bila je u Italiji karabinjer te kućni prijatelj s visokim karabinjerskim časnikom čiji je sin bio pukovnik talijanske vojske raspoređen u sastav NATO snaga u Firenci. Ove dvije visoke rangirane osobe u talijanskom obrambenom sustavu bile su „Bitvi“ temeljni izvor informacija koje je prosljeđivao operativnom djelatniku SDS Centra Split.⁷³⁴ „Bitva“ je SDS-u ustupao podatke prilikom dolaska u SFRJ koje je legendirao odlaskom na ronjenje na hrvatskoj obali. Obavještajne podatke koje je ustupao SDS-u bili su vojnog karaktera s glavnim naglaskom na razmještaj i sastav američkih vojnih baza s nuklearnim naoružanjem u Italiji. Istovremeno, „Bitva“ je opisivao sigurnosni sustav unutar američkih baza ističući kako Amerikanci čuvanje baza povjeravaju isključivo karabinjerima koji surađuju s američkom obavještajnom službom. Osim navedenog, „Bitva“ je operativcu SDS-a opisivao povezanost karabinjera i SISMI-ja, odnosno kako je šezdeset do sedamdeset posto karabinjerskih časnika uključeno u rad za talijansku vojno-obavještajnu službu. Također, prilikom ovog kontakta sa SDS-om, „Bitva“ je dao podatke o političkoj situaciji u Italiji i problemima s Komunističkom partijom Italije koja predstavlja rusku agenturu na talijanskom teritoriju, a terorizam u Italiji inicira sovjetska služba KGB.⁷³⁵

Na slijedećem kontaktu s operativcem SDS-a, „Bitva“ je u Zadar doveo i bojnika talijanske kopnene vojske pod legendom zajedničkog ronjenja. U ovoj Informaciji „Bitva“ je iznio SDS-ovom operativcu kako na svom radnom mjestu u kasi ima dokumente na kojima se nalaze obavještajni centri talijanskih službi te knjige o talijanskom sustavu obrane. Pošto nije bio obučen za snimanje materijala, operativac SDS-a je dogovorio kako će ga obučiti za snimanje navedenih dokumenata. I prilikom ovog kontakta „Bitva“ je iznosio podatke o rasporedu američkih baza u Italiji te je rukom skicirao sustav osiguranja u bazama. Operativac SDS-a dogovorio je sa „Bitvom“ ponovni kontakt u SFRJ na koji će suradnik donijeti popis obavještajnih centara talijanskih službi.⁷³⁶ Iako su iz ove operativne kombinacije dostupne samo dvije Informacije, vidljivo je kako je ona bila na tragu uspješne realizacije jer je „Bitva“ iznosio veliku količinu obavještajno interesantnih podataka SDS-u. Naime, suradnik je davao detaljne podatke vojno-sigurnosnog značaja, posebno o vojsci i

⁷³⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 513, 19.11.1981.

⁷³⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 513, 19.11.1981.

⁷³⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 278, 2.8.1982.

politici na talijanskom teritoriju, kao i podacima o razmještanju, brojnosti i sadržaju unutar američkih baza u Italiji.

Rezultati SDS-ovog operativnog rada usmjerenog prema Talijanima vidljivi su i u Informacijama o kontaktima sa suradnikom „Vjekom“ iz Barija koji je kontaktirao istaknute osobe iz talijanskog javnog života.⁷³⁷ Preko kontakata s talijanskim visokim časnici „Vjeko“ je dolazio do saznanja o političkom stanju u Italiji, američkom usmjeravanju talijanske unutarnje i vanjske politike, razmještanju opreme i naoružanja NATO saveza na talijanskom tlu te o metodologiji rada talijanske obavještajne službe. Suradnik je prilikom kontakta podnosio pismeno izvješće operativcu SDS-a o svojim saznanjima, a najvažniji podaci bili su vezani za mrežu suradnika talijanske službe. Naime, „Vjeko“ je iznosio kako TOS crpi agenturu iz jugoslavenskih i talijanskih poduzeća koja međusobno posluju.⁷³⁸ Međutim, potrebno je istaknuti kako je suradnik precizno iznosio metodologiju rada TOS-a prilikom vrbovanja suradnika te se postavlja pitanje porijekla ovakvih podataka. Odnosno, moguće je kako je „Vjeko“ bio unaprijed pripremljen za davanje određenih informacije koje su bile predmet interesa SDS-a. Osim navedenog, posebno interesantno je kako je SDS osim „Vjeko“ išao na uspostavu suradničkog odnosa i s njegovim sinom. Preko „Vjeko“ SDS je dolazio i do podataka o interesima TOS-a koji je s posebnom pažnjom istraživao razvoj ekonomskih odnosa između SFRJ i SSSR-a.⁷³⁹ TOS je smatrao kako Sovjeti preko ekonomije nastoje politički vezati Jugoslaviju uz svoj blok što nije išlo u prilog Italiji i zapadnom bloku kojem je trebala neutralna SFRJ kao barijera od prodora SSSR-a na Zapad. Kroz Informacije o podacima koje je davao suradnik „Vjeko“ vidljivo je interes SDS-a za stanje u Italiji s naglaskom na vojno-obavještajnu problematiku te razvoj političke situacije na talijanskom teritoriju.

U dostupnim Informacijama SDS Centra Split vidljivo je vođenje još jedne operativne kombinacije „Erika 1 i 2“ prema TOS na području Trsta. Ova operativna kombinacija zavedena je zbog dobivanja saznanja o odnosu Italije prema iredentističkim organizacijama i pojedincima, međutim, kasnije njezin fokus prelazi na identificiranje obavještajnog centra TOS-a u Trstu. Suradnici „Erika 1 i 2“ bili su talijanski bračni par koji je uživao dobar ugled u tršćanskom javnom životu te su se kretali među istaknutim pojedincima na visokim dužnostima u Trstu. Kroz Informacije je razvidno kako je „Erika 1“ obnašao dužnost inspektora trgovinskih radnji u Trstu,⁷⁴⁰ a njegova supruga „Erika 2“ bila redovni predavač

⁷³⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 766, 5.12.1980.

⁷³⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 635, 25.9.1980.

⁷³⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 187, 22.4.1983.

⁷⁴⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 627, 17.10.1985.

na Institutu za studije i dokumentaciju o Istočnoj Europi.⁷⁴¹ Sve navedeno je supružnicima omogućavalo dobivanje obavještajno interesantnih podataka vezanih prvenstveno uz TOS i policijske strukture u Trstu, ali i odnosima unutar iredentističkih organizacijama i njihovom radu na buđenju nacionalne svijesti među Talijanima u SFRJ. Sva prikupljena saznanja suradnici su uobličavali u pismeno izvješće koji su zatim prosljeđivali operativcu SDS-a prilikom dolaska u SFRJ gdje su se najčešće sastajali u hotelima u Istri i Zadru. Osim izvješća, donosili su i snimljene fotografije lokacija i osoba koje su radile u obavještajnom centru TOS-a u Trstu. Uvijek su imali isti *modus operandi* za prenošenje snimljenih materijala preko graničnog prijelaza. Fotografije su nosili izmiješane s njihovim obiteljskim fotografijama, a vodili su računa da sve fotografije budu istog formata kako ne bi izazvale sumnju prilikom pregleda na granici.⁷⁴² Njihov motiv za suradnjom sa SDS-om nije naveden u Informacijama, ali se može pretpostaviti kako je dobivanje novčanih iznosa koje im je SDS davao prilikom kontakata zasigurno bio jedan od motiva za suradnju.

Prvotna izvješća „Erike 1“ bila su usmjerena na identificiranje talijanskih državljana koji su bili neprijateljski raspoloženi prema Jugoslaviji te koji bi u potencijalnim kriznim odnosima između Italije i SFRJ predstavljali opasnost za Jugoslaviju. „Erika 1“ je operativcu SDS-a dao precizan popis takvih osoba s njihovima imenima i prezimenima, godinama te adresama.⁷⁴³ Poseban interes SDS Centra Split bio je usmjeren prema iredentističkoj organizaciji „L'Associazione Nazionale Venezia Giulia E Dalmazia“ koju je služba okarakterizirala kao potencijalnu opasnost za SFRJ. Navedena organizacija predstavljala je Talijane iz Istre, Rijeke i Dalmacije koji su napustili Jugoslaviju nakon Drugog svjetskog rata, a radili su na očuvanju talijanskog identiteta i buđenju nacionalne svijesti među preostalim talijanskom manjinom u SFRJ što je SDS smatrao ugrožavanjem ustavno-pravnog poretka. Stoga je „Erika 1“ imao zadatak ih nadzirati pošto je i sam bio član udruženja.⁷⁴⁴ Zbog toga je imao pristup dokumentima udruženja koje je dostavljao SDS-u,⁷⁴⁵ to jest popise članova koji su aktivno sudjelovali u radu organizacije kao i njihov popis ciljeva, zadataka i namjera.⁷⁴⁶ Podaci koje je dostavljao „Erika 1“ omogućavali su SDS-u prepoznavanje potencijalnih neprijatelja SFRJ iz redova talijanskih izbjeglica, kao i nadziranje njihovog udruženja koje je za cilj imalo širenje utjecaja na preostalu talijansku manjinu u Jugoslaviji.

⁷⁴¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 282, 17.6.1983.

⁷⁴² HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 586, 18.9.1985.

⁷⁴³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 394, 7.10.1982.; HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 11.10.1982.,

⁷⁴⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 397, 18.10.1982.

⁷⁴⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 224, 12.5.1983.

⁷⁴⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 58, 17.2.1983.

Osim rada na detektiranju potencijalne opasnosti iz redova talijanskih izbjeglica, SDS je „Erika 1 i 2“ dao zadatak utvrđivanja tajnih obavještajnih centara TOS-a, odnosno, suradnici su trebali utvrditi lokacije, sastav centara te zatim ići na utvrđivanje agenture.⁷⁴⁷ „Erika 1“ se usredotočio na obavještajni centar TOS-a u Trstu za koji je saznao točnu lokaciju te je zajedno sa suprugom počeo graditi prisan odnos sa zamjenikom šefa centra TOS-a.⁷⁴⁸ Suradnici su uspjeli detektirati Centar SISMI-ja u Trstu te okvirni broj zaposlenika, a opservacijom su saznali koja tršćanska banka isplaćuje plaću za djelatnike obavještajnog centra te su posredstvom poznanika iz banke radili na identifikaciji osoblja centra.⁷⁴⁹ Također su operativcu SDS-a ustupili pismeno izvješće sa saznanjima o strukturi rukovodstva SISMI-ja, načinu regrutiranja kadrova i obuci koju prolaze te budžetu kojim ova služba raspolaže. Zahvaljujući ovoj operativnoj kombinaciji, SDS Centar Split kontinuirano je dobivao saznanja o centru TOS-a u Trstu što je omogućavalo uspješnije suprotstavljanje Talijanima, a za rad na detektiranju ostalih obavještajnih centara na talijanskom teritoriju koji su bili usmjereni prema SFRJ, SDS vodio je najviši oblik operativnog rada – dvojnu kombinaciju.

7.5.2. Dvojna kombinacija „Elza“ – suradnik dvojnik „Etores“

U obavještajno-sigurnosnim službama se dvojna kombinacija smatrala vrhuncem operativnog rada službe koja je stvorila uvjete i započela rad na dvojnoj kombinaciji. SDS RSUP-a Hrvatske je 1990. objavila skriptu naziva „Dvojna kombinacija–više od igre“, autora Zvonimira Bože, pod oznakom državne tajne u kojoj se daju detaljne upute o radu i vođenju dvojne kombinacije, a temeljene na dotadašnjim iskustvima ovakvog načina rada.⁷⁵⁰ Dvojna kombinacija je prema Pravilu službe⁷⁵¹ definirana kao „kao specifičan operativni odnos Službe državne bezbednosti prema stranoj obavještajnoj službi, neprijateljskoj organizaciji ili ilegalnoj grupi koje se ostvaruje preko saradnika Službe koga kao svog agenta ili pripadnika istovremeno tretira i strana obavještajna službe, odnosno neprijateljska organizacija ili ilegalna grupa“. Dvojna kombinacija, kako navodi autor skripte, mora ispunjavati najmanje četiri uvjeta:

⁷⁴⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 369, 8.8.1983.

⁷⁴⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 577, 22.11.1983.

⁷⁴⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SDS, Centar Split, str. pov., Informacija broj 586, 18.9.1985.

⁷⁵⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/70, državna tajna, Zvonimir Božo: Dvojna kombinacija – više od igre, 1990.

⁷⁵¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31-107-1, pr. 141, Pravila o radu SDB, 1989., 58.

1. neposredni operativni kontakt SDS-a s jedne i strane obavještajne službe, neprijateljske organizacije ili ilegalne grupe s druge strane;
2. istovremenu pripadnost suradnika SDS-a agenturnoj mreži strane obavještajne službe, odnosno članstvo u neprijateljskoj organizaciji ili ilegalnoj grupi;
3. suradnički odnos agenta odnosno pripadnika neprijateljske organizacije ili ilegalne grupe sa SDS-a ne smije biti poznat stranoj obavještajnoj službi, neprijateljskoj organizaciji ili ilegalnoj grupi čiji je suradnik agent ili pripadnik;
4. agenturni odnos suradnika SDS-a sa stranom obavještajnom službom, njegova pripadnost i aktivnost u neprijateljskoj organizaciji ili ilegalnoj grupi mora se odvijati po direktivama i instrukcijama Službe državne sigurnosti.

SDS Centar Split, prema dostupnoj dokumentaciji, u svom je radu vodio jednu dvojni kombinaciju prema talijanskoj obavještajnoj službi, odnosno prema obavještajnom centru talijanske obavještajne službe SISMI u Udinama. Kroz dokumentaciju je moguće raščlaniti rad sa suradnicima SDS-a Centra Split usmjerenim prema udinskom centru talijanske obavještajne službe koji je obavještajno djelovao prema Jugoslaviji. Vidljivo je kako se uz pomoć jednog suradnika operativnom kombinacijom stvarala mogućnost ostvarivanja dvojne kombinacije ugradnjom drugog suradnika.

Dana 15. prosinca 1979. godine operativac SDS-a Centra Split uspostavio je kontakt sa suradnikom „Enes“ s kojim služba nije imala kontakte od listopada 1976. Iz Informacije o navedenom kontaktu može se zaključiti kako je „Enes“ u ranijem periodu bio vezan uz udinski centar talijanske obavještajne službe kao prevoditelj za materijale s područja Jugoslavije.⁷⁵² Od 1976. šef Udinskog Centra I. nudio mu je više puta da po zadaćama centra odlazi u Jugoslaviju, kao i da se više angažira u Centru na prevođenju materijala, što je odbijao u želji za mirnijim životom i neovisnošću te osobnim razlozima. Na ovom kontaktu je dogovoreno da „Enes“ kontaktira I. i prihvati zadaće koje se odnose na Jugoslaviju, a posebno prilikom kontaktiranja suradničke mreže I., odnosno Centra, te da se nametne kao stručni ocjenjivač informacija iz Jugoslavije, a koje Centar dostavlja prema Centrali u Rimu. Za navedeno je SDS „Enesu“ davao novčane nagrade što je vjerojatno bio jedan od motiva prihvaćanja zadaća od službe.

Na slijedećem kontaktu s „Enesom“ u Zadru vidljivo je kako je suradnik prema dogovoru više puta kontaktirao šefa udinskog obavještajnog Centra. Operativcu SDS-a je iznio kako je I. iznosio svoja mišljenja i čekao ocjenu „Enesa“ kao dobrog poznavatelja prilika

⁷⁵² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 724, 20.12.1979.

u Jugoslaviji. Suradnik je dao podatak kako su talijanska policija i vojska u stanju pripravnosti zbog sovjetske agresije na Afganistan i bolesti Tita.⁷⁵³ Zatim je operativcu iznio detaljan opis političke situacije u Italiji te prosudbu za slučaj napada Varšavskog ugovora na Jugoslaviju nakon smrti Tita. „Enes“ je nakon obnovljenih odnosa s I., kao prevoditelj bio nazočan njegovom sastanku sa agentom „Alijem“ sa područja Jugoslavije. U jednom trenutku kada se I. udaljio „Enes“ je nakratko zavirio u njegove papire te vidio pored pseudonima „Ali“ upisano C. ili K., pa pretpostavlja kako je to prezime „Alija“. Kroz razgovor se moglo zaključiti da je „Ali“ zaposlen u nekoj bolnici za duševne bolesti kraj Beograda. „Ali“ je na ovom kontaktu dobio zadaće: pronaći prijatelje koji putuju u Mađarsku i Bugarsku, te vidjeti gomilaju li se vojne postrojbe na njihovim granicama s Jugoslavijom i s koliko i kakvim naoružanjem raspolažu, grade li se u Puli torpedni raketni čamci ruskog tipa, nalaze li se u sastavu jugoslavenske vojske najnoviji ruski tenkovi T-64 i vojni zrakoplovi Mig-23, pronaći lokaciju pojedinih postrojbi i identitet zapovjednika. „Ali“ za nagradu dobiva 200 tisuća lira mjesečno i naknadu troškova koje ima u agenturnom radu. „Enes“ ni u jednom drugom slučaju nije bio nazočan kontaktu s agentima, temeljem čega prosuđuje kako ostali agenti znaju talijanski jezik jer mu nije poznato da Centar ima drugog prevoditelja. U daljnjem kontaktu „Enes“ je operativcu SDS-a iznosio zapažanja o radu Centra u Udinama, smještaju, zaposlenicima, ulasku u Centar, prenošenju službene pošte i slično. Također je iznio kako pomaže službi radi budućih generacija, te iako je Italija njegova domovina, smatra kako Italija i Jugoslavija moraju graditi zajednički put, a to je Europa bez SAD i SSSR-a. Iako je „Enes“ naveo ovaj motiv kao glavni razlog suradnje sa SDS-om, nije zanemarivo kako je i dalje dobivao novac i poklone od službe za svoj rad.

U kasnijim kontaktima „Enes“ je dostavljao podatke SDS-u o radu udinskog centra prema Jugoslaviji te detalje iz privatnog života šefa centra I. Suradnik je tvrdio kako I. preko njega provjerava, sve zadaće koje dobiva od Centrale iz Rima i prihvaća njegove ocjene, govoreći: „Ti si tamo rođen, tamo putuješ, razgovaraš i poznaješ dušu tog naroda.“⁷⁵⁴ Za agenta pseudonimom „Ali“ s područja Jugoslavije, „Enes“ je iznio kako je s njim više štete nego koristi, da stalno traži sve više novaca i da će ga predati na vezu Centrali iz Rima.

SDS je u radu sa suradnikom „Enesom“ imao interes za saznanje o mišljenju šefa udinskog centra i „Enesa“ na političke prilike u Jugoslaviji, iznalaženje kandidata za agenturnu mrežu za područje jugoslavensko-bugarske granice i Jugoslavije, identifikaciju

⁷⁵³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 275, 14.04.1980.

⁷⁵⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 527, 20.08.1980.

agenta udinskog centra u Ljubljani, lociranje položaja američkih raketa u Italiji, interese TOS-a za informacijama iz SFRJ te identitet budućeg I. pomoćnika.⁷⁵⁵

Na kontaktu u prosincu 1981. „Enes“ je iznio saznanja o organizaciji i strukturi talijanske obavještajne službe i njene Centrale u Rimu, te kadrovskom sastavu centra u Udinama te planiranoj novoj adresi na koju će se preseliti centar.⁷⁵⁶ Ovom prilikom operativac SDS-a je usmjerio „Enesa“ da se pripremi na dolazak novog šefa centra, te da mu se nametne i da posebnu pažnju obrati na primopredaju postojeće agenture.

Prema dostupnoj dokumentaciji, vezu između dvojne kombinacije „Elza“ i suradnika „Enes“ nalazimo u Informaciji iz svibnja 1983.⁷⁵⁷ Naime, operativac SDS-a u ovoj Informaciji je izvijestio kako je kontakt sa suradnikom „Etores“ (operativna kombinacija „Elza“) uz posredovanje „Enesa“ protekao dobro. Iz navedenog možemo zaključiti kako je SDS-ovog suradnika „Etores“, posredovanjem suradnika, „Enes“ plasirao šefu udinskog centra dopukovniku S. kako bi mu ovaj bio izvor saznanja s područja Jugoslavije.

U slijedećim Informacijama fokus se stavlja na izvješća suradnika-dvojnika „Etores“ o udinskom centru. „Etores“ je operativcu SDS-a opisao svoj dolazak u Trst, kontakt sa suradnikom „Enes“ i odlazak u udinski obavještajni centar.⁷⁵⁸ „Etores“ je šefu centra plasirao sadržaj materijala za pripremu konferencije CK SKH i sa saznanjima do kojih je došao preko „jednog tatinog prijatelja“, o posjeti J.V. Zadru i razgovorima koje je vodio s „društveno-političkim radnicima“ Zadra. Istovremeno, sa šefom centra razgovarao je o teškoj ekonomskoj krizi i mogućnost utjecaja iste na političku situaciju u Jugoslaviji. Šefa centra zanimao je porast nacionalizama u Jugoslaviji, posebice srpskog i hrvatskog te utjecaj Crkve na nacionalizme. Tema je bila također Kosovo i Albanija, a potom mogući ruski utjecaj preko Mađarske i „Jadralska“ na način da izvrše ekonomsko podrivanje Jugoslavije. S. je usmjerio suradnika „Etores“ na način:

„Mene sad isključivo zanima politička situacija u Jugoslaviji. Nemojte praviti nikakve velike korake. Ono što ste napravili, to je odlično, zadovoljan sam. Samo vi meni pratite kandidate koji će doći na nove funkcije, njihovu političku orijentaciju. Uvijek se u životu napravi onoliki korak koliko se noge mogu pružiti.“⁷⁵⁹

Usmjeren je također, da kad se javlja telefonom, da je dovoljno reći da zove iz Zadra, ili Dalmacije, jer ga nitko drugi sa tog područja, osim njega nema zvati. Zadnja konstatacija

⁷⁵⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 760, 02.12.1980.

⁷⁵⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 583, 18.12.1981.

⁷⁵⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 211, 09.05.1983.

⁷⁵⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 236, 18.05.1983.

⁷⁵⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 236, 18.05.1983.

ove Informacije SDS-a glasi: „Stičemo utisak da sa „Etorovim“ držanjem možemo biti u dobroj mjeri zadovoljni, kao i sa razvojem dvojne kombinacije“.⁷⁶⁰

Suradnik „Etores“ se ponovno sastao sa šefom Udinskog obavještajnog Centra na željezničkoj stanici u Riminiju što je vidljivo u Informaciji iz kolovoza 1983.⁷⁶¹ Ovom prilikom „Etores“ je ustupio S. saznanja o životopisima i raspoloženju pojedinih političkih rukovoditelja u SFRJ. Također je dostavio saznanja o brodu sovjetske ratne mornarice „Viktor Bugaev“ koji se nalazio u remontu na otoku Ugljanu, a čija je osnovna namjena obavještajni rad. Sva dostupna saznanja o ovom brodu „Etoru“ je ustupio i SDS-u, a S. je ista prikazao kao prikupljena saznanja od radnih kolega. Poslije iscrpnog razgovora o stanju u Jugoslaviji, S. je „Etoru“ rekao kako će mu na ljetovanje poslati jednog svog prijatelja s obitelji, a na njemu je da se s njim prijateljski poveže, kako bi se kasnije mogli uzajamno posjećivati, te bi „Etores“ imao jednu od legendi za svoja putovanja u Italiju. Međutim, „Etores“ je već imao razlog putovanja u Italiju, a to je bila posjeta stricu u Riminiju pa je za pretpostaviti kako ipak radilo o dodatnom prikupljanju saznanja o „Etoresu“ i njegovom ponašanju te provjeravanju suradnika od strane TOS-a. Ovom prilikom „Etores“ je novčano nagrađen kao i prilikom svakog kontakta, a također je dobio nove konkretne zadatke od S. za slijedeći sastanak:

„1. Fotografirati ruski brod „Viktor Bugajev“, 2. Pratiti razvoj našeg društveno-ekonomskog sistema i prikupljati informacije o međurepubličkim odnosima, 3. Doći do informacija o nedavnim razgovorima Milke Planinc sa ruskom delegacijom koja se nalazila u posjeti našoj zemlji, 4. Provjeriti S. saznanja o odlasku Muslimana iz Bosne u Iran, te pomaganju Kosovske revolucije od strane Gadafija, 5. Po mogućnosti provjeriti da li je Jugoslavija dala Rusima najnoviji robot iz Kragujevca za koji su Rusi, prema S. saznanjima bili jako zainteresirani.“⁷⁶²

Zapažanja i saznanja sa slijedećeg sastanka „Etores“ i S. obrađena su u Informaciji koja je naslovljena „Intenziviranje dvojne kombinacije ELZA od strane TOS i koristi za SDS koje se nalaze u „Etorovim“ zapažanjima i S. komentarima“.⁷⁶³ U početku sastanka „Etores“ je S. iznosio rezultate prikupljanja saznanja po dobivenim zadaćama na prethodnom sastanku. Iznio je kako je odlazio u brodogradilište na Ugljanu više puta, razgovarao sa zaposlenicima tamo te saznao kako ruski brodovi redovito dolaze na remont, te da će i ubuduće dolaziti. Sve vrijeme boravka u brodogradilištu sovjetski brodovi održavaju satelitsku vezu sa Moskvom. Fotografiranje je teže, i trebao bi to obaviti netko vičan tome i s odgovarajućom

⁷⁶⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 236, 18.05.1983.

⁷⁶¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 370, 03.08.1983.

⁷⁶² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 370, 03.08.1983.

⁷⁶³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 469, 03.10.1983.

fotografskom tehnikom. Dogovoreno je da „Etoe“ još jedanput ode u brodogradilište te utvrdi njegov kapacitet i napravi skicu sovjetskog broda „Viktor Bugaev“. Vezano uz posjet sovjetske delegacije Jugoslaviji, „Etoe“ je odgovorio kako nije znao točno na koju je delegaciju S. mislio, ali je utvrdio kako je u lipnju bila jedna sovjetska delegacija u posjeti na visokoj razini što se vidi po tome da je na čelu te delegacije bio potpredsjednik sovjetske vlade Arhipov. Ovom prilikom Jugoslaveni su tražili dodatne količine nafte. „Etoe“ je napomenuo S. da ubuduće nastoji izbjeći tražiti prikupljanje saznanja o stvarima koje su prošle, jer tako raspitujući se o tome može pobuditi sumnju i da je to za njega vrlo opasno. Vezano uz Muslimane u Bosni, „Etoe“ je iznio da je bio na službenom putu te je usput svratio u Travnik. Utvrdio je da je suđena jedna ilegalna organizacija muslimana, što je i bilo ranije u medijima, i da su kažnjeni s deset godina zatvora. Jedan radni kolega mu je rekao da nisu bili povezani sa Iranom. Također, prema saznanjima niti jedan musliman s jugoslavenskim državljanstvom nije otišao na iransko-iračko ratište. Odlazili su jedino iranski ili irački studenti koji su do tada studirali u Jugoslaviji. „Etoe“ je nadalje iznio S., da po slijedećem pitanju upletenosti Gadafija u događaje na Kosovu, ne postoji nikakva povezanost. U osnovi ovih događanja je albanski iredentizam sa „staljinističkom potkom, a tu je i najminimalnije prisustvo vjere isključeno“. Vezano uz Kragujevac, proizvodnju robota i njegovu isporuku SSSR-u, „Etoe“ je iznio kako je to netočno. Naveo je da je razgovarao s službenikom iz predstavništva „Autohrvatska“ iz Zadra, koji putuje u Kragujevac, koji mu je iznio da tamo nema proizvodnje robota jer je tehnologija zastarjela.⁷⁶⁴ Nakon podnesenog izvješća, S. je poveo „Etoe“ na ručak u jedan restoran na periferiji Udina. U drugom dijelu sastanka S. je dao „Etoe“ papir da sam na najpodesniji način zapiše zadaće, a papir uništi prije prelaska granice. Zadaće su bile slijedeće:

„Koliko Libijaca ima na školovanju u Zadru. O kakvom je školovanju riječ – osnovnom, srednjem, visokom. Na kojoj vrsti oruđa i oružja izvode vježbe. 2. Pitanje Muslimana u Bosni ostaje za dugo otvoreno. – Onaj luđak Homeini nikad ne miruje i vidite da su Muslimani u ekspanziji na svjetskoj razini. 3. Raketni Centar u Zatonu nedaleko od Zadra. Najdetaljnije što je moguće, jer kako je S. kazao, on već ima podatke da su tu ruske rakete SAM 6 i SAM 9, ali ovi podaci nemaju ocjenu „točni“ – „provjereni“. 4. Nedavno je u Zadru održana vojna vježba. Utvrdite o kakvoj je vježbi riječ i broj i broj ljudstva koje je u vježbi učestvovalo, kao i vrijeme trajanja....kojeg su neprijatelja imali pod „plavo“.....5. Sukob Mamula – Dolanc. S. je kazao da raspolaže informacijom da je na jednom sastanku Mamula doslovno napao Dolanca (dalje se razvila rasprava o ovoj temi op.a.) , 6. S.: - Po mojoj informaciji u okolici Šibenika postoji veliki artiljerijski centar. Utvrdite lokaciju, formaciju i po mogućnosti ime komandanta..... 7. Dubrovnik – aerodrom Čilipi. Nedavno smo registrirali

⁷⁶⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 469, 03.10.1983.

ruski koridor Ćilipi - Palestina kojim su prevozili u Palestinu i teško naoružanje. Provjerite mi ovaj podatak koliko možete. Otputujte u Dubrovnik, sve troškove ću ja nadoknaditi..... 8. U okviru JNA koja je formacija izdvojena da po potrebi učestvuje u okviru vojnih snaga UN. Da li se te snage sad posebno spremaju, na koji naćin i da li će biti prebaćene u Palestinu. 9. Skicirati brodogradilište u Lamjani i utvrditi kapacitet. 10. Što je Bush obećao za vrijeme boravka u Jugoslaviji....11. S.: - Dođite mi ako ikako možete do brošure u kojoj se nalazi plan željeznica, u kojoj se nalaze promjeri šina, kapacitet pruga, signalni uređaji....12. S.: - Zadnji put ste rekli da Zadar ima ćlana Ćk SKJ i da se zove I.K., zanimalo bi me kako je orijentiran. „Etoře“ - To je ćovjek radnik, iz neposredne proizvodnje, Titovski orijentiran...S.: -Kad ga već znate, nemojte žaliti biti njegov prijatelj. Kažete da ga poznate. Nemojte ųuriti, postupno mu se pribliųavajte, da bi ga u jednom trenutku pozvali na većeru. Neka to bude sve prirodno. Sve ću troškove ja snositi bez obzira koliko bude.“⁷⁶⁵

Iz ovih zadataka koje je S. dao suradniku vidljivo je širok spektar interesa TOS-a prema podacima iz politićke i vojne problematike SFRJ, a suradnik je ponovno dobio novćanu nagradu za svoja saznanja kao i prilikom ostalih sastanaka sa S.

„Etoře“ se ponovno našao sa S. ovaj put u Anconi, a kontakt je odrųan u automobilu pokraj autoceste.⁷⁶⁶ „Etoře“ je prvo izloųio S. ųto je ućinio po ranije dobivenim zadaćama. Prvo su detaljnije raspravili o Muslimanima u Jugoslaviji i njihovom priznavanju nacije. Potom je „Etoře“ iznio kako S. informacija o sukobu Mamule i Dolanca nije toćna. S. je kazao: „To mi niste uspješli provjeriti. Moj izvor je provjeren i sukob je sigurno bio. Vojska je ćak zaprijetila da će stvari uzeti u svoje ruke.“ Dalje su redom prokomentirani prikupljeni podaci. U novim zadaćama za slijedeći kontakt S. je i dalje insistirao na istraųivanju sukoba Mamula-Dolanc. Također je zahtijevao da nastavi prikupljati podatke o vrstama raketa u Šepurinama, iako je „Etoře“ prikupio saznanja kako tamo nema raketa. Raditi na utvrđivanju vojnih objekata koji se nalaze u mjestima Kamenari i Bioci kod Šibenika. S. je na specijalnoj karti Gospića pokazao mjesto gdje se nalaze dva vojna skladišta i jedan objekt. Na temelju toga „Etoře“ je trebao utvrditi ųto se nalazi u tim skladištima i kakvog je tipa objekt, brigadnog ili nekog drugog. Slijedeća zadaća se odnosila na privrednu politiku Jugoslavije. S. je iznio da bi Jugoslavija trebala dobiti kredit od 5 milijuna dolara preko Međunarodnog monetarnog fonda (MMF). Kako bi se to ostvarilo Beograd je trebao prihvatiti uvjete koji se tiću jugoslavenske imovine u inozemstvu koja bi se mogla konfiscirati u slućaju neplaćanja. „Etoře“ treba navedeno potvrditi ili demantirati. Također, „Etoře“ je trebao provjeriti S. informaciju kako su Sovjeti dobili jednu bazu za trgovaćke i dvije baze za ratne brodove u Boki Kotorskoj, te ųto su Sovjeti dali zauzvrat. Posebno interesantnom moųemo smatrati

⁷⁶⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 469, 03.10.1983.

⁷⁶⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 595, 12.12.1983.

dobivenu zadaću koja se odnosi na jugoslavenske radne organizacije „Hidroelektra“, „Industrogradnja“, „Monting“ i „Tempo“ koje izvode radove na Bliskom Istoku. S. je konstatirao kako se u ova poduzeća infiltrirala sovjetska obavještajna služba te izdao sljedeću zadaću: „Utvrditi na koji je način došlo do te penetracije, kako i da li je to učinjeno uz suglasnost sa jugoslavenskim političkim vrhom i Službom sigurnosti.“⁷⁶⁷

Suradnik „Etores“ je prema dogovoru dogovorio kontakt sa S. u Trstu.⁷⁶⁸ Iz ove Informacije saznajemo također kako je o ovom kontaktu obaviješten republički inspektor Aldo Ritoša što pokazuje poštivanje obveze izvješćivanja republičkog inspektora SDS-a od strane Centra SDS-a Split o kontaktu suradnika iz dvojne kombinacije, a razlog tomu je vjerojatno organiziranje i poduzimanje drugih mjera i radnji u vrijeme kontakta kao što je tajna pratnja. „Etores“ je svoje izvješće po dobivenim zadacima započeo konstatacijom da je bio u pravu, te da nije bilo nikakvog sukoba između Mamule i Dolanca, jer je Dolanc od strane Konferencije SSRN Slovenije kandidiran za člana Predsjedništva SFRJ, što znači da će biti i jedan mandat Predsjednik SFRJ. Potom je „Etores“ iznio zapažanja o rješavanju političko-ekonomske situacije u Jugoslaviji na način, da bi kriza vrlo brzo bila riješena kad bi se svi prionuli radu i u vezi s tim izvršili zamjenu nesposobnih kadrova sa sposobnim i stručnim kadrovima, o čemu je u zadnje vrijeme govorio predsjednik Izvršnog vijeća Hrvatske Ante Marković. „Etores“ je na ovom kontaktu zamjerio S. što ga opterećuje s nekim zadacima koje on i ne razumije, jer nije ekonomist. Vezano uz obavljanje zadaća obilaska Like, Šibenika i Boke Kotorske, „Etores“ je iznio da to nije stigao uraditi. Nije utvrdio koja jugoslavenska poduzeća rade na Bliskom Istoku, a da se nikad neće utvrditi jesu li se Rusi infiltrirali među njih. Vezano uz poligon Šepurine „Etores“ je utvrdio kako se tamo nalazi raketni poligon, ali nije utvrdio tip raketa. S. je ponovno dao zadatke suradniku koji su se odnosili najviše na vojnu problematiku, kao na primjer radi li zadarsko poduzeće SAS i „Vlado Bagat“ za vojsku, ako rade što i u kolikoj mjeri, koje su rakete u Šepurinama i ispitati mogućnost snimanja s mora, koji se sve zrakoplovi nalaze u Zemunik i utvrditi broj, ručno skicirati brodogradilište Lamjana i utvrditi kapacitet brodogradilišta, izvršiti ranije dobivene zadatke vezano uz vojne objekte u Lici, Bioce i Kamenare kod Šibenika te navodne ruske baze u Boki Kotorskoj, na putu od Gračaca do Gospića, kod osamnaestog kilometra je jedno vojno skladište, potrebno je utvrditi što se nalazi u njemu i kojeg je kapaciteta, centar veze kod Benkovca, sve o njemu, zapovjednik i njegov čin, jesu li jugoslavenski podmornički časnici instruktori u libijskoj mornarici itd. Iz opširnog seta pitanja, odnosno dobivenih zadataka za

⁷⁶⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 595, 12.12.1983.

⁷⁶⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 133, 09.03.1984.

suradnika, vidljivo je kako se TOS zanimao za sve aspekte podataka s područja Jugoslavije vojne naravi.

U svezi zadaća koje je pukovnik S. dao „Etoreu“ u HDA je pronađena komunikacija⁷⁶⁹ između SDS RSUP-a i Službe bezbjednosti JNA. Dopis SDS RSUP upućen je načelniku odjeljenja bezbjednosti 5. Vazduhoplovnog korpusa JNA pukovniku S.D. U dopisu se iznose zadaće koje su izvori SDS-a označeni kao „88“ i „11“ dobivali od šefa centra SISMI-ja u Udinama, a vezano uz vojnu problematiku. Iz ovog dokumenta je vidljivo kako su suradnici udinskog centra dobivali iste ili slične zadaće, čime su se provjeravali podaci jednog suradnika podacima drugog suradnika. Također je vidljivo kako SDS RSUP-a vodi više dvojnih kombinacija, za koje se u suradnji i koordinaciji sa službom sigurnosti JNA pripremaju odgovori (izvršenje zadaća) za suradnike dvojnike. Izvor „11“ koji živi na području Istre, vidljivo iz dokumenta nije u nadležnosti Centra SDS-a Split, dok je izvor „88“, moguće suradnik dvojnik splitskog centra pod pseudonimom „Etoře“, ali su se suradnici u pisanoj komunikaciji iz republičkog SDS-a prema vojnoj službi sigurnosti drugačije označavali.

Također je pronađen dokument bez službenih oznaka, za kojeg se može zaključiti kako je neslužbena komunikacija između djelatnika službe sigurnosti JNA.⁷⁷⁰ Dokument nema zaglavlje već u gornjem desnom uglu je navedeno mjesto i datum (Zemun, 5.4.1984.), što upućuje na to da je nastao u Odeljenju bezbednosti Ratnog vazduhoplovstva i protuvazdušne odbrane (RV i PVO) koje je bilo stacionirano u Zemunu, a u nadležnosti su mu sva postrojenja vezana uz zrakoplovstvo. Dopis, iz kojeg je vidljivo kako su se određivale informacije i dezinformacije koje su suradnici-dvojnici plasirali stranoj obavještajnoj službi, u ovom slučaju Talijanima, glasi:

„Zdravo Stole! Ja zvaničan zahtev još nisam primio – možda će biti u današnjoj pošti. Međutim, mogu Ti dati naše mišljenje, a u tome smislu ćemo i sastaviti odgovor za SDB. 1. U Puli možemo dati „Galebove“ i „Migove“, jer bi negiranjem „migova“ mogli dovesti čoveka u nezgodan položaj. „Jastrebove“ i „orlove“ bi negirali – to je vezano za datum osmatranja i ne može se dokazivati. 2. Sa Krkom neka lupa glavom i kombinuje SDB, i škola i aerodrom su „njihovi“. 3. Ako je, s obzirom na malo otstojanje, logično da čovek koji traži radar u Umagu, ne primeti radar u Savudriji, bili bismo za to da se jednostavno kaže da radara u Umagu nema. Neka ga traže! Time ćemo malo usporiti proces. Međutim, po mom mišljenju bi morali malo sagledati okolnosti pod kojima su otekli podaci o „remontu“. No, to je naš interni problem. 4. Za lansirne rampe jednostavno neka kaže da ih „nije našao“. Ovo je stara praksa IOS-a / mislim ovakvi neodređeni zadaci/pa ih moramo

⁷⁶⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201.2-137, str.pov., Dopis VP 5551-17 br. III-83/19, 30.03.1984.,29.

⁷⁷⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201.2-137, str.pov., Dopis VP 5551-17 br. III-83/19, 30.03.1984., 32.

naterati da se izjasne i da izadju sa podacima koji su im eventualno već poznati. 5. U pogledu Zadra, slažemo se sa Tvojim predlogom i u tome smislu ćemo i odgovoriti. Mnogo pozdrava.“ (op.a. potpis nečitak)⁷⁷¹

U svezi dva zahtjeva SDS RSUP-a od 30.03.1984. upućenih prema vojnoj službi sigurnosti, u HDA je pronađen i odgovor pukovnika D. kojim se on veže na oba zahtjeva⁷⁷². U dopisu predmeta pod nazivom „Plasiranje informacija – dezinformacija IOS-u“, a vezano uz zadaće izvoru „88“ (vjerojatno suradnik-dvojnici „Etores“ op.a.) pukovnik D. odgovara kako se na njihove objekte odnosi samo točka 3. te u vezi s tim treba plasirati:

„Da je osiguranje šireg rejona aerodroma (vojnog) Zemunik kod Zadra takvo, da je veoma riskantno svako vizuelno osmatranje, pa prema tome i utvrđivanje tačnog broja i tipova aviona na njemu. Da je u razgovoru s pojedinim meštanima u blizini aerodroma došao do saznanja da se na aerodromu nalazi pilotska škola gdje se obučavaju mladi piloti, da se obuka vrši na avionima „Galeb“, da nije mogao doći do tačnog broja ovih aviona, ali da ih približno ima 15 do 16 (ova cifra je dnevno promenljiva, pa neće pogrešiti ako kaže za 1-2 manje ili više. Da na aerodromu ima i protupožarnih aviona, da nije utvrdio koliko ih je niti koji je tip, a da se povremeno nadje i pokoji helikopter ili transportni avion čije tipove također nije mogao utvrditi. Ovde treba voditi računa da informacija-dezinformacija koju smo plasirali krajem prošle godine BND preko izvora „14“ ne bude previše različita, ali niti istovetna....Zahtevu preko izvora „11“ treba odgovoriti: na aerodromu Pula nalaze se avioni tipa „Galeb“ i „Mig“. Nije mogao utvrditi da se na aerodromu nalaze avioni tipa „Jastreb“ i „Orao“. Što se otoka, tj aerodroma Krk tiče tu mi nebi mogli dati odgovor obzirom da je to civilni aerodrom. Poznato nam je da je ovaj aerodrom koristila Viša zrakoplovna škola za obuku pilota, ali kojih i u kojem vremenu to nebi znali. U vezi radara u Umagu treba da kaže da nije mogao utvrditi lokaciju radara u Umagu. Za vas napominjemo da je do pre godinu dana u samom Umagu bio radar, a sada više nije tamo, pa verovatno traže gde je sad. Ne bi se istrčavali da im sad kažemo gde je, ma da verovatno i to znaju. Važno je da ga u Umagu nema. Ostali zahtevi se ne odnose na naše objekte.“⁷⁷³

Iz ovog odgovora razvidno je kako je vojna služba sigurnosti JNA pripremala informacije-dezinformacije koje će plasirati suradnici-dvojnici SDS-a na način da se vodilo računa o tome da podaci budu slični već plasiranim informacijama datim drugim stranim obavještajnim službama. U ovom konkretnom slučaju vidljivo je kako su usklađivali podatke dane njemačkoj službi s podacima koje će plasirati talijanskoj obavještajnoj službi.

⁷⁷¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201.2-137, str.pov., Dopis VP 5551-17 br. III-83/19, 30.03.1984.,32

⁷⁷² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201.2-137, Plasiranje podataka, informacija i dezinformacija TOS-u, Suradnja SDS-a sa 5.korpusom RV i PVO, str.pov. 1979.-1988. (Komanda 5. Vazduhoplovnog korpusa , Odeljenje bezbednosti – Predmet: Plasiranje informacija – dezinformacija IOS, 33-34.

⁷⁷³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201.2-137, Plasiranje podataka, informacija i dezinformacija TOS-u, Suradnja SDS-a sa 5.korpusom RV i PVO, str.pov. 1979.-1988. (Komanda 5. Vazduhoplovnog korpusa , Odeljenje bezbednosti – Predmet: Plasiranje informacija – dezinformacija IOS, 33-34.

U daljnjim kontaktima između „Etoresa“ i šefa udinskog centra TOS-a kroz informacije SDS Centra Split vidljivo je kako je S. i dalje davao suradniku opsežne zadatke prikupljanja podataka iz vojnog, političkog i gospodarskog aspekta SFRJ. Zatim bi suradnik u dogovoru sa SDS-om izvještavao S. o izvršenim zadacima. Cjelokupna igra odvijala se na način plasiranja odgovarajućih informacija i dezinformacija suprotnoj strani, u ovom konkretnom slučaju talijanskoj obavještajnoj službi. Istovremeno, SDS Centar Split je preko dvojne kombinacije „Elza“ dobivao kvalitetne podatke o interesima TOS-a prema Jugoslaviji što je stvaralo preduvjete za određenu prednost u obavještajnoj utrci.

Zaoštavanjem ekonomske i političke situacije u Jugoslaviji u drugoj polovici osamdesetih godina, šef S. je upozorio „Etoresa“ na ozbiljnost stanja u SFRJ te je TOS već tada procjenjivao kako će dinamika trenutne situacije ozbiljno eskalirati na jugoslavenskom teritoriju.⁷⁷⁴ Stoga su S. i „Etoresa“ dogovorili šifrirane poruke ukoliko u Jugoslaviji dođe do organiziranih demonstracija i nereda:

„Ukoliko u zemlji dođe do organiziranih demonstracija, štrajkova i nereda na nivou jedne privredne grupacije, u više gradova, republici ili cijeloj zemlji – „Etoresa“ se treba javiti jednom od slijedećih poruka – ovisno od mjere koje vlast poduzima – a) ako prema organiziranim demonstracijama ili neredima država poduzima partijske i političke mjere poruka glasi – „VENIAMO TUTI PAPA QUARITA“ (Dolazimo svi – ukoliko tata ozdravi); b) ukoliko se u sprečavanju nemira koristi Armija poruka bi trebala glasiti: „VENIAMO TUTI SE MAMA QUARITA“ (Dolazimo svi ako mama ozdravi); c) ukoliko se koristi policija poruka glasi: „VENIAMO TUTI SE MIO FRATELLO“ (dolazimo svi ako brat ozdravi).“⁷⁷⁵

Ovakav način šifriranih poruka u slučaju ozbiljnog eskaliranja jugoslavenske situacije otkriva i koje moguće scenarije je očekivala talijanska obavještajna služba na području SFRJ. Vidljivo je kako su Talijani 1987. očekivali u određenom trenutku upletanje ili SKJ ili JNA ili milicije u razrješavanju političko-ekonomske krize te su na ovaj način pripremili suradnika „Etoresa“ da ih direktno obavijesti o navedenom.

Tijekom 1988. godine kontakti suradnika dvojnika s talijanskom obavještajnom službom su se intenzivirali u odnosu na prethodna razdoblja te je održano šest kontakata. Intenziviranje kontakata bilo je u korelaciji sa zaoštavanjem jugoslavenske krize te su Talijani nastojali doći do što više obavještajnih podataka. Ovo potvrđuje i informacija o kontaktu suradnika s talijanskim obavještajcem kojemu je „Etoresa“ iznio izvješće prema

⁷⁷⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201.2-137, Plasiranje podataka, informacija i dezinformacija TOS-u, Suradnja SDS-a sa 5.korpusom RV i PVO, str.pov. 1979.-1988. (Komanda 5. Vazduhoplovnog korpusa , Odeljenje bezbednosti – Predmet: Plasiranje informacija – dezinformacija IOS, 5.

⁷⁷⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201.2-137, Plasiranje podataka, informacija i dezinformacija TOS-u, Suradnja SDS-a sa 5.korpusom RV i PVO, str.pov. 1979.-1988. (Komanda 5. Vazduhoplovnog korpusa , Odeljenje bezbednosti – Predmet: Plasiranje informacija – dezinformacija IOS, 5.

dobivenoj instrukciji RSUP-a-III Odjel.⁷⁷⁶ Uz redovna pitanja i zadaće razmatrano je političko stanje u Jugoslaviji, s posebnim osvrtom na stanje u Sloveniji, velikosrpske mitinge te stanje na Kosovu i boravak specijalnog odreda SSUP-a na Kosovu. Pozornost je bila usmjerena i na pripremu 17. sjednice CK SKJ, nakon čega je dogovoreno održavanje idućeg kontakta neposredno nakon partijske sjednice. Posljednji sastanak u 1988. godini održan je po završetku navedene sjednice CK SKJ, kao izvanredni sastanak, kako je prethodno dogovoreno.⁷⁷⁷ Cijelo izvješće „Etoarea“ bilo je orijentirano na partijsku sjednicu, iako nije bilo spektakularnih saznanja, a „Etoarea“ je i ovom prilikom dobio novčanu nagradu i dodatne nove zadaće vezane uz vojnu problematiku. Tijekom 1989. nastavlja se dvojna kombinacija prema Talijanima koji su nastojali doći do podataka o trenutnom razvoju političke situacije u SFRJ s naglaskom na srpsku politiku te položaj i ulogu JNA unutar jugoslavenske krize.⁷⁷⁸ Ovom prilikom je dogovoreno kako će „Etoarea“, u slučaju nemogućnosti dolaska na kontakt ukoliko JNA preuzme vlast u Jugoslaviji, ostaviti poruku: „Lovci su stigli, otkazujem onu rezervaciju jer ne mogu sada doći, doći ću po one dijelove prvom prilikom.“ S obzirom na intenziviranje jugoslavenske krize, Talijani su dali nove zadaće za „Etoarea“ kroz deset točaka koje su obuhvaćale uglavnom vojnu problematiku te međunarodnu vojnu suradnju i trgovinu.

Krajem veljače 1989. „Etoarea“ je inicirao kontakt s obavještajnim centrom u Udinama prema dogovoru koji je SDS Centar Split ishodio s RSUP-om III. odjel.⁷⁷⁹ Shodno instrukcijama koje je „Etoarea“ primio na zadnjem sastanku sa TOS-om o mogućim kretanjima u SFRJ, suradnik se 28. veljače 1989. javio udinskom centru sa šifriranom porukom: „Izgleda da lovci stižu. Otkazujem onu rezervaciju, jer ne mogu sada doći. Doći ću po one dijelove drugom prilikom. Došli su čak i do Knina.“⁷⁸⁰ Zatim su se kontakti suradnika i Talijana uspjeli održati tijekom ožujka u Italiji, a u svibnju je „Etoarea“ dobio zadaću prikupljanja podataka koji su se odnosili na poziciju Slobodana Miloševića, promjene u jugoslavenskom političkom vrhu, navodnu reorganizaciju jugoslavenske obavještajne službe te o nacionalnoj strukturi najviših vojnih dužnosnika u JNA.⁷⁸¹ Kako je Italija bila susjedna država SFRJ ne začuđuje intenziviranje kontakata između TOS-a i „Etoarea“ tijekom 1989., jer bi eskalacija jugoslavenske krize utjecala na promjenu ustaljenih hladnoratovskih odnosa. Stoga su Talijani nastojali doći do što više obavještajnih podataka o smjeru jugoslavenske unutarnje

⁷⁷⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 565, 10.10.1988.

⁷⁷⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 616, 10.11.1988.

⁷⁷⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 49, 03.02.1989.

⁷⁷⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 116, 13.03.1989.

⁷⁸⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 116, 13.03.1989.

⁷⁸¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 209, 22.05.1989.

politike i ulozi JNA u mogućoj eskalaciji krize. Sukladno tome, krajem 1989. TOS je inzistirao na prikupljanju saznanja preko „Etoarea“ o odnosu Srbije s ostalim jugoslavenskim republikama te o pripremi 14. izvanrednog Kongresa SKJ, ali i na praćenju alternativnih pokreta te mišljenja i raspoloženja jugoslavenskih građana.⁷⁸²

Razvoj dvojne kombinacije u sljedećoj godini ostaje nepoznat jer je dostupna samo jedna Informacija o radu suradnika-dvojnika „Etoarea“ s kraja ožujka 1990. Iz navedenog dokumenta vidljivo je kako je „Etoarea“ bio član SKH i sindikata jer je na kontaktu talijanskog obavještajca pitao za mišljenje treba li napustiti partijsko članstvo, na što mu je obavještajac sugerirao ostanak u sindikatu, ali odluku o SKH je trebao donijeti sam.⁷⁸³ Istovremeno, „Etoarea“ je tražio Talijana za pomoću u rješavanju talijanske vojne mirovine za svog oca. Iz dokumentacije prethodnih godina vidljivo je kako je suradnik izabran za predsjednika sindikalne konferencije „Elektroprivrede Dalmacije“⁷⁸⁴, što mu je omogućavalo česta putovanja u Dalmaciji te raznovrsne kontakte preko kojih je mogao legendirati prikupljena saznanja za TOS. Zadnje poznate zadaće koje je suradnik-dvojnici dobio od TOS-a bile su vezane uz mogućnost stvaranja srpskih autonomnih pokrajina u Hrvatskoj, političke kampanje u Hrvatskoj za prve višestranačke izbore, situacija nakon izbora i što ako u Hrvatskoj i Sloveniji pobijedi opozicija te držanje JNA i policije u predizbornoj, izbornoj i postizbornoj situaciji. Kao što je to bila praksa na svim kontaktima, i na zadnjem poznatu kontaktu suradnik je dobio novčani iznos za svoje usluge.

Nakon Informacije o ovom kontaktu nema dostupne arhivske dokumentacije o daljnjem razvoju dvojne kombinacije „Elza“. Iz dostupne dokumentacije o radu SDS-a Centra Split koji je vodio ovu dvojnju kombinaciju prema udinskom obavještajnom centru talijanske obavještajne službe SISMI, vidljivo je kako je na razini SDS-a RSUP-a vođeno više dvojnih kombinacija upravo prema ovom obavještajnom centru u Udinama. SDS se po svim pitanjima vojne naravi konzultirao sa službom sigurnosti JNA gdje su se odgovori pripremali na najvišoj razini. Tako se na radnom sastanku u Beogradu predstavnika vojne i državne službe uz „Etoarea“ navode i suradnici dvojnici „Džek“ i „Crni“, koji nisu u nadležnosti splitskog centra SDS-a, a također rade sa udinskim obavještajnim centrom.⁷⁸⁵ U pisanoj korespondenciji prema vojnoj službi sigurnosti suradnici dvojnici su označavani

⁷⁸² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 472, 20.12.1989.

⁷⁸³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 46, 29.03.1990.

⁷⁸⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 388, 08.07.1987.

⁷⁸⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201.2/121, Službena beleška o održanom radnom dogovoru o dvojnim kombinacijama, str. pov., 29.10.1985.

brojkama, tako uz suradnike dvojnike „11“ i „88“⁷⁸⁶ u dopisu SDS RSUP-a prema VP 7250-18 (Odeljenju bezbednosti 5. Armijske oblasti u Zagrebu), pukovniku B.D., navodi se izvor „33“ u kontaktu sa šefom centra SISMI u Udinama.⁷⁸⁷ U dopisu SDS-a RSUP-a prema Odeljenju bezbednosti komande RV i PVO u Zemunu te Odeljenju bezbednosti Komande 5. Vazduhoplovnog korpusa navodi se suradnik dvojnike „Simo“ koji je na kontaktu s obavještajcem centra SISMI u Udinama.⁷⁸⁸

Usporedbom dokumentacije SDS Centra Split i vojne službe sigurnosti JNA vidljivo je kako su obje službe imale svoj drugačiji princip označavanja suradnika-dvojnika, odnosno, SDS je koristio pseudonim, a vojna služba brojčane oznake. Kako bi se dvojna kombinacija što uspješnije plasirala prema stranoj obavještajnoj službi, u konkretnom slučaju TOS-u, bila je nužna suradnja civilne i vojne službe zbog usuglašavanja informacija i dezinformacija vojne naravi kako bi se održao privid iskrene suradnje suradnika-dvojnika s talijanskom službi i smanjio rizik od moguće kompromitacije.

Operativan rad SDS Centar Split u suprotstavljanju djelovanju talijanske obavještajne službe može se ocijeniti uspješnim. Iz dostupne dokumentacije vidljivo je kako je SDS kroz operativnu kombinaciju „Bitva“ i dvojnju kombinaciju „Elza“ poduzimao ofenzivne operacije prema talijanskoj obavještajnoj službi. Naime, kroz „Bitvu“ SDS je dolazio do pravovremenih saznanja o političkoj situaciji u Italiji, kao i vojno-obavještajnih podataka o američkim bazama na talijanskom teritoriju. Istodobno, kroz ovu operativnu kombinaciju SDS Centar Split prikupljao je kvalitetne spoznaje o funkcioniranju obavještajnih centara i punktova talijanske službe usmjerenih prema SFRJ. Kao najviši oblik operativnog rada obavještajnih službi vođena je i dvojna kombinacija „Elza“, čijom je provedbom SDS je dolazio do kvalitetnih obavještajnih podataka o radu obavještajnog centra SISMI-ja u Udinama, kao i o glavnim interesima talijanske službe vezanim za Jugoslaviju te je SDS imao dolazio u posjed podataka o točnim predmetima zanimanja TOS-a glede političkog i vojnog stanja u Jugoslaviji. Raščlambom dostupne dokumentacije o provedbi dvojne kombinacije „Elza“ moguće je i prepoznati metodologiju rada talijanske službe, način vrbovanja suradnika na temelju novčanih nagrada i davanje zadaća suradniku. Također, vidljiva je suradnja SDS Centra Split sa službom sigurnosti JNA u vezi pripremanja dezinformacija za suradnika koje on zatim daje suparničkoj službi. Rad SDS Centar Split usmjeren prema talijanskoj

⁷⁸⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201.2-137, Plasiranje podataka, informacija i dezinformacija TOS-u, Suradnja SDS-a sa 5.korpusom RV i PVO, str.pov. 1979.-1988. (Komanda 5. Vazduhoplovnog korpusa, Odeljenje bezbednosti – Predmet: Plasiranje informacija – dezinformacija IOS, 33-34.

⁷⁸⁷ HR-HDA-1561, 201.2-137, RSUP/SDS, br. III-83/64, 16.07.1982, 16-17.

⁷⁸⁸ HR-HDA-201.2-137, RSUP/SDS, br. III-210/2, 20.01.1987., 136.

obavještajnoj službi možemo ocijeniti uspješnim, jer su operativni djelatnici imali pravovremena i kvalitetna saznanja o obavještajnom centru u Udinama koja su zatim mogla koristiti u obavještajnom radu prema talijanskoj službi. Za razliku od postupanja u odnosu na brojne druge strane obavještajne službe, koja su se u bitnome svodila na neosnovano etiketiranje i sumnjičenje pojedinaca, skupina ili organizacija za rad za strane obavještajne službe isključivo temeljem činjenice državljanstva, postupanje u suprotstavljanju talijanskoj obavještajnoj službi ima obilježja kvalitetnog o profesionalnog rada. Prije svega, polazište u radu je istinski identificirana aktivnost talijanske obavještajne službe, a u suprotstavljanju tim aktivnostima kroz duže razdoblje su korištene složene metode operativnog rada. Kao takva, aktivnost SDS-a u suprotstavljanju talijanskoj obavještajnoj službi predstavlja zaista iznimku i odstupanje od pretežnog trenda koji je prepoznat raščlambom dostupne dokumentacije Centra SDS Split.

7.6. Služba državne sigurnosti – Centar Split – naspram djelovanja

Francuske

Francuske obavještajne i protuobavještajne institucije organizirane su u okviru Ministarstva za nacionalnu obranu i Ministarstva za unutarnje poslove i decentralizaciju. Preko navedenih ministarstava bile su posredno vezane uz francusku vladu, a vjerojatno je i predsjednik Francuske direktno utjecao na rad navedenih institucija. Prema dostupnim izvorima, u promatranom razdoblju Francuska je imala dvije obavještajne službe u okviru Ministarstva nacionalne obrane: Generalnu direkciju za vanjsku sigurnost (fra. *Direction Générale de la Sécurité Extérieure*, DGSE) i Drugi biro (fra. *Deuxième bureau*). Također, postojale su tri protuobavještajne službe, od kojih je jedna bila vojnog karaktera u sklopu Ministarstva nacionalne obrane: Direkcija za zaštitu i sigurnost obrane (raniji naziv fra. *Service de sécurité des forces armées*, SSFA) i dvije civilne službe unutar Ministarstva unutarnjih poslova: Direkcija za opća obavještenja (fra. *Direction des renseignements généraux*, DRG) i Direkcija za nadzor teritorija (fra. *Direction de la surveillance du territoire*, DST). Rad DRG-a i DST-a objedinjavala je Generalna direkcija nacionalne sigurnosti, a rad ostalih policijskih direkcija Državni sekretarijat za javnu sigurnost. Osim navedenih službi koje su bile nositelji francuske obavještajne i protuobavještajne djelatnosti, opće sigurnosne zadatke obavljale su

drugi organi i službe poput žandarmerije, administrativne i sudske policije, pogranični i carinski organi i drugi (Prikaz 33).⁷⁸⁹

U francuskom obavještajno-sigurnosnom sustavu⁷⁹⁰ DGSE je jedina obavještajna organizacija koja je prikupljala i analizirala podatke iz svih aspekata društvenog života stranih zemalja, odnosno podatke vojnog, političkog, ekonomskog i kulturnog karaktera. Navedena služba potječe iz vremena Drugog svjetskog rata i njezino formiranje je usko vezano uz generala Charlesa De Gaullea koji je 1942. u Londonu formirao Centralni biro za obavještenje i akcije (fra. *Bureau central des renseignements et d'action*, BCRA), a već slijedeće godine formiran je i BCRA za Alžir. Međutim, uskoro je između ova dva biroa došlo do neslaganja i rivalstva što je rezultiralo formiranjem Glavne direkcije za specijalne službe (fra. *Direction générale des services spéciaux*, DGSS). Nakon oslobođenja Francuske DGSS je premještena u Pariz te 26. studenog 1944. mijenja svoj naziv u Glavnu direkciju za istraživanje i obavještenje (fra. *Direction générale d'études et des renseignements*, DGER). Usljedila je reorganizacija DGER-a kojom je stvorena Služba za vanjsku dokumentaciju i kontrašpijunažu (fra. *Service de documentation extérieure et de contre-espionnage*, SDECE) kao organ državnog rukovodstva Četvrte Republike. Centralna služba bila je smještena u Parizu u blizini plivačkog bazena vojarne Tourelle zbog čega su Centralu u žargonu zvali fra. *piscine*, odnosno bazen.⁷⁹¹ Naziv DGSE služba je dobila u studenom 1982. nakon dolaska socijalista na vlast u Francuskoj.⁷⁹²

Centrala DGSE nalazila se u Parizu, a prema saznanjima SDS-a iz 1989. u Centrali je bilo zaposleno 350 stručnjaka za obavještajne i protuobavještajne poslove, uglavnom časnika, dok su se procjene o broju administrativnog i tehničkog osoblja kretale od 1.700 do 2.800 ljudi. Glavna zadaća ove služba bila je prikupljanje obavještajnih podataka izvan francuskog teritorija iz svih sfera društvenog života strane zemlje s ciljem predviđanja razvoja situacije koja bi mogla ugroziti vojne, političke, privredne i druge francuske interese. Zatim, DGSE prikuplja podatke iz područja tehnike, informatike i znanosti s ciljem povećanja francuskih znanja iz navedenih područja. Također, radi na otkrivanju planovi pozicija protivnika, odnosno stranih obavještajnih službi i terorističkih organizacija s ciljem sprječavanja njihove

⁷⁸⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 203/7, Obavještajno-sigurnosni sistem Francuske, str.pov., III-441, 16.1.1989., 9-10.

⁷⁹⁰ Povijesni osvrt na obavještajno-sigurnosni sustav Francuske vidi u: Grizold, Tatalović i Cvrtila 1999, 120-122.

⁷⁹¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Generalštab JNA, II Uprava, str.pov., br. evidencije 75, Obaveštajni bilten, 5. IV. 1982., 5.

⁷⁹² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 203/7, Obavještajno-sigurnosni sistem Francuske, str.pov., III-441, 16.1.1989., 10-11.

djelatnosti prema Francuskoj te obavlja protuobavještajnu zaštitu pripadnika i službenika DGSE u zemlji i inozemstvu, kao i diplomatsko-konzularnih predstavnika u inozemstvu.⁷⁹³

Prema dostupnima izvorima, DGSE je u svom sastavu imao slijedeće direkcije i službe: Direkcija za istraživanje, Direkcija za kontrašpijunažu, Direkcija za proučavanje i dokumentaciju, Služba za akciju, Služba tehničkog materijala te Financijsku službu i kadrove. Nositelj i koordinator obavještajnog rada bila je Direkcija za istraživanje koja je bila operativna organizacijska jedinica u Francuskoj i inozemstvu. Navedena direkcija bila je organizirana linijski u sekcije po geografsko-političkom principu. Sekcije su rukovodile operativnim radom centara i obavještajaca u inozemstvu. Centri su u pravilu bili ugrađeni u službena diplomatsko-konzularna predstavništva Republike Francuske u inozemstvu i to obično u sastavu vojnih sekcija (Prikaz 34). Na mjestima gdje je bilo neisplativo držati centar, pripadnici DGSE-a pokrivali su pojedina mjesta u diplomatskom, trgovinskom ili vojnom dijelu predstavništva, a mogli su biti ugrađeni i u drugim francuskim institucijama u inozemstvu.⁷⁹⁴

DGSE je do početka sedamdesetih godina djelovala prema Jugoslaviji iz svog obavještajnog centra koji je bio ugrađen u vojnoj sekciji francuskog veleposlanstva u Beogradu. Pripadnici navedenog centra neposredno su držali agente na vezi i s njima tajno kontaktirali u zemlji i inozemstvu. Agenturnu bazu u pravilu su činili visokoobrazovani jugoslavenski građani kojima su bili bliski francuski jezik i kultura. Također su pripadnici Centra obavljali opservatorsko-izviđačke aktivnosti značajnih vojnih objekata i pravaca u SFRJ. Međutim, SDS je poslije uspješno realizirane kombinacije, operativno prodrla u francuski Centar u Beogradu te otkrila operativne pozicije francuske obavještajne službe (FOS) u Jugoslaviji, kao i organizaciju i metode rada Centra. Francuzi su došli do saznanja o prodoru SDS-a u Centar nakon čega su kontakti s agenturom prebačeni u inozemstvo, a početkom sedamdesetih Centar je rasformiran. Prema indicijama koje nisu bile potkrijepljene, SDS je smatrao kako je FOS djelovao prema Jugoslaviji do 1975. iz Beča, a zatim su išli na ugrađivanje obavještajaca u Generalni konzulat Francuske u Zagrebu, da bi na kraju prema neprovjerenom podatku UB SSNO, ponovno formirali centar u francuskom veleposlanstvu u Beogradu.⁷⁹⁵

⁷⁹³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 203/7, Obavještajno-sigurnosni sistem Francuske, str.pov., III-441, 16.1.1989., 14.

⁷⁹⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 203/7, Obavještajno-sigurnosni sistem Francuske, str.pov., III-441, 16.1.1989., 15.-16.

⁷⁹⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 203/7, Obavještajno-sigurnosni sistem Francuske, str.pov., III-441, 16.1.1989., 12.

U promatranom razdoblju, prema podacima SDS-a, DGSE je djelovao u Jugoslaviji preko Vojnog izaslanstva, Generalnog konzulata u Zagrebu, francuske novinske agencije (fra. Agence France Presse, AFRP) i drugih predstavništava, kao i preko ekonomskog savjetnika u francuskom veleposlanstvu, predstavnika francuskih banaka te francuskih stručnjaka u SFRJ. Najviše su koristili legalni oblik prikupljanja podataka iz svih segmenata jugoslavenskog života. Prikupljanje takvih informacija baziralo na osobnom istraživanju i opserviranju, prijateljskim kontaktima i razgovorima s jugoslavenskim građanima i istraživanjima koje su radili lektori, novinari i stručnjaci. SDS je registrirao česta putovanja i kontakte u republikama i pokrajinama, a opservatorsko-izviđačku aktivnost intenzivno su obavljali vojni predstavnici francuskog veleposlanstva koji su opservirali u pravilu vojne objekte JNA, ali i važne privredne objekte i pravce. Tijekom 1980. uočena je intenzivna aktivnost FOS-a s ciljem stvaranja pozicija te prikupljanja aktualnih informacija i podataka s obzirom na stanje u Jugoslaviji nakon Titove smrti.⁷⁹⁶

Osim legalnih metoda, FOS je koristio i klasični agenturni oblik rada prema jugoslavenskim državljanima. Kao određene specifičnosti FOS-a također se mogu navesti i stvaranje operativnih, suradničkih uporišta među jugoslavenskim građanima koji su po raznim osnovama boravili u Francuskoj. Najčešće se radilo o radnicima na privremenom radu, studentima i specijalizantima na francuskim sveučilištima i institutima, bivšim i aktivnim pripadnicima Legije stranaca i emigrantskim organizacijama. Prema navedenim kategorijama prvenstveno su djelovali DST, DRG i Drugi biro. Francuska obavještajna služba radila je na operativnom kombiniranju prema jugoslavenskim građanima koji su bili u braku s francuskim državljanima, a stvarali su i operativna uporišta među intelektualcima, bivšim studentima i specijalizantima koji govorili francuski jezik. Posebnu važnost za rad FOS-a u Jugoslaviji imao je informativni odsjek francuskog veleposlanstva koji se bavio pitanjem propagande, čitaonica i biblioteka, a specijalna zadaća bila je analiza jugoslavenskog tiska.⁷⁹⁷

Osim navedenog, suradničke pozicije FOS je stvarao i u društvima jugoslavensko-francuskog prijateljstva te je operativno kombinirao prema francuskim diplomatsko-konzularnim predstavništvima u cilju stvaranja kvalitetnih suradničkih pozicija.

⁷⁹⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 203/7, Obavještajno-sigurnosni sistem Francuske, str.pov., III-441, 16.1.1989., 29.-31.

⁷⁹⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, V. odjel, Kratak prikaz (skripta) obavještajnih službi SAD, Velike Britanije, Italije, Francuske, Mađarske, SSSR i Albanije, 5.4.1983., 53.

7.6.1. Operativni rad SDS Centar Split prema Francuskoj obavještajnoj službi

U izvješću o radu SDS-a za 1980. navodi se kako su rezultati na suprotstavljanju obavještajnim aktivnostima francuske obavještajne službe bili skromni. Tijekom 1980. SDS je na teritoriju SRH vodio jednu operativnu akciju „Romanija“ te dvije operativne kombinacije „Opatija“ i „Viki“. Drugim riječima, o slabim rezultatima SDS-a te nekvalitetnog suprotstavljanja francuskoj službi svjedoči i podatak kako su samo dvije osobe zavedene u institutu operativne obrade te dvije osobe u stupnju prethodne operativne obrade. Problemi u operativnom radu SDS-a prema Francuzima vidljivo je i kroz vođenje akcije „Romanija“ koja je zavedena s ciljem primjene ozvučenja trajnijeg karaktera francuskog Generalnog konzulata u Zagrebu, a tijekom 1980. nisu poduzimane nikakve operativne mjere.⁷⁹⁸ Jedino je donekle ostvaren uvid u aktivnosti osoba iz francuskog Generalnog konzulata prilikom čega su dvije osobe zavedene u operativnu obradu koje je vodio Centar Zagreb te djelomične realizacije njihove akcije „Romanija IV“ (Prikaz 35) te aktivnost direktora Francuskog instituta u Splitu koji je zaveden u prethodnu operativnu obradu koju je vodio SDS Centar Split. Sve prethodno navedeno ukazuje na nedovoljan angažman SDS-a prema aktivnosti francuske službe.⁷⁹⁹ O tome da je SDS Centar Split u promatranom razdoblju bio pretežito usmjeren prema aktivnostima francuskih diplomatsko-konzularnih predstavnika te djelovanju iz francuskih kulturnih centara potkrepljuje program rada saveznog SDB-a za 1989. koji je bio temelj za djelovanje svih republičkih i pokrajinski službi.⁸⁰⁰ Osim navedenih kategorija, SDS Centar Split svoj operativni rad usmjerio je i na posjete brodova ratne mornarice Francuske dalmatinskim lukama, a u sklopu republičke operativne akcije „Legionar“ djelatnici SDS-a izučavali su problematiku jugoslavenskih državljana koji su bili pripadnici francuske Legije stranaca nakon njihovog povratka u SFRJ zbog njihove moguće povezanosti s francuskom obavještajnom službom (Prikaz 36).⁸⁰¹

Prema dostupnoj dokumentaciji SDS Centra Split vidljivo je kako se problematika aktivnosti francuskih diplomatsko-konzularnih predstavnika obrađuje u šesnaest informacija u razdoblju od 1980. do 1990. U većini slučajeva, dolazak francuskih diplomata na područje ingerencije Centra Split bio je posljedica posjete brodova ratne mornarice Francuske

⁷⁹⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/13, predmet 12, pr.br. 24, str. pov., Izvještaj o radu Službe državne sigurnosti za 1980. godinu, 1981., 119.

⁷⁹⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 23/10, pr.br. 4, str. pov., Izvještaj o izvršenju programa rada za I polugodište 1980. godine, 1980., 105.

⁸⁰⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 32/73, DT, Program rada Službe državne bezbednosti u SSUP u 1989. godini – nacrt, 1989., 54.-55.

⁸⁰¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 203.2/24, predmet 2, Operativne akcija – „Legionar“, 28.1.1987., 2.

dalmatinskim lukama. Prilikom njihove posjete, operativni djelatnici SDS-a primjenjivali su mjere tajnog pretresa i tajnog ozvučenja, ali bez ikakvih rezultata.⁸⁰² Francuzi su imali specifičan pristup prilikom razgovora na protokolarnim susretima, pa su najčešće otvoreno postavljali pitanja koja su djelatnici SDS-a uglavnom ocjenjivali provokativnim. Pa je tako u informaciji iz prosinca 1981. francuski generalni konzul iz Zagreba Jacques Guepratte postavljao pitanja jugoslavenskim sudionicima aludirajući na povezanost SFRJ i SSSR-a, ali se raspitivao i o jadranskim lukama u koje dolaze strani ratni brodovi s posebnim naglaskom na Boku Kotorsku.⁸⁰³ Nema sumnje kako se ovdje radilo o primjeru legalnog načina prikupljanja podataka putem unaprijed pripremljenih pitanja koja su zanimale Francuze. Kao i u ostalim primjerima interesa stranih obavještajnih službi, vidljivo je kako su i francuski diplomatsko-konzularni predstavnici veliku pozornost posvećivali problematici luka u Boki Kotorskoj, stoga su dolaske ratnih brodova dalmatinskim lukama iskorištavali kako bi otputovali na opservaciju bokokotorskog zaljeva. Prvi primjer je iz veljače 1981. kada prilikom dolaska francuskih ratnih brodova u Dubrovnik, pomoćnici francuskog vojnog izaslanika Daniel Serele i Jacques Delatque bez prethodne najave odlaze na izviđački izlet u Boku Kotorsku gdje su cijelo vrijeme boravka bili pod nadzorom SB JNA koja je utvrdila njihov interes i opserviranje sovjetskih brodova koji su se nalazili na remontu u remontnom zavodu „Sava Kovačević“ u Tivtu.⁸⁰⁴ Slijedeći primjer zabilježen je u informaciji iz svibnja 1983. prema kojoj je zabilježen zajednički odlazak francuskog vojnog izaslanika Oliviera De Maupeov D'Ableiges i vojnog izaslanika SR Njemačke Ockena iz Dubrovnika rent-a-carom na područje Boke Kotorske. Putem operativne veze R.D., djelatnici SDS Centar Split došli su do saznanja kako je razlog ovog putovanja opservacija plovnih objekata koji su dolazili i odlazili iz brodogradilišta „Sava Kovačević“ u Bijeloj te „Veljko Vlahović“ u Tivtu. U razgovoru s izvorom, Olivier je također napomenuo kako će češće dolaziti u Dubrovnik kako bi opservirao i fotografirao sve plovne objekte koji dolaze na remont u navedena brodogradilišta jer to zahtijevaju „njegovi iz Pariza“.⁸⁰⁵ Ovo nedvojbeno pokazuje interes Francuza, ali i ostalih stranih vojnih izaslanika, za bokokotorski zaljev kao mjesto od iznimne važnosti na Jadranskom moru. Kao pojedinačni slučaj indikativnog ponašanja francuskih

⁸⁰² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 662, 21.11.1984. ; HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 623, 11.10.1985. ; HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 351, 24.06.1986. ; HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 618, 15.10.1986. ; HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 214, 15.04.1987. ; HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 452, 5.12.1989.

⁸⁰³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 540, 17.12.1981.

⁸⁰⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 37, 5.2.1981.

⁸⁰⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 244, 26.5.1983.

diplomatsko-konzularnih predstavnika možemo promatrati boravak prvog sekretara francuskog veleposlanstva u SFRJ Yvesa Bargaina na Hvaru. Bargain je u nekoliko navrata boravio na Hvaru gdje bi se pojavljivao iznenada bez prethodne najave, a ponekad je dolazio na otok u noćnim satima. S obzirom na učestale iznenadne dolaske, SDS Centar Split nije uspijevaio poduzeti sve potrebne operativno-tehničke mjere. Međutim, operativni djelatnici SDS-a utvrdili su kako u hotelskoj sobi ostavlja samo najnužnije stvari te izlaskom u grad nastoji izbjeći SDS-ovu tajnu pratnju što pokazuje kako je obučen za izbjegavanje mjera službi. Osim navedenog, SDS je smatrao sumnjivim ponašanjem njegove obilaske otoka unajmljenim čamcem kojeg je sam vozio te telefonsko pozivanje u Bugarsku.⁸⁰⁶

Prilikom dolaska francuskih ratnih brodova u Split i Dubrovnik, djelatnici SDS-a su putem suradnika i operativnih veza dolazili do saznanja o razgovorima koji su se odvijali na protokolarnim večerama i koktelima koji su organizirani povodom posjete brodova. U informacijama o navedenoj tematici može se zaključiti kako je francuski časnički kadar bio vrlo otvoren u komunikaciji, a ponekad i provokativan kako su ga ocijenili operativci SDS-a te u svakom slučaju kroz formu razgovora Francuzi su nastojali doći do odgovora na pitanja koja su im bila unaprijed pripremljena. Tijekom boravka raketnog razarača „Duquesne“ i eskortnog razarača „La Golissonniere“ u Splitu krajem svibnja 1980. zapovjednik Mediteranske eskadre viceadmiral De Castelbajec se kroz razgovore interesirao za probleme opskrbom nafte u SFRJ, dok je jedan francuski časnik postavljao više provokativnih pitanja poput: „Gdje je vaša ratna škola-da li u Moskvi ili negdje u Jugoslaviji, da li se ovdje govori još koji jezik osim ruskog, u kakvim ste odnosima s Mađarima, kada očekujete intervenciju Rusa.“⁸⁰⁷ Osim navedenih pitanja, naglasio je kako se kroz NATO pakt stvara prijateljstvo članica, a kroz politiku Varšavskog ugovora Rusi nastoje podčiniti ostale članice. Gledajući kontekst vremena, ovaj razgovor se vodio tri tjedna nakon Titove smrti što nedvojbeno upućuje na iskazivanje stavova zapadnih zemalja kako SFRJ više ne može opstati nesvrstana, odnosno kako bi se Jugoslavija trebala prikloniti zapadnom bloku.⁸⁰⁸ Ovakve stavove koje su iznosili francuski viši časnici vidljivi su i prilikom posjete francuske podmornice „Argonaute“ i pomoćnog broda „Auonis“ Dubrovniku kada zamjenik zapovjednika podmornice također naglašava kako nesvrstana Jugoslavija ne može opstati te se interesirao postoji li zaokret u jugoslavenskoj vanjskoj politici nakon Titove smrti.⁸⁰⁹

⁸⁰⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 436, 24.6.1980.

⁸⁰⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 392, 4.6.1980.

⁸⁰⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 392, 4.6.1980.

⁸⁰⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 37, 5.2.1981.

Tijekom boravka brodova ratne mornarice Francuske u posjeti JRM i Splitu kojemu su Francuzi nastojali dati posebnu važnost zbog toga što je na krstarici Colbert bio prisutan zapovjednik Mediteranske eskadre viceadmiral Bernerd Louzeau. Sukladno tome, operativni djelatnici SDS nadzirali su posadu broda te francuske diplomatsko-konzularne predstavnike te su primijenili operativno-tehničke mjere na brodu prilikom čega nisu došli do operativno interesantnih saznanja. Međutim, tajnim pretresom djelatnici SDS-a Centra Split pronašli su zanimljiv materijal kod Pierrea Flourya koji je bio direktor Francuskog centra za tehničku dokumentaciju u Beogradu. Kod navedenog je pronađena cjelovita analiza SR Crne Gore u kojoj se iznose geografski podaci, nacionalni sastav stanovništva, vitalni podaci o gospodarstvu, a također je imao takvu vrstu podataka za mjesta Paleš i Rogoznicu kraj Šibenika s naglaskom na strateške podatke. Drugim riječima, vidljiv je opetovani interes Francuza za crnogorsko područje.⁸¹⁰ Posjetu francuskog ratnog broda „Dupleix“ Splitu važno je izdvojiti zbog toga što je SDS zabilježio prisutstvo pomoćnika vojnog izaslanika NR Mađarske u službenoj odori mađarske vojske što je prvi put kako su operativni djelatnici SDS-a registrirali boravak vojnog izaslanika u odori na ratnom brodu suprotnog bloka.⁸¹¹ Jednako tako, SDS Centar Split-ispostava Dubrovnik zabilježio je opserviranje francuske raketne fregate „Q.M.Anquetil“ od strane vojnog izaslanika DDR-a Mathiasa Müllera. Navedeni je stigao bez najave u Dubrovnik te odsjeo u hotelu nasuprot luke Gruž odakle je opservirao usidrene brodove, a sa sobom je jedino imao fotoaparatus kojim je fotografirao francuski ratni brod.⁸¹²

Jedina osoba zavedena u institut prethodne operativne obrade po francuskoj obavještajnoj službi koju je vodio SDS Centar Split prema dostupnim informacijama u promatranom razdoblju je francuski državljani Gilbert Des Lyons koji je obašao dužnost direktora Francuskog instituta u Splitu.⁸¹³ Navedena institucija osnovana je 1922. kao posljedica dobrih međudržavnih odnosa između Francuske i monarhističke Jugoslavije s ciljem širenja francuske kulture na jadranskoj obali, a preko kulture i širenje francuskog utjecaja na obali i u unutrašnjosti zemlje.⁸¹⁴ Već samom činjenicom kako je bio strani državljani, Des Lyons je zaveden u prethodnu operativnu obradu te je SDS dobivao saznanja o njegovim aktivnostima preko suradnika „Sene“ koji je izvijestio djelatnike Centra

⁸¹⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 245, 1.6.1983.

⁸¹¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 351, 24.06.1986.

⁸¹² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 618, 15.10.1986.

⁸¹³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 134, 27.2.1980.

⁸¹⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 203.2/3, Francuski institut u Splitu-operativni dnevnik, rezime 3.5.1984., 2.

Split kako lažno izvješćuje svoje nadređene o radu Instituta.⁸¹⁵ Osim toga, Des Lyons je stjecao protupravnu imovinsku korist na način da je prikazivao račune svojih privatnih večera kao poslovne sastanke.⁸¹⁶ Iako SDS Centar Split nije detektirao obavještajnu aktivnost Des Lyonsa, preko suradnika „Francuz“ zapaženo je kako se direktor Instituta interesira za društveno-političku i ekonomsku situaciju u Jugoslaviji te posebno za događanja na Kosovu, a često se nalazio s talijanskim vicekonzulom. Des Lyons je tražio „Francuza“ da mu izdaje fiktivne račune na taxi-usluge i za popravak peći u Institutu što je suradnik prema instrukciji djelatnika SDS-a i učinio. Cilj ovog poteza SDS-a bio je iskorištavanje ovog podatka u mogućoj kompromitaciji Des Lyonsa.⁸¹⁷ Pojačanje njegove aktivnosti uočeno je u lipnju 1984. kada nastoji pridobiti suradnika Francuza te inzistira da mu suradnik daje sva saznanja o interesantnim događanjima u SFRJ, a posebno se zanimao za javno mnijenje. SDS je zapazio kako se jedna tema uvijek provlači kroz razgovore Des Lyonsa i suradnika, a to je stanje u SAP Kosovo.⁸¹⁸ Nakon što mu je istekao mandat direktora Instituta, Des Lyons je napustio Split nakon čega je deregistriran iz prethodne operativne obrade zbog odlaska iz zemlje. Međutim, u srpnju 1985. SDS Centar Split je zabilježio njegov boravak u Splitu koji nije prijavio nadležnim organima, a odmah nakon dolaska pozvan je na večeru kod talijanskog vicekonzula s kojim je bio u dobrim odnosima.⁸¹⁹ Nakon što je napustio Split, u dostupnoj dokumentaciji se više ne spominje.

U sklopu republičke operativne akcije „Legionar“, SDS Centar Split proveo je informativni razgovor s pripadnikom Legije stranaca I.G. u cilju raščišćavanja njegove moguće povezanosti s francuskom obavještajnom službom. Navedeni je na početku razgovora djelatnicima SDS-a izjavio kako ne želi odavati vojne tajne Legije stranaca. Međutim, u dokumentu je vidljivo kako je I.G. opisao cjelokupni sustav unutar Legije, od veličine postrojbe, namjene i lokacije na kojima se nalaze, ali i podatke o sustavu sigurnosti u Legiji za koju je zadužen Drugi biro. Tijekom razgovora navodio je na koji način je pristupio Legiji, kakve obuke je prošao te na kojoj dužnosti se trenutno nalazi. Drugim riječima, ciljano je opisivao i navodio podatke o Legiji stranaca koji su SDS-u bili operativno interesantni. Spomenuo je i ostale pripadnike Legije iz Jugoslavije koje je upoznao, a među njima je naveo A.P. kojeg je opisao kao proustaški nastrojenog te braću A.R. i I.R. za koje nije ništa negativno rekao. Djelatnik SDS-a je zaključio kako s obzirom na sklonost avanturizmu te

⁸¹⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 651, 14.10.1980.

⁸¹⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 743, 18.11.1980.

⁸¹⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 594, 13.12.1983.

⁸¹⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 304, 11.6.1984.

⁸¹⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 470, 30.7.1985.

odlukom da ostane u Legiji do umirovljenja nakon čega bi se s obitelji vratio u SFRJ, potrebno je s I.G. dalje kontaktirati.⁸²⁰

Druga dostupna informacija vezana uz akciju „Legionar“ je iz veljače 1988. u kojoj se navodi kontakt sa „Šakalom“ za koju je navedeno kako je osoba koja nije u suradničkom odnosu sa SDS-om, a pruža podatke službi. Međutim, u dokumentu je vidljivo kako se informacija iz 1988. oslanja na informaciju od 11. listopada 1985., odnosno da je „Šakal“ zapravo legionar I.G. Za izvjesnog „Šakala“ je navedeno kako je u prethodnom kontaktu prije dvije godine iznio operativno interesantna saznanja o Legiji stranaca te o jugoslavenskim državljanima koji su pripadnici Legije. Drugim riječima, I.G. je ostao u kontaktu sa SDS-om i dalje je kontaktirao službu pri dolasku u Jugoslaviju. U toj informaciji I.G. ponovno navodi braću R., ali ovoga puta je A.R. okarakterizirao kao neprijateljski nastrojenog prema SFRJ te službi navodi njegove osobne podatke i porijeklo te dužnost i čin koji ima u Legiji stranaca. Također, I.G. je u informativnom razgovoru dao službi podatke za još jednog jugoslavenskog državljanina u Legiji, B.Z., kojeg je opisao kao osobu koja se hvali kako je neprijateljski orijentirana prema SFRJ, a djelatnici SDS-a procijenili su kako će raditi na identifikaciji istog. I u ovoj informaciji, I.G. ponovno daje podatke o svom radnom mjestu u Legiji kao i ustroj, brojnost i mjesta rada njegove postrojbe. Na kraju razgovora, djelatnici SDS Centra Split su dogovorili s I.G. ponovni kontakt te je usmjeren na prikupljanje novih kvalitetnih podataka o jugoslavenskim građanima koji su pripadnici Legije stranaca, međutim, nedostaje daljnja dokumentacija vezana za ovu akciju.⁸²¹

O nekvalitetnom suprotstavljanju aktivnostima francuske službe svjedoči podatak kako je u promatranom razdoblju SDS Centar Split vodio samo jednu prethodnu operativnu obradu zavedenu zbog sumnje u obavještajnu djelatnost Francuske. Vođenje te obrade nije dovelo do konkretnih saznanja o obavještajnim aktivnostima, nego samo o stjecanju protupravne imovinske koristi pojedinca koji je bio francuski državljanin. Što se tiče nadziranje francuskih diplomatsko-konzularnih predstavnika, SDS također nije postizao rezultate, jer su Francuzi legalnim metodama kroz formu pripremljenih pitanja nastojali doći do saznanja o njihovim predmetima interesa. Vezano uz obavještajno djelovanje Francuske, SDS Centar Split je u sklopu republičke operativne akcije „Legionar“ imao kontakte s pripadnikom Legije stranaca koji je bio jugoslavenski državljanin. Kroz razgovore sa suradnikom, SDS je imao saznanja o funkcioniranju sustava unutar Legije stranaca s naglaskom na jugoslavenske državljanine koji su bili pripadnici Legije. Glavna orijentacija u

⁸²⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 624, 11.10.1985.

⁸²¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Centar Split, str. pov., Informacija broj 99, 22.2.1988.

ovom operativnom radu SDS-a bila je moguće djelovanje francuskih službi kroz legionare u njihovim matičnim državama. Kroz dvije dostupne informacije, vidljivo je kako je SDS nastojao prikupljati podatke o jugoslavenskim građanima u Legiji s naglaskom na njihov odnos i stavove prema SFRJ, no nisu uspjeli potvrditi sumnje o djelovanju francuskih službi prema SFRJ kroz korištenje legionara kao operativnih pozicija. Prikupljeni podaci i spomenutih informacija uopće se ne dotiču teme rada francuske obavještajne službe, nego se težišno bave svjetonazornim pitanjem stavova pojedinih pripadnika Legije stranaca prema SFRJ. Zbog nedostatka opširnije dokumentacije vezane uz ovu operativnu akciju, nije moguće donijeti konačnu ocjenu o učinkovitosti postavljanja SDS Centar Split ili SDS-a općenito prema navedenoj problematici. Nedvojbeno je međutim kako se u desetljeću tijekom kojeg je pozornost svih obavještajnih službi prema SFRJ bio bitno pojačan ovakav rezultat Centra SDS Split mora smatrati poražavajućim, posebno u pogledu aktivnosti francuske obavještajne službe, koja kao sustav od globalnog značaja zasigurno nije bila tek pasivni i udaljeni promatrač događaja na području SFRJ.

8. ZAKLJUČAK

Jugoslavenski obavještajno-sigurnosni sustav prošao je niz razvojnih faza od uspostave tajnih službi tijekom Drugog svjetskog rata do kraja raspada SFRJ. U početnoj fazi formiranja, jugoslavenske službe imale su zadaću prikupljanja obavještajnih i protuobavještajnih podataka o neprijateljskoj vojsci, a zatim i obračunavanja s političkim neistomišljenicima koji su predstavljali glavnu prijetnju uspostavi komunističke prevlasti u Jugoslaviji. Drugim riječima, tajne službe imale su od početka formiranja obavještajne i protuobavještajne djelatnosti u sastavu partizanskih jedinica, koja je kasnije organizacijski formalizirana ustrojavanjem OZN-e, ključnu ulogu u postizanju političkog monopola i dominacije nad državnim institucijama. U takvom ozračju, jugoslavenske službe bile su strogo centralizirane te podređene političkim interesima i ciljevima KPJ predvođene Josipom Brozom Titom. Reorganizacijom OZN-e, UDB-a je, kao civilna služba, preuzela dominantno mjesto u očuvanju uspostavljenog komunističkog režima u poslijeratnom razdoblju. Reorganizacija službe uslijedila je nakon Brijunskog plenuma, otkada služba nosi naziv SDB. Decentralizacijom SDB-a, koja je provedena kako bi se umanjila moć središnjeg rukovodstva službe i osigurala čvrsta kontrola političkog rukovodstva KPJ, nastale su republičke i pokrajinske službe.

Za poslove državne sigurnosti na teritoriju SRH bio je zadužen SDS koji se dijelio na centralu/sjedište te manje teritorijalne jedinice – centre i ispostave. Nakon zagrebačkog, po području nadležnosti, broju djelatnika i opsegu posla najveći je bio Centar Split, s ispostavama u Zadru, Šibeniku i Dubrovniku, zadužen za poslove zaštite uspostavljenog poretka na teritoriju sjeverne, srednje i južne Dalmacije. SDS Centar Split djelovao je sukladno propisanoj metodologiji rada službe imajući i represivnu funkciju u nadziranju uspostavljene linijske problematike: unutarnji neprijatelj, jugoslavenska emigracija i strane obavještajne službe. Nadzor stranih državljana u komunističkoj Hrvatskoj, u okviru linije rada strane obavještajne službe, bio je, prema programskoj orijentaciji službe, u promatranom razdoblju jedna od glavnih zadaća SDS Centra Split. Splitski centar je nadzirao, primjenjivao operativno-tehnička sredstva i provodio razne akcije protuobavještajnog i obavještajnog karaktera prema stranim državljanima koji su posjećivali ili boravili na području pod njegovom ingerencijom (Tablica 3). S obzirom kako je Dalmacija i u promatranom razdoblju bila turistički orijentirana te je imala jadranske luke u koje su uplovljavali strani ratni i turistički brodovi, značajan broj stranaca je bio predmet interesa operativnih djelatnika SDS-a po različitim osnovama. Međutim, najčešći razlog zbog kojeg je

služba nadzirala i pratila strance u određenim stupnjevima obrade, bila je sama činjenica što su posjedovali strano državljanstvo te je klasifikacija njihovog djelovanja prema SDS-u automatski svrstavana u neprijateljsko obavještajno djelovanje protiv Jugoslavije, bez realne podatkovne podloge takvoj ocjeni. U mnogim proučenim slučajevima nije bilo nikakvih protuobavještajnih indikatora, pojava ili događaja koji bi nedvosmisleno upućivali na obavještajni rad tih pojedinaca za neku od stranih službi. O tome opširno svjedoči arhivsko gradivo službe. Tajno praćenje stranih državljana i primjena operativno-tehničkih sredstava, poput prisluškivanja telefonskih razgovora, tajnih pretresa i tajne kontrole poštanskih pošiljaka, bez potvrđenih početnih indicija – što su SDS-u omogućavali pravilnici i drugi akti o radu službe – osnovno su obilježje rada u SDS-a u promatranom razdoblju. Ovakav način rada nedvosmisleno definira narav i prirodu same službe, koja je imala sva obilježja totalitarne službe sa širokim, gotovo neograničenim zakonskim ovlastima koje su za cilj imala kontrolu civilnog stanovništva kako bi se zaštitio uspostavljeni komunistički režim.

Savezni SDB je u promatranom razdoblju detektirao kako je Jugoslavija, zbog svog ideološkog opredjeljenja, vanjskopolitičke orijentacije unutar Pokreta nesvrstanih te geostrateškog položaja zemlje, stalan objekt napada stranih obavještajnih službi. U tom smislu, savezna služba, samim time i republičke te pokrajinske službe, promatrala je djelovanje stranih obavještajnih službi kroz bipolarnu podjelu svijeta u hladnoratovskom razdoblju. Odnosno, razlikovali su potencijalno obavještajno djelovanje istočnih službi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije te zapadnih službi koje su bile članice NATO-a priključivši im neutralnu Austriju. Osim što je navedenu podjelu označavala pripadnost određenom vojno-političkom bloku, SDB je ovakvu kategorizaciju usvojio i zbog njihove metodologije rada. Obilježje djelovanja istočnih službi prema Jugoslaviji karakterizirala je veća zastupljenost primjene klasičnog obavještajnog rada putem agenture, dok su zapadne službe u većem opsegu koristile prikupljanje podataka legalnim putem, prvenstveno preko diplomatsko-konzularnih predstavništava te mogućnosti koju je pružala suradnja u gospodarstvu, znanstveno-istraživačkim i kulturno-prosvjetnim djelatnostima. Zajedničko istočnim i zapadnim službama bilo je pojačano djelovanje prema Jugoslaviji u razdoblju Titove bolesti, kada su se usredotočile na promatranje i prikupljanje podataka o ekonomskoj i političkoj situaciji, o stanju međunacionalnih odnosa te stanju u obrambenom i vanjskopolitičkom sustavu. Nakon Titove smrti, obavještajne službe istočnog i zapadnog bloka svoju djelatnost su usmjerile na praćenje te ocjenjivanje političko-sigurnosne situacije i vanjskopolitičkih aktivnosti SFRJ.

Pod terminom istočne obavještajne službe podrazumijevamo službe istočnoeuropskih zemalja Varšavskog ugovora i Albanije čije je djelovanje bilo usmjereno prema Jugoslaviji. Predvodnica u obavještajnom radu bila je obavještajna služba SSSR-a, a osim nje, prema SFRJ djelovale su obavještajne službe Mađarske, Bugarske, Čehoslovačke i Poljske. Zajedničko obilježje djelovanja obavještajnih službi navedenih zemalja bila je njihova usredotočenost i usklađenost sa strateškim interesima SSSR-a na balkanskom prostoru, sukladno kojima su formirani obavještajni interesi i aktivnosti. Sve zemlje Varšavskog ugovora bile su produžena ruka SSSR-a, ne samo u svojim unutarnjim pitanjima, nego i na vanjskopolitičkom planu, a takvu politiku su slijedile i njihove obavještajne službe. Glavni cilj djelovanja istočnih obavještajnih službi prema Jugoslaviji je bilo usmjeravanje SFRJ prema istočnom bloku pod sovjetskim vodstvom. Metodologiju rada istočnih obavještajnih službi u promatranom razdoblju karakterizirala je uporaba legalnih mogućnosti prikupljanja podataka preko diplomatsko-konzularnih predstavnika, boravaka njihovih državljana na jugoslavenskom teritoriju te na temelju ekonomske, znanstveno-istraživačke i kulturne suradnje. Jednako tako, istočne službe i dalje su se oslanjale na klasični obavještajni rad preko svojih obavještajnih centara i punktova u susjednim zemljama iz kojih se odvijao obavještajni rad prema SFRJ. Albanija je u klasifikaciji SDS-a svrstana u skupinu istočnih zemalja, jer je određeno vrijeme bila članica Varšavskog ugovora, također je bila komunistička zemlja te je organizacija njezinog obavještajno-sigurnosnog sustava i metodologija rada imala slična obilježja djelovanja kao i ostalih istočnih službi u komunističkim režimima.

Kao što je spomenuto, najintenzivniju obavještajnu djelatnost prema Jugoslaviji iskazivala je sovjetska obavještajna služba kojoj je posebnu pozornost posvećivao i SDS Centar Split. Operativan rad splitskog centra na suprotstavljanju mogućem obavještajnom djelovanju sovjetske službe zasnivao se na praćenju, nadziranju te primjeni operativno-tehničkih sredstava prema raznovrsnim aktivnostima Sovjeta u Dalmaciji. Svakako najvidljiviji znak prisutnosti SSSR-a na tom području bila su uplovljavanja sovjetskih ratnih brodova u jadranske luke. Tom prilikom SDS Centar Split primjenjivao je najopsežniji raspon operativno-tehničkih sredstava i svih raspoloživih metoda te je usko surađivao s drugim službama iz sustava državne sigurnosti. Dolazak sovjetskih brodova bio je popraćen i boravkom diplomatsko-konzularnih predstavnika SSSR-a na području luka uplovljavanja, pa je i prema tim osobama SDS Centar Split primjenjivao sve raspoložive mjere. Međutim, prema dostupnim Informacijama splitskog centra iz promatranog razdoblja, vidljivo je kako primijenjene metode i mjere nisu davale konkretne rezultate značajne za službu. Za pretpostaviti je kako je jedan od razloga za vrlo ograničenu iskoristivost rezultata rada bila i

svjesnost sovjetskih predstavnika o primjeni mjera SDS-a nad njima te posljedični oprez i suzdržanost u njihovom postupanju. Drugim riječima, SDS je u pogledu aktivnosti sovjetskih diplomatskih predstavništava u ovakvim prigodama prvenstveno ili isključivo detektirao poslove protokolarni naravi, koji su bili usredotočeni na ostavljanje pozitivnog dojma prilikom dolaska brodova sovjetske ratne mornarice na područje SFRJ.

Osim nazočnosti sovjetskih predstavnika, prilikom boravka brodova SSSR-a u jadranskim lukama na teritorij Dalmacije dolazili su i vojni izaslanici zapadnih zemalja koji su pratili posjete Sovjeta te su ovu priliku iskorištavali za opservacijsko-izvidnička putovanja prema interesantnim područjima od vojnog značaja poput Boke Kotorske. Ovakve aktivnosti koje se mogu okarakterizirati obavještajnim djelovanjem, privlačile su pozornost djelatnika splitskog centra koji su, kroz razne operativno-tehničke mjere i u suradnji s OB JNA, bilježili interese zapadnih predstavnika za vojne objekte te kontakte s građanima SFRJ. Primjena raznih operativno-tehničkih mjera prema zapadnom diplomatskom zboru nije davala željene i značajnije rezultate, jer su se objekti primjene profesionalno štitili od mjera SDS-a.

Dolasci brodova SSSR-a su poticali i pojačani rad operativnih djelatnika splitskog centra prema kategoriji sovjetskih državljanke udanih za državljane SFRJ, odnosno, prema osobama iz nacionalno mješovitih brakova. Djelatnici SDS-a su prema navedenim osobama u trenutku uplovljavanja brodova primjenjivali mjere tajnog prikupljanja podataka, međutim bez rezultata. Naime, utvrđeno je kako su sovjetske državljanke koje su živjele na području Splita i okolice bile svjesne SDS-ovih mjera tako da u vrijeme posjete brodova uglavnom nisu izlazile iz svojih stanova kako se ne bi kompromitirale. U promatranom razdoblju, operativni rad Centra Split je bio usmjeren prema sovjetskim državljanicama za koje je služba pretpostavljala kako su bile pripremljene za obavještajni rad, a brakovi s jugoslavenskim državljanima omogućavali su im legalan boravak na teritoriju Dalmacije. Ova problematika isticala se i na republičkoj razini te se u *Jedinstvenoj programskoj orijentaciji službe* ukazivalo na činjenicu kako je velik broj građana SFRJ na odgovornim dužnostima sklopilo brakove sa sovjetskim državljanicama, a što je bila jedna od metoda koje je sovjetska služba često koristila u obavještajnom radu. Zbog tog razloga su državljanke SSSR-a stavljene pod mjere SDS-a u stupnju prethodne operativne obrade pod klasifikacijom neprijateljsko djelovanje obavještajne službe SSSR-a. Operativci SDS-a su nadzirali i pratili sovjetske državljanke te prema njima usmjeravali suradnike službe i operativne veze, primjenjivali raznolike operativno-tehničke mjere te ih često pozivali na informativne razgovore pod legendom reguliranja njihovog boravka u SFRJ. Međutim, prema arhivskom gradivu, sve navedeno nije davalo rezultate, odnosno nisu prikupljeni podaci koji bi potvrdili rad spomenutih sovjetskih

državljanke za protivničku, sovjetsku službu. Potvrdu za navedeno nalazimo u izvješću SDS-a iz 1989., dakle pri završetku promatranog razdoblja, u kojemu se zaključuje kako istraživanja prisutnosti državljanina SSSR-a koja se dugi niz godina vode uz primjenu raspoloživih mjera i sredstava SDS-a nisu rezultirala kvalitetnim saznanjima koja bi ukazivala na prisutnost sovjetske službe među tom kategorijom osoba.

U konačnici, vidljivo je kako je SDS Centar Split svoj operativan rad na suprotstavljanju mogućem obavještajnog djelovanja sovjetske službe temeljio na primjenjivanju svih vrsta operativno-tehničkih mjera i metoda operativnog rada po inerciji, odnosno po zadanoj, rutinskoj i nekritičnoj *šablona*. Drugim riječima, protuobavještajan i represivni karakter SDS-a, u kombinaciji s obilježjima totalitarnog režima u kojemu djelovanje službe nije bilo podvrgnuto ocjeni opravdanosti i svrhovitosti postupanja, rezultirao je time da djelatnici splitskog centra nisu bili sposobni detektirati i razlikovati stvarnu aktivnost i prijetnju od rada sovjetskih službi, nego se njihov operativan rad razvodnjavao u dugogodišnjoj primjeni mjera nad svim kategorijama obavještajno interesantnih osoba – a ocjena obavještajnog interesa temeljila se isključivo na posjedovanju stranog državljanstva. Ovakva neselektivna i neopravdana široka primjena svih resursa službe u konačnici je bitno umanjila sposobnost SDS-a da se kvalitetno suprotstavi obavještajnom djelovanju sovjetske službe.

Sličan *modus operandi* splitski Centar imao je i prema ostalim istočnim obavještajnim službama. I u suprotstavljanju njihovim aktivnostima SDS Centar Split koristio je sve raspoložive resurse – od operativno-tehničkih mjera do ljudskih izvora – u prikupljanju podataka o djelovanju službi Mađarske, Bugarske, Poljske i Čehoslovačke. Stoga je i u suprotstavljanju ovim protivničkim službama naglasak u svom operativnom radu SDS stavio na nadziranje i praćenja obavještajno interesantnih osoba koje su imale strano državljanstvo, a boravile su na teritoriju pod nadležnosti Centra Split. Glavno obilježje rada splitskog centra u promatranom razdoblju bilo je vođenje obrada nad stranim državljanima iz navedenih zemalja dugi niz godina. Svaki stranac bio je sigurnosno interesantan za SDS i samim time potencijalna prijetnja postojećem režimu, pa su najčešće takve osobe bile zavedene u prethodnu operativnu obradu pod sumnjom rada za obavještajnu službu svoje matične zemlje. Obrade su trajale dugi niz godina bez potvrđivanja ili odbacivanja početnih indicija, dakle, bez stvarnog rezultata rada. Takav način rada nepobitno ukazuje kako je SDS bila prvenstveno služba za zaštitu totalitarnog režima koja je primjenjivala mjere nad civilnim osobama, u ovom slučaju stranim državljanima, bez ozbiljnijih indicija ili osnovanih sumnji, pritom zadirući u njihov privatni prostor i osobna prava pojedinca. Disperziranost operativnih djelatnika koji su radili na svim tim obradama u liniji strane obavještajne službe i

korištenje svih raspoloživih resursa utjecalo je na nekvalitetno postavljanje SDS-a u ovoj liniji rada. U konačnici nisu postignuti nikakvi kvalitetni rezultati, niti je potvrđena obavještajna djelatnost nadziranih stranaca, već je sve ostalo samo na početnim indicijama, koju u pravilu nisu nadilazile samu činjenicu stranog državljanstva neke osobe.

Osim članica gore navedenih članica Varšavskog ugovora, SDS Centar Split je nadzirao i Albaniju koja je zbog svog komunističkog uređenja i obavještajno-sigurnosnog sustava pripadala istočnim obavještajnim službama. S obzirom da je Albanija bila susjedna država SFRJ te su na jugoslavenskom području živjeli jugoslavenski državljani albanske narodnosti, SDS Centar Split posvećivao je značajnu pažnju aktivnostima Albanaca koji su boravili na području Dalmacije. Albanci, mahom se radilo o poslovnim ljudima, su tijekom svojih posjeta bili izuzetno oprezni te su, sukladno krutom komunističkom režimu u kojem su živjeli, bili distancirani od bilo kakve vrste razgovora o politici što je otežavalo operativne djelatnike u postizanju konkretnih rezultata prema ovoj kategoriji osoba. Rad splitskog centra po pitanju Albanije uvelike se sastojao o praćenju putovanja jugoslavenskih državljana u Albaniju, pri čemu su prije odlaska građana obavljali s njima razgovore u kojima su ih usmjerili na prikupljanje opažanja o stanju u Albaniji. Nakon povratka, jugoslavenski državljani imali su obvezu javiti se SDS-ovim djelatnicima te službu izvijestiti o obavještajno interesantnim pojavnostima koje su uočavali tijekom boravka na albanskom teritoriju. Osim ove kategorije osoba, SDS Centar Split je nastojao operativno *pokrivati* građane albanske narodnosti koji su živjeli u Dalmaciji te utvrditi njihovu moguću povezanost s ilegalnim organizacijama koje je SDS povezivao s ideologijom albanskih nacionalističkih težnji i težnjom stvaranja „Velike Albanije“. Unatoč tome, prema dostupnim Informacijama o operativnom radu prema albanskim građana vidljivo je kako služba ni u jednom trenutku nije došla do konkretnih saznanja koja bi potvrdila početne sumnje. Neproverene podatke o albanskoj obavještajnoj službi, operativni djelatnici SDS-a dobivali su od jugoslavenskih državljana koji su nakon događanja na Kosovu pobjegli na teritorij Albanije, gdje su prema njihovim iskazima bili vrbovani od strane Sigurimija. Na ovaj način služba je došla do podataka o metodologiji rada albanske službe. Međutim, iz daljnje arhivske dokumentacije nije vidljivo je li SDS ove podatke provjerio te jesu li ih koristili u daljnjem radu na suprotstavljanju albanskoj službi. Iz svega navedenog, proizlazi kako SDS Centar Split nije sustavno i kvalitetno obavještajno djelovao prema albanskoj službi, nego je pojedinačno pratio albanske državljane tijekom boravka u Dalmaciji, pri čemu SDS nije prikupio podatke koji bi se mogli smatrati potvrdom o bavljenju pojedinaca obavještajnim radom za albansku službu. Jedan od razloga za navedeno moguće se nalazi i u činjenici kako

Centar Split nije izravno graničio s Albanijom te su prvenstveno službe državne sigurnosti u Crnoj Gori, Makedoniji, Kosovu i Srbiji imale zadaću nadzirati i obavještajno djelovati prema albanskoj službi.

Nakon Titove smrti, pojačan intenzitet praćenja jugoslavenskog unutarnjeg političkog stanja iskazivale su i zemlje zapadnog bloka. Prvenstveno se radilo o zemljama pripadnicama NATO-a predvođenim SAD-om te neutralnoj Austriji, čiji je teritorij zbog graničenja s Jugoslavijom služio kao centar za obavještajnu djelatnost prema SFRJ. Zemlje zapadnog bloka bile su svjesne složene političke situacije u Jugoslaviji te su prosuđivale kako je nužna liberalizacija jugoslavenskog društva i gospodarstva za opstanak višenacionalne države. Drugim riječima, zapadni blok nastojao je očuvati položaj Jugoslavije kako ne bi došla pod sovjetsku zonu utjecaja, jer je bilo u zapadnom političkom i geostrateškom interesu održati neovisnosti SFRJ te njezin teritorijalni integritet u hladnoratovskoj bipolarnoj podjeli Europe. Na takvim postulatima temeljio se i obavještajni rad zapadnih službi koje su u promatranom razdoblju pojačale svoju djelatnost usmjerenu na praćenje i ocjenjivanje političko-sigurnosne situacije i vanjskopolitičkih aktivnosti SFRJ. Metodologija rada zapadnih službi uvelike se oslanjala na legalne mogućnosti obavještajnog rada, odnosno na prikupljanje podataka legalnim putem preko poticanja znanstveno-istraživačke i kulturne suradnje te putem neformalnih razgovora s jugoslavenskim građanima, na temelju čega su pokušavali utjecati na razvijanje antisovjetskog raspoloženja. U pogledu klasičnog obavještajnog rada zapadnih službi, iz dostupne dokumentacije vidljiva je prosudba SDB-a kako nisu uočene aktivnosti vrbovanja jugoslavenskih državljana, to jest njihovog pridobivanja za prikriveni, agenturni rad po smjernicama i uputama strane službe, nego su suradnju s jugoslavenskim državljanima nastojale ostvariti u formi slobodne razmjene mišljenja. Razlozi za ovakve konstatacije mogu se pronaći u tome što jugoslavenske službe nisu kvalitativno bile sposobne suprotstaviti se ovakvim aktivnostima i prikupiti podatke o vrbovanjima jugoslavenskih državljana. S obzirom na nadmoćnost i kvalitetu američkih obavještajnih službi, sama činjenica kako SDB nije prikupio podatke o agenturnom radu na području SFRJ trebala bi biti nedostatna za ocjenu i zaključak kako su se američke službe u obavještajnom radu oslanjale samo na legalno prikupljanje podataka. Činjenice kako neka pojava nije uočena ili prepoznata nije potvrda da ona zaista i ne postoji. Kao znatno vjerojatniji se nameće zaključak kako su jugoslavenske službe bile nedorasle kvalitetnom suprotstavljanju američkim službama i detektiranju njihovih aktivnosti.

U pogledu obavještajnog interesa zapadnih službi, tijekom promatranog razdoblja posebnu su pozornost posvećivale vojnim temama, slijedom ocjene kako je u razdoblju

nakon Titove smrti ojačala uloga JNA koja je trebala imati odlučujuću ulogu u zemlji u slučaju zaoštavanja unutarnje političke krize. S obzirom na prisutnu ekonomsku krizu u Jugoslaviji, zapadne službe su istraživale i teškoće u gospodarstvu te razlike između republike i pokrajina u procesu rješavanja ekonomske krize. Zemlja predvodnica u aktivnostima zapadnih obavještajnih službi bila je SAD, čiji je osnovni cilj bio jačanje otpora prema SSSR-u i zemljama Varšavskog ugovora, kako bi jačala strateške interese SAD-a te poziciju prve velesile u svijetu.

Aktivnost američke obavještajne službe na prostoru odgovornosti SDS Centra Split detektirana je prema osobama porijeklom iz SFRJ, mahom znanstvenicima, koji su kroz suradnju i osobnim kontaktima s jugoslavenskim državljanima mogli prikupiti kvalitetne obavještajne podatke u okviru znanstvene suradnje. Sličnu metodologiju su primjenjivali i kroz kulturnu suradnju, u kojoj su se kroz isticanje američke popularne kulture i načina života približavali kulturnim djelatnicima koji su kroz neobavezne razgovore sa svojim kontaktima mogli prikupiti obavještajne podatke. Ovakve djelatnosti usmjeravane su iz Generalnog konzulata SAD-a u Zagrebu i povezanih institucija te je iz tog razloga američko diplomatsko-konzularno osoblje bilo predmet protuobavještajnog rada SDS-a na svim razinama. Iz dostupne dokumentacije vidljivo je kako je Centar Split koristio sve mjere i radnje iz njihove nadležnosti te operativno-tehnička sredstva kako bi se nadzirali i pratili svi službeni i privatni kontakti američkih diplomatsko-konzularnih predstavnika prilikom dolaska u Dalmaciju. Jednako tako, djelatnici SDS Centra Split nastojali su istovremeno nadzirati sve kontakte osoba indiciranih po neprijateljskoj djelatnosti AOS-a, kako američkih diplomata, tako i američkih i jugoslavenskih državljana što je dovodilo do velike disperzije protuobavještajnog rada SDS-a. Prema navedenim kategorijama osoba primjenjivane su sve raspoložive mjere tajnog prikupljanja podataka (TKTR, TKPP, TP, tajna pratnja i dr.) što je zahtijevalo veliku angažiranost ljudskih i tehničkih resursa. Zbog toga je protuobavještajni rad SDS Centra Split prema američkim službama ostao bez konkretnih, ozbiljnih i relevantnih rezultata. Ovo je vidljivo također i iz dužine trajanja obrada po AOS-u, koje su većinom vođene godinama bez vidljivih rezultata. Kao što je konstatirano i u pogledu protuobavještajnog suprotstavljanja istočnim službama, uzrok za neučinkovitost rada moguće je pronaći i u neselektivnom otvaranju obrada na temelju potpuno nedostatnih indicija stranog državljanstva ili osobnih kontakata čija priroda nije bila utvrđena. Da je navedenoga bio svjestan i sam SDS svjedoče i konkretne zadaće i zaključci u programskoj orijentaciji za drugu polovicu osamdesetih godina, u kojima se sumira kako suprotstavljanje djelovanju službi SAD-a već duže vrijeme ne daje zadovoljavajuće rezultate, čemu je uzrok

velik opseg primijenjenih radnji i mjere bez dobivanja značajnih saznanja, jer nedostaju kvalitetne operativne pozicije prema stranim obavještajnim službama.

Slična situacija bila je prisutna i u operativnom radu SDS Centra Split prema britanskoj, zapadnonjemačkoj, austrijskoj i francuskoj službi. Kroz djelovanje prema ovim službama vidljivo je kako je SDS Centar Split bio izrazito usmjeren prema protuobavještajnom radu, dok konkretni primjeri obavještajnog djelovanja SDS-a nisu prisutni u dostupnoj dokumentaciji. Djelovanje operativnih djelatnika splitskog centra prema navedenim službama svodilo se na praćenje njihovih diplomatsko-konzularnih predstavnika prilikom boravka u Dalmaciji i nadziranju posjete ratnih brodova, pri čemu su korišteni svi raspoloživi ljudski i tehnički resursi, ali bez konkretnih rezultata te SDS nije mogao potvrditi svoje početne sumnje u obavještajni rad stranih diplomata. Jedinu potvrdu o obavještajnom djelovanju zapadnih vojnih izaslanika na taktičkoj razini SDS je dokumentirao prilikom njihove opservacije aktivnosti u dalmatinskim lukama tijekom posjete ili remonta sovjetskih ratnih brodova i u poduzimanju opservatorsko-izvidničkih putovanja iz dubrovačkog područja u Boku Kotorsku, prilikom kojih je SDS Centar Split surađivao s OB JNA ili SDS-om Herceg Novi.

Primjer obavještajnog rada SDS Centar Split moguće je prepoznati isključivo u suprotstavljanju talijanskoj obavještajnoj službi. Prema TOS-u splitski centar nastupao je ofenzivno kroz operativnu kombinaciju „Bitva“ i dvojnu kombinaciju „Elza“. Operativnim kombiniranjem prema Talijanima, SDS je dobivao pravovremena saznanja o političkom stanju u Italiji kao i vojno-obavještajne podatke o bazama NATO-a na talijanskom teritoriju. Kroz „Bitvu“ je splitski centar istovremeno dolazio do konkretnih podataka o funkcioniranju obavještajnih centara i punktova talijanske obavještajne službe koji djeluju prema Jugoslaviji. Vođenjem dvojne kombinacije „Elza“ SDS Centar Split prikupljao konkretne obavještajne podatke o radu obavještajnog centra SISMI-ja u Udinama te o glavnim interesima talijanske službe za područje SFRJ. Kroz dostupnu dokumentaciju o ovoj uspješnoj dvojnoj kombinaciji vidljivi su konkretni interesi TOS-a za političko stanje i vojna pitanja u Jugoslaviji, ali i metodologija rada talijanske službe, način vrbovanja na temelju materijalnih nagrada te način usmjeravanja suradnika. Dvojna kombinacija „Elza“ pokazuje i uspješnu suradnju SDS Centra Split sa službom sigurnosti JNA koja je pripremala dezinformacije suradniku za plasiranje prema talijanskoj službi. Operativan rad splitskog centra kroz ovu dvojnu kombinaciju možemo ocijeniti uspješnim, jer je SDS pravovremeno dobivao kvalitetne obavještajne podatke koji su se zatim mogli upotrijebiti u obavještajnom radu prema talijanskoj službi. Uspješnost „Elze“ svakako treba istaknuti kao uspjeh SDS Centra Split u

uspostavljanju dvojne kombinacije sa TOS-om koja je vođena na suradničkom principu i uz suradnju s OB JNA, pri čemu je prikupljena velika količina kvalitetnih obavještajnih i protuobavještajnih podataka. Uspješnom realizacijom dvojne kombinacije prema TOS-u, a s obzirom na nezadovoljavajuće rezultate rada prema ostalim stranim obavještajnim službama, stječe se dojam kako je uspjeh SDS-a bio uvelike ovisan o sposobnosti pojedinačnih operativaca koji su radili na toj liniji rada te da takav uspjeh nije bio plod sustavnog rada SDS-a.

Zaključno, vidljivo je kako je operativan rad SDS Centar Split na suprotstavljanju istočnim i zapadnim obavještajnim službama bio nezadovoljavajući. Prvenstveno, kroz promatrano razdoblje SDS je bio izrazito protuobavještajno i represivno orijentirana služba s glavnom zadaćom sprječavanja ugrožavanja uspostavljenog komunističkog režima. Zbog toga su kao glavnu opasnost za postojeću vlast ocijenjeni domaći protivnici režima, koje je SDS obrađivao unutar linije unutarnji neprijatelj te jugoslavenska emigracija, a u najvećoj mjeri radilo se o hrvatskim emigrantima, koja se smatrala velikom vanjskom opasnošću s potencijalom destabilizacije komunističkog režima. Takva je procjena usmjeravala djelovanje svih razina jugoslavenskih službi sigurnosti, od savezne, preko republičkih pa do njihovih podređenih centara i ispostava. Upravo u navedenom može se prepoznati najveća pogreška u djelovanju SDS-a: davanje više pozornosti jednoj liniji rada u odnosu na drugu dovelo je do početne prednosti protivničkih stranih službi, jer nije bila uspostavljena kvalitetna razmjena podataka unutar SDS-a i ostali službi sigurnosti Jugoslavije, odnosno nije postojala koordinacija i sinergija između svih linija rada. Slijedom toga je problematika stranih obavještajnih službi obrađivana površno, jer se SDS više orijentirao na protivnike režima u zemlji i emigraciji, što je nedvojbeno jedan od razloga za nezadovoljavajuće rezultate u radu prema stranim službama u posljednjem desetljeću postojanja SFRJ.

Osim takve orijentacije SDS-a, razlog za nezadovoljavajuće rezultate po pitanju stranih službi može se pronaći u samoj naravi službe koja je imala sva obilježja službi u totalitarnom režimu. Sama težnja da kontroliraju „sve i svakoga“ dovela je neminovno do raspršenosti resursa same službe, što je vidljivo iz velikog broja dugogodišnje vođenih obrada, bez potvrđenih sumnji i bez konkretnih rezultata. Navedeno je podrazumijevalo i razmjernan broj djelatnika koji bi mogli nadzirati i kvalitetno voditi sve obrade što u realnosti nije bilo moguće. To je posebice dolazilo do izražaja u splitskom centru po pitanju problematike stranih službi, koja je podrazumijevala neselektivno nadziranje stranih državljana, a posebno je tijekom turističke sezone u Dalmaciji bilo nemoguće pratiti i nadzirati sve strance zbog nedostatnog broja operativnih djelatnika. Operativni rad SDS Centra Split po toj liniji rada

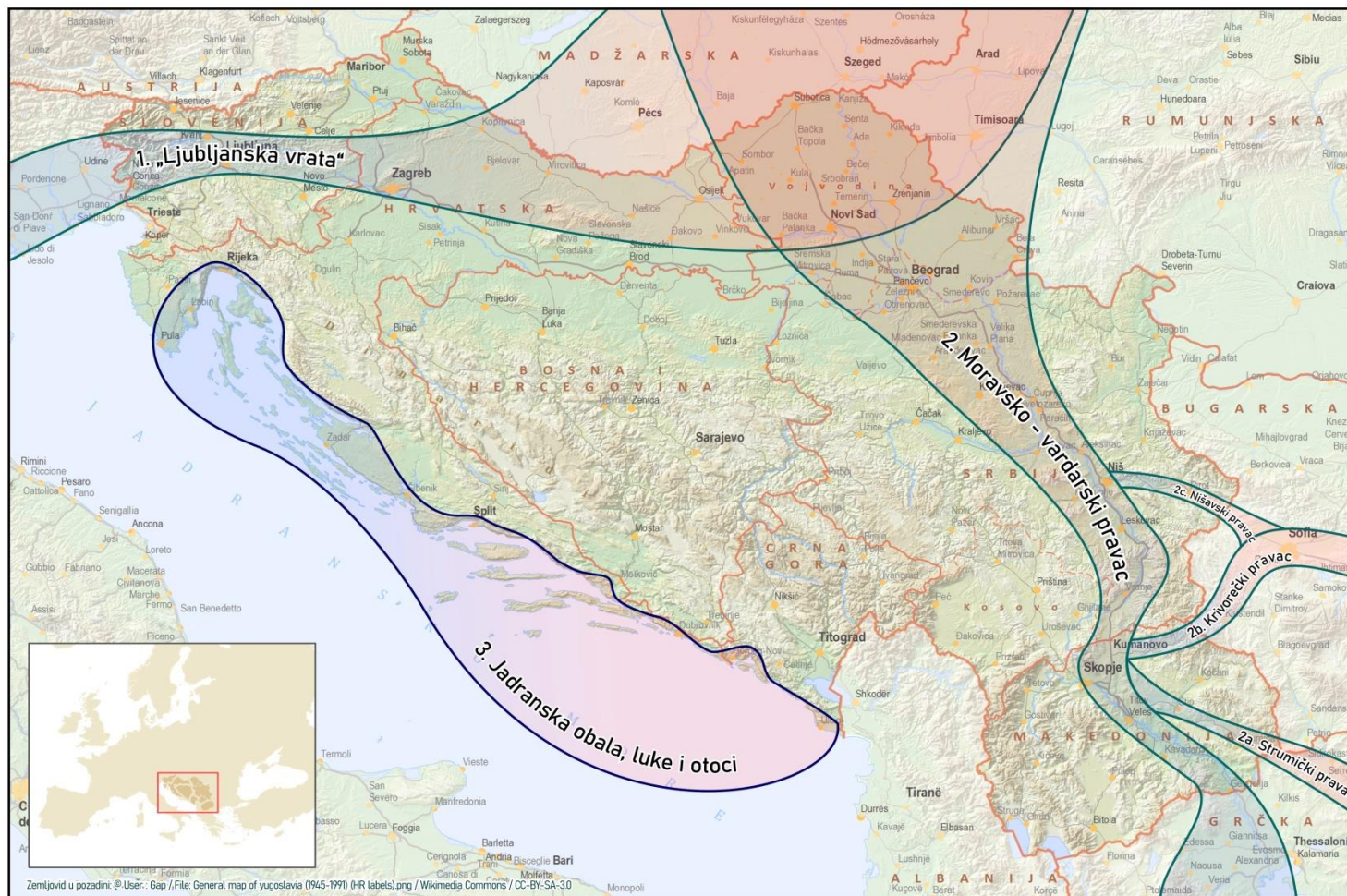
svodio se u konačnici na zavođenje u obradu stranih državljana – u velikoj većini su postali predmetom obrade, jer su SDS bili sigurnosno interesantni samo temeljem indicije državljanstva – pri čemu su obrade trajale dugi niz godina bez potvrde ili odbacivanja sumnji o bavljenju obavještajnim radom. Kroz problem dugotrajnog vođenja obrada, a prema godišnjim izvješćima službe u kojima su prikazivani rezultati rada od pojedinca do organizacijske cjeline, vidljivo je da se kroz broj uspostavljenih i vođenih obrada stječe dojam kako se na svim razinama nastojalo očuvati postojeće stečeno stanje te dodatnim informacijama upitne kvalitete opravdati daljnje vođenje obrada. Usprkos masovnom primjenjivanju mjera i oblika rada u prikupljanju podataka o djelovanju stranih obavještajnih službi, na temelju raščlambe sažetaka o radu i biltena službe može se zaključiti kako je SDS ipak dijelom pravilno detektirao i prepoznao metodologiju stranih službi, pri čemu je razlikovao nastupe obavještajnog djelovanja između zapadnih i istočnih obavještajnih službi te detektirao obavještajne centre, punktove i pravce djelovanja prema Jugoslaviji. Međutim, zbog svoje orijentacije na unutarnjeg neprijatelja i emigraciju, problematika suprotstavljanja stranim službama ostala je uvijek predmet od sekundarnog interesa za SDS.

U konačnici, prema svojoj analiziranoj dostupnoj arhivskoj dokumentaciji nedvojben je zaključak kako su aktivnosti nadzora stranaca i aktivnosti stranih obavještajnih službi u Centru SDS Split bile samo zadovoljavanje forme kroz statistički opširne aktivnosti, bez sadržaja i konkretnih rezultata. SDS/SDB na razini centara, republičkoj i saveznoj razini bila je dominantno represivna služba usmjerena na održavanje političkog poretka i zaštitu komunističkog režima na vlasti. Kao što je navedeno, prijetnja za taj poredak prepoznata je prvenstveno u aktivnostima *unutarnjeg neprijatelja* i *neprijateljske* (dominantno hrvatske) *emigracije* koje su predstavljale nedvojbeni prioritet u radu službe. U geopolitičkim okolnostima koje su opisane u ranijim poglavljima, posebno tijekom promatranog razdoblja 1980ih, aktivnosti stranih službi – bilo da se radi o službama zemalja istočnog ili zapadnog bloka – nisu predstavljale neposrednu prijetnju za opstojnost SFRJ i opstojnost režima. Kroz tu je prizmu potrebno promatrati i rad Centra SDS Split na suprotstavljanju stranim obavještajnim službama, koji je bio obilježen izostankom bilo kakvih konkretnijih rezultata. Iako je i unutar SDS/SDB-a očito postojala svijest o nedostatnoj kvaliteti rezultata po ovoj liniji rada, pomaci nisu ostvareni, niti su tijekom istraživanja za ovaj rad uočeni znatniji pokušaji u eventualnim organizacijskim, kadrovskim ili drugim reformama. Represija nad stvarnim ili imaginarnim unutarnjim i vanjskim neprijateljima komunističkog režima bila je prioritet te očito presudno i jedino mjerilo uspješnosti rada službe na razini političkog sustava. Dokle god je SDS vjerno ispunjavao svoju ulogu čuvara komunističkog režima,

poražavajući rezultati u suprotstavljanju aktivnostima stranih službi nisu mogli uzdrmati povjerenje režima i službu i njezinu poziciju apsolutne moći u tome sustavu.

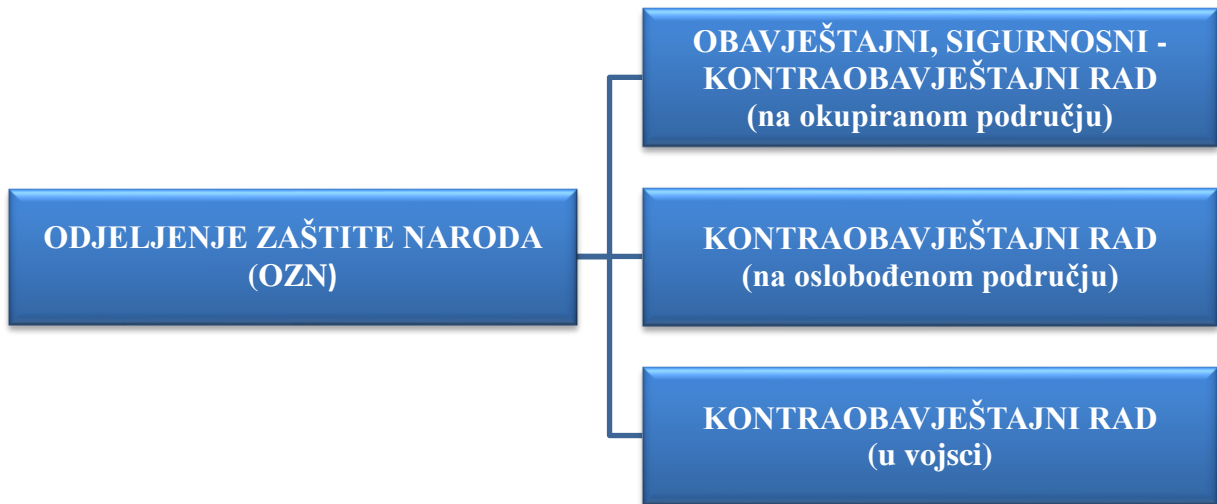
9. PRILOZI

Prikaz 1. Gestrateški pravci stranog obavještajnog interesa uvjetovani položajem SFRJ 1969.⁸²²

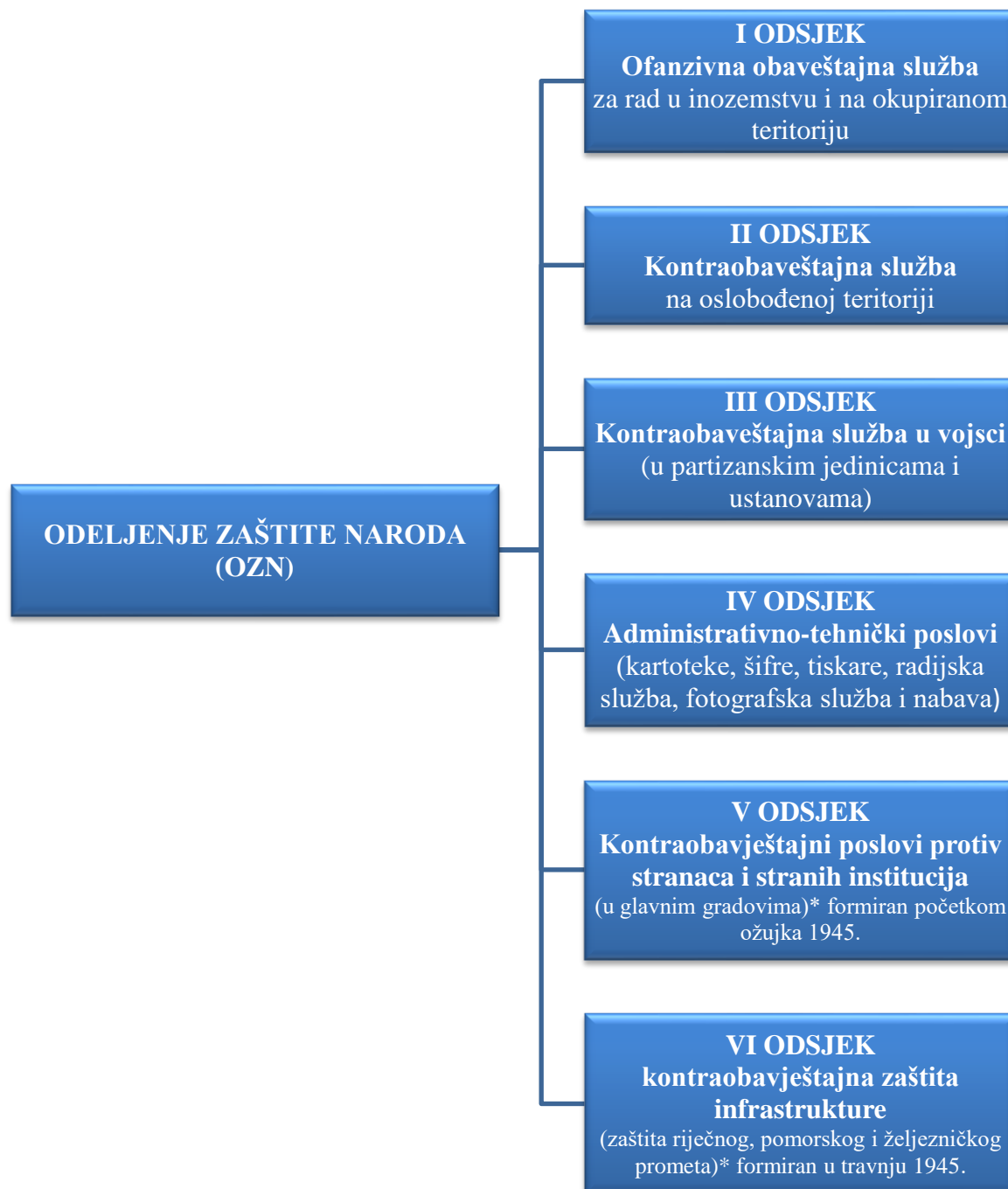

⁸²² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/7, SSUP, SDB, Služba državne bezbednosti i njeni zadaci (predavanja sa seminara), Beograd, 1969., 36-38.

Prikaz 2. Zadaće OZN-e

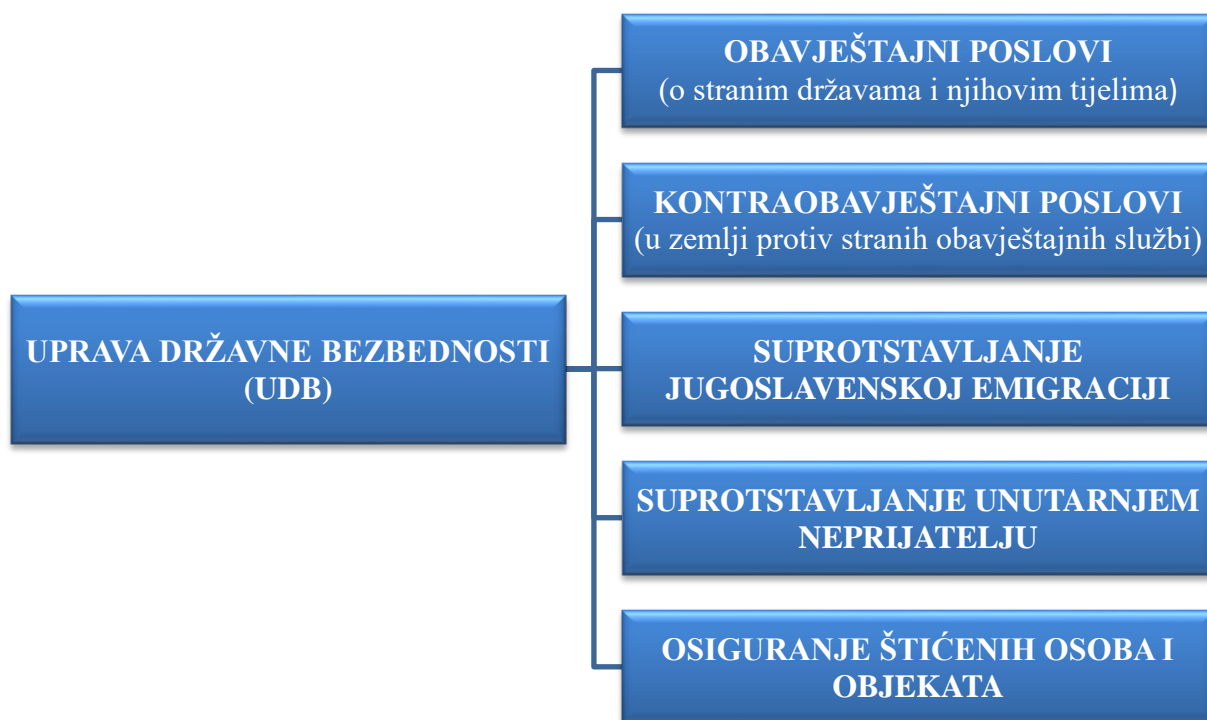
Prikaz 3. Organizacijska struktura OZN-e, Poverenstva za narodnu odbranu (PZNO), temeljem Naredbe Vrhovnog komadanta Narodnooslobodilačke vojske (NOV) i Partizanskih odreda Jugoslavije (POJ) od 13. svibnja 1944. godine⁸²³uz formiranje V. i VI. odsjeka početkom 1945. godine.⁸²⁴

⁸²³HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/19, Služba bezbednosti – skripta, (ciklus predavanja, DSNO, Uprava bezbednosti, 1957.), 82. ; Grubišić, Baričević, Selić i Vilić, 1986, 23. ; Gažević 1973, 495.

⁸²⁴ O formiranju V. i VI. odsjeka početkom 1945. vidi.: Đorđević 1986, 256.

Prikaz 4. Uprava državne bezbednosti (UDB) je ustrojena nakon donošenja Ustava FNRJ i organizacijom državnih tijela. Reorganizacijom Odjeljenja zaštite naroda (OZN), I, II, V, VI, VII i dio IV odsjeka UDB-e je formirana unutar Ministarstva unutrašnjih poslova pored Uprave javne bezbednosti i Uprave narodne milicije.⁸²⁵

⁸²⁵ Kovač, Dimitrijević i Popović 2016, 40-43. ; Đorđević 1986, 397-398.

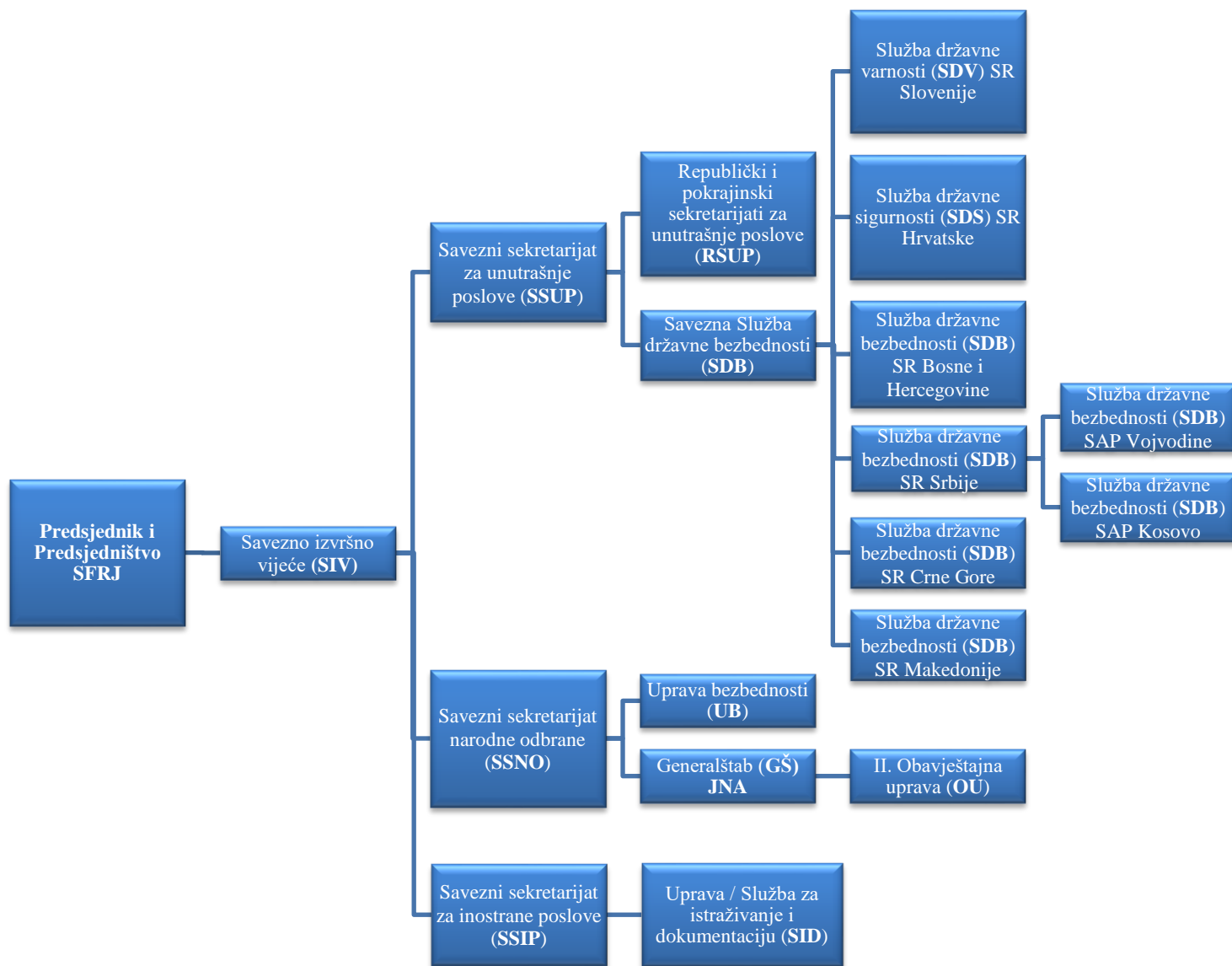
Prikaz 5. Obavještajni sustav SFRJ⁸²⁶ prije IV. plenuma CK SKJ na Brijunima održanog 1.7.1966. godine⁸²⁷

⁸²⁶ Ustavom SFRJ iz 1963. za obavljanje poslova državne uprave iz nadležnosti federacije osnivaju se državni sekretarijati (Državni sekretarijat za vanjske poslove i Državni sekretarijat za narodnu obranu) i savezni sekretarijati u drugim oblastima iz nadležnosti federacije. u: Službeni list SFRJ, 14/63, br. 14/XIX., 1963, čl. 233.

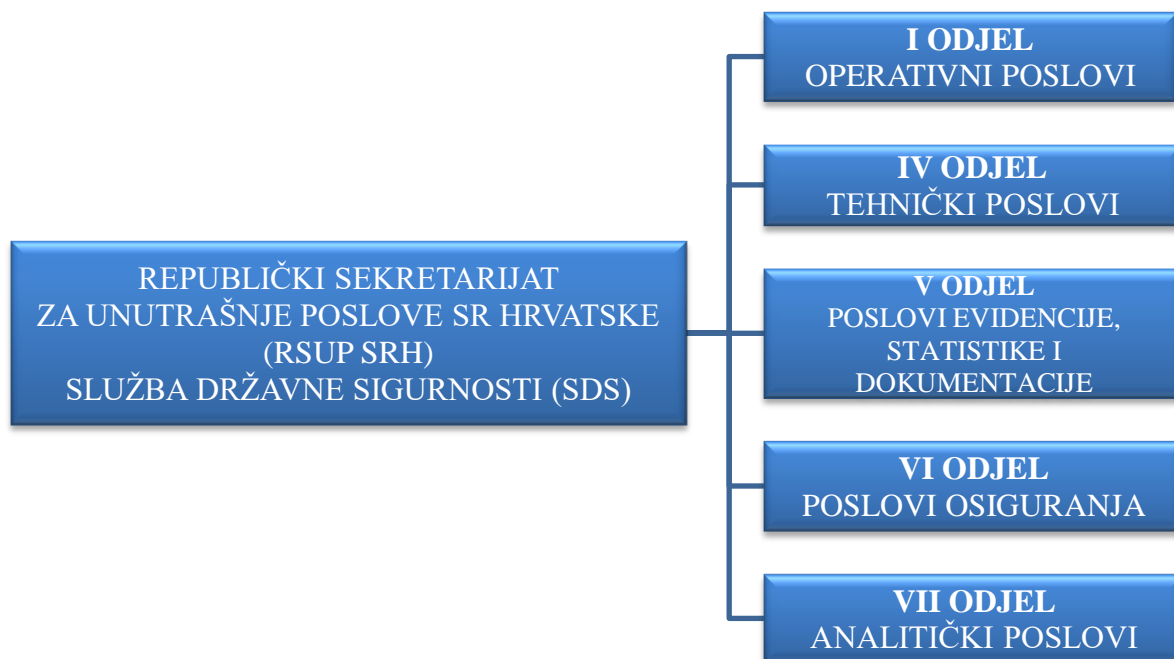
⁸²⁷Kovač, Dimitrijević i Popović 2016, 40-41. ; Đorđević 1986, 65. i 396.

Prikaz 6. Obavještajno-sigurnosni sustav SFRJ u promatranom razdoblju 1980.-1990.⁸²⁸

⁸²⁸ Žunec i Domišljanović 2000, 34.

Prikaz 7. Unutarnja organizacija SDS-a RSUP SRH donesena temeljem članka 34. Zakona o unutrašnjim poslovima⁸²⁹

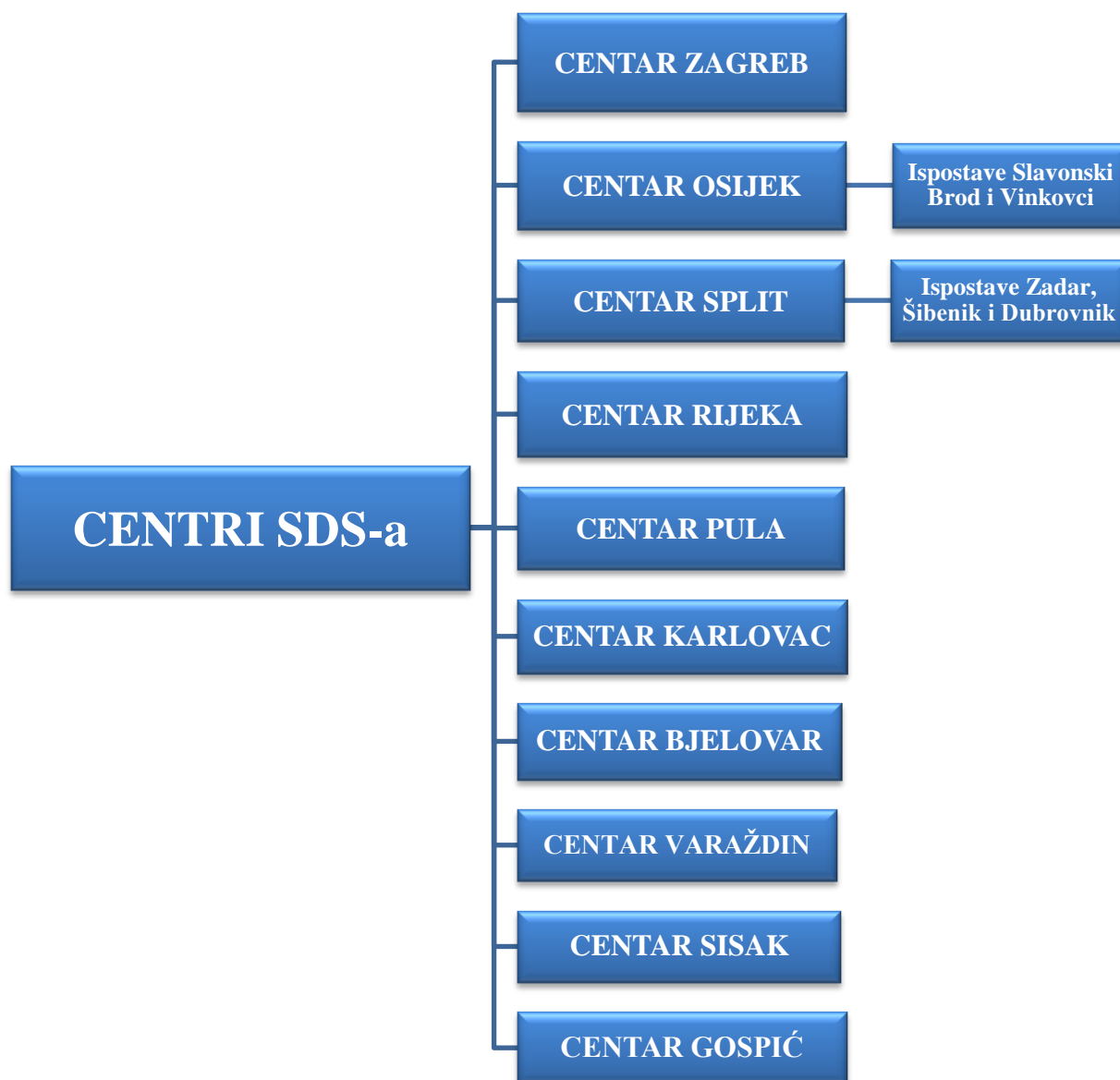
⁸²⁹ Službeni list SRH, 33/72, 1972. ; Službeni list SRH 44/72, 1972. ; HR- HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/44, II dio, predmet 5, Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta u SDS RSUP SR Hrvatske, 1975.

Prikaz 8. Organizacijska podjela unutar SDS-a RSUP SRH u promatranom razdoblju⁸³⁰

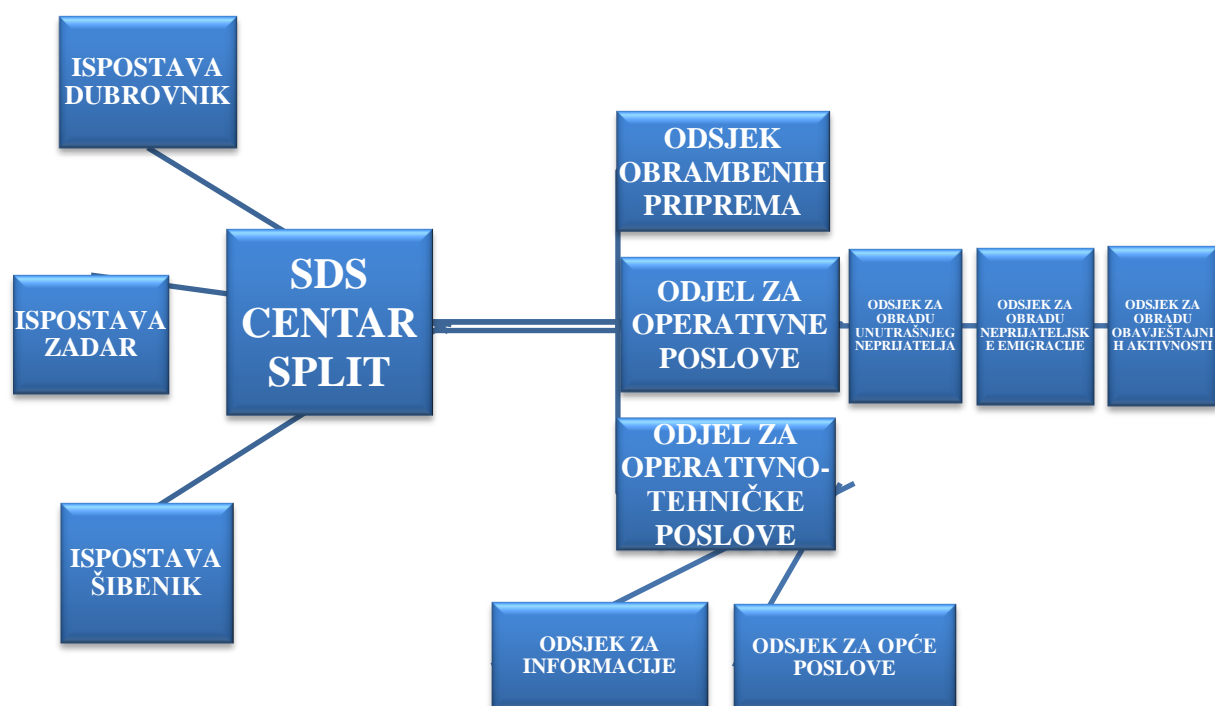
⁸³⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Rešenje o obrazovanju inspekcije za kontrolu i neposredan uvid u izvršavanje saveznih propisa iz oblasti državne bezbednosti u Republičkom sekretarijatu za unutrašnje poslove SR Hrvatske, 1986., 4.

Prikaz 9. Teritorijalna organizacija SDS-a RSUP SRH u promatranom razdoblju⁸³¹

⁸³¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Rešenje o obrazovanju inspekcije za kontrolu i neposredan uvid u izvršavanje saveznih propisa iz oblasti državne bezbednosti u Republičkom sekretarijatu za unutrašnje poslove SR Hrvatske, 1986., 4.

Prikaz 10. Unutarnja organizacija SDS Centar Split u promatranom razdoblju⁸³²

⁸³² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/44, Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti, 1985., 41.-102.

Tablica 1. Metodologija rada SDS-a 1975.⁸³³

METODE RADA SDS-a	SREDSTVA RADA SDS-a
<ul style="list-style-type: none">• PREVENTIVNI RAD• OPERATIVNO ISTRAŽIVANJE• PRETHODNA OPERATIVNA OBRADA• OPERATIVNA OBRADA• OPERATIVNA KONTROLA• OPERATIVNA AKCIJA• OPERATIVNO PROCJENJIVANJE• SURADNIK• OPERATIVNA VEZA• OSTALI IZVORI SAZNANJA• OPERATIVNA KOMBINACIJA• DVOJNA KOMBINACIJA• FOTO I TV DOKUMENTACIJA• TAJNO PRAĆENJE I OSMATRANJE• TAJNI PRETRES• INFORMACIJE I DEZINFORMACIJE• INFORMATIVNI RAZGOVOR• OBAVJEŠTENJE• UPOZORENJE• PROVJERA PODATAKA I IDENTIFIKACIJA OSOBA• IDENTIFIKACIJA• KAZNENO-PROCESNE I DRUGE SIGURNOSNE MJERE I RADNJE	<ul style="list-style-type: none">• OFANZIVNA OPERATIVNO TEHNIČKA SREDSTVA koriste se za :<ul style="list-style-type: none">• Tajnu kontrolu telefonskog i teleprinterskog saobraćaja i tajnu kontrolu poštanskih pošiljaka• Tajno prisluškivanje• Tajni pretres• Tajno praćenje i osmatranje• Foto i TV dokumentiranje• Održavanje tajne veze sa suradnicima• DEFANZIVNA OTS koriste se za :<ul style="list-style-type: none">• Otkrivanje i spriječavanje djelovanja prislušnih sredstava• Otkrivanje pronalaženje i uklanjanje radio aktivnih, bioloških, bakterioloških i kemijskih sredstava• Otkrivanje, pronalaženje, deaktiviranje i uklanjanje zapaljivih i eksplozivnih naprava• Otkrivanje sredstava hladnog i vatrene oružja• Zaštitu osoba i samoobranu• Izvršavanje ostalih zadataka Službe

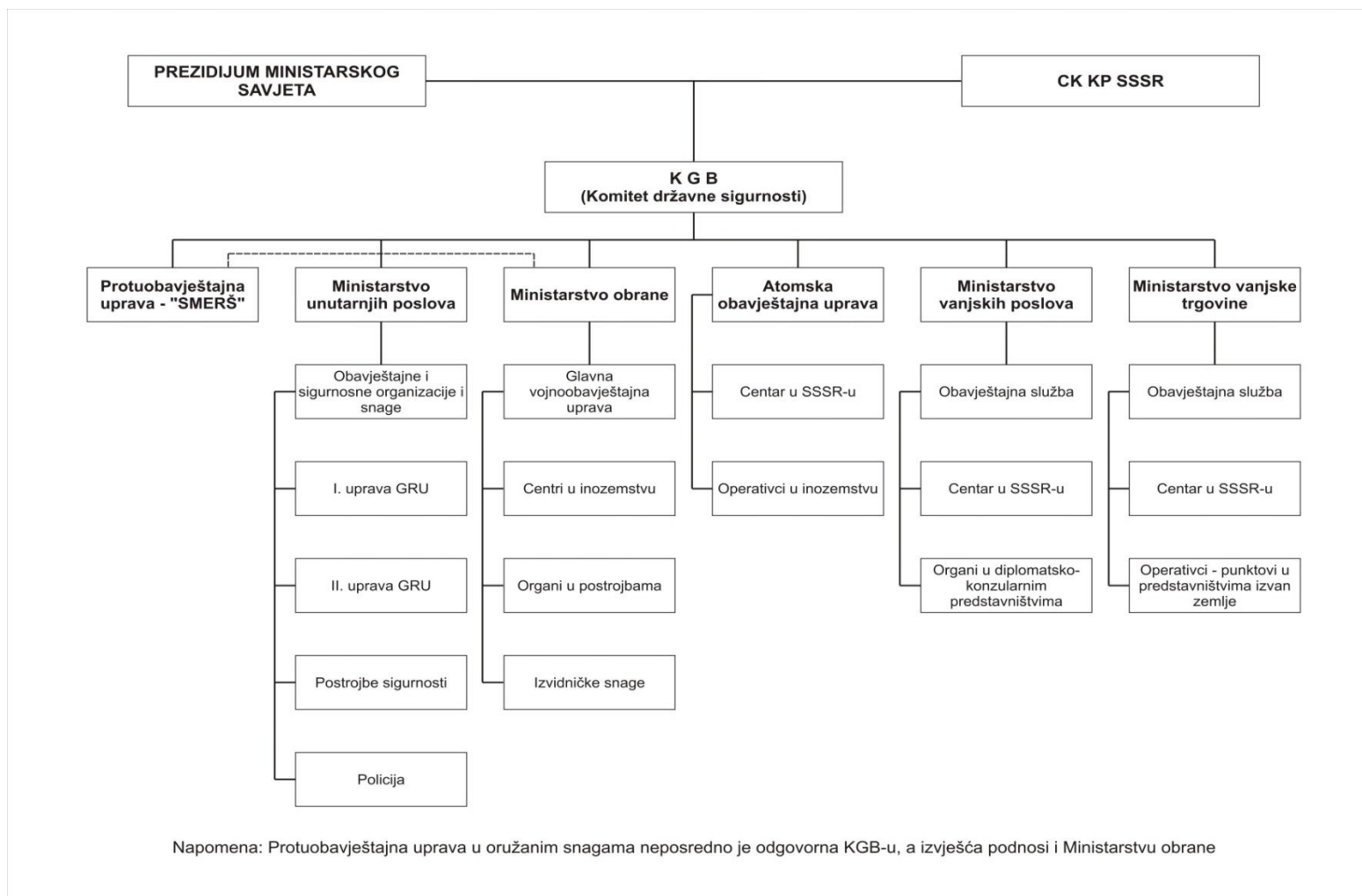
⁸³³ SI-AS-RSNZ SRS, 1931, f. 2226, Pravila o radu Službe državne bezbednosti, 1975., 13-33.

Tablica 2. Metodologija rada SDS-a 1989.⁸³⁴

OPERATIVNA SREDSTVA I METODE	OPERATIVNO- TEHNIČKA SREDSTVA I METODE	OBLICI OPERATIVNOG RADA
<ul style="list-style-type: none">•TAJNA SURADNJA•SURADNIK•OPERATIVNA VEZA•INFORMATIVNI RAZGOVOR•KORIŠTENJE DOKUMENTACIJE I EVIDENCIJE SDS-A•PLASIRANJE INFORMACIJA I DEZINFORMACIJA•OPERATIVNO PROCJENJIVANJE•ANALIZIRANJE	<ul style="list-style-type: none">•TAJNO PRISLUŠKIVANJE•TAJNA KONTROLA TELEFONA I TELEPRINTERA•TAJNA KONTROLA MEĐUNARODNOG TELEFONSKOG I TELEPRINTERSKOG PROMETA•TAJNA KONTROLA PISAMA I DRUGIH POŠTANSKIH POŠILJAKA•TAJNO PRAĆENJE I OSMATRANJE•TAJNI PRETRES•TAJNO FOTO, TELEVIZIJSKO I TONSKO DOKUMENTIRANJE•TEHNIČKI PREGLED I TEHNIČKA ZAŠTITA OBJEKATA	<ul style="list-style-type: none">•PROVJERA PODATAKA ZA OSOBU•PREVENTIVNA ZAŠTITA•PRETHODNA OBRADA•OPERATIVNA OBRADA•OPERATIVNA AKCIJA•OPERATIVNA KOMBINACIJA•DVOJNA KOMBINACIJA•OPERATIVNO ISTRAŽIVANJE

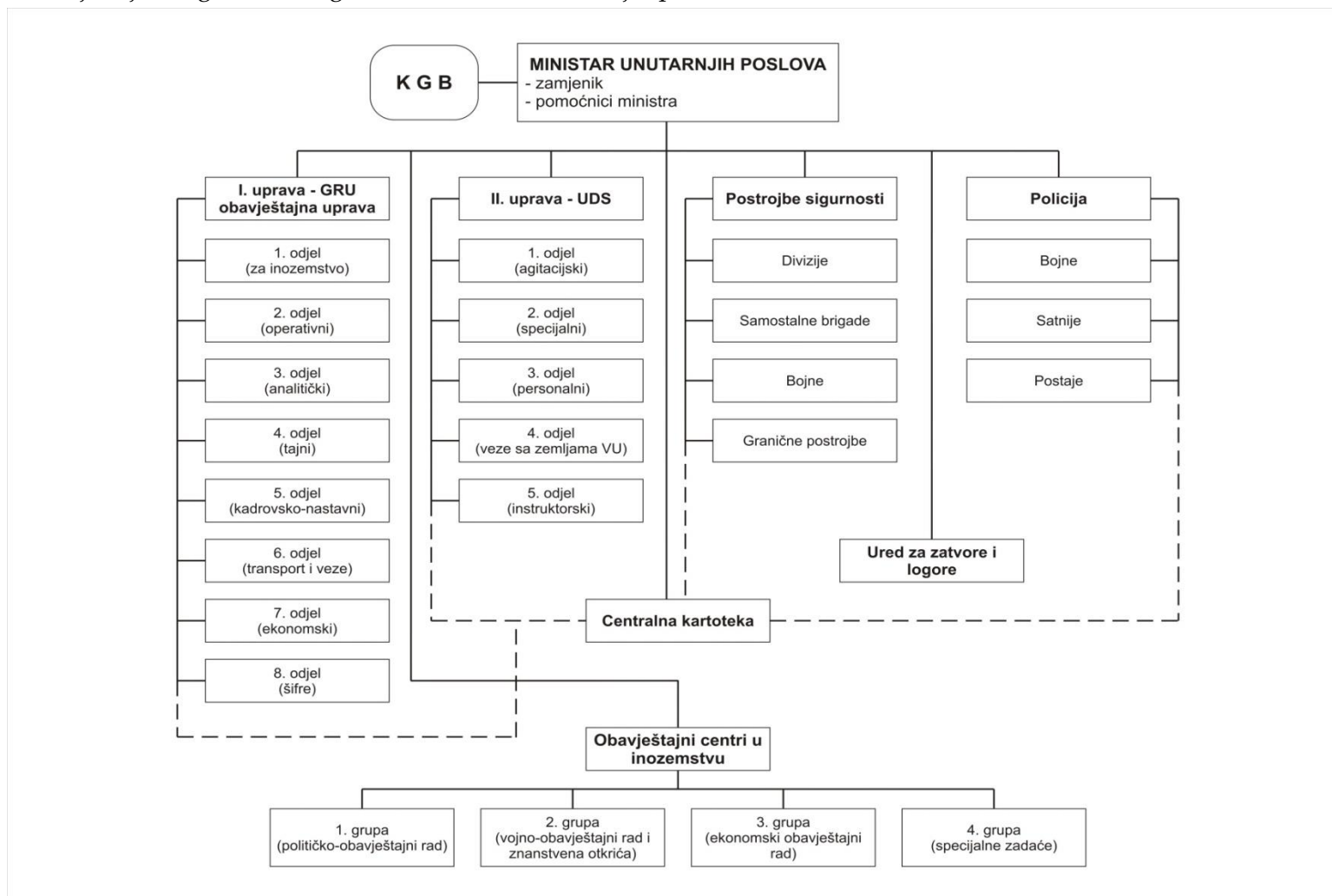
⁸³⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/107-1, primjerak 141, Pravila o radu Službe državne bezbednosti, državna tajna, Beograd, 6. januar 1989., 1.-3.

Prikaz 11. Obavještajno-sigurnosni sustav SSSR-a⁸³⁵

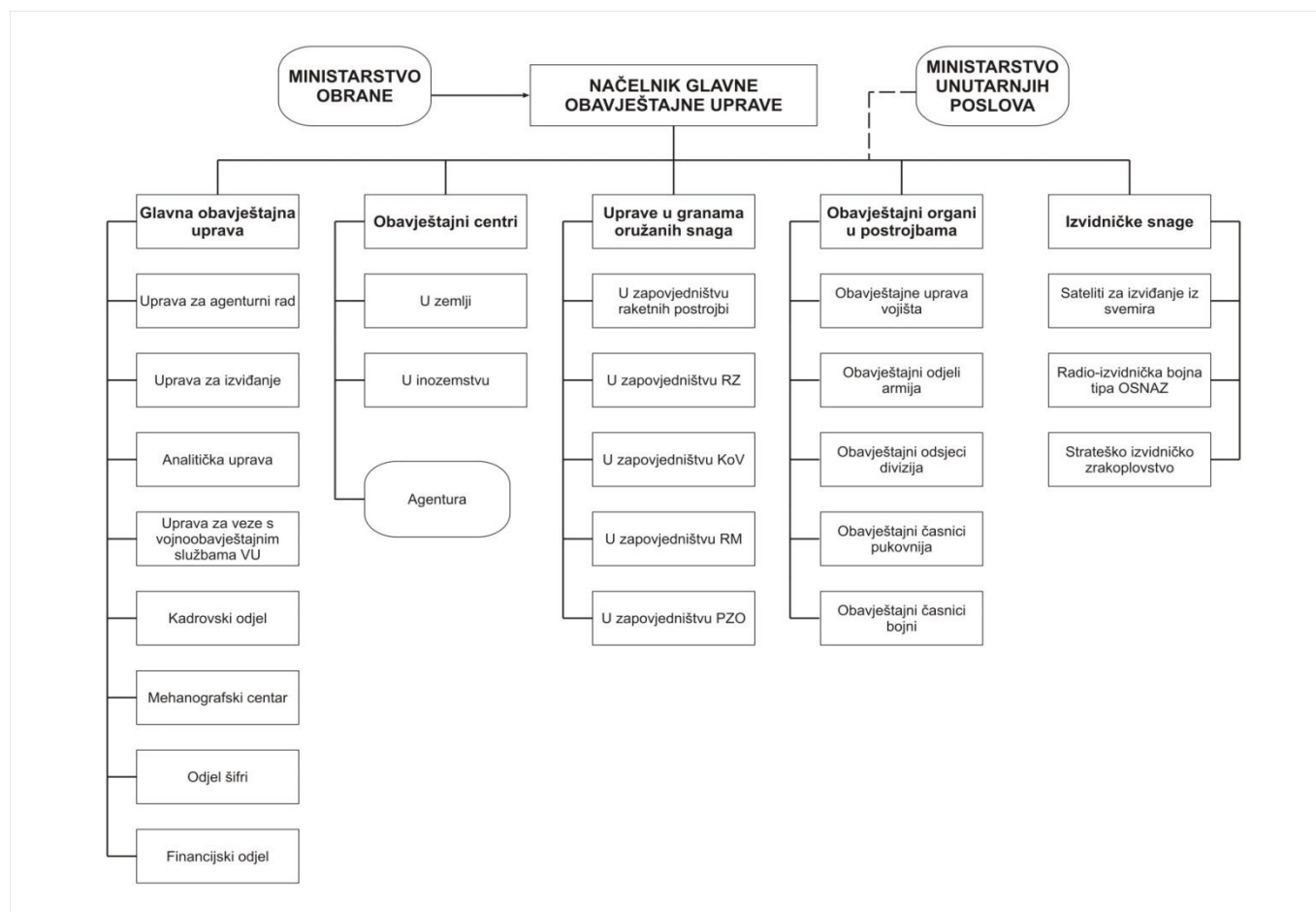
⁸³⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 211/9, Delatnost sovjetske obavještajne službe protiv SFRJ i suprotstavljanje Službe državne bezbednosti, str. pov., 1979., 3.

Prikaz 12. Obavještajni i sigurnosni organi Ministarstva unutarnjih poslova SSSR-a⁸³⁶

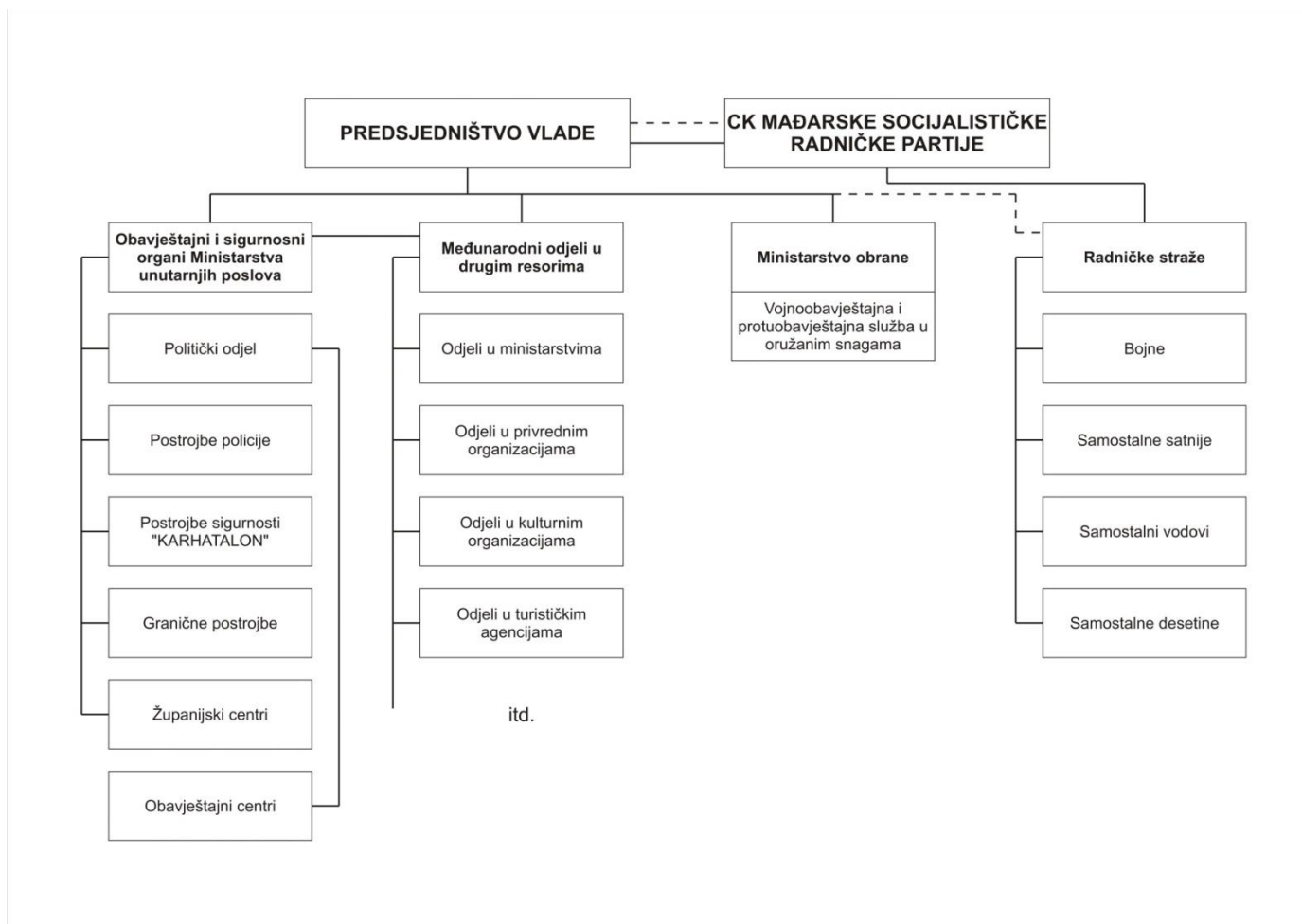
⁸³⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 211/9, Delatnost sovjetske obavještajne službe protiv SFRJ i suprotstavljanje Službe državne bezbednosti, str. pov., 1979., 3

Prikaz 13. Pregled organizacije Glavne obavještajne službe SSSR-a⁸³⁷

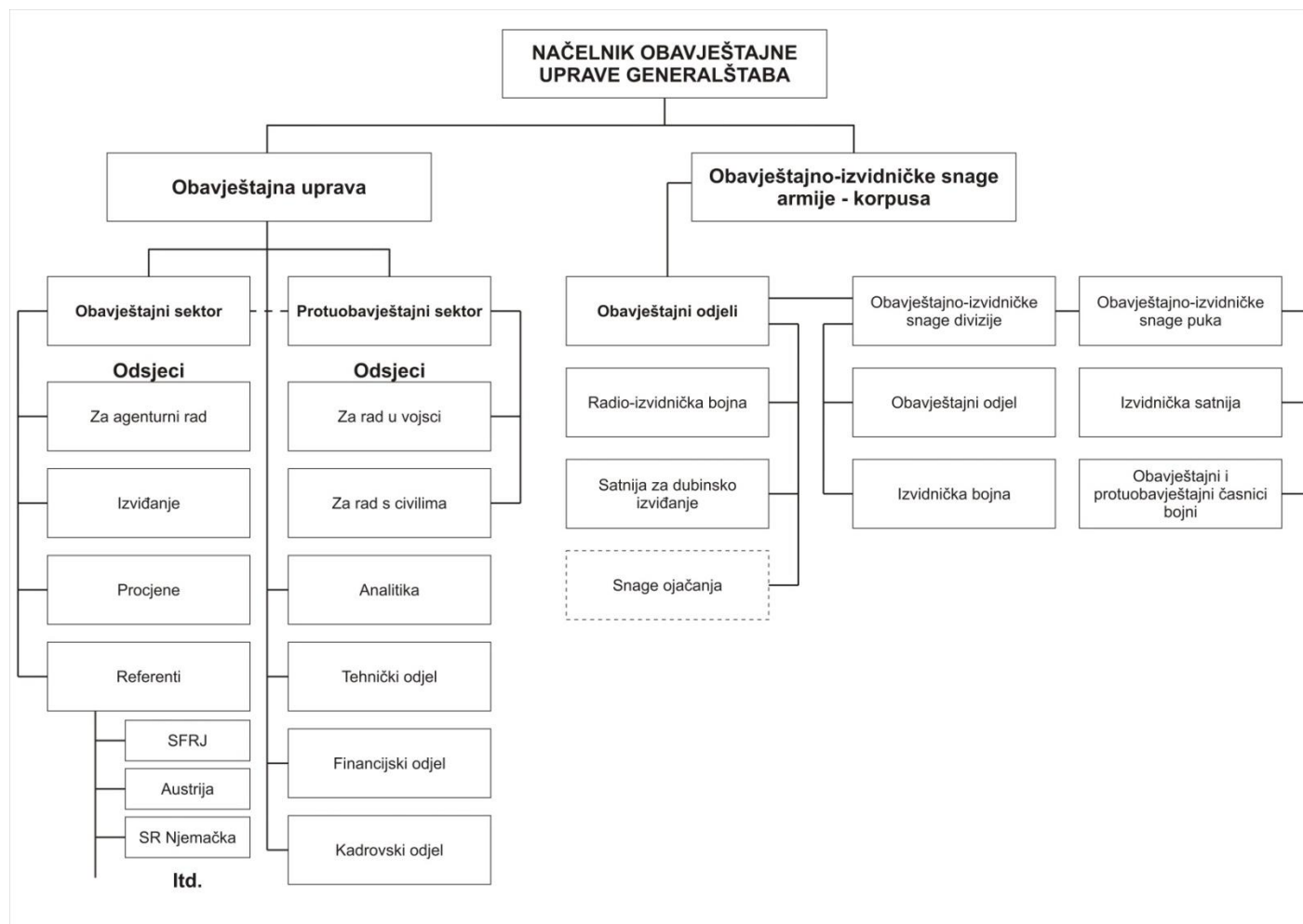
⁸³⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 211/9, Delatnost sovjetske obavještajne službe protiv SFRJ i suprotstavljanje Službe državne bezbednosti, str. pov., 1979., 3

Prikaz 14. Obavještajno-sigurnosni sustav NR Mađarske⁸³⁸

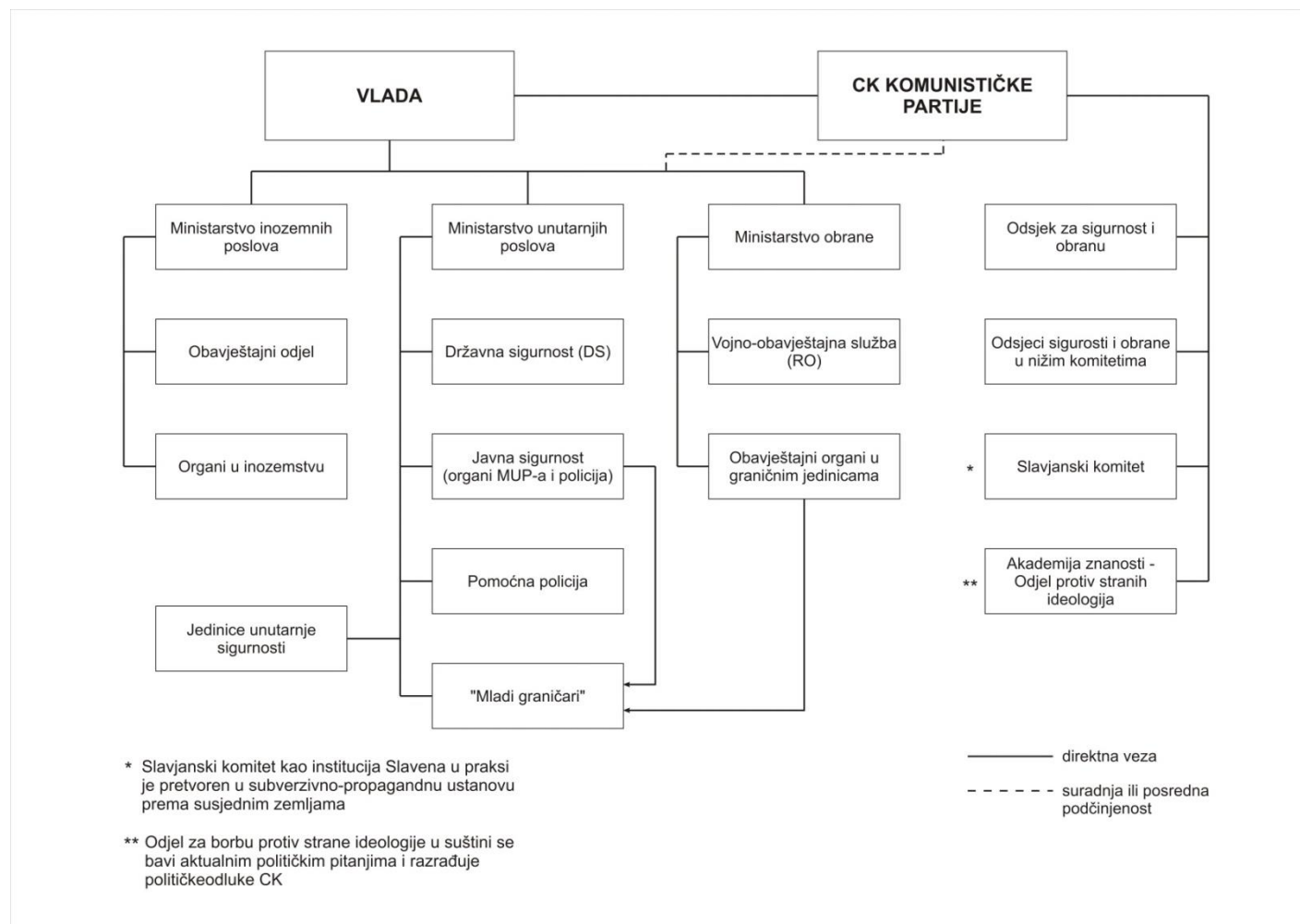
⁸³⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 34.

Prikaz 15. Organizacija vojnoobavještajne službe NR Mađarske⁸³⁹

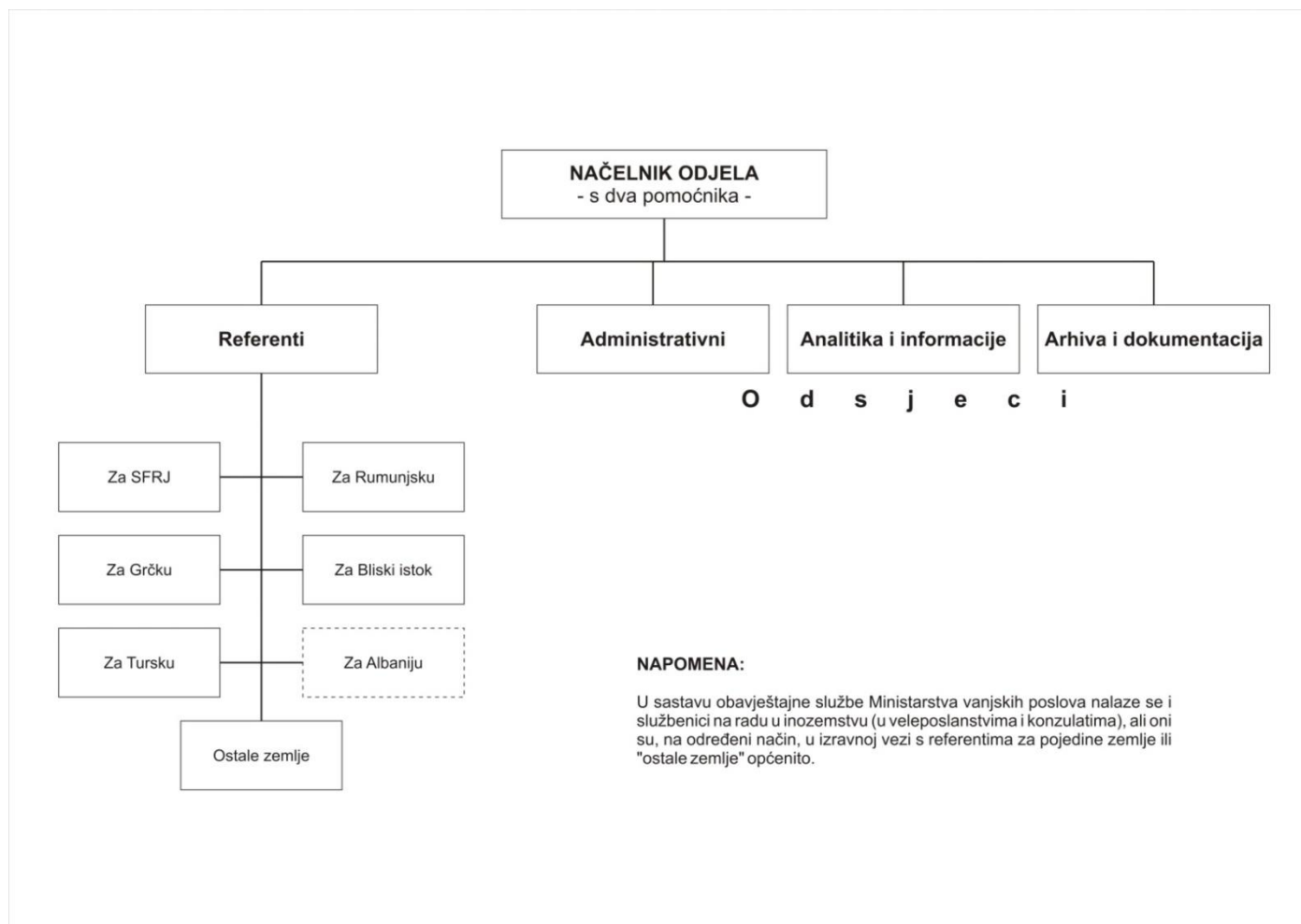
⁸³⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 48.

Prikaz 16. Obavještajno-sigurnosni sustav NR Bugarske⁸⁴⁰

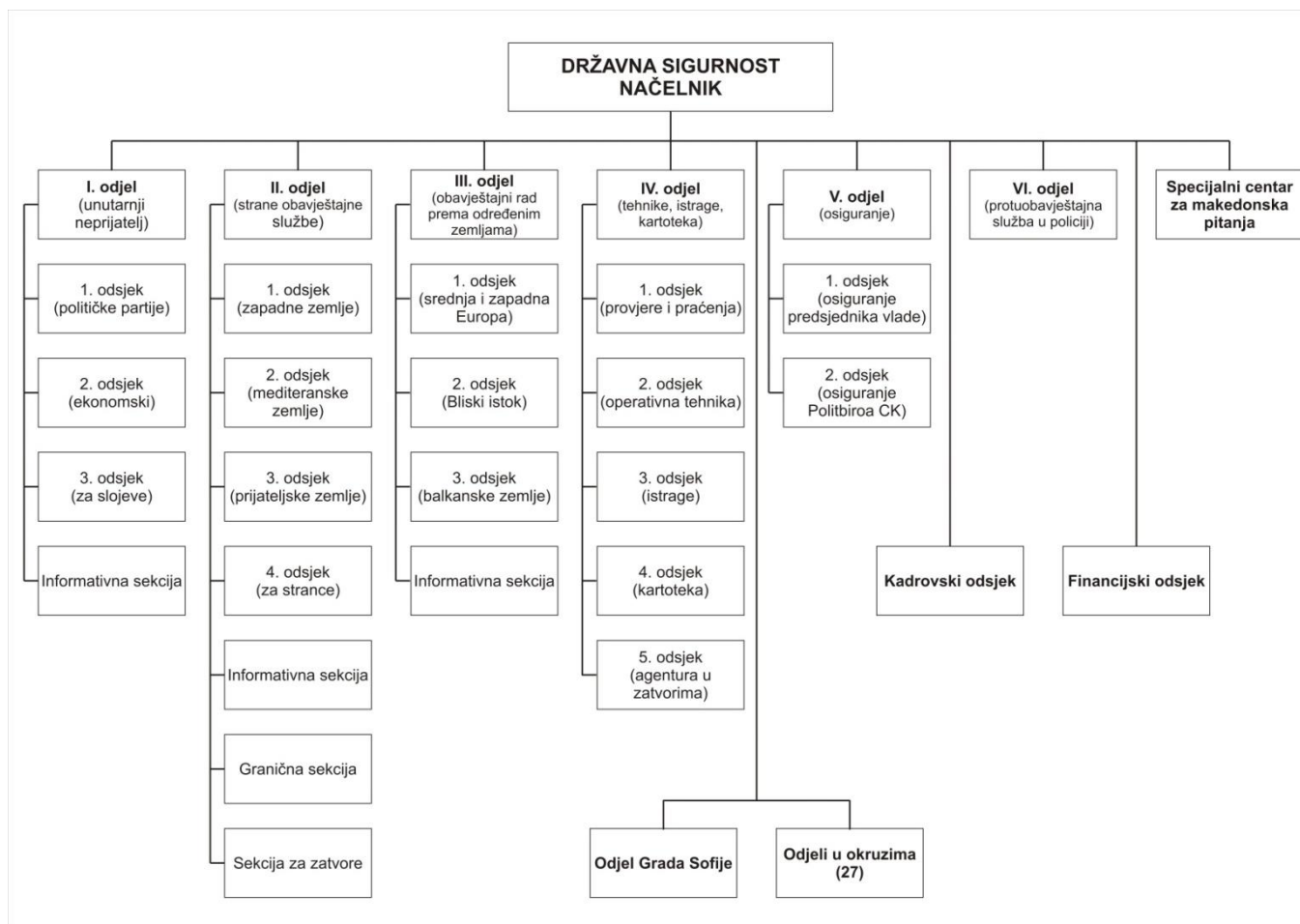
⁸⁴⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 213/31, predmet 1, Kraći osvrt na obavještajnu i drugu subverzivnu delatnost NR Bugarske protiv SFR Jugoslavije, str. pov., 1985., 4.

Prikaz 17. Obavještajna služba Ministarstva vanjskih poslova NR Bugarske⁸⁴¹

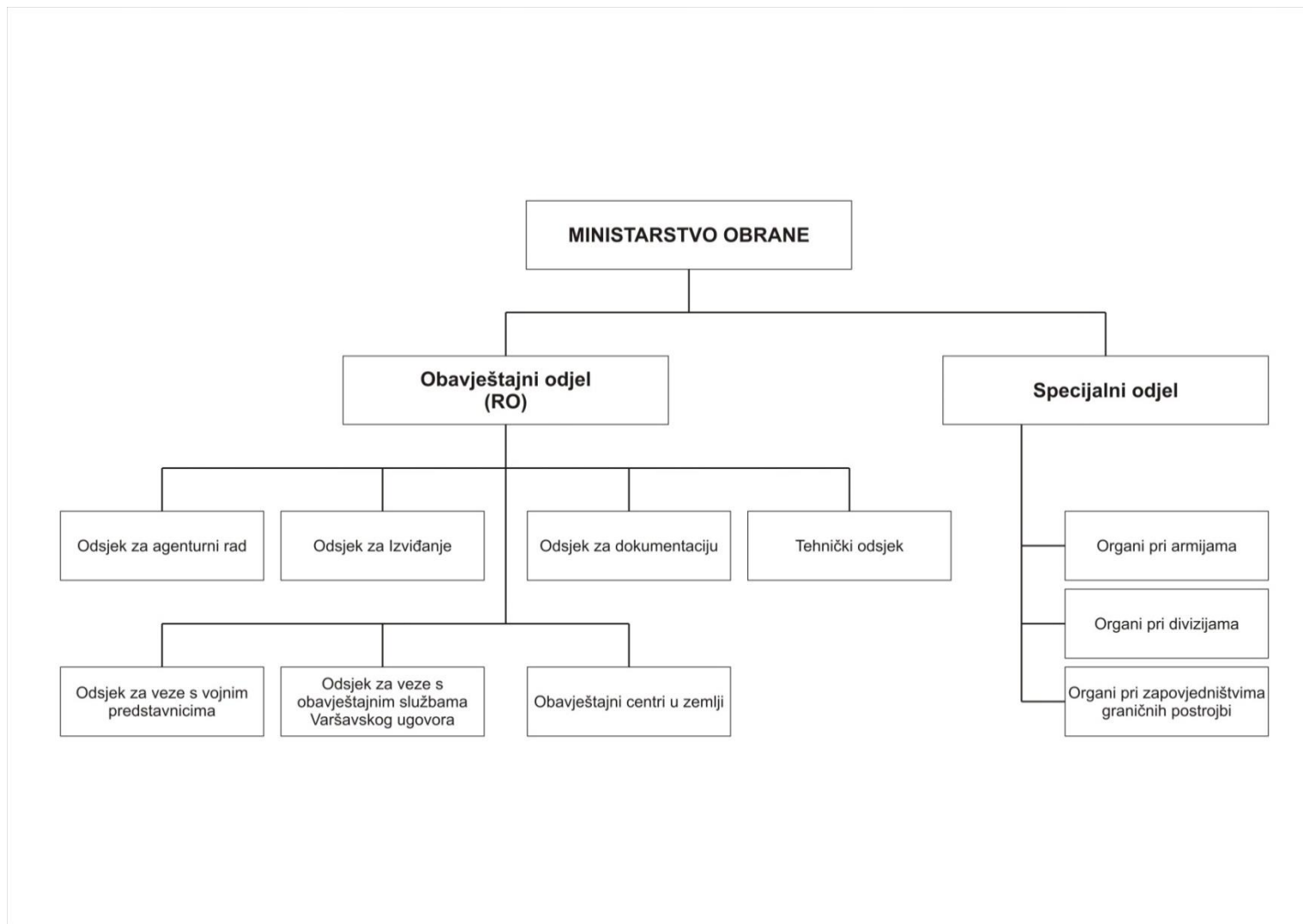
⁸⁴¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 213/31, predmet 1, Kraći osvrt na obaveštajnu i drugu subverzivnu delatnost NR Bugarske protiv SFR Jugoslavije, str. pov., 1985., 4.

Prikaz 18. Organizacija Državne sigurnosti NR Bugarske⁸⁴²

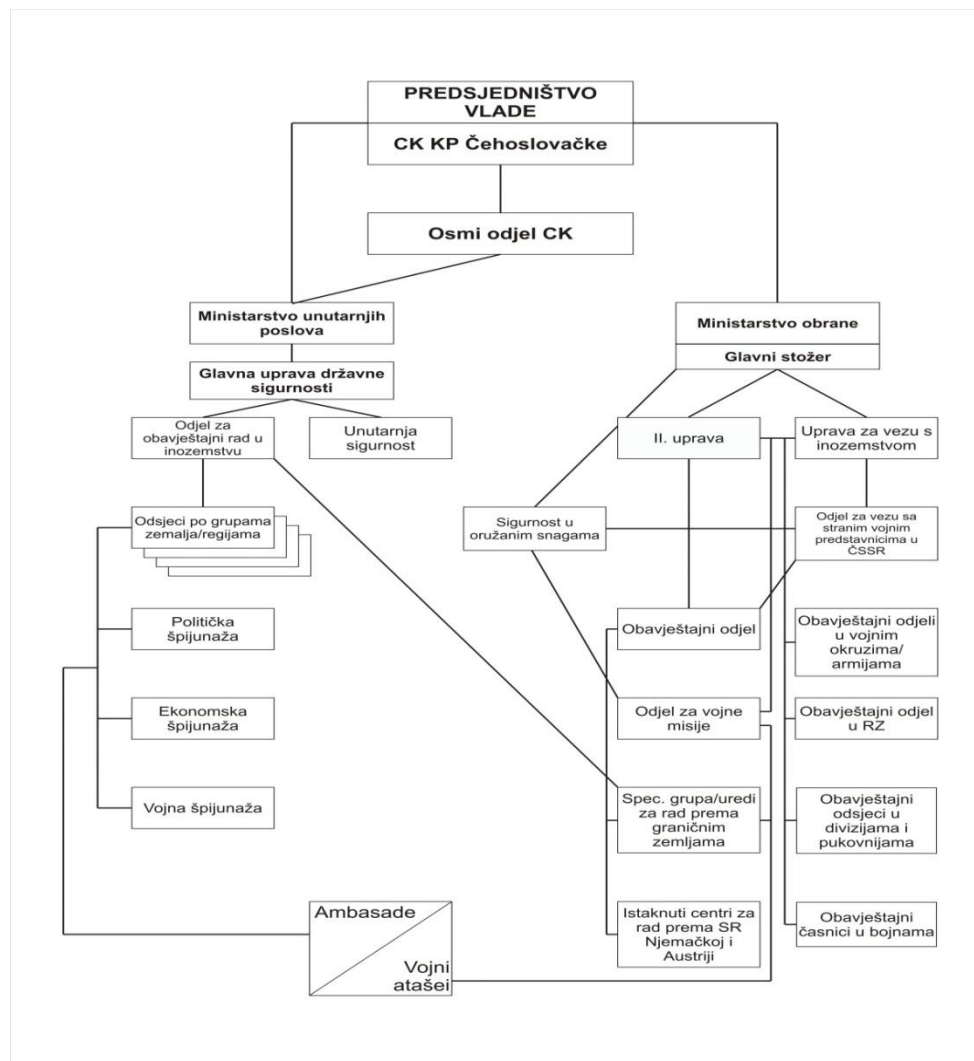
⁸⁴² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 53.

Prikaz 19. Vojnoobavještajni i sigurnosni organi Ministarstva obrane NR Bugarske⁸⁴³

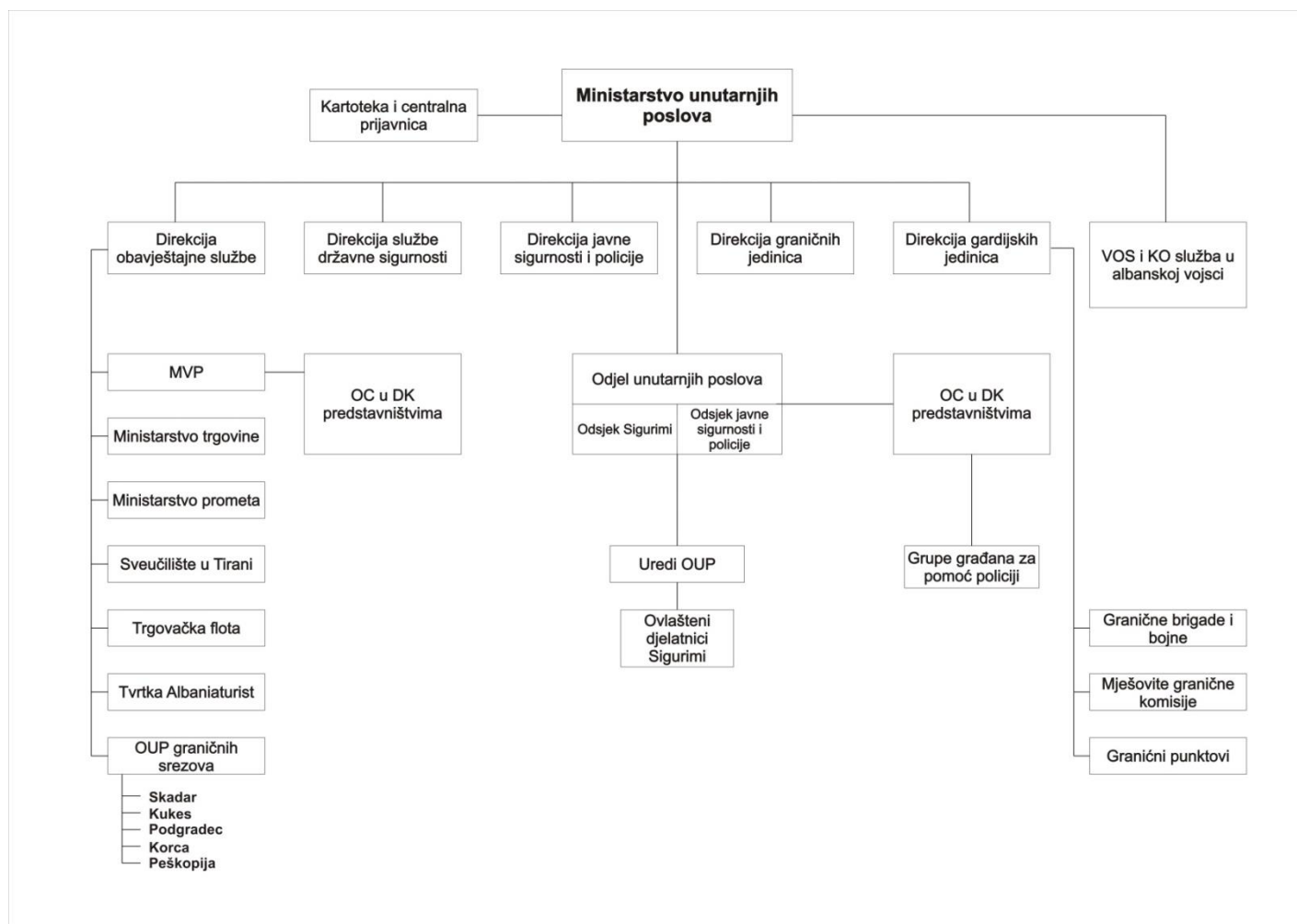
⁸⁴³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 59-62.

Prikaz 20. Organizacija obavještajne i vojnoobavještajne službe Čehoslovačke⁸⁴⁴

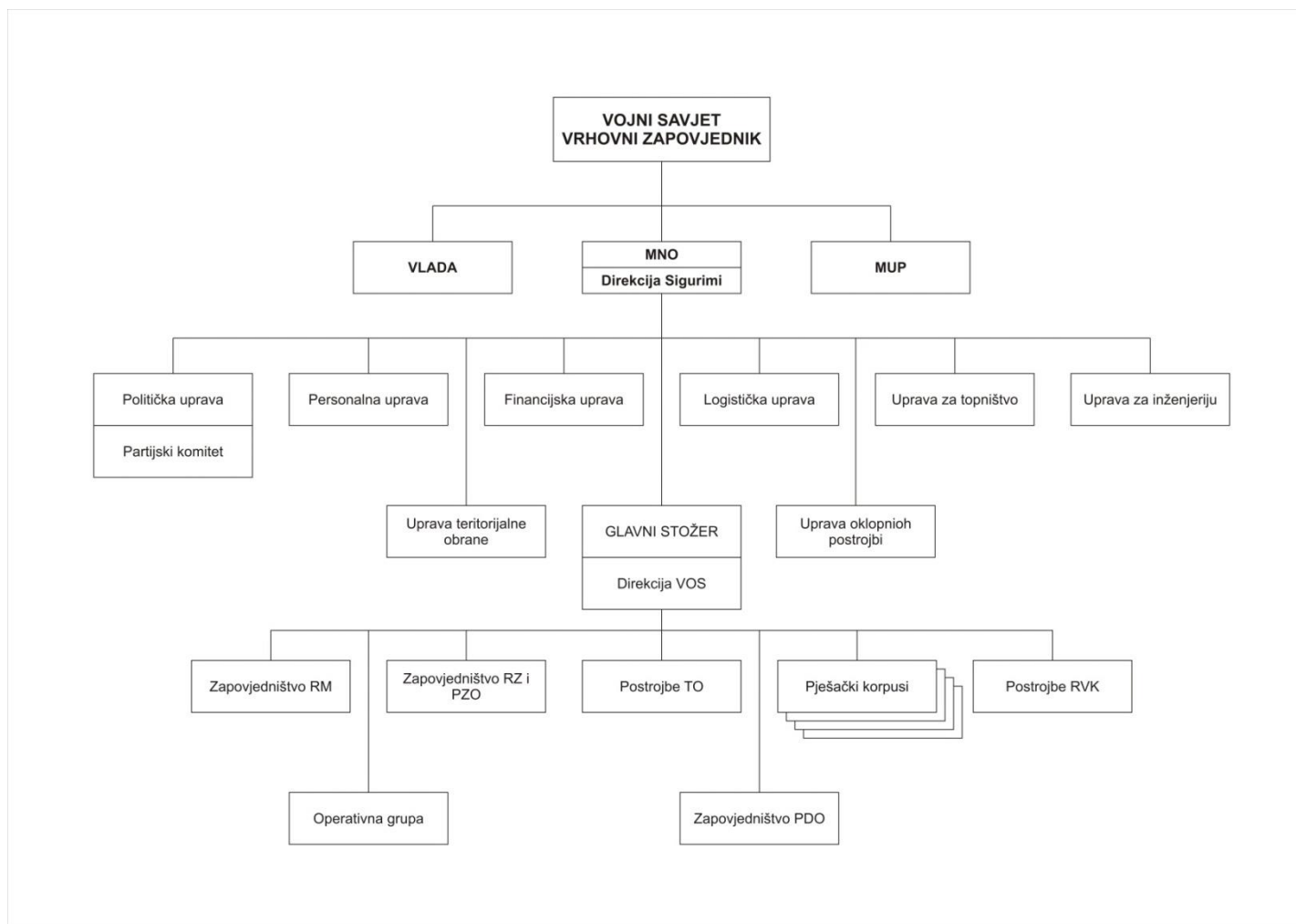
⁸⁴⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 73.

Prikaz 21. Obavještajno-sigurnosni sustav Albanije⁸⁴⁵

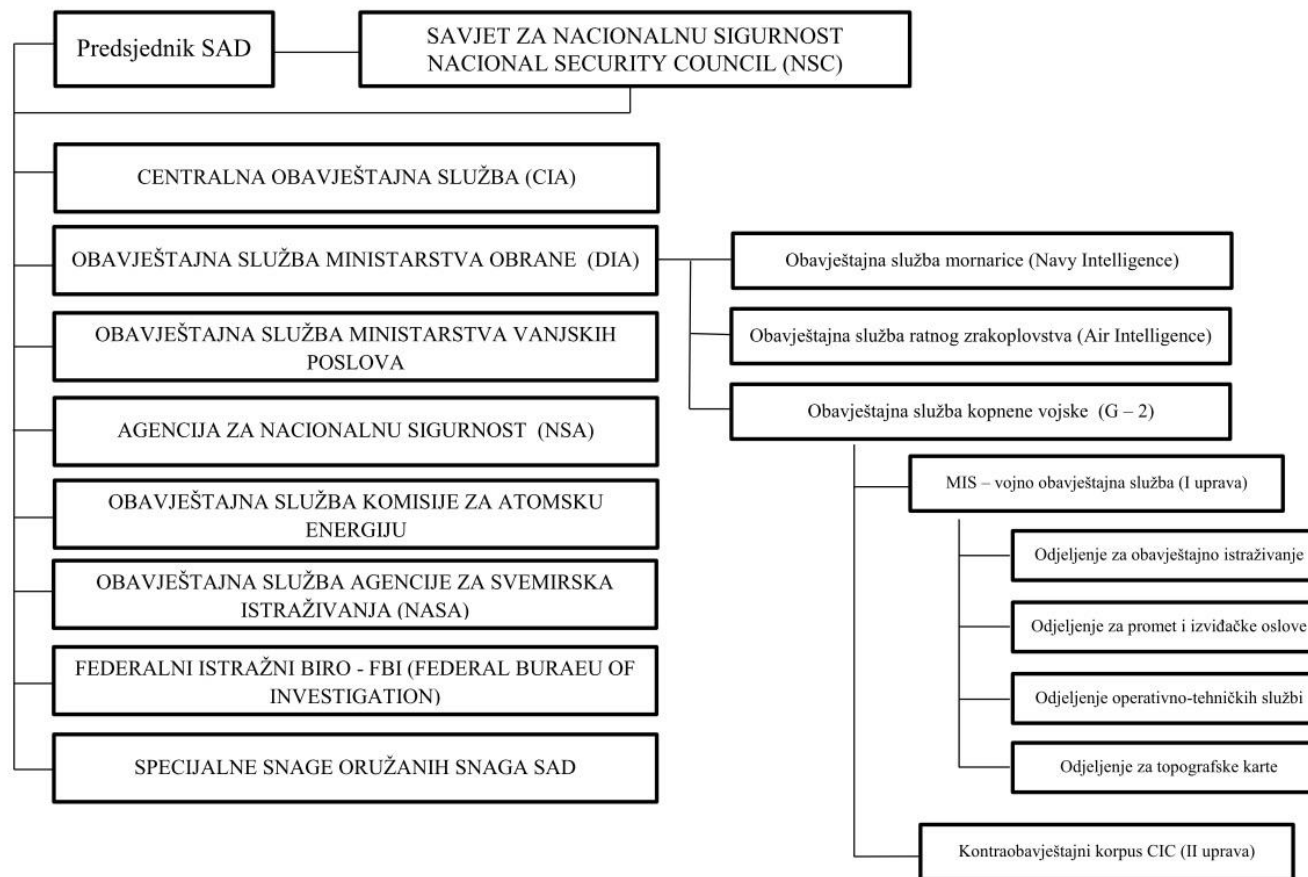
⁸⁴⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978.,97.

Prikaz 22. Rukovođenje oružanim snagama Albanije⁸⁴⁶

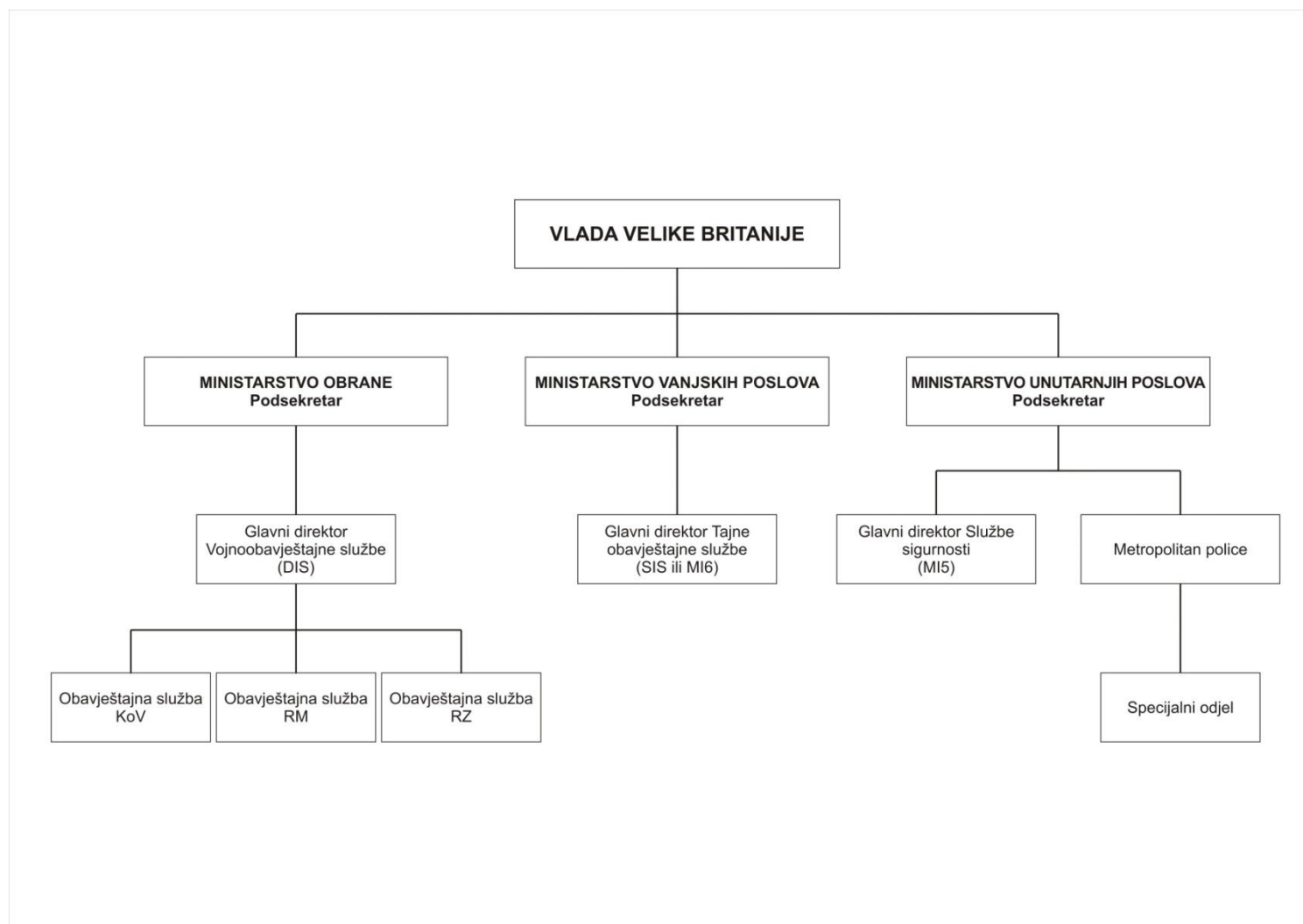
⁸⁴⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, Obavještajno sigurnosni sistemi zemalja Varšavskog ugovora i Albanije, str.pov., 1978., 101.-102.

Prikaz 23. Obavještajno-sigurnosni sustav SAD-a⁸⁴⁷

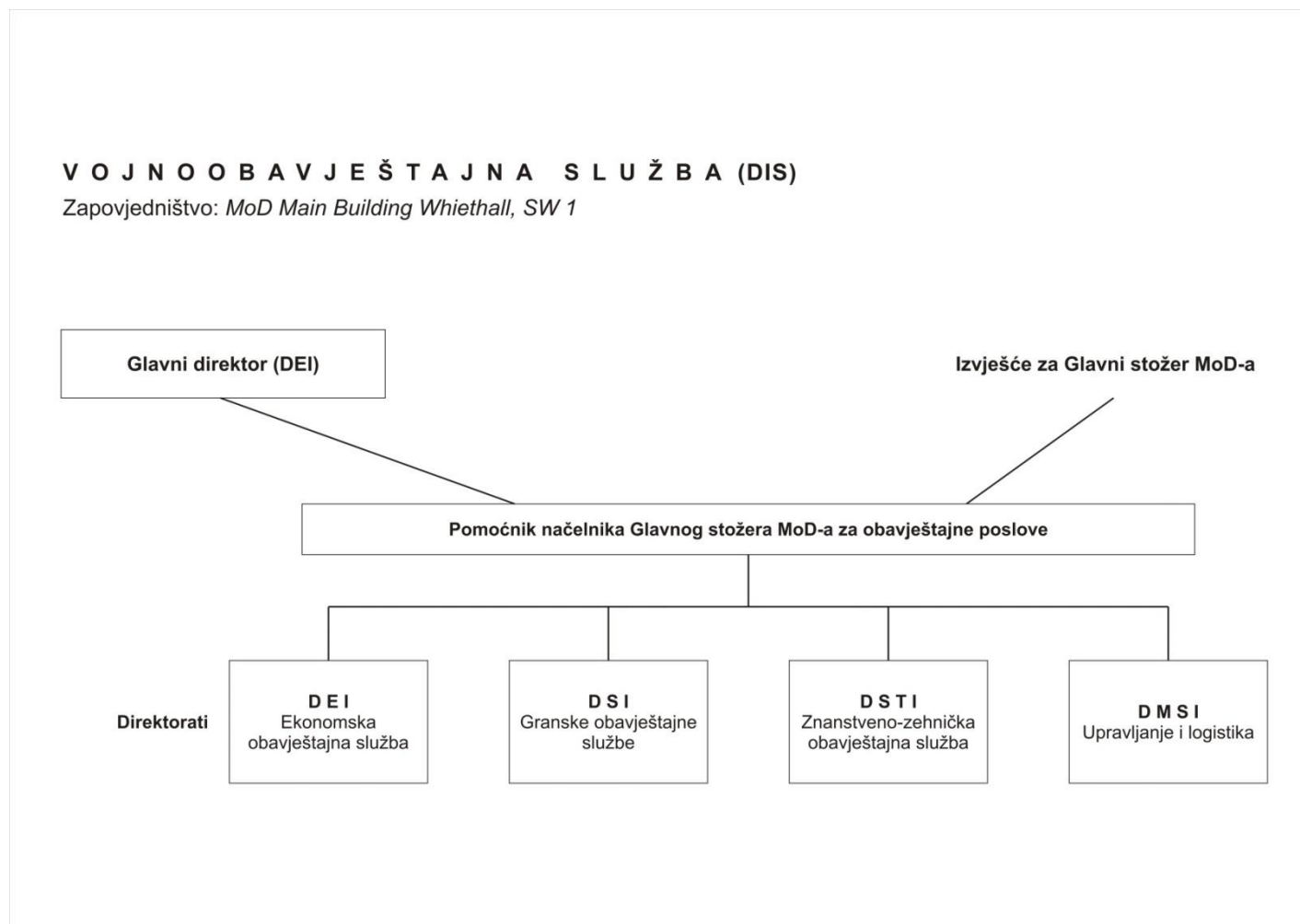
⁸⁴⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 204/18, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., 1987., 14.-15.

Prikaz 24. Osnovni elementi obavještajno-sigurnosnog sustava Velike Britanije⁸⁴⁸

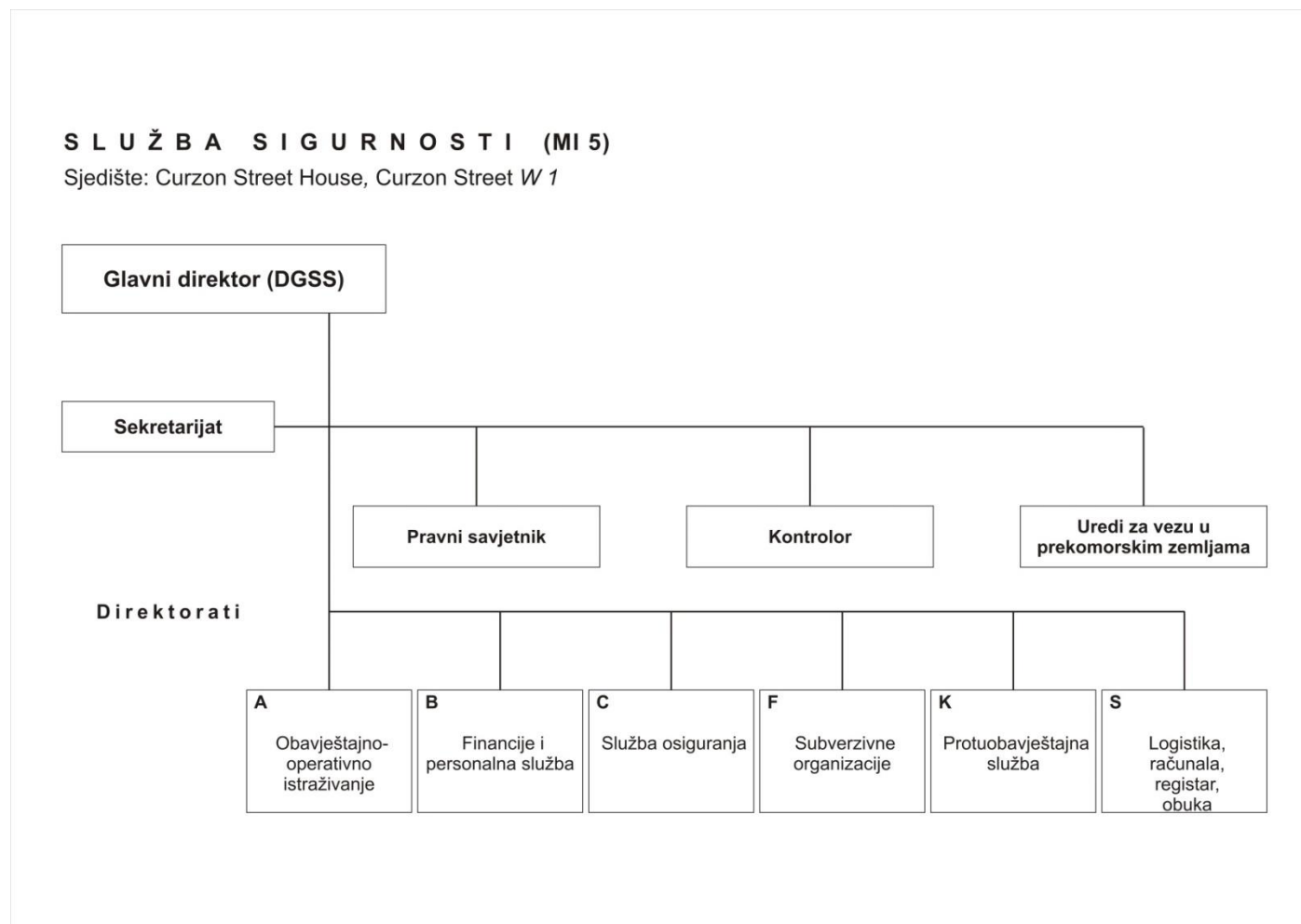
⁸⁴⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 80.

Prikaz 25. Organizacija Vojnoobavještajne službe Velike Britanije⁸⁴⁹

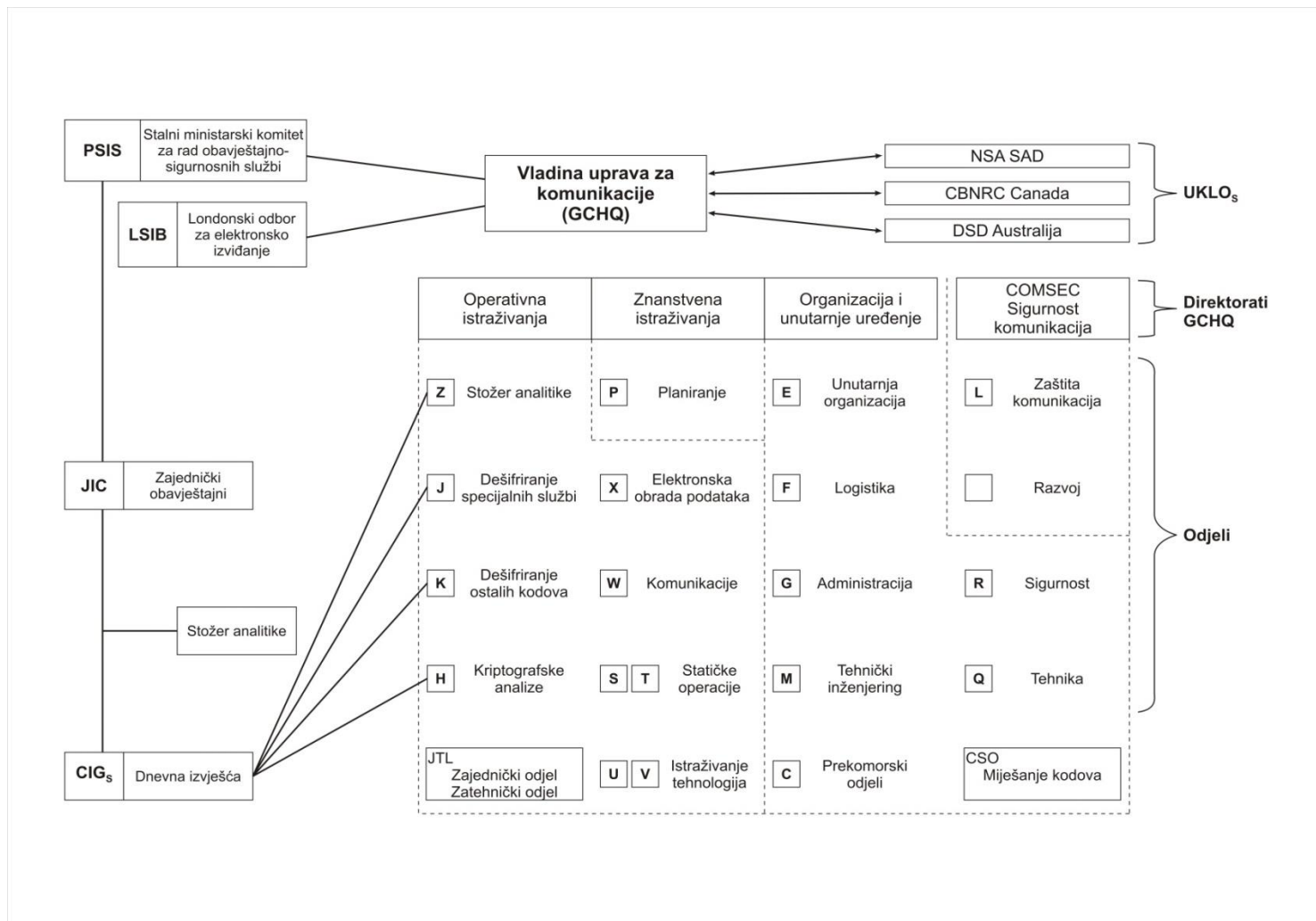
⁸⁴⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 1987, 83.-85.

Prikaz 26. Organizacija Službe sigurnosti (MI 5) Velike Britanije⁸⁵⁰

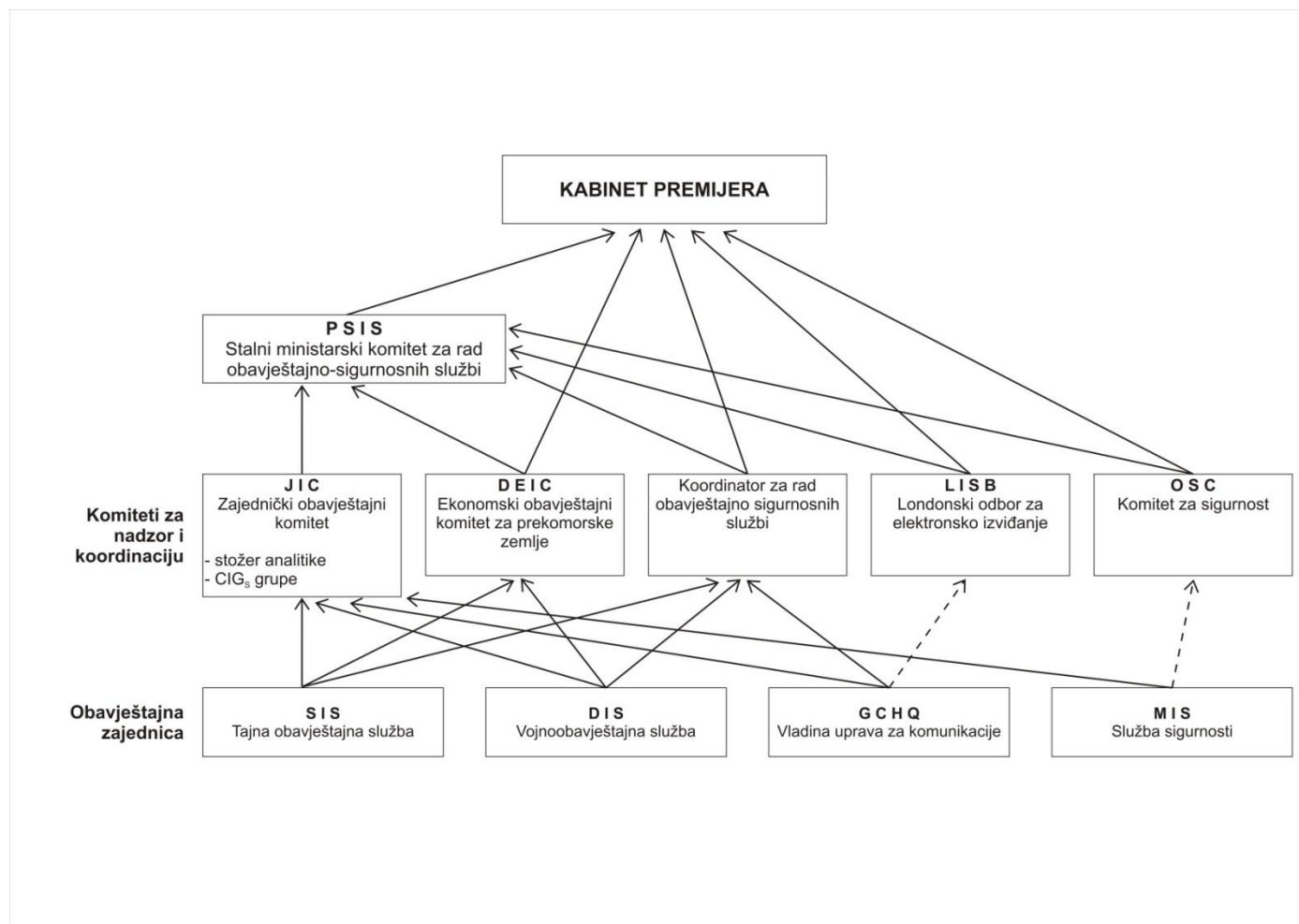
⁸⁵⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 86.-87.

Prikaz 27. Organizacijska struktura Vladine uprave za komunikacije (GCHQ)⁸⁵¹

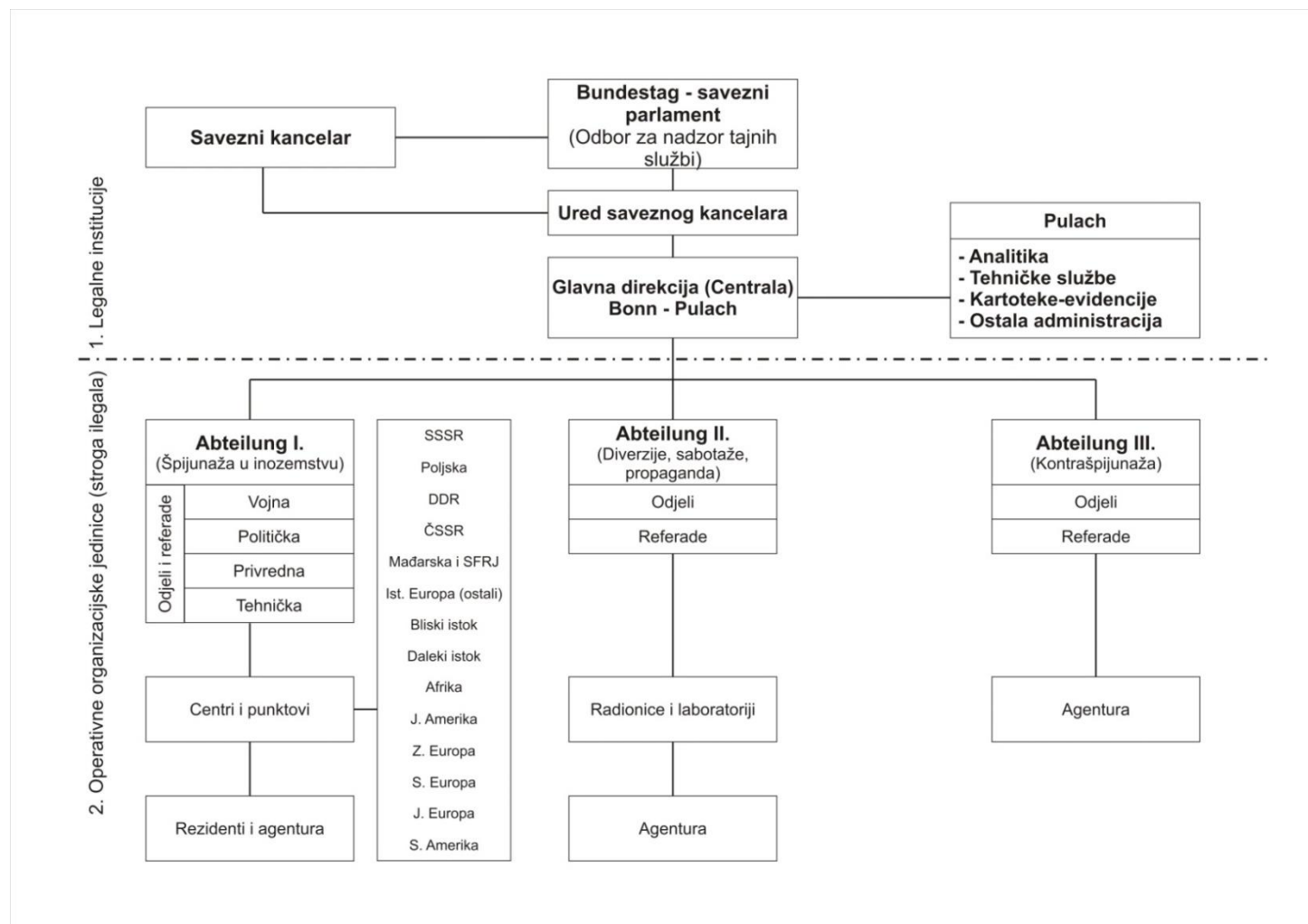
⁸⁵¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 89.-90.

Prikaz 28. Organizacijska shema rukovodećih i nadzornih tijela obavještajno-sigurnosnog sustava Velike Britanije⁸⁵²

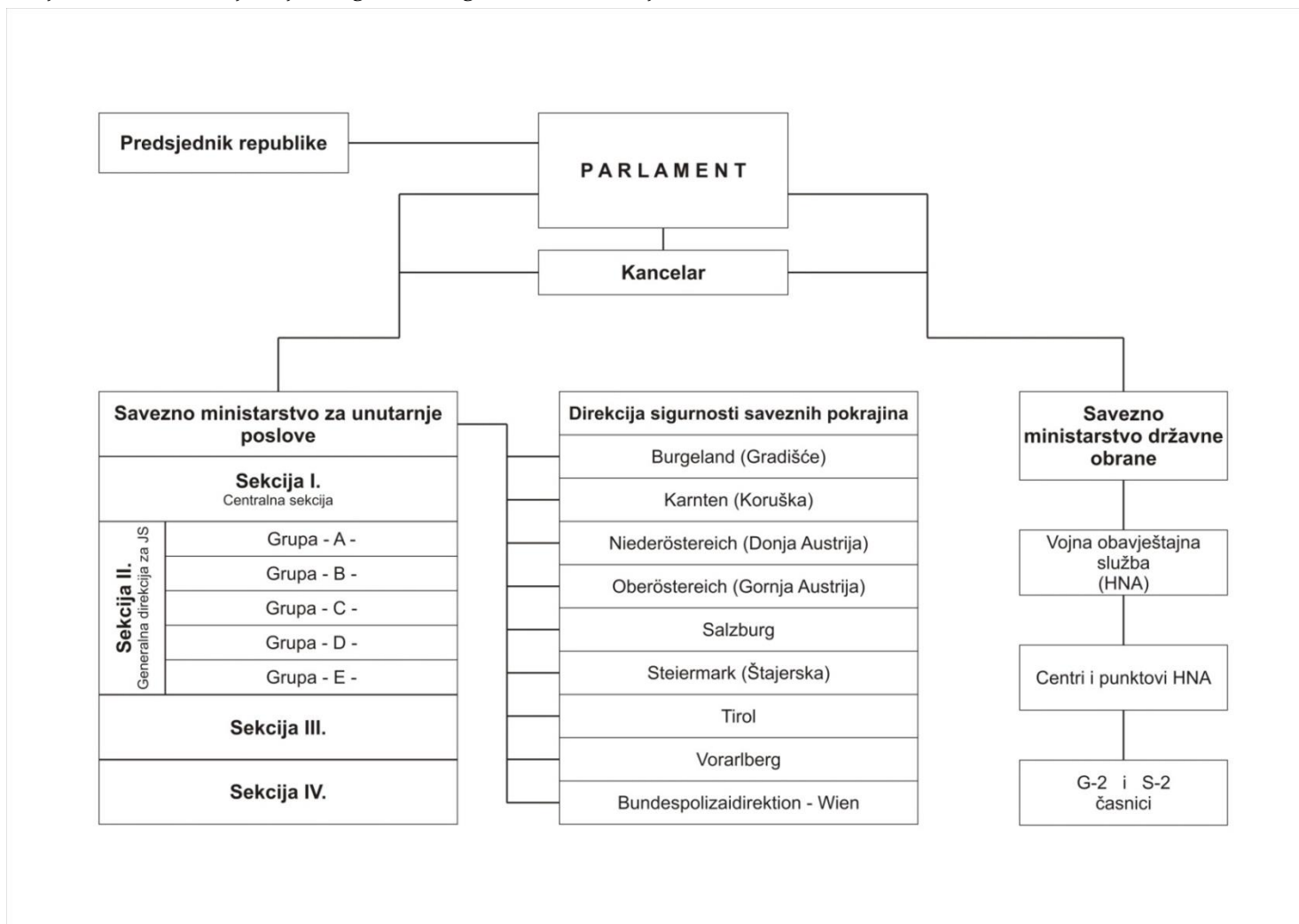
⁸⁵² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 2/100, Obavještajno sigurnosni sistem SAD i Velike Britanije, Slobodan Vidović-SSUP SDS, str. pov., šifra 204, redni broj 18, Zagreb, 1987., 91.-92.

Prikaz 29. Organizacijska struktura BND-a u Saveznoj Republici Njemačkoj⁸⁵³

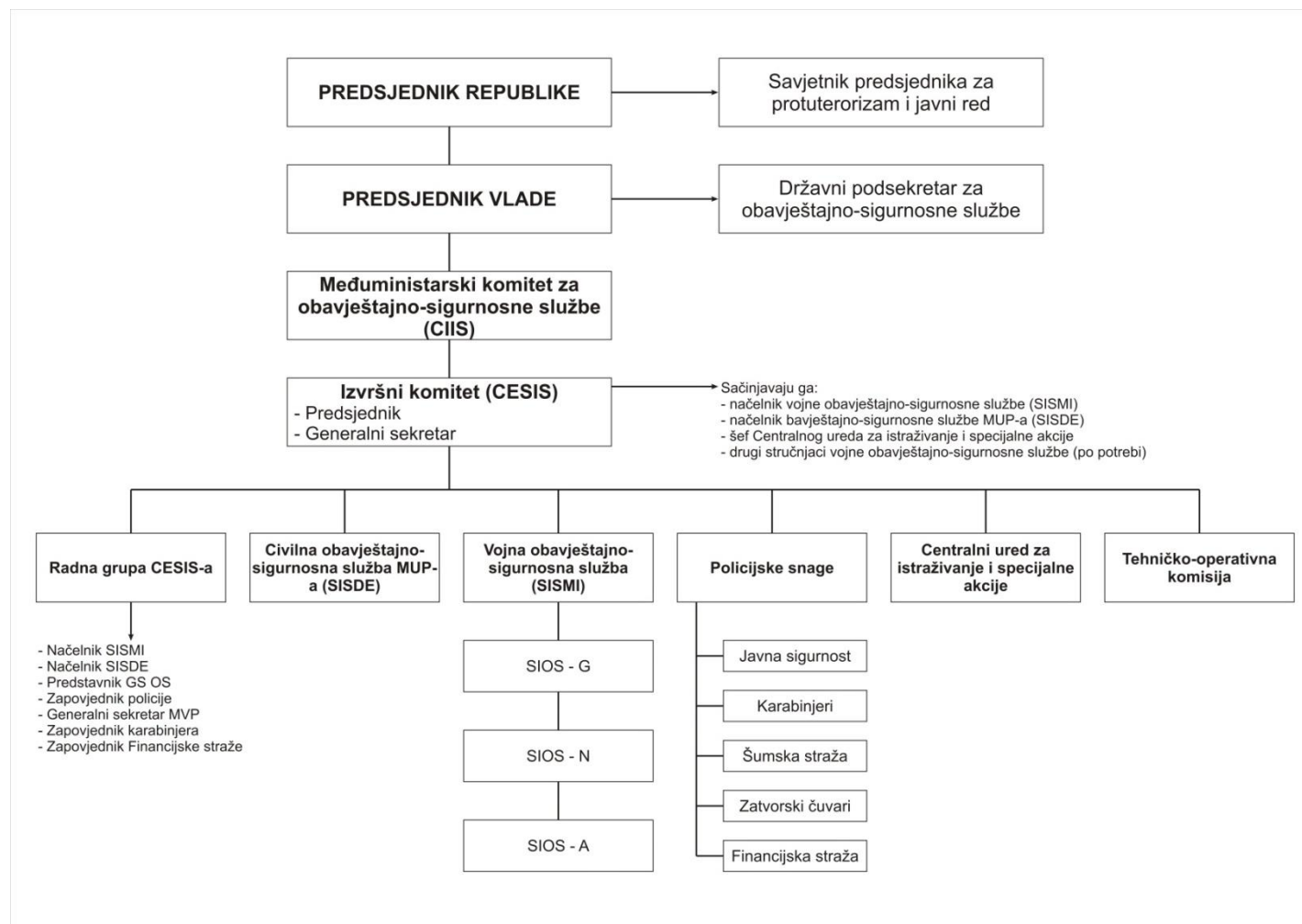
⁸⁵³ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo - Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 37.

Prikaz 30. Orijentacijska shema obavještajno-sigurnosnog sustava Austrije⁸⁵⁴

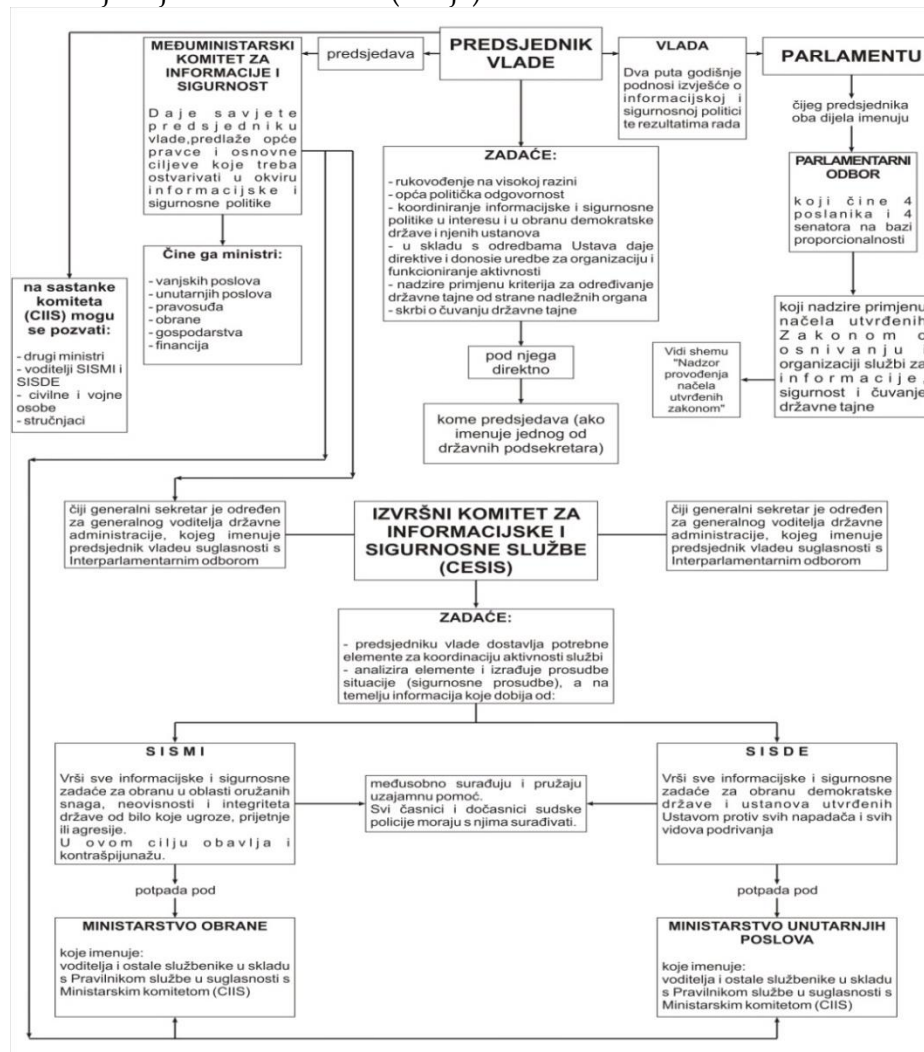
⁸⁵⁴ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 202/6, str.pov., pr.br. 40, Zvonimir Božo – Obavještajno sigurnosni sistem SR Njemačke i Austrije, Zagreb, 1987., 80.

Prikaz 31. Organizacija obavještajno-sigurnosnog sustava Italije⁸⁵⁵

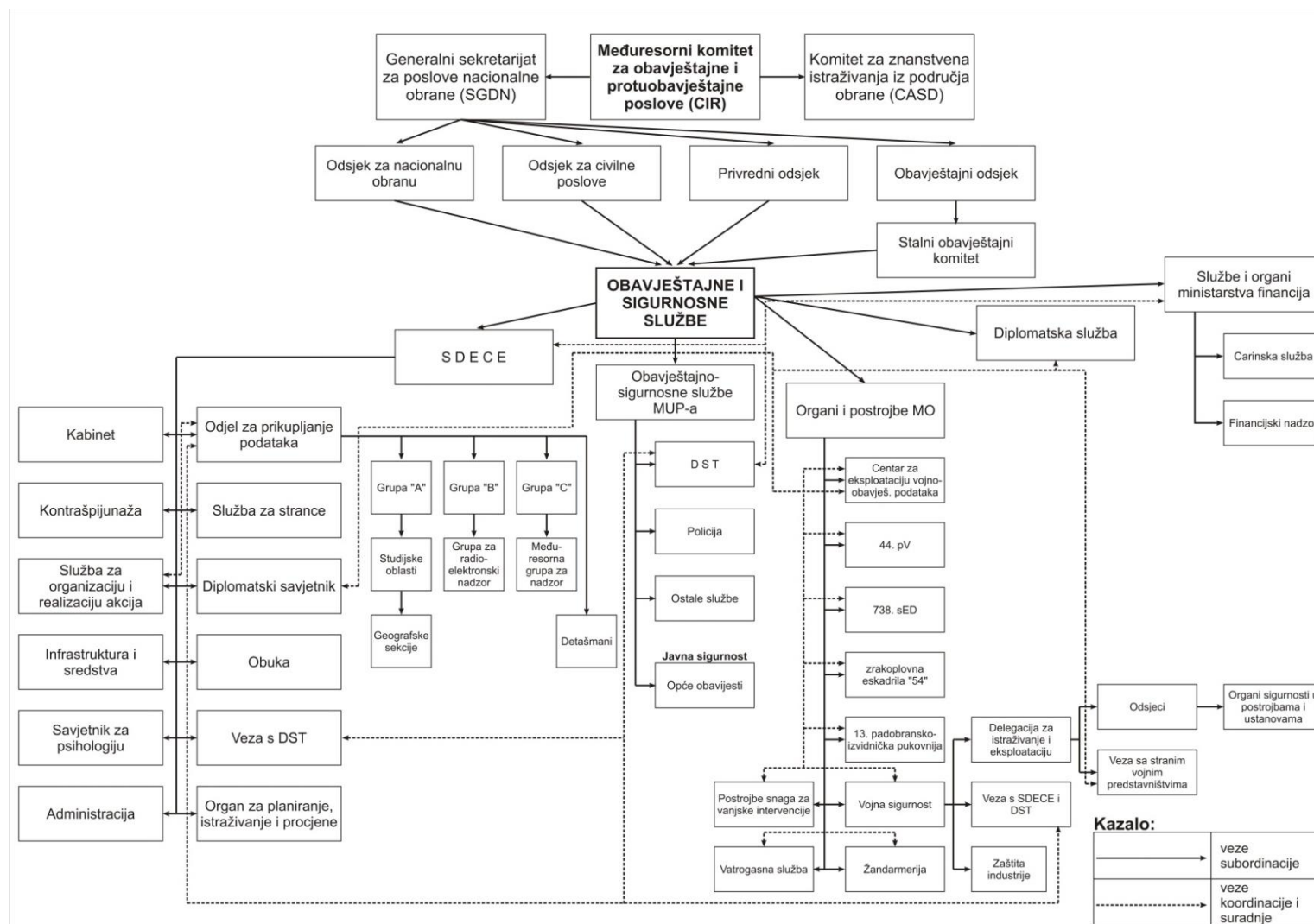
⁸⁵⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201/10, str. pov., III-1204, Dopis+prilog skripta „Obavještajno-sigurnosni sistem Italije“-SDS RSUP SRH, autor Aldo Ritoša, Zagreb, 04.04.1986., 18.-19.

Prikaz 32. Organizacija Izvršni komitet obavještajnih službi CESIS (Italija)⁸⁵⁶

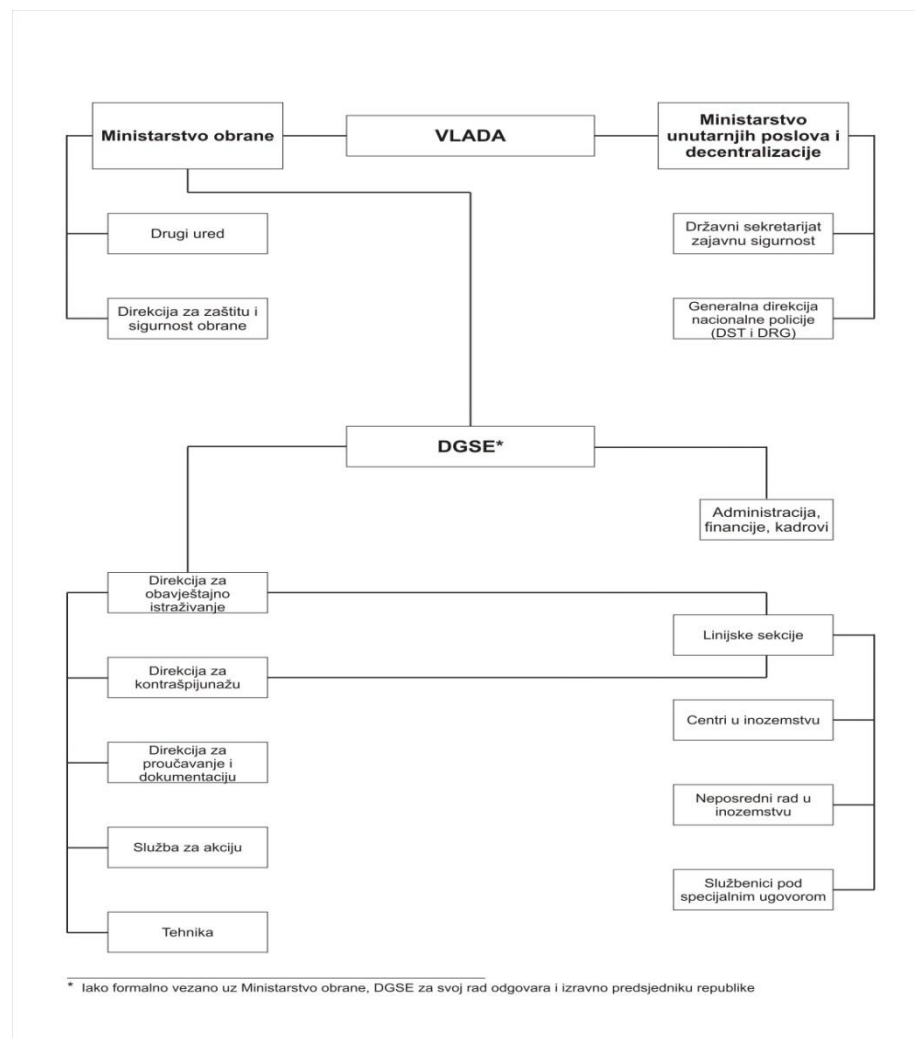
⁸⁵⁶ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 201/10, str. pov., III-1204, Dopis+prilog skripta „Obavještajno-sigurnosni sistem Italije“-SDS RSUP SRH, autor Aldo Ritoša, Zagreb, 04.04.1986., 18.-19.

Prikaz 33. Organizacija obavještajno-sigurnosnog sustava Francuske⁸⁵⁷

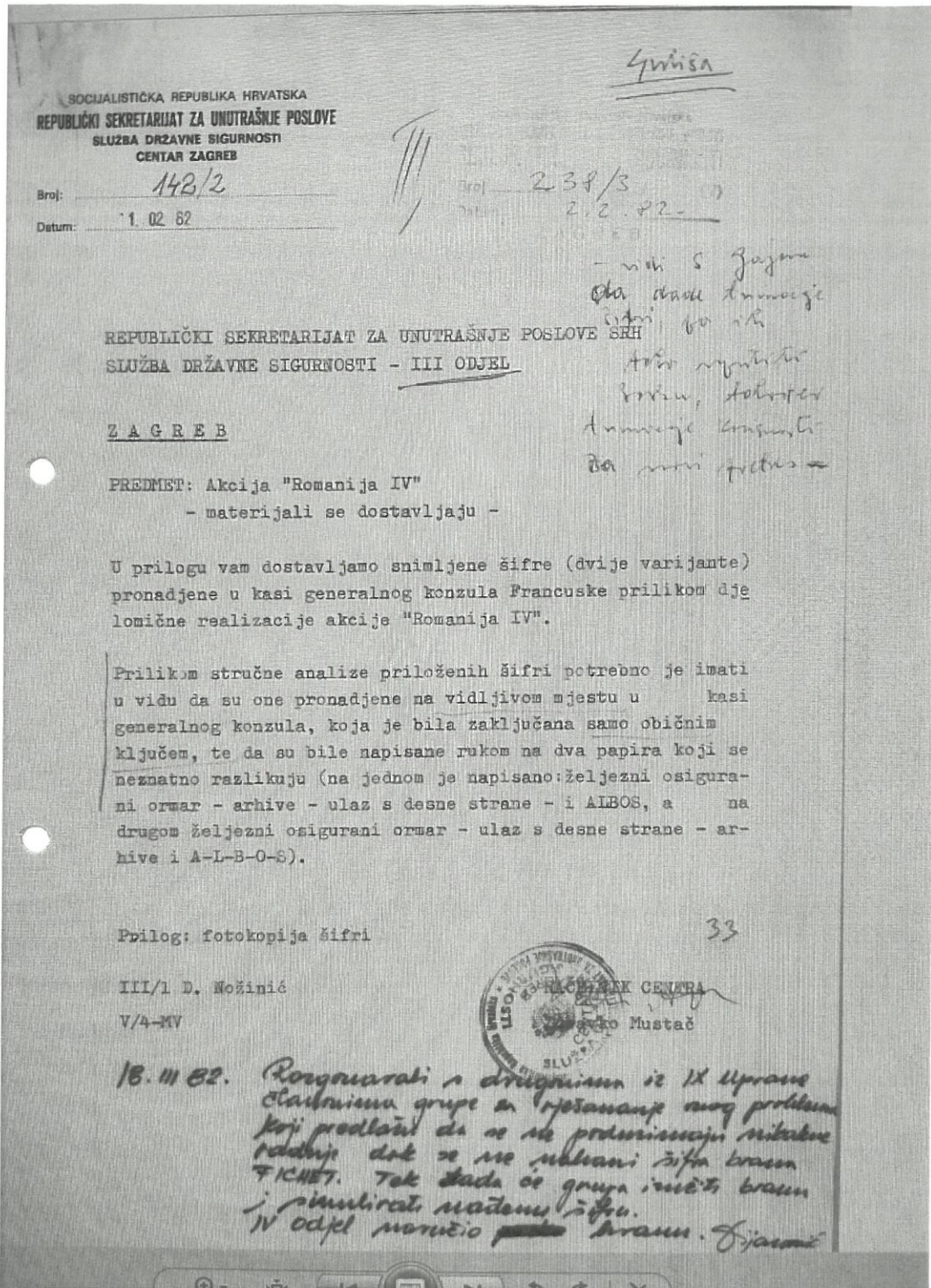

⁸⁵⁷ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 203/7, Obavještajno-sigurnosni sistem Francuske, str.pov., III-441, 16.1.1989., 9-10.

Prikaz 34. Organizacijska shema DGSE Francuska⁸⁵⁸

⁸⁵⁸ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 203/7, Obavještajno-sigurnosni sistem Francuske, str.pov., III-441, 16.1.1989., 15.-16.

⁸⁵⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 203.2/33, predmet 3, Akcija „Romanija IV“, Zagreb, 1.02.1988.

CHAMBRE FORTE

ENTRÉE : J. O - B - A - D - I - C

10 - 0 - 2 - 1 - 4 - 9 - 3

ARMOIRE FORTE XX

E. O - 4 - 0 - I - 0 - E -

S - 0 - 12 - 0 - 9 - 0 - 5 -

ARMOIRE FORTE - ARCHIVES - (Entrée droite)

B - 0 - K - 0 - C - C - C

0 - 0 - 11 - 0 - 5 - 3 - 3

PETIT COFFRE "FICHET"

J - E - B - B - A - C - H -

10 - 5 - 2 - 2 - 1 - 3 - 8 -

CHEF DE POSTE

ALBOS

1 - 12 - 2 - 0 - 0

VICE-CONSUL

4 - A - R

13 - 1 - 17

CHAMBRE FORTE

PORTE: J - O - B - A - D - I - C .
10 - 0 - 2 - 1 - 4 - 9 - 3 -

ARMOIRE FORTE XX -

E - O - 4 - 0 - I - O - E
5 - 0 - 12 - 0 - 9 - 0 - 5

ARMOIRE FORTE (E-DE A SUITE) ARCHIVES

B - O - K - O - C - C - C -
2 - 0 - 11 - 0 - 3 - 3 - 3 -

PETIT COFFRE "FICHET"

J . E - B - B - A - C - H -
10 - 5 - 2 - 2 - 1 - 3 - 8 -

CHEF DE POSTE

A - 4 - B - O - S .
1 - 12 - 2 - 0 - 0

VILLE CONSUL

4 - A - R
13 - 3 - 14

36

OSIGURANA SOBA

VRATA: J-O-B-A-D-I-C ✓
10-0-2-1-4-9-3 ✓

ŽELJEZNI OSIGURANI ORMAR

^L
E-O-I-O-I-O-E ✓
5-0-2-0-9-0-5 ✓

ŽELJEZNI OSIGURANI ORMAR

(ulaz s desne strane) archive

B-O-K-O-C-C-C- ✓
2-0-1-0-3-3-3- ✓

MAKA KASA

J-E-B-B-A-C-H- ✓
10-5-2-2-1-3-8- ✓

KONZUL

A-L-B-O-S ✓
1-2-2-0-0 ✓

VICE KONZUL

L X-A-Q ✓
13-1-17 ✓

~~J O B A D I C~~
~~10 0 2 1 4 9 3~~

37

OSIGURANA SOBA

ULAZ: J-O-B-A-D-I-C
10-0-2-1-4-9-3

ŽELJEZNI OSIGURANI ORMAR XX

E-O-I-O-I-O-E
5 ~~8-0-12-0-9-0-5~~

ŽELJEZNI OSIGURANI ORMAR - ARCHIVE

(ulaz s desne strane)

B-O-K-O-C-C-C
2-0-10-3-3-3
11

MALA KASA

J-E-B-B-A-C-H-
10-5-2-2-1-3-8-

KONZUL

ALFUS *0-15*
1-12-2-0-0
[Red scribble]

VICE KONZUL

L-A-Q
13-1-17

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W
X Y Z
V 2

38

Prikaz 36. RSUP SRH SDS Operativna akcija „Legionar“⁸⁶⁰

Šifra 203.2, red. br. 24

NSUP SR HRVATSKE
 Služba državna sigurnosti
 Odjel u NSUP III
 Datum 28.1.1987.

Šifra - broj _____
 Linija Francuska ob. služba _____

Na osnovu člana 39. Pravila o radu SDS zavodi se OPERATIVNA AKCIJA
 od naziva za Republiku
 pod pseudonimom "LEGIONAR"

Predmet i cilj akcije:	Pripadnici FLS. Operativni prodor u FLS u cilju otkrivanja i praćenja aktivnosti francuske ob. službe i drugih službi sigurnosti kao i fašističke emigracije u FLS te kontraob. pokrivanja povratnika iz FLS.
Tko akciju zavodi:	III Odjel SDS RSUP-a SR Hrvatske
Akcija će se provoditi:	u inozemstvu (zemlja) Francuska u zemlji (područje) SR Hrvatska
U akciji će učestvovati organi:	Svi centri SDS RSUP-a SRH
Reason for implementation:	Gotovo tradicionalno izvjestan broj Jugoslavenkih državljana, uglavnom onih nesređenog života, aktivno služi u francuskoj legiji stranaca, bilo da s tom namjerom odlazi iz naše zemlje ili se u Francuskoj susretno s određenim problemima, pa mu francuski organi kao izlaz iz tih teškoća ponude i omogućuju služenje u FLS. Već pri samom testiranju za prijem u FLS najdirektnije se uključuje II biro /fran. voj. ob. služba/. Nakon prijema u FLS svi prolaze vrlo rigoroznu obuku - razne specijalnosti /diverzanti, padobranci i sl./. U cilju praćenja stanja u FLS najneposrednije se uključuju francuske ob. i druge službe sigurnosti stvaranjem agenturnih pozicija. U FLS infiltrirana je i fašistička emigracija, nastojeći stvoriti svoje pozicije, posebno među onima koji se spremaju vratiti u zemlju. Francuski DKP kontaktiraju bivše pripadnike FLS nakon njihovog povratka u zemlju.
Plan metoda, mjera i predstava:	Stvarati suradničke pozicije, IR, primjena IKPP SDS što će se primjenjivati u kao i drugih operativnih i operativno-tehničkih mjera i radnji.
Koordinator operativne akcije:	III Odjel
Datum zavedenja operativne akcije:	28.1.1987.g.
Rezultati operativne akcije i datum obustave:	

Predložio: *Radoslav Bežo*
 Radoslav Bežo

Suglasno:
 Rukovodilac
 SDS RSUP-a
Djuro Pešut

Odobrio:
 Republički
 sekretar
Vilim Milošević
 Vilim Milošević

2

⁸⁶⁰ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 203.2/24, predmet 2, Operativne akcija - „Legionar“, 28.1.1987., 2.

Tablica 3. Statistički pokazatelji poduzetih mjera, radnji, metoda i sredstava SDS-a prema stranim obavještajnim službama Istoka i Zapada 1989.⁸⁶¹

1989.		Oblici operativnog rada					
Obavještajne službe	Prethodna operativna obrada	Operativna obrada	Operativna akcija	Dvojna kombinacija	Operativna kombinacija	Obrada objekata	Operativno istraživanje
Istok	140	18	9	2	7	8	11
Zapad	118	32	7	5	19	27	12

1989.		Sredstva i metode			
Obavještajne službe	Suradnik	Suradnik-dvojniki	Operativna veza	Informativni razgovor	Plasirane informacije i dezinformacije
Istok	84	1	143	157 (20 strani državljani)	57 inf.
Zapad	106	5	101	82 (2 strani državljani)	153 inf./74 dezinf.

⁸⁶¹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/252, predmet 3, Izvještaj o radu Službe državne sigurnosti za 1989.g., državna tajna, str.pov., veljača 1990., 56.-60.

1989.			Operativno-tehnička sredstva			
Obavještajne službe	Stalno ozvučenje	Povremeno ozvučenje	TKTR	TKPP	Tajni pretres	Tajno praćenje
Istok	22	23	160	93 (35 strani državljani)	35 (29 strani državljani)	31 (30 strani državljani)
Zapad	13	30	204	202 (76 strani državljani)	48 (44 strani državljani)	49 (33 strani državljani)

10. POJMOVNIK⁸⁶²

1. ANALIZIRANJE

Analiziranje predstavlja sastavni dio rada Službe državne sigurnosti, a provodi se radi potpunije percepcije ciljeva, formi, metoda i nositelja neprijateljske djelatnosti kao i djelovanja Službe. Analiziranje se prvenstveno temelji na podacima, informacijama i drugim spoznajama Službe, a koriste se i šire spoznaje o predmetu analiziranja. U cilju unaprjeđivanja analitičkog rada Služba državne sigurnosti razvija i izgrađuje vlastitu metodologiju. Rezultati analitičkog rada iskazuju se kroz određene edicije i druge analitičke materijale koji obvezno sadrže odgovarajuće ocjene i prosudbe, a namijenjeni su unaprjeđivanju rada i upoznavanju čelnštva Službe državne sigurnosti i organa unutarnjih poslova kao i za informiranje nadležnih predstavničkih i izvršnih tijela te čelnika društveno-političkih organizacija federacije, republika i pokrajina.

2. DOKUMENTACIJA

Dokumentacija Službe državne sigurnosti vodi se i obrađuje prema jedinstvenoj klasifikaciji i metodologijama koje omogućavaju jedinstven sustav rada. Služba državne sigurnosti izrađuje i vodi dokumentaciju o svim aktivnostima i saznanjima iz svoga djelokruga kao i o svojem radu. U Službi državne sigurnosti izrađuju se i vode fondovi dokumentacije iz neposrednog operativnog rada, o provedbi instruktorske i usklađujuće dužnosti te arhivski i izdvojeni fondovi. Vode se također i dosjei osoba, objekata i suradnika. Dosjei osoba izrađuju se i vode za osobe u prethodnoj obradi, operativnoj obradi i operativnoj kontroli. Dosje objekta vodi se za obavještajne institucije i druge ustanove iz kojih se organizira i provodi neprijateljska i druga subverzivna aktivnost, kao i za organizacije i grupe osoba koje neprijateljski djeluju. Dosjei o radu Službe državne sigurnosti izrađuju se i vode za objekte i područja koje Služba štiti, kao i za mjere i radnje koje poduzima u istraživanju širih sigurnosnih pojava i problema, a posebno za operativno istraživanje, operativnu akciju, osiguranje dužnosnika, radnih mjesta, objekata te ratne pripreme. Za ostvarivanje zadaća i funkcija u okviru utvrđene nadležnosti u Službi državne sigurnosti vodi se: Osnovni dosje koji se izrađuje za osobu ili objekt iz neposrednog rada Službe, pri čemu se za jednu osobu ili objekt izrađuje samo jedan dosje; Pomoćni dosje koji se izrađuje kad se aktivnost osobe ili objekata u obradi provodi na području organizacijskih cjelina Službe, a sve mjere i radnje koje se primjenjuju moraju biti usklađene s organizacijskom cjelinom koja vodi osnovni dosje; Operativno-instruktorski dosje koji se formira i vodi u Službi državne sigurnosti republičkog i pokrajinskog Sekretarijata za unutarnje poslove i u koji se unose podaci o mjerama i radnjama poduzetima u okviru obavljanja instruktorske funkcije Službe, a u slučajevima postojanja osnovnog i pomoćnog dosjea; Koordinirajući dosje formira se i vodi u slučaju kad Služba državne sigurnosti u Saveznom sekretarijatu za unutarnje poslove pri obavljanju funkcije usklađivanja koordinira rad jedne ili više Službi državne sigurnosti u republičkom i pokrajinskom Sekretarijatu za unutarnje poslove ili sa službama sigurnosti u drugim organima savezne uprave, a u dosje se unose podaci o

⁸⁶² SI-AS-RSNZ SRS, 1931, f. 2226, Pravila o radu Službe državne bezbednosti, 1975 ; HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, 31/107-1, pr. br. 141, Pravila o radu SDB, 1989. ; Đorđević 1986.

koordiniranju kao i drugi podaci nužni za ostvarivanje ove funkcije. Sva dokumentacija u aktualnim i izdvojenim fondovima Službe državne sigurnosti se nakon provedene dokumentacijske obrade mikrofilmira, a potom se iz dokumentacije izdvajaju originalni dokumenti koji imaju kazneno-procesnu vrijednost ili su od sigurnosnog ili povijesnog značaja. Ostala dokumentacija se nakon mikrofilmiranja komisijski uništava.

3. DVOJNA KOMBINACIJA

Specifičan operativni odnos Službe državne sigurnosti sa stranom obavještajnom službom, neprijateljskom organizacijom ili ilegalnom grupom i organizacijom u zemlji preko suradnika Službe državne sigurnosti kojega istodobno kao svog agenta ili pripadnika percipira strana obavještajna služba, odnosno neprijateljska organizacija ili ilegalna grupa, a za koju suradnik radi po nalogu i instrukcijama Službe državne sigurnosti. Služba državne sigurnosti organizira i operativno prihvaća uspostavljanje dvojnih kombinacija zbog ostvarivanja potpunijeg uvida u neprijateljsku djelatnost i stvaranja uvjeta za učinkovitije suprotstavljanje djelatnosti stranih obavještajnih službi, neprijateljske emigracije i unutarnjeg neprijatelja. Dvojne kombinacije se organiziraju ili prihvaćaju posebno zbog otkrivanja dugoročnih strateških ciljeva neprijatelja i osiguranja od iznenađenja, otkrivanja agenture i veza u državi, ubacivanja u obavještajne centre, strane i emigrantske organizacije i druge institucije i policijske aparate, ilegalne organizacije i oružane grupe u državi, otkrivanja namjera za izvođenje i sprječavanje terorističke akcije, subverzivno-propagandnih aktivnosti, veza neprijateljske emigracije i unutarnjeg neprijatelja sa stranim čimbenikom te otkrivanja metoda, sredstava rada i interesa kao i nositelja obavještajne i druge neprijateljske aktivnosti. Odobrenje za uspostavljanje i vođenje dvojnih kombinacija u zemlji daje rukovoditelj Službe državne sigurnosti republičkog i pokrajinskog Sekretarijata za unutarnje poslove, dok odobrenje za uspostavljanje i vođenje dvojnih kombinacija u inozemstvu i prema stranim diplomatskim i konzularnim misijama daje rukovoditelj Službe državne sigurnosti Saveznog sekretarijata za unutarnje poslove.

4. FOTO I VIDEO DOKUMENTACIJA

Foto i video dokumentacija u radu Službe državne sigurnosti primjenjuje se tijekom tajnog promatranja, praćenja, pretrage kao i u drugim operativnim djelatnostima, a u cilju prikupljanja dokaza i autentičnih podataka o neprijateljskoj djelatnosti koju Služba državne sigurnosti prati u okviru svog djelokruga ili o činjenicama i okolnostima bitnim za operativni rad Službe.

5. IDENTIFIKACIJA (*Dorđević*)

U postupku operativnog istraživanja služba sigurnosti pristupa identifikaciji kad su nositelj/nositelji ugrožavajuće djelatnosti nepoznati u momentu provođenja neprijateljske aktivnosti. Proces identifikacije teče paralelno s praćenjem neprijateljske aktivnosti.

6. INFORMACIJE I DEZINFORMACIJE

Plasiranje informacija i dezinformacija je namjerno pružanje istinitih podataka i obavijesti, odnosno plasiranje poluistinitih ili lažnih podataka i obavijesti stranim obavještajnim službama, „neprijateljskom“ dijelu jugoslavenske emigracije ili „unutarnjem neprijatelju“, za koje nositelji neprijateljske djelatnosti iskazuju interes ili se pretpostavlja kako će ga iskazati ili postoji interes Službe državne sigurnosti ili širi društveni interes da se kao takve plasiraju. U cilju ostvarivanja potpunijeg uvida i uspješnijeg onemogućavanja neprijateljske djelatnosti, zaštite osoba, objekata i podataka od interesa za sigurnost države, zaštite vlastitih metoda, sredstava, pozicija, mjera i radnji, plasiranja i učvršćivanja pozicija suradnika kao i radi postizanja određenih psiholoških i drugih efekata u neprijateljskim redovima, Služba državne sigurnosti priprema i na odgovarajući način plasira informacije i dezinformacije. U procesu pripremanja informacija i dezinformacija, a ovisno o njihovu sadržaju i karakteru, usuglašava se mišljenje s nadležnim političkim forumima, organima, službama i organizacijama. Služba državne sigurnosti Saveznog sekretarijata za unutarnje poslove priprema i plasira određene informacije i dezinformacije te nadopunjava prijedloge informacija i dezinformacija koje plasiraju službe državne sigurnosti u republičkim i pokrajinskim sekretarijatima za unutarnje poslove, podacima kojima raspolažu tijela federacije, daje suglasnost i koordinira njihovo plasiranje i vodi dokumentaciju o traženim i plasiranim informacijama i dezinformacijama. Odobrenje za plasiranje informacija i dezinformacija prema inozemstvu daje rukovoditelj Službe državne sigurnosti Saveznog sekretarijata za unutarnje poslove, a odobrenje za plasiranje informacija i dezinformacija unutarnjem neprijatelju daje rukovoditelj Službe državne sigurnosti republičkog ili pokrajinskog Sekretarijata za unutarnje poslove i obavještava Službu državne sigurnosti Saveznog sekretarijata za unutarnje poslove.

7. INFORMATIVNI RAZGOVOR

Djelatnici Službe obavljaju informativni razgovor s jugoslavenskim državljanima i strancima u cilju provedbe zadaća iz djelokruga rada Službe državne sigurnosti kao i zbog prikupljanja, provjeravanja i dokumentiranja podataka i drugih obavijesti o pitanjima koja su od interesa za sigurnost države. Odobrenje za obavljanje informativnog razgovora s osobama koje su izravno uključene u strane obavještajne i policijske institucije i kad su u pitanju strani diplomatsko-konzularni i drugi ovlaštene strani predstavnici, daje rukovoditelj Službe državne sigurnosti Saveznog sekretarijata za unutarnje poslove. Prilikom obavljanja informativnog razgovora djelatnik Službe državne sigurnosti mora voditi računa o zaštiti izvora saznanja, metoda i sredstava Službe državne sigurnosti. Nakon obavljenog informativnog razgovora djelatnik ima obvezu napisati službenu bilješku.

8. KAZNENO-PROCESNE I DRUGE SIGURNOSNE MJERE I RADNJE

U cilju uspješne provedbe zadaća iz svoga djelokruga ovlaštene službene osobe Službe državne sigurnosti, temeljem odredbi Zakona o kaznenom postupku i drugih zakonskih propisa, ovlaštene su poduzimati određene kazneno-procesne i druge sigurnosne mjere i radnje, a posebno: prikupljati prethodne obavijesti od građana; raspisivati potragu za osobama i stvarima; u prisutnosti odgovorne osobe obavljati pregled određenih objekata

i prostorija državnih tijela, organizacija udruženog rada i drugih organizacija; ostvariti uvid u određenu dokumentaciju tijela i organizacija te poduzimati druge potrebne mjere; pozivati građane i od njih uzimati izjave; podnositi kaznene i prekršajne prijave; prikupljati obavijesti od osoba koje se nalaze u pritvoru, istražnom zatvoru ili na izdržavanju kazne; na zahtjev javnog tužitelja poduzimati određene istražne radnje kad je počinitelj kaznenog djela nepoznat; na prijedlog javnog tužitelja, a po odluci istražnog suca, provoditi istražne radnje u kaznenom postupku po određenim kaznenim djelima; na zahtjev javnog tužitelja saslušati osobu prije pokretanja postupka radi dokumentiranja određenih činjenica i okolnosti, posebno u slučajevima kad se ove radnje kasnije ne mogu ponoviti ili postoji mogućnost da osoba neće biti dostupna; u slučajevima kad to zahtijevaju razlozi sigurnosti, naložiti građanima, organizacijama udruženog rada te državnim i drugim tijelima poduzimanje određenih mjera sigurnosti i zahtijevati pridržavanje utvrđenog režima sigurnosti (ova mjera osobito se poduzima u slučajevima osiguranja Predsjednika Republike, razotkrivanja težih kaznenih djela i potjera za bandama); u slučajevima predviđenim zakonom obavljati legitimiranje, zadržavanje, pretrage i privođenja osoba, određivati pritvor, ulaziti u tuđi stan i druge prostorije te prema potrebi provoditi pretrage u njima i poduzimati druge mjere za koje su zakonom ovlašteni.

9. KONTROLA TELEFONA I TELEPRINTERA (*Pojmovnik 1989.*)

Služba obavlja tajnu kontrolu telefonskih razgovora i teleprinterskog prometa određenih osoba, institucija i objekata. Tajnu kontrolu telefonskog i teleprinterskog prometa stranaca i stranih institucija kao i neprijateljske emigracije služba obavlja kad se može očekivati njihova neprijateljska djelatnost ili kad se može doći do podataka od šire sigurnosno-političke važnosti. Služba primjenjuje tajnu kontrolu telefonskog i teleprinterskog prometa građana SFRJ kad postoji sumnja da neprijateljski djeluju ili da su u vezi s takvom djelatnošću ili kad to nalažu drugi razlozi sigurnosti.

10. LEGENDA/LEGENDIRANJE (*Dorđević*)

Izmišljena ili dijelom konstruirana priča, kojom se prikriva stvarna biografija određene osobe kako bi se protivnik doveo u zabludu. Najčešće se legendom koristi obavještajna i služba sigurnosti prilikom ugrađivanja izvora podataka (obavještajca ili agenta) u strukturu protivnika. Kako bi se postigao željeni efekt, legenda treba biti odgovarajuća, prilagođena izabranoj osobi – godinama starosti, obrazovanju, datim osobitostima sredine iz koje potječe, prilikama sredine protivnika i drugo.

11. OBAVIJEST

U cilju zaštite organizacije udruženog rada, kao i drugih organizacija, državnih tijela i građana, Služba državne sigurnosti dužna je, kad to okolnosti obavljanja službe dopuštaju, obavijestiti ove organizacije, tijela i građane o saznanjima do kojih je došla u obavljanju poslova iz svoga djelokruga, a od interesa su za sigurnost tih organizacija, tijela i građana. O poduzimanju ove mjere odlučuje rukovoditelj Službe državne sigurnosti saveznog, republičkog ili pokrajinskog Sekretarijata za unutarnje poslove, a o primjeni ove mjere izrađuje se službena bilješka.

12. OBAVJEŠTAVANJE (*Dorđević*)

1. Aktivnost kojom se pribavljaju podaci o nečemu za što imaju interes određeni subjekti države; 2. Dužnost unutar obavještajne i protuobavještajne službe kojom najviši organ upoznaje hijerarhijski niže organe obavještajne i protuobavještajne službe raspoloživim saznanjima radi usmjeravanja njihove buduće aktivnosti; 3. Zakonska dužnost centralne obavještajne i protuobavještajne službe da raspoloživa saznanja i obavještajne podatke pravodobno prezentira i stavi na uvid vodećim političkim strukturama države kako bi im koristili kao element prilikom donošenja odluka i vođenja politike.

13. OPERATIVNA AKCIJA

Služba državne sigurnosti organizira operativnu akciju radi obavljanja konkretnih zadaća u zemlji i inozemstvu koje zahtijevaju šire, koordinirano i vremenski ograničeno angažiranje službe, posebno u vezi s osiguranjem Predsjednika Republike i određenih dužnosnika, značajnih skupova i manifestacija te u slučajevima pojavljivanja grubljih i težih oblika aktivnosti stranih obavještajnih službi, neprijateljske emigracije i unutarnjeg neprijatelja (likvidacije ubačenih diverzantsko-terorističkih grupa) ili radi rasvjetljavanja težih kaznenih djela iz predmetnog djelokruga. Odluku o provođenju operativne akcije u inozemstvu ili na teritoriju dvije ili više republika i pokrajina donosi savezni sekretar za unutarnje poslove, a za akcije od značaja za republiku ili pokrajinu, republički odnosno pokrajinski Sekretarijat za unutarnje poslove.

14. OPERATIVNA KOMBINACIJA

Operativna kombinacija je sustavna i planska primjena operativnih mjera i radnji kao i stvaranje situacija unutar operativnog rada Službe državne sigurnosti radi izvršenja konkretne zadaće i postizanja unaprijed postavljenog cilja. Služba državne sigurnosti organizira i vodi operativne kombinacije u cilju prodora u inozemne obavještajne, policijske i druge institucije, žarišta neprijateljske emigracije i unutarnjeg neprijatelja, a poradi razotkrivanja, dokumentiranja i sprječavanja neprijateljske djelatnosti.

15. OPERATIVNA KONTROLA

Operativna kontrola predstavlja primjenu odgovarajućih mjera i radnji koje Služba državne sigurnosti poduzima poradi ostvarivanja uvida u aktivnost osoba pod kontrolom u ovisnosti o njihovoj potencijalnoj društvenoj opasnosti. Služba državne sigurnosti provodi povremenu ili stalnu operativnu kontrolu nad osobama koje su u prošlosti neprijateljski djelovale, a za koje postoje osnovane sumnje da bi u određenim uvjetima mogle nastaviti s takvom djelatnošću. Stalna kontrola provodi se nad osobama predviđenima za izolaciju ukoliko nisu obuhvaćane operativnom obradom. Služba državne sigurnosti može zajednički sa Službom javne sigurnosti organizirati operativnu kontrolu nad određenim osobama. Provođenje operativne kontrole odobrava rukovoditelj nadležne organizacijske cjeline.

16. OPERATIVNA OBRADA

Operativna obrada je planska, kontinuirana i sinkronizirana primjena sredstava i metoda, mjera i radnji Službe državne sigurnosti radi daljnjeg razotkrivanja,

dokumentiranja i sprječavanja utvrđene neprijateljske djelatnosti. Provodi ju Služba državne sigurnosti kad postoje podaci ili osnovana sumnja o neprijateljskoj djelatnosti pojedinaca, grupa ili organizacija u zemlji i inozemstvu usmjerenoj na podrivanje ili rušenje Ustavom utvrđenog poretka ili drugih oblika ugrožavanja sigurnosti zemlje. Operativna obrada provodi se i za nepoznatog počinitelja u cilju njegovog identificiranja, a obvezna je i za djela špijunaže, diverzije, terorizma, sabotaže, izrade i distribucije propagandnog materijala neprijateljskog sadržaja te druga teža kaznena djela usmjerena na podrivanje ili rušenje Ustavom utvrđenog poretka. Može se provesti i za stranu instituciju ili jedan njezin dio, emigrantsku organizaciju ili skupinu osoba u inozemstvu iako nisu ispunjeni svi prethodno navedeni uvjeti. Odluku o provođenju operativne obrade donosi rukovoditelj Službe državne sigurnosti saveznog, republičkog i pokrajinskog Sekretarijata za unutarnje poslove.

17. OPERATIVNA VEZA

Operativna veza je državljanin SFRJ ili stranac koji je u mogućnosti i voljan davati obavijesti u interesu sigurnosti države i rada Službe državne sigurnosti. Služba državne sigurnosti uspostavlja operativni odnos s jugoslavenskim državljaninom ili strancem u cilju prikupljanja podataka i izvršavanja drugih zadaća iz svog djelokruga rada.

18. OPERATIVNO ISTRAŽIVANJE

Operativno istraživanje organizira Služba državne sigurnosti u zemlji i inozemstvu s ciljem sveobuhvatnog promatranja i ocjene složenosti problema te pojavnosti od značaja za sigurnost zemlje kao i radi proširivanja saznanja odnosno potvrđivanja ili odbacivanja pretpostavki o uzrocima i karakteru određene neprijateljske aktivnosti. Operativno istraživanje obavlja se propisanim programom, metodama i sredstvima Službe državne sigurnosti uz oslanjanje, prema potrebi i ovisno o karakteru problema koji se istražuje, na sustav društvene samozaštite te odgovarajuće znanstvene i druge institucije, kao i korištenjem svih drugih podataka i materijala od interesa za predmet istraživanja. Služba državne sigurnosti može temeljem saznanja dobivenih obavljanjem poslova iz svog djelokruga, inicirati istraživanja izraženijih političko-sigurnosnih problema i surađivati s nositeljima takvoga istraživanja kao i koristiti rezultate znanstvenih i drugih društvenih istraživanja od interesa za svoj učinkovitiji rad. Odluku za operativno istraživanje u inozemstvu ili na teritoriju dvije ili više republika ili pokrajina donosi rukovoditelj Službe državne sigurnosti Saveznog sekretarijata za unutarnje poslove, a za istraživanje od važnosti za republiku ili pokrajinu, rukovoditelj Službe državne sigurnosti republičkog ili pokrajinskog Sekretarijata za unutarnje poslove.

19. OPERATIVNO PROSUĐIVANJE

Operativno prosuđivanje je obvezni i sastavni dio operativnog rada Službe državne sigurnosti koji obavlja operativni djelatnik u cilju analiziranja konkretne neprijateljske djelatnosti, ocjene učinkovitosti poduzetih operativnih mjera i postignutih rezultata u otkrivanju, dokumentiranju i sprječavanju takve djelatnosti kao i radi odlučivanja o smjerovima daljnjeg operativnog rada.

20. OPERATIVNO-TEHNIČKA SREDSTVA

Operativno-tehnička sredstva Službe državne sigurnosti čine oprema i sustavi uređaja, uređaji i njihovi dijelovi. Služba državne sigurnosti u svom radu primjenjuje određena tehnička i operativno-tehnička sredstva u cilju otkrivanja, provjeravanja, dokumentiranja i sprječavanja neprijateljske djelatnosti (ofanzivna sredstva), kao i radi zaštite određenih dužnosnika, radnih mjesta i objekata (defanzivna sredstva). Ofanzivna operativno-tehnička sredstva koriste se za: tajnu kontrolu telefonskog i teleprinterskog prometa i poštanskih pošiljki, tajno prisluškivanje, tajnu pretragu, tajno praćenje i osmatranje, foto i video dokumentaciju, održavanje tajne veze sa suradnicima te provedbu ostalih operativnih zadaća Službe državne sigurnosti. Defanzivna operativno-tehnička sredstva koriste se za: otkrivanje i sprječavanje djelovanja prislušnih sredstava i zlouporabe instalacija od strane neprijatelja, otkrivanje, pronalaženje i uklanjanje radioaktivnih, bioloških, bakterioloških, kemijskih i drugih opasnih materijala, otkrivanje, pronalaženje, deaktivaciju i uklanjanje zapaljivih i eksplozivnih naprava, otkrivanje hladnog i vatrenog oružja, zaštitu od tajnog prodiranja u prostorije, kase, trezore i objekte, zaštitu dužnosnika i samoobranu te provedbu ostalih zadaća Službe državne sigurnosti. Operativno-tehnička sredstva Službe državne sigurnosti mogu biti prenosiva, ona koja se koriste za obavljanje određenih zadaća i vremenski su ograničenog trajanja (*ad hoc* sredstva) ili koja se ugrađuju u objekte i koriste trajno ili povremeno (stalna sredstva). Nabava operativno-tehničkih sredstava za rad Službe državne sigurnosti odvija se putem nabavki, adaptacija, vlastitim razvojem i izradom ili u suradnji s tvrtkama za proizvodnju odnosno institucijama gdje su za to stvoreni sigurnosni uvjeti. U cilju učinkovitijeg i racionalnijeg pribavljanja tehničkih sredstava za operativni rad Službe državne sigurnosti saveznog, republičkih i pokrajinskih sekretarijata za unutarnje poslove, koordinira se rad na istraživanju, razvijanju, izradi i izboru tehničkih sredstava. U tom cilju organizira se izrada zajedničkog plana u okviru programske orijentacije, usklađuju planovi znanstveno-istraživačkog rada, razvojno-konstruktivskih poslova i izrade tehničkih sredstava za potrebe Službe državne sigurnosti u cjelini te se obavlja međusobno izvješćivanje i informiranje o novim tehničkim sredstvima i mogućnostima njihovog korištenja u operativnom radu. Uvjete sa stajališta pogodnosti za opću i konkretnu primjenu operativno-tehničkih sredstava utvrđuje komisija sastavljena od predstavnika organizacijskih jedinica Službe državne sigurnosti saveznog, republičkih i pokrajinskih Sekretarijata za unutarnje poslove nadležnih za operativne i operativno-tehničke poslove. U radu Službe državne sigurnosti mogu se primjenjivati samo operativno-tehnička sredstva koja zadovoljavaju tehničke uvjete utvrđene od spomenute stručne komisije. Usvajanje operativno-tehničkih sredstava za primjenu u operativnom radu odobrava rukovoditelj Službe državne sigurnosti saveznog, republičkih i pokrajinskih Sekretarijata za unutarnje poslove. Primjenu operativno-tehničkih sredstava obavljaju za to stručno osposobljeni radnici Službe državne sigurnosti na način propisan posebnim uputama. U iznimnim situacijama, primjenu operativno-tehničkih sredstava obavlja obučeni suradnik pod uvjetima koji garantiraju sigurnosnu primjenu ovih sredstava. Služba državne sigurnosti obavlja tajno slušanje telefonskog i kontrolu teleprinterskog prometa te tajnu kontrolu poštanskih pošiljki određenih osoba odnosno institucija i objekata. Tajno slušanje telefonskog i kontrolu teleprinterskog prometa i tajnu kontrolu poštanskih pošiljaka

stranaca i stranih institucija kao i neprijateljske emigracije, Služba državne sigurnosti obavlja kad se mogu očekivati podaci i druga saznanja o njihovoj neprijateljskoj djelatnosti ili se može doći do podataka od šireg sigurnosno-političkog interesa. Služba državne sigurnosti primjenjuje tajno slušanje telefonskog i kontrolu teleprinterskog prometa, odnosno tajnu kontrolu poštanskih pošiljki građana SFRJ kad postoje osnovane sumnje da neprijateljski djeluju ili su u vezi s takvom djelatnošću te kad to nalažu drugi sigurnosni razlozi. Kad je poznata ili se osnovano može očekivati organizirana neprijateljska i druga subverzivna djelatnost prema SFRJ ili preko nje prema trećim zemljama i stranim institucijama, Služba državne sigurnosti može zadržavati pisma i druge pošiljke, koje sadrže i materijale, pod uvjetima i na način propisan zakonom ili aktima donesenim temeljem zakona. Službe državne sigurnosti može ugrađivati operativno-tehnička sredstva za tajno prisluškivanje u prostorije stranih građana, predstavništava i institucija u zemlji i inozemstvu u cilju prikupljanja, provjeravanja i dokumentiranja podataka kad je otkrivena ili se osnovano može očekivati njihova neprijateljska djelatnost. Služba državne sigurnosti može ugrađivati operativno-tehnička sredstva za tajno prisluškivanje pojedinih građana i institucija u SFRJ kad postoje sumnje da neprijateljski djeluju, da su u vezi s takvom djelatnošću, kad treba prikupiti dokumentaciju o njihovoj neprijateljskoj i drugoj štetnoj djelatnosti ili kad je to nužno iz drugih razloga sigurnosti. Služba državne sigurnosti provodi tehničke preglede objekata i instalacija koje štiti u cilju otkrivanja i zlouporabe prislušnih sredstava i instalacija kad postoje osnovane sumnje u zlouporabu instalacija te sumnje u neprijateljske djelatnosti ili kad to nalažu drugi razlozi sigurnosti. U cilju protuobavještajne zaštite i sprječavanja prisluškivanja od strane neprijatelja, Služba državne sigurnosti koristi defanzivna operativno-tehnička sredstva u određenim objektima i radnim mjestima koja štiti. O primjeni operativno-tehničkih sredstava odluku donosi republički i pokrajinski Sekretarijat za unutarnje poslove u skladu s propisanim djelokrugom i nadležnošću. Ugrađivanje i korištenje operativno-tehničkih sredstava za tajno prisluškivanje u inozemstvu te stranim diplomatskim i konzularnim predstavništvima u SFRJ, kao i prema određenim osobama koje rade u objektima saveznih organa i organizacija, odobrava savezni sekretar za unutarnje poslove u skladu sa smjernicama Saveznog savjeta za zaštitu ustavnog poretka. Za provedbu tehničkog pregleda objekata i instalacija potrebna je suglasnost rukovoditelja nadležnog organa ili organizacije. Rukovoditelj Službe državne sigurnosti saveznog, republičkih i pokrajinskih Sekretarijata za unutarnje poslove ili od njih ovlaštenu rukovoditelj organizacijske cjeline, odlučuju o uporabi prijenosnih operativno-tehničkih sredstava u povremenim i privremenim akcijama prema jugoslavenskim građanima i institucijama kao i prema strancima sa stalnim boravištem u SFRJ. Nabavljena i proizvedena operativno-tehnička sredstva čuvaju se prema posebnim uvjetima i o njima se vodi evidencija u nadležnoj organizacijskoj cjelini. Operativno-tehnička sredstva Službe državne sigurnosti, objekti u kojima su ta sredstva primijenjena kao i materijali koji su dobiveni putem ovih sredstava, evidentiraju se šifriranim oznakama koje se upotrebljavaju u pismenoj i usmenoj korespondenciji.

21. OSTALI IZVORI SAZNANJA

Za provedbu zadaća iz svog djelokruga Služba državne sigurnosti koristi podatke i obavijesti građana, organizacija udruženog rada, državnih organa i nositelja

samozaštite, kao i podatke i saznanja do kojih dolazi osobnim zapažanjem djelatnika organa unutarnjih poslova, praćenjem domaćeg i stranog tiska i drugih sredstava javnog informiranja te znanstvenih i stručnih publikacija.

22. PRETHODNA OPERATIVNA OBRADA

Prethodna operativna obrada predstavlja skup mjera i radnji Službe državne sigurnosti koje se primjenjuju u svim slučajevima kod kojih postoje utemeljene sumnje o neprijateljskoj djelatnosti pojedinaca, grupa ili organizacija u zemlji i inozemstvu usmjerenoj na rušenje Ustavom utvrđenog poretka ili drugih oblika ugrožavanja zemlje. Provodi ju Služba državne sigurnosti na temelju početnih podataka, obavijesti, saznanja, prijava i dojava do kojih dolazi putem svog operativnog rada ili na drugi način radi pravodobnog utvrđivanja činjenica relevantnih za utvrđivanje postojanja neprijateljskih djelatnosti, identificiranja njezinih nositelja i sprječavanja takvih aktivnosti. Za određene osobe zaposlene u stranim institucijama u SFRJ može se provesti prethodna operativna obrada i prije stjecanja gore navedenih uvjeta. Vođenje prethodne operativne obrade odobrava rukovoditelj nadležne organizacijske jedinice Službe državne sigurnosti.

23. PREVENTIVNA ZAŠTITA (*Pojmovnik 1989.*)

Služba zavodi i obavlja preventivnu zaštitu organizacije udruženog rada, druge samoupravne organizacije ili zajednice, tijela, objekata i područja – kada nadležno tijelo u federaciji, odnosno republici ili autonomnoj pokrajini utvrdi kako je od posebne društvene važnosti, odnosno od posebnog interesa za obranu ili sigurnost zemlje. Kada prosudi da postoje posebni društveni, obrambeni ili sigurnosni razlozi za obavljanje preventivne zaštite, služba će predložiti nadležnom tijelu da za određenu organizaciju, zajednicu, tijelo, objekt ili područje utvrdi odgovarajući status. Cilj preventivne zaštite je sprječavanje nastanka neprijateljske i druge subverzivne djelatnosti stranih obavještajnih službi i drugog vanjskog neprijatelja, neprijateljske emigracije i unutrašnjeg neprijatelja, kao i pravovremeno otkrivanje i presijecanje takve djelatnosti u organizacijama, zajednicama, tijelima, objektima i područjima.

24. PREVENTIVNI RAD

Preventivni rad obuhvaća skup operativnih i drugih mjera sigurnosti koje Služba državne sigurnosti poduzima u zemlji i inozemstvu radi pravodobnog otkrivanja i utvrđivanja neprijateljskih djelovanja. Kad se utemeljeno može očekivati neprijateljska ili druga subverzivna djelatnost, Služba državne sigurnosti postavlja se svojim sredstvima i metodama preventivno prema osobama, grupama, organizacijama i objektima u cilju pravodobnog otkrivanja i sprječavanja takve djelatnosti, kao i radi sigurnosne zaštite određenih dužnosnika, radnih mjesta, objekata i područja, jugoslavenskih građana u inozemstvu, napada obavještajnih službi i drugih neprijateljskih i reakcionarnih snaga, neprijateljske emigracije i unutarnjeg neprijatelja. U provedbi preventivnih zadaća Službe državne sigurnosti oslanja se na sustav društvene samozaštite.

25. PROVJERA PODATAKA I IDENTIFICIRANJE OSOBA

Skup operativnih mjera i radnji Službe državne sigurnosti poduzetih s ciljem sveobuhvatnog izučavanja i sagledavanja rada i ponašanja određene osobe (potpuna provjera) ili uvidom u evidencije organa unutarnjih poslova (djelomična provjera).

Služba državne sigurnosti obavlja provjeru podataka za određene osobe u sklopu obavljanja svojih redovnih zadaća, na zahtjev ovlaštenih tijela ili organizacija, ili kad to zahtijevaju sigurnosni interesi u zaštiti određenih dužnosnika, radnih mjesta i objekata. Nalog za provjeru podataka za određene osobe daje rukovoditelj Službe državne sigurnosti saveznog, republičkog i pokrajinskog Sekretarijata za unutarnje poslove. Iznimno, ovlašteni djelatnik Službe državne sigurnosti može samoinicijativno obaviti sigurnosnu provjeru, o čemu je obavezan izvijestiti nadređenu osobu. Potpuna provjera podataka obavlja se za: osobe čija je provjera od važnosti za osiguranje i osobnu sigurnost predsjednika Republike, osobe koje Služba državne sigurnosti namjerava uključiti u organiziranu i tajnu suradnju, osobe koje su u vezi s nositeljima neprijateljske djelatnosti u zemlji i inozemstvu i osobe u vezi s izvršenim kaznenim djelom za čije je otkrivanje nadležna Služba državne sigurnosti (diverzija, sabotaza i špijunaža), osobe koje se primaju na rad u Službu državne sigurnosti i radna mjesta u organima unutarnjih poslova za koja rukovoditelj organa prosudi nužnost obavljanja takve provjere, osobe koje se postavljaju na zapovjedna i druga odgovorna radna mjesta u zapovjedništvima, postrojbama, ustanovama teritorijalne obrane ili rade na posebno povjerljivim mjestima od značaja za sigurnost. Provjere podataka za osobe obavlja djelatnik Službe državne sigurnosti. Djelomična provjera podataka obavlja se za: osobe koje su od važnosti za sigurnost određenih dužnosnika kao i predsjednika vlada i određenih delegacija stranih zemalja za vrijeme boravka u SFRJ, osobe koje konkuriraju ili se nalaze na radnim mjestima koja su pod zaštitom službe državne sigurnosti, osobe za koje se provjera obavlja na zahtjev organa sigurnosti oružanih snaga, ostale osobe koje sa stajališta sigurnosti trebaju imati određenu provjeru. Ukoliko to zahtijevaju posebni razlozi sigurnosti, rukovoditelj Službe državne sigurnosti saveznog, republičkog ili pokrajinskog Sekretarijata za unutarnje poslove može donijeti odluku o obavljanju potpune provjere i za osobe za koje je trebala biti provedena djelomična provjera.

26. SURADNIK

Suradnik Službe državne sigurnosti (u daljnjem tekstu: suradnik) je osoba koja svjesno, organizirano, tajno i kontinuirano obavlja određene zadaće Službe. Služba državne sigurnosti uspostavlja suradnju s građanima SFRJ i strancima u zemlji i inozemstvu s ciljem prikupljanja podataka, obavijesti i drugih činjenica. Po nalogu Službe državne sigurnosti suradnik prikuplja podatke i druge obavijesti o neprijateljskoj djelatnosti, izuzima materijale koji takvu djelatnost dokumentiraju, stvara uvjete za tajnu pretragu i primjenu operativno-tehničkih sredstava, sudjeluje u akcijama i kombinacijama, dvojnim kombinacijama, plasira pripremljene informacije i dezinformacije, izučava uvjete i omogućava angažiranje drugih osoba za suradnju sa Službom državne sigurnosti. U određenim uvjetima drži na vezi druge suradnike u ulozi veznika i rezidenta. Sudjeluje u provjeri osoba, adresa, tajnih javki i izvođenju pojedinih akcija, pomaže u praćenju, stvaranju i pribavljanju fotodokumentacije, sudjeluje u obavljanju zadaća predviđenih u slučaju ratne opasnosti ili ratnog stanja, kao i obavljanju drugih zadaća koje mu dodjeli Služba državne sigurnosti. Suradnja s građanima SFRJ temelji se uglavnom na domoljubnim osnovama i načelima dragovoljnosti. Ukoliko postoje sigurnosni ili operativni razlozi, suradnja se može temeljiti na materijalnim i drugim osnovama ili „kompromitirajućem“ materijalu. Služba državne sigurnosti može

uspostaviti suradnju sa strancem u zemlji i inozemstvu temeljem njegovog ideološkog opredjeljenja, materijalne i dr. zainteresiranosti kao i na „kompromitirajućem materijalu“. Služba državne sigurnosti može angažirati za suradnju pripadnika obavještajne službe i policije strane države ili člana neprijateljske grupe i organizacije u inozemstvu, osobu zaposlenu u diplomatskim, pseudodiplomatskim i drugim inozemnim misijama u SFRJ, kad se prosudi da je to angažiranje svrhovito sa stajališta sigurnosti i operativnih interesa Službe. Odobrenje za angažiranje osobe za suradnju daje u pravilu, rukovoditelj nadležne organizacijske cjeline. Odobrenje za angažiranje na kompromitirajućem materijalu koji sadrži sve elemente kaznene odgovornosti daje čelnik organa, a na ostalom kompromitirajućem materijalu rukovoditelj Službe državne sigurnosti, saveznog, republičkog ili pokrajinskog Sekretarijata za unutarnje poslove. Za infiltraciju (ugrađivanje) suradnika u neprijateljsku grupu ili organizaciju u zemlji, angažiranje stranaca i osoba zaposlenih u inozemnim predstavništvima, osim diplomatskih i konzularnih, odobrenje daje rukovoditelj Službe državne sigurnosti republičkog i pokrajinskog Sekretarijata za unutarnje poslove, uz prethodno izvješćivanje Službe državne sigurnosti Saveznog sekretarijata za unutarnje poslove o planu angažiranja stranog državljanina zaposlenog u inozemnim pseudodiplomatskim misijama. Za ugrađivanje suradnika u neprijateljsku grupu ili organizaciju u inozemstvu, angažiranje zaposlenoga u stranim diplomatskim i konzularnim misijama, odobrenje daje rukovoditelj Službe državne sigurnosti Saveznog sekretarijata za unutarnje poslove. Kad nalažu operativni interesi i potrebe te steknu uvjeti, Služba državne sigurnosti stvara rezidenture suradnika u zemlji i inozemstvu u cilju učinkovitijeg, organiziranijeg i racionalnijeg obavljanja određenih zadaća. Rezidentura je grupa sigurnih i provjerenih suradnika u zemlji ili inozemstvu kojom rukovodi suradnik rezident koji se posebno bira, priprema i osposobljava za ovu ulogu. Odobrenje za formiranje rezidenture u zemlji daje rukovoditelj Službe državne sigurnosti republičkog i pokrajinskog Sekretarijata za unutarnje poslove ili ovlaštenu rukovoditelj organizacijske cjeline, a za formiranje rezidenture u inozemstvu rukovoditelj Službe državne sigurnosti Saveznog sekretarijata za unutarnje poslove. Služba državne sigurnosti dužna je pripremiti suradnika za provedbu zadaća, stvoriti mu uvjete za kvalitetan rad te pružiti nužna sredstva i osigurati način komuniciranja. Suradnik angažiran na zadaćama Službe državne sigurnosti u inozemstvu posebno se stručno osposobljava. Obuku organizira i u njoj izravno sudjeluje operativni djelatnik koji rukovodi suradnikom, a obuka se u pravilu izvodi u zemlji. Načini komunikacije Službe državne sigurnosti sa suradnicima u inozemstvu moraju biti unaprijed dogovoreni, sigurni, učinkoviti i stalni. Služba suradniku pruža pravnu pomoć, nadoknađuje mu materijalne troškove i izgubljenu zaradu kao i imovinsku štetu nastalu iz obavljanja zadaća po zahtjevu Službe. Za uložene izvanredne napore i postignute rezultate, iskazanu odvažnost i hrabrost tijekom izvršenja zadaća, Služba državne sigurnosti može nagraditi suradnika. Ukoliko je suradnja temeljena na materijalnoj osnovi i ako suradnik izvršava dogovorene obaveze, Služba je dužna isplatiti ugovoreni novčani iznos suradniku. Ako strani državljanin zbog uspostavljene suradnje i rada sa Službom državne sigurnosti bude protjeran i prisiljen napustiti državu u kojoj živi, Služba je takvoj osobi dužna pružiti pomoć u rješavanju njegovih statusnih pitanja i materijalnog osiguranja. Odobrenje za novčane naknade ili nagrađivanje suradnika daje rukovoditelj Službe državne sigurnosti saveznog, republičkog i pokrajinskog Sekretarijata za unutarnje poslove ili ovlaštenu

rukovoditelj nadležne organizacijske cjeline. Suradnja Službe s određenom osobom prestaje kad prestane potreba za suradnjom, kad osoba ne želi daljnju suradnju ili kad nije u mogućnosti nastaviti suradnju, te kad se zbog njezine neiskrenosti ili iz drugih razloga daljnja suradnja ocjeni nesvršishodnom. Prilikom prestanka suradnje, ako se osobi priopćava, operativni djelatnik upozorava ju o dužnosti čuvanja tajne o suradnji i svim saznanjima do kojih je došla kroz suradnju te kako bi za odavanje tajne snosila odgovornost, o čemu se po potrebi može uzeti i pismena izjava.

27. **TAJNA KONTROLA PISAMA I DRUGIH POŠTANSKIH POŠILJAKA** (*Pojmovnik 1989.*)
Služba obavlja tajnu kontrolu pisama i drugih poštanskih pošiljki određenih osoba, institucija i objekata. Tajnu kontrolu pisama i drugih poštanskih pošiljki stranaca i stranih institucija, kao i neprijateljske emigracije služba obavlja kada se može očekivati njihova neprijateljska djelatnost ili kada se može doći do podataka od šireg sigurnosno-političke važnosti. Služba primjenjuje tajnu kontrolu pisama i drugih poštanskih pošiljki građana Jugoslavije kada postoji sumnja da neprijateljski djeluju ili da su u vezi s takvom djelatnošću ili kad to zahtijevaju drugi razlozi sigurnosti. Kada je poznata ili se može očekivati organizirana neprijateljska i druga subverzivna djelatnost određenih osoba, organizacija i institucija, ili kad to zahtijevaju drugi razlozi sigurnosti, služba može privremeno zadržavati pisma i druge poštanske pošiljke koje sadrže podatke i materijale u vezi s takvom djelatnošću, pod uvjetima i na način propisan zakonom ili propisima donesenim temeljem zakona, o čemu je dužna obavijestiti nadležno javno tužilaštvo.
28. **TAJNA PRETRAGA/PRETRES**
Služba državne sigurnosti u svom radu obavlja tajnu pretragu prostorija, osobne prtljage i vozila, a u cilju prikupljanja podataka, dokumentacije, predmeta, sredstava i drugih dokaza o obavještajnoj djelatnosti, diverzantsko-terorističkoj, propagandnoj i drugoj neprijateljskoj djelatnosti. Tajna pretraga je metoda u radu Službe državne sigurnosti koja se primjenjuje u zemlji i inozemstvu ako na drugi način nije moguće prikupiti podatke i dokaze o neprijateljskoj djelatnosti ili ukoliko to zahtijevaju posebni sigurnosni ili operativni razlozi. Tajnu pretragu obavlja djelatnik Službe državne sigurnosti, a iznimno, po zahtjevu operativnog djelatnika, i pouzdani suradnik Službe državne sigurnosti. Odobrenje za provođenje tajne pretrage u zemlji daje rukovoditelj Službe državne sigurnosti saveznog, republičkog ili pokrajinskog Sekretarijata za unutarnje poslove, a za tajne pretrage u inozemstvu te inozemnim diplomatskim i konzularnim predstavništvima u zemlji, odobrenje daje rukovoditelj Službe državne sigurnosti Saveznog sekretarijata za unutarnje poslove. O tajnoj pretrazi u prostorijama inozemnih pseudodiplomatskih predstavništava u zemlji prvo se obavještava Služba državne sigurnosti Saveznog sekretarijata za unutarnje poslove. Djelatnik Službe državne sigurnosti može odstupiti od ovih propisa u slučajevima iznenadnog nastupanja povoljnih uvjeta za provođenje tajne pretrage i kad ne postoji ozbiljniji rizik kompromitacije, a prethodno nije bilo moguće pribavljanje odobrenja. Djelatnik Službe državne sigurnosti koji je obavio tajnu pretragu ili je to po njegovom nalogu proveo suradnik, obavezan je izvijestiti rukovoditelja nadležnog za izdavanje naloga za tajnu pretragu te o tome podnijeti pismeno izvješće.

29. **TAJNA SURADNJA** (*Pojmovnik 1989.*)

Služba državne sigurnosti ostvaruje suradnju s državljanima SFRJ i strancima u zemlji i inozemstvu radi prikupljanja podataka i obavijesti te obavljanja drugih zadaća Službe u cilju otkrivanja i sprječavanja neprijateljske djelatnosti. Odnos suradnje je u pravilu tajan. Osobe s kojima je Služba uspostavila tajnu suradnju (u daljem tekstu: suradnja) su suradnici ili operativne veze (suradnička mreža). Suradnju sa strancem Služba može temeljiti na njegovom ideološkom, političkom i prijateljskom opredjeljenju, materijalnoj i drugoj zainteresiranosti, kao i na kompromitirajućem materijalu. Suradnja se može uspostaviti i s pripadnikom strane obavještajne službe ili službe sigurnosti, vojne strukture strane države ili pripadnicima druge strane organizacije ili institucije, članom neprijateljske grupe i organizacije u inozemstvu, osobom zaposlenom u stranom diplomatskom ili konzularnom predstavništvu, informativno-propagandnoj ustanovi, stranom privrednom predstavništvu, stranoj novinskoj agenciji ili drugoj stranoj misiji. Služba temelji suradnju s državljanima SFRJ u pravilu na principu dragovoljnosti motiviranoj patriotizmom i socijalističkom sviješću. Iznimno, ako za to postoje sigurnosni ili operativni razlozi, suradnja s državljaninom SFRJ može se temeljiti i na materijalnoj i drugoj zainteresiranosti ili na kompromitirajućem materijalu.

30. **TAJNO FOTO, TELEVIZIJSKO I TONSKO DOKUMENTIRANJE** (*Pojmovnik 1989.*)

U tajnom praćenju i osmatranju i u tajnoj pretrazi služba primjenjuje sredstva za tajno foto, televizijsko i tonsko snimanje radi otkrivanja i dokumentiranja neprijateljske djelatnosti ili činjenica i okolnosti od interesa za operativni rad službe. Sredstva za tajno foto, televizijsko i tonsko dokumentiranje primijeniti će se ako je to odobreno nalogom za tajno praćenje i osmatranje, odnosno za tajnu pretragu.

31. **TAJNO PRAĆENJE I OSMATRANJE**

Služba državne sigurnosti primjenjuje metode tajnog praćenja i osmatranja u zemlji i inozemstvu u cilju identifikacije osoba, prikupljanja, provjeravanja i dokumentiranja podataka o njihovoj neprijateljskoj djelatnosti, sprečavanja i presijecanja takve djelatnosti kao i radi ostvarivanja drugih operativnih zadaća. Praćenje je tajna pratnja i osmatranje osoba za koje služba prikuplja podatke i druge informacije o njihovoj neprijateljskoj djelatnosti ili osoba koja su u vezi s takvom djelatnošću. Prilikom praćenja obavlja se utvrđivanje identiteta osoba koja dolaze u vezu s praćenom osobom. Praćenje i tajno osmatranje u pravilu obavljaju djelatnici Službe državne sigurnosti. Pratnja i identifikacija može se obavljati i uz pomoć djelatnika službe javne sigurnosti, pouzdanih suradnika i pouzdanih operativnih veza. U cilju poduzimanja određenih operativnih ili operativno-tehničkih mjera, Služba državne sigurnosti organizira i provodi osmatranje i izučavanje objekata u zemlji i inozemstvu. Nalog za praćenje osobe, osmatranje i izučavanje objekata u zemlji daje rukovoditelj Službe državne sigurnosti saveznog, republičkih i pokrajinskih Sekretarijata za unutarnje poslove, dok odobrenje za praćenje osoba, osmatranje i izučavanje objekata u inozemstvu daje rukovoditelj Službe državne sigurnosti Saveznog sekretarijata za unutarnje poslove.

32. **TAJNO PRISLUŠKIVANJE** (*Pojmovnik 1989.*)

U svom radu Služba primjenjuje operativno-tehnička sredstva za tajno prisluškivanje u odnosu na osobu, grupu, ilegalnu organizaciju ili stranu organizaciju. Operativno-tehnička sredstva za tajno prisluškivanje služba primjenjuje prema državljanima SFRJ ili grupama i ilegalnim organizacijama u zemlji kada postoji sumnja da neprijateljski djeluju a u cilju otkrivanja, dokumentiranja i sprječavanja takve djelatnosti. Operativno-tehnička sredstva za tajno prisluškivanje Služba može primijeniti prema strancima, stranim predstavništvima i drugim stranim institucijama u zemlji ili inozemstvu, kada postoji sumnja o njihovoj neprijateljskoj djelatnosti ili se takva djelatnost može očekivati, a u cilju otkrivanja, praćenja i sprječavanja njihove obavještajne, subverzivne i druge neprijateljske djelatnosti kao i u cilju dolaska do podataka od šire sigurnosne važnosti.

33. UPOZORENJE

Ako Služba državne sigurnosti dođe do podataka i obavijesti o namjeri regrutiranja ili korištenja građana SFRJ za neprijateljsku djelatnost ili ukoliko jugoslavenski državljanin ili stranac u SFRJ obavlja neprijateljsku i drugu nedopuštenu djelatnost ili ako sazna da se neodgovorno čuvaju dokumenti i druge tajne, Služba državne sigurnosti će, ukoliko to okolnosti dopuštaju i ako prosudi tu mjeru svrhovito, upozoriti te osobe poradi sprječavanja ili presijecanja takve djelatnosti. Kad dođe do podataka o namjeri uključivanja određene organizacije udruženog rada ili druge institucije u aktivnosti suprotne sigurnosnim interesima SFRJ, Služba državne sigurnosti će o tome upozoriti odgovornu osobu u tim organizacijama i institucijama. O primjeni ove mjere odlučuje rukovoditelj Službe državne sigurnosti saveznog, republičkog ili pokrajinskog Sekretarijata za unutarnje poslove, a o istoj se izrađuje službena bilješka.

11. POPIS KRATICA

- AFI - Britanska obavještajna služba ratnog zrakoplovstva (eng. *Air Force Intelligence*)
- AFRP - Francuska novinska agencija (fra. *Agence France Presse*)
- ALOS - Albanska obavještajna služba
- AOS - Američka obavještajna služba
- AP - Autonomna Pokrajina
- BBC - Britanska radio-televizijska kompanija (eng. *British Broadcasting Corporation*)
- BCRA - Centralni biro za obavještenje i akcije (fra. *Bureau central des renseignements et d'action*)
- BfV - Savezni ured za zaštitu Ustava (njem. *Bundesamt für Verfassungsschutz*)
- BKA - Savezni kriminalistički ured (njem. *Bundeskriminalamt*)
- BND - Savezna obavještajna služba (njem. *Bundesnachrichtendienst*)
- BOS - Bugarska obavještajna služba
- CESIS - Izvršni odbor obavještajnih službi (tal. *Comitato esecutivo peri servizi di informazione e di sicurezza*)
- CIA - Središnja obavještajna služba (eng. *Central Intelligence Agency*)
- CIIS - Međuministarski odbor za informacije i sigurnost (tal. *Comitato interministeriale per le informazioni e la sicurezza*)
- CK - Centralni komitet
- ČOS - Čehoslovačka obavještajna služba
- ČSSR - Čehoslovačka Socijalistička Republika
- DDR - Njemačka Demokratska Republika (njem. *Deutsche Demokratische Republik*)
- DFJ - Demokratska Federalna Jugoslavija
- DGER - Glavna direkcija za istraživanje i obavještenje (fra. *Direction générale d'études et des renseignements*)
- DGSE - Generalna direkcija za vanjsku sigurnost (fra. *Direction Générale de la Sécurité Extérieure*)
- DGSS - Glavna direkcija za specijalne službe (fra. *Direction générale des services spéciaux*)
- DIA - Obavještajna služba ministarstva obrane (eng. *Defense Intelligence Agency*)
- DIS - Britanska vojno-obavještajna služba (eng. *Defence Intelligence Service*)
- DK - Diplomatsko-konzularni
- DKP - Diplomatsko-konzularno predstavništvo
- DKT - Diplomatsko-konzularno-trgovinski

DRG - Direkcija za opća obavještenja (fra. *Direction des renseignements généraux*)

DS - Državna sigurnost

DSIP - Državni sekretarijat za inostrane poslove

DSNO - Državni sekretarijat za narodnu obranu

DST - Direkcija za nadzor teritorija (fra. *Direction de la surveillance du territoire*)

DSZ - Društvena samozaštita

DTUP - Državno tajništvo za unutarnje poslove

FBI - Savezni istražni ured (eng. *Federal Bureau of Investigation*)

FNRJ - Federativna Narodna Republika Jugoslavija

FOS - Francuska obavještajna služba

FSS - Terenska služba sigurnosti (eng. *Field Security Service*)

GCHQ - Vladina uprava za komunikacije (eng. *Government Communications Headquarters*)

GK - Generalni konzulat

GlavUpDK - Glavna Uprava za opsluživanje Diplomatskih snaga SSSR-a

GOC - Glavni obavještajni centar

GRU - Glavna obavještajna uprava pri Generalštabu sovjetske armije (rus. *Glavnoje razvedivateljnoje upravlenije*)

GSUP - Gradski sekretarijat za unutarnje poslove

GŠ JNA - Generalštab Jugoslavenske narodne armije

HDA - Hrvatski državni arhiv

HNA - Vojno-obavještajna služba (njem. *Heeres-Nachrichtenamt*)

HNK - Hrvatsko narodno kazalište

HR - Hrvatska

HUMINT - eng. *Human Intelligence*

IB - Informbiro

IE - Istočnoeuropski

INA - Industrija nafte

IOC - International Olympic Committee

IOS - Italijanska obavještajna služba

IUC - Interuniverzitetski centar

JA - Jugoslavenska armija

JAT - Jugoslavenski aero transport

JNA - Jugoslavenska narodna armija

JRM - Jugoslavenska ratna mornarica

KBC - Klinički bolnički centar
KGB - Komitet državne sigurnosti (rus. *Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti*)
KNOJ - Korpus narodne obrane Jugoslavije
KOG - Kontraobavještajna grupa
KOS - Kontraobavještajna služba
KP - Komunistička partija
KPB - Komunistička partija Bugarske
KPCĀ - Komunistička partija Čehoslovačke
KPJ - Komunistička partija Jugoslavije
KPSS - Komunistička partija Sovjetskog Saveza
MAD - Vojna protuobavještajna služba (njem. *Militärischee Abschirmdienst*)
MI - Vojno-obavještajna (eng. *Military Intelligence*)
MMF - Međunarodni monetarni fond
MNA - Mađarska narodna armija
MNO - Ministarstvo narodne obrane
MOS - Mađarska obavještajna služba
MŠC - Mornarički školski centar
MUP - Ministarstvo unutarnjih poslova
NAGRP - Grupa za obavještajne poslove (njem. *Gruppe für Nachrichtenwesen*)
NASA - Agencija za svemirska istraživanja (eng. *National Aeronautics and Space Administration*)
NAST - Obavještajni punktovi (njem. *Nachrichtenstelle*)
NATO - Organizacija Sjevernoatlantskog ugovora (eng. *North Atlantic Treaty Organization*)
NI - Britanska pomorska obavještajna služba (eng. *Naval Intelligence*)
NKOJ - Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije
NKVD - Narodni komesarijat unutarnjih poslova (rus. *Narodnyj komissarijat unutrennih del*)
NOP - Narodnooslobodilački pokret
NOR - Narodnooslobodilački rat
NOV - Narodnooslobodilačka vojska
NOVJ - Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije
NR - Narodna Republika
NSA - Agencija za nacionalnu sigurnost (eng. *National Security Agency*)
OB JNA - Organi bezbednosti Jugoslavenske narodne armije
OK - Operativna kombinacija

ONO – Općenarodna obrana
ONO i DSZ – Općenarodna obrana i društvena samozaštita
OO /OpO – Operativna obrada
ORF – Austrijska državna televizija (njem. *Österreichischer Rundfunk*)
OS – Oružane snage
OSINT – eng. *Open-Source Intelligence*
OSNO – Općinski sekretarijat za narodnu obranu
OSS – Ured strateških službi (eng. *Office of Strategic Services*)
OSUP – Općinski sekretarijat unutarnjih poslova
OT – Operativno-tehnički
OU – Obavještajna uprava
OVIR – Služba za putovnice i vize u SSSR-u
OZNA – Odjeljenje zaštite naroda
PK KPJ – Pokrajinski komitet Komunističke partije Jugoslavije
POC – Pomoćni obavještajni centar
POJ – Partizanski odredi Jugoslavije
POO – Prethodna operativna obrada
PSUP – Pokrajinski sekretarijat unutarnjih poslova
PZNO – Povjerenstvo za narodnu obranu
RM – Ratna mornarica
RO – Radna organizacija
RO – Vojno-obavještajna služba oružanih snaga Bugarske (bug. *Razuznavatelen Otdel*)
RSUP – Republički sekretarijat unutarnjih poslova
RTV – Radio-televizija
RV i PVO – Ratno zrakoplovstvo i protuzračna obrana JNA (Ratno vazduhoplovstvo i protuvazdušna odbrana)
SAD – Sjedinjene Američke Države
SAM – Projektil zemlja-zrak (eng. *Surface to Air Missile*)
SAP – Socijalistička autonomna pokrajina
SAS – Britanske specijalne snage (eng. *Special Air Service*)
SB – Služba bezbednosti
SDB – Služba državne bezbednosti
SDECE – Služba za vanjsku dokumentaciju i kontrašpijunažu (fra. *Service de documentation extérieure et de contre-espionnage*)

SDP – Sovjetska dunavska plovdba
SDS – Služba državne sigurnosti
SDV – Služba državne varnosti SR Slovenije
SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SI-AS-RSNZ SRS – Slovenija – Arhiv Slovenije - Republiški Sekretariat za notranje zadeve
Socialistične Republike Slovenije
SID – Služba za istraživanje i dokumenatciju
SID – Vojno-obavještajna služba (tal. *Servizio Informazioni Difensa*)
SIGINT – eng. *Signal Intelligence*
SISDE – Služba za informacije i demokratsku sigurnost (tal. *Servizio per le informazioni e la sicurezza democratica*)
SISMI – Služba za informacije i vojnu sigurnost (tal. *Servizio per le informazioni e la sicurezza militare*)
SIV – Savezno izvršno vijeće
SJS – Služba javne sigurnosti
SKH – Savez komunista Hrvatske
SKJ – Savez komunista Jugoslavije
SNO – Savjet za narodnu obranu
SO – Skupština općine
SOS – Sovjetska obavještajna služba
SR – Savezna Republika
SR – Socijalistička Republika
SRH – Socijalistička Republika Hrvatska
SSFA – Direkcija za zaštitu i sigurnost obrane (fra. *Service de sécurité des forces armées*)
SSIP – Savezni sekretarijat za inostrane poslove
SSNO – Savezni sekretarijat za narodnu obranu
SSSR – Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
SSUP – Savezni sekretarijat unutarnjih poslova
StB – Glavna uprava državne sigurnosti ČSSR-a
SUP – Sekretarijat unutarnjih poslova
ŠTO – Štab teritorijalne obrane
TECHINT – eng. *Technical Intelligence*
TKPP – Tajna kontrola poštanskih pošiljaka
TKTR – Tajna kontrola telefonskih razgovora

TOS – Talijanska obavještajna služba
TP – Tajni pretres
TV – Televizija
UB – Uprava bezbednosti
UCIGOS – Centralni ured za opće istrage i specijalne operacije (tal. *Uficio centrale per le investigazioni generali e per le operazioni speciali*)
UCLA – Sveučilište California Los Angeles (eng. *University of California Los Angeles*)
UDB, UDBA – Uprava državne bezbednosti
UN – Ujedinjeni narodi
USA – Sjedinjene Američke Države (eng. *United States of America*)
USIA – Informativna agencija SAD-a (eng. *United States Information Agency*)
USICA – Agencija za informaciju i kulturu (eng. *United States Information Cultural Agency*)
USS – Američki brod (eng. *United States Ship*)
VDP – Vojno-diplomatski predstavnici
VPO – Vojno pomorska oblast
VŠ – Vrhovni štab
VU – Varšavski ugovor

12. IZVORI I LITERATURA

Neobjavljeni izvori

Hrvatska - Hrvatski državni arhiv - Fond 1561 - Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalistička Republika Hrvatska, šifra 2., Strane obavještajne službe.

Hrvatska - Hrvatski državni arhiv - Fond 1561 - Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalistička Republika Hrvatska, šifra 2., redni broj 20, Obavještajne službe zapadnih zemalja.

Hrvatska - Hrvatski državni arhiv - Fond 1561 - Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalistička Republika Hrvatska, šifra 2., redni broj 201, Obavještajne služba Italije.

Hrvatska - Hrvatski državni arhiv - Fond 1561 - Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalistička Republika Hrvatska, šifra 2., redni broj 202.2/1, Njemačka obavještajna služba poslije II. svjetskog rata.

Hrvatska - Hrvatski državni arhiv - Fond 1561 - Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalistička Republika Hrvatska, šifra 2., redni broj 203.2, Francuska obavještajna služba poslije II. svjetskog rata.

Hrvatska - Hrvatski državni arhiv - Fond 1561 - Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalistička Republika Hrvatska, šifra 2., redni broj 204, Zajednica obavještajnih službi SAD-a.

Hrvatska - Hrvatski državni arhiv - Fond 1561 - Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalistička Republika Hrvatska, šifra 2., redni broj 205, Engleska obavještajna služba.

Hrvatska - Hrvatski državni arhiv - Fond 1561 - Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalistička Republika Hrvatska, šifra 2., redni broj 210, Obavještajna služba istočnoeuropskih zemalja.

Hrvatska - Hrvatski državni arhiv - Fond 1561 - Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalistička Republika Hrvatska, šifra 2., redni broj 211, Obavještajne službe SSSR-a.

Hrvatska - Hrvatski državni arhiv - Fond 1561 - Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalistička Republika Hrvatska, šifra 2., redni broj 212, Obavještajna služba Albanije.

Hrvatska - Hrvatski državni arhiv - Fond 1561 - Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalistička Republika Hrvatska, šifra 2., redni broj 213, Obavještajna služba Bugarske.

Hrvatska - Hrvatski državni arhiv - Fond 1561 - Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalistička Republika Hrvatska, šifra 2., redni broj 214, Obavještajna služba ČSSR-a.

Hrvatska - Hrvatski državni arhiv - Fond 1561 - Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalistička Republika Hrvatska, šifra 2., redni broj 215, Obavještajna služba Mađarske.

Hrvatska - Hrvatski državni arhiv - Fond 1561 - Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalistička Republika Hrvatska, šifra 2., redni broj 217, Obavještajna služba Poljske.

Hrvatska - Hrvatski državni arhiv - Fond 1561 - Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalistička Republika Hrvatska, šifra 2., redni broj 212, Obavještajna služba Albanije.

Slovenija - Arhiv Republike Slovenije - Fond 1931 - Republiški Sekretariat za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije, fascikl: 2226.

Objavljeni izvori

Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije, ur. Nešović, Slobodan M. Beograd: Službeni list FNRJ, 1946.

Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije, ur. Nešović, Slobodan M. Beograd: Službeni list FNRJ, 1953.

Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, ur. Đurić, Ljubodrag. Beograd: Službeni list SFRJ, 1963.

Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, ur. Đurić, Ljubodrag. Beograd: Službeni list SFRJ, 1966.

Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, ur. Đurić, Ljubodrag. Beograd: Službeni list SFRJ, 1967.

Grubišić, Jere, Ivan Baričević, Miodrag Selić i Dušan Vilić. 1986. *Vojna bezbednost*. (Vojna tajna – interno) Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.

Vojnoobavještajna služba: Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945-1985. 1990. (Vojna tajna-interno), Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.

Literatura

Aldrich, Richard J. 2005. „Secret intelligence for a post-war world: reshaping the British intelligence community, 1944-51.“ U: *British Intelligence Strategy and the Cold War, 1945-51*, uredio Richard J. Aldrich, 14-50. London/New York: Routledge.

Alispahić, Bakir. 2011. *Osnovi metodike rada obavještajno-sigurnosnih službi*. Sarajevo/Zagreb: TKD Šahinpašić.

Barić, Nikica. 2020. „Posjeti stranih ratnih brodova Splitu tijekom 1970-ih i 1980-ih godina.“ *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu* br. 13(2020): 151-170.

Bennet, Ralph. 1987. „Intelligence and Strategy in World War II.“ U: *British and American Approaches to Intelligence*, uredio K.G. Robertson, 130-153. New York: St.Martin's Press.

Bledowska, Celina i Jonathan Bloch. 1987. *KGB/CIA Intelligence and Counter-Intelligence Operations*. New York: Bison Books Corp.

Born, Hans i Gabriel Geisler Mesevage,. 2012. „Šta je nadzor nad obavještajnim službama?“ U *Nadzor nad obavještajnim službama*, uredili Hans Born i Aidan Wills, 3-25. Ženeva: DCAF.

Bruneau, Thomas C i Florina Cristiana Matei. 2010. „Intelligence in the Developing Democracies: The Quest for Transparency and Effectiveness.“ U *The Oxford Handbook of National Security Intelligence*, uredio Loch K. Johnson, 757-774. New York: Oxford University Press.

Posljednji intervju. 2023. „Posljednji intervju s Ivanom Krmoptićem: Je li UDBA stvarno stvorila Hrvatsku, kako prepoznati udbaša i sve ostalo o UDBI.“ Braniteljski portal, pristupljeno 25. listopada 2023.

<https://www.braniteljski-portal.hr/posljednji-intervju-s-ivanom-krmopticem-je-li-udba-stvarno-stvorila-hrvatsku-kako-prepoznati-udbasa-i-sve-ostalo-o-udbi/>

Cvetković, Emilija. 2021. „Novi oblici ekonomske saradnje sa inostranstvom i(li) samoupravljanje: institucionalni okviri zajedničkih ulaganja u Jugoslaviji tokom 1967. i 1968. godine.“ U: *Značaj institucionalnih promena u ekonomiji Srbije kroz istoriju*, uredili Jelena Minović, Milica Kočović De Santo i Aleksandar Matković, 212-233. Beograd: Institut ekonomskih nauka.

Dimitrijević, Bojan, Svetko Kovač i Irena Popović. 2016. *Slučaj Ranković: iz arhiva KOS-a*. Zagreb: Despot Ininitus.

Dimitrijević, Bojan. 2019. „Intelligence and Security Services in Tito's Yugoslavia 1944-1966.“ *Istorija 20. veka* 37, br. 2: 9-28.

Dragović, Ivan. 2002. *Brionski plenum*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.

Dvornik, Francis. 1974. *Origins of Intelligence Services: The Ancient Near East, Persia, Greece, Rome, Byzantium, the Arab Muslim Empires, the Mongol Empire, China, Muscovy*. New Brunswick: Rutgers University Press.

Đikić, Ivica. 2022. „Tisućljetna UDBA.“ *Novosti*, pristupljeno 25. listopada 2023.

<https://www.portalnovosti.com/tisucljetna-udba>

Đorđević, Jovan, ur. 1966. *Mala politička enciklopedija*. Beograd: Savremena administracija.

Đorđević, Obren. 1986. *Leksikon bezbednosti*. Beograd: Partizanska knjiga.

Gažević, Nikola, ur. 1973. *Vojna enciklopedija*. (Knjiga 6) Beograd: Redakcije Vojne enciklopedije, Vojnoizdavački zavod.

Gažević, Nikola, ur. 1974. *Vojna enciklopedija*. (Knjiga 8) Beograd: Redakcije Vojne enciklopedije, Vojnoizdavački zavod.

Gažević, Nikola, ur. 1975. *Vojna enciklopedija*. (Knjiga 9) Beograd: Redakcije Vojne enciklopedije, Vojnoizdavački zavod.

Grizold, Anton, Siniša Tatlović i Vlatko Cvrtila. 1999. *Suvremeni sistemi nacionalne sigurnosti*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Haslam, Jonathan. 2015. *A New History of Soviet Intelligence: Near and Distant Neighbours*. Oxford: Oxford University Press.

Jeffrey, Keith. 1987. „British Millitary Intelligence Following World War I.“ U: *British and American Approaches to Intelligence*, uredio K.G. Robertson, 55-85. New York: St.Martin's Press.

Jensen III, Carl J., David H. McElreath i Melissa Graves. 2013. *Introduction to Intelligence Studies*. Boca Raton FL: Taylor & Francis Group.

Judt, Tony. 2022. *Poslije rata 2: Povijest Europe od 1945. godine*. Zagreb: V.B.Z. d.o.o.

Krašić, Wollyfy. 2018. „Služba državne sigurnosti Socijalističke Republike Hrvatske potkraj 1970-ih i početkom 1980-ih.“ *Zbornik Janković* br. 3(2018): 355-387.

Krieger, Wolfgang. 2010. „The German Budensnachrichtendienst (BND): Evolution and Current Policy Issues.“ U: *The Oxford Handbook of National Security Intelligence*, uredio Loch K. Johnson, 790-806. New York: Oxford University Press.

Kudra Beroš, Viktorija. 2018. „Dosjei UDBe kao *problematicni objekt* (re)konstrukcije hrvatskog nacionalnog identiteta.“ *Etnološka tribina* 48, br. 41: 159-173.

Peticija. 2014. „Peticija za razjašnjavaње ubojstava UDBe nad Hrvatima diljem svijeta.“ Laudato TV, pristupljeno 25. listopada 2023.

<https://laudato.hr/Novosti/Hrvatska/Peticija-za-razjasnjavaње-ubojstava-UDBe-nad-Hrva.aspx>

Leigh, Ian. 2007. „The accountability of security and intelligence agencies.“ U: *Handbook of Intelligence Studies*, uredio Loch K. Johnson, 67-82. London/New York: Routledge.

Lerner, K. Lee i Judson Knight. 2004. „MI5 (British Security Service).“ U: *Encyclopedia of Espionage, Intelligence (volume 2 F-Q)*, uredili K. Lee Lerner i Brenda Wilmoth Lerner, 260-261. Detroit: Thomson/Gale.

Lerner, K. Lee i Judson Knight. 2004. „MI6 (British Secret Intelligence Service).“ U: *Encyclopedia of Espionage, Intelligence (volume 2 F-Q)*, uredili K. Lee Lerner i Brenda Wilmoth Lerner, 262-263. Detroit: Thomson/Gale.

Lowenthal, Mark M. 1999. „Teaching Intelligence: The Intellectual Challenges.“ U: *A Flourishing Craft: Teaching Intelligence Studies*, uredio Russell G. Swenson, 1-11. Washington DC: Joint Military Intelligence College.

Lowenthal, Mark M. 2009. *Intelligence: From Secrets to Policy*. Washington, DC: CQ Press.

Lukić, Dragutin. 1982. *Savremena špijunaža*. Beograd: Privredna štampa.

Luša, Đana i Marijana Polenus. 2018. „Zloupotreba diplomatskih imuniteta u suvremenoj diplomatskoj praksi: izazovi i moguća rješenja.“ *Forum za sigurnosne studije* 2, br. 2: 189-218.

Mašulović, Ivan. 2016. *Komparativni sistemi bezbjednosti i nacionalna bezbjednost Crne Gore*. Podgorica: Humanističke studije Podgorica.

Mihaljević, Josip i Teodora Shek Brnardić. 2020. „The Communist Legacy and Public Discourse in Croatia: The Examples of the Archival Collections in the Courage Registry.“ *Arhivski vjesnik* 63, br. 1: 33-56.

Mihaljević, Josip. 2021. „Sigurnosno-obavještajni aspekt sloma Hrvatskog proljeća.“ *Fontes: izvori za hrvatsku povijest* 27, br. 1: 701-713.

Mihaljević, Josip. 2022. *Kako je operirala UDBA? Operacija „Paromlin“ i sudbina Vinka Markovića*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Ogranak Matice hrvatske u Vinkovcima.

Mišković, Ivan i Andrej Bader. 2019. *General iz Premanture*. Medulin: Općina Medulin.

Miškulin, Ivica. 2018. „Tajne tajne policije.“ *Vijenac* (Zagreb), 624, 1. II. 2018., pristupljeno 2. listopada 2023.

<https://www.matica.hr/vijenac/624/tajne-tajne-policije-27485/>

Miškulin, Ivica. 2021. „U potrazi za suradnicom „Ivanka“ i hrvatska emigracija u Zapadnoj Njemačkoj.“ U: *Hrvatski iseljenički zbornik*, uredila Vesna Kukavica, 252-263. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika.

Mlinarić, Ivan. 2020. „Nikad viđeni dokumenti: kako je Udba špijunirala najveće neprijatelje komunističke partije, hrvatske navijače.“ *Telegram*, pristupljeno 25. listopada 2023.

<https://www.telegram.hr/politika-kriminal/nikad-videni-dokumenti-kako-je-udba-spijunirala-najvece-neprijatelje-komunisticke-partije-hrvatske-navijace/>

„Narodnooslobodilački rat.“ U *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, pristupljeno 24. svibnja 2022.

<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43002>

Nielsen, Christian Axboe. 2021. *Yugoslavia and Political Assassinations: The History and Legacy of Tito's Campaign Against the Émigrés*. London ; New York: I. B. Tauris.

Obućina, Vedran. 2011. „Zar udba uvijek mora biti sudba?“ *Vijenac* (Zagreb), 442, 10.II. 2011., pristupljeno 25. listopada 2023.

<https://www.matica.hr/vijenac/442/zar-udba-uvijek-mora-biti-sudba-1091/>

Pavičić, Jurica. 2022. „Udbini ubojice važan su dio naših dana ponosa i slave, ali to ne možete prodati u TV kalendaru.“ *Jutarnji list*, 23. IV. 2022., pristupljeno 25. listopada 2023.

<https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/udbini-ubojice-vazan-su-dio-nasih-dana-ponosa-i-slave-ali-to-ne-mozete-prodati-u-tv-kalendaru-15187070>

Petrović, Petar, ur. 1981. *Vojni leksikon*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.

Pringle, Robert W. 2010. „The Intelligence Services of Russia.“ U: *The Oxford Handbook of National Security Intelligence*, uredio Loch K. Johnson, 774-790. New York: Oxford University Press.

Radelić, Zdenko. 2006. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest.

Radelić, Zdenko. 2019. *Obavještajni centri, OZNA i UDBA u Hrvatskoj (1942.-1954.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Raguž, Vlaho. 2021. „Dokovanje broda“. Završni rad, Sveučilište u Dubrovniku, pristupljeno 12. siječnja 2023.

<https://repozitorij.unidu.hr/islandora/object/unidu:1629/datastream/PDF/view>

Ransom Clark, J. 2007. *Intelligence and National Security: A Reference Handbook*. Westport/ London: Praeger Security International.

Rašović, Renata. 2021. „Bivši agent Udbe progovorio za Večernji: Priče o službi nisu mit, znam tko danas drma Hrvatskom.“ *Večernji list*, 2. III. 2021., pristupljeno 25. listopada 2023.

<https://www.vecernji.hr/vijesti/bivsi-agent-udbe-progovorio-za-vecernji-price-o-sluzbi-nisu-mit-znam-tko-danas-drma-hrvatskom-1473223>

Rolington, Alfred. 2013. *Strategic Intelligence for the 21st Century*. Oxford: Oxford University Press.

Schiell, Katy. 2003. *Inside Germany's BND: The Federal Intelligence Service (Inside the World's Most Famous Intelligence Agencies)*. New York: Rosen Publishing Group.

Scott Lucas, W. i C.J. Morris. 2005. „A very British crusade: the Information Research Department and the beginning of the Cold War“ U: *British Intelligence Strategy and the Cold War, 1945-51*, uredio Richard J. Aldrich, 84-110. London/New York: Routledge.

Shulsky, Abram N. 1991. *Silent Warfare: Understanding the World of Intelligence*. McLean, Virginia: Brassey's (US), Inc.

Shulsky, Abram N. i Gary J. Schmitt. 2002. *Silent Warfare: Understanding the World of Intelligence*. Dulles, Virginia: Potomac Books, Inc.

„Sjevernoatlantski savez.“ *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ pristupljeno 20. svibnja 2022.

<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56345>

Stajić, Ljubomir. 1999. *Osnove bezbednosti*. Beograd: Policijska akademija.

Tajni izvještaji. 2016. „Tajni izvještaji Udbe: Ovo su Hrvati koje su špijunirali.“ *Express 24 sata*, 1. IX. 2016., pristupljeno 25. listopada 2023.

<https://express.24sata.hr/top-news/tajni-izvjestaji-udbe-ovo-su-hrvati-koje-su-spijunirali-6828>

Taylor, Stan A. 2010. „Uloga obavještajne djelatnosti u nacionalnoj sigurnosti“ U: *Suvremene sigurnosne studije*, uredio Radule Knežević, 284-309. Zagreb: Politička kultura.

Timofejev, Aleksej J. 2011. *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji: uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941. – 1945*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.

Tucker, David. 2014. *The End of Intelligence: Espionage and State Power in the Information Age*. Stanford California: Stanford University Press.

„Varšavski ugovor.“, U *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, pristupljeno 20. travnja 2022.

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=63939>

Vukušić, Bože. 2001. *Tajni rat UDBE protiv hrvatskog iseljništva*. Zagreb: Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva.

Wark, Wesley. 1987. „Intelligence Predictions and Strategic Surprise: Reflections on the British Experience in the 1930s.“ U: *British and American Approaches to Intelligence*, uredio K.G. Robertson, 85-104. New York: St.Martin's Press.

Warner, Michael. 2006. „Central Intelligence: Origin and Evolution.“ U: *Intelligence and the National Security Strategist*, uredili Roger Z. George i Robert D. Kline, 41-57. Lanham/Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

„What is intelligence?“. *Office of the Director of National Intelligence*, pristupljeno 16. listopada 2023.

<https://www.dni.gov/index.php/what-we-do/what-is-intelligence>

Zegart, Amy B. 2006. „Origins of the Central Intelligence Agency: Those Spooky Boys.“ U: *Intelligence and the National Security Strategist*, uredili Roger Z. George i Robert D. Kline, 23-41.

Žunec Ozren i Darko Domišljanović. 2000. *Obavještajno-sigurnosne službe Republike Hrvatske*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

„68.000 dosjea Službe državne sigurnosti za Hrvatsku“. *Cultural Opposition*, pristupljeno 16. veljače 2023.

<http://hr.culturalopposition.eu/registry/?uri=http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n41145&type=collections>,